

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

**Η πολιτική σημασία της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων» και η
επικοινωνιακή της εννοιοδότηση**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Δημήτρης Β. Βαγιανός

Αθήνα, Φεβρουάριος 2020

Copyright © Δημήτριος Β. Βαγιανός, 2020

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διδακτορικής διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Τριμελής Επιτροπή:

- **Μ. Ψύλλα**, Αναπλ. Καθηγήτρια (*Επιβλέπουσα*) του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού
- **Χρ. Αυλάμη**, Επίκ. Καθηγήτρια του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού
- **Σερ. Σεφεριάδης**, Αναπλ. Καθηγητή του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Στον πατέρα μου Βασίλη

Στη σύζυγό μου Ελένη

Στα παιδιά μου, Βασίλη, Κατερίνα και Ειρήνη

Ευχαριστίες

Οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην κα Μαριάννα Ψύλλα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, του Παντείου Πανεπιστημίου, για την ακαδημαϊκή συμπόρευση και την αντίστοιχη καθοδήγηση, τις πολύτιμες συμβουλές της και την εν γένει παρουσία της! Η συμβολή της στην περάτωση της προσπάθειάς μου είναι ανεκτίμητη!

Ευχαριστώ επίσης και τα άλλα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής!

Την κα Χρυσάνθη Αυλάμη, Επίκουρη Καθηγήτρια στο Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, του Παντείου Πανεπιστημίου, που ήταν παρούσα όποτε απευθύνθηκα στην ίδια για την επίλυση των ερωτημάτων μου!

Τον κ. Σεραφείμ Σεφεριάδη, Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, για της γνώσεις που αποκόμισα παρακολουθώντας τόσο το σεμινάριο «*Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα*» όσο και το σεμινάριο για υποψήφιους διδάκτορες «*Κύκλος Συγκρουσιακής Πολιτικής*» (διεπιστημονικό δίκτυο ερευνητών με θεωρητική και συγγραφική εστία τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα)!

Ευχαριστώ τα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας που όλα αυτά τα χρόνια προσέφεραν τις γνώσεις και τις συμβουλές τους, τις παρατηρήσεις και την κριτική τους είτε δια ζώσης είτε μέσω των γραπτών τους, αλλά και το Πάντειο Πανεπιστήμιο που με δέχθηκε ως μέλος του, δίνοντάς μου τη δυνατότητα να εστιάσω απρόσκοπτα στα γνωστικά μου ενδιαφέροντα!

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου, δίχως τη συμπαράσταση της οποίας δεν θα κατάφερνα να ολοκληρώσω την παρούσα διδακτορική διατριβή!

Acknowledgements

I own many thanks to Mrs Marianna Psila, AssociatePprofessor in the Communication, Media and Culture Department of Panteion University, for her academic congestion and guidance, her valuable advices and her presence. Her contribution to the completion of my efforts was invaluable.

I would like to also thanks two more members of the commission.

Mrs Xrisanthi Aulami, Assistant Professor in the Communication, Media and Culture Department of Panteion University, who assisted me and answered any kind of query I had.

Mr Seraphim Seferiadis, Associate Professor in the Political Science and History Department of Panteion University, for the knowledge I obtained not only from his seminar “Conflicting Politics, Collective action, Social Movements” but also from the seminar for candidate Ph.D.’s “The Circle of Conflicting Politics”(interdisciplinary network of researchers with theoretical and authoring focus the collective action and social movements).

I would also like to thank the members of the academic community, who offered me their knowledge and advice, their observations and critic, and the University of Panteion which accepted me as a member, granting me the possibility to focus seamlessly in my cognitive interests.

Last but not least, thanks to my family. Without their support I would not have been able to complete my thesis.

Περιεχόμενα

Πίνακες	9
Περίληψη	13
Εισαγωγή	17
Μεθοδολογικό σημείωμα	26
 Κεφάλαιο πρώτο	45
Κοινωνικά Κινήματα και Συγκρουσιακή Πολιτική	45
1.1 Κοινωνικά Κινήματα	45
1.2 Συγκρουσιακή Πολιτική: Ένας νεοσύστατος κλάδος για τη διερεύνηση του κινηματικού φαινομένου	50
1.3 Είναι κίνημα οι «Αγανακτισμένοι»;	58
 Κεφάλαιο δεύτερο	62
Διεκδικητικές μορφές δράσης στο πλαίσιο της Νεοφιλελεύθερης Παγκοσμιοποίησης	62
2.1 Μια νέα μορφή διαμαρτυρίας: Οι «Αγανακτισμένοι»	62
2.2 Η μοναδικότητα του πλήθους: Η ανάδυση ενός νέου πολιτικού υποκειμένου	68
2.3 Η αξιακή πλαισίωση των κινητοποιήσεων «Occupy»: «Indignez-vous!»	81
2.4 Συλλογική Ταυτότητα	94
2.5 Ανθρωποτόπος – Επιστροφή στην τοπικότητα: Μια αστικογεωγραφική προσέγγιση της διαμαρτυρίας της «πλατείας»	104
2.5.1 Αστική Κοινωνιολογία: η πόλη	105
2.5.2 «Το Δικαίωμα στην...Πλατεία»	115
 Κεφάλαιο τρίτο	133
«Πολιτικά Παράθυρα»: Ένας κόσμος σε κρίση	133
3.1 «Ρευστό περιβάλλον»: Το περιβάλλον εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η «δράση»	134
3.2 Οικονομική και Πολιτική Κρίση ως Πολιτική Ευκαιρία	140

3.2.1 Η στεγαστική «φούσκα» του 2008 που εξελίχθηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση	141
3.2.2 Η ενδημική κρίση του Ευρώ	152
3.2.3 Η Ελληνική Οικονομική Κρίση: 2008-2011	159
3.2.4 Χρονοδιάγραμμα και Ανάλυση της Ελληνικής Κρίσης	169
3.2.5 Η Οικονομική και Πολιτική Κρίση ως Πολιτική Ευκαιρία: Συμπεράσματα	199
Κεφάλαιο τέταρτο	204
Πολιτικά Κόμματα και Κινητοποίηση. Η σχέση ανάμεσα στη διαμαρτυρία και την «Αριστερά»	204
4.1 Το ακηδεμόνευτο και ακομμάτιστο πρόταγμα	205
4.2 Το Κ.Κ.Ε. και οι «Αγανακτισμένοι»	208
4.3 Ο ΣΥΡΙΖΑ και οι «Αγανακτισμένοι»	221
4.4 Η σχέση ανάμεσα στη διαμαρτυρία και την «Αριστερά»	233
Κεφάλαιο πέμπτο	236
Επικοινωνιακή διάσταση του πολιτικού	236
5.1 Σχέση της «διαμαρτυρίας» με τα συμβατικά Μ.Μ.Ε.	240
5.2 Ηλεκτρονική Επικοινωνία και δρώντα υποκείμενα τον 21ο Αιώνα: Το διαδίκτυο και οι «Αγανακτισμένοι»	250
Κεφάλαιο έκτο	274
Έντυπος λόγος και «Αγανακτισμένοι»	274
6.1 Μεθοδολογική και Επιστημολογική Προσέγγιση της ερευνητικής προσπάθειας	275
6.2 Ανάλυση πρωτοσέλιδου	283
6.A.1 Καταγραφή Κεντρικών Τίτλων, Υπέρτιτλων, Υπότιτλων και Άλλων τίτλων της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία»	285
6.B.1 Καταγραφή Κεντρικών Τίτλων, Υπέρτιτλων, Υπότιτλων και Άλλων τίτλων της εφημερίδας «Η Καθημερινή»	300
6.A.2 Θεματική Καταγραφή Πρωτοσέλιδων Τίτλων της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία»	309

6.B.2 Θεματική Καταγραφή Πρωτοσέλιδων Τίτλων της εφημερίδας «Η Καθημερινή»	321
6.A.3 Σημειωτική ανάλυση πρωτοσέλιδου της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία»	332
6.B.3 Σημειωτική ανάλυση πρωτοσέλιδου της εφημερίδας «Η Καθημερινή»	340
6.3 Συγκριτική παρουσίαση των δύο εντύπων («Η Ελευθεροτυπία» και «Η Καθημερινή») και συμπέρασμα	347
Κεφάλαιο έβδομο	351
Αντί Επιλόγου:	
Επικοινωνιακή Δράση και Νέες Κοινωνικές Αναπαραστάσεις	351
7.1 Αλλαγή Παραδείγματος	363
7.2. Μετασχηματισμοί της Δημόσιας Σφαίρας στο θεσμικό και εξωθεσμικό πεδίο	367
7.2.1 Θεσμική Δημόσια Σφαίρα	368
7.2.2 Εξωθεσμική Δημόσια Σφαίρα	374
7.3 Συμπεράσματα	381
Πηγές -Βιβλιογραφία	385
Πηγές	385
Βιβλιογραφία	397
Παραρτήματα	428

Πίνακες

Πίνακας 3.1. Χρονοδιάγραμμα και Ανάλυση της Ελληνικής Κρίσης	170
--	-----

Καταγραφή Κεντρικών Τίτλων, Υπέρτιτλων και Υπότιτλων της εφημερίδας
«Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» από 25 Μαΐου 2011 έως 30 Ιουνίου 2011:

Πίνακας 6.1. 25 Μαΐου 2011 (Τετ.)	286
Πίνακας 6.2. 26 Μαΐου 2011 (Πεμ.)	286
Πίνακας 6.3. 27 Μαΐου 2011 (Παρ.)	286
Πίνακας 6.4. 28 Μαΐου 2011 (Σαβ.)	287
Πίνακας 6.5. 29 Μαΐου 2011 (Κυρ.)	287
Πίνακας 6.6. 30 Μαΐου 2011 (Δευ.)	287
Πίνακας 6.7. 31 Μαΐου 2011 (Τρ.)	287
Πίνακας 6.8. 1 Ιουνίου 2011 (Τετ.)	288
Πίνακας 6.9. 2 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)	288
Πίνακας 6.10. 3 Ιουνίου 2011 (Παρ.)	288
Πίνακας 6.11. 4 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)	289
Πίνακας 6.12. 5 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)	289
Πίνακας 6.13. 6 Ιουνίου 2011 (Δευ.)	289
Πίνακας 6.14. 7 Ιουνίου 2011 (Τρ.)	290
Πίνακας 6.15. 8 Ιουνίου 2011 (Τετ.)	290
Πίνακας 6.16. 9 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)	291
Πίνακας 6.17. 10 Ιουνίου 2011 (Παρ.)	291
Πίνακας 6.18. 11 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)	291
Πίνακας 6.19. 12 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)	292
Πίνακας 6.20. 14 Ιουνίου 2011 (Τρ.)	292
Πίνακας 6.21. 15 Ιουνίου 2011 (Τετ.)	293
Πίνακας 6.22. 16 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)	293
Πίνακας 6.23. 17 Ιουνίου 2011 (Παρ.)	293
Πίνακας 6.24. 18 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)	294
Πίνακας 6.25. 19 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)	294
Πίνακας 6.26. 20 Ιουνίου 2011 (Δευ.)	294

Πίνακας 6.27. 21 Ιουνίου 2011 (Τρ.)	295
Πίνακας 6.28. 22 Ιουνίου 2011 (Τετ.)	295
Πίνακας 6.29. 23 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)	296
Πίνακας 6.30. 24 Ιουνίου 2011 (Παρ.)	296
Πίνακας 6.31. 25 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)	297
Πίνακας 6.32. 26 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)	297
Πίνακας 6.33. 27 Ιουνίου 2011 (Δευ.)	298
Πίνακας 6.34. 28 Ιουνίου 2011 (Τρ.)	298
Πίνακας 6.35. 29 Ιουνίου 2011 (Τετ.)	299
Πίνακας 6.36. 30 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)	300

Καταγραφή Κεντρικών Τίτλων, Υπέρτιτλων και Υπότιτλων της εφημερίδας
«Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» από 25 Μαΐου 2011 έως 30 Ιουνίου 2011:

Πίνακας 6.37. 25 Μαΐου 2011 (Τετ.)	301
Πίνακας 6.38. 26 Μαΐου 2011 (Πεμ.)	301
Πίνακας 6.39. 27 Μαΐου 2011 (Παρ.)	301
Πίνακας 6.40. 28 Μαΐου 2011 (Σαβ.)	301
Πίνακας 6.41. 29 Μαΐου 2011 (Κυρ.)	301
Πίνακας 6.42. 31 Μαΐου 2011 (Τρ.)	302
Πίνακας 6.43. 1 Ιουνίου 2011 (Τετ.)	302
Πίνακας 6.44. 2 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)	302
Πίνακας 6.45. 3 Ιουνίου 2011 (Παρ.)	302
Πίνακας 6.46. 4 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)	302
Πίνακας 6.47. 5 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)	302
Πίνακας 6.48. 7 Ιουνίου 2011 (Τρ.)	303
Πίνακας 6.49. 8 Ιουνίου 2011 (Τετ.)	303
Πίνακας 6.50. 9 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)	303
Πίνακας 6.51. 10 Ιουνίου 2011 (Παρ.)	303
Πίνακας 6.52. 11 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)	303
Πίνακας 6.53. 12 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)	303
Πίνακας 6.54. 15 Ιουνίου 2011 (Τετ.)	303
Πίνακας 6.55. 16 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)	304

Πίνακας 6.56. <i>17 Ιουνίου 2011 (Παρ.)</i>	304
Πίνακας 6.57. <i>18 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)</i>	304
Πίνακας 6.58. <i>19 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)</i>	304
Πίνακας 6.59. <i>21 Ιουνίου 2011 (Τρ.)</i>	304
Πίνακας 6.60. <i>22 Ιουνίου 2011 (Τετ.)</i>	304
Πίνακας 6.61. <i>23 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)</i>	304
Πίνακας 6.62. <i>24 Ιουνίου 2011 (Παρ.)</i>	305
Πίνακας 6.63. <i>25 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)</i>	305
Πίνακας 6.64. <i>26 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)</i>	305
Πίνακας 6.65. <i>28 Ιουνίου 2011 (Τρ.)</i>	305
Πίνακας 6.66. <i>29 Ιουνίου 2011 (Τετ.)</i>	305
Πίνακας 6.67. <i>30 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)</i>	305

Θεματική Καταγραφή Πρωτοσέλιδων Τίτλων της εφημερίδας

«Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» από 25 Μαΐου 2011 έως 30 Ιουνίου 2011:

Πίνακας 6.68. <i>Οικονομική Πολιτική</i>	310
Πίνακας 6.69. <i>Κυβέρνηση (ΠΑ.ΣΟ.Κ.)</i>	312
Πίνακας 6.70. <i>«Αγανακτισμένοι»</i>	314
Πίνακας 6.71. <i>Ευρωπαίοι «εταίροι»</i>	315
Πίνακας 6.72. <i>«Τρόικα»</i>	316
Πίνακας 6.73. <i>Βουλή</i>	316
Πίνακας 6.74. <i>Δικομματισμός</i>	317
Πίνακας 6.75. <i>Παιδεία</i>	317

Θεματική Καταγραφή Πρωτοσέλιδων Τίτλων της εφημερίδας

«Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» από 25 Μαΐου 2011 έως 30 Ιουνίου 2011:

Πίνακας 6.76. <i>Κυβέρνηση (ΠΑ.ΣΟ.Κ.)</i>	322
Πίνακας 6.77. <i>Οικονομική Πολιτική</i>	323
Πίνακας 6.78. <i>Ευρωπαίοι «εταίροι»</i>	323
Πίνακας 6.79. <i>Βουλή</i>	324
Πίνακας 6.80. <i>«Τρόικα»</i>	324

Πίνακας 6.81. Διεθνής πολιτική σκηνή	324
Πίνακας 6.82. «Αγανακτισμένοι»	325
Πίνακας 6.83. Αντιπολίτευση (Νέα Δημοκρατία)	325
Πίνακας 6.84. Πολιτισμικά Νέα	325

Διαγράμματα

Διάγραμμα 6.1. Απεικόνιση της θεματικής κατηγοριοποίησης της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία»	320
Διάγραμμα 6.2. Απεικόνιση της θεματικής κατηγοριοποίησης της εφημερίδας «Η Καθημερινή»	328

Γραφήματα

Γράφημα 3.2. «Συννεφώλεξο» (word cloud): Διάγγελμα Πρωθυπουργού από το Καστελόριζο	188
Γράφημα 6.1. Απεικόνιση της θεματικής κατηγοριοποίησης της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία»	329
Γράφημα 6.2. Απεικόνιση της θεματικής κατηγοριοποίησης της εφημερίδας «Η Καθημερινή»	329

Εικόνες

Εικόνα 6.1. Πρωτοσέλιδο της Ελευθεροτυπίας της 30 ^{ης} Ιουνίου 2011	337
Εικόνα 6.2. Πρωτοσέλιδο της Καθημερινής της 30 ^{ης} Ιουνίου 2011	341

Περίληψη

Στην παρούσα διεπιστημονική μελέτη, αναλύουμε διεξοδικά μια συλλογική δράση μέσα από τη σύγκλισή της με την επικοινωνιακή δράση. Με θεωρητικά και εμπειρικά σχήματα που έχουν αντληθεί από τα πεδία της Πολιτικής Κοινωνιολογίας και ειδικότερα της Συγκρουσιακής Πολιτικής, αλλά και της Πολιτικής Επικοινωνίας, αναπτύσσεται ο στοχασμός μας σε έναν ευρύ και πολυσύνθετο πολιτικό χώρο στον οποίο εδράζονται η σύγκρουση και η επικοινωνία. Μια πολυποίκιλη αναφορά που φέρει μια σειρά από ερωτήματα, και ερμηνείες, μέσα από έναν χωρο-χρονικό παράγοντα που αποκρυσταλλώνει έννοιες και αξίες με κύριο άξονα τον θεωρητικό αναστοχασμό και την εμπειρική έρευνα της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων» που αποτελεί και την περιπτωσιολογική μελέτη της διατριβής. Της μελέτης δηλαδή μιας νέας μορφής δράσης με διεθνή διάχυση, της κατάληψης του δημόσιου χώρου και δη της κεντρικής πλατείας μητροπόλεων, με αναλυτικό παράδειγμα την κατάληψη της πλατείας Συντάγματος από συλλογικά υποκείμενα τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2011. Αναφορά στη συλλογική δράση που υφάνθηκε στον κοινωνικό πολιτικό χώρο της Ελλάδας της κρίσης, εισάγοντας νέα ρεπερτόρια δράσης, με αφορμή τις πολιτικές ευκαιρίες της μεταφορντικής κοινωνίας γενικότερα και της εγχώριας οικονομικής και πολιτικής κρίσης ειδικότερα, τις νέες αξιακές πλαισιώσεις, αλλά και οργανωτικές δομές, τις συλλογικές ταυτότητες, καθώς και μια διαφορετική σχέση της κοινωνίας με τον χώρο, από ένα ετερογενές πλην «μοναδικό» πλήθος, ένα νέο πολιτικό υποκείμενο. Στον ίδιο άξονα εντάσσεται και η μελέτη της πολιτικής διαμεσολάβησης, όπως εξυφαίνεται από την ανάλυση της σχέσης ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα και την εν λόγω διαμαρτυρία, με την επικοινωνιακή δράση να αποτελεί σημαντική συνισταμένη στη διερεύνηση του πολιτικού γεγονότος. Η πολιτική και επικοινωνιακή αναπαράσταση «από τα κάτω» αναδεικνύει τη σφυρηλάτηση από τα συλλογικά υποκείμενα μιας «πληβειακής» δημόσιας σφαίρας. Η τελευταία, εμπίπτει στην κατηγορία του «επίδικου», στην αλλαγή ή όχι παραδείγματος, στην προσπάθεια δηλαδή των δρώντων να εγκαθιδρύσουν ένα νέο δημόσιο χώρο που να συνάδει με τις δικές τους αξίες και ιδανικά.

Λέξεις Κλειδιά:

«Αγανακτισμένοι»

Συγκρουσιακή Πολιτική

Πολιτική Επικοινωνία

Πολιτικά Κόμματα

Δημόσιες Πολιτικές / Δημόσια σφαίρα

The political significance of the Indignants' protest and its communicative meaning

Dimitris V. Vagianos

Abstract

In the present thesis we emphasize the importance of a socio-political event in the light of mediated communication. More specifically, we focus on a political event such as the protest of “*Indignants*” which played a part in May and June of 2011 in Syntagma Square Athens (among other squares all over Greece) and the recording such a collective action by the media, mainly caused by the political opportunities (such as economic and political crisis) of the current social state.

We examine not only the worthy establishment of the term “Indignant” and its dimension in four Continents: Asia, Africa, Europe and North America, but also the organizational structures, the collective identities, the (international) diffusion, etc. Moreover, we include in the same axis the study of political mediation, as it is told by the analysis in the relation between the political parties and the social movements, using both theoretical and empirical aspects.

With regards to its theoretical reflection we consulted the theoretical paths of social movements (theory of contentious politics) and political communication, in order to go through in concepts that relate to the aforementioned components, taking into account concerns regarding the kinematic action of “*Indignants*”. As regards the empirical research, in our methodology we approached it by using primary and secondary research sources, so that we come to as many useful conclusions as possible.

At the end, in our case of study, the demonstration(s) of “*Indignants*”, an interpretive dimension of the two schemes under investigation namely of kinematics action and of political communication, takes place in order to identify the aspects of both the collective mobilization and the communication policy, regarding the creation -or not- of a new (plebeian maybe?) public sphere, in contrast to the “established” neoliberal sphere.

Key Words:

«Indignants»

Contentious Politics

Political Communication

Political Parties

Public Policies / Public Sphere

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία αποτελεί μία πολυπρισματική μελέτη ενός πολιτικού γεγονότος που αγγίζει όλο το εύρος του πολιτικοκοινωνικού πεδίου, όπως είναι η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων». Η διεπιστημονικότητα του όλου εγχειρήματος οφείλεται στο ότι «διαπραγματεύεται» μια σειρά θεωρητικών και εμπειρικών θεμάτων με αφορμή ένα συγκρουσιακό επεισόδιο χρονικής διάρκειας περίπου τριανταπέντε ημερών. Το χρονικό εύρος και η χωρική έκταση της μελέτης μας -της συλλογικής κινητοποίησης που έλαβε χώρα στην Ελληνική επικράτεια το 2011– προσδιορίζεται από την πρώτη ημέρα «εμφάνισης» της διαμαρτυρίας -την 25^η Μαΐου- έως το τέλος Ιουνίου του ίδιου έτους, όταν και οι κινητοποιήσεις περατώθηκαν -μετά τη βίαιη καταστολή της αστυνομίας, αλλά και τη ψήφιση του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας- με συνέπεια την απομαζικοποίηση της διαμαρτυρίας. Σ' αυτό το χρονικό διάστημα χιλιάδες διαδηλωτές βγήκαν στις κεντρικές πλατείες της χώρας με κύριο αίτημα την άμεση δημοκρατία, μια προσπάθεια απονομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος, το οποίο -σύμφωνα με τους ίδιους- είχε πλέον ολοκληρώσει τη «θητεία» του και τύχαινε πλέον μια «γενναίας» αλλαγής με τη λαϊκή επίταση και συμμετοχή.

Η συνεχής αναθεώρηση της σύγχρονης κοινωνικό - πολιτικής σκηνής, με την αλληλεπίδραση ανάμεσα σε δρώντα υποκείμενα με θεσμικό (η ελίτ κάθε κοινωνίας, οι «επαΐοντες» δηλαδή της «εξουσίας») ή μη θεσμικό ρόλο (η κοινωνία των πολιτών, η πληθυσμιακή εκείνη ομάδα που δεν έχει πρόσβαση στην «εξουσία»), κρίνει αναγκαία την επικοινωνιακή δράση που με τη σειρά της αναθεωρεί και ανασχηματίζει το κοινωνικό και το πολιτικό, δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες ώστε να ευδοκιμήσει η εμφάνιση ενός νέου δημόσιου χώρου που θα κάνει εφικτή την ενεργοποίηση και συμμετοχή της κοινωνίας των πολιτών στα πολιτικά δρώμενα. Ο ρόλος που διαδραματίζουν τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας στην ανωτέρω διαδικασία είναι σημαίνων, σε συνδυασμό με την «υποχώρηση» των θεσμών του δημόσιου χώρου, την επικράτηση της νεοφιλελεύθερης οικονομίας, την παγκοσμιοποίηση κ.λπ. δημιουργούν μια νέα πρακτική και μια νέα αντίληψη των πραγμάτων, θέτοντας υπό αμφισβήτηση όλους εκείνους τους μηχανισμούς– στηρίγματα της σύγχρονης πραγματικότητας. Όσον αφορά στο διαμεσολαβημένο γεγονός, νοσηματοδοτεί την επικοινωνιακή δράση, αναδεικνύοντας τις κοινωνικές και πολιτικές πρακτικές που λαμβάνουν χώρα στο δημόσιο και ιδιωτικό χώρο του κάθε υποκειμένου. Η επικοινωνιακή δράση μάς παρέχει τα –απαραίτητα– «εργαλεία» ώστε να

κατανοήσουμε την κοινωνική πρακτική, θεωρώντας και ερμηνεύοντας την πολυσυνθετότητα των σύγχρονων κοινωνιών.

Για αυτό το λόγο, προβαίνουμε σε μια πολιτικο-κοινωνιολογική θεώρηση της κινηματικής δράσης που μελετάμε, σε μια προσπάθεια δηλαδή επεξήγησης και ερμηνείας παραγόντων που συνδέθηκαν με τους «Αγανακτισμένους», όπως π.χ. αποτελεί ο θεσμικός και εξωθεσμικός πυρήνας της πολιτικής (κράτος, κοινοβούλιο, κόμματα, ομάδες πίεσης, κοινωνία των πολιτών κ.λπ.), αλλά και μεταβλητών που «απεικονίστηκαν» στο κοινωνικό και πολιτικό γίγνεσθαι, ώστε να πλέξουμε το νήμα μιας αφήγησης που θα εστιάσει στην κινηματική δράση των «Αγανακτισμένων» με ιστορικές και θεωρητικές αναφορές σε μια σύνθετη πολιτική διεργασία, σύμφυτη με της δημοκρατία, όπως είναι εκείνη μιας συλλογικής δράσης. Μια διαδικασία μελέτης που προσδίδει προτεραιότητα στην κατανόηση του ίδιου του κινηματικού φαινομένου. Θα προσπαθήσουμε να τονίσουμε τη συγκρουσιακή υπόσταση των κινημάτων που μελετάμε, με στόχο την κεντρική πολιτική σκηνή και πιο συγκεκριμένα το θεσμικό μετασχηματισμό. Το κοινωνικό – πολιτικό – ανθρωπολογικό προφίλ των «Αγανακτισμένων», πρόκειται να γίνει επίσης αντικείμενο μελέτης συνδυαστικά με τα «συγκοινωνούντα δοχεία», τις συλλογικές δηλαδή δράσεις που αποτέλεσαν αυτό που ονομάζουμε «συνέχεια στο χρόνο». Πρόκειται επίσης να αναφερθούμε στα αρνητικά συλλογικά συναισθήματα που «όπλισαν» τα μέλη της συγκεκριμένης συλλογικής δράσης. Στη συνέχεια, πρόκειται να πραγματοποιήσουμε μια αστικογεωγραφική προσέγγιση, μια προσπάθεια που αποσκοπεί στην εξήγηση της εμφάνισης του «φαινομένου» στο πιο κεντρικό σημείο της πόλης της Αθήνας, έναντι ενός συμβόλου εξουσίας όπως είναι το Κοινοβούλιο, το γεωγραφικό προσδιορισμό με ανθρωπολογικά, κοινωνικά και πολιτικά κριτήρια σε «Άνω» και «Κάτω» Πλατεία – καθώς και τις διαδικασίες που έλαβαν χώρα εντός των συγκεκριμένων χώρων, πραγματοποιώντας ιδιαίτερη αναφορά σε μια αμεσοδημοκρατική ενέργεια, όπως ήταν οι Λαϊκές Συνελεύσεις. Στην παρούσα εργασία, θα αναφερθούμε επίσης στα αιτήματα που κοινωνήθηκαν μέσω της δράσης των «Αγανακτισμένων», καθώς και στις συμμετοχικές διαδικασίες – πολιτικό πλουραλισμό, που έθεσαν ζητήματα άμεσης δημοκρατίας. Τα ρεπερτόρια δράσης, το σύνολο δηλαδή των μέσων που διαθέτει μια κοινωνική ομάδα ώστε να διατυπώσει διάφορα αιτήματα, θα αποτελέσει επίσης πεδίο αναφοράς όπως και οι πολιτικές ευκαιρίες, οι συνθήκες δηλαδή που επιτρέπουν ή αποτρέπουν την εκδήλωση μιας συλλογικής δράσης, πραγματοποιώντας ιδιαίτερη αναφορά στο «περιβάλλον» του νεοφιλελευθερισμού, αλλά και την «εγχώρια» κατάσταση, την

ελληνική δηλαδή πολιτική και οικονομική κρίση. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε στους οργανωτικούς πόρους των κοινωνικών κινημάτων εν γένει και των «Αγανακτισμένων» ειδικά, καθώς και στη διάδοση/διάχυση που λαμβάνει χώρα μέσω της παγκοσμιοποίησης των πολιτών. Το θέμα απόκτησης ταυτότητας από την πληθυσμιακή μάζα που συμμετείχε στις κινητοποιήσεις, πρόκειται να αποτελέσει αντικείμενο μελέτης, σε μια προσπάθεια εντοπισμού εκείνων των συνιστωσών που συγκροτούν μια συλλογική ταυτότητα.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της διαμαρτυρίας ήταν ο «διεθνισμός» της. Κοινά στοιχεία με τις κινητοποιήσεις που έλαβαν την ονομασία «Αραβική Άνοιξη» (κινητοποιήσεις/εξεγέρσεις ενάντια σε τυραννικά καθεστώτα που εκδηλώθηκαν στην Ασία και στη Β. Αφρική, από τα τέλη του 2010 έως τον Φεβρουάριο του 2011 περίπου), όπως ήταν η κατάληψη κεντρικών πλατειών, ο ειρηνικός χαρακτήρας των διαμαρτυριών, η χρήση των κοινωνικών δικτύων από τη νεολαία κ.λπ. Ένας νέος τρόπος αντίδρασης στην καταπίεση της εξουσίας όπως την ορίζουν και τη βιώνουν οι δρώντες, με κοινά όπως αναφέραμε ρεπερτόρια δράσης, που δεν άργησαν να βρουν «μυμητές» στην Ευρώπη, για άλλους λόγους, εκκινώντας από την Ισπανία που ταλανιζόταν από οικονομική κρίση και τη διαμαρτυρία των «Los Indignados» που ξεκίνησε στις 15 Μαΐου 2011 (εξού και η ονομασία «Movimiento 15-M»). Η διεθνοποίηση των κινημάτων και συγκεκριμένα η διάχυση ενός παρόμοιου ρεπερτορίου δράσης, εξαπλώθηκε με γοργό ρυθμό ανάμεσα σε κοινωνίες όχι απαραίτητα με κοινά στοιχεία όπως αποδείχθηκε στα ανωτέρω παραδείγματα. Ειδικά αν συγκρίνουμε ακτιβιστές που ανήκουν σε διαφορετική ήπειρο, όπως εκείνους στην Ασία ή τη Β. Αφρική και τους νοτιοευρωπαίους ομολογούς τους. Στην περίπτωση των «αγανακτισμένων», κομβικό ρόλο ειδικά στο οργανωτικό μέρος διαδραμάτισαν οι Ισπανοί ακτιβιστές οι οποίοι και μετέφεραν στους Έλληνες αλληλέγγυους μέρος της εμπειρίας τους από την αντίστοιχη ισπανική κινητοποίηση. Πρόκειται για μέλη του «15-M» τα οποία και είχαν κατασκηνώσει αρχικά στο Θησείο, πριν μεταφερθούν στην πλατεία Συντάγματος την Τετάρτη 25 Μαΐου, όταν και ξεκίνησε η διαμαρτυρία.

Στο πλαίσιο της μελέτης μας, θα διερευνηθεί η σχέση των δρώντων υποκειμένων με τον πολιτικό κόσμο και δη το κομματικό φαινόμενο που «υφίσταται» το δεδομένο χρονικό διάστημα, σε μια προσπάθεια αποκωδικοποίησης του φαινομένου. Συγκεκριμένα, πρόκειται να μελετήσουμε το ακηδεμόνευτο και ακομμάτιστο του κινήματος, την προσπάθεια δηλαδή που κατέβαλαν οι «Αγανακτισμένοι» ώστε να μην εμπεριέχει κομματική απόχρωση το κάλεσμά τους, τη σχέση τους με την «Αριστερά»

-μια σχέση αμφίθυμη, «δύσπιστη» και από τις δύο πλευρές– μα αρκετά «σημαντική» για την έκβαση της κινητοποίησης αν λάβουμε υπόψη, το θεωρητικό αναστοχασμό που κρίνει αναγκαία τη σύνταξη της «Αριστεράς» με τα κοινωνικά κινήματα ώστε να ευοδωθεί το όλο εγχείρημα. Θα μας απασχολήσουν επίσης οι ιδεολογικές πλαισιώσεις των εννοιών της πολιτικής ανυπακοής, της αντίστασης στην κρατική εξουσία, στην ίδια τη διαμαρτυρία, και όλα αυτά εντός ενός περιβάλλοντος οικονομικής και πολιτικής κρίσης όπως αναφέραμε. Πιο συγκεκριμένα:

Το οικονομικό περιβάλλον, η παγκόσμια οικονομική κρίση, η μεταλαμπάδευση της στην Ευρώπη εξαιτίας της ενδημικής κρίσης του ευρώ, οι μηχανισμοί στήριξης πολλών οικονομιών κυρίως της νότιας Ευρώπης, το σαθρό εγχώριο πολιτικό περιβάλλον με πολλά περιστατικά διαφθοράς, το πελατειακό κράτος, όλα εκείνα, μικρά ή μεγάλα, που βίωναν οι διαδηλωτές, κυρίως όμως, η επερχόμενη «καταιγίδα» που ακολουθούσε το μνημόνιο υπ' αριθμόν ένα και δύο (το οποίο σε ελάχιστο χρονικό διάστημα θα ψηφιζόταν από την ελληνική βουλή), ήταν οι βασικές αιτίες ριζοσπαστικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας (η οποία θυμίζουμε ήταν σε «αναταραχή» από τον Δεκέμβρη του 2008 -για άλλους βέβαια λόγους- αλλά και από την εποχή της οικονομικής κρίσης, από το 2010 δηλαδή και ύστερα).

Μαζί με τα ριζοσπαστικά - προοδευτικά όμως στοιχεία υπήρξαν και «ακραία», που συνήθως «αναδύονται» σε περιόδους κρίσης, διαμορφώνοντας ένα πολύχρωμο πολιτικό και κοινωνικό «μωσαϊκό», ένα ετερογενές είναι αλήθεια σύνολο που κάλυπτε το θυμικό αλλά και την πολιτική σκέψη και πράξη των δρώντων υποκειμένων. Εν προκειμένω των «Αγανακτισμένων», ονομασία που τους αποδόθηκε από τη μετάφραση του αντίστοιχου επιθέτου που συνόδευε τους Ισπανούς ομόλογούς τους, τους «Los Indignados», μια διαμαρτυρία με ίδιο ακριβώς ρεπερτόριο δράσης που είχε ξεκινήσει από την Puerta De Sol, κεντρική πλατεία της Μαδρίτης, δέκα ημέρες νωρίτερα, στις 15 Ιουλίου 2011.

Οι «αγανακτισμένοι» χρησιμοποίησαν τα νέα μέσα, τα κοινωνικά δίκτυα που προσφέρει αφειδώς η τεχνολογία, ώστε να κοινωνήσουν τις θέσεις τους, να επικοινωνήσουν μεταξύ τους, να οργανωθούν, συναντηθούν, προειδοποιήσουν μέσω ενός αλληλέγγυου ψηφιακού ακτιβισμού που όμως έλαβε «σάρκα και οστά» και διαζώσης. Ακριβώς όπως η νεολαία της «Αραβικής Άνοιξης», αλλά και της αντίστοιχης (με τους «αγανακτισμένους») κινητοποίησης στην Ισπανία, οι «εγχώριοι» διαδηλωτές, μια online κοινωνία πολιτών που μετασχημάτισαν μέσα κοινωνικοποίησης, σε «όπλα εξέγερσης». Σελίδες στο «Facebook» που αλίσταν «LIKE» για τη συμμετοχή στη

διαμαρτυρία την ίδια ώρα που έκαναν «Share» το περιεχόμενό τους. «Blogs» με κείμενα υπέρ της αντίστασης των πολιτών. Οδηγίες προς ναυτιλομένους και δη προς νέους διαδηλωτές στο «Twitter». «Video» από τις κινητοποιήσεις στην Αφρική και την Ισπανία, αλλά και από τις πρώτες ημέρες της κινητοποίησης στο «Youtube». «Live Streaming» από «Free Internet Radio Stations». «SMS» μεταξύ φίλων για ραντεβού στην Πλατεία Συντάγματος. Στο «Google», στη δημοφιλή μηχανή αναζήτησης, «Key Words», όπως «αγανακτισμένοι», «άμεση δημοκρατία τώρα» κ.α. ήταν στην κορυφή του «Line Up». Όλος ο τεχνολογικός πολιτισμός της «Information Age» και τα σύγχρονα μέσα δημοσιογραφίας, στην «υπηρεσία» των δρώντων, όχι απλώς ως μέσο ενημέρωσης, αλλά ως μέσο προπαγάνδας και δημιουργίας κουλτούρας και ιδεολογίας. Μια εναλλακτική χρήση των μαζικών μέσων επικοινωνίας, με βασικό «όπλο» το απρόβλεπτο («non trivial machine»). Οι εικονικοί «φίλοι» έγιναν ακτιβιστές. Η ψηφιακή κινητοποίηση έγινε «πραγματική». Μετατράπηκε σε ενεργό συμμετοχή. Η κινητοποίηση που ξεκίνησε από το facebook ήταν γεγονός. Ο αντίλογος στον τεχνολογικό ντερτεμινισμό και στην «επανάσταση μέσω διαδικτύου» ισχυρός. Αποδυνάμωση των κοινωνικών δικτύων που οικοδομούνται δια ζώσης, άνιση πρόσβαση στο διαδίκτυο ανάμεσα στους διαδηλωτές, ανάπτυξη κουλτούρας ακτιβισμού από απόσταση και πολλοί άλλοι λόγοι που αφήνουν «ανοικτό» το πεδίο διερεύνησης του ρόλου που διαδραματίζει το διαδίκτυο στις εκάστοτε κινητοποιήσεις. Την ίδια στιγμή, τα συμβατικά Μ.Μ.Ε., αρχικά παρακολούθησαν τα τεκταινόμενα με επιφύλαξη, στη συνέχεια «αναγκάστηκαν» (κυρίως λόγω της μαζικότητας και της «έκτασης» που έλαβε η διαμαρτυρία) να τα προβάλλουν. Οι ακτιβιστές εξάλλου χρειάζονται αυτή τη «συμμαχία με το διάβολο» για να μπορέσουν να εντάξουν νέα μέλη, να λάβουν τη συμπάθεια μεγάλου μέρους του κοινού, να προβάλουν τις θέσεις τους κ.ο.κ. Η προσπάθεια εκδημοκρατισμού μέσων που ανήκουν στο πολιτικό και οικονομικό μονοπώλιο μπορεί να μην ανήκε στη βασική ατζέντα των διαδηλωτών, παρόλα αυτά, είχε κάνει τα πρώτα της βήματα.

Βασικό χαρακτηριστικό της νέας μορφής δράσης ήταν ο πασιφιστικός της χαρακτήρας που έδινε τη δυνατότητα συμμετοχής σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα διαφόρων ηλικιών, και όχι μόνο στο «κλασικό» ακροατήριο που συνοδεύει παρόμοιες κινητοποιήσεις. Παρά τον ειρηνικό της όμως χαρακτήρα, η διαμαρτυρία δεν απέφυγε τη βία και κυρίως την καταστολή από την πλευρά της εξουσίας η οποία κατέχει το νόμιμο μονοπώλιο της ισχύος, επιβάλλοντας κατά αυτόν τον τρόπο την κυριαρχία της στην κοινωνία. Αναφορά στους προπηλακισμούς βουλευτών και άλλων αξιωματούχων

από την πλευρά των διαδηλωτών, αλλά και τη βίαιη αντίδραση των ΜΑΤ σε κομβικές για τη διαμαρτυρία ημερομηνίες, όπως είναι η πανελλαδική απεργία της 15^{ης} Ιουνίου - η μαζικότητα της οποίας «ανάγκασε» τον πρωθυπουργό της χώρας να δηλώσει αρχικά παραίτηση και στη συνέχεια ανασχηματισμό της κυβέρνησης- και το διήμερο 28 και 29 Ιουνίου όπου και ψηφίστηκε το μεσοπρόθεσμο από την πλειοψηφία της βουλής.

Το κύριο ρεπερτόριο δράσης των διαδηλωτών ήταν η κατασκήνωση (κυριολεκτικά) πολλών διαδηλωτών στην Πλατεία Συντάγματος που έγινε για ενάμιση μήνα το πολιτικό και κοινωνικό κέντρο όλης της χώρας. Η παρεμπόδιση δηλαδή της εξουσίας με την παραμονή των διαδηλωτών στην κεντρικότερη πλατεία της πρωτεύουσας που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από το κτήριο του ελληνικού κοινοβουλίου, καθώς και παρακείμενων κτηρίων που ανήκουν στην πολιτική και στην οικονομική «εξουσία». Η συγκεκριμένη μορφή δράσης συνεπικουρήθηκε και από διάφορα πολιτιστικά δρώμενα που έδωσαν ένα διαφορετικό «χρώμα» στην κινητοποίηση, μια διαφορετική κινηματική εκδήλωση, που επέφερε αρκετές φορές αμηχανία στην «απέναντι» πλευρά, ενώ έλαβε πολλές φορές τον αρνητικό χαρακτηρισμό του «πανηγυριού».

Εστιάζοντας στην αστικογεωγραφική οπτική της διαμαρτυρίας, αξίζει να τονισθεί ο διαχωρισμός της πλατείας σε «άνω» και σε «κάτω». Στην πάνω πλευρά της πλατείας, επί της Βασιλίσσης Αμαλίας και μπροστά από το κοινοβούλιο «στήθηκε» ένα πληθειακό σκηνικό με μούτζες, τύμπανα, σφυρίχτρες, κατσαρόλες, λείξερ, γραφικά πανό, ακραία συνθήματα (με ακροδεξιά στοιχεία να καταλαμβάνουν το σημείο που βρίσκεται προς την οδό Καραγιώργη Σερβίας), ενώ το «εσωτερικό» της πλατείας, είχε μια πιο πολιτικοποιημένη μορφή, με τις οργανωτικές δομές, τις θεματικές ομάδες, τις ομάδες υποστήριξης, το media center που ενημέρωνε συνεχώς το κοινό με τα μέσα που διέθετε, τις λαϊκές συνελεύσεις, τα πολιτιστικά δρώμενα, με το αντίστοιχο «κοινό» ένθεν και ένθεν. Περισσότερη πολιτική «ομοιομορφία» στο εσωτερικό της «πλατείας», αντίστοιχη πολιτική ανομοιογένεια έξω απ' αυτήν και ειδικά στο τμήμα που βρίσκεται έμπροσθεν του ελληνικού κοινοβουλίου.

Την ανομοιογένεια του πλήθους «μιμήθηκαν» και τα πολιτικά κόμματα. Το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑ.ΣΟ.Κ.), ως κυβερνών κόμμα βρέθηκε στο «μάτι του κυκλώνα» προσπαθώντας να «επιβιώσει» πολιτικά, με αρκετές μεταβολές στην πολιτική του με κυριότερη τον κυβερνητικό ανασχηματισμό της 15^{ης} Ιουνίου και την αλλαγή του Υπουργού Οικονομικών (Ε. Βενιζέλος αντί Γ. Παπακωνσταντίνου). Η Νέα Δημοκρατία (Ν.Δ.), ως μείζων αντιπολίτευση, άδραξε την ευκαιρία αρχικά για να

ασκήσει αντιπολίτευση, με κακή στρατηγική όμως κρίνουμε, καθώς όσο περνούσαν οι ημέρες και η λαϊκή διαμαρτυρία δυνάμωνε βρέθηκε προ απροόπτου και κυρίως στο ποιες «δυνάμεις» στηρίζει. Η «κανονικότητα» στην πολιτική της δεν άργησε να εκδηλωθεί με την πολιτική τής συναίνεσης και τη στήριξη των «αστικών» δυνάμεων». Η «Αριστερά» ήταν και εκείνη διχασμένη. Πιο συγκεκριμένα, ο Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥ.ΡΙΖ.Α.) και το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.) είχαν διαφορετική στάση απέναντι στη διαμαρτυρία, για διαφορετικούς λόγους το κάθε πολιτικό μόρφωμα λόγους. Ο μεν ΣΥΡΙΖΑ -ο οποίος διέθετε κινηματικά «αντανακλαστικά» στο ρεπερτόριό του- βρήκε έναν ιδανικό πολιτικό «σύμμαχο», μια πρώτης τάξης ευκαιρία να ασκήσει αντιπολίτευση «από τα κάτω», να εδραιωθεί στη συνείδηση του κόσμου ως «δικό του πολιτικό μόρφωμα», να «μάθει» αλλά και να «εκμεταλλευτεί» (τακτική που απέδωσε κατά τα φαινόμενα, καθώς στις πολιτικές εκλογές που ακολούθησαν το επόμενο έτος, ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. υιοθέτησε πολλά από τα συνθήματα, τα αιτήματα και την πολιτική στάση εν γένει των «αγανακτισμένων» και ουσιαστικά προανήγγειλε τη θεσμική τους «αντικατάσταση»). Προσπάθησε από την αρχή της διαμαρτυρίας να παρεισφρήσει στην «κάτω πλατεία», προσκρούοντας αρχικά στο ακομμάτιστο και ακηδεμόνευτο πρόταγμά τους, καταφέροντας όμως να το «νοθεύσει» (μαζί και με άλλες, ευρύτερες «δυνάμεις» της «Αριστεράς») στη συνέχεια, σε μια πολιτική συμπόρευση με σαφή πολιτική στρατηγική. Μπορούμε να πούμε ότι ήταν το κόμμα που ήταν ουσιαστικά πιο κοντά στο πολιτικοποιημένο κοινό -και ειδικά εκείνο της νεολαίας- σε ό,τι αφορά στο κομματικό φαινόμενο. Ένα άλλο μεγάλο κόμμα της «Αριστεράς», το Κ.Κ.Ε., κράτησε αρνητική στάση απέναντι στη διαμαρτυρία, είδε τους διαδηλωτές ως ένα «ψηφιδωτό» υποκειμένων δίχως πολιτική υπόσταση, μακριά από κάθε μαρξική προσέγγιση, δεν κατάφερε σε καμία περίπτωση να έρθει κοντά στους διαδηλωτές -με ελάχιστες εξαιρέσεις (όπως π.χ. η πανελλαδική απεργία της 15^{ης} Ιουνίου)- ενώ σε γενικές γραμμές ένιωθε σαφέστατα «αμηχανία» από τη στιγμή που δεν κατάφερε να «ελέγξει» τη διαμαρτυρία την οποία και θεώρησε -με ελάχιστες εξαιρέσεις- «ξένο σώμα», αλλά και από το γεγονός πως οι δρώντες κατέλαβαν πολιτικά σημαντικό «ζωτικό χώρο» του.

Σε ό,τι αφορά στην ετερογένεια του πλήθους, αξιοσημείωτη είναι η εμφάνιση ακροδεξιών στοιχείων που παρεισφρήσαν ανάμεσά του. Ήταν τέτοια η «ανεκτικότητα» της κινητοποίησης όπου υπήρχε χώρος για υποκείμενα με εθνικιστικές και αντιδημοκρατικές επί το πλείστον εκδηλώσεις. Σε αυτό βοήθησε και το βασικό πλην όμως αόριστο πρόταγμα της άμεσης δημοκρατίας. Ένα πρόταγμα «κραυγή» προς τα

προβλήματα που έφερε η δημοκρατία της μεταπολίτευσης. Έχουμε την εντύπωση πως το «παρελθόν», σε συνδυασμό με τα προβλήματα της οικονομικής κρίσης -τα οποία και αποδόθηκαν στη λειτουργία του εγχώριου πολιτικού συστήματος και όχι στην ευρύτερη λειτουργία του παγκόσμιου πολιτικού και οικονομικού συστήματος που έχει επικρατήσει στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου- δημιουργούσε ένα «θολό τοπίο» με μη ξεκάθαρους στόχους για την ίδια κινητοποίηση. Άλλο παράδειγμα (με κάποιο ενδεχόμενο, αρνητικό πρόσημο), το ακομμάτιστο και ακηδεμόνευτο πρόταγμα των διαδηλωτών. Κατά γενική ομολογία, ειδικά τα κόμματα της «Αριστεράς» αποτελούν σημαντικούς συμμάχους των κοινωνικών κινημάτων. Η προσπάθεια απομάκρυνσής τους μπορεί να βοήθησε στη μαζικότητα της κινητοποίησης, αλλά δεν βοήθησε στην πολιτική οργάνωσή της, γεγονός που έγινε ορατό της ημέρες της «κρίσης», ειδικά στις ημερομηνίες 15, 28 και 29 Ιουνίου. Το «βάρος» για μια ειρηνική, ακομμάτιστη και ακηδεμόνευτη διαμαρτυρία ήταν πολύ μεγάλο, αν στον συγκεκριμένο παρανομαστή προσθέσουμε και την άνιση κατανομή δυνάμεων και ειδικά τη δυνατότητα της εξουσίας να καταστείλει τη διαδήλωση με μέσα που αδυνατούσαν να αντιμετωπίσουν οι συγκεκριμένοι, μη εξοικειωμένοι με συνθήκες σύγκρουσης διαδηλωτές. Επίσης, η διαμαρτυρία, δεν κατάφερε να διαχυθεί σ' άλλες αστικές και μη περιοχές, αλλά, από ένα σημείο και ύστερα, επικεντρώθηκε στην πλατεία Συντάγματος με βασικό επιχείρημα τη γεωπολιτική της σημασία. Απόρροια όλων αυτών, αλλά και άλλων προβλημάτων, ήταν η απομαζικοποίηση της διαμαρτυρίας, μαζί φυσικά με την κινηματική κόπωση, αλλά και την απογοήτευση που ακολούθησε η ψήφιση του μεσοπρόθεσμου νόμου από την ελληνική βουλή, σε μια στιγμή που όλοι πίστευαν ότι αυτό θα ανατρεπόταν.

Παρά τη μη πραγματοποίηση των στόχων τους όμως, θεωρούμε πως η κινηματική εμπειρία που αποκόμισαν όσοι συμμετείχαν, η δημιουργία ενός νέου πολιτικού υποκειμένου που θα έχουμε την ευκαιρία να μνημονεύσουμε στη συνέχεια, οι νέες πολιτικές ταυτότητες, η ανάδυση και μεταλαμπάδευση σ' όλη την ελληνική κοινωνία εναλλακτικών μορφών οικονομικής και κοινωνικής ζωής στα χρόνια της κρίσης, η αμφισβήτηση του κατεστημένου και η «κραυγή» για αλλαγή του, τα νέα ρεπερτόρια δράσης πλήρως «εναρμονισμένα» με τη σύγχρονη εποχή, η «επιστροφή» στο τοπικό, καθώς και η δημιουργία ενός νέου -παρά τη βραχυβιότητά του- δημόσιου χώρου, αποτελούν μια σημαντική πολιτική «κληρονομιά», ένας «οδικός χάρτης» για το μέλλον της πολιτικής, των κινημάτων, μια διαδικασία «ανοικτή, σε ένα ρευστό σύστημα στο οποίο αντίστοιχα συγκρουσιακά επεισόδια επιφέρουν «ρωγμές». Αυτή

είναι μια ικανή συνθήκη για έναν ερευνητή, να εισχωρήσει στα ενδότερα του «συστήματος» και να προσπαθήσει να αποκωδικοποιήσει τα «πως» και τα «γιατί», όλα εκείνα, μικρά και μεγάλα, που αποτελούν παράγοντες πολιτικής και κοινωνικής αλλαγής.

Μεθοδολογικό σημείωμα

Η μεθοδολογική διαδικασία κατά την εκπόνηση μιας διδακτορικής εργασίας αποτελεί μία διανοητική αλλά και πρακτική «πρόκληση»¹ για τον ερευνητή. Η πρόκληση έγκειται στο γεγονός πως ο τελευταίος, καλείται να διερευνήσει μια σειρά από ζητήματα που αφορούν στον θεωρητικό αναστοχασμό και την ποιοτική και ποσοτική έρευνα (πρωτογενή ή δευτερογενή) και να επιλύσει «νοητικούς γρίφους»² παράγοντας «κοινωνικές εξηγήσεις»,³ συνεπώς και σαφήνεια «ως προς τα είδη της λογικής στα οποία στηρίζουν αυτές τις εξηγήσεις»,⁴ ακολουθώντας τη δεοντολογία, τις επιστημονικές ταγές, τον -φιλοσοφικό,⁵ «στρατηγικό»,⁶ συστηματικό, κριτικό και τεχνικό-⁷ τρόπο επίλυσης αυτών (των ζητημάτων) που προκύπτουν από την εν λόγω διαδικασία. Την εύρεση με λίγα λόγια των ορθών «βημάτων» που απαιτούνται για την εκπόνηση της διατριβής. Για να ευοδωθούν οι ανωτέρω προβληματισμοί κρίνεται αναγκαίο μεθοδολογικά, η δόμηση της διατριβής σε επτά (7) κύρια κεφάλαια όπως θα παρουσιάσουμε εισαγωγικά κατωτέρω και πιο αναλυτικά στη συνέχεια, με την αρωγή συγκεκριμένων θεωρητικών αναφορών -με «ταξινομημένες μεταβλητές»⁸ που συνεισφέρουν στην ερμηνευτική δυναμική,⁹ καθώς «κινούμαστε» από την απόδοση της θεωρίας με γενικούς όρους στην ερμηνεία, αλλά και από το παράδειγμα στη θεωρία -¹⁰ και εμπειρικών πρακτικών, τις οποίες και θα επεξηγήσουμε παρακάτω, με απώτερο σκοπό την παραγωγή γνώσης που προκύπτει από την παρατήρηση ενός πολιτικο-

¹ Mason, J. (2010). *Η Διεξαγωγή της Ποιοτικής Έρευνας* (επιμ. Ν. Κυριαζή, μτφρ. Ε. Δημητριάδου), 9^η έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. [Στο εξής: Mason, 2010], σ. 13.

² Στο ίδιο, σ. 24.

³ Στο ίδιο, σ. 24

⁴ Στο ίδιο, σ. 24.

⁵ Η Mason αναφέρεται στη φιλοσοφική ερμηνεία που είναι απαραίτητη στην ποιοτική έρευνα στην οποία και εστιάζει. Στο ίδιο, σ. 20.

⁶ Η ίδια, μας αναφέρει πως η «ποιοτική έρευνα θα πρέπει να διεξάγεται με στρατηγικό τρόπο, αλλά να είναι συγχρόνως ευπροσάρμοστη και να λαμβάνει υπόψη το πλαίσιο μέσα στο οποίο διενεργείται». Στο ίδιο, 23.

⁷ Στο ίδιο, σσ. 20, 23.

⁸ Van Evera, S. (2001). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Πολιτικής Επιστήμης* (επιμ. Η. Κουσκουβέλης, μτφρ. Ε. Συλογίδου, εισ. Αθ. Πλατιάς), β' έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα – Cornell University Press. [Στο εξής: Van Evera, 2001], σ. 38.

⁹ Στο ίδιο, σ. 28.

¹⁰ Με αποτέλεσμα τη δυνητική «επικύρωση» της, έχοντας βέβαια πάντα κατά νου την «αρχή της διεψευδισιμότητας» του Karl Popper, σύμφωνα με την οποία «οι θεωρίες δεν μπορούν να επιβεβαιωθούν» παρά μόνο να διαψευστούν. Popper, K. (1995). *The Logic of Scientific Discovery*. London: Routledge. [Στο εξής: Popper, 1995], σσ. 100-103, στο Van Evera, ό.π., σ. 75. Περισσότερα για τον προβληματισμό γύρω από την επιβεβαίωση ή τη διάψευση μιας θεωρίας, τους «μυθολογικούς μύθους» κατά τον Stephen Van Evera, που προέρχονται από τους «φιλόσοφους των κοινωνικών επιστημών {...} οι οποίες είναι καλύτερα να αγνοηθούν», μπορείτε να διαβάσετε στο Van Evera, 2001, ό.π., σ. 75.

κοινωνικού γεγονότος στο οποίο και θα αναφερθούμε εκτενώς στην παρούσα διατριβή. Πιο συγκεκριμένα:

Στο πρώτο κεφάλαιο (**Συγκρουσιακή Πολιτική και Κοινωνικά Κινήματα**), στο ταξίδι στο χώρο και στο χρόνο των συλλογικών δράσεων, απαραίτητη συνθήκη είναι η μελέτη του παράγοντα «**Κοινωνικά Κινήματα**» (1.1) και των «πρωταγωνιστών» τους, των συλλογικών υποκειμένων. Ενώ κατά το παρελθόν – σημειωτέον, τα κοινωνικά κινήματα κάνουν την εμφάνισή τους στα μέσα περίπου του 18^{ου} αιώνα- τα πρώτα διεκδικητικά υποκείμενα ανήκαν στην εργατική τάξη, στη σύγχρονη εποχή, στον στίβο των συλλογικών αγώνων έχουν διεισδύσει και άλλα κοινωνικά στρώματα, όπως τα μεσαία, με πλουραλισμό δράσεων που δεν ανήκουν απαραίτητο στο «υλικό» ρεπερτόριο, αλλά διαθέτουν και μεταϋλικό χαρακτήρα όπως φερ' ειπείν ζητήματα που αφορούν στο φύλο, το περιβάλλον, τη σεξουαλικότητα κ.λπ. Έχουμε λοιπόν τον διαχωρισμό σε «παλαιά» και «νέα» κοινωνικά κινήματα σύμφωνα με την ανωτέρω αντιστοίχιση. Το βραχύβιο των κοινωνικών κινημάτων, η κινηματική ύφεση, απόρροια της κινηματικής κόπωσης και κατά συνέπεια των «τίτλων τέλους» της όλης διαδικασίας, η κινηματική έκβαση με λίγα λόγια και οι συνέπειές της στο πολιτικο-κοινωνικό γίνεσθαι αποτελεί άλλον έναν σημαντικό κρίκο στη μελέτη των συλλογικών δράσεων. Το θεσμικό του «σήμερα», ήταν εξωθεσμικό του «χθες». Και αυτό χάρη στην συμβολή των κοινωνικών κινημάτων. Οι συλλογικές όμως δράσεις δεν επενεργούν μόνο στους θεσμούς. Διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο και στην ανάδυση των συλλογικών ταυτοτήτων, στη δημιουργία δικτύων (με την ενεργό συνδρομή της πύκνωσης της επικοινωνιακής ροής, ειδικά τον 21^ο αιώνα). Η αναφορά στη σύγχρονη εποχή δεν είναι τυχαία. Η παγκοσμιοποίηση, η αλματώδης αύξηση της τεχνολογίας, η δικτύωση με παγκόσμιο αλλά και τοπικό χαρακτήρα, είναι ορισμένα από τα γνωρίσματα των κοινωνικών κινημάτων του 21^{ου} αιώνα, με τη συζήτηση για την αποτελεσματικότητα των μέσων να έχει μόλις αρχίσει, αναδεικνύοντας την πολυπλοκότητα του όλου εγχειρήματος, αποφεύγοντας τους αναγωγισμούς που προβάλλουν τον άλφα ή τον βήτα παράγοντα ως πανάκεια.

Η ανάγκη να πλαισιωθεί θεωρητικά η συλλογική δράση που μελετάμε (δηλαδή η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων») με την αντίστοιχη θεωρία, μας οδηγεί στη θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής που διερευνά τη «σύγκρουση» ως βασικό παράγοντα του πολιτικού φαινομένου με τον θεωρητικό προβληματισμό να εμπλουτίζεται από τους μετασχηματισμούς των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών (απόρροια αυτής της διαδικασίας). Στο παρόν υποκεφάλαιο «**Συγκρουσιακή**

Πολιτική: Ένας νεοσύστατος κλάδος για τη διερεύνηση του κινηματικού φαινομένου (1.2)», πραγματοποιείται μια εισαγωγή στη συγκρουσιακή πολιτική, απαραίτητη διαδικασία ώστε να γίνει εύληπτος ο τρόπος προσέγγισης και διερεύνησης του δίπτυχου: συλλογική δράση και πολιτική επικοινωνία, τόσο από θεωρητική όσο και από ερευνητική σκοπιά ώστε να συνεισφέρουμε στο διάλογο που ανοίγει στη σύγχρονη κοινωνικοπολιτική έρευνα. Πιο συγκεκριμένα, το κινηματικό φαινόμενο – μοναδικό στο χώρο και στο χρόνο- εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο της συγκρουσιακής πολιτικής, η οποία και επιχειρεί να ανατρέψει την οπτική της συλλογικής δράσης ως παθογένεια και τα μέλη της ως παρείσακτα, από την πλευρά της «συμβατικής πολιτικής». Η μελέτη –τόσο θεωρητική όσο και εμπειρική- της κινηματικής αιτιότητας (του «γιατί»), της διερεύνησης δηλαδή των λόγων εμπλοκής «καθημερινών» ανθρώπων στο δημόσιο χώρο που βρίσκεται εκτός του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου, αλλά και των μηχανισμών εκείνων (του «πώς») όπου μετατρέπουν την προδιάθεση για κινητοποίηση σε γεγονός –και ανάλογα της ιστορικής, πολιτικής, κοινωνικής και πολιτισμικής συγκυρίας- συγκροτείται στους άξονες των πολιτικών ευκαιριών (το περιβάλλον το οποίο ευνοεί ή αποθαρρύνει την εκδήλωση κινηματικής δράσης), των ρεπερτορίων δράσης (τις μορφές δράσης που υιοθετούν οι δρώντες), των οργανωτικών δομών (την οργάνωση της συλλογικής δράσης ως απαραίτητη συνθήκη για τη συγκρότηση μιας συλλογικότητας σε αρχικό στάδιο και την ευόδωση των στόχων στη συνέχεια), τις συλλογικές ταυτότητες (το κοινό «εμείς» που επιδεικνύουν τα συλλογικά υποκείμενα έναντι ενός ορισμένου «εχθρού») και των αξιακών πλαισιώσεων (των συμβολικών αναπαραστάσεων, του πολιτικού λόγου, των επικοινωνιακών μεθόδων κ.α. που χρησιμοποιούν τα μέλη μιας κινητοποίησης).

Τέλος, στην προβληματική μας, εντάσσεται και το ερώτημα **«Είναι κίνημα οι «Αγανακτισμένοι;» (1.3)**, το οποίο πηγάζει από το γεγονός πως δεν είναι όλες οι διεκδικήσεις κοινωνικά κινήματα. Αν δεν υφίσταται η σύζευξη παραγόντων όπως η «διάρκεια», οι εκστρατείες και οι συλλογικές επιδείξεις αξιοσύνης, ενότητας, πολυάριθμου και αφοσίωσης, τότε γίνεται αναφορά σε συγκρουσιακά επεισόδια και όχι σε κινήματα όπως θα αναλύσουμε παρακάτω στο 1^ο κεφάλαιο.

Σ' αυτό το σημείο, οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι η επιλογή της θεωρίας της συγκρουσιακής πολιτικής δεν είναι αυθαίρετη, αλλά εδράζεται όπως αναφέραμε στην έννοια και στον ορισμό των κοινωνικών κινήματων από τους μελετητές της συγκεκριμένης θεωρίας, διάβημα που θεωρούμε πως θα βασίσει επιστημονικά την επιχειρηματολογία μας. Αποτελεί δηλαδή μεθοδολογική επιλογή μας να «στηρίξουμε»

την «ειδική» θεωρία για τα κινήματα, τις κινητοποιήσεις, τις διαμαρτυρίες, τα συγκρουσιακά επεισόδια κ.ο.κ. όπως και να τα ονομάσουμε. Αυτή η επιλογή βέβαια, δεν «αποκλείει» την ευρύτερη οπτική της πολιτικής κοινωνιολογίας για τις συλλογικές δράσεις, αλλά και αναφορές στα πολιτικά κόμματα, στο πολιτικό καθεστώς, στο δημόσιο χώρο κ.λπ. Εξάλλου, η μελέτη των συλλογικών δράσεων, οι προϋποθέσεις κινητοποίησης, τα κοινά συμφέροντα, κίνητρα και στόχοι, τα δίκτυα αλληλεγγύης που συγκροτούνται, η έννοια της ταυτότητας, οι οργανωτικοί πόροι κ.α. αποτελούν μέρος του πεδίου διερεύνησης της πολιτικής κοινωνιολογίας.¹¹ Συνεπώς, ο διάλογος για το συγκεκριμένο θέμα παραμένει «ανοικτός», όπως και το πολιτικό πεδίο στη σύγχρονη εποχή, ανάμεσα στους ιθύνοντες της εξουσίας και την κοινωνία των πολιτών βρίσκεται *«υπό συνεχή αναθεώρηση των κανόνων λειτουργίας του»*, έτσι και η/οι θεωρία/ες που το διερευνούν, αποτελούν αναστοχαστικές διεργασίες του ίδιου του χώρου ουσιαστικά. Είναι υπό αναθεώρηση δηλαδή με κύριο άξονα τον ευρύτερο προβληματισμό που *«συνιστά αντανάκλαση της συνθετότητας των σύγχρονων κοινωνιών»* που αναδεικνύει με τη σειρά του *«τις διαστάσεις του σύγχρονου δημόσιου χώρου, της πολιτικής και της επικοινωνίας σε δυναμική πορεία διαντίδρασης και συνεχούς επαναπροσδιορισμού των ορίων τους»*.¹² Σεβόμενοι δηλαδή, τις θεωρητικές «παρεκκλίσεις» ανάμεσα στους ερευνητές του φαινομένου, θέτοντας όμως κάποια όρια – αναγκαία συνθήκη, αναγνωρίζοντας όπως αναφέραμε τη διεπιστημονική και την πολυπρισματική διερεύνηση μιας συλλογικής δράσης, την οποία θα έχουμε τη δυνατότητα να μελετήσουμε διεξοδικότερα σε επιμέρους ενότητες στη συνέχεια της διατριβής.

Στο δεύτερο κεφάλαιο (**Διεκδικητικές μορφές δράσης στο πλαίσιο της Νεοφιλελεύθερης Παγκοσμιοποίησης**), θα μελετήσουμε τη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» (**2.1 «Μια νέα μορφή διαμαρτυρίας: Οι «Αγανακτισμένοι»**). Το συγκεκριμένο υποκεφάλαιο αποτελεί μια εισαγωγική αναφορά σε μια σύνθετη πολιτική διεργασία, σύμφυτη με εκείνης της δημοκρατίας, όπως είναι μια συλλογική δράση. Μια εισαγωγή -με εμπειρικές αναφορές- στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», στην εμφάνιση δηλαδή μιας συλλογικότητας που αμφισβητεί τη θεσμική τάξη πραγμάτων με μια καινοτόμα διαμαρτυρία που εκφράζεται από συλλογικά υποκείμενα που βρίσκονται εκτός θεσμικού πλαισίου και στις «ζεύξεις» που δημιουργούνται. Η συγκεκριμένη μελέτη εντάσσεται στο πλαίσιο που αφορά επιμέρους

¹¹ Lagroye J., B. Francois, F. Sawicki, (2008). *Πολιτική Κοινωνιολογία* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Ε. Μαγκανιώτης). Αθήνα: Τυπωθήτω. [Στο εξής: Lagroye, Francois, Sawicki, 2008], σσ. 395-396.

¹² Μας αναφέρει η Μαριάννα Ψύλλα στο Εισαγωγικό Σημείωμα, στο ίδιο, σσ. 7-8.

συνιστώσες της συγκρουσιακής πολιτικής όπως τα ρεπερτόρια δράσης, οι μορφές δράσης δηλαδή που υιοθετούν τα συλλογικά υποκείμενα για να διατυπώσουν διάφορα αιτήματα, αλλά και τη διεθνοποίηση των κοινωνικών κινημάτων, το δίκτυο δηλαδή διαντίδρασης που εξαπλώνεται σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές (αναφορά στο φαινόμενο της διάχυσης των διαμαρτυριών σε διαφορετικά μήκη και πλάτη του πλανήτη μας, με συγκεκριμένα παραδείγματα, εκκινώντας από τις καταλήψεις πλατειών στην «Αραβική Άνοιξη», τους «Los Indignados» ή «κίνημα 15-M», στα «Occupy Movements» που απασχόλησαν το μεγαλύτερο μέρος του δυτικού κόσμου, ακόμη και την «καρδιά» του καπιταλισμού, τις Η.Π.Α., καταλήγοντας στην ελληνική επικράτεια και στο παράδειγμα των «Αγανακτισμένων»).

Σε μια άλλη ενότητα: (2.2 «**Η μοναδικότητα του πλήθους: Η ανάδυση ενός νέου πολιτικού υποκειμένου**»), θα διερευνήσουμε την ανάδυση ενός νέου πολιτικού υποκειμένου, με τη μελέτη μας να εστιάζει στο μετανεωτερικό υποκείμενο, το οποίο απέχει από το αντίστοιχο βιομηχανικό της νεωτερικότητας. Την εμφάνιση με λίγα λόγια ενός νέου πολιτικού υποκειμένου, μιας κοινωνικής ομάδας που δίχως να ανήκει απαραίτητα στην εργατική τάξη («υπονομεύοντας» τη μαρξική εκδοχή), δημιουργεί ένα νέο διεκδικητικό σώμα υποκειμένων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Μια ανάλυση των νέων κοινωνικών δυνάμεων που αναδύονται σε ένα συγκρουσιακό αστικό περιβάλλον.

Στην επόμενη ενότητα (2.3 «**Indignez Vous**»), θα μελετήσουμε τις αξιακές πλαισιώσεις, απαραίτητη διαδικασία για την ανάδυση μιας συλλογικής δράσης, εστιάζοντας στο έργο του βετεράνου διπλωμάτη και αντιστασιακού Stéphane Hessel, «Indignez-vous!», το πρόταγμα «Αγανακτήστε!» που εργαλειοδότησε συμβολικά τη διαμαρτυρία με αναφορές στην ανάγκη μετάβασης σε μία κοινωνία με ιδανικά και αξίες, όπου δεν θα υπερισχύει ο νόμος της αγοράς, αλλά οι παράγοντες άνθρωπος και κοινωνία. Η άρθρωση των κοινωνικών αιτημάτων δεν συνεπάγεται την αντίστοιχη κοινωνική κινητοποίηση. Κρίνεται αναγκαία η μελέτη των συμβολικών πόρων ικανών να δώσουν το έναυσμα για διεκδικητική δράση.

Θα διερευνήσουμε επίσης την οικοδόμηση της ταυτότητας (2.4 **Συλλογική Ταυτότητα**), μια διαδικασία συνέργειας που επιφέρει την αίσθηση της κοινότητας στα μέλη μιας κινητοποίησης -σημαντικό και ενωτικό παράγοντα για τη δημιουργία και την ευόδωση ή όχι μίας συλλογικής δράσης- ένα συλλογικό «ΕΜΕΙΣ», μια διεργασία με κοινές ιδιότητες που αποτελεί το πεδίο αναστοχασμού της παρούσας υποενότητας.

Το δεύτερο κεφάλαιο θα ολοκληρωθεί με τη μελέτη μας να εστιάζει αστικοκοινωνιολογικά στην ενότητα του χώρου (**2.5 Ανθρωποτόπος – Επιστροφή στην τοπικότητα: Μια αστικογεωγραφική προσέγγιση της διαμαρτυρίας της «πλατείας»** και μέσα από τις ενότητες: **2.5.1 Αστική Κοινωνιολογία: η πόλη** και **2.5.2 «Το Δικαίωμα στην....Πλατεία»**), που ορίζεται από την επιστροφή της δράσης από το υπερτοπικό στο τοπικό, μια ανθρωπογεωγραφική ανάλυση με διερεύνηση του δικαιώματος στην πόλη μια μεταβλητή με ιδιαίτερη κοινωνική δυναμική. Η Αθήνα ως μεσογειακή μητρόπολη με σύμμεικτες κοινωνικές ομάδες, με χωροταξικές αναφορές στην παρουσία χιλιάδων ανθρώπων στις πλατείες όλης της Ελλάδας, με εστίαση στη «νευραλγική» θέση της Πλατείας Συντάγματος και στον ανθρωπογεωγραφικό διαχωρισμό σε «άνω» και σε «κάτω» πλατεία. Αντικείμενο έρευνας θα αποτελέσουν επίσης οι οργανωτικές δομές της συλλογικής δράσης που διερευνούμε με τις λίστες εθελοντών, τις ομάδες της «πλατείας», τον κοινωνικό ακτιβισμό της οργάνωσης της διαμαρτυρίας, τους οργανωτικούς πόρους που διαθέτει η εκάστοτε συλλογικότητα που συγκροτείται ως απαραίτητος όρος για τη μακροήμευσή της. Υπό αυτό το πρίσμα θα μελετηθεί το φαινόμενο «οργάνωση της πλατείας», με αναφορές στις επιμέρους ομάδες, μια κινητοποίηση πόρων που αποτρέπει τον εκφυλισμό της διαμαρτυρίας.

Με λίγα λόγια, το κεφάλαιο αυτό, εστιάζει στη συνάρθρωση επιμέρους ενοτήτων όπως είναι η συμμετοχή μιας μεγάλης πληθυσμιακής ομάδας με ετερογενή χαρακτηριστικά -με παραδείγματα από τον παγκόσμιο χώρο, αλλά κυρίως από τις κινητοποιήσεις που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα από τις 25 Μαΐου 2011 έως το τέλος Ιουνίου του ίδιου έτους- και η ανάδυση ενός νέου μετανεωτερικού υποκειμένου· οι λόγοι της αγανάκτησης, δηλαδή οι αιτίες και το αιτιατό του θυμικού που αποτέλεσε «κινητήριο μοχλό» της διαμαρτυρίας εστιάζοντας στην παγκόσμια οικονομική κρίση, στην ενδημική κρίση του ευρώ και στην οικονομική και πολιτική κρίση της Ελλάδας· η αξιακή πλαισίωση της διαμαρτυρίας όπως εκφράστηκε κυρίως μέσα από το έργο του βετεράνου διπλωμάτη Stephane Hessel και του έργου του· η επιστροφή στην τοπική δράση, στο επίπεδο δηλαδή του εθνικού κράτους ώστε να αντιμετωπισθεί η επιβολή δημοσιονομικών μέτρων με δυσβάστακτους όρους από υπερεθνικούς θεσμούς· και τέλος, η μελέτη των συλλογικών ταυτοτήτων ως κίνητρο δράσης, η κοινή δηλαδή διανομή αξιών και προσδοκιών απέναντι σε έναν «εχθρό» που προσδιορίζουν συλλογικά τα κινηματικά υποκείμενα.

Στο τρίτο κεφάλαιο (**«Πολιτικά Παράθυρα»: Ένας κόσμος σε κρίση**) θα διερευνήσουμε την ιστορική περίοδο που διανύουμε και το ρευστό περιβάλλον εντός

του οποίου εκτυλίσσεται η δράση. Πιο συγκεκριμένα, στο υποκεφάλαιο: (**«3.1 «Ρευστό περιβάλλον»: Το περιβάλλον εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η «δράση»**), εστιάζουμε στο σημερινό μεταφορντικό περιβάλλον, ένα «ρευστό περιβάλλον» όπως το ορίζει ο Bauman¹³ όπου οι κοινωνικοί κανόνες ακολουθούν τη λογική των «αγορών», είναι δηλαδή «ευμετάβλητοι» και «σαθροί» με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τα κοινωνικά υποκείμενα που καλούνται να διεξάγουν έναν αγώνα επιβίωσης, σε ένα περιβάλλον που αποσυντίθεται και μεταβάλλεται συνεχώς. Σε αυτό συμβάλλει το τέλος της εγγύτητας ανάμεσα στην πολιτική και στην εξουσία, με την τελευταία να «διαπερνά» τα εθνικά κράτη και να διεξάγεται πλέον από διεθνείς υπερεθνικούς πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς, η αποδέσμευση από «σταθερές» του παρελθόντος (όπως φερ' ειπείν η παράδοση) και άλλοι παράγοντες που παρατίθενται στην εν λόγω ενότητα. Απόρροια των ανωτέρω είναι η εμφάνιση ενός «τεχνητού κόσμου», ένας «σφαιρικός κόσμος» όπου επικρατούν οι νόρμες της αγοράς, συντελώντας στην κοινωνική αποσύνθεση και συμβάλλοντας στην επικράτηση των ατομικιστικών αξιών που έχουν επικρατήσει στο μεγαλύτερο μέρος των κοινωνιών της δύσης. Εύλογα τίθεται το ερώτημα, του συνεκτικού δεσμού του ανωτέρου προβληματισμού με την έννοια της κρίσης. Ως απάντηση παρατίθενται οι συνθήκες εκείνες (ανεργία, ανέχεια, βία, κοινωνική και οικονομική ανισότητα), που βιώνει το κοινωνικό υποκείμενο. Το «περιβάλλον» εντός του οποίου διαβιεί ο άνθρωπος αποτελεί τον «χώρο» και τον «χρόνο» όπου θα προσπαθήσει να αντιδράσει. Η απώλεια της εμπιστοσύνης στους θεσμούς σηματοδοτεί μια οριζόντια κίνηση των κοινωνικών υποκειμένων που καλούνται πλέον να αναζητήσουν εναλλακτικές διεξόδους από τη «μέγγενη» στην οποία βρίσκονται είτε αυτό μεταφράζεται πρακτικά με πολιτικές παρεμπόδισης (όπως στο παράδειγμά μας, δηλαδή τις κινητοποιήσεις των «πλατειών») είτε με τον συμβολικό χαρακτήρα της αντίδρασης, με κυρίαρχο συναίσθημα την ελπίδα για την οικοδόμηση ενός καλύτερου (και πιο ανθρώπινου) «αύριο». Όλα αυτά λαμβάνουν χώρα σε ένα προπαρασκευαστικό στάδιο, σε ένα «εργαστήρι» δημόσιων πολιτικών, συμβατικών και καινοτόμων, με άγνωστο -κατά τα φαινόμενα- αποτέλεσμα. Στην επόμενη υποενότητα του τρίτου κεφαλαίου (**«3.2 Οικονομική και Πολιτική Κρίση ως Πολιτική Ευκαιρία»**) αναλύουμε τα αίτια της αγανάκτησης, με αναφορά στο οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον, εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η δράση.

¹³ Στο έργο «*Ρευστοί Καιροί*». Περισσότερα στο Bauman, Z. (2009). *Ρευστοί Καιροί: Η ζωή στην εποχή της αβεβαιότητας* (μτφρ. Κωνσταντίνος Δ. Γεώργιας). Αθήνα: Μεταίχμιο. [Στο εξής: Bauman, 2009].

Για την επίτευξη του στόχου μας, στην επόμενη υποενότητα (**3.2.1 Η στεγαστική «φούσκα» του 2008 που εξελίχθηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση**), θα μελετήσουμε αρχικά το παγκόσμιο οικονομικό περιβάλλον και ειδικότερα την παγκόσμια οικονομική ύφεση που ξεκίνησε το 2008 από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής με τη «φούσκα» των ακινήτων, αναλύοντας τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η χρηματοπιστωτική οικονομία. Στην υποενότητα (**3.2.2 Η ενδημική κρίση του Ευρώ**), θα διερευνήσουμε την ύφεση που έπληξε κυρίως τις χώρες του νότου, με αναφορές στα δομικά προβλήματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και κυρίως, στην οικονομική ενοποίηση που δεν σηματοδότησε και την αντίστοιχη πολιτική. Στη συνέχεια, (**3.2.3 Η Ελληνική Οικονομική Κρίση: 2008-2011**), θα σκιαγραφήσουμε τον τρόπο λειτουργίας της ελληνικής οικονομίας παραθέτοντας τα πιθανά αίτια της κατάρρευσής της. Επίσης, στην επόμενη υποενότητα (**3.2.4 Χρονοδιάγραμμα και Ανάλυση της Ελληνικής Κρίσης**) θα καταγράψουμε και αναλύσουμε τα σημαντικότερα γεγονότα που έλαβαν χώρα από το 2008 έως το 2011 που εκδηλώθηκε η διαμαρτυρία, από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, έως την ενδημική κρίση του ευρώ και τη μεταλαμπάδευσή της στις χώρες του νότου και δη στην Ελλάδα, συνεπικουρούμενη από την πολιτική κρίση που ταλανίζει χρόνια την ελληνική πολιτική σκηνή. Το παρόν κεφάλαιο θα ολοκληρωθεί με την υποενότητα (**3.2.5 Η Οικονομική και Πολιτική Κρίση ως Πολιτική Ευκαιρία: Συμπέρασμα**), το «εύφορο» ή μη (τότε γίνεται αναφορά σε «πολιτική απειλή» καθώς προτρέπει διαφορετικά στην εκδήλωση μιας κινητοποίησης) «έδαφος» για την ανάπτυξη διαμαρτυριών. Μια προσπάθεια δηλαδή να εξηγηθεί το θυμικό της αντίδρασης, το αιτιατό της «σύγκρουσης», μέσω σύνδεσης με το πολιτικό περιβάλλον της Ελλάδας. Πρόκειται για τις πολιτικές ευκαιρίες, το ρόλο δηλαδή που διαδραματίζει το περιβάλλον στην ανάπτυξη ή όχι συλλογικών δράσεων. Ένας θεωρητικός προβληματισμός -που θα συνδυασθεί με εμπειρικές αναφορές από τη διαμαρτυρία- για τις δομές πολιτικών ευκαιριών και τον ευμετάβλητο χαρακτήρα τους, τη σκιαγράφηση ουσιαστικά όλης της κινηματικής «διαδρομής», όπως αυτή εκφράζεται μέσα από την «ανάδυση», τη «δράση», το «μετασχηματισμό» και την «παρακμή» των κινημάτων. Πρόκειται για μία διαδραστική διαδικασία ανάμεσα στους κινηματικούς δρώντες, τους συμμάχους τους και τους αντιπάλους τους, διεργασία που χαρακτηρίζεται από τη θεσμική «ανοικτότητα» ή μη, αλλά και την επίδραση που ασκούν οι δομές πολιτικών ευκαιριών στους θεσμούς, παροτρύνοντας ή αποτρέποντας την εκδήλωση μιας συλλογικής δράσης.

Στο τέταρτο κεφάλαιο (**Πολιτικά Κόμματα και Κινητοποίηση: Η σχέση ανάμεσα στη διαμαρτυρία και την Αριστερά**), θα διερευνήσουμε μέσα από ποιες διαδικασίες αλληλοεπιδρούν οι διεκδικητές και «Αγανακτισμένοι» των «πλατειών» του 2011 με το θεσμικό περιβάλλον και πιο συγκεκριμένα με τα πολιτικά κόμματα, αλλά και το αντίστροφο, μια αλληλεπιδραστική σχέση με μεταβαλλόμενους μηχανισμούς. Στον ευρύτερο προβληματισμό θα προστεθεί και το ακηδεμόνευτο και ακομμάτιστο πρόταγμα (**4.1 Το ακηδεμόνευτο και ακομμάτιστο πρόταγμα**) των διεκδικητών τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2011. Η διερεύνηση της σχέσης ανάμεσα στο κινηματικό και στο κομματικό φαινόμενο που ανήκει στην αριστερά είναι μια αλληλεπιδραστική σχέση με μεταβαλλόμενους μηχανισμούς. Ο κομματικός παράγοντας είναι μια πολύ σημαντική παράμετρος τόσο στη γνωστική αντίληψη όσο και στη συγκρότηση των κινημάτων μια και οι δύο δομές διέπονται και αποσκοπούν στο «πολιτικό», στην επίτευξη δηλαδή στόχων μέσα από μια πολιτική διαδικασία. Απαραίτητη συνθήκη για την ευόδωση των στόχων και των δύο «πλευρών» είναι ο παράγοντας «συμμαχία», μια αλληλεπίδραση που βασίζεται στην αλληλοϋποστήριξη, μια και τα «αριστερά» εν προκειμένω- κόμματα αποτελούν φορείς οργανωτικών δομών και εμπειριών. Για αυτό το λόγο, το ακομμάτιστο πρόταγμα που συνοδεύει πολλές διαμαρτυρίες, είναι ατελέσφορο, από τη στιγμή που τα κόμματα αποτελούν προωθητικούς μηχανισμούς μιας κινητοποίησης, ενώ κάνουν ορατές τις επιλογές, στη διαδικασία λήψης μιας απόφασης. Το κέρδος των κομμάτων αντίστοιχα είναι ο παράγοντας «πίεση» που ασκεί στο θεσμικό περιβάλλον μια κινητοποίηση ειδικά στην περίπτωση που υπάρχει ταύτιση των στόχων (π.χ. ανατροπή της κυβέρνησης). Η σχέση ανάμεσα στους διεκδικητές και στα «αριστερά» κόμματα αρχίζει και γίνεται δυσλειτουργική (όπως θα δούμε στην ενότητα: **4.2 Το Κ.Κ.Ε. και οι «Αγανακτισμένοι»**, όπου παρουσιάζεται η σχέση του Κ.Κ.Ε. με την «πλατεία») για μια σειρά από παράγοντες όπως η κατάληψη «ζωτικού χώρου» πολιτικά από τους δρώντες -μια ενέργεια που συνήθως επιφέρει την αμηχανία στα κόμματα- όταν οι δρώντες δεν ανήκουν στο «κλασικό» προλεταριάτο, το πολιτικό ακροατήριο δηλαδή που συνήθως απευθύνονται τα κόμματα ειδικά της ρεφορμιστικής «αριστεράς», όταν δεν μπορούν να «ελέγξουν» την κινητοποίηση κ.λπ. Θα μελετήσουμε επίσης τη σχέση της διαμαρτυρίας με άλλες παρατάξεις από τον ριζοσπαστικό χώρο της «αριστεράς» και πιο συγκεκριμένα πολιτικών μορφωμάτων με ιδιαίτερο θεσμικό ρόλο καθώς δρουν εντός του κοινοβουλίου, όπως είναι η περίπτωση του «ΣΥΡΙΖΑ» (**4.3 Ο ΣΥΡΙΖΑ και οι «Αγανακτισμένοι»**). Μια στάση εμμενής προς τη διαμαρτυρία η οποία

«κεφαλοποιείται» ένα χρόνο αργότερα στις εθνικές εκλογές επιβραβεύοντας την πολιτική «επένδυση» που ο ΣΥΡΙΖΑ επέλεξε στις τριανταπέντε ημέρες (35) που διήρκησε η διαμαρτυρία. Τέλος, στην παρούσα ενότητα, σε ένα κεφάλαιο συμπερασματικού χαρακτήρα, σε αδρές γραμμές, θα αποκρυσταλλώσουμε τη σχέση ανάμεσα στην «αριστερά» και τους δρώντες της διαμαρτυρίας **(4.4 Η σχέση ανάμεσα στη διαμαρτυρία και την Αριστερά)**.

Στο πέμπτο κεφάλαιο (**Επικοινωνιακή διάσταση του πολιτικού**), διακρίνουμε αρχικά **(5.1 Σχέση με τα συμβατικά Μ.Μ.Ε.)**, μια αναφορά στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΜΕ) -που ως μηχανισμοί πληροφόρησης υποκαθιστούν το πολιτικό- που δεν ελέγχουν οι ακτιβιστές, αλλά οι επαΐοντες την εξουσία (συνήθως). Θα διερευνηθεί δηλαδή αναστοχαστικά ο ρόλος των μέσων μαζικής επικοινωνίας, η εμφάνιση των κοινωνικών δικτύων ως «εργαλείο» πολιτικής επικοινωνίας, η ανάπτυξη μιας επικοινωνίας «από τα κάτω», καθώς και η σχέση των ανωτέρω με τα συλλογικά υποκείμενα. Θα εξεταστεί η ανάπτυξη της επικοινωνιακής δράσης γενικότερα και της διαμεσολαβημένης επικοινωνίας ειδικότερα, η εκφορά δηλαδή ενός κωδικοποιημένου μηνύματος όπως αυτό εκφράζεται μέσα από τον έντυπο λόγο και ειδικότερα τον καθημερινό ημερήσιο τύπο στη συγκρότηση της εσωτερικότητας (κατανόηση του εαυτού μας) και εξωτερικότητας (κατανόηση του κόσμου). Πρόκειται για έναν αναστοχασμό «που αναδύει το λόγο, ως πρωτεύουσα συνιστώσα»¹⁴ στη μελέτη του πολιτικού, όπου σε συνδυασμό με τη δράση, αναδεικνύει τη σημαντική διάσταση που καταλαμβάνει η επικοινωνία στη σύγχρονη κατασκευή της πραγματικότητας. Αποτελεί δηλαδή «κινητήριο μοχλό στην αναστοχαστική λειτουργία»¹⁵ του πολιτικού, λειτουργώντας ως «μεσάζοντας» στη σχέση της κοινωνίας των πολιτών και των θεσμών, με την έννοια της πολιτικής να λαμβάνεται υπόψη ως «πεδίο συμβολικών και γνωστικών διεργασιών, μήτρα κατασκευής νοημάτων και αναπαραστάσεων»,¹⁶ ένα πεδίο που συνδυάζει τη διαβούλευση και τη συγκρουσιακότητα, με την κυριαρχία να ορίζεται από τη σχέση ανάμεσα στην πολιτική δράση και το «επικοινωνιακό πράττειν».¹⁷ Εκτός όμως από τα «συμβατικά», υπάρχουν και τα νέα μέσα. Στο υποκεφάλαιο **(5.2 Ηλεκτρονική Επικοινωνία και δρώντα υποκείμενα τον 21ο Αιώνα: Το διαδίκτυο και οι «Αγανακτισμένοι»)**, διερευνούμε τον σημαντικό ρόλο

¹⁴ Ψύλλα Μ. (2003). *Η Πολιτική ως Δράση και Λόγος*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός. [Στο εξής: Ψύλλα, 2003], σ. 15.

¹⁵ Στο ίδιο, σ. 15.

¹⁶ Στο ίδιο, σσ. 15-16.

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 16.

που διαδραματίζει το διαδίκτυο μέσα σε ένα «παγκόσμιο» πλαίσιο χάρη στην αλματώδη πρόοδο της τεχνολογίας. Οι δρώντες έχουν πλέον τη δυνατότητα να επικοινωνούν και να ενημερώνονται από απόσταση, πιθανότατα να τους δίνεται η αφορμή και να κινητοποιούνται κατά τον ίδιο τρόπο. Το πιθανό στοιχείο, αφορά στην ίδια την έρευνα της επίδρασης του διαδικτύου και των μέσων που διαθέτει στην κινητοποίηση των δρώντων υποκειμένων η οποία βρίσκεται σε «εμβρυική» μορφή. Οι γνώμες των ειδικών διίστανται, με τον τεχνολογικό ντερτεμινισμό να στηλιτεύεται από την επιστημονική κοινότητα που αναδεικνύει τα αρνητικά στοιχεία της επίδρασης του διαδικτύου και των «εργαλείων» στο κινηματικό φαινόμενο (μια γενική και όχι ειδική αναφορά). Τα κύρια επιχειρήματα αφορούν στον ακτιβισμό από μακριά, την αποδυνάμωση των δικτύων εμπιστοσύνης και την άνιση πρόσβαση στο διαδίκτυο ενός μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Πρόκειται εν ολίγοις για μια επικοινωνία «από τα κάτω», που προσαρτήθηκε στις οργανωτικές δομές των ακτιβιστών, με την επίδρασή τους να αποτελεί αντικείμενο έρευνας. Αναμόρφωσαν τα νέα μέσα τα κινήματα ή αποτελούν συνδετικούς κρίκους ανάμεσα σε πομπούς και δέκτες;

Στο έκτο κεφάλαιο (**Έντυπος λόγος και «Αγανακτισμένοι»**), προσανατολιζόμαστε στη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας, ένα ανοικτό «πεδίο» στο συγκερασμό των συμπερασμάτων, απόρροια της συγκέντρωσης δεδομένων, της κατανόησης και τη μελέτης τους με διάφορα «εργαλεία» που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια. Η σύγχρονη πολιτικο-κοινωνιολογική έρευνα επιτάσσει το διεπιστημονικό χαρακτήρα μελέτης με δεοντολογικό τρόπο, ενός ή περισσότερων φαινομένων, με τη χρήση επιστημών και ενοτήτων όπως είναι η πολιτική επιστήμη, η κοινωνιολογία, η πολιτική επικοινωνία, η γλωσσολογία, η σημειωτική κ.α. Μια κριτική διερεύνηση που αποσκοπεί στον αναστοχασμό από την πλευρά μας του φαινομένου που μελετάμε. Διερευνάται δηλαδή εμπειρικά και με ένα πιο σφαιρικό τρόπο η επικοινωνιακή διάσταση του πολιτικού, και ειδικότερα, πιο συγκεκριμένα, ο τρόπος καταγραφής ενός κοινωνικοπολιτικού γεγονότος από δύο εφημερίδες του ημερήσιου τύπου. Μια καταγραφή που σκοπό έχει να καταδείξει την επικοινωνιακή πολιτική δύο συμβατικών μέσων, αλλά και να διερευνήσει σε ένα δεύτερο επίπεδο τα αίτια εμφάνισης του «φαινομένου», την ανάδειξη δηλαδή οργάνωσης και συγκρότησης μιας δημόσιας παρέμβασης που αποσκοπεί στην έκθεση αιτημάτων της κοινωνικής εκείνης ομάδας που δεν έχει πρόσβαση στα κέντρα λήψης αποφάσεων του πολιτειακού συστήματος με την ανάλυση του λόγου των εφημερίδων να μας δίνει τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε τη φυσιογνωμία αυτής της κινηματικής δράσης, τα χαρακτηριστικά της, τις συνέπειες

ύπαρξής της στο ευρύτερο κοινωνικό-πολιτικό σύστημα καθώς και την ενδεχόμενη πορεία και εξέλιξή της. Στις υποενότητες του έκτου κεφαλαίου (βλ. παρακάτω) θα πραγματοποιηθεί η εμπειρική διάσταση των γεγονότων που «συνόδεψαν» τη διαμαρτυρία το Μάιο και τον Ιούνιο του 2011 και πως αυτά παρουσιάστηκαν από τον Τύπο μέσω της συγκριτικής παρουσίασης της οπτικής μιας έντυπης ειδησεογραφικής έκδοσης όπως είναι οι εφημερίδες. Για την υλοποίηση της έρευνας θα επιχειρήσουμε την εφαρμογή ανάλυσης πρωτοσέλιδου του έντυπου λόγου (**«6.2 Ανάλυση πρωτοσέλιδου»**) -με κύριο διάβημα την «ανάλυση μηνύματος», μια ερευνητική προσέγγιση που λαμβάνει υπόψη όλες τις τεχνικές που έχουν ως βάση τη γλωσσολογία και τη σημειολογία- με στόχο την καταγραφή των απόψεων, δύο συμβατικών μέσων με διαφορετικές ιδεολογικό – πολιτικές τοποθετήσεις, της *«Ελευθεροτυπίας»* και της *«Καθημερινής»*, μέσα από μια μεθοδολογική διαδικασία (βλ. **«6.1 Μεθοδολογική και Επιστημολογική προσέγγιση της ερευνητικής προσπάθειας»**) που θα ακολουθήσει τα κάτωθι διαβήματα: α. καταγραφή των κεντρικών τίτλων, των υπέρτιτλων και των υπότιτλων, [6.A.3 (για την *«Ελευθεροτυπία»*) και 6.B.1 (για την *«Καθημερινή»*)], β. θεματοποίηση όλων των τίτλων [6.A.2 (για την *«Ελευθεροτυπία»*) και 6.B.2 (για την *«Καθημερινή»*)] και γ. σημειωτική προσέγγιση δύο επιλεγμένων πρωτοσέλιδων [6.A.3 (για την *«Ελευθεροτυπία»*) και 6.B.3 (για την *«Καθημερινή»*)], ώστε να ερευνηθεί πιο ενδοσκοπικά το ερευνητικό σώμα. Τα συμπεράσματα της έρευνας θα παρατεθούν στην υποενότητα **«6.3. Συγκριτική παρουσίαση των δύο εντύπων («Η Ελευθεροτυπία» και «Η Καθημερινή») και συμπέρασμα»**.

Τέλος, στο έβδομο κεφάλαιο (**Αντί Επιλόγου: Επικοινωνιακή Δράση και Νέες Κοινωνικές Αναπαραστάσεις**), η διατριβή ολοκληρώνεται με μια ενότητα συμπερασματικού χαρακτήρα στην οποία θα προσπαθήσουμε να συμπυκνώσουμε επιγραμματικά την εμφάνιση μιας νέας συλλογικής δράσης και αντίστοιχων υποκειμενικοτήτων, μια δυναμική «φωνή» σ' ένα πολιτικό αδιέξοδο, στην αρχή της οικονομικής κρίσης, που μπορεί να είχε όντως οργανωτικά «κενά», λάθη στη στρατηγική της, ιδεολογικά ελλείμματα, ακραία στοιχεία, «γραφικές» παραστάσεις και ό,τι άλλο διαθέτει αρνητικό πρόσημο και επιθυμεί κάποιος να προσθέσει σε μια συλλογικότητα που για ένα περίπου μήνα έφερε τον αέρα μιας δημοκρατίας υψηλής έντασης, με εξεγερσιακά και επαναστατικά χαρακτηριστικά που να μην λοιδορήθηκαν -δικαίως ή αδικώς- αλλά, αναγνωρίζεται και η «προσφορά» της (συλλογικότητας) στην κοινωνική ανασυγκρότηση μέσω της διαλεκτικής σχέσης υποκειμένων και θεσμών. Επιπλέον, στοχεύει να δώσει τη δυνατότητα ανάπτυξης ενός προβληματισμού στη

σχέση του «θεσμικού» με το «εξωθεσμικό», με τον σημαίνοντα ρόλο της επικοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζουμε τη δημιουργία (ή όχι, αυτό αποτελεί επίδικο) ενός νέου δημόσιου χώρου με αφορμή την επικοινωνιακή δράση και τις νέες κοινωνικές αναπαραστάσεις, σε μια προσπάθεια σύνδεσης του κινηματικού φαινομένου με το αντίστοιχο επικοινωνιακό. Η κατασκευή δηλαδή της δημόσιας σφαίρας μέσα από τη σχέση θεσμικών και εξωθεσμικών δομών, των πολιτικών δηλαδή του κράτους και των δρώντων σε συνδυασμό με τον ρόλο που διαδραματίζει η επικοινωνία. Μια διαδικασία-μελέτη που θα μας βοηθήσει να αποκρυσταλλώσουμε την πολιτική σημασία εκδήλωσης ενός διεκδικητικού συμβάντος, αλλά και να εμβαθύνουμε τον προβληματισμό μας προχωρώντας σε προτάσεις και σκέψεις σχετικά με το φαινόμενο «αγανακτισμένοι», καθώς και την επικοινωνιακή του εννοιοδότηση, όπως ορίζει εξάλλου και ο τίτλος της διατριβής. Η συζήτηση για την επικοινωνιακή διάσταση του πολιτικού «ανοίγει» με αναφορές στη σύγκρουση ανάμεσα στον «βιωμένο κόσμο» και στο «σύστημα» του Habermas, τη δημιουργία δηλαδή αυτόνομων χώρων ενάντια στο οικονομικό και διοικητικό σύστημα που «ελέγχουν» τα ΜΜΕ, με σημαίνουσα την παρουσία του λόγου και το ρόλο που διαδραματίζει στην εννοιοδότηση του δημόσιου χώρου, αλλά και την ευρύτερη λειτουργία του επικοινωνιακού συστήματος. Θα διερευνηθούν οι συνιστώσες που αλληλεπιδρούν με τη μιντιακή επικοινωνία όπως είναι η αναδιαμόρφωση του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου και ο αναθεωρημένος ρόλος του Κράτους. Μια αλληλεπίδραση που προσεγγίζεται θεωρητικά μέσω της σχέσης που έχει αναπτύξει η κοινωνία με τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, από τη στιγμή που τα τελευταία αποτελούν οργανικό τμήμα της (κοινωνίας) και που γεννά προβληματισμούς που σχετίζονται με την ερμηνεία της. Ένας διάλογος ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας μέσω της χρήσης ορθολογικών επιχειρημάτων με το λόγο να βρίσκεται στο επίκεντρο, καθότι αποτελεί τον δίαυλο μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η νομιμοποίηση και ο κοινωνικός έλεγχος. Αποτελεί ουσιαστικά ένα ερμηνευτικό σχήμα όπου θα συγκεντρωθεί όλος ο προβληματισμός, μια ενότητα που σκοπό έχει να αποδώσει την ερμηνευτική διάσταση της σύγχρονης πολιτικής μέσω της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην κρατική οντότητα και στην κοινωνία των πολιτών που κινείται σε ένα εξωθεσμικό πλαίσιο και που κρίνει αναγκαία την πολιτική επικοινωνία ώστε να αναθεωρηθεί ή όχι η δημόσια σφαίρα. Η ανάλυση του πολιτικού, κοινωνικού, αλλά και οικονομικού περιβάλλοντος που προηγήθηκε, αποτελεί αρωγός στην προσπάθεια να αναδειχθούν νέες πτυχές του δημόσιου χώρου με την εννοιοδότηση της επικοινωνίας που τις αναδεικνύει, ένα ερμηνευτικό αφήγημα του μετανεωτερικού υποκειμένου και της

σύγχρονης «ρευστής» και «σύνθετης» κοινωνίας. Ένα αφήγημα που δεν αποσκοπεί στο να καταγράψει απλώς τα γεγονότα με μια ερμηνευτική πτυχή, αλλά να ερευνήσει τους μηχανισμούς αλλαγής τους, με βάση ότι οι δράσεις είναι αποτελέσματα κοινωνικών διεργασιών, ανθρώπινα «επιτεύγματα» και ως τέτοια ανασχηματίζονται ακριβώς όπως και οι ίδιοι οι άνθρωποι. Ένα ερμηνευτικό δηλαδή σχήμα που αφορά στο αντικείμενο της μελέτης μας, τη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», συνδυάζοντας το θεωρητικό αναστοχασμό με την εμπειρική έρευνα, δίνοντάς μας τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε και να ερμηνεύσουμε ενδοσκοπικά και με λεπτομέρεια τις πτυχές της διαμαρτυρίας καθώς και την επικοινωνιακή του δράση. Μέσα από την ερμηνευτική διάσταση προσδοκούμε σε μια ενδοσκόπηση στο «εσωτερικό» ενός συγκρουσιακού επεισοδίου και του ρόλου που διαδραμάτισε στην ελληνική κοινωνία για τριανταπέντε ημέρες. Ενός νέου ιδεολογικού-πολιτικού και κοινωνικού «παραδείγματος», διαμορφώνοντας ένα συνεκτικό ερμηνευτικό σχήμα εμφάνισης του «φαινομένου» καθώς και την εξέλιξή του, διερευνώντας ζητήματα που σχετίζονται με την ιδεολογική δράση και την ταυτότητα της συγκεκριμένης κινητοποίησης, την αποκωδικοποίηση και τα δομικά στοιχεία του πολιτικού λόγου, την πιθανή σύνδεση της συλλογικής δράσης με ευρύτερες κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές διεργασίες, τις πολιτικές τομές, την αλληλεπίδραση ανάμεσα στους κινητοποιημένους και τις πολιτικές αρχές, την πιθανή διάχυση σε κοινωνικούς χώρους που δε διακρίνονται για τη συχνότητα κινητοποίησης τους, τη διαμόρφωση ενός πολιτικού περιβάλλοντος «ικανού» να ευοδωθούν οι κινηματικές διαδικασίες κ.α.

Ακολουθούν οι «Πηγές», η «Βιβλιογραφία» (ελληνόγλωσσες και ξενόγλωσσες βιβλιογραφικές αναφορές) και τα «Παραρτήματα», όπου θα παρατεθεί εκτενές ερευνητικό υλικό που δεν τοποθετήθηκε στο κυρίως κείμενο της διατριβής.

Στην παρούσα διατριβή χρησιμοποιούμε υλικό που προέρχεται επί το πλείστον από τη μελέτη του έντυπου και διαδικτυακού λόγου και φυσικά τη βιβλιογραφία, πρωτογενές και δευτερογενές ερευνητικό υλικό¹⁸ το οποίο είναι διάχυτο σ' όλη την εργασία. Αποφεύγουμε δηλαδή το συμβατικό επιμερισμό της σε θεωρητική και εμπειρική έρευνα, με εξαίρεση το έκτο κεφάλαιο όπου διεξάγεται εμπειρική έρευνα

¹⁸ Αναφέροντας σ' αυτό το σημείο ότι αναφορικά με την «παραγωγή των δεδομένων» και τη μετέπειτα επεξεργασία τους χρησιμοποιούμε και υλικό που έχει συλλεχθεί από αλλότριες πηγές, προβαίνοντας στην αντίστοιχη «δευτερογενή ανάλυση», τακτική που είναι συμβατή με τη σύγχρονη «κοινωνική εμπειρική έρευνα»). Τσιώλης, Γ., Σερντεδάκης, Ν., Κάλλας, Γ. (επιμ.), (2011). *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική έρευνα. Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος. [Στο εξής: Τσιώλης et al, 2011], σσ. 11, 16.

μέσα από την καταγραφή του «συμβάντος» από έντυπα με διαφορετικό ιδεολογικό-πολιτικό προσανατολισμό ώστε να αναδειχθεί η επικοινωνιακή διάσταση του πολιτικού (βλ. παραπάνω και πιο συγκεκριμένα στην αναφορά στο έκτο κεφάλαιο). Εμπλουτίζουμε το ερευνητικό σώμα με θεωρητικές αναλύσεις και ερευνητικό υλικό που «αναδρούν» μεταξύ τους, αναλύσεις που βασίζονται στην «αυτονόμηση» του πολιτικού, στο γεγονός δηλαδή πως η πολιτική δεν διεξάγεται μόνο στο θεσμικό πεδίο αλλά και έξω από αυτό, δίχως αυτό να σημαίνει ότι αποφεύγουμε τη συγκριτική διάσταση του διπόλου «θεσμική πολιτική»/«συγκρουσιακή πολιτική». Στη θεσμική πολιτική, όπως «μελετάται» από τον κλάδο της πολιτικής κοινωνιολογίας, όπου διερευνά τις σύνθετες σύγχρονες κοινωνίες σε συνδυασμό με την επικοινωνία, ένας θεωρητικός αναστοχασμός του πολιτικού «χώρου» που αναδεικνύει τον δημόσιο χώρο ως ένα πεδίο συμμετοχής των πολιτών στα κοινά «χάρη» στην επικοινωνιακή δράση.¹⁹ Και στη συγκρουσιακή πολιτική, όπου οι κινηματικοί δρώντες εμφανίζονται ως μέρος μιας δυναμικής διαδικασίας του πολιτικού όπου μετασχηματίζονται οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί. Σε ό,τι αφορά στην εμπειρική έρευνα των συλλογικών δράσεων²⁰ παραθέτουμε τα λόγια του Σερντεδάκι που αναφέρει πως «η μελέτη της διαμαρτυρίας υπερβαίνει σε εύρος το πεδίο μελέτης των κοινωνικών κινήσεων, διαμορφώνοντας τους όρους για μια σε βάθος αναζήτηση των μετασχηματισμών της διαμαρτυρίας σε ευρύτερες ιστορικές και κοινωνικές περιόδους».²¹ Σ' αυτή τη διαδικασία, τη μελέτη δηλαδή των συλλογικών δράσεων, εξετάζουμε την «άμωπη και την παλίρροια»²² του συγκρουσιακού κύκλου της περιόδου της κρίσης στην Ελλάδα αλλά και στον κόσμο, εστιάζοντας στη διαμαρτυρία που αποτελεί και την ανάλυση παραδείγματος στην παρούσα διατριβή, δηλαδή την κινητοποίηση των «Αγανακτισμένων», με κύρια ερευνητικά εργαλεία την καταγραφή, την αποδελτίωση, αλλά και την ανάλυση μηνύματος των δημοσιευμάτων που προέρχονται από δημοσιογραφικές πηγές (έντυπος και ηλεκτρονικός τύπος) και τη σημειωτική ανάλυση σε συγκεκριμένα σημεία (όπως π.χ. στο τρίτο κεφάλαιο, στο χρονοδιάγραμμα και ανάλυση της ελληνικής κρίσης και δη στην ανάλυση του διαγγέλματος του τ. Πρωθυπουργού Γ. Α. Παπανδρέου, αλλά και στη σημειωτική ανάλυση των πρωτοσέλιδων στην οποία ήδη αναφερθήκαμε).

¹⁹ Βλ. Ψύλλα Μ, (εισαγωγικό σημείωμα), στο Lagroye, Francois, Sawicki, 2008, ό.π., σ. 7.

²⁰ Διαχωρίζουμε μια συλλογική δράση/διαμαρτυρία από ένα κοινωνικό κίνημα όπως θα έχουμε τη δυνατότητα να δούμε στο πρώτο κεφάλαιο.

²¹ Σερντεδάκις, Ν. (2011). «Η συμβολή της έρευνας των γεγονότων διαμαρτυρίας στην κατανόηση της συλλογικής δράσης». [Στο εξής: Σερντεδάκις, 2011]. Στο Τσιώλης et al, 2011, ό.π., σ. 350.

²² Στο ίδιο, σσ. 351-352.

Πολύτιμος αρωγός στην προσπάθειά μας -εκτός των βιβλιογραφικών αναφορών στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε- είναι και η «τεχνολογία της πληροφορίας και της επικοινωνίας»²³ όπου «ευνοούν τη μετάβαση της έρευνας από το στάδιο του “μεμονωμένου” ερευνητικού έργου στην πολλαπλή αλληλοσυσχέτιση και αξιοποίηση δεδομένων και αποτελεσμάτων».²⁴ Ο κύριος μεθοδολογικός προβληματισμός του ερευνητή γύρω από την αξιοπιστία των μέσων και την καταγραφή όλων των γεγονότων από τα ίδια, κάμπτεται από το γεγονός πως τα μίντια τείνουν να ενδιαφέρονται για μεγάλες σε όγκο διαδηλώσεις με ό,τι αυτό συνεπάγεται τη δημοσιοποίησή τους, παρά τα κατά τα φαινόμενα «επιλεκτικότητα» των ΜΜΕ σχετικά με τους «εκάστοτε κύκλους θεματικών ενδιαφερόντων της συγκυρίας»,²⁵ αλλά και από την επιλογή φίλα προσκείμενων στις συλλογικές δράσεις μέσων, αξιοποιώντας από τη μια τη δημοσιοποίηση των επιμέρους ή όλων των θεματικών μιας συλλογικής δράσης, διακυβεύοντας από την άλλη την «αντικειμενικότητα» των ερμηνειών που συνήθως τις συνοδεύουν. Σχετικά με την «εγκυρότητα» τόσο των πηγών όσο και των ερμηνειών από την πλευρά μας, το οποίο και αποτελεί κύριο επιστημολογικό πρόταγμα για κάθε ερευνητή, δεν προτάσσουμε την τελολογία γενικευμένων νόμων, αναγνωρίζοντας ότι το ζήτημα της «αντικειμενικότητας» στις κοινωνικές επιστήμες –«όπως αποδεικνύεται με σαφήνεια και στη βεμπεριανή μεθοδολογία»²⁶- είναι «πάντα μια εμπλουτισμένη με υποκειμενικό {...} νόημα κοινωνική συνθήκη».²⁷ Παρόλα αυτά, ακολουθούμε συγκεκριμένες ερμηνείες και «ατιακές εξηγήσεις»²⁸ που ελέγχονται από «εννοιολογική αυστηρότητα και ερευνητική λογική»²⁹ όπως παρατίθεται στο παρόν κεφάλαιο οι οποίες και δεν «αντιβαίνουν στο μεθοδολογικό πρόταγμα περί “αντικειμενικότητας” των κοινωνικών επιστημών».³⁰ Πρόκειται λοιπόν, για μια διερεύνηση που οδηγεί «σε έναν ευρύτερο αναστοχασμό για τα χαρακτηριστικά ενός κοινωνικού σχηματισμού, τις υφιστάμενες κοινωνικές και ταξικές διαιρέσεις, τις πολιτικά και κομματικές κρίσιμες διεργασίες (cleavages), τις πολιτισμικές κρυσταλλώσεις και διεργασίες που τον διαπερνούν»,³¹ μέσα από τον θεωρητικό αναστοχασμό και την εμπειρική έρευνα. Η

²³ Τσιώλης et al., 2011, ό.π., σ. 12.

²⁴ Στο ίδιο, σ. 12.

²⁵ Σερντεδάκης, 2011, ό.π., στο Τσιώλης et al., 2011, ό.π., σ. 354.

²⁶ Ναγόπουλος, Ν. (2011). “Μεθοδολογικές προσεγγίσεις ιστορικής-κοινωνικής εξήγησης και έρευνας”, στο Τσιώλης et al., 2011, ό.π., σ. 455.

²⁷ Στο ίδιο, σ. 455.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 455.

²⁹ Στο ίδιο, σ. 455.

³⁰ Τσιώλης et al., 2011, ό.π., σ. 455.

³¹ Στο ίδιο, σ. 352.

παραγωγή της γνώσης εξάλλου χρειάζεται και τη θεωρία και την έρευνα, δύο «πυλώνες» που αλληλοτροφοδοτούνται.

Στο αφηγηματικό μέρος της διατριβής -στη «μεταβίβαση» δηλαδή μιας είδησης μέσω της διαδικασίας της αφήγησης- χρησιμοποιούμε το συγγραφικό αφηγηματικό σχήμα. Επιλέγουμε τη συγγραφική μορφή αφήγησης, ώστε να προσδώσουμε «αντικειμενικό» χαρακτήρα στην ερμηνεία της πραγματικότητας, διατηρώντας τα «οντολογικά σύνορα»³² όταν και εφόσον αυτό κρίνεται απαραίτητο (π.χ. στην παράθεση σχολίων από την πλευρά των δρώντων όπου μέσα από τον «βιωματικό τρόπο των χαρακτήρων {...} αποκαλύπτεται»³³ και η δική μας βίωση της «πραγματικότητας»³⁴). Η αφήγηση της ιστορίας, από τη στιγμή που ο «{...} κόσμος που απεικονίζει {...} αξιώνει πως αφορά πραγματικά γεγονότα μέσα στον πραγματικό κόσμο», αποτελεί μία «αναπαράσταση της πραγματικότητας».³⁵ Πρόκειται για «ενδιαφέρον για επικοινωνία» σύμφωνα με τη χαμπερσιανή «σφαίρα επικοινωνίας» η οποία και διευρύνεται από το ενδιαφέρον του ερευνητή, όπου «κάθε διαδικασία-μέθοδος, αντικειμενοποίησης, αμφισβήτησης, δυσπιστίας – γενικά, δηλαδή, οτιδήποτε κάνει την Ιστορία μια μορφή μελέτης και έρευνας -απορρέει από το ενδιαφέρον για επικοινωνία».³⁶ Ο ερευνητής «συγκρατεί από το παρελθόν μόνον ό,τι κατά την εκτίμησή του δεν θα έπρεπε να ξεχαστεί, μόνον ό,τι είναι με την πιο αυστηρή σημασία αξιομνημόνευτο».³⁷ Αυτή η «διαλεκτική» της «αναβίωσης» των γεγονότων που δεν επιθυμούμε να λησμονηθούν «απαιτεί μίαν αντίστοιχη σ' αυτόν τον τρόπο ικανότητα συγκράτησης των ιδίων μας των προκαταλήψεων, των πεποιθήσεων, της προσωπικής μας σκοπιάς και άποψης, να βάλουμε, δηλαδή, τελικά μέσα σε παρένθεση και να απομονώσουμε αυτές τις ίδιες τις επιθυμίες μας».³⁸ Στη χρονική βαθμίδα της γλώσσας, χρησιμοποιούμε ένα συνδυασμό παρελθοντικών χρόνων με τον «ιστορικό» ενεστώτα ώστε να αλλάξουμε την «οπτική γωνία» του θεωρητικού και εμπειρικού

³² Stanzel, F. (1999). *Θεωρία της Αφήγησης* (μτφρ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich). Θεσσαλονίκη: University Studio Press. [Στο εξής: Stanzel, 1999], σ. 34.

³³ Στο ίδιο, σ. 43.

³⁴ Στο ίδιο, σ. 43.

³⁵ Ricoeur, P. (1990). *Η Αφηγηματική Λειτουργία* (μτφρ. Β. Αθανασόπουλος), Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα. [Στο εξής: Ricoeur, 1990], σ. 65. Βλ. και «τη γνωσιολογική αντίληψη που μας είναι γνωστή από τον Καντ, ότι δεν αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο όπως είναι καθεαυτός, αλλά όπως παρουσιάζεται μέσω ενός πνεύματος που τον παρατηρεί» και που χάρη στον οποίο «ο κόσμος των πραγμάτων χωρίζεται για την αντιληπτικότητά μας σε υποκείμενο και αντικείμενο». Kate Friedmann, (1910). *Die Rolle des Erzählers in der Epik*, Darmstadt 1965, σ. 26, στο Stanzel, 1999, ό.π., σ. 34.

³⁶ Στο ίδιο, σ. 76.

³⁷ Στο ίδιο, σ. 77.

³⁸ Ricoeur, 1990, ό.π., σσ. 77-78.

αναστοχασμού, με παρόμοιο τρόπο που απαθανατίζουμε εικόνες με μία φωτογραφική μηχανή.³⁹ Το αφηγηματικό ύφος ποικίλει ανάμεσα στην απλή αφήγηση όταν αναφερόμαστε σε γεγονότα ή στην παράθεση των απόψεων των δρώντων υποκειμένων και σε πιο «πυκνή» γραφή όταν ο λόγος αφορά σε επιστημολογικά ζητήματα. Ολοκληρώνοντας την αναφορά στο αφηγηματικό σχήμα της διατριβής οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι αναφερόμαστε σε ακαδημαϊκό πόνημα και όχι σε μυθιστόρημα με τις διαφορές να είναι εμφανείς κατά την ανάγνωση της διατριβής. Ο ερευνητής οφείλει να είναι ένας «δημόσιος συγγραφέας»⁴⁰ ώστε εκτός από την καταγραφή των γεγονότων και την ερμηνεία τους να αφηγείται τις δυσκολίες των υποκειμένων σε δυσμενή για τα ίδια περιβάλλοντα και κατ' αυτόν τον τρόπο να συμβάλει όχι μόνο στα παραπάνω αλλά και στην «υπόδειξη»/πρόταση -γιατί όχι και συμμετοχή- αλλαγής των ανωτέρω συνθηκών.

Κρίνουμε απαραίτητο, να διευκρινίσουμε σ' αυτό το σημείο ότι η ουδετερότητα ή μη του ερευνητή αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης νοητικής διεργασίας, μια ενδοσκόπηση, όχι μόνο στο φαινόμενο που είναι υπό μελέτη αλλά και στον ίδιο το ρόλο που διαδραματίζει ο ερευνητής. Η Mason, για το ίδιο θέμα, αναφέρει πως «{...} οι ερευνητές δεν μπορούν να είναι ουδέτεροι, αντικειμενικοί ή αποστασιοποιημένοι από τη γνώση και τα στοιχεία που παράγει η έρευνά τους. Αντίθετα, επιδίωξή τους πρέπει να είναι η κατανόηση του δικού τους ρόλου μέσα σε αυτή τη διαδικασία».⁴¹ Ο Piketty αναφέρει πως «οι ερευνητές των κοινωνικών επιστημών όπως άλλωστε όλοι οι διανοούμενοι, και προπάντων όλοι οι πολίτες, πρέπει να μετέχουν ενεργά στο δημόσιο διάλογο. Η συμμετοχή αυτή δεν αρκεί να γίνεται στο όνομα μεγάλων αφηρημένων αρχών {...}. Πρέπει να ενσαρκώνεται σε συγκεκριμένες επιλογές, θεσμούς και πολιτικές {...}».⁴² Ο Παναγιωτόπουλος⁴³ αναφέρει με τη σειρά του πως «η κοινωνιολογία δεν είναι ουδέτερη, απολιτική» μια και τα «αντικείμενά της αποτελούν διακυβεύματα κοινωνικών αγώνων».⁴⁴ Για το ίδιο (σχεδόν) θέμα, ο Σεφεριάδης αναφέρει πως «καθώς η ιστορία

³⁹ Stanzel, 1999, ό.π., σσ. 34, 40-42, 64, 70.

⁴⁰ Καρατζά, Α. (επιμ.), (2018). *Ο κοινωνιολόγος ως «δημόσιος συγγραφέας»*. Συνομιλώντας με τον Νίκο Παναγιωτόπουλο. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. [Στο εξής: Καρατζά, 2018], σ. 125.

⁴¹ Mason, 2010, ό.π., σσ. 23-24.

⁴² Σχετικά με τη συμμετοχή ή όχι του ερευνητή στον δημόσιο διάλογο, στο Piketty, T. (2014). *Το Κεφάλαιο τον 21^ο αιώνα* (μτφρ. Ελίζα Παπαδάκη). Αθήνα: Πόλις. [Στο εξής: Piketty, 2014], σ. 728.

⁴³ Ο Νίκος Παναγιωτόπουλος είναι Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Επικοινωνίας & ΜΜΕ, στον τομέα της Κοινωνικής και Πολιτικής Ανάλυσης της Επικοινωνίας, στο Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πηγή: <http://www.media.uoa.gr/faculty.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 4/11/2019).

⁴⁴ Καρατζά, 2018, ό.π., σ. 118.

του κάθε ιστορικού αποτελεί “δική του σύνθεση” δεν μπορεί ποτέ να είναι “αντικειμενική” qua “ουδέτερη”. Όμως δεν συνάγεται εξ αυτού ότι δεν είναι και “αληθής”». ⁴⁵ Όπου «κοινωνιολογία», πολιτική κοινωνιολογία και όπου «ιστορικός», κοινωνικός επιστήμονας θα προσθέταμε εμείς (με κάθε σεβασμό στους συγγραφείς και δίχως διάθεση παραποίησης των γραφόμενων τους) σχετικά με τις δύο παραπάνω αναφορές, όπως και ότι μπροστά στον «μεταμοντέρνο σχετικισμό», ⁴⁶ όπου η ερμηνεία/ανάλυση ενός γεγονότος διακατέχεται από «σχετικότητα», παραθέτουμε το ίδιο το γεγονός, που είναι αληθές. Η δική μας θέση λοιπόν, δεν «κλίνει» προς τη μη θέση και αυτό θα γίνει ορατό κατά την ανάγνωση της διατριβής, δίχως αυτό να είναι μια παραδοχή μεροληψίας, δεδομένου ότι προσπαθούμε να προσεγγίσουμε την εργασία (το θεωρητικό και το εμπειρικό μέρος) με επιστημονική επιχειρηματολογία και συγκεκριμένο ερευνητικό πλάνο, σε μια προσπάθεια να αναδείξουμε -μέσω της μελέτης του φαινομένου- οντολογικά και επιστημολογικά ζητήματα που συντελούν στην παραγωγή γνώσης, που ευελπιστούμε πως θα συνδράμουν στην αναβάθμιση της σύγχρονης πολιτικο-κοινωνιολογικής έρευνας.

Τέλος, για την εκπόνηση της διατριβής, ακολουθήσαμε τον οδηγό συγγραφής διδακτορικών διατριβών που διατίθεται ηλεκτρονικά από την επίσημη ιστοσελίδα του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών ⁴⁷ και συγκεκριμένα, το «*συγγραφικό ύφος που προτείνεται από την American Psychological Association (APA)*», ⁴⁸ με εξαίρεση τις βιβλιογραφικές αναφορές, όπου προτιμούμε το συγγραφικό ύφος που προτείνει το Πανεπιστήμιο του Chicago, ⁴⁹ με την υποσημείωση να εμφανίζεται στο κάτω μέρος της σελίδας και το έτος συγγραφής μετά την αναφορά του συγγραφέα, με σκοπό την αρτιότερη παρουσίαση των πηγών μας.

⁴⁵ Σεφεριάδης, Σ. (2014). *Στις διαδρομές της Ιστοριογραφίας. Κριτική Επισκόπηση από το πρίσμα της κοινωνικής επιστήμης*. Αθήνα: Θεμέλιο \ Ιστορική Βιβλιοθήκη. [Στο εξής: Σεφεριάδης, 2014], σ. 100.

⁴⁶ Σεφεριάδης, 2014, ό.π., σ. 103.

⁴⁷ Μιχαλοπούλου, Κ., Riboli, D., Γκαζή, Α. Σαπουνάκη-Δρακάκη, Α. Κακάλη, Κ. (2016). "Οδηγίες για τη συγγραφή πτυχιακών ή διπλωματικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών". Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης. Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. http://www.library.panteion.gr/admin/site_ufiles/file/PanteioLibrary%20Guides.pdf (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 4/11/2019).

⁴⁸ American Psychological Association (2010). *Publication manual of the American Psychological Association* (6th edition). Washington, DC: APA. Στο ίδιο, σ. 7.

⁴⁹ Σχετικό Παράδειγμα: <http://www.bibme.org/chicago> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 4/11/2019).

Κεφάλαιο πρώτο

Κοινωνικά Κινήματα και Συγκρουσιακή Πολιτική

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί μια εισαγωγική ενότητα στην ιστορία των κοινωνικών κινήματων και στη θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από δύο ενότητες (ακολουθεί και μία τρίτη στην οποία και προσπαθούμε να απαντήσουμε στο ερώτημα αν η διαμαρτυρία των «πλατειών» αποτέλεσε κίνημα ή όχι, σύμφωνα με τη θεωρία που παρουσιάζουμε στο παρόν κεφάλαιο), διακρίνουμε την ιστορική διαδρομή των κοινωνικών κινήματων, τις μεταβολές στα ρεπερτόρια δράσης τους εντός του ιστορικού χρόνου, τον ορισμό τους από την αντίστοιχη θεωρία, τις επιδιώξεις τους, την ανάδυση των νέων συλλογικών δράσεων τον 20^ο και 21^ο αιώνα, τον εν γένει ρόλο τους στη διαμόρφωση των δημόσιων πολιτικών. Σε μια δεύτερη υποενότητα, εισάγουμε τη θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής,⁵⁰ του κλάδου της πολιτικής κοινωνιολογίας⁵¹ που μελετά τα κοινωνικά κινήματα ως πολιτική μορφή. Ο θεωρητικός δηλαδή προβληματισμός και η διερεύνηση της κινηματικής αιτιότητας, μια γνωστική πραγματικότητα που προσπαθεί να αποκρυσταλλώσει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που ενυπάρχουν σε μια διεκδικητική συλλογική δράση. Ας ξεκινήσουμε όμως από τα κοινωνικά κινήματα:

1.1 Κοινωνικά Κινήματα

Από τον 18^ο αιώνα και ύστερα εμφανίζεται μια «επινοημένη» πολιτική μορφή, τα κοινωνικά κινήματα, ως *«ευρείες οργανώσεις αποτελούμενες από ποικίλες ομάδες*

⁵⁰ Η συγκρουσιακή πολιτική, που ως ενιαίος κλάδος, αναδύεται από τα μέσα της δεκαετίας του '90 σε μια προσπάθεια *«ανα-σύνθεσης του μεγάλου όγκου των προσεγγίσεων («κληρονομιά σημαίνουσα και πολυσχιδής»)* που είχαν αναπτυχθεί κατά την προηγούμενη περίοδο»- μπορεί να βρίσκεται σε «άνθιση», παρατηρούνται όμως και *«σημαντικά προβλήματα ερμηνείας και ανάγνωσης»*, σύμφωνα με τον Σεραφείμ Σεφεριάδη στο: Σεφεριάδης, Ι. Σ. (2010), *Η «θετική ευρετική» της Συγκρουσιακής Πολιτικής και κάποιες καταβολές της: πως διαβάζουμε τη θεωρία;* Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 35, Ιούλιος, Εκδόσεις Θεμέλιο. [Στο εξής: Σεφεριάδης, 2010], σσ. 6-7.

⁵¹ Ο διεπιστημονικός χαρακτήρας της συγκρουσιακής πολιτικής γίνεται εμφανής με την «ιστορική αντίληψη» που συνοδεύει την εμφάνιση των κοινωνικών κινήματων, όπως μπορούμε να δούμε εκτενέστερα στο βιβλίο του Tilly, C., (2007). *Κοινωνικά Κινήματα 1768 – 2004* (μτφρ. Θ. Τσακίρης). Αθήνα: Σαββάλας. [Στο εξής: Tilly, 2007]. Στο εν λόγω πόνημα τονίζεται ο ουσιαστικός ρόλος που διαδραματίζει η ιστορία στη μελέτη των επιμέρους συνιστωσών των κοινωνικών κινήματων όπως λ.χ. είναι η «ενσωμάτωση ζωτικών χαρακτηριστικών» όπως είναι οι «πειθαρχημένες πορείες στους δρόμους», οι μεταβολές στη λειτουργία τους όπως π.χ. είναι η εμφάνιση *«χρηματοδοτούμενων επαγγελματικών επιτελείων και ειδικευμένων οργανώσεων που ασχολούνταν με τα προγράμματα των κοινωνικών κινήματων»* -σημαντικό στοιχείο για τη μελλοντική διερεύνηση του αντικειμένου- καθώς και η *«μεταβλητότητα των πολιτικών συνθηκών, οι οποίες έκαναν εφικτά τα κοινωνικά κινήματα»*. Tilly, 2007, ό.π., σ. 20.

συμφερόντων», που διατυπώνουν συλλογικά διεκδικήσεις, όπως αναφέρεται στην Harare Daily News.⁵² Πιο συγκεκριμένα, από το 1750 και μετά,⁵³ τα μέλη των κοινωνικών κινημάτων που έκαναν την εμφάνισή τους στη Δύση (αρχικά στην Αγγλία τον ύστερο 18^ο αιώνα, μετέπειτα στην Ευρώπη, στη Βόρεια Αμερική και αλλού τον 19^ο αιώνα όταν και τα κοινωνικά κινήματα άρχισαν να αποκτούν ευρεία αναγνώριση),⁵⁴ διατυπώνουν συλλογικά αιτήματα, διεκδικούν, συγκρούονται με συμφέροντα άλλου/ων, διαθέτοντας τα εξής στοιχεία: 1. μια οργανωμένη προσπάθεια διατύπωσης συλλογικών διεκδικήσεων από μια «κατεστημένη» αρχή (εκστρατεία), η οποία και ενώνει τους διεκδικητές, τους στόχους και το κοινό, 2. την άσκηση διάφορων μορφών δράσης όπως: η δημιουργία ενώσεων και συνασπισμών, δημόσιες συγκεντρώσεις, παρελάσεις, ολονυχτίες, συλλαλητήρια, διαδηλώσεις, διεκδικήσεις,⁵⁵ εκστρατείες,⁵⁶ δηλώσεις αλλά και καταχωρήσεις στα μαζικά μέσα ενημέρωσης, διανομή φυλλαδίων (ρεπερτόριο του κοινωνικού κινήματος, το οποίο χαρακτηρίζεται από μια ποικιλία παραστάσεων και φυσικά ένα σημαντικό αριθμό δρώντων που διαφοροποιεί τα κινήματα από τα ρεπερτόρια άλλων πολιτικών δράσεων),⁵⁷ και 3. Μια συντονισμένη

⁵² Διαβάζουμε σχετικά στο Tilly, 2007, ό.π., σ. 19.

⁵³ Σ' αυτό το ιστορικό «βάθος», οι κινητοποιήσεις αφορούν κινήματα ανεξαρτητοποίησης, θρησκευτικές διαμάχες, πολιτικές διεκδικήσεις κ.α.. Επίσης, ειδικά στην Αγγλία και στην Αμερική, τα Κοινωνικά Κινήματα εμφανίζονται στο «πλαίσιο βαθιών πολιτικών και οικονομικών αλλαγών», με τις αλλαγές να «σηματοδοτούνται» από «τέσσερις λέξεις-κλειδιά» όπως είναι ο πόλεμος (οι δαπάνες για τις πολεμικές συρράξεις έκριναν απαραίτητη την κινητοποίηση των κυβερνήσεων για «ευημερία του πληθυσμού», δίνοντας σημαντικό χώρο στη διαπραγμάτευση, στα δικαιώματα -όπως ήταν λ.χ. η ψήφος- δίνοντας τη δυνατότητα σε μεγάλα τμήματα του πληθυσμού να λάβουν μέρος στην πολιτική ζωή που με τη σειρά τους και μέσα από διάφορα αιτήματα, οδήγησαν σε κινητοποιήσεις), η προλεταριοποίηση (το μέρος του πληθυσμού εκείνου που εξαρτώνταν από τη μισθωτή εργασία αυξήθηκε σημαντικά μειώνοντας την «εξάρτηση» των αγροτών από τους γαιοκτήμονες ή ακόμη και τους μικρούς και μεγάλους κεφαλαιούχους, με αποτέλεσμα τη συμμετοχή στην πολιτική ζωή όπως τονίσθηκε και προηγουμένως), η κεφαλοποίηση (ο καπιταλισμός έδωσε το έναυσμα για εμπορική, αγροτική και σε γενικές γραμμές ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη, με τους εμπόρους και τους κεφαλαιούχους να λαμβάνουν «ζωτικό» χώρο από τους πάτρωνες της οικονομίας όπως ήταν οι γαιοκτήμονες) και ο κοινοβουλευτισμός (που ιστορικά άρχισε να επεκτείνει σταδιακά και με αργό ρυθμό την εξουσία στο κοινοβούλιο – από τους γαιοκτήμονες ή το Βασιλιά- με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις δημόσιες πολιτικές και δη τη λαϊκή συμμετοχή). Στο ίδιο, σσ. 23-25 & 68, 70-73.

⁵⁴ Markoff, J. (1996b). *Waves of Democracy: Social Movements and Political Change*, Thousand Oaks, Calif: Pine Grove Press, σ. 45.

⁵⁵ Τρία είναι τα βασικά είδη διεκδικήσεων των κοινωνικών κινημάτων. Το πρόγραμμα (αξιώσεις ίσον υποστήριξη ή και αντίθεση σε ενέργειες από την πλευρά των αποδεκτών του αιτήματος), η ταυτότητα (αναγνώριση του «εμείς» ως διεκδικητές με ότι αυτό συνεπάγεται), και η υπόσταση (είναι οι διεκδικήσεις που αφορούν την υπόσταση άλλων δρώντων). Tilly, 2007, ό.π., σ. 40.

⁵⁶ Οι εκστρατείες συνδέουν τα εξής μέρη: α) μια κοινωνική ομάδα όπου «τα μέλη τους αυτοπροσδιορίζονται ως διεκδικητές», β) ορισμένο(ους) στόχο(ους) και γ) «κάποιου είδους κοινό». Στο ίδιο, σ. 21.

⁵⁷ Π.χ. η συνδικαλιστική δράση, ο εκλογικός αγώνας κ.α.. Tilly, 2007, ό.π. σ. 23 και Tilly, C., Tarrow, S. (2015). *Contentious Politics*. Second Edition, Oxford University Press. [Στο εξής: Tilly & Tarrow, 2015], 2015, ό.π. σ. 11.

δημόσια παράσταση Α.Ε.Π.Δ. (Αξιοσύνη, Ενότητα, Πολυάριθμο, Δέσμευση).⁵⁸ Από την ιστορική υπόσταση και τη διαχρονικότητα των κοινωνικών κινημάτων (από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα και ύστερα), προκύπτουν τα χαρακτηριστικά εκείνα που τους προσδίδουν αναγνωρισιμότητα ως ένα «συνεκτικό σύνολο» δημόσιας πολιτικής. Χαρακτηριστικά που μεταβάλλονται, αλλάζουν και παραλλάσσονται στο χωροχρόνο καθότι σε άμεση συνάρτηση με το πολιτικό περιβάλλον και τις αλληλεπιδράσεις (π.χ. ανάμεσα στους δρώντες και στους κατόχους της εξουσίας όπως αναφέραμε και προηγουμένως).

Με «οδηγό» τον ιστορικό χρόνο, τα κοινωνικά κινήματα αρχίζουν σιγά σιγά να αυξάνουν την ίδρυση συνασπισμών και άλλων ενώσεων, να διευρύνουν τις δημόσιες συγκεντρώσεις για τη διατύπωση αιτημάτων, καθώς και τις επιδείξεις ΑΕΠΔ. Από το ρεπερτόριο δράσης με την πίσσα και τα πούπουλα, τις συγκεντρώσεις σε εορταστικές περιόδους, σε αγορές και άλλους δημόσιους χώρους, καθώς και τους προπηλακισμούς και άλλες βίαιες εκφράσεις των συλλογικών δράσεων, οδηγούμαστε σταδιακά σε αλλαγή ρεπερτορίου, με τις διαδηλώσεις δρόμου, τα συλλαλητήρια, τη συγκέντρωση υπογραφών και άλλες εκστρατείες για διάφορα αιτήματα, τις σχέσεις «ρουτίνας» ανάμεσα στους διαδηλωτές και στις «αρχές», τις πασιφιστικές εκδηλώσεις κ.α. να δίνουν τη δυνατότητα διάδοσης των κοινωνικών κινημάτων -με τη συμμετοχή μεγάλων κοινωνικών ομάδων- με την αρωγή των μέσων ενημέρωσης της εκάστοτε χρονικής περιόδου (από τα φυλλάδια έως την ηλεκτρονική ενημέρωση του 21^{ου} αιώνα το μειωμένο κόστος της οποίας δίνει την ίδια στιγμή δυνατότητα πρόσβασης σε όσους μπορούν να επωφεληθούν, αλλά και αποκλεισμού σε ένα μεγάλος μέρος του πληθυσμού που αδυνατεί να καρπωθεί τα οφέλη της σύγχρονης επικοινωνίας). Από τα συνθήματα με εικόνες (σε ταμπέλες), περνάμε σε λόγια συνθήματα, δείγμα ανόδου του μορφωτικού επιπέδου των διαμαρτυρόμενων. Πρόκειται για αλλαγές που επηρεάζουν το «συνολικό φάσμα των παραστάσεων των κοινωνικών κινημάτων».⁵⁹ Για αλλαγές που έχουν στόχο τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, έως την ανατροπή καθεστώτων.

Ενδεικτικά (το τονίζουμε) μπορούμε να αναφέρουμε συλλογικές δράσεις «σταθμούς» όπως είναι η Παρισινή Κομμούνα το 1871 ή ο Μάης του '68 (παρά τις

⁵⁸ Επιδείξεις ΑΕΠΔ: Αξιοσύνη: σοβαρή συμπεριφορά και ενδυμασία, συμμετοχή ευπόληπτων πολιτών, Ενότητα: σημαίες, κονκάρδες, στολές, τραγούδια, συνθήματα, Πολυάριθμο: καταμέτρηση συμμετεχόντων, υπογραφές για διάφορα αιτήματα, κλείσιμο δρόμων κ.λπ., Δέσμευση: συμμετοχή ανθρώπων τρίτης ηλικίας και ατόμων με ειδικές ανάγκες, συμμετοχή παρά την πιθανή κακοκαιρία, αυταπάρηση κ.λπ. Tilly, 2007, ό.π., σσ. 21-23.

⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 113.

καταλήξεις που είχαν), αλλά και αντίστοιχες περιόδους, όπως είναι το έτος 1989 με την πτώση του «σιδηρού παραπετάσματος» και ό,τι αυτή σηματοδότησε κυρίως για την επανεμφάνιση των κοινωνικών κινημάτων στη δημόσια σφαίρα των πρώην σοσιαλιστικών χωρών από την οποία ήταν «εξοστρακισμένα» για ευνόητους λόγους. Μπορούμε να αναφέρουμε επίσης τις μεγάλες κινητοποιήσεις ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, στο λυκαυγές του 20ου αιώνα και στην ανατολή του νέου, αλλά και τα κινήματα ενάντια στην οικονομική κρίση έως τα «Occupy Movements» που «άγγιξαν» την «καρδιά» του καπιταλισμού, τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής από το 2012 και ύστερα, ως απότοκα της μεγάλης οικονομικής ύφεσης του 2008.

Η δράση των κοινωνικών κινημάτων αποτελεί βασική αιτία απόδοσης των πολιτικών δικαιωμάτων ανά τον κόσμο. Από τις κινητοποιήσεις κατά της δουλείας, έως τα δικαιώματα ψήφου των εργατών, των γυναικών, τις κοινοβουλευτικές μεταρρυθμίσεις, τα δικαιώματα μειονοτήτων όπως οι ομοφυλόφιλοι, ιθαγενείς λαοί, τα δικαιώματα των οικολόγων κ.λπ. με τα τελευταία να ανήκουν στην κατηγορία «νέα κοινωνικά κινήματα». Οφείλουμε να τονίσουμε ότι η δικαίωση των ανωτέρων αγώνων δεν ήταν αναίμακτη. Η βίαιη αντίδραση του κράτους ήταν αναμενόμενη και σε πολλές περιπτώσεις κατέστειλε την έκφραση των συλλογικών δράσεων. Παρόλα αυτά, τα κοινωνικά κινήματα διεκδίκησαν και επίτευξαν το δικαίωμα του «συνέρχεσθαι», της «σύστασης ενώσεων» και του «λόγου» (που ήταν απαγορευμένα).⁶⁰

Τα επιμέρους γνωρίσματα αυτής της πολιτικής μορφής ξεχωρίζουν από άλλες λαϊκές ενέργειες όπως είναι π.χ. «οι εκλογικές εκστρατείες, οι πατριωτικές εκδηλώσεις, οι επιδείξεις στρατιωτικής ισχύος....το συλλογικό πένθος κ.α.». ⁶¹ Δεν είναι δηλαδή κάθε λαϊκή ενέργεια κίνημα, αλλά ένα «συγκεκριμένο, συγκροτημένο και εξελισσόμενο ιστορικό σύνολο πολιτικών αλληλεπιδράσεων και πρακτικών»,⁶² βασισμένο στα κοινωνικά δίκτυα, σε συντονισμένες συλλογικές δράσεις και στην ικανότητα διατήρησης διεκδικήσεων έναντι ισχυρών αντιπάλων. Δεν είναι δηλαδή όλες οι συλλογικές δράσεις κοινωνικά κινήματα, απαιτείται «αποστροφή του βλέμματός μας από τους “νόμους” των κοινωνικών κινημάτων και την εστίαση στις αιτιακές σχέσεις και τις αναλογίες μεταξύ των ξεχωριστών όψεων των κοινωνικών κινημάτων και άλλων εκδοχών της πολιτικής». ⁶³ Αυτό είναι ένα πρόβλημα που καλούνται να επιλύσουν οι

⁶⁰ Tilly, 2007, ό.π., σ. 132.

⁶¹ Στο ίδιο, σ. 29.

⁶² Στο ίδιο, σ. 29.

⁶³ Tilly, C. (2001a). *Mechanisms in political processes*, Annual Review of Political Science, τεύχ. 4, σσ. 21-41 & Tilly, C. (2001b). *Historical analysis of political processes*, στο Turner, J. H. (επιμ.), Handbook

ερευνητές των κοινωνικών κινημάτων, να μπορέσουν δηλαδή αφαιρετικά να μην απαντήσουν «είναι κίνημα», σε κάθε κανονικότητα που παρατηρούν σε συλλογικές δράσεις όπως είναι λ.χ. κάθε είδους δημόσιες συγκεντρώσεις.

Η ιστορική εξήγηση των κοινωνικών κινημάτων είναι συνυφασμένη με τέσσερις προσεγγίσεις: 1. τους μετασχηματισμούς των εκστρατειών, των ρεπερτορίων δράσεων και των επιδείξεων ΑΕΠΔ, των βασικών δηλαδή στοιχείων των κοινωνικών κινημάτων, 2. τις αιτιακές σχέσεις που εξηγούν την κοινωνική διαδικασία που «ενθαρρύνει ή εμποδίζει» την αύξηση των Κ.Κ., 3. την αλληλεπίδραση με άλλες πολιτικές μορφές όπως λ.χ. είναι οι απεργίες, οι εκλογικές καμπάνιες κ.λπ. και 4. την αιτιακή εξήγηση των μετασχηματισμών και των μεταβολών των κινημάτων και πιο συγκεκριμένα από «τι καθορίζονται».⁶⁴ Ενώ, σε ό,τι αφορά στις διεκδικήσεις, ξεχωρίζουμε τρεις: 1. τις «προγραμματικές αξιώσεις» που «αφορούν δηλωμένη υποστήριξη ή αντίθεση σε υπαρκτές ή προτιθέμενες ενέργειες εκ μέρους των αποδεκτών των αιτημάτων» 2. την ταυτότητα και τα παράγωγά της, μια «ενιαία δύναμη» που «πρέπει να ληφθεί υπόψη» και 3. τις «διεκδικήσεις υπόστασης», τους ισχυρισμούς ότι έχουν οικοδομηθεί δίκτυα με άλλες πολιτικά υποκείμενα.⁶⁵ Εμμένοντας στη μελέτη των κοινωνικών κινημάτων ιστορικά στο χώρο και στο χρόνο, ο Tilly διακρίνει τρεις βασικές μεταβολές: α. το πολιτικό περιβάλλον δείχνει να «μεταβάλλεται ανεξάρτητα» από τα κινήματα, επιδρώντας δραστικά στο «χαρακτήρα» τους, β. οι μεταβολές στα Κ.Κ. είναι αποτέλεσμα μιας «βαθμιαίας» διαδικασίας, απόρροια «συνεχών καινοτομιών, διαπραγματεύσεων και συγκρούσεων» και γ. τους επικοινωνιακούς δίαυλους που αναπτύσσονται ανάμεσα στους δρώντες (τους ακτιβιστές, αλλά και τους εκπροσώπους του κράτους), μια αλληλεπίδραση που ουσιαστικά «μεταφέρει» ιδέες, ρητορική, ρεπερτόρια δράσης κ.α. από τη μια πλευρά στην άλλη και το αντίστροφο.⁶⁶

Τί επιδιώκουν όμως τα κινήματα; Η μεγάλη αφήγηση απαντά τη λαϊκή επικράτηση. Το πρόβλημα με τη συγκεκριμένη διεκδίκηση είναι πως δεν είναι πάντα δημοκρατική, καθώς πολλές φορές, διάφορες συλλογικές δράσεις εκχωρούν μεγάλο μέρος της εξουσίας στους ηγέτες, αλλά και θεωρούν ότι κοινωνικές κατηγορίες δεν «ανήκουν» στον λαό (ειδικά όταν αναφερόμαστε σε εθνικιστικά, θρησκευτικά

of Sociological Theory, Kluwer/Plenum, Νέα Υόρκη & Goldstone, J. A. (2003), *Introduction: Bridging institutionalized politics*, στο Goldstone J. A. (επιμ.), *States, Parties, and Social Movements*, Cambridge: Cambridge University Press, στο Tilly, 2007, ό.π., σ. 35.

⁶⁴ Tilly, 2007, ό.π., σ. 39.

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 40.

⁶⁶ Στο ίδιο, σσ. 43-44.

κινήματα).⁶⁷ Τα κοινωνικά κινήματα επιδιώκουν επίσης τη συνδιαλλαγή με τους θεσμούς, συνεπώς και τη θεσμική τους ενσωμάτωση ή το ακριβώς αντίθετο; Ως πολιτικά μορφώματα που κινούνται σε εξωθεσμικούς χώρους αποζητούν –«έλλογα και συστηματικά»- να μετασχηματίσουν τη θεσμική πολιτική, με τους δρώντες να μην ανήκουν στο θεσμικό πολιτικό περιβάλλον. Μία ακόμη απάντηση στη λογική του πλουραλιστικού μοντέλου εντός του οποίου δεν εντάσσονται de facto τα κοινωνικά κινήματα, καθώς τότε θα εκλαμβάναμε τα κινήματα ως εκφάνσεις της θεσμικής πολιτικής. Προς επίρρωση του ανωτέρω, το πλουραλιστικό μοντέλο για το κράτος αναγνωρίζει το τελευταίο ως διαιτητή ανάμεσα σε ανταγωνιστικές κοινωνικές ομάδες, αναγνωρίζει δηλαδή ένα ανοικτό θεσμικό πλαίσιο το οποίο είναι ευμενές προς τα κινήματα, δίχως συγκρουσιακή υπόσταση. Κάτι τέτοιο δε συμβαίνει καθώς συνδιαλέγομαι, δε σημαίνει ταυτίζομαι. Τα κινήματα δεν είναι λόμπι και ομάδες συμφερόντων, αλλά «μη θεσμικές μορφές συμμετοχής».⁶⁸

Από τις ανωτέρω αναφορές προκύπτει η εύλογη απορία που αφορά στη μελέτη των «κοινωνικών κινήματων»⁶⁹ και γενικά των συλλογικών δράσεων, εστιάζοντας στον θεωρητικό ατραπό που τα «συνοδεύει»: τη συγκρουσιακή πολιτική που θα δούμε στην επόμενη ενότητα.

1.2 Συγκρουσιακή Πολιτική: Ένας νεοσύστατος κλάδος για τη διερεύνηση του κινήματικού φαινομένου

Τα κοινωνικά κινήματα -που εισαγωγικά είδαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο- ως πολιτική μορφή μελετώνται από τον κλάδο της πολιτικής κοινωνιολογίας και της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης και πιο συγκεκριμένα από το πεδίο της συγκρουσιακής πολιτικής.⁷⁰ Η μελέτη της συγκρουσιακής πολιτικής είναι ο

⁶⁷ Tilly, 2007, ό.π., σ. 42.

⁶⁸ Σεφεριάδης, 2010, ό.π., σσ. 15-16.

⁶⁹ Στη μελέτη των κοινωνικών κινήματων, έχει ενδιαφέρον να δούμε τα: McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970*. Chicago and London: The University of Chicago Press. [Στο εξής: McAdam, 1982], ειδικά τα κεφάλαια 1 (The Classical Model of Social Movements Examined) και 2 (Resource Mobilization A Deficient Alternative), σσ. 5-35, και την κοινωνιολογική εκδοχή τους στο Anglin, Robert A. 1949. "A Sociological Analysis of a Pressure Group." Ph.D. diss., Indiana University, στο McAdam, 1982, και το έργο του Alain Touraine στο Touraine, A. (1977). *The Self-Production of Society* (μτφρ. Derek Coltman). University of Chicago Press.

⁷⁰ Η συγκρουσιακή πολιτική, που ως ενιαίος κλάδος, αναδύεται από τα μέσα της δεκαετίας του '90 σε μια προσπάθεια «ανα-σύνθεσης του μεγάλου όγκου των προσεγγίσεων («κληρονομιά σημαίνουσα και πολυσχιδής») που είχαν αναπτυχθεί κατά την προηγούμενη περίοδο»- μπορεί να βρίσκεται σε «άνθιση», παρατηρούνται όμως και «σημαντικά προβλήματα ερμηνείας και ανάγνωσης», σύμφωνα με τον Σεραφείμ Σεφεριάδη στο ίδιο, σσ. 6-7.

θεωρητικός προβληματισμός και η διερεύνηση της κινηματικής αιτιότητας, ένας νεοσύστατος σχετικά κλάδος της πολιτικής κοινωνιολογίας, μια διεπιστημονική⁷¹ γνωστική πραγματικότητα που προσπαθεί να αποκρυσταλλώσει όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά που ενυπάρχουν σε μια διεκδικητική συλλογική δράση.

Ξετυλίγοντας το νήμα του γνωστικού κλάδου της συγκρουσιακής πολιτικής, της θεωρίας που αποσκοπεί στην εκ βάθρων και συστηματική διερεύνηση του κινηματικού φαινομένου, διακρίνουμε τις πρώτες μεταπολεμικές επιστημονικές προσεγγίσεις που αναγίνωσκαν τα διεκδικητικά υποκείμενα ως παρείσακτα και παραβατικά μέλη μιας κοινωνίας με ό,τι αυτό συνεπάγονταν το ερευνητικό ενδιαφέρον που είχε να κάνει με τους τρόπους αντιμετώπισης του φαινομένου.⁷² Ο Gamson, αναφέρει σαρκαστικά, ότι η μελέτη των κοινωνικών κινημάτων «ανήκει» στη δικαιοδοσία του «κοινωνικού ψυχολόγου, τα πνευματικά εργαλεία του οποίου, τον προετοιμάζουν για να καταλάβει το παράλογο».⁷³ Από τις πρώτες μεταπολεμικές προσεγγίσεις της θεωρίας των συλλογικών δράσεων, είναι εκείνη της κινητοποίησης πόρων η οποία απαντά στον «αποκλίνοντα ψυχολογισμό». Η κινητοποίηση πόρων συνδέθηκε με την Ορθολογική Επιλογή (Ο.Ε.) και πιο συγκεκριμένα την ωφελμιστική και ατομοκρατική της διάσταση, σύμφωνα με την οποία οι συλλογικές δράσεις είναι απόρροια των «ατομικών συναρτήσεων ωφέλειας». Μια θεωρητική προσέγγιση που δεν αναδεικνύει τους λόγους κινητοποίησης των συλλογικών υποκειμένων. Η διεκδικητική προδιάθεση όπως εξηγείται από το «ευνοϊκό» ως προς την κινητοποίηση περιβάλλον, δεν συνεπάγεται και την εκδήλωση της δράσης. Δεν υπάρχει δηλαδή κάποιου είδους νομοτέλεια. Αυτό προκύπτει από το γεγονός πως οι συλλογικές δράσεις δεν είναι ενστικτώδεις αντανάκλαστικές αντιδράσεις ενός άδικου περιβάλλοντος, «υλικής και συμβολικής αποστέρησης», αλλά έλλογες εκφάνσεις με καθαρά πολιτικό περιεχόμενο, αφού,

⁷¹ Ο διεπιστημονικός χαρακτήρας της συγκρουσιακής πολιτικής γίνεται εμφανής με την «ιστορική αντίληψη» που συνοδεύει την εμφάνιση των κοινωνικών κινημάτων, όπως μπορούμε να δούμε εκτενέστερα στο Tilly, 2007, ό.π. Στο εν λόγω πόνημα τονίζεται ο ουσιαστικός ρόλος που διαδραματίζει η ιστορία στη μελέτη των επιμέρους συνιστωσών των κοινωνικών κινημάτων όπως λ.χ. είναι η «ενσωμάτωση ζωτικών χαρακτηριστικών» όπως είναι οι «πειθαρχημένες πορείες στους δρόμους», οι μεταβολές στη λειτουργία τους όπως π.χ. είναι η εμφάνιση «χρηματοδοτούμενων επαγγελματικών επιτελείων και ειδικευμένων οργανώσεων που ασχολούνταν με τα προγράμματα των κοινωνικών κινημάτων» -σημαντικό στοιχείο για τη μελλοντική διερεύνηση του αντικειμένου- καθώς και η «μεταβλητότητα των πολιτικών συνθηκών, οι οποίες έκαναν εφικτά τα κοινωνικά κινήματα». Tilly, 2007, ό.π., σ. 20.

⁷² Σεφεριάδης, Ι. Σ., (2006) *Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα: Μια Αποτύπωση*, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 27, Μάιος. [Στο εξής: Σεφεριάδης, 2006], σ. 8.

⁷³ Gamson, W. A. (1990). *The Strategy of Social Protest*. 2d edn. Belmont, California: Wadsworth, σ. 133, στο Mc Adam, D., Tarrow S., Tilly, C. (2004). *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press, σ. 6.

βρίσκονται στο επίκεντρο της πολιτικής και το αντίστροφο (σ' ότι αφορά στη μελέτη τους, στο επίκεντρο της πολιτικής κοινωνιολογίας και της κινηματικής θεωρίας αντίστοιχα).⁷⁴ Μια άλλη προσέγγιση των συλλογικών δράσεων -πριν την εμφάνιση της θεωρίας της συγκρουσιακής πολιτικής- είναι η μαρξική, σύμφωνα με την οποία όλα τα «προηγούμενα ιστορικά κινήματα ήσαν κινήματα μειοψηφιών ή προς συμφέρον μειοψηφιών. Το προλεταριακό κίνημα είναι το αυτεπίγνωστο, ανεξάρτητο, κίνημα της τεράστιας πλειοψηφίας.»⁷⁵

Αυτό το θεωρητικό έλλειμμα έρχεται να καλύψει η θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής η οποία και εξετάζει τις «συγκρούσεις» -από τη στιγμή που η κυριαρχία συνεχίζει να υφίσταται- όχι ως παθογένεια, αλλά ως μια ενεργή διαδικασία του πολιτικού φαινομένου μέσω της οποίας προκύπτει μετασχηματισμός των πολιτικών και κοινωνικών θεσμών. Κατά συνέπεια, η εν λόγω θεωρία, εστιάζει περισσότερο στο «πως» -και όχι τόσο στο «γιατί»- λειτουργεί ο μηχανισμός σύμφωνα με τον οποίο οι συλλογικοί δρώντες συμμετέχουν σε κινητοποιήσεις, συγκροτούν ομάδες, αποκτούν ταυτότητα, έχουν συγκεκριμένα ρεπερτόρια δράσης, οργανωτικούς πόρους και αξιακές πλαισιώσεις, συναρθρώνεται ο εξωθεσμικός πολιτικός λόγος και πράξη με θεσμικό πολιτικο-κοινωνικό γίνεσθαι, μεταβάλλοντάς το.⁷⁶ Επίσης, ο επιστημολογικός προβληματισμός κινείται γύρω από ερωτήματα που αφορούν στις αιτίες κινητοποίησης, τους λόγους δηλαδή που τα συλλογικά υποκείμενα αφήνουν την καθημερινότητά τους και εμπλέκονται σε κινηματικές διεκδικήσεις, το ρόλο που διαδραματίζει η υλική αποστέρηση, «η δυναμική προώθησης συμφερόντων», γενικά οι μηχανισμοί που μεταβάλλουν τις προδιαθέσεις σε δράση.⁷⁷ Η συγκρουσιακή πολιτική λοιπόν, προσθέτει ένα μικρό «λίθο» στην οικοδόμηση του θεωρητικού «εκδημοκρατισμού της πολιτικής», καθώς αναγνωρίζεται ότι η πολιτική δεν παράγεται μόνο σε θεσμικό (κρατικό) επίπεδο, δημιουργώντας χώρο για μη κρατικές μορφές άσκησης της όπως π.χ. είναι τα συλλογικά υποκείμενα και οι συλλογικές δράσεις.⁷⁸

Ο νέος λοιπόν κλάδος που εμφανίζεται –εκείνος της συγκρουσιακής πολιτικής– και οι πρώτοι μελετητές του προσπαθούν από τη μια να αντιστρέψουν την

⁷⁴ Σεφεριάδης, 2010, ό.π. σ. 11.

⁷⁵ Διαβάζουμε στο: Engels, F. & Marx, K., (2018). *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* (μτφρ. Γ. Μπαμπασάκης). Αθήνα: ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε. (ΤΟ ΒΗΜΑ), σ. 42. Τίτλος πρωτοτύπου: Karl Marx – Friedrich Engels, (1848). *Manifest der Kommunistischen Partei*.

⁷⁶ Σεφεριάδης, 2006, ό.π. σ. 9.

⁷⁷ Στο ίδιο. σ. 8.

⁷⁸ Σεραφεΐμ, Ι. Σεφεριάδης, Εισαγωγή στο Sartori, G. (2004). *Σημαιολογία, Έννοιες, Συγκριτική Μέθοδος*, Αθήνα: Παπαζήση, σ. 32.

παραδοσιακή «ορθόδοξη» ακαδημαϊκή οπτική των συγκρουσιακών δράσεων και από την άλλη να δημιουργήσουν ένα θεωρητικό «οπλοστάσιο» (και φυσικά να το εμπλουτίσουν στη συνέχεια), ικανό να μελετήσει την «τάξη» και όχι την «αταξία» των κοινωνικών κινημάτων όπως θα αναφέρει σχετικά ένας από τους θεμελιωτές του νέου κλάδου της πολιτικής κοινωνιολογίας, ο Charles Tilly.⁷⁹ Οι μελετητές της συγκρουσιακής πολιτικής διερευνούν τις επιδιώξεις των κοινωνικών κινημάτων, τη συνδιαλλαγή τους με τους θεσμούς, τη συμβατική πολιτική δηλαδή, τη μη θεσμική τους ενσωμάτωση (ειδάλλως δε θα συζητούσαμε για κοινωνικά κινήματα). Η θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής, διερευνά κινηματικά φαινόμενα που εδράζονται στο πεδίο της ανεπίσημης πολιτικής, με σκοπό βέβαια να αποτελέσουν παράγοντα ανατροπής.⁸⁰ Συγκρουσιακή πολιτική έχουμε όταν απλοί άνθρωποι δίχως πρόσβαση σε θεσμικές μορφές εξουσίας οργανώνονται σε ομάδες και διατυπώνουν συλλογικά διάφορα αιτήματα και συγκρούονται με μια κατεστημένη αρχή⁸¹ με κυριότερο γνώρισμα των κινημάτων τον παρατεταμένο χαρακτήρα της διεκδίκησης, ειδάλλως πρόκειται για συγκρουσιακά επεισόδια, όπως μας αναφέρει ο Sydney Tarrow.⁸²

Η συγκρουσιακή πολιτική αναδύεται όταν «απαντά» σε αλλαγές «στις πολιτικές ευκαιρίες και απειλές και όταν οι δρώντες αντιλαμβάνονται και αποκρίνονται σε πληθώρα κινήτρων,» δρουν συλλογικά, «συνεχόμενα ή σποραδικά», με «τις πράξεις τους να είναι βασισμένες σε πυκνά κοινωνικά δίκτυα και αποτελεσματικές συνεκτικές δομές» κλπ. έναντι «ισχυρών αντιπάλων» όπως είναι π.χ. οι «θεσμοί»⁸³, εν προκειμένω

⁷⁹ Μας αναφέρει ο Σεραφείμ Σεφεριάδης στο Σεφεριάδης Σ. (2017). *Το κόκκινο νήμα μιας δεκαετίας. Αναλύσεις και κείμενα στα χρόνια της κρίσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος και Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, (Στο εξής: Σεφεριάδης, 2017), σ. 35.

⁸⁰ Βαγιανός, Δ. (2018). *Πολιτικές Ευκαιρίες και Συγκρουσιακός Κύκλος της 3ης Δεκεμβρίου 1944, στο Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Μια Τομή στην Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*, Πρακτικά Συνεδρίου 19-23 Νοεμβρίου 2014, Β' Έκδοση, (επιμ. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη). Αθήνα: Εταιρεία Σύγχρονης Ιστορίας, σ. 567.

⁸¹ Tarrow, S., (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Third Edition), Cambridge University Press. [Στο εξής: Tarrow, 2011]. σ. 6.

⁸² Διαβάζουμε στο Σεφεριάδης, 2017, ό.π. σ. 36.

⁸³ Ένας λιτός και «ουδέτερος» ορισμός της έννοιας «θεσμοί», αποδίδεται από τον Αρ. Χατζή, ο οποίος και αναφέρει ότι «{...} θεσμοί είναι κυρίως κανόνες ή συστήματα κανόνων που έχουν ως στόχο να ρυθμίσουν την ανθρώπινη συμπεριφορά» και ότι «{...} οι θεσμοί δεν είναι απλώς κανόνες και συστήματα κανόνων. Είναι επίσης και τα μέσα επιβολής των κανόνων αυτών.». Συνεχίζει: Οι «{...} θεσμοί εξελίσσονται και γίνονται πιο πολύπλοκοι, σχηματίζουν μορφώματα και τελικώς δομές», πολύπλοκα δηλαδή «συστήματα κανόνων». Χατζής, Α., (2018), *Θεσμοί. Μικρές Εισαγωγές*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος, σσ. 15-16. Ένας πιο σύνθετος ορισμός της θεσμικής τάξης αποδίδεται στο Lagroye, Francois, Sawicki, 2008, ό.π., όπου οι συγγραφείς αναφέρονται στους «γραπτούς κανόνες» που διέπουν τις πολιτικές σχέσεις, σε «νόμιμες οδηγίες, περιοριστικές για όλους, και επιβαλλόμενες εν ανάγκη από τη δημόσια εξουσία». Πρόκειται για μια «συλλογική συμφωνία» που «εγγράφεται {...} σε μια διάταξη καθολικών αξιών». Ένας θεσμός λοιπόν, είναι ένα σύνολο κανόνων ανάμεσα σε φυσικά πρόσωπα είτε «το σύνολο των πεποιθήσεων, ή των αναπαραστάσεων, που αφορούν τις εν λόγω πρακτικές, που καθορίζουν τη σημασία τους και που τείνουν να δικαιολογήσουν την ύπαρξή τους», σσ. 186-188.

οι κυβερνήσεις (ή και άλλοι «αντίπαλοι» όπως φερ' ειπείν τα Μ.Μ.Ε.) οι οποίες διαθέτουν ένα σημαντικό πλεονέκτημα έναντι των δρώντων -που είναι είτε φυσικά πρόσωπα είτε ομάδες ατόμων, οργανισμοί κ.λπ. ενώ οι συλλογικές δράσεις πραγματοποιούνται σε μη αμιγώς πολιτικά περιβάλλοντα, στα οποία και εισέρχονται από τη στιγμή που αλληλεπιδρούν με τους «θεσμούς»- που κινούνται εκτός του θεσμικού πλαισίου. Ακόμη και οι «αδύναμες» κυβερνήσεις έχουν τη δυνατότητα π.χ. να συλλέξουν φόρους, να διανείμουν πόρους κ.λπ. Επίσης, έχουν τη δυνατότητα να «ελέγξουν» τρόπον τινά τη δυνατότητα να οικοδομήσει κάποιος «ανταγωνιστικά κέντρα εξουσίας» εντός της περιοχής ελέγχου της. Τέλος, το θεσμικό πλεονέκτημα ενισχύεται από το μονοπώλιο της σύννομης χρήσης βίας από την πλευρά του κράτους.⁸⁴

*«Όταν αυτή η συγκρουσιακότητα «εξαπλώνεται» σ' ολόκληρη την κοινωνία», τότε είμαστε παρόντες σε ένα συγκρουσιακό κύκλο».*⁸⁵ «Ενισχύοντας» τον όρο, συγκρουσιακή πολιτική επίσης έχουμε όταν *«δρώντες αιτούνται από τις αρχές, χρησιμοποιώντας δημόσιες παραστάσεις, ρεπερτόρια δράσης (παλαιά και νέα), σφυρηλατούν συμμαχίες με μέλη που διαθέτουν πολιτική επιρροή, εκμεταλλευόμενοι τις ευκαιρίες που "προσφέρει" το πολιτικό περιβάλλον -αλλά και δημιουργώντας νέες- και χρησιμοποιούν ένα συνδυασμό θεσμικών και εξωθεσμικών βημάτων για να προωθήσουν τα αιτήματά τους».*⁸⁶ Η συγκρουσιακή πολιτική ενεργοποιείται, *«όταν αλλάζουν οι πολιτικές ευκαιρίες και οι περιορισμοί δημιουργούν κίνητρα για να λάβουν δράση δρώντες οι οποίοι δε διαθέτουν δικούς τους πόρους».*⁸⁷ Ενώ, σύμφωνα και πάλι με τους Tarrow και Tilly, *«η συγκρουσιακή πολιτική συναθροίζει τρία βασικά χαρακτηριστικά της κοινωνικής ζωής: τη σύγκρουση⁸⁸, τη συλλογική δράση και την πολιτική».*⁸⁹

Η θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής θα εμπλουτιστεί -όπως αναφέραμε και προηγουμένως- με τις αιτίες εμφάνισης του φαινομένου, τους μηχανισμούς υλοποίησής του, τα ρεπερτόρια δράσης των συλλογικών δράσεων (οι μορφές που λαμβάνουν οι

⁸⁴ Εντός του θεσμικού πεδίου και με συμπεριφορές παρόμοιες με εκείνες των κρατών, «ανήκουν» μη κυβερνητικές οργανώσεις, παγκόσμιοι στρατιωτικοί οργανισμοί, πολυεθνικές με τεράστια δύναμη και επιρροή κ.α. Tilly & Tarrow, 2015, ό.π. σ. 10.

⁸⁵ Tarrow, 2011, ό.π., σ. 16.

⁸⁶ Tilly & Tarrow, 2015, ό.π., σ. 8.

⁸⁷ Tarrow, 2011, ό.π. σ. 6.

⁸⁸ Ελεύθερη μετάφραση της αγγλικής λέξης "Contention" (ουσ.). Συνώνυμά της: Διαμάχη, Αντιπαράθεση, Διαφωνία, Ανταγωνισμός. Πηγή: Cambridge Dictionary (Online version: <https://dictionary.cambridge.org>). Στην απλή εκδοχή της "σύγκρουσης", η μία πλευρά πραγματοποιεί κάποιο αίτημα στην άλλη. Οι πλευρές μπορεί να είναι άτομα, ομάδες ή οργανισμοί. Στη βασική της εκδοχή, η μία πλευρά είναι υποκείμενο (εκείνη που αξιώνει κάτι) και η άλλη αντικείμενο (η παραλήπτρια της αξίωσης). Tilly & Tarrow, 2015, ό.π., σ. 8.

⁸⁹ Tilly & Tarrow, 2015, σ. 7.

διεκδικήσεις των δρώντων υποκειμένων), τις πολιτικές ευκαιρίες (το περιβάλλον - πολιτικό, οικονομικό κ.ο.κ.- που ενθαρρύνει ή αποθαρρύνει τη δράση των συλλογικών υποκειμένων), τις οργανωτικές δομές (οι οργανωτικοί πόροι που διαθέτει μια συλλογική διεκδίκηση), τις συλλογικές ταυτότητες (οι κοινές αξίες και προσδοκίες που μοιράζονται μεταξύ τους τα μέλη μιας κινητοποίησης και που δημιουργούν ένα συνεκτικό ιστό), το αξιακό πλαίσιο (οι συμβολικές αναπαραστάσεις που πλαισιώνουν μια κινητοποίηση). Εν ολίγοις, την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα των κινημάτων ή συγκρουσιακών επεισοδίων που ορίζεται από τους δρώντες, το κοινό στο οποίο απευθύνονται και τους λόγους ενεργοποίησής του, την αλληλεπίδραση με τους θεσμικούς τους αντιπάλους, τους αιτιώδεις μηχανισμούς που επιφέρουν όμως διαφορετικά αποτελέσματα «*ανάλογα με τη ιστορική -κοινωνική, πολιτική, πολιτισμική συγκυρία*»,⁹⁰ τους συγκρουσιακούς κύκλους, τις χρονικές περιόδους «*επίτασης της συγκρουσιακότητας σε ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα*»,⁹¹ μια συνθετότητα που ορίζεται από το γεγονός πως κάθε συλλογική δράση είναι μοναδική στο χρόνο και στο χώρο.⁹² όλα αυτά, μικρά και μεγάλα, που παρεμβαίνουν και πολλές φορές διαμορφώνουν τη δημόσια σφαίρα καθώς η συγκρουσιακή πολιτική «*ασκεί μια φευγαλέα αλλά δυναμική επιρροή στην πολιτική, στην κοινωνία, στις διεθνείς σχέσεις*». ⁹³

Στο βάθος του ιστορικού χρόνου, διακρίνουμε, σε αντιστοιχία με τις εκάστοτε πολιτικο-κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες/συγκυρίες, μια κοινωνική και πολιτισμική πολυμορφία συλλογικών δράσεων όπως αυτή αποτυπώνεται σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Αναφερόμαστε στις ιστορικές δομικές, αλλά και στις υποκειμενικές συνθήκες, που καθορίζουν την έννοια της συλλογικότητας, όπως φερ' ειπείν είναι η κοινωνική και πολιτική οργάνωση, ο τύπος της πολιτικής εκπροσώπησης, η ανάπτυξη της οικονομίας, οι πολιτισμικές διαφορές κ.α. σ' ό,τι αφορά την πρώτη συνθήκη, τη δομή της κοινωνίας, καθώς και προσωπικές και συλλογικές εμπειρίες, αξίες, αισθητικές κ.α. σ' ό,τι αφορά στη δεύτερη συνθήκη, την ατομική.⁹⁴ Εντός αυτών των συνθηκών εμφανίζεται ένα πλέγμα συλλογικών δράσεων, το οποίο η επιστημονική κοινότητα καλείται να διερευνήσει. Να δημιουργήσει δηλαδή μια «ειδική» θεωρία, εστιασμένη

⁹⁰ *Contentious Politics Syllabus*, εγχειρίδιο του Σ. Σεφεριάδη που αφορά στη Συγκρουσιακή Πολιτική, τη Συλλογική Δράση, τα Κοινωνικά Κινήματα. [Στο εξής: Σεφεριάδης, *Contentious Politics Syllabus*], σ. 2

⁹¹ *Handout7 Contentious Cycles*, εγχειρίδιο του Σ. Σεφεριάδη που αφορά στη Συγκρουσιακή Πολιτική, τη Συλλογική Δράση, τα Κοινωνικά Κινήματα, σ. 1.

⁹² Στο ίδιο, σ. 1.

⁹³ Tarrow, 2011, ό.π. σ. 1.

⁹⁴ Ψημίτης, Μ. (2011). *Εισαγωγή στα Σύγχρονα Κοινωνικά Κινήματα*, Αθήνα: Διάδραση. [Στο εξής: Ψημίτης, 2011], σσ. 41-42.

στην εμφάνιση, στη δράση, στην άνοδο, στην ύφεση, στην «κόπωση», στα κίνητρα, στους πόρους, στα σύμβολα και σε πολλά άλλα που «ενσωματώνονται» σε μια θεωρία, έχοντας πάντα κατά νου ότι δεν υπάρχει ένας τελικός προορισμός σε κάτι τόσο «ρευστό» όπως είναι η μελέτη των δράσεων των ανθρώπων, ειδικά όταν ιστορικά εμφανίζονται διάφορες σχολές σκέψης και σε ένα νεοσύστατο πεδίο (όπως αναφέρθηκε και παραπάνω) από την πλευρά της επιστημονικής έρευνας. Ειδικά, όταν ιστορικά, παρατηρείται η εμφάνιση πληθώρας συλλογικών δράσεων που ακολουθούνται από τις αντίστοιχες ερμηνείες (εμφάνισης του φαινομένου). Για αυτό κρίνεται αναγκαία η συγκρότηση μιας θεωρίας της συλλογικής δράσης εντός της πολιτικής κοινωνιολογίας, ώστε να διερευνηθεί το φαινόμενο «συγκρουσιακή πολιτική», να μελετηθούν δηλαδή επαρκώς οι πολιτικές των κοινωνικών συγκρούσεων. Ειδικά επαναλαμβάνουμε, τη σημερινή εποχή (διευκρινίζουμε την έννοια του χρόνου, ορίζοντάς την από το τέλος του 20^{ου} αιώνα έως το τέλος της πρώτης εικοσαετίας του 21^{ου} αιώνα), όπου από τη μια η εμφάνιση των κινήματων εναντίον της παγκοσμιοποίησης, όπως αυτά εκφράστηκαν μέσα από το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ (World Social Forum),⁹⁵ κινήματα που συνδέθηκαν με μεγάλες πόλεις της

⁹⁵ Το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ, αποτελεί τομή στην ιστορία των συλλογικών δράσεων, καθώς η έννοια της παγκοσμιοποίησης των πολιτών δίχως νεοφιλελεύθερα χαρακτηριστικά, αποκτά «σάρκα και οστά», αφού πολίτες – ακτιβιστές από όλο τον κόσμο, συναντιούνται σε διαφορετικά σημεία του πλανήτη αμφισβητώντας την κυριαρχία του παγκόσμιου καπιταλιστικού μοντέλου (δεν είναι τυχαίο πως ξεκίνησε τη δράση του ως «απάντηση» στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ). Μια αμφισβήτηση με λίγα λόγια της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και της κυριαρχίας του νεοφιλελευθερισμού. Οι συναντήσεις του φόρουμ συνδυάζονται με μεγάλες μορφές κινητοποιήσεων με κύριο χαρακτηριστικό τη μαζικότητα. Τα τελευταία χρόνια το κίνημα δείχνει να φθίνει με τις αιτίες να είναι πολλές. Ορισμένες απ' αυτές θα έχουμε τη δυνατότητα να δούμε, έστω συνοπτικά στην επόμενη ενότητα της εργασίας μας. Για τα κοινωνικά κινήματα και την παγκοσμιοποίηση μπορείτε να διαβάσετε τους εξής τίτλους (παραθέτουμε ενδεικτικά): Graeber, D. (2001). *The globalization movement: Some points of clarification. Items and Issues* 2(3-4). Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate [Στο εξής: Seferiades, Johnston, 2012]; Della Porta, D., Tarrow, S. (επιμ.) (2005). *Transnational Protest and Global Activism*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc; Della Porta, D., Kriesi, H., Rucht, D. (επιμ.) (1999). *Social Movements in a Globalizing World*. New York: Macmillan. [Στο εξής: Della Porta et al., 1999]; Della Porta, D., Kriesi H. (1999). "Social Movements in a Globalizing World: An Introduction." Στο Della Porta et al., 1999, σσ. 3-23; Hamel, P., Lustiger-Thaler, H., Nederveen Pieterse, J. Roseneil, S. (επιμ.) (2001). *Globalization and Social Movements*. Hampshire: Palgrave. [Στο εξής: Hamel et al., 2001]; Pieterse, J. "Globalization and Collective Action", σσ. 21-40; Lynch, C. (1998). "Social movements and the problem of globalization", *Alternatives*, 23(2), σσ. 149-74.: 157; Falk, R. (1994). *On Humane Governance: Towards a New Global Politics*. Cambridge: Polity, στο Hamel et al., 2001. Για την "παγκόσμια" πολιτική των κοινωνικών κινήματων (με αναφορές σε κινήματα που έλαβαν χώρα στη Νότια, Κεντρική και Αμερική, αλλά και στην Ευρώπη), επίσης δείτε: Vanden, H., Funke, P. και Prevost, G. (επιμ.) (2017). *The New Global Politics. Global Social Movements in the Twenty-First Century*. Oxon, New York: Routledge. Αλλά και: DellaPorta, D., Andretta, M., Mosca, L. και Reiter, H. (2006). *Globalization from Below. Social Movements, Protest, and Contention*. Minneapolis/ London: University of Minnesota Press; Guidry, J., Kennedy, M., Zald, M. (επιμ.) (2003). *Globalizations and Social Movements. Culture, Power, and the Transnational Public Sphere*. The University of Michigan Press. Για τις «παγκόσμιες» πόλεις (ειδικότερα για τον παγκόσμιο τόπο, δείτε το δεύτερο κεφάλαιο και την υποενοότητα: 2.5 *Ανθρωποτόπος*

Βορείου και της Νοτίου Αμερικής (π.χ. Σιάτλ και Πόρτο Αλέγκρε) και της Ευρώπης (Γένοβα, Γκέτεμπορκ, Πράγα κ.λπ.), ως μια εναλλακτική παγκοσμιοποίηση, μια διαφορετική πρόταση στον καπιταλισμό και στη σημερινή νεοφιλελεύθερη έκφρασή του, με βασικό σύνθημα το «Ένας άλλος κόσμος είναι εφικτός», απέναντι στο «There is Not Alternative» (TINA) της Βρετανίδας Πρωθυπουργού Margaret Thatcher τη δεκαετία του '80, και από την άλλη, η εμφάνιση κινητοποιήσεων εναντίον της οικονομικής λιτότητας που έκαναν αισθητή την παρουσία τους από το 2010 και ύστερα, αρχικά στις χώρες που επλήγησαν πρώτα, δηλαδή στα κράτη της Νότιας Ευρώπης και στη συνέχεια διαχύθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης φθάνοντας -με τη μορφή των «Occupy Movements»- έως την «καρδιά» του καπιταλισμού, τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.⁹⁶ Σ' όλες τις περιπτώσεις που αναφέρθηκαν, τα συλλογικά υποκείμενα προσπαθούν να αντιπαραθέσουν στο «κατεστημένο» αντιπροτάσεις από την πλευρά της κοινωνίας και όχι της οικονομίας μέσα από κινητοποιήσεις που διέπονται από «ειδικά χαρακτηριστικά»⁹⁷

– *Επιστροφή στην τοπικότητα: Μια αστικογεωγραφική προσέγγιση της διαμαρτυρίας της «πλατείας»*), αλλά και την παγκόσμια πολιτική οικονομία δείτε και: Sassen, S. (1998). *Globalization and Its Discontents*. New York: Norton. Για την παγκοσμιοποιημένη οικονομία βλ. επίσης: Stiglitz, J. (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York/London: W. W. Norton & Company και Baker, D., Epstein, G. και Pollin, R. (επιμ.), (1998). *Globalization and Progressive Economic Policy*. Cambridge University Press. Περισσότερα όμως για τον τρόπο που λειτουργεί το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο, αλλά και τις κύριες απόψεις του Stiglitz γι' αυτό το ζήτημα, στο τρίτο κεφάλαιο και στις υποενότητες: «3.2.1 Η στεγαστική «φούσκα» του 2008 που εξελίχθηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση» και «3.2.2 Η ενδημική κρίση του Ευρώ», στις σελίδες 141 και 152 της παρούσας διατριβής.

⁹⁶ Συλλογικές δράσεις είχαμε και στην Αργεντινή, το 2001 συγκεκριμένα, απόρροια της κοινωνικής αναστάτωσης που προκλήθηκε από την πολιτική λιτότητας του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ.), η οποία δεν απέδωσε «καρπούς», «εκτίναξε» την ανεργία στο 25% και οδήγησε στην εξαθλίωση ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Αλλά η αλληλουχία των κινητοποιήσεων που αφορούν στο κίνημα ενάντια στη λιτότητα, είχε ως απαρχή τη διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008 από τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (Η.Π.Α.). Περισσότερα όμως για τη σχέση των κινημάτων με την οικονομική ύφεση της χρονικής περιόδου που αναφέρθηκε προηγουμένως θα έχουμε τη δυνατότητα να μελετήσουμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο. Για την οικονομική κρίση της Αργεντινής (αλλά και άλλων κρατών της Κεντρικής και Νότιας Αμερικής) -καθώς και τη σύνδεσή της με την παγκοσμιοποίηση και τον νεοφιλελευθερισμό, με ορισμένους από τους συγγραφείς να ξεκινούν τη μελέτη τους από τη δεκαετία του '90- μπορείτε να διαβάσετε στους εξής τίτλους: Lin, C., Edvinsson, L., Chen, J., Beding, T. (2014). *National Intellectual Capital and the Financial Crisis in Argentina, Brazil, Chile, Colombia, Mexico, and Venezuela*. New York: Springer/London: Heidelberg Dordrecht; Teunissen, J., Akkerman, A. (επιμ.) (2003). *The Crisis That Was Not Prevented. Lessons for Argentina, the IMF, and Globalization*. The Hague: Forum on Debt and Development (FONDAD). [Στο εξής: Teunissen, Akkerman, 2003]; Stiglitz, J. (2003). "An Overview of Some Studies on the Argentine Crisis", σ. 2, στο Teunissen, Akkerman, 2003, ό.π.; Valeriano, F. G. (1997). "After Shocks of the Mexican Crisis: Its Impact on Argentina", σ. 21, στο Valeriano, F. G. (1997). *Black December. Banking Instability, the Mexican Crisis, and Its Effect on Argentina*. Washington, D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank; Desai, P. (2003). "Beyond Bangkok: Crisis Erupts in Buenos Aires and in the Bosphorus", σσ. 172-186. Στο Desai, P. (2003). *Financial Crisis, Contagion, and Containment from Asia to Argentina*. Princeton/Oxford: Princeton University Press. Για μια πολιτιστική οπτική της οικονομικής κρίσης της Αργεντινής βλ. Aguilo, I. (2018). *The Darkening Nation Race, Neoliberalism and Crisis in Argentina*. Cardiff: University of Wales Press.

⁹⁷ Ψημίτης, 2011, ό.π. σ. 41.

Αναγκαία συνθήκη λοιπόν η θεωρία που θα εξηγήσει τον τρόπο λειτουργίας της συλλογικής δράσης, την πολιτική της σημασία, τη σχέση της με τις κοινωνικές τάξεις, τα πολιτικά κόμματα, τα πολιτισμικά της χαρακτηριστικά, τη στρατηγική των μελών μίας δράσης, το ιδεολογικό τους πλαίσιο, τις πολιτικές αντιπαραθέσεις με την καθεστηκυία τάξη όπως την ορίζουν οι δρώντες, μία διαπάλη με ταξικό και όχι μόνο, χαρακτήρα. Η μελέτη της ριζοσπαστικοποίησης των κοινωνιών, της ανάδυσης της αμφισβήτησης από την πλευρά των «πληβείων» ενάντια στους «πατρικίους» της σύγχρονης εποχής, η αφύπνισή τους ενάντια σε υπερεθνικούς θεσμούς όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Ευρωπαϊκή Ένωση, που κατά τα φαινόμενα «ελέγχουν» τον κόσμο, η μη θεσμική αντίσταση ενάντια στα μέτρα λιτότητας, σε ιμπεριαλιστικές πολιτικές κρατών, δράσεις δηλαδή υλικού χαρακτήρα που ενισχύουν το αντικαπιταλιστικό μέτωπο, αλλά και μετα-υλικές κινητοποιήσεις όπως είναι οι δράσεις για τα δικαιώματα των γυναικών, των ομοφυλόφιλων, οικολογικά ζητήματα κλπ.

1.3 Είναι Κοινωνικό Κίνημα οι «Αγανακτισμένοι»;

Με βάση τα όσα αναφέραμε έως τώρα, μπορούμε, μέσω αυτής της εισαγωγής στη θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής, να εστιάσουμε στην ανάλυση παραδείγματος που επιλέξαμε, δηλαδή στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», την οποία και θα δούμε αναλυτικά από το αμέσως επόμενο κεφάλαιο. Όπως είναι εμφανές και στον τίτλο της διατριβής, πραγματοποιούμε μια διάκριση, με τον ορισμό «διαμαρτυρία» να καθορίζει το «είδος» της κινητοποίησης. Αποφεύγουμε δηλαδή να ορίσουμε την κινητοποίηση που διερευνούμε ως «κίνημα» -όπως αποδόθηκε από το μεγαλύτερο μέρος του τύπου και του κόσμου- για διάφορους λόγους. Για να γίνει περισσότερο κατανοητός ο προβληματισμός μας ας προσπαθήσουμε να αποδώσουμε την έννοια των κοινωνικών κινήματων, «δανειζόμενοι» την υπόθεση του Mario Dianni, σύμφωνα με την οποία τα «κοινωνικά κινήματα αποτελούν διακριτή κοινωνική διαδικασία, που συνίσταται στους μηχανισμούς μέσω των οποίων διάφοροι δρώντες στρατεύονται σε συλλογικές δράσεις: (όπου) εμπλέκονται σε συγκρουσιακές σχέσεις με σαφώς προσδιορισμένους αντιπάλους· συνδέονται με πυκνά άτυπα δίκτυα· συμμερίζονται μια

διακριτή συλλογική ταυτότητα».⁹⁸ Στην υποθετική ερώτηση αν μπορούμε να ορίσουμε τη συλλογική δράση των «Αγανακτισμένων» ως κίνημα, συμβουλευόμαστε τον ορισμό του κοινωνικού κινήματος: «... τα κοινωνικά κινήματα είναι συλλογικές δράσεις (γένος) με ειδοποιούς διαφορές τον παρατεταμένο, διεκδικητικό και δημόσιο χαρακτήρα τους (και ότι ο συνδυασμός των γνωρισμάτων αυτών συνεπάγεται)».⁹⁹ Με βάση τον ανωτέρω «λιτό» και «επαρκή» ορισμό μπορούμε να «αναγνωρίσουμε» στα επιμέρους χαρακτηριστικά της δράσης που μελετάμε τα στοιχεία εκείνα που το καθιστούν διαμαρτυρία ή συγκρουσιακό επεισόδιο και όχι κίνημα, παρόλο που υπάρχουν ανάμεσα στην έννοια και στον ορισμό των κοινωνικών κινημάτων και στα επιμέρους χαρακτηριστικά της διαμαρτυρίας αρκετά κοινά στοιχεία. Λόγου χάρη, η στράτευση σε συλλογική δράση, η συγκρουσιακή σχέση με προσδιορισμένο τον «αντίπαλο», τα πυκνά δίκτυα κοινωνικών σχέσεων, ο δημόσιος χαρακτήρας της φυσικά, και απομένει ένα μεγάλο ερωτηματικό για τη συλλογική ταυτότητα και τον παρατεταμένο χαρακτήρα της διεκδίκησης. Σε ό,τι αφορά στην ταυτότητα, όπως θα δούμε εκτενέστερα στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο, διακρίνουμε έναν «ελαστικό» χαρακτήρα, τη μη σύνδεση δηλαδή της διεκδικητικής ομάδας στο σύνολό της με την ίδια τη διεκδίκηση, λογικό εν μέρει αν αναλογιστεί κανείς την ετερογένεια του πλήθους και τα «διαφορετικά περιβάλλοντα» στα οποία ανήκαν, παρά τις «συνθήκες επικοινωνίας» που δημιουργήθηκαν ανάμεσα στους δρώντες. Ερωτηματικό και υπό διερεύνηση παραμένει και το κατά πόσο αποτελούσε σκοπό των διοργανωτών της κινητοποίησης η οικοδόμηση ταυτότητας, μια περιχαράκωση δηλαδή των ταυτοτικών ορίων της διαδήλωσης, μια «αποκλειστικότητα», με ό,τι αυτό θα σήμαινε για την πιθανή «απομόνωση» των δρώντων από το «εξωτερικό περιβάλλον». Εκτός από τη συλλογική ταυτότητα, αναφέραμε και τον «παρατεταμένο χαρακτήρα» της διεκδίκησης. Δίχως να έχουμε να προσθέσουμε πολλά σ' αυτό το σημείο, πράγματι, οι τριανταπέντε περίπου ημέρες που κράτησε η κινητοποίηση, δεν είναι ένα χρονικό διάστημα που αντιστοιχεί ακριβώς στην έννοια «παρατεταμένο», όπως τουλάχιστον την ορίζουν οι ερευνητές. Συνεπώς, με αυτά τα λιτά βήματα, επιλέγουμε να «προσφωνούμε» την υπό διερεύνηση δράση ως «διαμαρτυρία».

⁹⁸ DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική. [Στο εξής: DellaPorta, Dianni, 2010], σ. 61.

⁹⁹ Όπως αναφέρει ο Σεφεριάδης, Σ. (προλ.), στο Κούση Μ. & Tilly C. (επιμ.), (2008). *Οικονομικές και πολιτικές συγκρούσεις. Σε συγκριτική πολιτική*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο. [Στο εξής: Κούση, 2008], σ. 21.

Συνοψίζοντας, η θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής με την αρωγή της οπτικής των συλλογικών δράσεων από την πολιτική κοινωνιολογία, αποτελούν βασικά «εργαλεία» στην προσπάθεια διερεύνησης του φαινομένου «Αγανακτισμένοι» που πρόκειται να ακολουθήσει στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο. Πρόκειται για τη μελέτη μιας διαδικασίας κομιστή του νέου σ' ένα περιορισμένο πολιτικό χώρο, με απαξιωμένη -ένα μεγάλο μέρος τουλάχιστον- τη θεσμική πολιτική, μια ριζοσπαστικοποίηση της κοινωνίας με την ενσωμάτωση των δρώντων στη βάση ικανοποίησης αναγκών πολιτικής ανατροπής. Ο λόγος στα «παιδιά της πλατείας», που αντέδρασαν δυναμικά - έστω και βραχύβια- στα πρώτα κελύσματα της οικονομικής κρίσης, αλλά και της απονομιμοποίησης των θεσμών, μέσω της κινηματικής διάχυσης που τελέστηκε με ταχύτατους ρυθμούς στο διεθνές περιβάλλον, από την «Αραβική Άνοιξη» και την πλατεία Tahrir, στους «Los Indignados» και την Puerta del Sol, στους «Αγανακτισμένους» στην πλατεία Συντάγματος και στη συνέχεια στα «Occupy Movements» και στην πλατεία Taksim. Εστιάζοντας στις κινητοποιήσεις που έλαβαν χώρα στην ελληνική επικράτεια το Μάιο και τον Ιούνιο του 2011, όταν και χιλιάδες διαδηλωτές κατέκλυσαν την πλατεία Συντάγματος έναντι εξουσιαστικών θεσμών όπως είναι το ελληνικό κοινοβούλιο, προτείνοντας ένα διαφορετικό αξιακό σύστημα στο οποίο επικρατούσαν έννοιες όπως η άμεση δημοκρατία, το κράτος δικαίου, η ισότητα κλπ. Πρόκειται για τη μελέτη μιας συλλογικότητας που προσπάθησε να δημιουργήσει τη δική της δημόσια σφαίρα, ασκώντας πολιτική «από τα κάτω», μια μύηση στο πολιτικό μέσω ενός πολιτικού πλουραλισμού από ένα ετερογενές πολιτικά και κοινωνικά πλήθος. Χρησιμοποιώντας το διαδίκτυο για την αρχική κινητοποίηση, αλλά δημιουργώντας και κοινωνικά δίκτυα δια ζώσης. Προσπαθώντας να οικοδομήσουν οργανωτικές δομές με τη δημιουργία ομάδων εργασίας, λαϊκές συνελεύσεις, media center κ.λπ. Με ρεπερτόρια δράσης βασισμένα στην πολιτική της παρεμπόδισης, με τα συλλογικά υποκείμενα να διαχωρίζονται αστικογεωγραφικά στον χώρο που κατέλαβαν σε «άνω» και «κάτω» πλατεία. Με τη σχέση τους με τα πολιτικά κόμματα να είναι αμφίθυμη. Από το ακομμάτιστο και ακηδεμόνευτο πρόταγμα, στην «αναγκαστική νόθευση», με τη συμμετοχή των κομμάτων της αριστεράς κυρίως στην όλη διαδικασία. Πολιτικά κόμματα που ανάλογα το συμφέρον τους κινήθηκαν αντίστοιχα, με συμμαχίες και γενικότερη αρωγή στην κινητοποίηση έως και συγκρουσιακή πολιτική. Παρά τα ουτοπικά χαρακτηριστικά της διαδήλωσης και τις μεγάλες «αφηγήσεις», ο «εχθρός» ήταν «απέναντι» και ο στόχος ήταν η μη ψήφιση του μεσοπρόθεσμου. Ο στόχος δεν ευοδώθηκε καθώς το διήμερο 27 και 28 Ιουνίου πέρασε από την ελληνική

βουλή το 2^ο μνημόνιο, ενώ το κίνημα απομαζικοποιήθηκε μετά την κρατική καταστολή.¹⁰⁰

Ο κύκλος της συγκεκριμένης κινητοποίησης μπορεί να ολοκληρώθηκε, αλλά κρίνεται αναγκαία η διερεύνηση ενός γεγονότος που αγγίζει όλο το εύρος του πολιτικοκοινωνικού πεδίου, ένας ευρύτερος προβληματισμός για το ρόλο που διαδραματίζουν οι συλλογικές κινητοποιήσεις, η ανάδυση στον ελληνικό χώρο μιας καινοτόμου μορφής διεκδικητικής δράσης με νέα διεκδικητικά ρεπερτόρια και φυσικά νέους δρώντες δίχως πρότερη διεκδικητική εμπειρία, όπως αυτής της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων». Μια προβληματική γύρω από τις δημόσιες πολιτικές συνδυαστικά με το επικοινωνιακό πεδίο, με κεντρικούς άξονες αναφοράς, το δημόσιο χώρο, τη γένεση –καθώς και την προοπτικής αναθεώρησης- της δημόσιας δράσης, καθώς και τους δρώντες που παρεμβαίνουν στην ανάδειξη των δημόσιων προβλημάτων και τον καθορισμό των δημόσιων πολιτικών. Μια μελέτη που διευρύνει τις αναφορές στον δημόσιο χώρο, με έμφαση στις επικοινωνιακές διαδικασίες που διαμορφώνονται στο σύγχρονο περιβάλλον, σε ένα περιβάλλον πολιτικών ευκαιριών που παρουσιάζονται όπως π.χ. η περίοδος δημοσιονομικής ύφεσης. Σε μια μεταβαλλόμενη σύγχρονη πραγματικότητα που αλληλεπιδρούν και «συνδιαλλέγονται», οι δημόσιες αρχές και οι πολίτες. Ας δούμε όμως εκτενέστερα τους δρώντες από το αμέσως επόμενο κεφάλαιο.

¹⁰⁰ Βαγιανός Δ.: άρθρο στο ένθετο «Αναγνώσεις» της εφημερίδας «Η ΑΥΓΗ», στις 6 Οκτωβρίου 2013 (έντυπη έκδοση) με τον τίτλο «Πού είναι οι “Αγανακτισμένοι”;».

Πηγή: <http://www.avgi.gr/article/10812/1085213/pou-einai-oi-aganaktismenoi-> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 14 Οκτωβρίου 2019).

Κεφάλαιο δεύτερο

Διεκδικητικές μορφές δράσης στο πλαίσιο της Νεοφιλελεύθερης Παγκοσμιοποίησης

«Είναι αλήθεια ότι τα κοινωνικά κινήματα αντίστασης και εξέγερσης, όπως ο κύκλος των αγώνων που ξεκίνησαν το 2001, έχουν δημιουργήσει νέες ευκαιρίες κι έχουν δοκιμάσει νέες εμπειρίες. Αλλά αυτά τα πειράματα, όσο όμορφα και καλά κι αν είναι, δεν έχουν την ίδια απαραίτητη δύναμη για να ανατρέψουν τις κυρίαρχες δυνάμεις.»

Hardt & Negri¹⁰¹

Στην παρούσα ενότητα αποσκοπούμε σε μια πολιτικο-κοινωνιολογική θεώρηση ενός πολιτικού γεγονότος που αγγίζει όλο το εύρος του πολιτικοκοινωνικού πεδίου, όπως είναι η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων». Πιο συγκεκριμένα, η ύπαρξη του κεφαλαίου έχει σκοπό να πλέξει το νήμα μιας αφήγησης που θα εστιάσει στην κινηματική δράση των «Αγανακτισμένων», μια μελέτη που προσδίδει προτεραιότητα στην κατανόηση του ίδιου του φαινομένου τονίζοντας τη συγκρουσιακή υπόσταση των συλλογικών υποκειμένων που μελετάμε, με απεύθυνση την κεντρική πολιτική σκηνή.

Επρόκειτο για μια διαμαρτυρία που αντέδρασε στη νεοφιλελεύθερη «επίθεση» σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής σε παγκόσμιο επίπεδο, με όρους κοινωνικής αναπαραγωγής με προτάγματα που δε μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσω της αγοράς ή από το συντηρητικό κρατικό διοικητικό πλαίσιο το οποίο και δείχνει ανήμπορο να τα πραγματώσει -σύμφωνα με τους ίδιους- με αποτέλεσμα να ζητείται επιτακτικά το «ζήλωμά» του.

2.1 Μια νέα μορφή διαμαρτυρίας: Οι «Αγανακτισμένοι»

Η αμφισβήτηση -από την πλευρά των «Αγανακτισμένων»- της θεσμικής πολιτικής τάξης πραγμάτων, συνιστά την απαρχή μιας διάδρασης ανάμεσα σε δρώντες που κινούνται εκτός θεσμικού πλαισίου και δρώντες που κατέχουν αναγνωρισμένες θέσεις στο «πολιτικό σύστημα». Η αμφισβήτηση, οδηγεί στη διαμαρτυρία -η ανάδυση της οποίας αποτελεί προϋπόθεση της πίστης από την πλευρά των ακτιβιστών ότι υπάρχει η δυνατότητα να επιτύχουν- αλλά και στην απόδοση ευθυνών στο πολιτικό σύστημα

¹⁰¹ Hardt, M, Negri, A. (2012). *Να πάρουμε τη σκυτάλη. Διακήρυξη* (επιμ. Κ. Βούλγαρης, μτφρ. Α. Κιουπκιολής). Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 127.

κρίνοντας αναγκαία την επιβολή μιας πολιτικής σημασίας, μια «συμβολική κατασκευή» που οικειοποιείται από τους δρώντες και της αποδίδεται κάποιο νόημα, ενώ η διένεξη μιας κοινωνικής ομάδας με τους υποστηρικτές της καθεστηκυίας τάξης, είναι αποτέλεσμα της διαντίδρασης που με τη σειρά της αποτελεί αιτία «σύμμειξης» μιας πληθυσμιακής ομάδας που κινητοποιείται μέσα σε ένα πλαίσιο διαφορετικών ατομικών συμφερόντων.¹⁰²

Ωθηση στη συγκεκριμένη διαμαρτυρία προσέδωσε η ύφεση της νεοφιλελεύθερης συσσώρευσης. Αφορά ένα οικονομικό (αίτιο) και πολιτικό κύκλο (αιτιατό), της (εν λόγω) συλλογικής δράσης. Στην ύφεση, το κεφάλαιο έχει λιγότερους πόρους να διαθέσει σε «ωφελήματα», ενώ οι «δυνάμεις της εργασίας έχουν λιγότερους πόρους για να συντηρήσουν τις διεκδικήσεις τους»¹⁰³ με αποτέλεσμα την αμφίθυμη σχέση ανάμεσα στο πρώτο και στα δεύτερα. Από τη μια δηλαδή παρατηρείται συρρίκνωση της κινηματικής λογικής και από την άλλη (όπως στο παράδειγμά μας) ενδυνάμωσή της, λόγω των οικονομικών και πολιτικών κύκλων και πιο συγκεκριμένα των πολιτικών ευκαιριών, από τη στιγμή που το «μεταβαλλόμενο οικονομικό περιβάλλον δημιουργεί πολιτική αστάθεια», η οικονομική κρίση εν ολίγοις, κάνει «ευάλωτες τις αρχές», μια και δεν διαθέτουν πόρους για να αντιδράσουν, ενώ οι διαδηλωτές ενσωματώνονται (από διαφορετικούς κινηματικούς χώρους), από συλλογικές δράσεις που αναπτύχθηκαν τη χρονική περίοδο που υπήρχε οικονομική άνθηση.¹⁰⁴ Η πολιτική ευκαιρία λοιπόν, δημιουργεί ικανές συνθήκες για την εκδήλωση συλλογικής δράσης.¹⁰⁵

Αυτή την ευκαιρία δράττουν και οι δρώντες, τους οποίους δύναται να προσδιορίσουμε ως μια κοινωνία πολιτών (μια αναφορά που «αγγίζει» και τον παγκόσμιο χαρακτήρα των συγκεκριμένων συλλογικών δράσεων -με κοινά δηλαδή χαρακτηριστικά- μια διεθνοποίηση της ερμηνείας της πραγματικότητας και της επακόλουθης δράσης, όπου συνδέονται το τοπικό με το παγκόσμιο)¹⁰⁶ και κυρίως τα

¹⁰² DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 55.

¹⁰³ Κούση, 2008, ό.π., σ. 296.

¹⁰⁴ Λόγου χάρι, μπορούμε να δούμε μια ομοιότητα ανάμεσα στη «βουβή διαμαρτυρία» που οργανώθηκε επί το πλείστον από ακτιβιστές του διαδικτύου (bloggers) το καλοκαίρι των πυρκαγιών στην Ηλεία, τον Αύγουστο του 2007, όταν και χιλιάδες πολίτες φορώντας συμβολικά μαύρες μπλούζες συγκεντρώθηκαν -μετά από σχετική διαδικτυακή πρόσκληση- στην Πλατεία Συντάγματος, ως ένδειξη διαμαρτυρίας αλλά και πένθους για τη μεγάλη καταστροφή, με τη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων».

¹⁰⁵ Κούση, 2008, ό.π., σσ. 296-297 & 311.

¹⁰⁶ Στη δική μας αφήγηση, απουσιάζουν εκείνες οι συλλογικές οργανώσεις -λόγου χάρι η WWF ή η Greenpeace- όπου ο Tarrow ονομάζει «κινηματικό franchise». Με ηγεσία με πυραμιδική μορφή οργάνωσης, απρόσωπα δίκτυα διασύνδεσης κ.λπ. με εκατομμύρια μέλη, η συμμετοχή των οποίων όμως στηρίζεται κυρίως στην οικονομική συνδρομή. Tarrow, 2011, ό.π. σσ. 133-134, στο Ψημίτης, 2011 ό.π. σσ. 439-440.

δίκτυα που παραπέμπουν στη δημιουργία κοινοτήτων δημόσιων πολιτικών (policy community), μέσω σχηματισμών που παράγουν ένα κοινό «output». Τα «παιδιά της πλατείας» διεκδίκησαν την απόκτηση πολιτικής υπόστασης καταφέροντας να δημιουργήσουν τη δική τους δημόσια σφαίρα υιοθετώντας μια πολιτική άσκησης δριμείας κριτικής στην εξουσία¹⁰⁷ (και όχι μόνο) παρακάμπτοντας τους «παραδοσιακούς συμβολικούς κώδικες και απορρίπτοντας τους κανόνες που ορίζουν κοινωνικές αποδεκτές συμπεριφορές».¹⁰⁸ Μια κριτική ως επί το πλείστον στα πολιτικά κόμματα, στο κοινοβούλιο, στη διαδικασία των εκλογών, στο πολιτικό σύστημα στο σύνολό του, καθώς και στο σύστημα αξιών που εκπροσωπεί, εστιάζοντας στη νομιμοποίηση των πολιτικών αποφάσεων από τους θεσμούς. Άσκησαν κριτική επίσης και στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας (Μ.Μ.Ε.), καθώς, στη «σημερινή» εποχή της κρίσης της δημόσιας σφαίρας, οι παραδοσιακοί θεσμοί υποκαθίστανται από τους μηχανισμούς λειτουργίας των Μ.Μ.Ε..¹⁰⁹ Πρόκειται για μία αμφίδρομη σχέση (τα μίντια δείχνουν ενδιαφέρον για τις συλλογικές δράσεις και το αντίστροφο, η κάθε πλευρά για τους δικούς της λόγους, τα πρώτα, λόγω της συμβολικής και πολιτισμικής σημασίας των κοινωνικών κινημάτων, απόρροια της «συναισθηματικής και ψυχολογικής προσέγγισης»¹¹⁰ της καθημερινότητας, καθώς και της θεαματικής διάστασης των συλλογικών δράσεων, και τα δεύτερα, επειδή χρειάζονται την «αρωγή» -μέσω της δημοσιότητας- των μιντιακών μηχανισμών) με τη μιντιακή δημοσιότητα να βρίσκεται στο επίκεντρο. Η «διάρθρωση» της πολιτικής με την επικοινωνία, εξετάζεται μέσα από τη σχέση πολιτικού και κοινωνίας, όπου το πρώτο ενέχεται στο δεύτερο, συνεπώς, η επικοινωνία «καταλαμβάνει» ζωτικό χώρο σ' αυτή τη διαδικασία. Τα διάφορα δημόσια ζητήματα δεν προκύπτουν αυτόματα, αλλά αποτελούν προϊόντα δημόσιων πολιτικών και πιο συγκεκριμένα, «κατασκευάζονται δημόσια» μέσω της διαδικασίας της δημοσιοποίησης (διαφόρων θεμάτων), όπου και το πρόβλημα «ενσωματώνεται» στη δημόσια ατζέντα (agenda setting). Γίνεται δηλαδή δημόσια

¹⁰⁷ Με την έννοια «εξουσία», αναφερόμαστε στη σχέση ανάμεσα στους πολίτες και στο κράτος, η οποία σύμφωνα με τον M. Duverger, είναι «συνυφασμένη, τόσο με την έννοια της πολιτικής όσο και μ' αυτήν της επικοινωνίας». Ο ίδιος, ορίζει δε την πολιτική ως «επιστήμη της εξουσίας», συντασσόμενος με τους M. Webern R. Aron, G. Vedel και άλλους θεωρητικούς. Η συζήτηση βέβαια για την εξουσία «ανοίγει» με τον Foucault στο έργο του «Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας» να θεωρεί ότι η εξουσία δεν εκπηγάει από ένα κεντρικό σημείο (όπως λόγου χάρι το κράτος), αλλά λειτουργεί πολυεπίπεδα, στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων. Η αναφορά λοιπόν στην εξουσία στο παρόν κεφάλαιο και σ' όλη την εργασία σχετίζεται με την κρατική εξουσία. Duverger M. (1985). *Εισαγωγή στην Πολιτική* (μτφ. Σ. Οικονόμου). Αθήνα: Παπαζήσης, σσ. 1-6.

¹⁰⁸ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 203.

¹⁰⁹ Ψύλλα, 2003, ό.π., σσ. 87-88.

¹¹⁰ Ψημίτης, 2011, ό.π., σ. 14.

γνωστή η ανεπάρκεια, η αντιξοότητα, το αδιέξοδο, ο «προβληματικός χαρακτήρας ενός ζητήματος». Στην περίπτωση που μελετάμε, ισχύει η διαδικασία της δημοσιοποίησης και της πολιτικοποίησης (στο ποιος/α θεσμός, αρχή κ.ο.κ. δηλαδή θα αναλάβει να διευθετήσει το δημόσιο πρόβλημα, εν προκειμένω, σε βραχύ χρονικό διάστημα η κυβέρνηση και σε επιμήκη χρόνο, οι δρώντες) και τέλος, της πόλωσης. Πρόκειται για τον συγκρουσιακό χαρακτήρα των δημόσιων πολιτικών που αποτελεί και ανάλυση περίπτωσης μέσα από τη μελέτη της δράσης των «παιδιών της πλατείας».¹¹¹ Αφορά στον προσανατολισμό των δρώντων υποκειμένων προκειμένου να δημοσιοποιήσουν τα αιτήματά τους και στη διαμόρφωση της «δικής τους» δημόσιας ατζέντας, με την πληροφορία να αποκτά πλέον έναν «στρατηγικό χαρακτήρα» μια και μέσω των επικοινωνιακών καναλιών που οικειοποιούνται οι δρώντες ασκείται πίεση στις αρχές.¹¹² Οι «Αγανακτισμένοι» λοιπόν, απέρριψαν «κυρίαρχες μορφές συμβολικής αναπαράστασης και κοινωνικής αποτύπωσης της πραγματικότητας»,¹¹³ διεκδίκησαν το «δικαίωμα συμμετοχής» τους στον δημόσιο χώρο (από τον οποίο ένιωθαν αποκλεισμένοι) διατυπώνοντας προτάσεις για τα δημόσια πράγματα, με το διαχωρισμό πλέον «εμείς» (οι απλοί πολίτες) και «αυτοί» (οι πολιτικοί στο σύνολό τους) να αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό αυτού του αντισυστημικού και αντισυμβατικού τομέα δράσης.¹¹⁴ Οι προτάσεις τους -με ένα εύρος επιλογών που αφορούσε τόσο υλικούς όσο και πολιτιστικούς πόρους¹¹⁵- δήλωναν μια γενικευμένη κοινωνική προσδοκία που από τη στιγμή που εκδηλώθηκε στη δημόσια σφαίρα μετατράπηκε σε πολιτική κινητοποίηση χάρη σε μια πολιτική σημασιοδότηση της συγκεκριμένης συλλογικής δράσης, σε μια κινητοποίηση που αποτελούσε μέρος της διαδικασίας που ονομάζεται «εκμάθηση του πολιτικού».¹¹⁶

Βασική διεκδίκηση της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων» ήταν η λαϊκή κυριαρχία με το μηχανισμό εκστρατείας να εστιάζει στη διεκδίκηση των δημόσιων υποθέσεων μέσα από το αίτημα «Άμεση Δημοκρατία» αλλά και δικαίωμα στην

¹¹¹ Gerstle, J. (2014). *Η Πολιτική Επικοινωνία* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Φ. Κουντούρη). Αθήνα: Τυπωθήτω -Δαρδιανός. [Στο εξής: Gertsle, 2014], σσ. 39-40.

¹¹² Στο ίδιο, σ. 288.

¹¹³ Ψημίτης, 2011, ό.π., σ. 13.

¹¹⁴ Muller, P. & Surel, Y., Ψύλλα Μ. (2002). *Η Ανάλυση των Πολιτικών του Κράτους* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Δ. Παπαδοπούλου), Β' έκδοση. Αθήνα: Τυπωθήτω. [Στο εξής: Muller & Surel, 2002], σσ. 91-100.

¹¹⁵ Πολλές φορές, οι συλλογικοί δρώντες επιτυγχάνουν να «μεταβάλουν τις πολιτιστικές δομές» μέσα στις οποίες «βρίσκονται ενθυλακωμένοι». Πρόκειται ουσιαστικά για έναν διάλογο που εμπεριέχει τις ιδεολογίες, την κουλτούρα και άλλα διανοητικά σχήματα μέσα από τα οποία οι άνθρωποι νοηματοδοτούν τον βίο τους. DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π. σσ. 137-138.

¹¹⁶ Lagroye, Francois, Sawicki, 2008, ό.π., σσ. 285, 354, 393-394.

ισότητα, την αξιοπρέπεια, την εργασία, αλλά και οικονομικά αιτήματα όπως («το χρέος δεν είναι δικό μας», «έξω ΔΝΤ, τρόικα και μνημόνια» κ.α.) και σχετικές συζητήσεις ειδικά στο πλαίσιο της αντίστοιχης θεματικής στη Λαϊκή Συνέλευση. Σωρεία συζητήσεων έλαβαν χώρα για τη δομή της οικονομίας, την επανεξέταση της πορείας της χώρας μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.), το ενιαίο νόμισμα (Ευρώ), τον αντιπαραγωγικό ρόλο του χρηματοπιστωτικού συστήματος κ.λπ. Από την ίδια θεματική δεν έλειψαν και οι αναφορές στο τι σημαίνει μεσοπρόθεσμο, εφαρμοστικός νόμος, ταμείο αξιοποίησης της δημόσιας περιουσίας, λεξικό οικονομικών όρων και άλλες λεπτομέρειες που αφορούσαν στην οικονομία στο σύνολό της, καθώς και η αμφισβήτηση του νεοφιλελεύθερου παγκοσμιοποιημένου συστήματος. Οι «Αγανακτισμένοι» δεν προέβαλαν μόνο την άρνηση και αμφισβήτηση των πάντων. Ήταν δημιουργικοί, ανήσυχοι και αντιπρότειναν στο «φαιδρό» παρόν, ένα «ελπιδοφόρο»(σύμφωνα με τους ίδιους) μέλλον. Συζητήσεις για οικο-κοινότητες, για από-ανάπτυξη (κίνημα De-growth) για εναλλακτική οικονομία, για νέους τρόπους παραγωγής που δίνουν το βήμα στην ανθρώπινη δημιουργία και όχι στο κεφάλαιο, για κοινωνικές υπηρεσίες, για δίκτυα αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας, κ.λπ. Σε μια μικροκλίμακα των ανωτέρω, έλαβε χώρα μια προσπάθεια προσέγγισης ορισμένων τομέων που μπορούσαν να ευοδωθούν όπως ήταν π.χ. η Τράπεζα Χρόνου που δημιουργήθηκε μετά από απόφαση της Λαϊκής Συνέλευσης και που την περάτωσή της ανέλαβε αντίστοιχη ομάδα εργασίας με σκοπό την αντικατάσταση του χρήματος από ανταλλαγές υπηρεσιών. Η αλληλέγγυα οικονομία, δεν αποτέλεσε ταμπού, αλλά εφαρμόστηκε στην πράξη τηρουμένων των αναλογιών βέβαια αν αναλογιστούμε ότι αναφερόμαστε σε μια κινητοποίηση που διατηρήθηκε στις «επάλξεις» περίπου δύο μήνες.

Η διαμαρτυρία της «Πλατείας» (ή των «Πλατειών» στην περίπτωση που αναφερόμαστε στη δράση που έλαβε χώρα σ' όλη την Ελληνική επικράτεια και όχι μόνο στην Πλατεία Συντάγματος), δεν ήταν παρά η συλλογική δράση για τη διεκδίκηση ενός κοινού συμφέροντος, με τις ομάδες που «ξεχώριζαν» να είναι εκείνες που είχαν ήδη συγκροτηθεί μέσω ισχυρών δικτύων αλληλεγγύης (εν προκειμένω τα κοινωνικά δίκτυα του κυβερνοχώρου ή τα δίκτυα αλληλεγγύης που πραγματώθηκαν σε συγκεκριμένο τόπο -όπως ήταν η Πλατεία Συντάγματος και οι άλλες «Πλατείες» ή κεντρικά σημεία- και σε καθορισμένο χρόνο, σε συγκεκριμένες δηλαδή ημερομηνίες). Η εν λόγω συλλογική δράση αποτελεί, μια αντίδραση στο ρόλο που διαδραματίζει η «εξουσία», η οποία «οικειοποιείται» από τα οικονομικά και πολιτικά «καρτέλ». Μια

αντίδραση που εκδηλώνεται ποικιλοτρόπως σε μια προσπάθεια αλλαγής του πολιτικού «γίνεσθαι» χωρίς την κατάληψη της «εξουσίας», σε ένα αντιφατικό σχήμα καθώς οι «ανατροπείς» δεν επιθυμούσαν τη «χρήση» της, αλλά την ανατροπή της. Την ανατροπή της κρατικής εξουσίας, την αμφισβήτηση του καπιταλιστικού σχήματος και τη δημιουργία ελευθεριακής συνείδησης και αυτό-οργάνωσης μέσω ενός αξιακού συστήματος το οποίο «κυριαρχούταν» από έννοιες όπως «άμεση δημοκρατία», «ισότητα», «κράτος δικαίου» κ.λπ. Όλα τα ανωτέρω, αποτελούσαν μέρος της μεγάλης «αφήγησης» όπως αυτή πρόκυπτε από τα «λόγια» «και» όχι «τα έργα» των δρώντων.

Η συγκρουσιακή αντιπαράθεση ανάμεσα σε θεσμικές κανονικότητες και εξωθεσμικές συλλογικότητες, εν προκειμένω η συλλογική δράση που αποτελεί αντικείμενο της μελέτης μας, αναδεικνύει όπως θα δούμε δράσεις που σχετίζονται με τα διεκδικητικά ρεπερτόρια, τις πολιτικές ευκαιρίες, τα πρότυπα αλληλεγγύης, τους οργανωτικούς και συμβολικούς πόρους των κινηματιών και τους τρόπους διάχυσης της διαμαρτυρίας, στη διαδραστική σχέση ανάμεσα στα διεκδικητικά υποκείμενα και τους θεματοφύλακες της εξουσίας, στη κινηματική ταυτότητα, στον πασιφιστικό χαρακτήρα του κινήματος, στη σχέση του με τα κόμματα, καθώς και αστικογεωγραφικές προσεγγίσεις που αποσκοπούν στη διερεύνηση της ενότητας του χώρου σε σχέση με τον πολιτικο-κοινωνιολογικό προβληματισμό.

Έναν προβληματισμό που εμπεριέχει την ανάδειξη ενός νέου ατομικού υποκειμένου, εκείνου της μετανεωτερικής εποχής. Ενός ετερογενούς υποκειμένου που δεν έχει καμία ομοιότητα με την αντίστοιχη ετερογένεια που πιθανότατα συναντάμε στα πολυσυλλεκτικά κόμματα, για τον απλούστατο λόγο ότι οι συλλογικές δράσεις δεν έχουν ιεραρχική δομή, δε διαθέτουν ηγεσία, έχουν διαφορετική οργάνωση και άλλες «ιδιότητες» που δεν διαθέτουν τα κόμματα. Μια διαδικασία προσαρμογής του ανθρώπου στο χρόνο και στο χώρο, σ' ένα εξωτερικό περιβάλλον ασταθές και αβέβαιο, που το ωθεί σε αναστοχασμό και άλλες διαδικασίες αυτονομηματοδότησης, ώστε να συγκροτηθεί η ταυτότητα του μετανεωτερικού υποκειμένου. Πρόκειται για μια αυτοσυγκρότηση, οδηγός επιβίωσης στη νέα εποχή, όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε στο επόμενο κεφάλαιο της μελέτης μας μέσα από θεωρητικά και εμπειρικά παραδείγματα.

2.2 Η μοναδικότητα του Πλήθους: Η ανάδυση ενός πολιτικού υποκειμένου (Ανθρωπολογική επισκόπηση της διαμαρτυρίας)

«Εάν το όφελος που προκύπτει από την πραγμάτωση μιας ουτοπίας τείνει στο άπειρο, θα ήταν ορθολογικό ακόμα και για το μεμονωμένο μέλος μιας μεγάλης ομάδας να συνεισφέρει με τη θέλησή του στην επίτευξη του μοναδικού σκοπού.»

Mancur Olson¹¹⁷

Την ίδια ώρα που τα περισσότερα κόμματα αντιμετωπίζουν το φαινόμενο με αμηχανία, άνθρωποι όλων των ηλικιών, διαφορετικής οικονομικής κατάστασης και κοινωνικής θέσης συγκεντρώνονται όχι μόνο στην Πλατεία Συντάγματος, αλλά σε όλες σχεδόν τις μεγάλες πλατείες της χώρας. Κυρίες με ταγιέρ, νεολαίοι, μεσήλικες, ηλικιωμένοι, (ακόμη και μωρά - παιδιά με συνοδεία των κηδεμόνων τους, που δεν συγκαταλέγονται φυσικά στους διεκδικητές), μαθητές, σπουδαστές, φοιτητές, συνταξιούχοι, μποέμηδες, «χαλαροί», αντικορφομιστές, κορφομιστές, καλλιτέχνες κάθε είδους, οπαδοί ομάδων, εθνικιστές, φασίστες, αριστεροί, δεξιοί, κεντρώοι, ακομμάτιστοι, ομοφυλόφιλοι, μετανάστες, μηχανόβιοι, ακτιβιστές, καλλιτέχνες, οικογενειάρχες, παιδιά, ιερείς, θρησκευόμενοι, άθεοι, άνεργοι, απολυμένοι κ.α., αποτελούν ένα «πολύχρωμο» ανθρώπινο «μωσαϊκό», με στοιχεία σύγκλισης τον κοινό τόπο και σκοπό της διαμαρτυρίας, που δεν ήταν άλλο από τις πλατείες της χώρας και τη μη ψήφιση του μεσοπρόθεσμου προγράμματος.

*«Είμαστε εργαζόμενοι, άνεργοι, συνταξιούχοι, νεολαίοι, που έχουμε έρθει στο Σύνταγμα για να παλέψουμε και να αγωνιστούμε για τις ζωές μας και το μέλλον μας. Είμαστε εδώ γιατί γνωρίζουμε ότι οι λύσεις στα προβλήματά μας μπορούν να προέλθουν μόνο από εμάς.»*¹¹⁸

«Είναι τα παιδιά που καθισμένα στα σκαλιά της πλατείας, πίνοντας μπίρες και τρώγοντας σποράκια, τολμούν να είναι χαλαροί. Δεν πιστεύουν και δεν περιμένουν

¹¹⁷ Mancur O. (1991). *Η λογική της Συλλογικής Δράσης: Δημόσια Αγαθά και η Θεωρία των Ομάδων*, μτφρ. Δ. Γράβαρης. Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 267.

¹¹⁸ Από το 1^ο ψήφισμα της Λαϊκής Συνέλευσης της Πλατείας Συντάγματος.

ν' αλλάζουν τα πράγματα. Με κάποιο κυνισμό τα αφήνουν να περνάνε χωρίς να τα αγγίζουν.»¹¹⁹

«Peace, love and music. Είναι οι μποέμικοι τύποι, εκεί, στο πλάι της πλατείας, μέσα σ' ένα σκηνικό που αναδίδει μια νοσταλγική εσάνς ρομαντικού επαναστατισμού».¹²⁰

«Σκηνές, ζωγραφιές, κορδέλες, χρώματα, κιθάρες, τραγούδια... Ναι, ο κόσμος βγήκε στους δρόμους. Ναι, χωρίς κομματικές σημαίες. Το κίνημα χρειάζεται ένα κοινό όραμα που θα ενώσει όλους τους εκφραστές του, όσο κι αν μοιάζει απατηλή η ιδέα.»¹²¹

«Οι αγανακτισμένοι {...} είναι μια ιδεολογία, η οποία, εάν δεν κουκουλωθεί από κομματικά συμφέροντα και συνεχίσει να οργανώνεται με βάση τις αρχές της συνεργασίας, της αλληλεξάρτησης και του αλληλοσεβασμού, μπορεί να ασκήσει επιρροή και πίεση στους πολιτικούς.»¹²²

«Μαθητές που ετοιμάζονται να σπουδάσουν σε χρεοκοπημένα ΑΕΙ και ΤΕΙ. Σαραντάρηδες και πενηντάρηδες που αδυνατούν να μεγαλώσουν τα παιδιά τους, και φοβούνται ότι γρήγορα θα αποτελέσουν ένα ακόμη νούμερο στη λίστα των μακροχρόνια ανέργων. Ηλικιωμένοι με κομμένες συντάξεις.»¹²³

«Κυριαρχεί είναι αλήθεια η ηλικιακή ομάδα των 25άρηδων και 35άρηδων, νέοι άνθρωποι που ζουν ένα δύσκολο παρόν και τους περιμένει ένα αβέβαιο επαγγελματικό μέλλον.»¹²⁴

«Μπορεί βέβαια να ενώνονται όλοι κάτω από την «ομπρέλα» των αγανακτισμένων ωστόσο {...} υπάρχουν διαφορές στις θέσεις, στις επιδιώξεις, τους στόχους ακόμη και στην εκδήλωση της διαμαρτυρίας...»¹²⁵

¹¹⁹ Διαβάζουμε στο άρθρο: "Ψυχογραφώντας τις «φυλές» της πλατείας", του Γιώργου Κιούση, στην έντυπη έκδοση της εφημερίδας "Η Ελευθεροτυπία" (11, Ιουνίου 2011). [Στο εξής: "Ε", 11/6/11], σ. 22.

¹²⁰ "Ε", 11/6/11, ό.π., σ. 22.

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 22.

¹²² Στο ίδιο, σ. 22.

¹²³ Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 29 Μαΐου 2011. [Στο εξής: "Ε", 29/5/11], σ. 24.

¹²⁴ Στο ίδιο, σ. 24.

¹²⁵ Στο ίδιο, σ. 24.

Οι νέοι ηλικιακά άνθρωποι μέσω κοινωνικών στρωμάτων αποτελούν την πλειονότητα των διαδηλωτών, τουλάχιστον τις πρώτες ημέρες εκδήλωσης της διαμαρτυρίας. Η περιέργεια, η ανησυχία, η ανασφάλεια, η ανεργία κ.λπ. είναι ορισμένα από τα κίνητρά τους. Σίγουρα δεν είναι οι «κλασικοί» διαδηλωτές με πρότερη δηλαδή κινηματική εμπειρία, δεν ανήκουν στο παραδοσιακό μέτωπο οργανωμένης πάλης που έχουν μάθει τα αριστερά κόμματα. Η ταξική οπτική μετακινείται σε ένα νέο πλαίσιο ανάλυσης με πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Για την ακρίβεια, πρόκειται για σύμμεικτα χαρακτηριστικά τόσο πολιτικά όσο και πολιτισμικά. Αυτή η πολυπλοκότητα των δρώντων, με μια γνωστική και εμπειρική πολιτική κουλτούρα που ενυπάρχει μέσα τους, που τους διαφοροποιεί πολιτισμικά, μια νέα εκδοχή του ταξικού εργάτη του κλασικού μαρξισμού.¹²⁶

Δεν θα τολμούσαμε να τους αποκαλέσουμε αποπολιτικοποιημένους, γιατί η όλη διαμαρτυρία έχει καθαρά πολιτικό χαρακτήρα. Δημιουργούν το δικό τους διεκδικητικό ρεπερτόριο που διαφέρει πολύ από όσα είχαμε δει ή μελετήσει έως τώρα. Η μαζικότητα και ετερογένεια του πλήθους, ο αυθόρμητος, ακηδεμόνευτος και πασιφιστικός¹²⁷

¹²⁶ Για μια "αυτοδημιουργητή" κοινωνία, όπως είναι η δυτική, αλλά και μια εισαγωγή στο «μοντερνισμό» και όχι σε «παραδοσιακές αξίες» (όπως λόγου χάρη η «φιλοσοφία του Διαφωτισμού»), έχει ενδιαφέρον να δούμε την ανάλυση του Alain Touraine στο Touraine, A. (2007). *A New Paradigm for Understanding Today's World* (μτφρ. στα αγγλικά από τα γαλλικά: Gregory Elliott). Cambridge: Polity Press, σσ. 71, 73. Βλ. επίσης και: Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press; Brown, J. (1998). *The Self*. New York: McGraw Hill; Calhoun, C. (επιμ.) (1994). *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford: Blackwell; Sennett, R. (2003). *Respect: The Formation of Character in a World of Inequality*. London: Allen Lane, στο ίδιο.

¹²⁷ Πρόκειται για μια ειρηνική διαμαρτυρία, δίχως πολεμικές συνδηλώσεις όπως είναι ο γνωστός πετροπόλεμος με τα MAT (τακτική «hit and run») και γενικά οι λούμπεν τακτικές πολέμου των πόλεων. Για τη σχέση της βίας και των κοινωνικών κινήματων σας παραπέμπουμε στο Seferiades, Johnston, 2012, ό.π.. Η ειρηνική δράση ενισχύει το αίσθημα αφοσίωσης ανάμεσα στους δρώντες, ενώ «μια κοινότητα που δημιουργείται σε διαδικασία αγώνων αποτελεί πολυτιμότερο πράγμα, και πληροί σωρεία αναγκών που δεν ικανοποιούνται στην καθημερινή ζωή». Epstein, B., (1991). *Political Protest and Cultural Revolution: Nonviolent Direct Action in the 1970s and 1980s*. Berkley: University of California Press, σ. 8. Η ειρηνική δράση συνδέεται με το επίπεδο της δημόσιας αποδοχής. Οι ηγέτες της κινηματικής δράσης οφείλουν να αποφεύγουν ακραίες αντιδράσεις και γενικά να «απαντήσουν» σε προκλήσεις που τυχόν θα δεχθούν από π.χ. τις ομάδες καταστολής, έτσι ώστε «να κερδίσουν την υποστήριξη στοχευμένων ομάδων στο εσωτερικό του ευρύτερου κοινού», διατρέχοντας βέβαια τον κίνδυνο να χάσουν την εμπιστοσύνη των υποστηρικτών της εν λόγω δράσης. Ο πασιφιστικός χαρακτήρας της κινητοποίησης ερχόταν σε αντίθεση με την ισχυρή αστυνομική παρουσία που παρακολουθούσε μεν τους διαδηλωτές από απόσταση, επιφυλακτικά στην αρχή και δίχως διάθεση να προβεί σε ενέργειες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια πιθανή κοινωνική αναταραχή. Οι δυνάμεις καταστολής όμως ήταν έτοιμες - όπως αποδείχθηκε - να χρησιμοποιήσουν ωμή βία με «όπλα» την ισχυρή παρουσία τους, τα χημικά, τα αστυνομικά ρόπαλα, την ειδική στολή κ.λπ. τις «κρίσιμες» ημέρες (15/6 και 28-9/6, ημέρες ψήφησης του μεσοπρόθεσμου) που χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον ενάντια στους διαδηλωτές. Και όμως - με ελάχιστες εξαιρέσεις - ο κόσμος που βρέθηκε αντιμέτωπος με τις δυνάμεις καταστολής «επιστράτευσε» τον καλλιτεχνικό ακτιβισμό, τη νόμιμη διαμαρτυρία, τις φωνές - ιαχές, τα συνθήματα κ.λπ. επιδεικνύοντας αλληλεγγύη και κοινωνική συνοχή παρά την ετερογένεια του πλήθους. Για το θέμα της βίας και τη σχέση της με τα κοινωνικά κινήματα σας παραπέμπουμε επίσης στα: Katz, M. (2008). *Why don't American cities burn very often?* Journal of Urban History 34, σσ. 185-208; Kavoulakos, K. (2009). *Organized violence following the December 2008 uprising*. A paper presented

χαρακτήρας της διαμαρτυρίας, η αυτοοργάνωση και η ταχύτητα που όλα αυτά πραγματοποιούνται, αποτελούν ορισμένα από τα βασικά στοιχεία που προκαλούν το ενδιαφέρον σε όλους, είτε είναι φίλα προσκείμενοι στη διαμαρτυρία είτε αντίθετοι είτε ουδέτεροι. Εντάσσονται στο «*τρίπτυχο της μετανεωτερικότητας: υβριδικότητα ταυτοτήτων, πολλαπλότητα αντιθέσεων και αστάθεια συγκρούσεων*».¹²⁸ Η ειδοποιός διαφορά δηλαδή που γίνεται ορατή στην κινητοποίηση που μελετάμε είναι η υβρικότητα του νέου ατομικού υποκειμένου που συμμετέχει σε συλλογικές δράσεις. Αυτή η «ετερογένεια» δηλαδή για την οποία έγινε «πολύς λόγος» -κυρίως με αρνητικό πρόσημο- αποτελεί μια νέα πραγματικότητα που τα κινήματα καλούνται να επεξεργαστούν αναστοχαστικά και όχι αφοριστικά.

Δεν είναι όλα βέβαια «αγγελικά πλασμένα». Αγανακτισμένοι πολίτες είναι και άνθρωποι που ανήκουν ιδεολογικά στον χώρο της άκρα δεξιάς, καθώς και εθνικιστές. Συνήθως φέρουν την ελληνική σημαία με διάφορους τρόπους, ένας συμβολισμός που ξεπερνάει την παραδοσιακή έννοια του πατριώτη. Είναι εκείνοι που θα δημιουργήσουν το δικό τους μπλοκ στο πάνω μέρος της πλατείας, με ακραία πολλές φορές συνθήματα (εναντίον του πολιτικού συστήματος, υπέρ της Ελλάδας κ.λπ.) και συμπεριφορά, που ενυπάρχουν όμως αρμονικά με τους υπολοίπους δίχως να γνωρίζουμε αν αυτό αποτελεί μια στρατηγική, μια τακτική δηλαδή επιλογή ή ενσωματώνονται στον διεκδικητικό ιστό τυχαία, μια και ο «εχθρός» βρίσκεται απέναντι και όχι δίπλα τους (τουλάχιστον τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή και στον συγκεκριμένο χώρο).

Τα διεκδικητικά υποκείμενα δείχνουν να ξεπερνούν το φόβο της συμμετοχής σε μια διαμαρτυρία, τον εγκλωβισμό στα γρανάζια του αντιπροσωπευτικού συστήματος που στηλιτεύουν ως βασική αιτία της κατάστασης που έχουν υπεισέλθει (για αυτό και δεν το εμπιστεύονται και αντ' αυτού προτείνουν αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες),

at the International Conference, *Rioting and Violent Protest in Comparative Perspective: Theoretical and Empirical Puzzles*, Panteion University, Athens, December 9–11, 2009; Keane, J. (2004). *Violence and Democracy*. New York: Cambridge University Press; McCarthy, J.D. (2009). *From race riot to collective violence*. *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews* 38, σσ. 118–20; McPhail, C. (1991). *The Myth of the Madding Crowd*. New York: Aldine de Gruyter; Nieberg, H.L. (1962). *The threat of violence and social change*. *American Political Science Review* 56, σσ. 865–73; Tilly, C. (1969). *Collective violence in European perspective*, σσ. 4–45 στο *The History of Violence in America*, H.D. Graham και T.R. Gurr. (επιμ.) New York: Praeger; Upton, J. (1985). *The politics of urban violence: Critiques and proposals*. *Journal of Black Studies* 15(3), σσ. 243–58; Waddington, D. (2008). *The madness of the mob: Explaining the “irrationality” and destructiveness of crowd violence*. *Sociology Compass* 2(2), σσ. 675–867; Wieviorka, M. (2009). *Violence: A New Approach*. London: Sage. Στο Seferiades, Johnston, 2012, ό.π.

¹²⁸ Ψημίτης, Μ. (2017). *Κοινωνικά Κινήματα στην Καθημερινή Ζωή. Ταυτότητα, αλληλεγγύη και προεικόνιση σε σύγχρονες “κοσμοπολίτικες κοινότητες”*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Τζιόλα. [Στο εξής: Ψημίτης, 2017], σ. 290.

πιθανότατα υπό την απειλή της δεινής κατάστασης που πρόκειται να έρθουν με την εφαρμογή των «μνημονίων».

«“Δεν έχω κατέβει ποτέ άλλοτε σε διαδήλωση. Δεν αισθάνομαι όμως σαν ξένο σώμα. Νιώθω τόσο ενωμένη με όλο αυτό το πλήθος”, αναφέρει η Λέτα.»¹²⁹

«Ο Αλέξανδρος είναι κατηγορηματικός: “Πρέπει να φύγουν. Είναι επικίνδυνοι. Έχουν υποθηκεύσει το μέλλον των παιδιών μας”».¹³⁰

«“Και μετά τι;» λέει ο Γιώργος. “Δεν φτάνει αυτό. Κι αν φύγει ο Παπανδρέου; Αυτό είναι η λύση; Εδώ δεν ήρθα για να υπερασπιστώ μία ισοπεδωτική λογική. Πρέπει να δούμε το επέκεινα.»¹³¹

«Εδώ δεν αμφισβητούμε απλώς πρόσωπα. Αλλά πρέπει να απορρίψουμε ένα συγκεκριμένο οικονομικοπολιτικό μοντέλο άκρατου νεοφιλελευθερισμού”».¹³²

«Εκεί κοντά και ένας ταξιτζής. {...} Έλεγε για δύο ηλικιωμένες που είχε φέρει νωρίτερα στο Σύνταγμα. “Ήταν κατενθουσιασμένες. Σαν μικρά κορίτσια φώναζαν: “Πάμε στο Σύνταγμα».¹³³

Ουσιαστικά η πρόταση του «Αλέξανδρου», αποτελεί και τη βασική αιτία του χωροταξικού διαχωρισμού της πλατείας (σε «άνω» και «κάτω» όπως δούμε παρακάτω). Διακρίνουμε δηλαδή ότι δεν έχουν όλοι οι διεκδικητές την ίδια οπτική. Άλλοι απλώς καταδικάζουν, δίχως να έχουν να προτείνουν κάτι διαφορετικό. Βρίσκονται δηλαδή στο χώρο παρακινούμενοι κυρίως από το θυμικό. Άλλοι, αναζητούν το τι θα συμβεί «μετά». Γιατί γνωρίζουν ότι η «μετα-κατάσταση» είναι αναγκαία συνθήκη. Εδώ γίνεται ορατό το πρώτο μεγάλο πρόβλημα της διαμαρτυρίας με αναφορά στην ιδεολογική κυρίως ετερογένεια του πλήθους, την απουσία του πολιτικού υποκειμένου στο «όλον». Αυτή η ιδεολογική ενότητα θα είναι απύσχα καθ’

¹²⁹ “Ε”, 29/5/11, ό.π., σ. 25.

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 25.

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 25.

¹³² Στο ίδιο, σ. 25.

¹³³ Διαβάζουμε στην έντυπη έκδοση της εφημερίδας “Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ”, το Σάββατο 4 Ιουνίου 2011. [Στο εξής: “Ε”, 4/6/11], σ. 4.

όλη τη διάρκεια της διαμαρτυρίας, παρά τους συμβολικούς πόρους που επιστρατεύουν οι «διοργανωτές»! μέσω των ανακοινώσεων, αλλά και των ψηφισμάτων που θα «δουν το φως». Παρόλα αυτά, υπάρχει η ελπίδα ότι η πολιτική ζύμωση, η εκμάθηση του πολιτικού, θα επιφέρει –αν όχι ιδεολογική ταύτιση– κοινή πεποίθηση ότι όλα μπορούν να ανατραπούν. Ακόμη και οι διαφορές ανάμεσα στα διεκδικητικά υποκείμενα, αν κρίνουμε από το κατωτέρω παράθεμα:

*«Γιατροί, δικηγόροι, φοιτητές, άνεργοι, άστεγοι, καλλιτέχνες πάσης φύσεως, αρχιτέκτονες, συνταξιούχοι, τεχνικοί ηλεκτρονικών υπολογιστών, μέχρι και οικοδόμοι καθώς και πάρα πολλές ακόμα ειδικότητες που συνεργάζονται αρμονικά με σκοπό την ομαλή λειτουργία τόσο της καθημερινής λαϊκής συνέλευσης όσο και της ιστοσελίδας «realdemocracy».*¹³⁴

Εξάλλου κάπως έτσι όλα δεν ξεκίνησαν; Ακολουθούν μαρτυρίες από τους πρωτεργάτες των κινητοποιήσεων:

*«Ήμασταν κάπου στα δεκαπέντε άτομα που παρακολουθήσαμε τα όσα γίνονταν στην Ισπανία από τις 15 Μαΐου και μετά. Κάποια στιγμή μάθαμε ότι υπάρχει κάλεσμα από Ισπανούς που ζουν στην Ελλάδα, για αλληλεγγύη στις διαδηλώσεις τους, έξω από την ισπανική πρεσβεία. Κάπως έτσι γνωριστήκαμε».*¹³⁵

Η πολιτική πρόταση μη πρόταση (των διεκδικητών), εντέλει αποτελεί μία μονάδα μέτρησης της ανθεκτικότητας του κομματικού συστήματος και δη του συστήματος εξουσίας όπως αυτό εκπροσωπείται όχι μόνο από το κυβερνών κόμμα αλλά και από την αξιωματική αντιπολίτευση και γενικά τους πολιτικούς χώρους που αποτελούν τη «βάση» των εξουσιαστικών δομών στη μεταπολίτευση. Αποτελεί δε και σημαντικό μοχλό πίεσης με αξιοσημείωτα αποτελέσματα όπως θα δούμε στη συνέχεια της μελέτης μας, αναφέροντας ενδεικτικά την παραίτηση του Πρωθυπουργού το πρωί της 15^{ης} Ιουνίου 2011 (παρότι η συγκεκριμένη απόφαση μετατράπηκε μέσα στην ίδια ημέρα σε ανασχηματισμό της κυβέρνησης). Ποιο μη πολιτικό υποκείμενο όμως –που ανήκει απλώς στην κατηγορία «αγανακτισμένος πολίτης»- μπορεί να αναγκάσει σε παραίτηση τον επικεφαλής του κόμματος που βρίσκεται στην κυβέρνηση;

*«...εδώ που είμαστε ήρθε ένα μήνυμα από το μέλλον, εμείς τρομάξαμε και επιχειρήσαμε να απαντήσουμε με επιχειρήματα του παρελθόντος»*¹³⁶

¹³⁴ “Ε”, 4/6/11, ό.π., σ. 19.

¹³⁵ Στο ίδιο, σ. 19.

¹³⁶ “Ε”, 11/6/11, ό.π., σ. 22.

*«σαφέστατα έχουμε διαφορές. Φαντάζεστε μια πλατεία που θα ήμασταν όλοι ίδιοι; Πρέπει να εστιάσουμε μόνο στα όσα μας ενώνουν. Το Μνημόνιο είναι αυτό; Το Μνημόνιο τότε!».*¹³⁷

Στην πρώτη δήλωση διακρίνουμε πως δυνητικά το «μέλλον» της διαδηλώτριας είναι οι μετανεωτερικές κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα με τα νέα διεκδικητικά υποκείμενα που «γεννιούνται» να ζητούν ένα άλλο παράδειγμα, καθώς αναγνωρίζουν ότι αυτό, πρώτα από όλα έρχεται από το παρελθόν, συνεπώς δεν μπορεί να δώσει απαντήσεις, παρά μόνο να θεωρητικοποιήσει και να αναλύσει το ιστορικό περιεχόμενο της κρίσης, της διαφθοράς της πολιτικής σκηνής, να συνδράμει ιστοριογραφικά κοκ. Αλλά όχι να δώσει λύσεις. Μήπως λοιπόν αυτά τα παιδιά, ίσως, χωρίς να το γνωρίζουν, δημιουργούν το νέο συλλογικό υποκείμενο το οποίο είναι «ορφανό» από συμβολικούς πόρους τους οποίους και αναζητά μέσα σε ένα περιβάλλον στο οποίο δεν έχει «σύμμαχό» του τον παράγοντα χρόνο που πιέζει ασφυκτικά εις βάρος του, εξού και οι αντίρροπες δυνάμεις που εξασκούνται και από τη δική του πλευρά;

Σ' αυτό το «μέλλον», υποσκάπτεται η μαρξιστική ερμηνεία του δίπολου «κεφαλαίου» και «εργατικής τάξης». Ο λόγος είναι η συμμετοχή στη διαμαρτυρία μιας μεγάλης πληθυσμιακής ομάδας που δεν «ανήκει» αμιγώς στην τάξη των εργατών. Οι συγκριμένες αλλαγές έχουν παρατηρηθεί στη συγκρουσιακή πολιτική με το πέρας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, εξαιτίας της διεύρυνσης της πρόσβασης στην ανώτερη εκπαίδευση, στη μαζική συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, καθώς και άλλων επαγγελματικών ομάδων κ.λπ., διευρύνοντας τις κοινωνικές διαστρωματώσεις συμμετοχής σε μια κινηματική δράση. Ομάδες που απέχουν από το κλασικό βιομηχανικό αφήγημα, με την «αμφισβήτηση» να μην υπεισέρχεται μόνο στη διεύρυνση του σώματος των υποκειμένων, αλλά και στο ίδιο το ερμηνευτικό μοντέλο, την απόρριψη δηλαδή του ντετερμινιστικού στοιχείου της μαρξιστικής θεωρίας, με συνέπεια η εμφάνιση των κινημάτων ως βασικά «ομοιογενών υποκειμένων» να απέχει από την πραγματικότητα.¹³⁸ Σύμφωνα με τον Alain Touraine, στη σύγχρονη εποχή («μεταβιομηχανική», «μεταφορντική», «τεχνοκρατική» ή «προγραμματισμένη»), το μοντέλο σύγκρουσης θα συνεχίσει για το κεφάλαιο και την εργατική τάξη, με μόνη διαφορά ότι νέες κοινωνικές δυνάμεις θα αντικαταστήσουν τα δύο αυτά μέρη, ως «κεντρικοί δρώντες της σύγκρουσης».¹³⁹ Πάνω σε αυτόν τον προβληματισμό, ο

¹³⁷ “Ε”, 11/6/11, ό.π., σ. 22.

¹³⁸ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 40, 43.

¹³⁹ Touraine, A. (1981). *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge University Press. [Στο εξής: Touraine, 1981], σ. 29.

γερμανός κοινωνιολόγος Claus Offe, θα υποστηρίξει ότι τα «κινήματα αναπτύσσουν μια θεμελιώδη, μεταπολιτική κριτική της κοινωνικής δομής και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, αμφισβητώντας θεσμικές παραδοχές σχετικά με τους συμβατικούς τρόπους “άσκησης πολιτικής”, στο όνομα μιας ριζοσπαστικής δημοκρατίας».¹⁴⁰ Ένας θεωρητικός προβληματισμός που «ενισχύεται» από τα δομικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων κοινωνιών με προεξέχουσες συνιστώσες την ατομική αυτονομία στο πεδίο της δράσης αλλά και την ενσωμάτωση και τον έλεγχο στα κίνητρα της ανθρώπινης δραστηριότητας, σύμφωνα με τον Melucci. Συνεπώς, ως συνέχεια της ανωτέρω προβληματικής, ο ίδιος υποστηρίζει ότι οι νέοι δρώντες (στην κινηματική δράση), δεν έχουν κίνητρο μόνο τις υλικές αξίες (καλύτερες απολαβές καθώς και συνθήκες εργασίας), αλλά, μεταϋλικές αξίες όπως είναι η αντίσταση σε κάθε είδους κρατικής παρέμβασης στην καθημερινότητά τους, παρέμβαση που καταλύει την προσωπική τους αυτονομία. Έχουμε λοιπόν –όπως είδαμε και στο φαινόμενο «Αγανακτισμένου»- μια σύγκρουση που δεν είναι αμιγώς ταξική και προσδιοριζόμενη σε σχέση με το παραγωγικό σύστημα, αλλά μια σύγκρουση αντιτιθεμένων αξιακών συστημάτων. Μια προσέγγιση –από την πλευρά των θεωρητικών των κοινωνικών κινήματων- που επανατοποθετεί τα υποκείμενα στο επίκεντρο.¹⁴¹ Νέες ταξικές συγκρούσεις αναδύονται σύμφωνα με την ανωτέρω οπτική, μετατοπίζοντας την ταξική ανάλυση από τις «καπιταλιστικές σχέσεις στο χώρο εργασίας στις κοινωνικές σχέσεις στο αστικό περιβάλλον».¹⁴² Εξάλλου τα υποκείμενα δρουν εντός ενός «πλαισίου δομικών καταναγκασμών», όπου δεν έχουν να κάνουν μόνο με υλικούς αλλά και με πολιτιστικούς πόρους, επιτυγχάνοντας πολλές φορές τη μεταβολή των πολιτιστικών δομών, αναδεικνύοντας τον πολύ σημαντικό συγκρουσιακό ρόλο που διαδραματίζει η κουλτούρα που –στη συλλογική δράση- εξετάζεται από την πλευρά της ιδεολογίας.¹⁴³ Αφορά δηλαδή, συλλογικούς δρώντες «μοναδικούς». Σχετικά με τη «μοναδικότητα» του «πλήθους», προσθέτουμε στον θεωρητικό αναστοχασμό την αναφορά του Κώστα Δουζίνα με αφορμή τον προβληματισμό των μελετητών Negri και Hardt (στην «Αυτοκρατορία» και στο «Πλήθος»)¹⁴⁴ για «το πλήθος ως κοινωκοπολιτικό

¹⁴⁰ Offe, C. (1985). *New Social Movements: Changing Boundaries of the Political*, Social Research, 52. [Στο εξής: Offe, 1985], σσ. 817-868.

¹⁴¹ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 44-45.

¹⁴² Castells, M. (1983). *The City and the Grass-Root*. London: E. Arnold [Στο εξής: Castells. 1983], στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 47.

¹⁴³ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 136-137.

¹⁴⁴ Hardt, M., Negri, A. (2011). *Πλήθος - Πόλεμος και δημοκρατία στην εποχή της Αυτοκρατορίας*. Αντώνης Καράμπελας (μτφρ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 243 και Hardt, M., Negri, A., (2009), *Commonwealth*. Cambridge: Harvard University Press. [Στο εξής: Hardt, Negri, 2009], σσ. 243-244. Στο

δημιούργημα του μεταλλαγμένου καπιταλισμού».¹⁴⁵ Το νέο παγκόσμιο υποκείμενο της μετανεωτερικότητας –ο πολλαπλασιασμός του οποίου δημιουργεί το «πλήθος»¹⁴⁶- προσπαθεί διαμέσου «πρακτικών πολιτισμικού πειραματισμού»¹⁴⁷ να σπάσει τα δεσμά του με το κεφάλαιο στο οποίο και υπάγεται καθώς «αφενός μεν ρυθμίζει τις διαδικασίες κυριαρχίας του κεφαλαίου, αφετέρου δε αυτό καθαυτό αποδομείται από τις συλλογικές δράσεις».¹⁴⁸ Με την εμπειρία του «ιταλικού εργατιστικού κινήματος»,¹⁴⁹ συγγραφείς όπως οι Τρόντι,¹⁵⁰ Νέγκρι, Βίρνο¹⁵¹ και Μαράτσι,¹⁵² αναφέρουν «ότι στον ύστερο καπιταλισμό το κεφάλαιο δεν μπορεί πια να ελέγξει την δύναμη της εργατικής τάξης και να τη χρησιμοποιήσει για τους σκοπούς του»,¹⁵³ αλλά, υιοθετεί τις «πρωτοβουλίες των εργατών, που συνεχώς εφευρίσκουν νέες κοινωνικές και παραγωγικές μορφές».¹⁵⁴ Ο εργάτης του 21^{ου} αιώνα «έχει χάσει την προηγούμενη ασφάλεια εργασίας»,¹⁵⁵ καθώς καλείται να αναπτύξει νέες «δεξιότητες».¹⁵⁶ Το «πλήθος» λοιπόν, είναι «το σύνολο των μοναδικοτήτων που με την άυλη και απλήρωτη εργασία τους αναπαράγουν εαυτές και τον καπιταλισμό».¹⁵⁷ Το «πλήθος» είναι το «πολιτικό υποκείμενο που έρχεται δυννητικά αντιμέτωπο με τη νέα τάξη».¹⁵⁸ Που από «εμμενές δημιούργημα της Αυτοκρατορίας, θα γίνει πολιτικό υποκείμενο και θα τη θάψει. Πως όμως θα γίνει αυτή η μετάβαση, πως το δημιούργημα, ως νέο τέρας, θα μεταβληθεί σε φονιά του Φρανκεστάιν;».¹⁵⁹ Η ανωτέρω θεωρητική προσέγγιση από τους δύο στοχαστές, θεωρείται μια προσπάθεια «προσπέλασης» του κλασικού μαρξισμού και της «πάλης των τάξεων», δίχως αυτό να σημαίνει ότι εγκαταλείπουν «την ιστορική νομοτέλεια».¹⁶⁰ Η μοναδικότητα του

Δουζίνας, Κ. (2011). *Αντίσταση και Φιλοσοφία στην Κρίση. Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. [Στο εξής: Δουζίνας, 2011], σ. 197.

¹⁴⁵ Δουζίνας, 2011, ό.π., σ. 197.

¹⁴⁶ Αναφορά στο έργο των Hardt και Negri (βλ. και υποσημείωση: 146): Hardt, M. & Negri, A. (2000), *Empire*. Cambridge: Harvard University Press. [Στο εξής: Empire, 2000] και Hardt, M. & Negri, A. (2004). *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Press. Και Hardt, Negri, 2009, ό.π., στο Ψημίτης, 2017, ό.π., σ. 252 και αφορά στη συλλογική έκφραση του νέου ατομικού υποκειμένου της μετανεωτερικότητας.

¹⁴⁷ Ψημίτης, 2017, ό.π., σ. 254.

¹⁴⁸ Αυτά αναφέρουν οι Hardt και Negri στο έργο τους Empire, 2000, ό.π., Στο Ίδιο, σ. 254.

¹⁴⁹ Στο Ίδιο, σ. 197.

¹⁵⁰ Tronti, M., (1931). *Operai e Capitale*. Deriveapprodi. Στο Δουζίνας, 2011, ό.π., σ. 197

¹⁵¹ Virno, P., (2007). *Η γραμματική του πλήθους* (μτφρ. Β. Πασσάς). Αθήνα: Αλεξάνδρεια/Οδυσσέας, σ. 14. Στο Δουζίνας, 2011, ό.π., σ. 197.

¹⁵² Δουζίνας, 2011, ό.π., σ. 197.

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 197.

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 197.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 198.

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 198.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 202.

¹⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 202.

¹⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 204.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 203.

πλήθους επανανοηματοδότησε την αντίληψη που είχαμε για τον δημόσιο χώρο, την οικειοποίησή του και τη διαφορετική του χρήση από τους διεκδικητές που επανάφεραν (έστω και προσωρινά) τις πλατείες εκεί που ανήκουν. Στους πολίτες και πιο συγκεκριμένα, στα νέα κοινωνικά υποκείμενα οι κοινωνικές πρακτικές των οποίων τυγχάνουν ελέγχου από την «εξουσία» (αν χρειάζεται να την ορίσουμε, πρόκειται για την κρατική εξουσία που θεμελιώνει την κυριαρχία της πάνω στα υποκείμενα, με τον έλεγχο, τη ρύθμιση και τέλος, την «υπόδειξη» των συμπεριφορών των τελευταίων ως παράνομες). Πρόκειται για μια σύγκρουση ανάμεσα στα κοινωνικά υποκείμενα και στο «κράτος»¹⁶¹ που αφορά στην πολιτική νομιμοποίηση της αντίδρασης (βλ. συμπεριφορές), την απόκτηση ταυτότητας, την αξιακή πλαισίωση (π.χ. ιδεολογία), τη δημιουργία ελεύθερων χώρων από τους θεσμούς, διαδικασίες που παρεμποδίζονται από το δεύτερο, στο βαθμό που κρίνονται πιο αποτελεσματικά από την κανονιστική λειτουργία των θεσμών (π.χ. των πολιτικών κομμάτων), όπως φερ' ειπείν είναι οι «αόρατες» (αρχικά) διεργασίες που κρίνονται ικανές να επιφέρουν την κοινωνική αλλαγή από τη στιγμή που θα αναδυθούν στη δημοσιότητα με την αρωγή της επικοινωνιακής δράσης όπου τα ατομικά υποκείμενα θα προεικονίσουν μια πραγματικότητα «εικόνα από το μέλλον», με εφαρμογή στο σήμερα. Διαδικασίες που συνιστούν στον μετασχηματισμό της κοινωνίας από τη στιγμή που μέσω της σύγκρουσης (τελικά) αμφισβητούν τους κανόνες του κοινωνικού «παιχνιδιού» και δεν συναινούν με τις εξουσιαστικές ταγές, που επιζητούν με τη σειρά τους τη

¹⁶¹ Το «κράτος», ιστορικά, μας αναφέρει ο Hobsbawm, «...πήρε το οριστικό του σχήμα την εποχή των Γαλλικών Επαναστάσεων {...} Οριζόταν ως μία {...} επικράτεια της οποίας τους κατοίκους διοικούσε, και η οποία χωριζόταν με σαφώς διακρινόμενα σύνορα ή όρια από άλλες όμοιες επικράτειες. {...} Συνοψίζοντας, το κράτος κυβερνούσε έναν εδαφικά καθορισμένο “λαό” και το έπραττε αυτό ως ανώτατος “εθνικός” παράγοντας εξουσίας επί του εδάφους του, ενώ οι αντιπρόσωποί του όλο και περισσότερο εμπλέκονταν στη ζωή ακόμη των ταπεινότερων κατοίκων του τελευταίου χωριού της επικράτειάς του.», διαβάζουμε στο Hobsbawm, J. E. (1994). *Εθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα* (μτφρ. Χ. Νάντρινς). Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, σ. 116. Το κράτος είναι ένα «σύνολο θεσμών, μια εδαφική επικράτεια, μία φιλοσοφική ιδέα, ένα εργαλείο εξαναγκασμού και καταπίεσης», σύμφωνα με τον Heywood, στο Heywood, A. (2006). *Εισαγωγή στην Πολιτική* (μτφρ. Γ. Καραμπέλας). Αθήνα: Πόλις, σ. 132. Αυτό που αποκαλούμε εδώ «κράτος», δεν συνδέεται τόσο με την ιστορική του έννοια, αλλά με το σύγχρονο κράτος και τους μηχανισμούς εξουσίας, δηλαδή με τη λειτουργιστική προσέγγιση που ορίζει ως (ένα από τα καθήκοντά του) υποχρέωσή του τη «διατήρηση της κοινωνικής τάξης» προς όφελος της σταθερότητας της κοινωνικής ζωής και την «οργανωτική άποψη», εκείνο το «σύνολο θεσμών» που το διακρίνουν από την «κοινωνία των πολιτών». Το «πολιτικό» δηλαδή «σώμα», που σύμφωνα με τη βεμπεριανή άποψη αποτελεί «όργανο κυριαρχίας», με την «κρατική αυθεντία» να «στηρίζεται στον εξαναγκασμό», από τη στιγμή που «{...} εξασφαλίζει ότι οι νόμοι τηρούνται και οι παραβάτες τιμωρούνται». Έχει δηλαδή το μονοπώλιο στην άσκηση της βίας ως μία «{...} έκφραση κρατικής κυριαρχίας», διαβάζουμε από τον Heywood στο ίδιο, σ. 133. Ουσιαστικά «εξομοιώνουμε» την έννοια του κράτους με εκείνη της «εξουσίας» (η αναφορά είναι στην κρατική εξουσία και μόνο), του καταναγκασμού δηλαδή που αναγκάζει τα μέλη μιας κοινότητας, με τη χρήση της βίας αλλά και ενός «λόγου εξουσίας», να «υπακούουν». Lagroye, Francois, Sawicki, 2008, ό.π., σσ. 50-51.

διαθεσιμότητα και την υπακοή των υποκειμένων. Αυτό εξάλλου αποτελεί και την προτεραιότητα των κινημάτων.¹⁶² Την απομάκρυνση από τη συναίνεση και την ενίσχυση των κινήτρων της ανυπακοής και της αντίδρασης, ώστε μέσα από τον αναστοχασμό των υποκειμένων και τη συλλογική τους δράση να επιφέρουν τον ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό μετασχηματισμό. Ένας προβληματισμός που εντάσσεται στην προσπάθεια θεωρητικού αναστοχασμού του νέου πολιτικού υποκειμένου που αναδύεται στη μετανεωτερική εποχή.

Η μετανεωτερική εποχή χαρακτηρίζεται από συνεχείς μεταβολές και επισφάλεια, μια κοινωνική βάση εντός της οποίας το άτομο πασχίζει αρχικά να προσαρμοσθεί και στη συνέχεια να ενσωματωθεί στον κοινωνικό ιστό αναπτύσσοντας κοινωνικές ικανότητες που αναδεικνύουν τον ξεχωριστό εαυτό. Καλείται δηλαδή το ατομικό υποκείμενο να επιβιώσει αρχικά και να ζήσει στη συνέχεια σε ένα περιβάλλον συνεχών πιέσεων μέσω κοινωνικών και πολιτισμικών διεργασιών, μια ταυτοτική διαδικασία που το απομακρύνει από την κοινωνική αυτό-αποσάθρωση. Απόρροια αυτών των διεργασιών είναι η αποδέσμευση του ατόμου -τόσο νοηματικά όσο και εκφραστικά- από κοινωνικά πρότυπα του παρελθόντος με αποτέλεσμα την ανάπτυξη μιας αυτόνομης προσωπικότητας.¹⁶³ Πρόκειται για μια αυτονομηματοδότηση της πραγματικότητας (όπως ο κάθε άνθρωπος την αντιλαμβάνεται), μέσα από μια διαδικασία απόδοσης ψυχολογικών προσδιορισμών. Μια αυτοσυγκρότηση του εαυτού που λειτουργεί ως ένα «κέντρο αυτόνομης επεξεργασίας σκέψης και συμπεριφοράς».¹⁶⁴ Υπάρχει με λίγα λόγια μια «βιωματική εσωτερική ενότητα»,¹⁶⁵ μια κεντρικότητα του υποκειμένου που τροφοδοτείται από νοηματικά μηνύματα μέσω της κουλτούρας και την οικουμενική διάσταση που η τελευταία διαθέτει και που γίνεται κατανοητή από όλους όσους τη μοιράζονται.¹⁶⁶ Το υποκείμενο λαμβάνει -μέσω των διεργασιών που αναφέραμε και επαναλαμβάνουμε σε αβέβαιες και ακραίες συνθήκες- «αυτό» και «ετερό» αναγνώριση, διαδικασίες που το εντάσσουν και το διαφοροποιούν από το κοινωνικό όλον. Το άτομο καλείται να λειτουργήσει με συνεχή αναστοχαστική αμφιθυμία, καθώς ενεργοποιεί την επιβεβαίωση, τη διάψευση, τη ρύθμιση, την δοκιμασία κ.λπ., ισορροπία δηλαδή και ανισορροπία, ομοιο- και ανομοιομορφία,

¹⁶² Ψημίτης, 2017, ό.π., σσ. 401-402.

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 175.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 174.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 176.

¹⁶⁶ Bruner, J. (1995). *Meaning and Self in Cultural Perspective*: 27 (στο Backhurst David & Sypnowich Christine (eds). *The Social Self*, London: Sage Publications), στο ίδιο, σ. 109.

ταυτοτικές λειτουργίες που του προσδίδουν «εναλλακτικές επιλογές δράσης» και ταυτόχρονα το «ωριμάζουν» βιολογικά.¹⁶⁷ Ο δυισμός (σύμφωνα με ορισμένους θεωρητικούς) της προσωπικής και της κοινωνικής ταυτότητας, πιθανότατα δεν υφίσταται μια και πρόκειται για την ίδια διαδικασία. Η συγκρότηση της ταυτότητας έχει έναν επιπλέον βαθμό δυσκολίας που δεν είναι άλλος από την ίδια την τεχνολογία, τις συνεχείς δηλαδή ροές της που δυσκολεύουν το άτομο να ορίσει τόσο τον ίδιο του τον εαυτό, όσο και τις κοινωνικές διεργασίες που ενδεχομένως να τον εκφράζουν. Από τη στιγμή μάλιστα που ο τεχνητός βίος και η αναστοχαστικότητα έχουν φρενήρη πορεία, η προσωπική και κοινωνική εμπειρία μεσολαβείται από πολιτισμικές παραστάσεις που δυσχεραίνουν το άτομο να διακρίνει τη βιωμένη και τη διαμεσολαβημένη πραγματικότητα.¹⁶⁸ Αυτή η αναστοχαστική διαδικασία συγκρότησης της ταυτότητας οδηγεί στην εξατομίκευση, καθώς το ατομικό υποκείμενο έχει στη διάθεσή του όλους τους πόρους (με μέγιστο πρόβλημα την άνιση και ιεραρχική κατανομή τους που καθορίζονται από την κοινωνική τάξη, την εθνότητα, το φύλο και τη φυλή που «υπονομεύουν» την εξατομίκευση) *«για να σκέφτεται και να δρα ως άτομο, για να αναγνωρίζεται ως τέτοιο από τους άλλους και για να επενδύει στην αυτοπραγμάτωση ως ανθρώπινο πρόσωπο»*.¹⁶⁹ Το ατομικό υποκείμενο αποκτά επομένως προσωπικές και κοινωνικές ικανότητες, που ουσιαστικά το συνδέουν με την κοινωνία και το χειραφετούν κοινωνικά, παρά το ζήτημα της άνισης κατανομής των υλικών και των άυλων πόρων (οι οποίοι ελέγχονται από τον εξουσιαστικό πόλο που με αυτόν τον τρόπο ελέγχει την άλλη «πλευρά» στην οποία ανήκουν εκείνοι που δεν έχουν πρόσβαση σ' αυτούς) με αποτέλεσμα να παρεμποδίζεται στην προσπάθειά του να αναστοχασθεί και να νοηματοδοτήσει κριτικά τις συνθήκες του βίου (τόσο σε προσωπικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο που όπως αναφέραμε έχουν την ίδια έννοια).¹⁷⁰

Σε μια προσπάθεια να συνδέσουμε το ατομικό υποκείμενο με την κινηματική δράση εν γένει, από τη δεκαετία του '70 παρατηρείται η εμφάνιση νέων διεκδικητικών υποκειμένων αποτελούμενα από νέους, φοιτητές, γυναίκες, μετανάστες, με επισφαλή ή καθόλου εργασία, που αναπτύσσουν σε διάφορους χώρους πολιτική ανυπακοή και που διαρρηγνύουν την κλασική μαρξιστική ανάλυση περί «αντικειμενικού» χαρακτήρα

¹⁶⁷ Ψημίτης, 2017, ό.π., σ. 177.

¹⁶⁸ Melucci A. (2002). *Κουλτούρες στο Παιχνίδι, Διαφορές για να συμβιώσουμε* (μτφρ.. Μ. Ψημίτης). Αθήνα: Gutenberg. [Στο εξής: Melucci, 2002], σσ. 77-78, στο Ψημίτης, 2017, ό.π., σ. 179.

¹⁶⁹ Melucci, 2002, ό.π., σ. 139, στο Ψημίτης, 2017, ό.π., σ. 181.

¹⁷⁰ Ψημίτης, 2017, ό.π., σσ. 181-182.

της τάξης.¹⁷¹ Μια μεταμαρξική οπτική που συνάδει με το γεγονός ότι το «κεφάλαιο» (παγκόσμια χρηματοπιστωτική οικονομία) αλλάζει, συνεπώς μετασχηματίζεται και το ατομικό υποκείμενο (παγκόσμιο πολιτικό υποκείμενο). Δημιουργείται δηλαδή ένα νέο προλεταριάτο που «κυριαρχείται» από τη βιοπολιτική, την εισχώρηση δηλαδή της διαβρωτικής ικανότητας του καπιταλισμού σε εκφάνσεις της καθημερινής ζωής, ανάλυση που όπως αναφέραμε καταλύει εν μέρει την πατροπαράδοτη μαρξική ανάλυση των ταξικών σχέσεων. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα εξουσιαστικό μοντέλο όπου η άσκηση της εξουσίας «εσωτερικεύεται» στο ατομικό υποκείμενο και λαμβάνει χώρα νοηματικά μέσω επικοινωνιακών και πληροφορικών ροών και σωματικά μέσω της κρατικής «επίβλεψης». Οι εναλλακτικές οπτικές της πραγματικότητας -όπως την ορίζουν τα πολιτικά υποκείμενα της μετανεωτερικότητας- εμποτίζουν τα κινήματα μετασχηματίζοντάς τα από τη στιγμή που καλούνται να αποδεσμευτούν από σχήματα του παρελθόντος. Οι πολιτικο-κοινωνιολογικές σταθερές και αναλύσεις του παρελθόντος, «ανατρέπονται» από τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και τη δράση του νέου παγκόσμιου πολιτικού υποκειμένου της μετανεωτερικότητας το οποίο μέσα από τη διαδικασία εξατομίκευσης, της απόκτησης δηλαδή πόρων αναγκαίων για την κοινωνική ανέλιξη και ενσωμάτωση, αντιστέκεται στις εξουσιαστικές νόρμες δημιουργώντας νέα συλλογικά πρότυπα αντίστασης, την ίδια στιγμή που θεσμικές συλλογικότητες (όπως είναι τα κόμματα, τα συνδικάτα κ.λπ.), αδυνατούν να προσφέρουν λύσεις ή διεξόδους (δίχως όμως το άτομο να αποκλείει τη συμμετοχή του σ' αυτά καθώς το τροφοδοτούν με αξίες και νοήματα των οποίων ο νέος άνθρωπος είναι συλλέκτης σ' αυτή τη διαδικασία χειραφέτησης και απελευθέρωσης μέσα από την εξατομίκευση).¹⁷² Το ατομικό υποκείμενο υπάγεται λοιπόν σε μια διαδικασία αποκωδικοποίησης όλου αυτού του πληροφοριακού και επικοινωνιακού οργαισμού, ώστε να οργανώσει τη δράση του. Εξού και η ετερογένεια ενός «πλήθους» του οποίου απώτερος σκοπός είναι η ανατροπή αυτών των σχέσεων εξουσίας που έχουν πλέον εγκαθιδρυθεί εντός του βίου του, μέσω ατομικών υβριδικών και ρευστών πρακτικών που μεταλαμπαδεύονται στα κινήματα τα οποία και ενσωματώνουν με τη σειρά τους αυτές τις αντιφατικές μορφές δράσης απομυθοποιώντας την οπτική της «ενότητας» των κινήματων, ένα ιστορικό αφήγημα τέλειας συλλογικής δράσης, μια ουτοπία με την ομοιογένεια και τους «καθαρούς» στόχους και πρακτικές. Τα νέα κινήματα

¹⁷¹ Ψημίτης, 2017, ό.π., σσ. 251-252.

¹⁷² Στο ίδιο, σσ. 294-296.

ενσωματώνουν όλη αυτή την εξατομικευμένη αναστοχαστικότητα του νέου πολιτικού υποκειμένου το οποίο μέσα από τη συμμετοχή του σε μια συλλογική δράση ενδέχεται να έχει και διαφορετικά κίνητρα καθώς είναι φορέας «πολλαπλών και συχνά αντιφατικών διεκδικήσεων».¹⁷³

2.3 Η αξιακή πλαισίωση των κινητοποιήσεων «Occupy»: «Indignez-vous!»¹⁷⁴

Η κρίση του νότου, της Ελλάδας, του ευρώ, αποτελεί –εκτός των άλλων– και πολιτική ύφεση, καθώς η οικονομική και πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης μέσα από τη δημιουργία του ενιαίου νομισματικού νομίσματος (ευρώ) είναι πολιτικό εγχείρημα. Η οικονομία εξάλλου έχει γίνει η γραμματική της πολιτικής πλαισιώνοντας «τον πολιτικό λόγο με τους κανόνες και με τις χρήσεις της, με αποτέλεσμα η ελεύθερη βούληση του πολιτικού λόγου να περιορίζεται πλέον στην επιλογή του λεξιλογίου, στη ρητορική και στον τονισμό».¹⁷⁵ Κατά αυτόν τον τρόπο, η μείωση των μισθών και των συντάξεων, η αύξηση των φόρων και οι υπόλοιπες μεταρρυθμίσεις που βάθυναν ουσιαστικά την κρίση στη γηραιά ήπειρο -και που ανέδειξαν τις αδυναμίες των θεσμών αλλά και των ιδεολογιών τον 21^ο αιώνα- είχαν ως αποτέλεσμα την κοινωνική δυσaréσκεια που βρήκε πρόσωπο και έκφραση μέσα από πρωτότυπες διαμαρτυρίες που χάρη στο φαινόμενο της διάχυσης εμφανίστηκαν αρχικά στον ευρωπαϊκό νότο και στη συνέχεια μεταλαμπαδεύτηκαν και στην υπόλοιπη Ευρώπη, φτάνοντας ακόμη και στις Η.Π.Α. (Occupy Movements).¹⁷⁶ Τα κοινωνικά υποκείμενα που συμμετείχαν έβαλαν ενάντια των θεσμών, των κομμάτων, των συνδικάτων, των θεσμικών δηλαδή δομών που διαχειρίζονταν την κρίση, θεωρώντας τα υπαίτια για την κρίση και αμφισβητώντας την ίδια τους την ύπαρξη.

Θεωρητικός «πατέρας» της σύγχρονης αυτής μορφής διαμαρτυρίας είναι ο Stéphane Hessel,¹⁷⁷ πρώην διπλωμάτης, συγγραφέας, αντιστασιακός, που μας καλεί

¹⁷³ Ψημίτης, 2017, ό.π., σ. 311.

¹⁷⁴ «Αγανακτήστε!». Μια αναφορά στον έργο του Stéphane Hessel με τον ομώνυμο τίτλο: Hessel S., (2011), *Αγανακτήστε* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Αθήνα: Πατάκη. [Στο εξής: Hessel, 2011a]. που αποτέλεσε την αξιακή πλαισίωση των διαμαρτυριών παρεμπόδισης στην Ευρώπη.

¹⁷⁵ Laurent, E., (2016). *Οι Οικονομικοί μας Μύθοι* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Αθήνα: Πατάκη. [Στο εξής: Laurent, 2016], σ. 11.

¹⁷⁶ Τη Δευτέρα 14 Νοεμβρίου 2011, η ηλεκτρονική έκδοση του «The Guardian», δημοσιεύει έναν διαδραστικό πίνακα με τις 951 πόλεις και τις 82 χώρες όπου εμφανίστηκαν τα κινήματα «Occupy». <https://www.theguardian.com/news/datablog/2011/oct/17/occupy-protests-world-list-map>

¹⁷⁷ Ο Stéphane Hessel (20 Οκτωβρίου 1917 – 26 Φεβρουαρίου 2013), έγραψε το «Αγανακτήστε!» (πρωτότυπος τίτλος: «Indignez-vous!») στα 93 του χρόνια. Γεννήθηκε την περίοδο της Οκτωβριανής Επανάστασης και ακολούθησε τον «δρόμο της διπλωματίας και των διεθνών οργανισμών» (στον

σε μια «ειρηνική εξέγερση»,¹⁷⁸ μέσα από τις σελίδες του βιβλίου «ΑΓΑΝΑΚΤΗΣΤΕ!». ¹⁷⁹ Στο εν λόγω πόνημα/μανιφέστο κάνει λόγο για την ανάγκη επιστροφής σε μια κοινωνία με αξίες και ιδανικά όπως εκείνα όπου βασίσθηκε η οικοδόμηση της δημοκρατίας στη Γαλλία μετά την απελευθέρωση, καταγγέλλοντας μια κοινωνία «απελάσεων, καχυποψίας εναντίον των μεταναστών {...}. όπου αμφισβητούνται οι συντάξεις, τα κεκτημένα της κοινωνικής ασφάλισης {...}. όπου τα ΜΜΕ βρίσκονται στα χέρια μεγιστάνων» κ.λπ.. ¹⁸⁰ Ο ίδιος αναφέρει:

«Αποδεχθήκαμε το απαράδεκτο. Το χάσμα ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς ποτέ άλλοτε δεν υπήρξε τόσο βαθύ. Απειλούνται θεμελιώδη δικαιώματα, όπως το δικαίωμα στην υγεία, τη σύνταξη, τη συνδικαλιστική οργάνωση, την υποδοχή των μεταναστών. Οφείλουμε να υπερασπιστούμε ένα σύστημα αξιών, στη δημιουργία του οποίου συνέβαλε η δική μου γενιά και πάνω στο οποίο βασίζονται οι σύγχρονες δημοκρατίες. Οι αξίες αυτές περιγράφονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και στο πρόγραμμα του Εθνικού Συμβουλίου Αντίστασης. {...} Σήμερα όλα είναι διαφορετικά, δεν έχουμε πλέον τον εχθρό στη χώρα μας και ευτυχώς οι ολοκληρωτισμοί έχουν ηττηθεί. Οφείλουμε να αντιμετωπίσουμε νέες προκλήσεις στο περιβαλλοντικό, οικονομικό και κοινωνικό πεδίο. Προφανώς τα ερωτήματα δεν είναι τα ίδια με εκείνα του 1943, αλλά οι απαντήσεις πρέπει σε κάθε περίπτωση να βασίζονται στις αρχές της ελευθερίας, της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Απευθύνομαι στους νέους επειδή αυτοί είναι που πρέπει να διαφυλάξουν αυτήν την κοινή κληρονομιά. Δεν πρέπει βέβαια να τρέφουμε αυταπάτες. Η πλειονότητα των ανθρώπων σε κάθε εποχή προτιμά να παραμένει σιωπηλή, να κλείνεται στο καβούκι της. {...} Πιθανότατα και σήμερα υπάρχει μόνον μια φωτισμένη μειονότητα. Αλλά η

Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, πρεσβευτής της Γαλλίας, ακόλουθος του Υπουργείου Εξωτερικών κ.λπ.), μια πορεία που τον κατατάσσει στους διεθνιστές και ευρωπαϊστές πολιτικούς, με την παρουσία του στα στρατόπεδα συγκέντρωσης να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις επιλογές του της πολιτικής του καριέρας. Το 1948, συντάσσει την Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ώστε να αποφευχθούν νέα δεινά (αντίστοιχα με εκείνα που επέφερε ο ναζισμός), πιστεύοντας στην «επιτακτική ανάγκη μιας διεθνούς οργάνωσης του κόσμου». Η αγωνιστική του δράση (κυρίως όταν εργαζόταν στον ΟΗΕ) εστιάζει στο μεταναστευτικό, στους αστέγους και στο «Παλαιστινιακό». Hessel, 2011a, ό.π., σσ. 47-54 & Hessel S. (2011), *Αγωνιστείτε!* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Αθήνα: Πατάκης. [Στο εξής: Hessel, 2011b]. σσ. 11-12.

¹⁷⁸ Hessel, 2011a, ό.π., σ. 39.

¹⁷⁹ Πρόκειται για ένα κάλεσμα σε ειρηνική εξέγερση της Γαλλικής κοινωνίας, σε μια εποχή επικράτησης του νόμου των αγορών, εμφάνισης και καθιέρωσης των άκρατων οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, της απώλειας του κράτους πρόνοιας, της περιβαλλοντικής υποβάθμισης κ.λπ. ανεξάρτητα αν αποτέλεσε τον ιδεολογικό πόρο εμφάνισης κινηματικής δράσης σε άλλες χώρες (Ισπανία και Ελλάδα αρχικά). Στο ίδιο, σσ. 47-54.

¹⁸⁰ Hessel, 2011a, ό.π., σ. 12.

εμπειρία μας καταδεικνύει ότι μπορεί να είναι αρκετή για να αλλάξει την πορεία της ιστορίας».¹⁸¹

Ο Stéphane Hessel¹⁸² προτάσσει ότι «το γενικό συμφέρον πρέπει να προηγείται του ατομικού»,¹⁸³ καθώς και τη δίκαιη διανομή του πλούτου που παράγεται από τις εργατικές τάξεις «ώστε να εμποδίζεται η εξουσία του χρήματος».¹⁸⁴ Αναφέρεται επίσης στην ανάγκη ανεξαρτησίας του τύπου από τις «δυνάμεις του χρήματος»,¹⁸⁵ στην ανάγκη πρόσβασης όλων των παιδιών στην εκπαίδευση, επικροτώντας τους εκπαιδευτικούς εκείνους που «αγανάκτησαν» και «εξεγέρθηκαν» εναντίων των μεταρρυθμίσεων εκείνων που ενέτασσαν την εκπαίδευση στη «λογική του χρήματος».¹⁸⁶ Ο S. Hessel θέτει το ρητορικό ερώτημα πώς είναι δυνατόν να κινδυνεύει σήμερα το κοινωνικό κράτος στο όνομα του κόστους όταν υπάρχει διεύρυνση της παραγωγής πλούτου; Στο επίκεντρο του προβληματισμού του είναι η «εξουσία του χρήματος» και ότι αυτή συνεπάγεται, θέτοντας στο «προσκήνιο» το συναίσθημα της αγανάκτησης, εκείνο που αποτέλεσε κινητήριο μοχλό την εποχή της αντίστασης ενάντια στον κατακτητή όπου εδώ αλλάζει «πρόσωπο». «Πάρτε τη σκυτάλη, αγανακτήστε»¹⁸⁷ προτρέπει τα μέλη της κοινωνίας, ώστε να συναντήσουν το ρεύμα της ιστορίας που νομοτελειακά – σύμφωνα με τον Hessel – οδηγεί στη δικαιοσύνη και στην ελευθερία. Η πασιφιστική έκκληση για αγανάκτηση του Hessel αποτυπώνεται μέσα από τη ρήση του Σαρτρ για αποτυχία της βίας από όπου και αν προέρχεται, πλην όμως μια αναπόφευκτη αποτυχία από τη στιγμή που διαβιούμε σε βίαιο περιβάλλον. Προς αποφυγή παρερμηνειών ο γηραιός διπλωμάτης αναφέρει, ότι «η μη βία είναι ένα πιο σίγουρο μέσο για να δοθεί τέλος στη βία».¹⁸⁸

Ο Hessel βρίσκεται «αντιμέτωπος» με τη σύγχρονη εποχή και τις ταγές του νεοφιλελευθερισμού που έχει επικρατήσει παγκόσμια πλέον, με το «όλο και περισσότερα», όχι μόνο στο οικονομικό μέρος αλλά και σε άλλες εκφάνσεις της ζωής,

¹⁸¹ Θα αναφέρει ο Stéphane Hessel, στο άρθρο με τον τίτλο «Αγανακτώ, άρα... εξεγίρομαι», του Θανάση Γιαλκέτση, στην έντυπη έκδοση της εφημερίδας «ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», 5 Ιουνίου 2011, σ. 18. (από συνέντευξη στην ιταλική εφημερίδα «La Repubblica»).

¹⁸² Η επιτυχία της συγκεκριμένης πλαισίωσης οφείλεται σε μεγάλο γεγονός και στην «αναγνωρισσιμότητα» του Hessel, η παρουσία δηλαδή ενός δρώντα με αναμφίλεκτη «δημόσια εικόνα», «ενδύοντας» την πλαισίωση με κύρος, αξιοπιστία, φερεγγυότητα. Μια πλαισίωση που είναι έμπλη από «σημαντικές και ουσιαστικές πλευρές της ζωής του κόσμου», ενώ διακρίνεται από «υψηλή αφηγηματική πιστότητα». Della Porta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 159-160.

¹⁸³ Hessel, 2011a, σ. 14.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 14.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 14.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 15.

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 18.

¹⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 35.

προτάσσοντας την ισορροπία. Το δικό του «μέτρον άριστον», την ηθική επιστροφή στο «σωστό» και στο «δίκαιο». Αγανάκτηση λοιπόν απέναντι σε μια απειλή που δεν εξαλείφθηκε κατά τον Hessel, καθώς η «οργή μας ενάντια στην αδικία παραμένει ανέπαφη».¹⁸⁹ Δυνητικά λοιπόν,¹⁹⁰ το «Αγανακτήστε!» του Hessel αποτελεί έναν από τους αναγκαίους συμβολικούς πόρους –απαιτούμενη προϋπόθεση– για την εκδήλωση κινηματικής δράσης. Από μόνο του το πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό περιβάλλον –και τα όποια προβλήματα απορρέουν από την «εσφαλμένη» λειτουργία του– δεν αποτελεί αιτία κινητοποίησης. Εξάλλου σε κάθε κοινωνία σχεδόν εμφανίζονται παρόμοια ή συναφή κοινωνικά συναισθήματα αγανάκτησης δυσaréσκειας, απογοήτευσης, αποστροφής κ.λπ.. Είναι απαραίτητη λοιπόν η παρουσία ιδεολογίας, αξιακών πλαισιώσεων, πολιτικού λόγου, που θα δώσουν το έναυσμα για μια διεκδικητική δράση. Ο Hessel περιγράφει την αδικία (όπως την ορίζει στο πόνημά του) και δημιουργεί τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στα αιτήματα των οικουμενικών αιτημάτων μιας μεγάλης πληθυσμιακής ομάδας πολιτών των δυτικών κρατών,¹⁹¹ συνεπώς και τον απαραίτητο συμβολισμό για την εκδήλωση διεκδικητικής κινητοποίησης.

Συνεπώς, ο υπέργηρος πρώην διπλωμάτης, διαρθρώνει το συμβολικό πλαίσιο εντός του οποίου οικοδομούνται τα υλικά εκείνα που μετατρέπονται σε αναπαραστατικές δράσεις στις συνειδήσεις των –μελλοντικών– δρώντων. Αυτό το πετυχαίνει διατυπώνοντας την ανάγκη αντίστασης στα «σκανδαλώδη πράγματα» που συμβαίνουν γύρω μας όπως είναι οι οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες,¹⁹² την οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση, την άρνηση στο απόλυτο δόγμα του κέρδους, τη βιομηχανική μετεγκατάσταση και ό,τι αυτό συνεπάγεται για το εργατικό δυναμικό, την ανεργία, την ανεξαρτητοποίηση των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (Μ.Μ.Ε.) και του

¹⁸⁹ Όπως αναφέρουν οι παλαιάμαχοι της αντίστασης στο κείμενο που κυκλοφόρησε με αφορμή την 60^η επέτειο του Προγράμματος του Εθνικού Συμβουλίου Αντίστασης, στις 8 Μαρτίου 2004. Στο Ίδιο, σ. 42.

¹⁹⁰ Δυνητικά, γιατί θα ήταν αφελές από την πλευρά μας να αποδίδουμε σε ένα βιβλίο μόνο, σ' ένα εκδοτικό φαινόμενο για την ακρίβεια καθώς από την πρώτη στιγμή που κυκλοφόρησε έγινε «Best Seller», τους συμβολικούς πόρους που αποτελούν το εναρκτήριο έναυσμα για το φαινόμενο «Occupy». Τη μορφή δηλαδή διαμαρτυρίας/ες που θα μελετήσουμε. Απλώς είναι η χρονική συγκυρία, η εμφάνιση δηλαδή της προσούρας του Hessel που καλεί σε ειρηνική «εξέγερση» και η κινηματική δράση που ακολουθεί πρώτα στην Ισπανία με τους «Los Indignados» στις 15 Μαΐου και δέκα ημέρες αργότερα με την εγχώρια εκδήλωση αγανάκτησης από τους «Αγανακτισμένους».

¹⁹¹ Ο Hessel απευθύνεται στα αιτήματα της Γαλλικής κοινωνίας, αλλά ταυτόχρονα δημιουργεί ένα αξιακό πλαίσιο που συμπεριλαμβάνει όλα σχεδόν τα κράτη της δύσης. Πιο ορθά, τους πολίτες των δυτικών κρατών στα οποία ευδοκιμούν εκείνες οι συνθήκες στις οποίες αναφέρεται ο συγγραφέας.

¹⁹² Για τον Hessel δεν υπάρχει μόνο οικονομική ανισότητα, δηλαδή ακραία εκδήλωση φτώχειας και πλούτου την ίδια στιγμή, αλλά και κοινωνική ανισότητα από τη στιγμή που παρατηρεί τα τελευταία είκοσι χρόνια «άνοιγμα της ψαλίδας ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις». Hessel, 2011a, ό.π., σ.21.

«μιντιακού» μονοπωλίου (να εκφράζουν δηλαδή τις θέσεις της καθεστηκυίας τάξης και να ανήκουν μόνο στην πλουτοκρατία), το τέλος του κράτους πρόνοιας (τη στιγμή μάλιστα που η παραγωγή πλούτου έχει αυξηθεί όπως αναφέρει), την περιβαλλοντική υποβάθμιση, την αδιάκοπη βία σε πολλές πλευρές του πλανήτη μας, όλες δηλαδή εκείνες τις αξίες και τα δημοκρατικά δικαιώματα που με κόπο απέκτησαν μεταπολεμικά οι προηγούμενες γενιές (η δική του γενιά και όχι μόνο) και που διακυβεύονται σήμερα στο όνομα του άκρατου νεοφιλελευθερισμού¹⁹³ και που δικαίως εγείρουν συναισθήματα αγανάκτησης.

Οι συμβολικοί πόροι είναι αναγκαίοι και γενεσιουργοί παράγοντες μιας κινητοποίησης γιατί δεν αρκεί η άρνηση μιας πραγματικότητας. Κρίνεται απαραίτητη και η παρουσία μιας ουτοπίας ή της αίσθησης ότι η αντίσταση θα ευοδωθεί. Στην περίπτωση μας όμως δεν έχουμε κάτι παρόμοιο. Μπορεί να έχουμε μια ιστορική αναγωγή και σύνδεση με το παρελθόν, εκείνο της αντίστασης στο ναζιστικό καθεστώς, αλλά πολύ γρήγορα ο συγγραφέας διευκρινίζει με ένα ευκρινέστατο «ναι μεν αλλά», ότι οι διαφορές του παρελθόντος με το παρόν είναι τεράστιες. Για τον Hessel η αντίσταση στη ναζιστική Γερμανία ήταν κάτι το απλό. Σήμερα, η αντίσταση απέναντι σε ένα «τυραννικό» καθεστώς είναι μια πολύπλοκη διαδικασία εξαιτίας κυρίως του τρόπου που λειτουργεί η παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Μάλιστα στη δεύτερη του εκδοτική προσπάθεια δύο χρόνια μετά με τον τίτλο «Αγωνιστείτε!», ξεκαθαρίζει τις διαφορές ανάμεσα στη δική του γενιά και τη σημερινή. Τότε, αναφέρει ο Hessel, η αντίσταση ήταν εθνική υπόθεση με τους πολίτες να έχουν την αντίστοιχη πολιτική αγωγή. Σήμερα, μπορεί το πρόβλημα να εμφανίζεται σε κατά τόπους περιοχές, αλλά είναι ουσιαστικά παγκόσμιο. Καλείται δηλαδή μια τοπική κοινωνία να αντιμετωπίσει ένα οικουμενικό ζήτημα. Πράγμα αδύνατο. *«...κανένα κράτος δεν μπορεί να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις {...}. Ακόμα κι αν έχει την καλύτερη δυνατή διακυβέρνηση, δεν αρκεί....Πρέπει να συμμετέχει σε ένα σύνολο»*.¹⁹⁴ Το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης περιπλέκει τα πράγματα. Δημιουργεί σύγχυση και δυσκολία άρθρωσης διεκδικητικού λόγου και αντίστοιχων συνθηκών πραγματοποίησης των στόχων που τίθενται. Δίνει όμως «περιεχόμενο» στις λέξεις «αγανάκτηση», «αγώνα»,

¹⁹³ Η αναφορά στο οικονομικό δόγμα του νεοφιλελευθερισμού αποτελεί δική μας –αυθαίρετη ίσως– απόδοση του λόγου του Hessel, καθώς ενώ αναφέρεται στις αρνητικές επιπτώσεις του καπιταλιστικού συστήματος σήμερα και στην ανάγκη αντίστασης σ' αυτό, σε κανένα σημείο του βιβλίου δεν το αναφέρει ως «νεοφιλελεύθερο»!

¹⁹⁴ Πρόκειται για μια συζήτηση του Stephane Hessel με τον δημοσιογράφο Gilles Vanderpooten, από την οποία προκύπτει η προτροπή του πρώτου προς τους νέους "Αγωνιστείτε!", όπως είναι και ο τίτλος του βιβλίου. σ. 30.

«αντίσταση», όταν αναφέρει πως η πρώτη πρόκληση είναι «η λέξη αντιστέκομαι να αποκτήσει συγκεκριμένο περιεχόμενο»,¹⁹⁵ καθώς, και δεν «...αρκεί να αγανακτούμε για την αδικία που υπάρχει στον κόσμο».¹⁹⁶ Αρχικά δηλαδή να υπάρξει συνειδητοποίηση της κατάστασης των αρνητικών εκείνων συναισθημάτων. Στη συνέχεια, προκύπτει το πώς μπορεί να ενεργήσει κάποιος ενάντια σε κάτι που τον ενοχλεί και του δημιουργεί αποστροφή. Παρόλο λοιπόν που δημιουργεί το ιδεολογικό πλαίσιο, παραδέχεται πως η αγανάκτηση δεν μπορεί να παραμείνει απλώς μια διανοητική διαδικασία. Χρειάζεται και η «ενηλικίωσή» της. Η δράση. Προς αποφυγή παρεξηγήσεων, ο συγγραφέας δεν κάνει λόγο για ένοπλη, αλλά για ειρηνική «εξέγερση». Μάλιστα, ως διπλωμάτης, συνεχίζει να πιστεύει στους θεσμούς και στη συνεργασία ανάμεσά τους (π.χ. κρατικών και μη κρατικών οργανώσεων, θεωρώντας προφανώς ενεργό πολίτη εκείνον που συμμετέχει στο δεύτερο σχήμα). Εδώ είναι και το οξύμωρο ανάμεσα στο αξιακό πλαίσιο του συγγραφέα –που επηρέασε, στο βαθμό που επηρέασε τις κινητοποιήσεις που έλαβαν χώρα σ’ όλο σχεδόν τον δυτικό κόσμο μέσα από το φαινόμενο της διάχυσης– και σ’ εκείνο που τελικά επικράτησε, απόρροια των φάσεων μετεξέλιξής τους καθώς οι συμβολικές αναπαραστάσεις δεν αποτελούν μια στατική οντότητα, αλλά είναι «εύπλαστες» και σε συνεχή κίνηση. Ο Hessel με λίγα λόγια δίνει την ιδεολογική σκυτάλη. Ο ρόλος του –σημαντικός αναμφισβήτητα– ολοκληρώνεται από τη στιγμή που πραγματοποιούν την εμφάνισή τους οι πρώτες διαμαρτυρίες, με έναν καινοτόμο τρόπο, διατηρώντας όμως τα αρχικά ιδεολογικά «συστατικά», όπως αυτά περιγράφονται από τον ίδιο και που δεν είναι άλλα από το εφελτήριο συναίσθημα, τους λόγους αγανάκτησης και φυσικά την ειρηνική εξέγερση.

Ο πολιτικός λόγος του S. Hessel –πιθανότατα– δρα αναπαραστατικά στα δρώντα υποκείμενα (εν προκειμένω, τους Ισπανούς και τους Έλληνες διαδηλωτές), με αποτέλεσμα, τα τελευταία, να προσδιορίζουν τον εαυτό τους, τη δράση τους και τους στόχους τους. Η αναφορά σε ένα περιβάλλον όπου ενυπάρχει οικονομική κρίση, πολιτική διαπλοκή κ.α., δεν αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την εκδήλωση μιας κινητοποίησης. Πιο συγκεκριμένα:

«{...} σε κάθε κοινωνία και σε κάθε στιγμή υπάρχουν δυσaréσκειες και αιτήματα αρκετά για να εφοδιάσουν άφθονα κινήματα βάσης»· όμως δεν εμφανίζονται πάντοτε

¹⁹⁵ Hessel, 2011b, ό.π., σ. 23.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 22.

κινήματα. Όχι μόνο η υλική στέρηση δεν οδηγεί νομοτελειακά σε κινηματική συλλογική δράση, αλλά κάποτε δεν ερμηνεύεται καν ως «στέρηση» (Snow 2004)». ¹⁹⁷

Σαφέστατα το ανωτέρω παράδειγμα, αποτελεί ένα μόνο μέρος του «κεφαλαίου: αξιακές πλαισιώσεις». Οι συμβολικοί πόροι μιας κινητοποίησης προσδιορίζουν τους όρους της δράσης, περιγράφουν το πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, πολιτιστικό περιβάλλον και τις επιδράσεις που αυτό επιφέρει στους δρώντες (αναφορά στα αρνητικά συναισθήματα, όπως είναι π.χ. η οικονομική ύφεση) και συνδέουν τα αιτήματα των διεκδικητικών υποκειμένων με αξίες αναγνωρίσιμες από το σύνολο σχεδόν των δρώντων. Στην περίπτωση που μελετάμε, ο συμβολικός χαρακτήρας των πανανθρώπινων αξιών που θέτει ο Hessel στα πονήματά του, βοηθάει στην κινητοποίηση των δρώντων.

Αναζητώντας ένα παράδειγμα που να αφορά την υπό διερεύνηση περίπτωση (κινητοποιήσεις της πλατείας Συντάγματος) που να υποδεικνύει τους συμβολικούς πόρους, ¹⁹⁸ θα μπορούσαμε να υποδείξουμε την κάτωθι πρόταση:

¹⁹⁷ Snow, D. A. (2004). *Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields*, στο Snow, D., S. A. Soule, H. Kriesi (επιμ.). *The Blackwell Companion to Social Movements*, σσ. 382-83 και McCarthy, J. D., M. Zald (1977). *Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory*, *American Journal of Sociology*, σσ. 1214-15, στο «Handout 5: Cultural Framings», εγχειρίδιο του Σ. Σεφεριάδη, για το Χειμερινό εξάμηνο 2011-12, του ΠΜΣ (Πολιτική Επιστήμη & Ιστορία), του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, του Παντείου Πανεπιστημίου, με τον τίτλο «Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα». [Στο εξής: «Handout 5: Cultural Framings»], σ. 1.

¹⁹⁸ Ένα ρεπερτόριο δράσης με συμβολικό όμως χαρακτήρα αποτελεί και η μουσική που ακούστηκε κατά τη διάρκεια της κινητοποίησης των «αγανακτισμένων» και που παρουσιάζουμε εδώ με κύρια πηγή το βιβλίο της Μαρίας Παπαπούλου: *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα* (2015). Πιο συγκεκριμένα, η Μουσική ως αξιακή πλαισίωση ή αλλιώς το «ηχοτοπίο» της Πλατείας Συντάγματος, αποτελεί αντικείμενο σχολιασμού. Η σχέση δηλαδή ανάμεσα στις συλλογικές δράσεις και στη μουσική (γενικά) και ο ρόλος που διαδραμάτισαν τα μουσικά δρώμενα κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων που μελετάμε (ειδικά), ως μέρος της ευρύτερης οπτικής που αφορά στις αξιακές πλαισιώσεις όπως αναφέρουμε στην παρούσα υποενότητα. Ο συμβολικός δηλαδή ρόλος της μουσικής, ως ένα μέσο κινητοποίησης, επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης ανάμεσα στα μέλη της συλλογικής δράσης. Θεωρητικά «εργαλεία» σε αυτή την προσέγγιση είναι η «κοινωνιολογία της μουσικής», οι «πολιτισμικές σπουδές», η «εθνομουσικολογία». [(Παπαπούλου, Μ. (2015), *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων, σ. 57. [Στο εξής: Παπαπούλου, 2015]. Μια πρώτη προσπάθεια σύνδεσης της μουσικής με την πολιτική και δη με τα κοινωνικά κινήματα, λαμβάνει χώρα το 2012 από τον John Street, ο οποίος και μελετά τη σχέση ανάμεσα στα μέλη των κινητοποιήσεων της «Αραβικής Άνοιξης» και της μουσικής. [(Street, J. (2012). *Music Politics*, Cambridge: Polity Press [Στο εξής: Street, 2012]. Στο Παπαπούλου, 2015, σ. 58.)]. Πιο συγκεκριμένα, το γεγονός πως οι δρώντες «τραγουδούσαν ενόσω διαμαρτύρονταν για να εμψυχώνονται και να αισθάνονται ενωμένοι». Μια άλλη κινητοποίηση με παρόμοια χαρακτηριστικά, αποτέλεσε και το «Occupy Movement» που έλαβε χώρα στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής (Η.Π.Α.) και λίγο αργότερα στον Καναδά. Ο μουσικολόγος James Deaville, σε συνέδριο που συμμετείχε αναφέρει πως: «Μέχρι σήμερα, η ισχνή βιβλιογραφία για τη μουσική και τις κοινωνικές/πολιτικές διαμαρτυρίες {...} φετιχοποιήσαν το σόλο τραγούδι εις βάρος του ηχοτοπίου της συλλογικής διαμαρτυρίας». (Το συνέδριο διοργανώθηκε τον Ιούνιο του 2012 από την Canadian Federation for the Humanities and Social Sciences και ο Deaville συμμετείχε με την εισήγηση: «Occupy Music: Collective Protest, Voice and Microphonality». (Παπαπούλου, 2015, σ. 59). Ο Street, κινούμενος στον ίδιο άξονα, στην απόφετιχοποίηση δηλαδή του τραγουδιού, εστιάζει στους μουσικούς ως «πολιτικούς εκφραστές» της συλλογικής δράσης στην οποία συμμετέχουν και όχι στη μουσική και στους στίχους των πολιτικών

τραγουδιών που ακούγονται επί το πλείστον σε αντίστοιχες κινητοποιήσεις. [(Street, 2012, σσ. 41-61. Στο Παπαπαύλου, 2015, σ. 62.)]. Ο κοινωνιολόγος Rob Rosenthal στην προσπάθειά του να συσχετίσει τη μουσική με ένα κοινωνικό κίνημα καταλήγει πως η πρώτη, αποτελεί αρωγός στην «έκφραση και εμπύχωση όσων συμμετέχουν», [(Rosenthal, B. (2001). *Serving the movement: The role(s) of music*, στο *Popular Music and Society*, tx. 25(3-4), σσ. 11-24. Στο Παπαπαύλου, 2015, σ. 65)] στη συλλογικότητα, στην «κοινωνική ευαισθητοποίηση» (Παπαπαύλου, 2015, σ. 66.) εκείνων που σχετίζονται με το κίνημα, στην προσέλκυση νέων συμμετεχόντων και στην κινητοποίηση των φίλα προσκείμενων κοινωνικών υποκειμένων που για διάφορους όμως λόγους δεν έχουν καταστήσει ενεργή την παρουσία τους. (Παπαπαύλου, 2015, σ. 66.) Ο Rosenthal, αργότερα, μαζί με τον Richard Flacks, (στο έργο: *Playing for Change: Music and Musicians in the service of Social Movements*, που εκδόθηκε το 2009.) θα «συνοψίσουν» τις λειτουργίες της μουσικής μέσα σε ένα κοινωνικό κίνημα στα εξής επίπεδα: στη «στρατολόγηση (recruitment)», στην «κινητοποίηση (mobilization)» και στην «υπηρεσία των στόχων του κινήματος (serving the committed)». Οι Eyerman και Jamison αναφέρουν πως: «{...} Μέσα από τελετουργικοποιημένες επιτελέσεις και από μνήμες που ανακαλεί, η μουσική των κοινωνικών κινήματων υπερβαίνει τα όρια του εαυτού και συνδέει το άτομο με μια συλλογική συνείδηση». (Eyerman, R./Jamison, G. (1998). *Music and Social Movements: Mobilizing Traditions in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, σ. 163, στο Παπαπαύλου, 2015, σσ. 68-69). Από τα ανωτέρω (αλλά και από άλλες μελέτες) προκύπτει πως η μουσική αποτελεί «αναπόσπαστο μέρος» των συλλογικών κινητοποιήσεων με τη σχέση ανάμεσα στην «πολιτική και στην κουλτούρα» να είναι «ελαστική» καθώς η μουσική εν προκειμένων διαδραματίζει έναν ρόλο «πολιτικού διαμεσολαβητή» μεν δίχως όμως αυτό να αποτελεί αυτοσκοπό των δρώντων δε. (Παπαπαύλου, σ. 2015, 68). Στην κινητοποίηση της πλατείας Συντάγματος, οι «αγανακτισμένοι» δεν διέθεταν κεντρική μικροφωνική -απόρροια της «πολυσυλλεκτικότητας» αλλά και του «αυθόρμητου»- με αποτέλεσμα την αποκέντρωση του ήχου, την «από-ηγεμονοποίηση» «του ρόλου της μουσικής», (Παπαπαύλου, 2015, σ. 170.) ειδικά στο αρχικό στάδιο της κινητοποίησης, το πασιφιστικό. (Η Παπασταύλου διακρίνει στην κινητοποίηση, τρία στάδια: το πρώτο, τις «ήρεμες ημέρες», το δεύτερο, τις «βίαιες ημέρες» και το τρίτο, τον «απόηχο». Δείτε εισαγωγικά στο Παπαπαύλου, 2015, 21.). Οι διαδηλωτές, με βάση τα παραπάνω, έφεραν στην πλατεία Συντάγματος τα μουσικά τους όργανα και από την πρώτη στιγμή ξεκίνησαν να αυτοσχεδιάζουν, με τη «ροή να είναι ανοιχτή» (Παπαπαύλου, 2015, σ. 171) ανάμεσα στους μουσικούς και στο κοινό, με αποτέλεσμα την «αλληλεπίδραση» των δύο «πόλων». (Παπαπαύλου, 2015, σ. 171.) Η μουσική είχε δηλαδή μια «συν-παρουσίαση» στις πρώτες ημέρες, ενώ αντίθετα όταν ξεκίνησε η καταστολή της αστυνομίας -λίγες ημέρες αργότερα- «ανεβαίνει στη σκηνή», ειδικά τις «βραδιές των συναυλιών», με τα κρουστά όργανα, τις χορευτικές διαμαρτυρίες, που το «ηχοτοπίο» μετασχηματίζεται, από εκείνου του «φόβου» σε εκείνο της «χαράς». (Παπαπαύλου, 2015, σσ. 169, 219, 226). Στη σ. 229, η Παπασταύλου, πραγματοποιεί αναφορά στο ρόλο που διαδραμάτισε η κρητική μουσική τις «βίαιες ημέρες», τον ρόλο της «πεντοζάλης», του «λυράρη», στην «επιθετική έκφραση της χαράς» που είναι «αναπόσπαστη στην κρητική κουλτούρα». Ενώ στη σ. 256, μας αναφέρει ότι στις 29 Ιουνίου η μικροφωνική αποσύρεται λόγω της καταστολής της διαμαρτυρίας από τις δυνάμεις των ΜΑΤ, με τον κόσμο να αντιδρά και να συμμετέχει χωρίς να είναι αναγκαστικά μύστης της μουσικής, με αυτοσχέδια μουσικά δρώμενα με αντίστοιχα όργανα όπως μπουκάλια του νερού γεμάτα με πετραδάκια, κουτιά με κιμωλίες, αλλά και μουσικά όργανα όπως: ντέφι ή τουμπερλέκι.). Οι μουσικές πηγές πολυποίκιλες: «κρητικά, θρακιώτικα, ποντιακά, latin ρυθμοί, βυζαντινοί ψαλμοί, έντεχνη ελληνική μουσική, hip hop, ροκ» (ελληνική και ξένη). (Παπαπαύλου, 2015, σ. 169). Τα μουσικά όργανα επίσης: «ταμπουρίνα, τύμπανα, κρουστά, κιθάρες, ντραμς, σαξόφωνα, τσαμπούνες, λύρες, σαντούρι, ντέφι, τουμπερλέκι», αλλά και αυτοσχέδια όργανα όπως «κατσαρολικά», «σφυρίχτρες» ακόμη και ο ρυθμικός ήχος από τα παλαμάκια των παρευρισκόμενων (αλλά και οι χοροί και τα τραγούδια) οι οποίοι συμμετείχαν «λόγω της ανοιχτής δομής» των μουσικών δρώμενων. (Παπαπαύλου, 2015, σσ. 171-174, 178, 193, 216, 257.). Σημειωτέον πως απουσιάζει η μουσική που συνοδεύει συνήθως κινητοποιήσεις που συνδέονται με την αριστερά, πιθανότατα ως μια προσπάθεια των διοργανωτών ή μια αυτοσχέδια αντίδραση των μουσικών, στο να μη συνδεθούν δηλαδή τα μουσικά δρώμενα με έναν συγκεκριμένο χώρο με ό,τι αυτό συνεπάγεται το ζήτημα του ακηδεμόνευτου και ακομμάτιστου -αλλά και τον «ρόλο» που διαδραμάτισε η «Αριστερά» σε μια δύσκολη συνθήκη όπως είναι εκείνη της οικονομικής και της πολιτικής κρίσης- που ακόμη και στο συμβολικό του μέρος παρέμενε βασικό ζήτημα. Η Παπασταύλου, κάνει λόγο για την «ευρύτερη μουσική κουλτούρα του χώρου εκείνου που συνδέθηκε με τους αγώνες της Αριστεράς στον Εμφύλιο αλλά και μετεμφυλιακά» ειδικά τις «δεκαετίες του '60 και του '70, δεκαετίες ορόσημα στη σχέση της μουσικής με τα κοινωνικά κινήματα και δη του τραγουδιού». (Παπαπαύλου, 2015, σ. 169). Σε ό,τι αφορά λοιπόν στην κινητοποίηση στο «Σύνταγμα», η συγγραφέας, η οποία παρουσιάζει τη σχέση ανάμεσα στη μουσική και στην εν λόγω κινητοποίηση ως «συμπερίληψη (embeddedness)» και «ενσωμάτωση» της πρώτης στα δρώμενα, αναφέρει: «Η μουσική, μαζί με τις άλλες τέχνες, ήταν η ευκαιρία εκείνη που άδραξαν οι

«Οι λέξεις στην Ελλάδα έχουν χάσει το νόημά τους. Λέμε Ελλάς και εννοούν ΕΛ.ΑΣ., λέμε λαός και εννοούν ΛΑΟΣ, το κόμμα του Καρατζαφέρη. Να δώσουμε ώθηση, να βρούμε τη δύναμη, οι λέξεις να ξαναβρούν το νόημά τους».

Καθώς και άλλα πολλά και ευρηματικά «στοιχεία»¹⁹⁹ που ανέδειξαν και προέταξαν οι διαδηλωτές, στην προσπάθειά τους να νομιμοποιήσουν (πάντα σε συμβολικό επίπεδο)

άνθρωποι προκειμένου να επικοινωνήσουν και να εκφράσουν την ανάγκη μιας ισότιμης συνύπαρξης». Πρόκειται δηλαδή για μια «συμμετοχική μουσική (participatory music) σε αντίθεση με την παραστασιακή μουσική (presentational music)». (Παπαπαύλου, 2015, σσ. 71, 63). Η Παπασταύρου αναφέρεται στην «απελευθερωτική» επίδραση της τέχνης ως μια μορφή έκφρασής της: «{...} είτε ως παραστάσεις δρόμου είτε ως αυτοσχέδια μουσικά και θεατρικά δρώμενα είτε ως εκφραστικές εκφράσεις, όπως ζωγραφική, κατασκευές, είτε ως ποίηση, κ.λπ.», στους κινηματικούς δρώντες. (Παπαπαύλου, 2015, σσ. 133-134.) Μια αυτοσχεδιαστική δράση όπου η τέχνη λειτουργεί ως «κανάλι έκφρασης τόσο της δημιουργικότητας όσο και των συναισθημάτων των ανθρώπων». (Παπαπαύλου, 2015, σ. 137). Μια συνθήκη που «μέσω της μουσικής», κατανοούμε «τη σχέση του εαυτού με τον κόσμο {...} ως μια κατάσταση μουσικής ύπαρξης στον κόσμο (musical-being-in-the-world)». (Παπαπαύλου, 2015, σ. 203). Αυτό σημαίνει τη κοινωνική σύνδεση «με τους άλλους, κάνοντας μουσική μαζί τους», (Παπαπαύλου, 2015, σ. 203) με τη μουσική «να προβάλλει στη συνείδησή μου ως μουσική ολόκληρης της ομάδας και όχι μόνο δική μου» (Titon, J. (2008). «Knowing Fieldwork», στο *Shadows in the Field, New Perspectives for Fieldwork in Ethnomusicology*, Barz G/Colley T (επιμ.), Oxford University Press, σ. 32. Στο Παπαπαύλου, 2015, σ. 203). Η μουσική με λίγα λόγια, «δεν είναι παρούσα ως άκουσμα αλλά ως πράξη», όπως αναφέρει ο Street στο *Music Politics*. (Street, 2012, 173. Στο Παπαπαύλου, 2015, σ. 258).

¹⁹⁹ Η συζήτηση γύρω από το ρόλο που διαδραματίζουν τα συναισθήματα στην πολιτική έχει επανεκκινηθεί. Η αγανάκτηση, η οργή, ο θυμός, ο φόβος και άλλα συναισθήματα, είναι και πάλι στο προσκήνιο. Οι ακαδημαϊκοί ερευνητές φαίνεται να αγνόησαν τη σχέση ανάμεσα στα «πάθη» και την «πολιτική ζωή». Πιο συγκεκριμένα, οι κοινωνικοί επιστήμονες αντιμετώπιζαν τα ανθρώπινα υποκείμενα ως έλλογα όντα, αποκλείοντας τα συναισθήματα (Goodwin, J., Jasper, J., and Polletta F. (επιμ.) (2001). *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago and London: The University of Chicago Press. [Στο εξής: Goodwin, Jasper & Polletta, 2001], σ. 1). Η προσέγγιση της σχέσης συναισθημάτων και κοινωνικών κινημάτων, έχει επαναφέρει τα πρώτα στην «ατζέντα», «όχι ως παράλογες μορφές συμπεριφοράς, αλλά ως ουσιαστικό συστατικό της ανθρώπινης δράσης, συλλογικής αλλά και ατομικής», μας αναφέρει ο Eyreman (Eyreman, R. (2005). *How social movements move: emotions and social movements*. [Στο εξής: Eyreman, 2005]. Στο Flam, H. & King, D. (επιμ.), *Emotions and Social Movements*, London and New York: Routledge. [Στο εξής: Flam & King 2005], σ. 41). Σύμφωνα με τον ίδιο, «σε επιστημολογικό επίπεδο, οι αλλαγές αυτές επιτεύχθηκαν με τη βοήθεια του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού, μια προσέγγιση που εστιάζει στη γνωστική πλαισίωση, στις αφηγήσεις και στην απόδοση» (Eyreman, 2005, σ. 41). Στο πρώιμο έργο των Aminzade και McAdam, «{...} τα συναισθήματα και η λογική ήταν ασύμβατα» (Aminzade, R.R. and McAdam, D. (2001). *Emotions and Contentious Politics*. Στο R.R. Aminzade et al. (eds) *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, Cambridge: Cambridge University Press. [Στο εξής: Aminzade, McAdam, 2001] σ. 107. Στο Eyreman, 2005, σ. 41). Ο αναστοχασμός για τον ρόλο που διαδραματίζουν τα συναισθήματα είχε ξεκινήσει καθώς «οι κοινωνικές δυνάμεις βασίζονται σε αξίες (και όχι σε οργανώσεις ή δίκτυα), (και) τα κοινωνικά κινήματα αρθρώνουν συναισθηματικές δομές», όπως τις αποκάλεσε ο Raymond Williams (Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*, Oxford New York: Oxford University Press. Στο Flam & King 2005, σ. 42). Οι συλλογικές δράσεις αποτελούν «αναδιδόμενες κουλτούρες», «μεταβάλλοντας αλλά και αρθρώνοντας αξίες», ενώ στη συνέχεια «δημιουργούν νέες και εναλλακτικές συναισθηματικές δομές» (Eyreman, 2005, σ. 42). Τα συναισθήματα βρίσκονται στο επίκεντρο επειδή αποτελούν ουσιαστικά τον «(σημαντικό) σύνδεσμο ανάμεσα στις αξίες και στις δράσεις» (Eyreman, 2005, σ. 42). Τα συναισθήματα με λίγα λόγια «οδηγούν» σε συλλογική δράση ή και σε μη δράση, αν επικρατήσουν τα αρνητικά συναισθήματα του φόβου. Τα συναισθήματα λοιπόν, αποτελούν μέρος της «δυναμικής των κινήματων», όπως προέκυψε εξάλλου και από τη μελέτη του γυναικείου κινήματος στις αρχές της δεκαετίας του '70, όπου συναισθήματα θυμού (για την ανισότητα με βάση το φύλο) αποτέλεσαν το εφελτήριο για τις κινητοποιήσεις των γυναικών (Eyreman, 2005, σ. 42). Ο προβληματισμός και η συζήτηση γύρω από το ρόλο που διαδραματίζουν τα συναισθήματα, τα οποία, αποσυνδέονται από παλαιότερες ιδεολογικές

την κινητοποίησή τους, να απονομιμοποιήσουν τον αντίπαλο και να «προσδιορίσουν τη διακύβευση και το επιθυμητό πεδίο σημασιών».²⁰⁰ Όπως είναι ευνόητο λοιπόν, οι αξιακές πλαισιώσεις δεν «εξαντλούνται» στα έργα του Hessel, καθώς το «ρεπερτόριό τους» εμπλουτίζεται συνεχώς από συμβολικούς πόρους που συνδράμουν στην κινητοποίηση των υποκειμένων. Οι θέσεις του S. Hessel, οι οποίες παρατέθηκαν συνοπτικά, δίνουν το έναυσμα για την έναρξη ενός διαλόγου στον δημόσιο χώρο κατά πόσο το «εν αρχή είναι η αγανάκτηση», επαρκεί ώστε να αλλάξει μορφή ο σημερινός κόσμος. Τη σκυτάλη λαμβάνει ο πολιτικός, συγγραφέας, δημοσιογράφος και πρώην ηγετικό στέλεχος του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος Pietro Ingrao, ο οποίος μέσα από το ομώνυμο βιβλίο²⁰¹ «συνομιλεί» με τον S. Hessel που παροτρύνει τους νέους να αγανακτήσουν ενάντια στην εξουσία του χρήματος και σε εκείνους που την υπηρετούν. Ο Ingrao εστιάζει στο πολιτικό υποκείμενο που μέσα από την αμφιβολία επεξεργάζεται τους «βιωματικούς και πολιτικούς κραδασμούς», που αισθάνεται αδικία όταν καταργείται η προσωπική του ελευθερία, κάνοντας λόγο για την ανάγκη να αναγνωρισθεί και να αναδειχθεί η γόνιμη αξία του (του πολιτικού υποκειμένου), κάτι που -σύμφωνα με τον ίδιο- έπραξε η δεξιά, «επιβάλλοντας την ιδεολογική ηγεμονία της», εκμεταλλευόμενη τη χρήση των μέσων μαζικής επικοινωνίας από την «καθεστηκυία τάξη». Για τον ρόλο που διαδραματίζουν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης με τις ιδεολογικές αναπαραστάσεις που προβάλλουν και την προσπάθεια του ελέγχου τους από την «καθεστηκυία τάξη» και από τα διεκδικητικά υποκείμενα, φαίνεται να διαφωνεί ο Melucci ο οποίος και θεωρεί ότι είναι «το περιεχόμενο εκείνο που “επικοινωνείται”²⁰² (από τους δρώντες), το οποίο “υπηρετεί” τη σημασία (της δράσης)».²⁰³

Το μη ορθολογικό αίσθημα της αγανάκτησης αμφισβητεί ο Luc Ferry, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο «Paris Diderot» και Υπουργός Παιδείας της Γαλλίας από το 2002

φόρμες -από τη στιγμή που ο ακτιβισμός εξατομικεύεται και «η συλλογική ταυτότητα εξασθενεί»- και προσπαθούν ουσιαστικά να επανανοηματοδοτηθούν μέσα από τη δημιουργία «νέων συναισθηματικών πλαισίων» που να «ευθυγραμμίζονται» με τα αντίστοιχα «(νέα) ιδεολογικά τους πλαίσια» (King, D., *Sustaining activism through emotional reflexivity*. Στο Flam & King, 2005, σ. 165).

²⁰⁰ Μας αναφέρει ο Σ. Σεφεριάδης στο «Handout 5: Cultural Framings», ό. π., σ. 1.

²⁰¹ Ingrao, P. (2011). *Η Αγανάκτηση δεν αρκεί*, Αθήνα: Εκδόσεις Εύμαρος.

²⁰² Ας μας επιτρέψετε αυτή τη σύμβαση του λόγου – ή νεολογισμό - στη μετάφραση, καθώς στο κείμενο ο συγγραφέας αναφέρει τη λέξη “communicated”.

²⁰³ «The means of communication is not the support for the content communicated; on the contrary, it is the latter which serves to support the means.» στο Melucci, A. (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press. [Στο εξής: Melucci, 1996], σ. 359.

έως το 2004, θεωρώντας το «ένα πάθος που τυφλώνει». Ο καθηγητής, απευθυνόμενος μέσω ενός άρθρου του (με τον ομώνυμο τίτλο) στον Stephane Hessel αναφέρει: «η αγανάκτηση {...} τυφλώνει και αποπροσανατολίζει {...} μου φαίνεται ότι είναι όχι τόσο ένα ηθικό συναίσθημα αλλά μάλλον το αποτέλεσμα αυτής της μνησικακίας που χρησιμοποιούμε πάντοτε προκειμένου, {...} να παίρνουμε χωρίς κόπο την πόζα του ηθικολόγου».²⁰⁴

Ας παραθέσουμε όμως και μία αγανάκτηση περισσότερο...επαναστατική: κάποιες φορές αναφέρει ο Lefebvre, «μέσα στην ευημερία που γνωρίζει η καπιταλιστική Γαλλία, νιώθεις την ανάγκη να φωνάξεις: “Εμπρός! Επανάσταση ή θάνατος...”».²⁰⁵ Αυτό δε σημαίνει αναφέρει ο ίδιος τον θάνατο για την επανάσταση αλλά την ανάγκη να γίνει επανάσταση για να μην πεθάνουμε.²⁰⁶ «Αυτή η παγκόσμια και γενικευμένη επανάσταση θα έπρεπε να βάλει τέλος στην εξουσία, σ’ αυτή την εξουσία που εξουσιάζει τους ανθρώπους και το είναι του “ανθρώπου”, χωρίς να εξουσιάζει καμία από τις δυνάμεις που {...} έγιναν ξένες, αυτές τις θανάσιμες πραγματικότητες».²⁰⁷ Πρέπει συνεχίζει, να περατωθεί η αφηρημένη εξουσία που δεν καταχράται, γιατί όλες οι εξουσίες αυτό πράττουν, που «υποτίθεται πως χρησιμοποιεί τα μέσα για κάποιο άγνωστο σκοπό, ενώ έχει γίνει ο αυτοσκοπός.»²⁰⁸ Και καταλήγει, πως πρέπει «επί πλέον το αστικό (urbain) να γίνει επίσης απειλητικό.»²⁰⁹

Όπως διαπιστώνουμε από τα ανωτέρω παραδείγματα, ο διάλογος για το ρόλο που διαδραματίζουν οι αξιακές πλαισιώσεις τόσο γενικά όσο και ειδικά, δηλαδή στην κινητοποίηση ή μη των συλλογικών δρώντων, μόλις έχει ξεκινήσει. Οι μελετητές που αναφέρθηκαν αλλά και άλλοι, δίνουν και λαμβάνουν ταυτόχρονα τη σκυτάλη της διερεύνησης των συμβολικών πόρων από όποια πλευρά και αν εκπονήσει κάποιος τη συγκεκριμένη μελέτη. Είτε δηλαδή φαινομενολογικά, «προσανατολισμένη στις κοινωνικοθεωρητικές καταβολές και διαστάσεις της Ανάλυσης του Λόγου και της

²⁰⁴ Άρθρο του Luc Ferry, που «φιλοξενείται» στην Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία (έντυπη έκδοση), την 5^η Ιουνίου 2011, με τον τίτλο «Ένα πάθος που τυφλώνει», στη σελίδα 19.

²⁰⁵ Lefebvre, H., (2007). *Δικαίωμα στην Πόλη. Χώρος και Πολιτική* (μτφρ. Π. Τουρνικιώτης, Κ. Λωράν, εισ. Χ. Σταυρίδης). Αθήνα: Κουκίδα. [στο εξής: Lefebvre, 2007], σ. 189.

²⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 189.

²⁰⁷ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 189.

²⁰⁸ Στο ίδιο, σσ. 189-190.

²⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 190. Επίσης, στο έργο του «*Η Παραγωγή του Χώρου*», προτρέπει «*Αλλάζτε τη ζωή!*», «*Αλλάζτε την κοινωνία*». Συμβολικοί πόροι που απαιτούν εδαφικοποίηση όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο στη συζήτηση που αφορά στον χώρο. Βαίου, Ν. – Χατζημιχάλης, Κ. (2012). *Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς \ Νήσος. [Στο εξής: Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012], σ. 280.

ιδεολογίας»,²¹⁰ είτε μέσω της συγκρότησης εμπειρικών εννοιών, δηλαδή με κύριο στόχο την έρευνα.²¹¹ Η αξιακή πλαισίωση εν προκειμένω παραμένει στο επίκεντρο από τη στιγμή που μέσω της συγκεκριμένης διαδικασίας νομιμοποιείται η κινητοποίηση και απονομιμοποιείται ο αντίπαλος. Και όλα αυτά, μέσω της οριοθέτησης της συλλογικής δράσης, την «περιγραφή της ανεπιθύμητης κατάστασης», που κατά συνέπεια κρίνει αναγκαία την «παρουσία» της, καθώς και τη σύνδεση των αιτημάτων με πανανθρώπινες αξίες όπως λόγου χάρη είναι η ελευθερία, η δικαιοσύνη κ.ο.κ.²¹² Εν ολίγοις, τόσο οι θεσμικοί όσο και οι εξωθεσμικοί δρώντες, που λαμβάνουν μέρος σε μια «πολιτική σηματοδότησεων» με σχεσιακό όμως χαρακτήρα, από τη στιγμή που οι αξιακές πλαισιώσεις δεν «απορρέουν από υφιστάμενες -"καθαρές"- ιδέες, πεποιθήσεις και "ιδεολογίες"»,²¹³ αλλά «απηχούν τις υλικές, θεσμικές και αξιακές...περιβαλλοντικές επιρροές και επιδράσεις».²¹⁴ Ο κύριος σκοπός της χρήσης συμβολικών πόρων -είτε αυτές είναι παραδοσιακές είτε καινοτόμες-²¹⁵ από τις ηγεσίες των κινηματικών δράσεων, είναι η αλλαγή οπτικής από την πλευρά των υποκειμένων. Και πιο συγκεκριμένα, η δημιουργία ενός ερμηνευτικού πλαισίου, που δίνει τη δυνατότητα στους δρώντες να «εντοπίζουν, να αντιλαμβάνονται, να αναγνωρίζουν και να ονοματίζουν συμβάντα που διαδραματίζονται εντός του ζωτικού τους χώρου».²¹⁶ Οι δρώντες με λίγα λόγια αναγνωρίζουν τον κόσμο συγκροτώντας «συγκεκριμένες προσδοκίες σχετικά με το τι πρόκειται να συμβεί» νοηματοδώντας την «πραγματικότητά» τους.²¹⁷ Το ερμηνευτικό πλαίσιο δηλαδή μετασχηματίζεται σε «κοινωνικό πρόβλημα», με το τελευταίο να «υφίσταται μόνο στο βαθμό που» ερμηνεύεται ως τέτοιο (πρόβλημα) από τους δρώντες.²¹⁸ Πρόκειται για τη «διαγνωστική διάσταση της πλαισίωσης».²¹⁹ Δεν επαρκεί όμως η συγκεκριμένη

²¹⁰ «Handout 5: Cultural Framings», ό.π., σ. 1.

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 1.

²¹² Στο ίδιο, σσ. 1-2.

²¹³ Στο ίδιο, σ. 4.

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 4.

²¹⁵ Ο κύριος προβληματισμός ή δίλημμα αν θέλετε ανάμεσα σ' αυτές τις δύο επιλογές (παραδοσιακό και καινοτόμο), έχει να κάνει με το αποτέλεσμα. Όπως μας αναφέρει ο Tarrow, «το βασικό συμβολικό δίλημμα των κοινωνικών κινημάτων είναι η εξεύρεση της μέσης οδού, ανάμεσα σε κληροδοτημένα σύμβολα που είναι οικεία, αλλά οδηγούν στην παθητικότητα, και νέα τα οποία ηλεκτρίζουν, αλλά μπορεί να είναι πολύ ανοίκεια για να οδηγήσουν σε δράσεις». Tarrow, 2011, ό.π., σ. 107, στο «Handout 5: Cultural Framings», ό.π., σ. 4.

²¹⁶ Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). «Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation». American Sociological Review, 51. [Στο εξής: Snow, 1986], σ. 464. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 148..

²¹⁷ Donati, P. R. (1992). «Political Discourse Analysis». Στο Dianni, M, Eyerman, R. (επιμ.), *Studying Collective Action*. Newbury Park/London: Sage. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 141-142.

²¹⁸ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 149.

²¹⁹ Στο ίδιο, σ. 149.

διαδικασία. Κρίνεται απαραίτητο και το προγνωστικό μέρος της πλαισίωσης. Η «αναζήτηση» δηλαδή «λύσεων», η ορατότητα «στόχων και σκοπών» που η κυρίαρχη ιδεολογία θέτει «εκτός της αντιληπτικής μας δυνατότητας».²²⁰ Εκείνο που απομένει πλέον είναι η δράση. Δηλαδή το κινητοποιητικό στοιχείο²²¹ που θα οδηγήσει στη δράση.²²² Η ερμηνευτική πλαισίωση οφείλει να ορίζει τα θεμέλια «της συλλογικής αλληλεγγύης», μεταβάλλοντας την ταυτότητα των δρώντων με τέτοιο τρόπο που να τους κινητοποιεί.²²³ Σ' αυτό το σημείο οφείλουμε να διευκρινίσουμε την έννοια της «πλαισίωσης» που έχει σαφείς διαφορές από την αντίστοιχη έννοια της «ιδεολογίας», με την πρώτη να είναι πιο «ευέλικτη» και «περιληπτική» από τη δεύτερη. Δεν αποτελεί με λίγα λόγια η ιδεολογία «ένα σύνολο συνεκτικών ολοκληρωμένων αρχών και παραδοχών»,²²⁴ αλλά ένα μέσο για την «κατανόηση και εκλογίκευση του κόσμου», δίχως αυτό να σημαίνει ότι η πλαισίωση δεν μπορεί να είναι απότοκη της ιδεολογίας.²²⁵ Για την επιτυχία τώρα της πλαισίωσης είναι απαραίτητη η σύζευξη του ατομικού με το συλλογικό. Μια «γέφυρα» δηλαδή, ένα ενοποιητικό στοιχείο ανάμεσα στους «ατομικούς και κινηματικούς ερμηνευτικούς προσανατολισμούς» που να «καθιστά κάποια από τα συμφέροντα, τις αξίες και τις πεποιθήσεις των ατόμων συμβατές και συμπληρωματικές, με τις δραστηριότητες, τους στόχους και την ιδεολογία των οργανώσεων των κινημάτων».²²⁶

Ο ρόλος, λοιπόν, της πλαισίωσης σε μια συλλογική δράση είναι ιδιαίτερα σημαντικός, κυρίως, μέσα από το γεγονός πως οι ίδιοι οι δρώντες νοσηματοδοτούν τις εμπειρίες τους, ερμηνεύουν δηλαδή τι είναι πραγματικό, ορίζουν ποιο πρόβλημα έχει κοινωνική διάσταση με την «πολιτική δράση» να αποτελεί τη λύση του «προβλήματος», την απάντηση σε ότι θεωρείται άδικο από τους δρώντες, με την αρωγή της «ευθυγράμμισης πλαισίων», τη «σύγκλιση ερμηνευτικών προτύπων της

²²⁰ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 153.

²²¹ Τα τρία στάδια της πλαισίωσης που παρουσιάστηκαν συνοπτικά στην εργασία μας, η διάγνωση, η πρόβλεψη και η κινητοποίηση, ορίστηκαν από τους Snow και Benford στο: Snow, D., A., Benford, R., D., (1988). «Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization». Στο Klandermans, B., Kriesi, H., Tarrow, S. (επιμ.), *From Structure to Action*. Greenwich, CT: JAI Press, σσ. 197-218, Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 149.

²²² Σχετικά με τον κεντρικό προβληματισμό που υφίσταται στη μελέτη των κοινωνικών κινημάτων και δη την υποστήριξη, τις δράσεις, τις καμπάνιες, αλλά και τη συμμετοχή σ' αυτά, οι Snow, Rochford, Worden και Benford, υποστηρίζουν πως πρέπει να ληφθούν υπόψη και «κοινωνικο-ψυχολογικοί», καθώς και «οργανωτικοί/δομικοί παράγοντες», σε μια «θεωρητική και εμπειρική βάση». Snow, 1986, ό.π., σ. 464. Στο ίδιο, σ. 464.

²²³ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 155-156.

²²⁴ Στο ίδιο, σ. 156.

²²⁵ Στο ίδιο, 2010, ό.π., σ. 156.

²²⁶ Snow 1986, ό.π., σ. 464. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 160.

πραγματικότητας που έχουν υιοθετηθεί από τους ακτιβιστές των κινημάτων με εκείνα του πληθυσμού που προτίθεται να κινητοποιήσουν».²²⁷

2.4 Συλλογική Ταυτότητα

«Οι δεσμοί με ανθρώπους ήδη δεσμευμένους σε συγκεκριμένους στόχους βοηθούν τα άτομα να αισθανθούν τμήμα ενός “συλλογικού εμείς”, να επεξεργαστούν συστήματα σημασιών που δίνουν νόημα στη συλλογική δράση....» Della Porta²²⁸

Για την (ή και κατά την) «ενεργοποίηση» ενός κοινωνικού κινήματος, είναι σημαντική η ανάπτυξη συλλογικών ταυτοτήτων (αν και αμφιλεγόμενη όπως θα δούμε στο παρόν κεφάλαιο), που συνδέονται άρρηκτα με την αναγνώριση και τη δημιουργία της συνέργειας, μια διαδικασία που επιφέρει την αίσθηση της κοινότητας στα μέλη της κινητοποίησης. Η ταυτότητα –προϊόν μακροχρόνιας διαδικασίας– που «οικοδομείται» διατηρείται συνήθως και μετά το πέρας της συλλογικής προσπάθειας, με αποτέλεσμα να είναι πιο εφικτή η αναζωπύρωση της κινητοποίησης εν ευθέτω χρόνο, ενώ μπορεί να αποτελέσει και την πλατφόρμα πάνω στην οποία θα αναπτυχθούν νέες κινητοποιήσεις. Η συλλογική ταυτότητα αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τα κοινωνικά κινήματα επειδή οι δρώντες μοιράζονται κοινές αξίες και προσδοκίες, συνδέονται συλλογικά αναπτύσσοντας αισθήματα συνεργασίας και αλληλεγγύης προσδιορίζοντας συγκεκριμένους αντιπάλους (έναν κοινό «εχθρό»), ένα «εμείς» που χαρακτηρίζεται από κοινές ιδιότητες και αλληλεγγύη που –απαραίτητη προϋπόθεση– προσδιορίζει τον «άλλον» ως υπεύθυνο της κατάστασης που έχει διαμορφωθεί, εναντίον του οποίου κινητοποιείται ο δρων.²²⁹ Είναι γνωστό στους κινηματικούς δρώντες ότι η συμμετοχή τους αποτελεί ένα πεδίο δράσης που ξεπερνά την άμεση εμπειρία τους. Μια συλλογική συμμετοχή κίνητρο δράσης ακόμη και όταν δεν υπάρχουν οι αντίστοιχες πολιτικές ευκαιρίες ή πολιτικά παράθυρα για διεκδίκηση.²³⁰ Είναι δε απαραίτητη συνθήκη η αναγνώριση των ατομικών αναπαραστάσεων από

²²⁷ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 169.

²²⁸ Στο ίδιο, σ. 218.

²²⁹ Η αλληλεπίδραση με τους φορείς της εξουσίας αποτελεί συχνά αιτία οικοδόμησης ταυτότητας. Π.χ. βιασπραγίες αστυνομικών, αδικίες δικαστικών, ατασθαλίες κρατικών υπαλλήλων και πολιτικών εκπροσώπων, αναγνωρίζονται ως παράγοντες ανάδυσης πολιτικής ταυτότητας. Πρόκειται για τη σύζευξη της καθημερινής ζωής και της διεκδικητικής πολιτικής και τα αισθήματα ταπείνωσης που δημιουργούνται (στους δρώντες). DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 206-207.

²³⁰ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 179, 190.

άλλους δρώντες, διαδικασία αναγνώρισης της ταυτότητας για την οποία τα κινήματα προσπαθούν, καθώς η μη επίτευξη αυτού του στόχου θα τα οδηγήσει σε συρρίκνωση.²³¹

Η ταυτότητα, είναι «εύπλαστη», μια κοινωνική διαδικασία με ρευστό χαρακτήρα, ενώ δεν προϋπάρχει της δράσης απαραίτητα. Μπορεί η ύπαρξή της να «πυροδοτεί» τη δράση ειδικά όταν οι δρώντες αυτοπροσδιορίζονται αλλά και προσδιορίζουν τους «εχθρούς» τους όπως αναφέραμε, μαζί με ένα κοινό διακύβευμα αλλά η οικοδόμησή της πραγματοποιείται συνήθως κατά τη διάρκεια της δράσης ή αποδυναμώνεται αντίστοιχα, κοινώς επιδέχεται μεταβολές και επαναπροσδιορίζεται συνεχώς. Για την οικοδόμησή της δε, είναι απαραίτητη η αναγνώριση εξωτερικών παραγόντων όπως είναι τα ΜΜΕ, οι θεσμοί γενικότερα,²³² αλλά και η σύνδεσή τους με «*παραδοσιακές συλλογικές ταυτότητες*» ώστε η επικοινωνιακή ροή ανάμεσα στους δρώντες και στα υποκείμενα που δεν έχουν εμπλακεί στη δράση και έχουν υιοθετήσει «*εμπεδωμένες ταυτότητες*» να είναι συνεχής.²³³ Μια διάδραση ανάμεσα στο ατομικό υποκείμενο που μέσα από τη συλλογικότητα στην οποία συμμετέχει ορίζεται πλέον ως ένα «εμείς» με κοινές αξίες και προσδοκίες (θετικό πρόσημο) και τους αντιπάλους του που συνήθως αποτελούν τους υπεύθυνους για τη δεινή κατάσταση στην οποία εναντιώνεται το συλλογικό υποκείμενο πλέον (αρνητικό πρόσημο). Η ταυτότητα δεν αποτελεί ένα φυσικό φαινόμενο ούτε πρέπει να αντιμετωπίζεται ως τέτοιο. Πρόκειται για μια ανοικτή διαδικασία, προϊόν αλληλεπίδρασης και διαπραγμάτευσης.²³⁴ Αυτή η μακροδομική προσέγγιση της σύγκρουσης αποτελεί τον πρώτο παράγοντα συγκρότησης της ταυτότητας.²³⁵

Ο δεύτερος παράγοντας παραγωγής ταυτοτήτων προκύπτει από τις σχέσεις αμοιβαιότητας που οικοδομούνται ανάμεσα στα διεκδικητικά υποκείμενα μέσα σε «*συνθήκες σύνθετου κοινωνικού περιβάλλοντος*».²³⁶ Τότε αναπτύσσονται –όπως είδαμε και στη δράση των «Αγανακτισμένων»– άτυπα δίκτυα επικοινωνίας και συναισθήματα εμπιστοσύνης με τους δρώντες να αλληλοεπιδρούν και να αλληλοϋποστηρίζονται υποκαθιστώντας ουσιαστικά την πιθανή απουσία οργανωτικών πόρων. Η διάχυση των πληροφοριών, η ενημέρωση κ.λπ. δεν στηρίζονται τόσο στις οργανωτικές δομές αλλά

²³¹ Για αυτό το λόγο στα πρώτα στάδια εκδήλωσης μιας κινητοποίησης οι έχοντες την εξουσία αποδίδουν απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς στους διεκδικητές. Προσδίδουν δηλαδή χαρακτηρισμούς που σκοπό έχουν να πλήξουν την ταυτότητα των αντιπάλων και κατά συνέπεια να ενεργοποιήσουν την κοινωνική δυσaréσκεια ή απονομιμοποίηση της δράσης τους. DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 196-197.

²³² Στο ίδιο, σ. 196.

²³³ Στο ίδιο, σ. 206.

²³⁴ Σεφεριάδης, 2017, ό.π., σ. 45.

²³⁵ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 177-178.

²³⁶ Στο ίδιο, σ. 178.

στις διαπροσωπικές σχέσεις απόρροια της ελλιπούς πρόσβασης στα Μ.Μ.Ε. Η εμπιστοσύνη που αναπτύσσεται ανάμεσα στους δρώντες που έχουν πολιτική και πολιτισμική ταύτιση (ταύτιση που συνεπάγεται αισθήματα αλληλεγγύης ανάμεσα σε δρώντες που έρχονται για πρώτη φορά σε άμεση επαφή και που μπορούν να μοιραστούν προσδοκίες και αξίες), το «ανήκειν» σε μια συλλογικότητα και η «προβολή» που αυτή η διαδικασία συνεπάγεται, δίνει τη δυνατότητα (στα μέλη της κινητοποίησης) να αντιμετωπίσουν πιο αποτελεσματικά την καταστολή και άλλους «κινδύνους» που σχετίζονται με τη διεκδικητική δράση. Οι δρώντες δεν αναπτύσσουν ισχυρούς δεσμούς ταυτότητας όταν *«κατανέμουν τους πόρους εργαλειακά»*,²³⁷ ώστε να πετύχουν συγκεκριμένους στόχους, με αποτέλεσμα να μην *«αναπτύσσουν κανένα ιδιαίτερο αίσθημα ανήκειν ή κοινού μέλλοντος κατά τη διάρκεια της διαδικασίας»*.²³⁸ Μάλιστα, μόλις *«δοθεί η συγκεκριμένη μάχη, δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει κάποια πιο μακροχρόνια παρακαταθήκη με όρους ταυτότητας και αλληλεγγύης, ούτε και επιχειρείται να συνδεθεί η συγκεκριμένη εκστρατεία με κάποιο ευρύτερο συνεκτικό πλαίσιο»*.²³⁹ Επίσης, σε μια συλλογική δράση θα ενεργοποιηθούν δρώντες με κινηματικό βιογραφικό δίχως αυτό να αποκλείει τη συμμετοχή ανθρώπων δίχως πρότερη κινηματική εμπειρία. Κάτι που είναι ιδιαίτερα εμφανές (και τα δύο δηλαδή σημεία που επισημαίνουμε) στο παράδειγμά μας, στους «Αγανακτισμένους», όπου τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της δράσης, αποτέλεσαν αιτία συμμετοχής νέων δρώντων οι οποίοι και μυήθηκαν στο πολιτικό και δη στην διεκδικητική δράση, δημιουργώντας τις δικές τους αναπαραστάσεις και βιώματα.²⁴⁰

Η συλλογική ταυτότητα συνδέει γεγονότα και αποδίδει κοινές σημασίες και εμπειρίες συλλογικής δράσης *«έξω από τον τόπο και χρόνο»*.²⁴¹ Συνδέει δηλαδή δρώντες με κοινές κινηματικές συνισταμένες σε πανευρωπαϊκή ή και σε παγκόσμια κλίμακα. Ένα τέτοιο παράδειγμα βλέπουμε και στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» και στο φαινόμενο της διάχυσης, την ενοποιητική δηλαδή διαδικασία που συνδέει πρότερες συλλογικές δράσεις όπως ήταν εκείνη των Ισπανών ομολόγων τους (Los Indignados) με τους ίδιους και στη συνέχεια με τους δρώντες στα Occupy Movements που έλαβαν χώρα σε όλο σχεδόν τον δυτικό κόσμο αμέσως μετά

²³⁷ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 67.

²³⁸ Στο ίδιο, σ. 67.

²³⁹ Στο ίδιο, σ. 67.

²⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 181.

²⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 180.

²⁴¹ Στο ίδιο, σ. 180.

την περίοδο που μελετάμε, αναδεικνύοντας το χρονικό συνεχές των συλλογικών δράσεων. Σ' αυτή τη διαχρονικότητα σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η δράση μικρών αριθμητικά ομάδων που «αναπαράγουν {...} αναπαραστάσεις και πρότυπα αλληλεγγύης»²⁴² δημιουργώντας συνθήκες επανεμφάνισης του φαινομένου.²⁴³ Αυτό δεν σημαίνει βέβαια μια αναλλοίωτη διατήρηση της ταυτότητας στο χρόνο, καθώς η αναφορά στο παρελθόν από τους δρώντες είναι επιλεκτική, με τους τελευταίους να επαναδραστηριοποιούνται σε νέες συνθήκες και σε νέα πλαίσια δράσης.²⁴⁴

Η ατομική εμπειρία είναι ιδιαίτερα σημαντική σε μια συλλογική δράση. Έχει προεξέχουσα σημασία -εκτός από τη δράση- για το ίδιο το υποκείμενο. Ο χώρος της διεκδίκησης αποτελεί ένα σημείο κοινωνικής επαφής, ενώ η κοινή δράση, η συλλογική ένταξη, αποτελεί μια νέα εμπειρία για το άτομο –το οποίο βρίσκεται σε διάδραση με άλλους δρώντες μετασχηματίζοντας τα συστήματα κοινωνικών σχέσεων στα οποία είναι ενταγμένο- η οποία εμπειρία νοηματοδοτείται μέσα από την ίδια του τη δράση. Επιφέρει δε –σε πολλές περιπτώσεις- ρήξη στην προσωπική ζωή του υποκειμένου, δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες για προσωπική εξέλιξη, επανακαθορίζοντας τις ατομικές του επιδιώξεις, με τον Calhoun να υποστηρίζει ότι «οι ταυτότητες είναι συχνά προσωπικά και πολιτικά σχέδια στα οποία συμμετέχουμε».²⁴⁵ Η συμμετοχή του υποκειμένου σε μία διεκδικητική ομάδα αμβλύνει το προσωπικό κόστος αυτής της συμμετοχής και το ρίσκο που συνεπάγεται, ενώπιον μάλιστα ενός «μακροχρόνιου ιστορικού σχεδίου».²⁴⁶ Η αναφορά σε συλλογικές εμπειρίες αποτελεί «θεμέλιο της ατομικότητάς του», χωρίς αυτό όμως να είναι αρκετό (ο αυτοπροσδιορισμός δηλαδή), καθώς κρίνεται απαραίτητη η αναγνώριση από άλλους δρώντες.²⁴⁷ Η ταυτότητα έχει πλουραλιστικό χαρακτήρα καθώς εμπεριέχει τη «στατικότητα», αναφορά στη σταθερότητα της ένταξης, αλλά και την «κινητικότητα» που συνεπάγεται η ροή σε

²⁴² DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 181.

²⁴³ Στο ίδιο, σ. 181.

²⁴⁴ Θεωρητική αναφορά που δεν συνδέεται με το αντικείμενο της έρευνάς μας, τη δράση των «πλατειών», αλλά κυρίως με τις τρομοκρατικές ομάδες, δηλαδή μελών που από μέλη οργανώσεων ασπάστηκαν την ένοπλη αντίσταση (ή βία, ανάλογα από ποια οπτική θα το δει κανείς). Μπορούμε να αντλήσουμε περισσότερες πληροφορίες για τη δράση πχ των Ιταλών τρομοκρατών από το βιβλίο της Della Porta: della Porta, D. (1990). *Il terrorismo di sinistra*. Bologna: il Mulino).

²⁴⁵ Calhoun, C. (1994a). *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford/Cambridge, MA: Blackwell, σ. 28, στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 175.

²⁴⁶ Pizzorno, A. (1978). "Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflict". Στο C. Crouch και A. Pizzorno (επιμ.) *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe*. New York: Holmes & Meier, σσ. 277-298; Pizzorno, A. (1983). "Sulla razionalità della scelta democratica". *Stato e mercato*, n. 7, Pizzorno, A. (1986). "Sul confronto intertemporale delle utilità". *Stato e mercato*, n. 7, στο DellaPorta, Dianni, 2010, σ. 190.

²⁴⁷ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 196.

ατέρμονους επαναπροσδιορισμούς, ενώ οι δεσμοί που θωρακίζονται αποτελούν προϊόν συγκυρίας, επιλεκτικότητας, μεροληψίας και επαναπροσδιορισμού της πραγματικότητας μέσα από το προσωπικό βίωμα. Μια κοινωνική συστολή και διαστολή που διαμορφώνεται και επανακαθορίζεται μέσα από τους κοινωνικούς αγώνες, προσδιορίζοντας εκ νέου τα όρια, μεταβάλλοντας τα αισθήματα οργανικής σύνδεσης του ατόμου με τη συλλογική δράση.²⁴⁸ Η ταυτότητα λειτουργεί και σε επίπεδο ατομικών αναπαραστάσεων (εκτός από συλλογικών) και των «κοινωνικά διαδεδομένων αντιλήψεων για ορισμένα κοινωνικά φαινόμενα»²⁴⁹ τα οποία και συνδέονται με την ατομική βιωματική εμπειρία, με το υποκείμενο να σημασιοδοτεί το δημόσιο και ιδιωτικό του βίο μέσα από την οικοδόμησή της (ταυτότητας). Το άτομο προσδοκά περισσότερο από τη συμμετοχή του στη συλλογική δράση, αναζητώντας απαντήσεις σε προσωπικά του ερωτήματα αλλά και για να αισθανθεί ξεχωριστό, ως μέλος μιας μεγάλης προσπάθειας που θα επιφέρει αλλαγές στην προσωπική του ζωή (αλλά και στο κοινωνικό σύνολο).²⁵⁰ «Τα εσωτερικά επιλεκτικά κίνητρα» των υποκειμένων τα οδηγούν στο να αποδώσουν «στη συλλογική δράση κάποια κανονιστική αξία ή να αποκομίσουν απ' αυτήν μια εσώτερη ικανοποίηση, ή και να βιώσουν μια λυτρωτική μεταβολή».²⁵¹ Κίνητρα όχι υλικά αλλά «αξίες και δεσμοί αλληλεγγύης»²⁵² ανάμεσα στους δρώντες. Μια συλλογιστική που μας δίνει άτυπα τον ορισμό της κινηματικής ταυτότητας ως «ένα συγκυριακό προϊόν διαπλοκής συλλογικών εικόνων που παράγονται από διάφορους δρώντες και διάφορες οργανώσεις».²⁵³

Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η επέκταση των ΜΜΕ,²⁵⁴ είναι ικανές να δημιουργήσουν συνθήκες απόκτησης ταυτότητας ακόμη και σε υποκείμενα που βρίσκονται σε απόσταση μεταξύ τους ή από τον χώρο δράσης, καθώς –ιδίως με την

²⁴⁸ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 175.

²⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 181.

²⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 185.

²⁵¹ Opp, K-D. (1989). *The Rationality of Political Protest*. Boulder, CO: Westview Press, σσ 58-59. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 189.

²⁵² DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 190.

²⁵³ Στο ίδιο, σ. 186.

²⁵⁴ Η ευρεία και ταχεία ανάπτυξη της τεχνολογίας, καθώς και η επέκταση των ΜΜΕ εντάσσονται στο ευρύτερο φαινόμενο της Παγκοσμιοποίησης. Αναφερόμαστε στην τεχνολογική παγκοσμιοποίηση. Δεν πρόκειται να προβούμε σε εκτενή αναφορά στην αμφίσημη και αμφιλεγόμενη έννοια της παγκοσμιοποίησης, γιατί –παρότι συνδέεται και μάλιστα στενά με το φαινόμενο της διάχυσης και της ταυτότητας, συνεπώς με τη διαμαρτυρία που διερευνούμε– αποτελεί ιδιαίτερο κεφάλαιο, που η ενδελεχής ανάλυσή του θα αποπροσανατολίσει παρά θα δια φωτίσει την προσέγγιση του φαινομένου. Θα προτιμούσαμε τον όρο «παγκόσμια αλληλεξάρτηση», που αφορά την εγγύτητα –πλέον– όλων των εκφάνσεων των μορφών ζωής, αλλά και την αλληλεπίδραση ανάμεσα στο παγκόσμιο και στο τοπικό.

εξέλιξη της τεχνολογίας της επικοινωνίας και της πληροφορίας—²⁵⁵ ο «χώρος», τα σύνορα ουσιαστικά διευρύνονται συμπεριλαμβάνοντας «εθνικές και υπερεθνικές κοινότητες», δίνοντας τη δυνατότητα στον «παγκόσμιο» πολίτη να αποκτήσει την ταυτότητα του «ανήκειν» σε μία ομάδα χωρίς να κρίνεται απαραίτητη η φυσική του παρουσία και δίχως οι δρώντες να ταυτίζονται με τον εκάστοτε τοπικό χώρο. Πρόκειται για ένα φαινόμενο που παρατηρείται στις μεταβιομηχανικές κοινωνίες, η «εξασθένηση» δηλαδή των σχέσεων που προκύπτουν από την «εδαφική γειτονία» και την ίδια στιγμή, η ενδυνάμωση των κοινοτικών σχέσεων εξ' αποστάσεως. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στο παράδειγμά μας, καθώς πολλά άτομα «συμμετείχαν» στη συλλογική δράση των «Αγανακτισμένων» χωρίς καν να παρευρεθούν στις πλατείες όπου έλαβαν χώρα οι διαμαρτυρίες (υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για την ελληνική εκδοχή, εικάζουμε ότι κάτι παρόμοιο θα συνέβη και με τους «Los Indignados» ή τις άλλες κινητοποιήσεις «Occupy»).²⁵⁶ Συνέπεια του —θεωρητικού και εμπειρικού— παραδείγματός μας είναι η ελάττωση των ταυτοτικών συνδηλώσεων απόρροια της άμεσης επαφής (face to face) και των διαδράσεων εκείνων που έχουν ως απαραίτητη προϋπόθεση τη συνάντηση, τη συνύπαρξη σε μια τοπική κοινότητα.²⁵⁷

Η ταύτιση με μια συγκεκριμένη κινηματική δράση δεν σημαίνει απαραίτητα ένα συλλογικό «ΕΜΕΙΣ»,²⁵⁸ αναγείροντας το θέμα της ύπαρξης πολλαπλών ταυτοτήτων, καθώς δεν είναι αναγκαία συνθήκη για τους δρώντες να συμμερισθούν τις ίδιες συστηματικές και συνεκτικές αξίες, αφού έχει παρατηρηθεί πολλές φορές η ύπαρξη συλλογικών ταυτοτήτων που είναι ασύμβατες μεταξύ τους, όπως εξάλλου έδειξε και η περίπτωση των «Αγανακτισμένων».²⁵⁹ Ένα κοινωνικό κίνημα συνήθως αναπαρίσταται ως «χαρακτήρας» με στρατηγική δράση και πολιτισμικό προσανατολισμό, με αποτέλεσμα να θεωρείται ότι διαθέτει ομοιογενή ταυτότητα. Μια ανάγνωση που δεν υπολογίζει την πολλαπλότητα των ταυτοτήτων εντός της κινηματικής ομάδας και που δεν συνεπάγεται ένα ισχυρό «εμείς», με την ταύτιση με ένα κίνημα να μη σημαίνει *κατ' ανάγκη* ότι όλα τα μέλη του συμμερίζονται μια συνεκτική κοσμοθεωρία. Επίσης, οι ταυτότητες των κινημάτων δύναται να είναι αποδεκτές από υποκείμενα που δεν διέθεταν πρότερη οργανωτική εμπειρία, κάτι που έγινε ιδιαίτερα εμφανές στο

²⁵⁵ Στις βιομηχανοποιημένες περιοχές του πλανήτη, στα αναπτυγμένα ή αναπτυσσόμενα κράτη, εκεί που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο ή στα δίκτυα 3^{ης} ή 4^{ης} γενιάς με τις συσκευές κινητής τηλεφωνίας.

²⁵⁶ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 174.

²⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 179.

²⁵⁸ Ένα συμπεριληπτικό «εμείς» μάλιστα, με τη συλλογικότητα να ορίζεται ως ένα σύνολο από «εγώ». DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 191.

²⁵⁹ Κούση, 2008, ό.π., σ. 112.

παράδειγμα που μελετάμε, όπως και ότι είναι δυνατόν, να «αισθάνεται κανείς μέρος κάποιου κινήματος χωρίς να ταυτίζεται με οποιαδήποτε συγκεκριμένη οργάνωση και μάλιστα απορρίπτοντας ταυτοχρόνως με σαφήνεια τις οργανώσεις στο σύνολο τους».²⁶⁰

Ο Tilly, μας δίνει τον ορισμό του σχεσιακού ρεαλισμού, σύμφωνα με τον οποίο «..οι ανταλλαγές, οι αλληλεπιδράσεις, οι κοινωνικοί δεσμοί και οι συζητήσεις συνιστούν την κεντρική ουσία της κοινωνικής ζωής.»²⁶¹ Ένας «παλλόμενος χώρος διαλόγου» (catnet) σύμφωνα με τον ίδιο, που δίνει τη δυνατότητα στα άτομα να δημιουργήσουν αντιστάσεις αλλά και συλλογικές δράσεις.²⁶²

Στο παράδειγμά μας, στους «Αγανακτισμένους», έχουμε πολλαπλές ταυτότητες, διχοτομήσεις που αξίζουν να αναφερθούν, καθώς τα κίνητρα των δρώντων δεν ήταν τα ίδια, ξεκινώντας από την ανθρωπογεωγραφία των «δύο πλατειών», της «άνω» και της «κάτω», όπου άτομα με διαφορετικό ιδεολογικοπολιτικό χαρακτήρα, με σοβαρές ασυμβατότητες και αντιφάσεις ένωσαν ουσιαστικά τις «φωνές» τους, τις κοινές τους προσδοκίες επειδή ο «εχθρός» ήταν ίδιος, για τις επιμέρους και πάλι αναφέρω ομάδες, καθώς εμφανέστατα η «ανάγνωση» της πραγματικότητας είναι εντελώς διαφορετική για τον δρώντα που συμμετείχε ίσως και για πρώτη φορά στη ζωή του στην άνω πλατεία και που μπορεί να μην αισθάνθηκε ποτέ μέρος μιας συλλογικής δράσης αλλά να εξέφραζε -έστω μαζί με άλλους- απλώς τον εαυτό του, με τον πληβειακό τρόπο που τη χαρακτήριζε (φωνές, μούντζες, γενικά μια λαϊκή φασαρία που είχε και αυτή τον δικό της πολιτιστικό συμβολισμό παρά τις όποιες «ενστάσεις» μπορεί να έχει κάποιος για την «κενότητα» των θέσεων της οργής) από εκείνον της κάτω πλατείας με τον ιδιαίτερα πολιτικοποιημένο λόγο και τους διαφορετικούς πολιτικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς συμβολισμούς. Αυτός ο διαχωρισμός και ό,τι συνεπάγεται για τους (μη) μηχανισμούς ταύτισης, ίσως αποτέλεσε έναν από τους λόγους ύφεσης της διαμαρτυρίας καθώς «φάσεις συγκρουσιακής εντατικοποίησης τείνουν να ενισχύουν την ευρύτερη συλλογική αλληλεγγύη παρά την ταύτιση με συγκεκριμένες οργανώσεις», διαρρηγνύοντας την όποια ενότητα ή διαδικασία απόκτησης ταυτότητας.²⁶³

Οι «Αγανακτισμένοι», αποτέλεσαν ένα ετερογενές σύνολο ανθρώπων όλων των ηλικιών όπως είδαμε στην υποενότητα 2.2. Το να αποκτήσει ταυτότητα μια τέτοια ανθρώπινη μάζα και μια πορεία αλλαγής από το «ΕΓΩ» στο «ΕΜΕΙΣ» αποτέλεσε ένα

²⁶⁰ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 186.

²⁶¹ Tilly, C. (2002). *Stories, Identities and Political Change*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield. σ. 72.

²⁶² Κούση, 2008, ό.π., σ. 113.

²⁶³ Fantasia, R. (1988). *Cultures of Solidarity: Consciousness, Action, and Contemporary American Workers*. Berkley/London: University of California Press., στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 187.

πολύ δύσκολο εγχείρημα με αμφίβολα αποτελέσματα. Το βέβαιο είναι ότι ο κοινός «εχθρός» -παρά τους πολλαπλούς «στόχους»- ενίσχυσε το αγωνιστικό θέλημα των διαμαρτυρομένων και το συνεκτικό τους ιστό, τουλάχιστον στον πολιτικο-γεωγραφικό χώρο όπου υπήρχαν κοινές ιδεολογικοπολιτικές αντιλήψεις και στόχοι (ή ένα από τα δύο).²⁶⁴ Η αλληλεγγύη, ο αλληλοσεβασμός, τα κοινά αιτήματα της πλειοψηφίας για άμεση δημοκρατία, κοινωνική δικαιοσύνη και ισότητα, ενίσχυσαν το αίσθημα του «ανήκειν» σε μια συλλογικότητα, που κανένα κόμμα και καμιά ιδεολογία –από ότι φάνηκε– δεν μπορούσε να πραγματοποιήσει. Οι δρώντες αισθάνθηκαν μέλη μιας συλλογικότητας -αναπτύσσοντας μεταξύ τους συναισθηματικούς δεσμούς- που είχαν σκοπό την κοινωνική και πολιτική αλλαγή, επιλέγοντας την πολιτική της «σύγκρουσης» μέσω της οποίας οι ταυτότητες σφυρηλατούνται. Εξάλλου, αποτελεί μια οργανωτική αρχή αφού δίνει τη δυνατότητα προσδιορισμού των συμμάχων τους αλλά και των «εχθρών» τους, μια δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού που πυροδοτεί με τη σειρά της τη δράση.²⁶⁵ Αποδεικνύεται δηλαδή ότι μη ορθολογιστικά κριτήρια συμμετοχής όπως αυτά που αναφέρθηκαν, είναι πολύ σημαντικά θέτοντας υπό διερεύνηση την ορθολογικότητα του εγχειρήματος της συμμετοχής,²⁶⁶ δίχως αυτό να σημαίνει ότι δεν μπορούν να συνυπάρξουν.²⁶⁷

²⁶⁴ Ο Melucci αναφέρει πως «τα άτομα δρουν συλλογικά, "κατασκευάζουν" τη δράση τους {...} ορίζοντας με διανοητικούς όρους το πεδίο των δυνατοτήτων και τα όρια που αντιλαμβάνονται, την ίδια στιγμή που ενεργοποιούν τις σχέσεις τους ώστε να νοηματοδοτήσουν το "βρισκόμαστε μαζί" και (κατά συνέπεια) τους στόχους που επιδιώκουν». Αυτή την «κατασκευή» της συλλογικής δράσης, την αποκαλεί «συλλογική ταυτότητα». Σύμφωνα με τον ίδιο, «η συλλογική ταυτότητα εμπεριέχει διανοητικούς ορισμούς που αφορούν στο τέλος, το νόημα και το πεδίο της δράσης. Αυτά τα διαφορετικά στοιχεία {...} της συλλογικής δράσης ορίζονται εντός μιας γλώσσας που είναι κοινή σε ένα τμήμα ή στο σύνολο της κοινωνίας (και) συμπεριλαμβάνονται σε ένα σύνολο τελετουργικών (και) πολιτιστικών τεχνουργημάτων {...}. Αυτό το διανοητικό επίπεδο δεν συνεπάγεται απαραίτητα ενιαία και συνεκτικά πλαίσια, αλλά δομείται μέσω της αλληλεπίδρασης ενώ περιλαμβάνει διαφορετικούς και ορισμένες φορές, αντιφατικούς ορισμούς». Στο Melucci, A. (1995). *"The Process of Collective Identity"*. Στο Johnston, H. και Klandermans, B. (επιμ.), (1995). *Social Movements and Culture*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press/UCL Press, [Στο εξής: Melucci, 1995], σσ. 43-45. Βλ. και Abelson, R. (1981). *"The Psychological Status of the Script Concept"*. *American Psychologist* 36, σσ. 715-729; Eiser, J. R. (1980). *Cognitive Social Psychology*. London: McGraw-Hill; Neisser, U. (1976). *Cognition and Reality*. San Francisco: Freeman, στο Melucci, 1995, ό.π.; Billig, M. (1995). *"Rhetorical Psychology, Ideological Thinking, and Imagining Nationhood"*, στο Johnston, H. και Klandermans, B. (επιμ.), (1995). *Social Movements and Culture*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press/UCL Press, σ. 45. Για το έργο του Melucci βλ. επίσης: Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present*. London: Hutchinson Radius. [Στο εξής: Melucci, 1989]; Melucci, 1996, ό.π.

²⁶⁵ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π, σσ. 63, 66-67, 174-176.

²⁶⁶ Το συγκεκριμένο μοντέλο, του ορθολογικού δρώντα δηλαδή δείχνει να μη λαμβάνει υπόψη τη δυναμικότητα της συλλογικής δράσης και τις διεργασίες οικοδόμησης της ταυτότητας, ενώ επισκιάζει και το ρόλο που διαδραματίζουν τα συμφέροντα των διεκδικητών καθώς οι τελευταίοι εμπλέκονται σε «μορφές συλλογικής δράσης για τις οποίες υπάρχουν τα ισχυρότερα κίνητρα». DellaPorta, Dianni, 2010, σ. 195.

²⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 193.

Οι ανωτέρω συνεκτικοί δεσμοί, δεν οφείλονται σε χαρακτηριστικά όπως είναι π.χ. η κοινωνική τάξη ή το φύλο, αλλά τις κοινές αξίες και προσανατολισμούς – στόχους, των δρώντων, τις συμπεριφορές, τις κοσμοθεωρίες, τους τρόπους διαβίωσης, τις κοινές εμπειρίες και γενικά τις ίδιες μεταϋλικές αξίες, καθώς και μια διάθεση για άμεση δράση, δημιουργώντας άτυπα δίκτυα αλληλεγγύης. Το πρόβλημα στην υπό ανάλυση περίπτωση ήταν η πληθυσμιακή ευρύτητα, όπερ η ανάγκη να βρεθούν οργανωτικοί πόροι ώστε να συντονισθούν οι δρώντες (πολύ μεγάλο δηλαδή «κόστος συντονισμού»),²⁶⁸ αλλά και η ανάγκη να ενεργοποιηθούν τα άτομα εκείνα που λειτουργούσαν με ατομικά κίνητρα και δεν ανήκαν σε ομάδες (μικρές ή μεγάλες). Αυτό αποτέλεσε μια μεγάλη πρόκληση για τους οργανωτές (μετά την ίδια την πρόσκληση που στέφθηκε με μεγάλη επιτυχία).

Ανακεφαλαιώνοντας, η οικοδόμηση ταυτότητας αποτελεί βασικό παράγοντα σε μια συλλογική δράση, αφού δίνει τη δυνατότητα «υπολογισμού» του κόστους και του οφέλους της (δράσης), την ίδια στιγμή που τα υποκείμενα που συμμετέχουν «μοιράζονται» συμφέροντα, αξίες, κ.λπ., δίχως αυτό να σημαίνει ότι οι δρώντες είναι αναγκαστικά ομοιογενείς όπως ήδη αναφέραμε τόσο θεωρητικά όσο και με την ανάλυση παραδείγματος («Αγανακτισμένοι»), με τους ίδιους να ταυτίζονται συνήθως με «ετερογενή σύνολα».²⁶⁹ Σήμερα, αρκετά έτη μετά τις κινητοποιήσεις, είμαστε σε θέση να αναγνώσουμε τη μη ύπαρξη –όχι διεκδικητικής συνέχειας– αλλά ταυτοτήτων που δυνητικά μπορούν να επανεργοποιήσουν τους συγκεκριμένους δρώντες. Παρόλο που «ψήγματα διεκδικητών των πλατειών» υπήρχαν σε μεταγενέστερες χρονικά κινητοποιήσεις, αφήνοντας ελπίδες²⁷⁰ για μια διεκδικητική ενότητα και συνέχεια στο χώρο²⁷¹ και στο χρόνο. Ίσως οι ταυτότητες που οικοδομήθηκαν στο χρονικό διάστημα που μελετάμε να είχαν «ελαστικό» και «συμπεριληπτικό» χαρακτήρα, δηλαδή μια

²⁶⁸ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 189.

²⁶⁹ Στο ίδιο, σσ. 207-208.

²⁷⁰ «Αφήνοντας ελπίδες» για όσους πιστεύουν στον ρόλο που διαδραματίζουν τα κοινωνικά κινήματα στη δημόσια σφαίρα –τόσο ακτιβιστικά όσο και ακαδημαϊκά- και ειδικά όταν (ξαναδίνουμε τον ορισμό τους) άνθρωποι απλοί δίχως ισχυρούς οικονομικούς πόρους και πρόσβαση στη θεσμική εξουσία, οργανώνονται σε ομάδες και διεκδικούν, διατυπώνουν αιτήματα αλλά και συγκρούονται με αντιπάλους που αποτελούν, αυτό που ονομάζουμε κανονιστικά «καθεστηκία τάξη». Εξάλλου είναι ακαδημαϊκή πλέον θέση ότι τα κινήματα δεν αντιμετωπίζονται όπως τη μεταπολεμική περίοδο, ως παρείσακτες και παθογενείς συλλογικές δράσεις. Η εμφάνιση του επιστημονικού κλάδου της συγκρουσιακής πολιτικής άλλαξε τη γνωστική πραγματικότητα (η οποία εξαντλούταν στο πως μπορεί να αντιμετωπισθεί το φαινόμενο) και οι συλλογικές δράσεις αποτελούν μέρος της πολιτικής κοινωνιολογίας και της συγκρουσιακής πολιτικής, με τον Charles Tilly – εκ των θεμελιωτών της νέας επιστήμης – να επισημαίνει πως «τάξη και όχι αταξία είναι το βασικό χαρακτηριστικό των συλλογικών δράσεων». Σεφεριάδης, 2017, σ.35.

²⁷¹ Η Πλατεία Συντάγματος λόγω της πολιτικά «νευραλγικής» της θέσης, αποτελεί σημείο συνάντησης διεκδικητικών υποκειμένων διαχρονικά.

διεκδικητική ομάδα να μην συνδέεται άμεσα με την ίδια τη διεκδίκηση αλλά να δημιουργεί συνθήκες επικοινωνίας ανάμεσα στους ίδιους τους δρώντες της συγκεκριμένης διαμαρτυρίας και άλλους που ανήκουν σε διαφορετικά διεκδικητικά περιβάλλοντα. Εξάλλου, αν ίσχυε το αντίθετο, η αποκλειστική δηλαδή οικοδόμηση ταυτότητας μέσα στη δράση, τότε θα ελλόχευε ο κίνδυνος της «απομόνωσης» από «εξωτερικά» ακροατήρια, επειδή η αποκλειστικότητα συνεπάγεται και αποκλεισμό όσων δεν ανήκουν στην ίδια τη δράση.²⁷² Δεν είμαστε σε θέση επίσης να γνωρίζουμε το κατά πόσο οι οργανωτές της διαμαρτυρίας²⁷³ προσπάθησαν να «χειραγωγήσουν τα ταυτοτικά σύμβολα», αν υπήρξε δηλαδή ένα οργανωμένο σχέδιο που αποσκοπούσε στον έλεγχο της ταυτοτικής διαδικασίας από οργανωτές – δρώντες με πρότερη κινηματική εμπειρία που γνωρίζουν πολύ τη σημαντικότητα της οικοδόμησης ταυτότητας χωρίς όμως διάθεση να περιχαρακώσουν τα όριά της. Επίσης, σημειώνουμε πως η συμπεριληπτικότητα²⁷⁴ που παρατηρείται στο υπό διερεύνηση φαινόμενο, αποτελεί μια προσπάθεια των οργανωτών της δράσης (στο βαθμό που υπήρξαν όπως αναφέραμε και με αυτόν τον ρόλο από την αρχή της δράσης) να κινητοποιήσουν μεγαλύτερο αριθμό δρώντων. Μάλιστα για την επίτευξη του στόχου τους εφάρμοσαν στρατηγικές σύγχρονου μάρκετινγκ όπως είναι η αποστολή sms και η ευρύτερη χρήση του διαδικτύου (όπως θα δούμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο). Είναι ένας από τους λόγους λοιπόν της ευρείας συμμετοχής καθώς αν οι δρώντες - οργανωτές είχαν συγκεκριμένη πολιτική ταυτότητα θα είχαν πρόσβαση μόνο στα άτομα εκείνα που μοιράζονταν τις ίδιες αξίες.²⁷⁵

Είδαμε, λοιπόν, στο παρόν κεφάλαιο πόσο σημαντική είναι η οικοδόμηση της ταυτότητας για την ίδια τη συλλογική δράση. Οι δρώντες συνδέονται μεταξύ τους, όπως αναφέραμε, με κοινές αξίες, προσδοκίες, συμφέροντα δημιουργώντας κοινές αναπαραστάσεις για τα προβλήματα εκείνα που θεωρούν σοβαρά για τους ίδιους και το κοινωνικό σύνολο, με τον «αντίπαλο» να είναι κοινός, απόρροια (όπως είδαμε) ορθολογικής ή μη συμπεριφοράς παρόλο που το πρώτο στοιχείο είναι αμφιλεγόμενο καθώς είναι πάρα πολύ δύσκολο να συνδεθεί το έντονο συναίσθημα με μικρό ή μεγάλο

²⁷² Friedman, D. & McAdam, D., (1992). "Collective Identity and Activism". Στο A. Morris και C. McClurg Mueller (επιμ.) *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven: Yale University Press, σσ. 156-173, 1992, στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 191.

²⁷³ Δεν αποτελεί αντίφαση με το «αυθόρμητο της κινητοποίησης», είναι περισσότερο μια ρητορική θέση, καθώς δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν υπήρχαν και οργανωτές εξ αρχής ή η διαμαρτυρία «νοθεύθηκε» με τη συμμετοχή των πολιτικών κομμάτων.

²⁷⁴ Αναφορά στη συμπεριληπτική ταυτότητα των διεκδικητικών υποκειμένων.

²⁷⁵ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 192-193.

στρατηγικές. Εν κατακλείδι, η ταυτότητα²⁷⁶ είναι υπό συνεχή αυτο – και ετερο – προσδιορισμό, μέσα σε ένα πολιτικό περιβάλλον –που στην περίπτωση που μελετάμε– θεωρείται καταπιεστικό από τους δρώντες.

2.5 Ανθρωποτόπος – Επιστροφή στην τοπικότητα: Μια αστικογεωγραφική προσέγγιση της διαμαρτυρίας της «πλατείας»

«Οι πόλεις και ιδιαίτερα οι μεγαλουπόλεις, τελούν σε κατάσταση ασταθούς ισορροπίας {...} τελούν σε κατάσταση διηνεκούς αναστάτωσης, σαρώνονται από τον άνεμο του κάθε νέου δόγματος, υφίστανται αδιάκοπους συναγερμούς, και κατά συνέπεια η κοινότητα βρίσκεται σε μια χρόνια κατάσταση κρίσης.»²⁷⁷

²⁷⁶ Για τη συλλογική ταυτότητα δείτε επίσης και: Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (επιμ.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press [Στο εξής: Meyer et al. 2002]; Klatch, R. (2002). "The Development of Individual Identity and Consciousness among Movements of the Left and Right"; Meyer, D. (2002). *Opportunities and Identities: Bridge-Building in the Study of Social Movements*; Reger, J. (2002). "More Than One Feminism: Organizational Structure and the Construction of Collective Identity" [Στο εξής: Reger, 2002].; Robnett, B. (2002). "External Political Change, Collective Identities, and Participation in Social Movement Organizations", στο Meyer et al., 2002. Καθώς και: Johnston, H., Larava, E. και Gusfield, J. (1994). "Identities, Grievances, and New Social Movements." σσ. 3–35 στο (επιμ.) Larana, E., Johnston, H. και Gusfield, J., *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Philadelphia: Temple University Press; Melucci, 1989, ό.π.; Melucci, A. (1995). "The Process of Collective Identity." Στο Johnston H. and Klandermans B. (επιμ.). *Social Movements and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press; Taylor, V. (2000). "Emotions and Identity in Women's Self-Help Movements." σσ. 271–299 στο (επιμ.) Stryker, S., Owens, T. και White, R. *Self, Identity, and Social Movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press; Taylor, V. και Raeburn, N. (1995). "Identity Politics as High-Risk Activism: Career Consequences for Lesbian, Gay, and Bisexual Sociologists." *Social Problems* 42 (2), σσ 252–73; Taylor, V. και Whittier, N. (1992). "Collective Identity in Social Movement Communities: Lesbian Feminist Mobilization." σσ. 104–29 στο (επιμ.) Morris, A. και Mueller, C. M. *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven, CT: Yale University Press, στο Reger, 2002.

²⁷⁷ Park, R. (2010). "Η Πόλη: Προτάσεις για τη διερεύνηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς στο αστικό περιβάλλον" (Τίτλος πρωτοτύπου: "The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Environment"). [Στο εξής: Park, 2010]. Στο Γεωργαντάς, Η., Γκιούρας, Θ. (μτφρ., επιμ., εισ.) *Χώρος, Πόλη και Εξουσία στη Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Σαββάλας, σ. 503.

2.5.1 Αστική Κοινωνιολογία: η πόλη. Στην κοινωνιολογία της πόλης²⁷⁸ ή αστική κοινωνιολογία, διερευνούμε την ενότητα του χώρου²⁷⁹ (ως τόπο «συμφιλίωσης» ή κοινωνικής αποδιοργάνωσης) σε συνδυασμό με τον πολιτικό-κοινωνιολογικό προβληματισμό/τομέα: η μελέτη δηλαδή της πόλης ως ανεξάρτητης μεταβλητής, καθώς και προϊόν δράσης και κοινωνικής δυναμικής ενός ιστορικο-γεωγραφικού σχηματισμού (αλληλοεξαρτώμενο σύστημα περιβάλλοντος, πληθυσμού, τεχνολογίας και κοινωνικής οργάνωσης), η οποία μας οδηγεί σε ένα αρχικό συμπέρασμα ότι η «μόνιμη εγκατάσταση μιας ανθρώπινης κοινότητας με υψηλή πυκνότητα και αρκετή ετερογένεια εξασφαλίζει την εμφάνιση μιας νέας κουλτούρας».²⁸⁰ Αυτό που αποκαλούμε κουλτούρα της πόλης (ένα ιδιαίτερο σύστημα αξιών, κανόνων, συμπεριφορών, στάσεων και πεποιθήσεων, ένας κοινωνικοπολιτιστικός τύπος δηλαδή) είναι στην πραγματικότητα η «πολιτιστική ερμηνεία της καπιταλιστικής εκβιομηχάνισης»,²⁸¹ η εμφάνιση της «ελεύθερης» οικονομίας και η ορθολογικοποίηση της κοινωνίας. Η εκβιομηχάνιση αποτελεί την «κινητήρια δύναμη»²⁸² των κοινωνικών μεταβολών εδώ και ενάμιση αιώνα. Αλλά και παράγοντας «ασυνέχειας» ανάμεσα στη «βιομηχανία» και στις «ιστορικές συνθήκες».²⁸³ Παρόλα αυτά, η Πόλη -είτε αναφερόμαστε στην αρχαία, στη μεσαιωνική είτε στην πόλη της Ανατολής²⁸⁴- υπάρχει

²⁷⁸ Όταν συζητάμε για την πόλη, οφείλουμε να την «ορίσουμε». Υιοθετούμε σε αυτή μας την προσπάθεια τον ορισμό για την πόλη που μας δίνει ο Lefebvre: «η πόλη είναι προβολή της κοινωνίας, πάνω στο έδαφος, δηλαδή όχι μόνο στο αισθητό πεδίο, αλλά πάνω στο ιδιότυπο πεδίο που αντιλαμβάνεται και συλλαμβάνει η σκέψη και που ορίζει την πόλη και το αστικό.». Ο ίδιος αναφέρει ότι «αυτό που εγγράφεται και προβάλλεται» δεν είναι μόνο οι κοινωνικοί συσχετισμοί ή οι τρόποι παραγωγής αλλά και ο ρυθμός, ο χρόνος, με την πόλη να «ακούγεται σαν μουσική» και «διαβάζεται σαν έλλογη γραφή». Οι πόλεις διαφέρουν μεταξύ τους με τις διαφορές να προκύπτουν από την ιστορία, τον καταμερισμό της εργασίας, τη σχέση της πόλης με την περιφέρεια, δηλαδή την πόλη «ως σύνολο διαφορών μεταξύ των πόλεων», αλλά και οι τρόποι «που ζει κανείς την αστική ζωή», «το πλήθος», η «συνύπαρξη» μέσα στην πόλη και άλλες διατυπώσεις από τις οποίες προκύπτουν και άλλοι ορισμοί. Lefebvre, 2007, ό.π., σσ. 83-84. Αναφορικά με την πόλη, ο Robert Ezra Park αναφέρει ότι (η πόλη) «είναι περισσότερο ένας τρόπος του σκέπτεσθαι, ένα σώμα [αποτελούμενο] από συνήθειες και παραδόσεις, [καθώς] και από τις οργανωμένες στάσεις και τα συναισθήματα που ενυπάρχουν σε αυτές τις συνήθειες και [οι οποίες] μεταδίδονται με αυτή την παράδοση. Με άλλα λόγια, η πόλη δεν είναι απλώς ένας υλικοφυσικός μηχανισμός κι ένα τεχνητό κατασκεύασμα. Εμπλέκεται στις ζωτικές διεργασίες των ανθρώπων που την αποτελούν· είναι ένα προϊόν της φύσης, και ειδικά της ανθρώπινης φύσης». Park, 2010, ό.π., σ. 479.

²⁷⁹ Διακρίνουμε τρεις μορφές του χώρου: α. ως «ευκλείδειος, υλικός, φυσικός χώρος, με συγκεκριμένες γεωμετρίες, αποστάσεις, φυσικά χαρακτηριστικά, όρια κ.λπ.», β. ως «πεδίο άυλων σχέσεων» ανάμεσα σε άτομα και ομάδες, «ο χώρος της διανοητικής σύλληψης». Και γ. ως χώρος αναπαραστάσεων, φαντασιακός, βιωμένος, «ο χώρος της μνήμης και των οραμάτων που με τη σειρά τους “κατασκευάζουν” χώρους», ο χώρος της τέχνης κ.ο.κ. Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σσ. 11-12.

²⁸⁰ Castells, M., (1990). *Πόλη και Κοινωνία, Ιδεολογία Κοινωνιολογική Θεωρία και Σχεδιασμός* (επιμ. Π. Λαζαρίδης (επιμ.). Αθήνα: Νέα Σύνορα/Α. Λιβάνης. [Στο εξής: Castells 1990], σ. 20.

²⁸¹ Στο ίδιο, σ. 20.

²⁸² Lefebvre, 2007, ό.π. σ. 21.

²⁸³ Στο ίδιο, σ. 26.

²⁸⁴ Ο Lefebvre αναφέρει πως «τούτη η πόλη με τα τόσα αναπάντεχα και τις μεταμορφώσεις από τον καιρό των αρχαϊκών της πυρήνων, που διαδέχτηκαν το χωριό, τούτη η θαυμαστή κοινωνική μορφή, το κατεξοχήν

πριν από την έλευση των «μηχανών» και του καπιταλισμού και των αλλαγών που (αυτοί οι παράγοντες) επέφεραν στο αστικό τοπίο.²⁸⁵ Η πόλη -κατά τον Robert Park- είναι η «*πιο συνεπής και, συνολικά, η πιο επιτυχημένη προσπάθεια του ανθρώπου να ανακατασκευάσει τον κόσμο στον οποίο ζει σύμφωνα με τις επιθυμίες του.*»²⁸⁶ και προσθέτει πως «*είναι και ο κόσμος στον οποίο είναι στο εξής καταδικασμένος να ζει. Έτσι, έμμεσα, και χωρίς καμία σαφή αίσθηση της φύσης της αποστολής του, φτιάχνοντας την πόλη ο άνθρωπος ξαναέφτιαξε τον εαυτό του.*»²⁸⁷ Η (επανα)δημιουργία της πόλης λοιπόν, είναι εκ νέου δημιουργία του εαυτού μας, ένα από τα βασικά -πλην όμως «*παραμελημένα*»²⁸⁸ σύμφωνα με τον Harvey- «*ανθρώπινα δικαιώματα*».²⁸⁹ «*Η πόλη είναι το μέρος όπου όλα τα είδη και οι τάξεις των ανθρώπων αναμειγνύονται, πολλές φορές απρόθυμα και ανταγωνιστικά, για να παράγουν μια κοινή, αν και διαρκώς μεταβαλλόμενη και εφήμερη ζωή.*»²⁹⁰

Η πόλη αποτελεί το κέντρο της «*κοινωνικής και πολιτικής ζωής*».²⁹¹ Η βιομηχανία εγκαθίσταται αρχικά κοντά στις πλουτοπαραγωγικές πηγές (ποτάμια, δάση κ.α.), στα μέσα μεταφοράς (ποτάμια, διώρυγες, σιδηρόδρομοι κ.α.) και στο εργατικό δυναμικό, ενώ στη συνέχεια, προς ικανοποίηση των βιομηχάνων, πλησιάζει το άστυ. Ο καπιταλισμός και η αστική τάξη, μετατρέπουν την ακίνητη περιουσία σε κινητή ενώ ταυτόχρονα, η γαιοκτησία και η γεωργική παραγωγή υποχωρούν.²⁹² Η γη -η οποία αποκτά ανταλλακτική αξία- δεν ανήκει πλέον στους φεουδάρχες αλλά στους κεφαλαιοκράτες, με την ευρύτερη έννοια του όρου και όπως αρμόζει στους εύρωστους οικονομικά πολίτες της εποχής που πραγματοποιούν την εμφάνισή τους με την εκβιομηχάνιση. Μαζί με τη γη, αλλάζει «*χέρια*» και η εξουσία. Ανήκει πλέον στο Κράτος με την αρωγή του δικτύου των πόλεων που συγκεντρώνουν το άστυ, την ύπαιθρο, αλλά και τους θεσμούς, με συγκεκριμένο -τεχνικά, κοινωνικά, πολιτικά- «*καταμερισμό εργασίας*».²⁹³ Η πόλη που επιβάλλεται, που συγκεντρώνει την ισχύ, είναι

έργο της πράξης και του πολιτισμού, καταστρέφεται και αναδημιουργείται μπροστά στα μάτια μας». Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 105.

²⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 22.

²⁸⁶ Park, R. (1967). *On Social Control and Collective Behavior*. Chicago: Chicago University Press., σ. 3. Στο Harvey, D. (2012). *Εξεγερμένες Πόλεις. Από το Δικαίωμα στην πόλη, στην επανάσταση της πόλης* (μτφρ. Κ. Χαλμούκου). Αθήνα: ΚΨΜ. [Στο εξής: Harvey, 2012], σ. 38.

²⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 38.

²⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 38.

²⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 38.

²⁹⁰ Harvey, 2012, ό.π., σ. 137.

²⁹¹ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 23.

²⁹² Στο ίδιο, σ. 23.

²⁹³ Στο ίδιο, σσ. 23-24.

πλέον η πρωτεύουσα. Ο καταμερισμός αλλάζει. Είναι κοινωνία, κράτος, πόλη.²⁹⁴ Η πόλη, «*χτυπημένη ταυτόχρονα από πάνω και από κάτω*»,²⁹⁵ εναρμονίζεται σύμφωνα με τις ταγές της εκβιομηχάνισης. Γίνεται «*υλικό μέσο, ικανό να οργανώνει την παραγωγή, να ελέγχει την καθημερινή ζωή των παραγωγών και την κατανάλωση των προϊόντων*».²⁹⁶ Την ίδια στιγμή που «ο κοινωνικός χώρος τεμαχίζεται», ένα κύριο χαρακτηριστικό της πόλης, η έλλογη δηλαδή μορφή της -η ορθολογική απάντηση «στην αγροτική ζωή που ήταν στο έλεος της φύσης»²⁹⁷ - περνάει πλέον στον εθνικό ή παγκόσμιο χώρο.²⁹⁸ Η

²⁹⁴ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 24.

²⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 105.

²⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 105.

²⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 106.

²⁹⁸ Στο διάλογο που διαδραματίζεται στην επιστημονική κοινότητα σχετικά με τον ρόλο της παγκοσμιοποίησης και των μανιχαϊστικών απόψεων που πρεσβεύουν την κατάργηση των εθνικών συνόρων, τη συρρίκνωση της απόστασης και την εν γένει αποδόμηση του χώρου που οδηγεί αναπόφευκτα σε μεταμοντέρνες θεωρίες που σχετίζονται με το τέλος της γεωγραφίας, η κριτική προσέγγιση της γεωγραφίας και του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης παρουσιάζει μια διαφορετική οπτική που «βλέπει» το «παγκόσμιο» ως «μια νέα φάση στη διεθνή επέκταση του καπιταλισμού» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ. 191). Πολλές από τις ανωτέρω προσεγγίσεις βασίζονται στην «τεχνολογική αιτιοκρατία» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 191.) που υποβιβάζει τον χώρο στις «υλικές του διαστάσεις» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 191.). Συμβαίνει όντως αυτό ή η τεχνολογική εξέλιξη δεν καταργεί το χώρο, αλλά κατασκευάζει «διαφορετικές χωρικότητες και χρονικότητες» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 191.); Μια άλλη στρέβλωση που αναδεικνύουν αριστεροί επί το πλείστον μελετητές αφορά τη νεωτερική αφήγηση της προόδου όπου «όλοι οι τόποι, οι περιφέρειες και οι χώρες βρίσκονται σε μια σειρά, όπου οι “καθυστερημένες” τρέχουν να προλάβουν τις “αναπτυγμένες”» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 192.), μη λαμβάνοντας υπόψη την πιθανότητα μιας εναλλακτικής διαδρομής, αλλά και το δικαίωμα (αυτών των χωρικών εννοιών) να διαθέτουν «τον δικό τους χώρο και χρόνο» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 192.), τη δυνατότητα «να διηγηθούν μια άλλη γεωγραφία και ιστορία προόδου» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 192.). Επίσης, ενώ αναγνωρίζεται η γεωγραφική ελευθερία του παγκόσμιου κεφαλαίου, δεν υπάρχει μια αντίστοιχη «παγκόσμια, ελεύθερη αγορά για την εργασία» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 192.). Όταν δε στη συζήτηση του παγκόσμιου εισάγεται και το τοπικό, τότε ακολουθείται συνήθως η λογική της αναπαραγωγής της χωρο-κοινωνικής οργάνωσης με βάση ομόκεντρους κύκλους (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 193.). Αυτό όμως προϋποθέτει «κλειστές περιοχές και μια μετάβαση από τη μια κλίμακα στην άλλη πάντα μέσω κάποιας ενδιάμεσης» {Cox, K.R. (επιμ.) (1988). *Spaces of Globalization: Reasserting the power of the local*. New York: Guilford και Herod, A. (2003). "Scale: the local and the global", στο S. Hollaway, St. Rice, G. Valentine (επιμ.) *Key Concepts in Geography*. London: Sage, σσ. 229-247 και Herod, A. Wright, M.W. (2002). "Placing scale: and introduction", *Geographies of power: placing scale*. Oxford: Blackwell, σσ. 1-14. Στο Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 193.}, κάτι που δεν αποδεικνύεται εμπειρικά. Για αυτόν τον λόγο προτείνεται μια υβριδική ορολογία του παγκοσμιοποιητικού (glocalization), όπου στο επίκεντρο του προβληματισμού δεν είναι η προτεραιότητα του παγκόσμιου ή τοπικού στη διαμόρφωση των κοινωνικών συνθηκών αλλά η «χωρική κλίμακα» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 193.) ως «κάτι που παράγεται. Μια διαδικασία που είναι πάντα βαθιά ετερογενής, συγκρουσιακή και αμφισβητούμενη. Η κλίμακα αναδεικνύεται ως η αρένα και η στιγμή, από θεωρητική και υλική άποψη, όπου αμφισβητούνται οι χωρο-κοινωνικές σχέσεις εξουσίας και όπου βρίσκονται υπό διαπραγμάτευση και ρυθμίζονται οι συμβιβασμοί» {Swyngedouw, E. (1997). "Neither Global nor Local: 'Glocalization' and the politics of scale", στο K.R. Cox (επιμ.), *Spaces of Globalization: Researching the power of the local*. New York: Guilford, σσ. 137-166. Στο Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ. 193.}. Στην κυρίαρχη δηλαδή αφήγηση που επικρατεί στον δημόσιο χώρο, ότι το μετανεωτερικό εθνικό κράτος έχει απολέσει τις εξουσίες από υπερεθνικές δυνάμεις (βλέπε Ε.Ε., ΟΗΕ, ΔΝΤ, ΠΟΕ κ.α.), αντιτάσσεται ένα αντιπερίληψημα εξ ευωνύμων που την αμφισβητεί, θεωρώντας ότι οι παραπάνω «μεταλλαγές στο ρόλο και τις εξουσίες του κράτους» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 194) δεν συντελείται «νομοτελειακά ούτε με συναίνεση» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ. 194) αλλά «με βία που επιβάλλουν οι κυρίαρχες τάξεις και οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 194.). Η εκάστοτε πολιτική εξουσία έχει ανάγκη τον χώρο εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα θεσμικές διαδικασίες, ενώ αντίθετα το κεφάλαιο

κοινωνία της πόλης «σφετερίζεται» μέσα σε αυτό το περιβάλλον από το Κράτος, την επιφανή τάξη, την «εξουσία»²⁹⁹ -που κατέχει το χώρο, τους «κοινωνικούς πόρους»³⁰⁰ και όλες τις απολαύσεις του³⁰¹ αλλά και το χρόνο-³⁰², με αποτέλεσμα την κρίση της πόλης και των θεσμών της. «Η κοινωνία της πόλης αγκιστρώνεται» μόνο στην πολεοδομία³⁰³ και το «αστικό πλέγμα» των αναγκών.³⁰⁴

Σήμερα, λαμβάνει χώρα «φούσκωμα-έκρηξη της πόλης»,³⁰⁵ όπως αναφέρει ο Lefebvre,³⁰⁶ όπου η τελευταία, «καταλαμβάνει μεγάλο μέρος του εδάφους» κυρίως στις «βιομηχανικές χώρες».³⁰⁷ Η έκταση του εδάφους αστικοποιείται ολοένα και περισσότερο, περικλείεται δηλαδή από ένα «αστικό δίκτυο όλο και πιο πυκνό, όχι δίχως τοπικές διαφοροποιήσεις και δίχως επέκταση του (τεχνικού και κοινωνικού) καταμερισμού της εργασίας κατά χώρες, πολεοδομικά συγκροτήματα και πόλεις».³⁰⁸ Μέσα σ' αυτό το «αστικό δίκτυο», το «οικοσύστημα» -αν το διακρίνουμε ως μια «συνεκτική ενότητα»³⁰⁹- λαμβάνει χώρα ένας τρόπος ζωής που «συμπεριλαμβάνει συστήματα αντικειμένων και συστήματα αξιών» τα οποία μετακινούνται προς την ύπαιθρο, με τη νεολαία να αποτελεί τον επιταχυντή των καινοτομιών που φέρει η πόλη.³¹⁰ Πίσω στην πόλη, διακρίνουμε έναν «αστικό πυρήνα» που είναι «τόπος κατανάλωσης και κατανάλωση τόπου».³¹¹ Η σύγχρονη πόλη χαρακτηρίζεται από «ανούσια ομοιογένεια», ενώ Ήπειροι, όπως η Ευρώπη μιμούνται το μοντέλο που έχει

χρειάζεται μεν τον χώρο για τις επενδύσεις του, δεν έχει όμως ανάγκη «σύννορα και όρια» (Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ. 195.) για το ίδιο.

²⁹⁹ Ο Lefebvre με παραδείγματα από τη χώρα του, τη Γαλλία, αναφέρεται στην ελίτ, στο 1% του «ενεργού πληθυσμού» που αποτελείται από «Διευθυντές, Αρχηγούς, Προέδρους, {...} μεγάλους συγγραφείς και καλλιτέχνες, τα μεγάλα ονόματα της ψυχαγωγίας και της πληροφόρησης» με την κεντρικότητα που χαρακτηρίζει την κυριαρχία τους, αλλά και το 4% που αποτελείται από «"executive men", διοικητικά στελέχη» κ.α. Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 156.

³⁰⁰ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 156.

³⁰¹ Από την Όπερα έως τα νυχτερινά κέντρα διασκέδασης. Στο ίδιο, σ. 156.

³⁰² Στο ίδιο, σ. 155.

³⁰³ «{...} η πολεοδομία γίνεται ιδεολογία και πρακτική. Ωστόσο, τα ζητήματα που σχετίζονται με την Πόλη και την αστική (urbaine) πραγματικότητα δεν είναι εντελώς γνωστά και αναγνωρισμένα. Δεν έχουν ακόμα αποκτήσει πολιτικά τη σπουδαιότητα και το νόημα που έχουν στη σκέψη (στην ιδεολογία) και στην πρακτική». Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 20.

³⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 107.

³⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 30.

³⁰⁶ Ο Lefebvre στην ανάλυσή του, κάνει λόγο στο «κριτικό σημείο», στη διαδικασία δηλαδή που η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση παράγουν την έκρηξη της «παραδοσιακής πόλης», την επέκτασή της στα προάστια, την «εισβολή» της στην ύπαιθρο. Στο Ίδιο, σ. 92.

³⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 30.

³⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 30.

³⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 31.

³¹⁰ Στο ίδιο, σ. 31.

³¹¹ Στο ίδιο, σ. 33.

επικρατήσει στην άλλη άκρη του Ατλαντικού και μετατρέπονται σε «Disney World»,³¹² περιοχές (εντός των μητροπόλεων) θεματικά πάρκα όπου επικρατεί «η εμπορευματοποίηση των πάντων»³¹³ και η λογική του μονοπωλίου.³¹⁴ Ο Wolfgang Haug αναφέρει ότι τα καταναλωτικά αγαθά μετασχηματίζονται «σε εταιρικά προϊόντα ή σε εμπορικά σήματα (“trademark”)³¹⁵ μονοπωλώντας «την αισθητική αξία»,³¹⁶ προσθέτοντας ότι «η αισθητική των εμπορευμάτων» εισβάλλει «στη σφαίρα των βιομηχανιών πολιτισμού».³¹⁷ Τα κέντρα των πόλεων (ειδικά των παλαιών) «εντάσσονται {...} στην ανταλλαγή και την ανταλλακτική αξία»³¹⁸ και μετατρέπονται σε «κέντρα κατανάλωσης».³¹⁹ Μια «αποστεωμένη και ακρωτηριασμένη»³²⁰ εκδοχή του κέντρου της αρχαίας πόλης όπου αποτελούσε τον πυρήνα της θρησκευτικής, πολιτικής, κοινωνικής, πολιτιστικής, οικονομικής ζωής, όπου η ανταλλακτική αξία χρήσης της γης αποδομεί το κέντρο της αρχαίας αλλά και της μεσαιωνικής πόλης. Ο χώρος διευθετείται «σύμφωνα με τις απαιτήσεις του (καπιταλιστικού) τρόπου παραγωγής».³²¹ Γίνεται «οργανικός»,³²² δεν είναι δηλαδή «παθητικός γεωγραφικός τόπος», ούτε «ουδέτερος».³²³ Αποτελεί ένα «όργανο» στα χέρια της «εξουσίας» όπου και τον χρησιμοποιεί -πολιτικά και στρατηγικά όπως ήδη τονίσθηκε- για να «υποτάξει το χώρο» και να «διατηρήσει τεχνοκρατικά ολόκληρη την κοινωνία, διατηρώντας τις καπιταλιστικές παραγωγικές σχέσεις».³²⁴ Η πολιτική οικονομία της πόλης βασίζεται στην εμπορευματοποίηση σχεδόν όλων των εκφάνσεων της, όπως π.χ. είναι ο πολιτισμός, ο τουρισμός κ.λπ. Τα πάντα ανάγονται σε εμπόρευμα και καταναλώνονται. Πρόκειται για τον «κατευνασμό μέσω του καπουτσίνο»,³²⁵ όπως αναφέρει η Sharon

³¹² Harvey, 2012, ό.π., σ. 177, ή «Disneyfication». Στο Harvey, D. (2016), *Δρόμοι και Τρόποι του Κόσμου. Καπιταλισμός - Χώρος - Τόποι* (επιμ. Α. Δεδουσόπουλος, μτφρ. Γ. Βογιατζής). Αθήνα: angelus novus. [Στο εξής: Harvey, 2016], σ. 398.

³¹³ Harvey, 2012, ό.π., σ. 202.

³¹⁴ Όπως ορθά είχε επισημάνει ο Marx, ότι δηλαδή ο ανταγωνισμός οδηγεί στο μονοπώλιο καθώς τα «θύματα» αυτού του άτυπου «πολέμου» είναι οι λιγότερο ισχυροί (εν προκειμένω εταιρείες). Στο Ίδιο, σ. 179.

³¹⁵ Haug, W. (2000). "Commodity Aesthetics". Working Paper Series of Comparative American Cultures, Washington State University, σ. 13. [Στο εξής: Haug, 2000]. Στο Ίδιο, σ. 177.

³¹⁶ Haug, 2000, ό.π., σ. 13. Στο Harvey, 2012, ό.π., σ. 177.

³¹⁷ Haug, 2000, ό.π., σ. 13. Στο ίδιο, σ. 177.

³¹⁸ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 33.

³¹⁹ Στο ίδιο, σ. 33.

³²⁰ Στο ίδιο, σ. 33.

³²¹ Στο ίδιο, σ. 191.

³²² Στο ίδιο, σ. 322.

³²³ Στο ίδιο, σσ. 322, 340.

³²⁴ Στο ίδιο, σ. 328.

³²⁵ Harvey, 2012, ό.π., σ. 55.

Zukin, για το «κίνημα “νέας πολεοδομίας”»,³²⁶ όπου η κοινότητα και η ζωή εντός της «πωλείται» ως «αναπτυξιακό προϊόν».³²⁷ Η νεοφιλελεύθερη πόλη είναι επιχειρηματική πόλη, ένας επιτυχημένος οικονομικά γεωγραφικά χώρος, όπου περικλείει όμως κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, εργασιακή επισφάλεια και εκμετάλλευση, υψηλά ποσοστά ανεργίας και υποαπασχόλησης, ενώ απουσιάζουν πολιτικές που αφορούν στις «κοινωνικές τάξεις, το φύλο {...} την εθνότητα των εργαζομένων»³²⁸ κ.λπ. Σ’ αυτή τη νεοφιλελεύθερη πραγματικότητα ο άνθρωπος κοινωνικοποιείται μέσα από την «ηθική του έντονου κτητικού ατομικισμού».³²⁹

Η εξαγγελία την οποία αποδεχόμαστε είναι ο ορισμός της συμφωνίας ή της διακήρυξης αρχών, που θέτει η σχέση χώρου και κοινωνίας, με το πρώτο να εμφανίζεται ως *tabula rasa* όπου η κοινωνική δράση διαμορφώνει πλαίσια και περιβάλλοντα. Τα πλέγματα σχέσεων που δημιουργούνται εντός της πόλης, τα πολιτιστικά στοιχεία και οι υλικές βάσεις είναι αλληλεξαρτημένα. Οι τόποι συγκροτούνται σε συνάρτηση με τους άλλους, «με μια μοναδικότητα όχι σταθερή αλλά συνεχώς υπό διαπραγμάτευση, με πολλαπλές πολιτισμικές ταυτότητες, με ενθκευμένες σχέσεις εξουσίας, εκμετάλλευσης και αποκλεισμού».³³⁰ Ο ορισμός δηλαδή του τόπου ως «αλληλοτομία κοινωνικών σχέσεων».³³¹ Π.χ. οι «ανίκανου», αποβάλλονται στα κατώτερα στρώματα του οικιστικού συγκροτήματος και περιθωριοποιούνται μέσα από μια διαδικασία κοινωνικής διάρθρωσης. Μια λειτουργία της πόλης που μας απασχολεί είναι ο αστικός σχεδιασμός-προγραμματισμός, η παρέμβαση δηλαδή του πολιτικού συστήματος σε ένα ειδικό κοινωνικό-χωρικό σύνολο αποσκοπώντας –ανάμεσα στα άλλα– στη ρύθμιση της διαδικασίας αναπαραγωγής του εργατικού δυναμικού και των μέσων παραγωγής, με σκοπό το γενικό συμφέρον του κοινωνικού σχηματισμού από τη μία (συμφέρον από τη στιγμή που εξασφαλίζει την επιβίωση του ατόμου και την ευαγής λειτουργία της κοινωνίας) και το συμφέρον της οικονομικής ελίτ από την άλλη.³³² Μια επιχείρηση προγραμματισμού θα μπορούσε να είναι μια επέμβαση του πολιτικού στο ιδεολογικό, ένα σχέδιο που για την ενεργοποίησή του χρειάζεται τη διαμεσολάβηση πολεοδομικών σχεδίων ως προτύπων κοινωνίας τα οποία θα αποτρέπουν τις κοινωνικές

³²⁶ Harvey, 2012, ό.π., σ. 55.

³²⁷ Στο ίδιο, σ. 55.

³²⁸ Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ. 185.

³²⁹ Harvey, 2012, ό.π., σ. 55.

³³⁰ Διαβάζουμε στο Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ. 188, αναλύοντας τη σκέψη της Massey.

³³¹ Στο ίδιο, σ. 189.

³³² Castells, 1990, ό.π., σ. 81.

συγκρούσεις.³³³ Σε αυτά τα σχέδια, η οικονομία, διαδραματίζει ένα πολιτικό ρόλο που επιτρέπει την επιβολή των συγκεκριμένων σχέσεων με την υπόσχεση της κοινωνικής ευρυθμίας. Σε αυτή την περίπτωση, το οικονομικό, το πολιτικό και το ιδεολογικό αλληλοεπιδρούν, με τη σχέση κοινωνίας και χώρου να εμφανίζεται ως «αντανάκλαση».³³⁴ Ο χώρος, προσλαμβάνει μια απεικόνιση από την επίδραση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Μεταβολές και αλληλεπιδράσεις, καθορίζουν ένα πολεοδομικό σύνολο, με τις κοινωνικές αντιθέσεις να χαρακτηρίζονται από την πολυταξικότητά τους και τη συνεχή ένταση της ταξικής πάλης, κυρίαρχα δηλαδή πολιτικά ζητήματα με τις ταξικές σχέσεις να αναδομούνται από το γεγονός πως «οι αγορές εργασίας γίνονται πιο κατακερματισμένες, καθώς εμφανίζονται διαφοροποιημένες διαδικασίες ανάπτυξης και ύφεσης, και καθώς οι μετατοπίσεις στο ισοζύγιο των οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων αναδιαμορφώνουν το πολιτικό τοπίο» με αποτέλεσμα να «υπάρχει μια συνεχής ροή πολιτικών εντάσεων».³³⁵ Εντάσεις που ενισχύθηκαν και από την επικράτηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών που πρεσβεύουν την ελαχιστοποίηση της κρατικής ανάμειξης στην οικονομική οργάνωση, καθώς και στον πολιτικό και κοινωνικό βίο. Δεν είναι μόνο οι θεωρητικοί των μαρξιστικών προσεγγίσεων που διακρίνουν ότι το δυτικού τύπου κράτος λειτουργεί ως προασπιστής των συμφερόντων της καθεστηκυίας τάξης (το κοινωνικοοικονομικό στρώμα που κατέχει τα μέσα παραγωγής), συνεπώς στο ίδιο πλαίσιο να εντάσσονται και οι πολεοδομικοί σχεδιασμοί του. Μια ντετερμινιστική σίγουρα προσέγγιση που συνδέει το κράτος με τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Ο Michel Foucault «είδε» την εξουσία, όχι ως κάτι που κάποιοι άνθρωποι κατέχουν και κάποιοι άλλοι όχι, αλλά, ως μια αναγνώριση που διαθέτουν κάποιοι άνθρωποι από τους άλλους. Αναγνώριση της δυνατότητας να ασκούν εξουσία. Ο ίδιος μελετητής επινόησε τον όρο «πόλη εγκλεισμού», αναφερόμενος σε μια αστική περιοχή όπου η «εξουσία διασπείρεται και οι άνθρωποι τίθενται υπό τον έλεγχο των μικροεξουσιών».³³⁶ Στην πόλη του 21^{ου} αιώνα η «τρομοφοβία έχει συμβάλει σε σύγχρονες ετεροτοπίες {...} και σε νέους τρόπους

³³³ Παρόλο που ο σύγχρονος πολεοδομικός σχεδιασμός «υπηρετεί το κεφάλαιο και τις επιδιώξεις του κράτους», μελετητές (όπως φερ' ειπείν ο Πουλαντζάς, αλλά και άλλοι) διακρίνουν «αντιφάσεις, ρωγμές» και σε ορισμένες περιπτώσεις, τη δυνατότητα μετασχηματισμού του πολεοδομικού σχεδιασμού προς όφελος των «ευάλωτων» κοινωνικών ομάδων. Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 104.

³³⁴ Στο ίδιο, σσ. 90-92, 136.

³³⁵ Knox, P., Pinch, S. (2006). *Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων* (επιμ. Θ. Μαλούτας). Αθήνα: Σαββάλας. [Στο εξής Knox & Pinch, 2006], σ. 52.

³³⁶ Knox & Pinch, 2006, ό.π., σ. 110.

ελέγχου και καταστολής»,³³⁷ ενώ η «κοινωνία της πόλης αγκιστρώνεται» μόνο στην πολεοδομία³³⁸ και το «αστικό πλέγμα» των αναγκών.³³⁹

Στην πόλη συγκεντρώνεται στο μέγιστο ο πλούτος, τα προνόμια και ο καταναλωτισμός.³⁴⁰ Οι πλούσιοι «κλείνονται σε περιφραγμένες κοινότητες»³⁴¹ αποτελώντας ένα παράδειγμα που «σε τίποτα δεν διαφέρει από την περίπτωση 50 ανθρώπων που μοιράζονται μεταξύ τους υδάτινους πόρους χωρίς να ενδιαφέρονται για κανέναν άλλον».³⁴² Στις «επιτυχημένες πόλεις» έχουν «χαλαρώσει τους νόμους για τις πολεοδομικές ζώνες (zoning) προκειμένου να δώσουν στους πλουσιότερους χρήστες τη δυνατότητα να διεκδικήσουν την πολύτιμη γη».³⁴³ Με την πολιτική του «gentrification»³⁴⁴ πολλοί άνθρωποι (με χαμηλό ως επί το πλείστον εισόδημα) εκδιώχνονται ουσιαστικά από τις περιοχές που κατοικούν, ώστε «να ανοίξει ο δρόμος για πιο κερδοφόρες χρήσεις της γης»,³⁴⁵ με ό,τι αυτό συνεπάγεται, δηλαδή τις «ταξικές ανισότητες»³⁴⁶ και τη μη «ευημερία των μη προνομιούχων».³⁴⁷ Η «αναζωογόνηση» της ζωής μέσω του «gentrification» σε πολλές πόλεις σημαίνει την «απονέκρωση» ολόκληρων περιοχών.³⁴⁸ «Θύματα επίθεσης και ιδιοποίησης από ιδιωτικά συμφέροντα που στοχεύουν στη μεγιστοποίηση του κέρδους».³⁴⁹

Η πολιτική της αναδιανομής του πλούτου σε περιοχές που κατοικούν άνθρωποι με μικρούς οικονομικούς πόρους εγκαταλείπεται από τη δεκαετία του '80 και την εφαρμογή του οικονομικού δόγματος του νεοφιλελευθερισμού, όπου οι «πόροι διοχετεύονται» σε «δυναμικούς “επιχειρηματικούς” πόλους ανάπτυξης».³⁵⁰ Αυτό βέβαια παρουσιάζει το εξής παράδοξο: η πόλη ευημερεί και οι κάτοικοί της «πάσχουν».³⁵¹ Η καπιταλιστική αστικοποίηση έχει ταξικό χαρακτήρα λοιπόν, καθώς

³³⁷ Λεοντίδου, Λ. (2005). *Αγεωγράφητος χώρα. Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 356.

³³⁸ «{...} η πολεοδομία γίνεται ιδεολογία και πρακτική. Ωστόσο, τα ζητήματα που σχετίζονται με την Πόλη και την αστική (urbaine) πραγματικότητα δεν είναι εντελώς γνωστά και αναγνωρισμένα. Δεν έχουν ακόμα αποκτήσει πολιτικά τη σπουδαιότητα και το νόημα που έχουν στη σκέψη (στην ιδεολογία) και στην πρακτική». Στο ίδιο, σ. 20.

³³⁹ Στο ίδιο, σ. 107.

³⁴⁰ Harvey, 2012, ό.π., σ. 39.

³⁴¹ Στο ίδιο, σ. 144.

³⁴² Στο ίδιο, σ. 144.

³⁴³ Στο ίδιο, σ. 75.

³⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 76.

³⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 76.

³⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 76.

³⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 76.

³⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 155.

³⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 155.

³⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 76.

³⁵¹ Στο ίδιο, σ. 77.

«τα πλεονάσματα αντλούνται από κάπου και από κάποιους, ενώ ο έλεγχος της χρήσης του πλεονάσματος βρίσκεται συνήθως στα χέρια λίγων».³⁵² Ο Harvey «εξηγεί» το ανωτέρω επιχείρημα αναφέροντας ότι «ο καπιταλισμός βασίζεται στην αναζήτηση της υπεραξίας», δηλαδή του κέρδους, σύμφωνα με τον Marx, το οποίο (κέρδος) παράγεται από «το πλεονάζον προϊόν»,³⁵³ με τον καπιταλισμό να «παράγει {...} το πλεονάζον προϊόν που απαιτεί η αστικοποίηση».³⁵⁴ Μια αμφίδρομη σχέση καθώς και ο καπιταλισμός εξαρτάται από την αστικοποίηση, ώστε να απορροφούνται τα «πλεονάζοντα προϊόντα που συνεχώς παράγει».³⁵⁵ Αυτός είναι και ο τρόπος που ουσιαστικά δημιουργήθηκαν τα μητροπολιτικά κέντρα των Ηνωμένων Πολιτειών, με τον αστικό δηλαδή επανασχεδιασμό της μητροπολιτικής περιοχής με σκοπό να απορροφήσει το πλεονάζον κεφάλαιο.³⁵⁶

Η καπιταλιστική αστικοποίηση διαβρώνει την πόλη και απειλεί τις «δύο βασικές πηγές κοινής ιδιοκτησίας που στηρίζουν κάθε μορφή παραγωγής: τον εργάτη και τη γη».³⁵⁷ «Η πόλωση στην κατανομή του πλούτου και της δύναμης»³⁵⁸ ανασχηματίζει τις «χωρικές μορφές»³⁵⁹ της πόλης με κύρια χαρακτηριστικά τη «νεοφιλελεύθερη προστασία των δικαιωμάτων ατομικής ιδιοκτησίας και των αξιών τους»,³⁶⁰ την ιδιωτικοποίηση των «δημόσιων χώρων» και τις «περιφραγμένες κοινότητες» που τελούν «υπό συνεχή επιτήρηση».³⁶¹ Η παραπάνω λειτουργία δημιουργεί βέβαια εσωτερικές «ρωγμές» στο σύστημα, με τις πόλεις να αποκτούν πολλές φορές έναν κατακερματισμένο και συγκρουσιακό χαρακτήρα.³⁶² Μέσα σε αυτό το περιβάλλον η «ιδιότητα του πολίτη»³⁶³ είναι είδος προς εξαφάνιση, η «αίσθηση του ανήκειν», η «συνεκτική» δηλαδή «πολιτική για την πόλη» απειλείται από την ατομικιστική νεοφιλελεύθερη πολιτική όπως τονίστηκε και παραπάνω.³⁶⁴

Ο σημερινός άνθρωπος της πόλης είναι μέλος μιας μάζας που στερείται «κάθε δικαίωμα» για την πόλη,³⁶⁵ που εξουσιάζεται από την ελίτ, που δεν είναι ούτε λαός,

³⁵² Harvey, 2012, ό.π., σ. 40.

³⁵³ Στο ίδιο, σ. 40.

³⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 40.

³⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 40.

³⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 44.

³⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 158.

³⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 56.

³⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 56.

³⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 56.

³⁶¹ Στο ίδιο, σ. 56.

³⁶² Στο ίδιο, σ. 55.

³⁶³ Στο ίδιο, σ. 57.

³⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 57.

³⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 67.

ούτε εργατική τάξη, αλλά διαβιεί «σχετικά καλά»³⁶⁶ με μια ζωή «τηλεκατευθυνόμενη»,³⁶⁷ διαθέτοντας χώρο, έστω περιορισμένο, αλλά όχι χρόνο,³⁶⁸ σε ένα ρευστό περιβάλλον όπως θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο. Η αληθινή έννοια της προόδου με τη σημασία δηλαδή του «κοινωνικού σχεδιασμού» έχει αντικατασταθεί από την «οικονομιστική ιδεολογία» που επιτάσσει το «καπιταλιστικό υπερκέρδος και την καπιταλιστική υπερκεμετάλλευση»,³⁶⁹ όπου πρόοδος σημαίνει «οικονομική αύξηση»³⁷⁰ και όχι κοινωνική ανάπτυξη. Όλα αυτά στον «νέο-καπιταλισμό» όπου «δεν συγκεντρώνει πλέον ανθρώπους και πράγματα, αλλά πληροφορίες και γνώσεις», όπου έχουμε «ποσοτική αύξηση»³⁷¹ και όχι «ποιοτική ανάπτυξη»,³⁷² όπου το ζήτημα έχει πλέον καθαρά πολιτικό χαρακτήρα³⁷³ και προσανατολισμό από την πλευρά της «εξουσίας», αλλά και λύση (προφανώς από την πλευρά των «μαζών» και της κοινωνικής και πολιτικής δύναμης που θα τις εκπροσωπήσει, όταν και εφόσον θα παύσουν να λειτουργούν ως τέτοιες δίνοντας «προτεραιότητα στο χρόνο»³⁷⁴ και όχι στο χώρο³⁷⁵, με τον πρώτο να «εγγράφεται και να γράφεται μέσα σε ένα χώρο»³⁷⁶). Οι «κυρίαρχες τάξεις»³⁷⁷ διαδραματίζουν ενεργό ρόλο, ασκώντας εξουσία σε όλη την κοινωνία «διοχετεύοντας ένα μέρος του πλούτου που παράγεται στην “κουλτούρα”, την τέχνη, τη μόρφωση, την ιδεολογία».³⁷⁸

Έναντι της καθεστηκυίας τάξης στέκεται το προλεταριάτο (σήμερα το «πρεκαριάτο» σύμφωνα με πολλούς μελετητές),³⁷⁹ η εργατική δηλαδή τάξη με

³⁶⁶ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 157.

³⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 157.

³⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 157.

³⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 161.

³⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 179.

³⁷¹ Στο ίδιο, σ. 179.

³⁷² Στο ίδιο, σ. 179.

³⁷³ Στο ίδιο, σ. 169.

³⁷⁴ Ο χρόνος «πουλιέται και αγοράζεται» πλέον, αποτελεί ανώτατο «αγαθό» και «εμπόρευμα», είτε αφορά στην «εργασία», την «κατανάλωση», τη «διασκέδαση» κλπ. Στο ίδιο, σσ. 171 & 220.

³⁷⁵ Γιατί και ο χώρος «καταστράφηκε και χρησιμοποιήθηκε σύμφωνα» με τις ταγές «της νέο-καπιταλιστικής κοινωνίας». Η «γη» και η «κατοικία» εντάχθηκαν πλήρως «στην ανταλλαγή» και στην «αγορά». Είναι «πολιτικός και στρατηγικός». Στο ίδιο, σσ. 223, 231, 237.

³⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 171.

³⁷⁷ Οι τάξεις που διαθέτουν επί το πλείστον το κεφάλαιο, αλλά και την πολιτική εξουσία, πολλάκις αδιαχώριστα. Στο ίδιο, σ. 35.

³⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 35.

³⁷⁹ Ο Harvey μάς αναφέρει πως ο Lefebvre κατάλαβε -ιδίως μετά τη μελέτη της παρισινής κομμούνας- πως τα «επαναστατικά κινήματα συχνά, αν όχι πάντοτε, προσλαμβάνουν μια διάσταση πόλης». Μια διαφορετική οπτική από την κλασική μαρξική αφήγηση που αφορά το προλεταριάτο (Ο Harvey, κάνει αναφορά στο πρεκαριάτο, το οποίο -σύμφωνα με τον ίδιο- έχει αντικαταστήσει το προλεταριάτο, το «επισφαλές {...} μερικής απασχόλησης και ανοργάνωτο χαμηλόμισθο εργατικό δυναμικό» των πόλεων) και τον ηγετικό ρόλο που θα διαδραματίσει σε μια μελλοντική επανάσταση. Αυτό αποτέλεσε μάλιστα

διάφορες κοινωνικές διαστρωματώσεις και αυτή.³⁸⁰ Μέρος της ταξικής στρατηγικής αποτέλεσε η ένταξη της εργατικής τάξης στην κατηγορία των ιδιοκτητών.³⁸¹ Μετά δηλαδή την αρχική κατοίκηση (habitat), προέκυψε και η ιδιοκτησία όπως αναφέρθηκε. Οι νέες περιοχές που κατοίκησαν οι νέοι ιδιοκτήτες -προερχόμενοι από την Τρίτη τάξη, εργάτες, χωρικοί κ.λπ. που κατέφθασαν σωρηδόν από την ύπαιθρο και άλλες περιοχές εκτός πόλης- ήταν στα προάστια, ενέργεια που οδήγησε στη μερική αποκέντρωση.³⁸² Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, το προλεταριάτο, να «χάσει την αίσθηση του έργου», με τη «συνείδηση της πόλης» να διαλύεται από τη στιγμή που ο εργάτης αναγκάζεται να κατευθυνθεί από τον τόπο κατοικίας του στους «τόπους παραγωγής».³⁸³ Όλη η κοινωνία γίνεται «δυνάμει» «αστική (urbaine), αποκτά μια κεντρικότητα με «διαλεκτική κίνηση»,³⁸⁴ όπου προϊόντα, υλικά αγαθά, πληροφορία, γνώση, αποφάσεις κ.λπ., συγκεντρώνονται στο κέντρο (είτε αυτό είναι εμπορικό είτε συμβολικό κέντρο κοκ).³⁸⁵

2.5.2 «Το Δικαίωμα στην....Πλατεία». Η απάντηση των «μαζών» για την αποστέρηση του δικαιώματος στην πόλη έχει κινηματική απόχρωση. Είτε αναφερόμαστε σε αστικά είτε σε περιαστικά κινήματα, το επίδικο (το δικαίωμα δηλαδή στην πόλη), είναι ο «δημοκρατικός έλεγχος στην παραγωγή και στη χρήση του πλεονάσματος»,³⁸⁶ «στην καθιέρωση» δηλαδή «δημοκρατικού ελέγχου στην αξιοποίηση των πλεονασμάτων μέσω της αστικοποίησης», όλα όσα αποτελούν «απάντηση» στο

και τη ρήξη του Lefebvre με το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Οι εργάτες που μοχθούν στο κλεινόν άστυ δεν είναι αποκλειστικά βιομηχανικοί εργάτες. Παρόλα αυτά, όπως θα δούμε και σε επόμενο κεφάλαιο, τα παραδοσιακά αριστερά κόμματα δύσκολα «ενσωματώνουν» τα κοινωνικά κινήματα στην αφήγησή τους, θεωρώντας τα ρεφορμιστικά και μη ταξικά. Μια «ανάγνωση» αλλά και πρακτική που παρατηρήθηκε και στις διαμαρτυρίες που έλαβαν χώρα στις πλατείες μεγάλων δυτικοευρωπαϊκών κρατών. Harvey, 2012, ό.π., σσ. 27, 29.

³⁸⁰ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 35.

³⁸¹ Οι απόψεις για την εφαρμογή της ταξικής πολιτικής είναι διφορούμενες. Άλλοι στοχαστές επιμένουν ότι υπήρχε όντως ένα συγκεκριμένο πλαίσιο δράσης με στόχο την «άλωση» της εργατικής τάξης, άλλοι, όπως ο Lefebvre, ότι δεν ήταν αυτός ο στόχος, αλλά προέκυψε τυχαία ή από την πρόθεση των «επιφανών» αστών να αποδώσουν ηθική, όπως αυτή συνεπάγεται από τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των εργατών. Στο Ίδιο, σσ. 38-39.

³⁸² Ο εκφυλισμός της υπαίθρου με την αποσάθρωση της αγροτικής ζωής, ειδικά στις «υπό ανάπτυξη χώρες», αποτελεί το έναυσμα για την έλευση στην πόλη μεγάλου αριθμού αγροτών όπου και εγκαθίστανται σε παραγκούπολεις οι οποίες και διαδραματίζουν ρόλο "διαμεσολαβητή ανάμεσα στην ύπαιθρο και στην πόλη". Πρόκειται για κατοικίες με μόνιμο πλέον χαρακτήρα που «προσφέρει σε όσους στεγάζει ένα υποκατάστατο άθλιας, κι ωστόσο έντονης αστικής ζωής». Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 104.

³⁸³ Στο ίδιο, σ. 39.

³⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 254.

³⁸⁵ Στο ίδιο, σσ. 253, 255.

³⁸⁶ Harvey, 2012, ό.π., σ. 68.

«νεοφιλελεύθερο σχέδιο των τελευταίων τριάντα ετών»³⁸⁷ που κατά τον Harvey δεν ήταν άλλο από «την ιδιωτικοποίηση του ελέγχου επί του πλεονάσματος».³⁸⁸ Την αποτροπή δηλαδή «διεύρυνσης του κρατικού μεριδίου» (ακολουθώντας το παράδειγμα της δεκαετίας του '60) και την «ενοποίηση των κρατικών και εταιρικών συμφερόντων» που διασφαλίζει την «εκταμίευση του πλεονάσματος μέσω του κρατικού μηχανισμού».³⁸⁹ Την αντίδραση στο νεοφιλελεύθερο πλάνο, αμφισβητώντας τους ισχυρούς πολιτικούς και οικονομικούς πόλους του κεφαλαίου, αλλά και την κυρίαρχη ιδεολογία που έχει εμποτίσει όλες τις (δυτικές) κοινωνίες με ό,τι αυτό συνεπάγεται στην «επιβολή του»³⁹⁰ επί των κοινωνικών υποκειμένων.³⁹¹ Είναι η «θεωρία των τερμιτών» που «ροκανίζει τα θεσμικά και υλικά στηρίγματα του κεφαλαίου ώσπου να καταρρεύσουν».³⁹²

Η πόλη, ως «προϊόν αντιτιθεμένων κοινωνικών συμφερόντων και αξιών»,³⁹³ είναι ο χώρος εντός του οποίου διαδραματίζονται οι κοινωνικές συγκρούσεις ανάμεσα στους πολίτες και στην «κυρίαρχη τάξη». Το διακύβευμα αυτών των συγκρούσεων στον αστικό ιστό μετά την έλευση και εφαρμογή του νεοφιλελευθερισμού (στο μεγαλύτερο μέρος της δύσης), είναι τομείς όπως «η συλλογική κατοικία, η παιδεία και η υγεία»,³⁹⁴ που αποτελούν «νέα πεδία επένδυσης για το κεφάλαιο»,³⁹⁵ σύμφωνα με τον Harvey.³⁹⁶ Τα κινήματα πόλης εμφανίζονται κυρίως λόγω του «ελλειμματικού τομέα της εξασφάλισης των μέσων συλλογικής κατανάλωσης»³⁹⁷ και αποτελούν «βασικά συστατικά της συγκρότησης της βιομηχανικής πόλης»,³⁹⁸ ενώ το κράτος προσδίδει πολιτικό χαρακτήρα στα θέματα που αφορούν στο χώρο και «αναδεικνύει τη σημασία»³⁹⁹ τους. Τα κινήματα πόλης αντιστέκονται στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές, μια αντίσταση στην κρίση της νεοφιλελεύθερης πόλης, διεκδικώντας ουσιαστικά ένα πληθειακό δημόσιο χώρο, μια δημόσια σφαίρα από τους πολίτες για τους πολίτες. Πιο συγκεκριμένα, διεκδικούν «καλύτερες υπηρεσίες, προβάλλουν αντιστάσεις στις αναπλάσεις γειτονιών και υπερασπίζονται ελεύθερους δημόσιους χώρους, διεκδικούν

³⁸⁷ Harvey, 2012, ό.π., σ. 68.

³⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 68.

³⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 69.

³⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 218.

³⁹¹ Στο ίδιο, σ. 218.

³⁹² Στο ίδιο, σ. 226.

³⁹³ Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ. 68.

³⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 69.

³⁹⁵ Harvey, D. (2000). *Spaces of Hope*. Edinburgh: Edinburgh University Press. [Στο εξής: Harvey 2000]. Στο Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, σ. 69.

³⁹⁶ Harvey 2000, ό.π. Στο Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ. 69.

³⁹⁷ Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ. 67.

³⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 67.

³⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 66.

μέσω καταλήψεων τη χρήση κενών κτιρίων και αναδεικνύουν τα προβλήματα απομόνωσης στα μεγάλα συγκροτήματα της περιφέρειας των πόλεων»,⁴⁰⁰ αναδεικνύουν επίσης «ζητήματα φτώχειας, ρατσισμού»,⁴⁰¹ περιθωριακών κοινωνικών ομάδων που ζουν σε «γκέτο»,⁴⁰² αντιστέκονται στο μάρκετινγκ πόλης (city branding), την προσπάθεια δηλαδή μετασχηματισμού της πόλης σε ελκυστικό «προϊόν» για επενδύσεις και επισκέπτες, εξέλιξη που οδηγεί «σε μαρασμό πόλεις και περιφέρειες»⁴⁰³ και άλλα πολλά θα προσθέταμε, σε ένα ρεπερτόριο δράσης που παρουσιάζει αυξητική πρόοδο.

Η πολιτική δράση των κινηματικών υποκειμένων έχει σκοπό την επανα-οικειοποίηση των δημόσιων αγαθών όπως είναι η υγεία, η στέγαση, η εκπαίδευση, το νερό, οι δρόμοι κ.λπ., αγαθά που πολλές φορές παρέχονται από τις εκάστοτε διοικήσεις αστικών περιοχών μετά από συλλογικές δράσεις, ικανοποιώντας δηλαδή συλλογικά αιτήματα μετατροπής των δημόσιων χώρων σε κοινά της πόλης. Η πλατεία Συντάγματος που αποτελεί και παράδειγμα προς ανάλυση, αποτελεί μια τέτοια «μετατροπή», της συγκέντρωσης δηλαδή πολιτών, ώστε να επανα-διεκδικήσουν τα κοινά της πόλης. «Ο δρόμος»⁴⁰⁴ εξάλλου σύμφωνα με τον Harvey «είναι ένας δημόσιος χώρος που ιστορικά πολλές φορές έχει μετατραπεί, μέσω της κοινωνικής δράσης, σε κοινό επαναστατικών κινημάτων, καθώς και σε τόπο αιματηρής καταστολής».⁴⁰⁵ Η πόλη, «λειτουργεί ως σημαντικός τόπος πολιτικής δράσης και εξέγερσης».⁴⁰⁶ Περιοχές των πόλεων ανασχεδιάζονται κοινωνικά, με την «εδαφική οργάνωση»⁴⁰⁷ να διαδραματίζει θετικό ρόλο στην εξέλιξη των κινητοποιήσεων, όπως ακριβώς συμβαίνει με την αναδιοργάνωση του πεδίου δράσης ενός πολεμικού εγχειρήματος και την αντίστοιχη θετική ή αρνητική έκβαση της μάχης που θα ακολουθήσει.⁴⁰⁸ Η στρατικοποίηση βέβαια των κινητοποιήσεων έχει ως επακόλουθο την αντίδραση της καθεστηκίας τάξης που είτε θα χρησιμοποιήσει το δικαίωμα στη βία που διαθέτει (όπως η κάθε

⁴⁰⁰ Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σ 70.

⁴⁰¹ Στο ίδιο, σ. 102.

⁴⁰² Στο ίδιο, σ. 102.

⁴⁰³ «Ιστορικά κέντρα, εμβληματικά κτίρια, παράκτια μέτωπα και παλιές βιομηχανικές εγκαταστάσεις μπαίνουν σε νέους κύκλους επενδύσεων», διαβάζουμε Στο Ίδιο, σ. 178.

⁴⁰⁴ Harvey, 2012, ό.π., σ. 147.

⁴⁰⁵ Vidler, A., (1978). "The Scenes of the Street. Transformations in Ideal and Reality. 1750-1871." Στο S. Anderson, *On Streets: Streets as Elements of Urban Structure*. Cambridge: MIT Press, στο Harvey, 2012, ό.π., σ. 147.

⁴⁰⁶ Harvey, 2012, ό.π., σ. 215.

⁴⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 215.

⁴⁰⁸ Graham, S. (2010). *Cities Under Siege. The New Military Urbanism*. London: Verso. Στο Harvey, 2012, σ. 215.

θεσμική «εξουσία») είτε θα προχωρήσει σε μη κατασταλτικές τακτικές όπως είναι η «αστικοποιημένη προσέγγιση της κοινωνικής και ταξικής πάλης μέσα από την εφαρμογή μιας σειράς διαφορετικών δημόσιων πολιτικών στις προβληματικές γειτονιές».⁴⁰⁹ Βέβαια και οι διαδηλωτές έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν εναλλακτικές μορφές δράσης που δεν βασίζονται στη βία αλλά στην αποδιοργάνωση των οικονομικών των πόλεων που διαδραματίζεται η δράση. Φερ' ειπείν, μια μαζική απεργία αποτελεί «επίδειξη οικονομικής και πολιτικής ισχύος»⁴¹⁰ από την πλευρά των κινηματικών δρώντων.

Η «παραδοσιακή μορφή»⁴¹¹ της πόλης αλλάζει εξαιτίας της καπιταλιστικής ανάπτυξης και πιο συγκεκριμένα, της ανάγκης να «απορροφηθεί το υπερσυσσωρευμένο κεφάλαιο στην ατέμορνα και κατακλυσμιαία επέκταση της πόλης»,⁴¹² διαδικασία που συντελεί στην καταστροφή της «κεντρικότητας της παραδοσιακής πόλης».⁴¹³ Παρόλα αυτά, είναι υπαρκτή κατά τον Harvey η «παρόρμηση και {...} (η) επιθυμία να αποκατασταθεί»⁴¹⁴ η κεντρικότητα της πόλης όπως είδαμε στις κινητοποιήσεις των «πλατειών» (“take the square”): την “Tahrir Square” (πλατεία Ταχρίρ) της Αιγύπτου, κατά τη διάρκεια της «Αραβικής Άνοιξης», την “Puerta del Sol” (Πουέρτα ντελ Σολ) της Μαδρίτης, την πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα, και κατόπιν σε άλλα κράτη της γηραιάς ηπείρου.⁴¹⁵ Κοινωνικές δράσεις σε συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο και χρόνο επηρεάζονται από δράσεις που εκτυλίσσονται σε διαφορετικές περιοχές της υφελίου. Διαμαρτυρίες ή και εξεγέρσεις, από τις «πλατείες» στην Ευρώπη έως την «Οαχάκα του Μεξικού, στην Κοτσαμπάμπα (2000 και 2007) και στο Ελ Άλτο (2003 και 2005) της Βολιβίας, αλλά και «πολιτικές εκρήξεις στο Μπουένος Άιρες το 2001-2002 και στο Σαντιάγο της Χιλής (2006 και 2011)».⁴¹⁶

Ο Harvey, μελετώντας το φαινόμενο της διάχυσης, διακρίνει «κάτι πολιτικό στον αέρα»⁴¹⁷, είτε αυτό αφορά στα «νεανικά κινήματα» που «διαπερνά ολόκληρο τον κόσμο, από το Κάιρο μέχρι τη Μαδρίτη και το Σαντιάγο»,⁴¹⁸ την «εξέγερση στο Λονδίνο», το

⁴⁰⁹ Harvey, 2012, ό.π., σ. 215.

⁴¹⁰ Στο ίδιο, σ. 216.

⁴¹¹ Στο ίδιο, σ. 31.

⁴¹² Στο ίδιο, σ. 31.

⁴¹³ Στο ίδιο, σ. 33.

⁴¹⁴ Στο ίδιο, σ. 33.

⁴¹⁵ Σε ορισμένα κράτη υπήρξαν παράλληλες κινητοποιήσεις με τους Ισπανούς και τους Έλληνες διαδηλωτές, όπως π.χ. στη Γαλλία και αλλού.

⁴¹⁶ Harvey, 2012, ό.π., σ. 212.

⁴¹⁷ Στο ίδιο, σ. 213.

⁴¹⁸ Στο ίδιο, σ. 213.

κίνημα «Καταλάβετε τη Γουόλ Στρίτ»⁴¹⁹ στη Νέα Υόρκη (το οποίο όπως αναφέραμε μεταλαμπαδεύτηκε και σε άλλες πόλεις των ΗΠΑ). Σε ότι αφορά στο φαινόμενο της διάχυσης, στο παράδειγμά μας, είναι γεγονός πως οι «Αγανακτισμένοι» δεν αποτέλεσαν προϊόν παρθενογένεσης. Υπήρξε μια μεταλαμπαδέυση αιτημάτων, μια «εργαλειοδότηση» του τρόπου αντίδρασης κ.λπ., από τα κινήματα της «Αραβικής Άνοιξης», από το ομώνυμο Ισπανικό κίνημα των «Los Indignados»⁴²⁰ κ.ο.κ.. Μετά τις διαμαρτυρίες μάλιστα των «πλατειών» που έλαβαν χώρα εντός της ελληνικής επικράτειας η δράση μεταφέρθηκε και σε άλλες χώρες της Ευρώπης, αλλά και στις Η.Π.Α. με τις αντίστοιχες διαμαρτυρίες των «Occupy Movements» κ.α..⁴²¹ Πρόκειται, σύμφωνα με πολλούς μελετητές, για διεύρυνση της αντικαπιταλιστικής δράσης και των

⁴¹⁹ Harvey, 2012, ό.π., σ. 213.

⁴²⁰ Οι «Los Indignados» «βοήθησαν» τους «Αγανακτισμένους» ουσιαστικά από την 15η Μαΐου όταν και συγκεντρώθηκαν/εγκαταστάθηκαν στην κεντρική πλατεία της Μαδρίτης «De Sol» δίνοντας το έναυσμα για μια αντίστοιχης μορφής διαμαρτυρία στην Πλατεία Συντάγματος. Οι «Los Indignados» (μτφρ: “Οι Αγανακτισμένοι”) μεταλαμπαδεύουν και σε άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης μια συλλογική πρακτική αντίδρασης, που δε θα αργήσει να λάβει «σάρκα και οστά» και στην Ελλάδα όταν το σύνθημα των Ισπανών «*Κάντε ησυχία μην ξυπνήσουμε τους Έλληνες!*» θα κάνει το γύρο του κόσμου μέσω των ειδησεογραφικών πρακτορείων και του διαδικτύου, αποτελώντας την απαρχή μιας «σπίθας» που απλώς «έψαχνε» αφορμή για να «ανάψει» μια και σε σύντομο χρονικό διάστημα οι πλατείες των μεγαλύτερων πόλεων της Ελλάδας θα γεμίσουν από ένα ετερογενές πληθυσμιακό όγκο ανθρώπων κάθε ηλικίας. Η «ιστορία» του συνθήματος που «ακούστηκε» από τους Ισπανούς «Αγανακτισμένους» - που θεωρήθηκε από πολλούς η επικοινωνιακή αρχή του εγχώριου αντίστοιχου εγχειρήματος, διαθέτει και μια διαφορετική εκδοχή, με εκπροσώπους του Ισπανικού κινήματος να διαψεύδουν σε συνέντευξη που έδωσαν στην El Pais ότι ανάρτησαν κάποιο σχετικό πανό ή εξέφρασαν προφορικά μια τέτοια παρότρυνση, με το μοναδικό σύνθημα που «εμπλέκει» τις χώρες του νότου να είναι το: «*Γάλλοι και Έλληνες μάχονται, οι Ισπανοί κερδίζουν στο ποδόσφαιρο*». Οι «Los Indignados», είναι οι Ισπανοί «αγανακτισμένοι», οι Ίβηρες δηλαδή «ομόλογοι» των Ελλήνων διαδηλωτών, για πολλούς, οι εμπνευστές τους και οι «πιονέροι» των κινητοποιήσεων που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη, με κύριο σύνθημα το «*Αληθινή Δημοκρατία τώρα*» (“*Democracia real ya*”). Ένα κίνημα που η απαρχή του σηματοδοτείται στις 15 Μαΐου του 2011 (για αυτό το λόγο αποκαλούνται και “15-M”) όταν ένας μεγάλος αριθμός πολιτών αποτελούμενος από νέους –κυρίως– ανθρώπους, συγκεντρώθηκαν στην «Puerta De Sol» (κεντρική πλατεία της Μαδρίτης) προβαίνοντας σε κατάληψη της παραμονές δημοτικών εκλογών ώστε να «καταγγείλουν» το πολιτικό σύστημα. Ένα πληθυσμιακός «όγκος» αποτελούμενος από άνεργους, φοιτητές, δημόσιους υπαλλήλους κ.λπ. που αντιμετώπισαν με αγανάκτηση τη «συρρίκνωση» των μισθών τους και την περιθωριοποίηση της κοινωνικής τους ζωής και με συνθήματα όπως: «*Να πληρώσουν οι υπεύθυνοι για την κρίση*», «*Μην ψηφίσετε κανέναν από τους δύο μεγάλους. Υπάρχουν κι άλλα κόμματα*» κ. α., σηματοδότησαν την απαρχή κινητοποιήσεων που είναι πολύ πιθανό να «ευθύνονται» και για την πολιτική ήττα του σοσιαλιστικού κόμματος (PSOE) του Ισπανού Πρωθυπουργού José Luis Rodríguez Zapatero. Μια συλλογική δράση που θα μεταλαμπαδευτεί και σε άλλες ευρωπαϊκές «χώρες» (Βρετανία, Γαλλία, Πορτογαλία κ.λπ.) ανάμεσα τους και στην Ελλάδα, όπως ήδη αναφέρθηκε. Πηγές: Το άρθρο της Ιωάννας Νιαώτη, με τον τίτλο «*Το σύνθημα που άκουσαν μόνο τα ελληνικά ΜΜΕ*», που δημοσιεύθηκε στην Έντυπη Έκδοση της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία», την Τετάρτη 25 Μαΐου 2011 = <http://www.enet.gr/?i=news.el.kosmos&id=278406> & το ρεπορτάζ του Αντρέα Παναγόπουλου με τον τίτλο «*Το κίνημα της πλατείας: από την Πουέρτα δελ Σολ στο Σύνταγμα*», που δημοσιεύθηκε στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία» (enet.gr), την Κυριακή 29 Μαΐου 2011 = <http://www.enet.gr/?i=news.el.politikh&id=279640> (και οι δύο σύνδεσμοι προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 15/10/2019).

⁴²¹ Θα τολμούσαμε να αναφέρουμε και καταλήψεις κεντρικών περιοχών το 2013 όπως την πλατεία «Taksim» της πρωτεύουσας της Τουρκίας με πρόσχημα την οικολογική καταστροφή του αστικού πάρκου «Gezi».

κινημάτων που εμφανίστηκαν μέσα από το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ και τη διαδικασία ντόμινο που ακολούθησε, με διαμαρτυρίες ενάντια στην Παγκόσμια Τράπεζα, το ΔΝΤ, την (τότε) G7 (και σημερινή, εν έτει 2020 G20) και γενικά διεθνείς συναντήσεις για οικολογικά (π.χ. την κλιματική αλλαγή) και κοινωνικά (π.χ. θέματα που αφορούν την ισότητα, το ρατσισμό, τη σχέση των δύο φύλων κ.λπ.).⁴²²

Οι «επιτροές» (των «Αγανακτισμένων») από την αντίστοιχη κινηματική δράση των Ισπανών,⁴²³ σε συνδυασμό με τις κινητοποιήσεις που έλαβαν χώρα την ίδια περίοδο στη Βόρεια Αφρική, μας οδηγούν στο μοντέλο της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης, αλλά και της συνείδησης του κόσμου ως μια ενιαίας ενότητας. Η διάχυση των κινημάτων της πλατείας «Tahrir» και της «Puerta de Sol» κοινωνήθηκε παγκόσμια μέσω των συμβατικών ΜΜΕ και του διαδικτύου. Την ίδια στιγμή που παρατηρείται παγκοσμιοποίηση με οικονομικούς όρους (αλλά και με όρους άσκησης μιας παγκόσμιας εξουσίας), λαμβάνει χώρα και μια παγκοσμιοποίηση των πολιτών.⁴²⁴ Είναι πράγματι εντυπωσιακό πως μέσα σε ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα και δίχως οργανωτικές δομές ή διεργασίες από πολιτικά υποκείμενα, χιλιάδες άνθρωποι καταλαμβάνουν τις πλατείες όλης της χώρας (αναφορικά με την «ελληνική» κινητοποίηση). Δυνητικά, γεωγραφικά πλησιέστερες περιοχές επηρεάστηκαν η μία από τη δράση της άλλης διαμορφώνοντας το πεδίο εκείνο που έκανε πιο εφικτή την άμεση επαφή ανάμεσα σε μέλη παράλληλων συλλογικών δράσεων. Όλα τα ανωτέρω έδωσαν την ώθηση ώστε να εμφανιστεί *«μια νέα μορφή αστικού κοινωνικού κινήματος (διαμαρτυρίας εν προκειμένω) που εδραζόταν σε μια ευρεία συμμαχία αντικαθεστωτικών συμφερόντων»*.⁴²⁵ Πρόκειται για μία κοινοτική διαμαρτυρία (μια και δραστηριοποιείται εντός μιας συγκεκριμένης κοινότητας, με διακριτά χωρικά όρια), που χαρακτηρίζεται από τη σποραδικότητά του και πιθανότατα την απομόνωσή του από τη στιγμή που είναι πολύ δύσκολο να μετατραπεί σε ταξική συνείδηση, η συνείδηση της κοινότητας που κινητοποιείται από διάφορα θέματα συλλογικής κατανάλωσης. Πιο συγκεκριμένα:

⁴²² Harvey, 2012, ό.π., σ. 217.

⁴²³ Αξίζει να μνημονεύσουμε ότι η παρουσία των Ισπανών ομολόγων «Los Indignados» στην Ελλάδα - και πιο συγκεκριμένα στο Θησείο όπου βρέθηκαν στο πλαίσιο της διεθνούς κινητοποίησης των ημερών και για λόγους αλληλεγγύης- διαδραμάτισε πολύ σημαντικό ρόλο. Οι Ισπανοί μεταφέρθηκαν την 25η Μαΐου από το Θησείο στο Σύνταγμα, βοηθώντας με την εμπειρία τους κυρίως σε οργανωτικά θέματα.

⁴²⁴ Tilly 2007, ό.π., σ. 237.

⁴²⁵ Knox & Pinch 2009, ό.π., σ. 206.

Οι πλατείες⁴²⁶ όλης της χώρας έγιναν τόποι διαμαρτυρίας. Στην Αθήνα⁴²⁷ (Πλ. Συντάγματος), τη Θεσσαλονίκη (Λευκός Πύργος), στην Πάτρα (Πλ. Αγίου Γεωργίου),

⁴²⁶ Η πλατεία, έναν «κατεξοχήν δημόσιο(ς) χώρο(ς) της πόλης {...} με πολλαπλά μηνύματα: κοινωνικά, πολιτικά, πολιτιστικά, οικονομικά, όλα φορτισμένα συναισθηματικά.» (Μπίστη, Μ. (2012). *Δημόσιου Χώρου Χρήστες Αναζητούνται* (Διπλωματική Εργασία). Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο (Ε.Μ.Π.), Τμήμα Αρχιτεκτόνων.. [Στο εξής: Μπίστη, 2012], σ. 15.) Η πλατεία συνδέεται ιστορικά με τις πόλεις αναπαριστώντας τις μεταβολές τους μέσα στο χρόνο, αποτελώντας άλλες φορές το «κέντρο» και άλλες την «αφετηρία», την «είσοδο» προς αυτήν, ενώ «άλλοτε τοποθετείται κατά μήκος οδικών αξόνων, άλλοτε αποτελεί κόμβο για την διευθέτηση της κυκλοφορίας σε σύνθετες διασταυρώσεις ή ακόμα εντείνει οπτικές φυγές, καθάροντας και αναδεικνύοντας σημαντικά στοιχεία-τοπόσημα του περιβάλλοντος στο οποίο εντάσσεται (κτίρια, τοπία, μνημεία)». (Μπίστη, 2012, ό.π., σ. 15.). Οι πλατείες των πόλεων έχουν κοινωνικό (χώρος κοινωνικής συναναστροφής), οικονομικό (πεδίο οικονομικής δραστηριότητας μικρών και μεγάλων επιχειρήσεων), πολιτικό («πεδίο δράσης αγώνων»: «ανάπτυξης και διακίνησης ιδεών», (Μπίστη, 2012, ό.π., σ. 17.) διαμαρτυρίες, εξεγέρσεις, επαναστάσεις, πολιτικές συγκεντρώσεις κ.λπ.), πολιτιστικό (ως χώρος όπου διαδραματίζονται πολιτιστικές εκδηλώσεις) και θρησκευτικό (χώρος λατρείας) χαρακτήρα.

⁴²⁷ Η πρωτεύουσα της Ελλάδας, η Αθήνα, μέσω της εκβιομηχάνισης προσέλκυσε εργατικό δυναμικό που προερχόταν από την ύπαιθρο. Η πόλη άλλαξε -με την άναρχη δόμηση να αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της- και δεν έχει καμία πλέον σχέση με τη μορφή που είχε κατά το παρελθόν (αρχαία Αθήνα), αλλά και τις λειτουργίες της. Οι αρχαίοι τόποι (μνημεία) που βρίσκονται εντός της πόλης αποτελούν πλέον πόλους έλξης τουριστών. Η οικονομία, στην αρχή της εκβιομηχάνισης, στηρίζεται στην «κερδοσκοπία πάνω στη γη» (Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 213). Πρόκειται για ένα σύστημα «εύθραυστο» (Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 29), η αστικοποίηση του οποίου-με την οικιστική ανάπτυξη να είναι ραγδαία με τη δημιουργία νέων γειτονιών, αλλά και ημιπαραγκουπόλεων που δημιουργούνται στις παρυφές της πόλης ειδικά μετά την έλευση των προσφύγων το '22- είναι ανεξάρτητη από τη διαδικασία της εκβιομηχάνισης που λαμβάνει χώρα. Η Αθήνα είναι «υδροκέφαλη», συγκεντρώνει δηλαδή ανθρώπους, πολιτική και οικονομική δύναμη, αγαθά, υπηρεσίες, πληροφορία, γνώση, διασκέδαση, τα πάντα, αποδυναμώνοντας την περιφέρεια. Η πόλη «εκρήγνυται» με τους όρους της «έκρηξης» που αναφέρθηκαν προηγουμένως -ποσοτικά δηλαδή και όχι ποιοτικά, με υλικό και όχι πνευματικό τρόπο- και «απλώνεται» καταλαμβάνοντας όλο και περισσότερο -σπάνιο πλέον- χώρο. Ο -ρευστός- χώρος και ο χρόνος «ανήκει» σε εκείνους που κατέχουν την οικονομική και πολιτική εξουσία, στο 1% του πληθυσμού. Η Αθήνα, αποτελεί μια μεσογειακή μητρόπολη που χαρακτηρίζεται από την ανάμειξη των κοινωνικών ομάδων, το μεγάλο κατακερματισμό της γης και της ιδιοκτησίας, την ιδιωτική ανέγερση κατοικιών, την αυθαίρετη δόμηση, τις ελλείψεις σε αστικές υποδομές και ελεύθερους χώρους, από χαμηλή αισθητική ποιότητα των κτιριακών συγκροτημάτων (σε κάποιες περιοχές) και του δημόσιου χώρου κ.α.. Ο μητροπολιτικός κατακερματισμός, η δημοσιονομική ανισορροπία, η οικονομική κρίση, η ανησυχία για τις προοπτικές «πρόσβασης» σε δημόσια αγαθά, συνεπικροούμενα από ένα γενικό αίσθημα απογοήτευσης και αγανάκτησης, αποτελούν γενεσιουργές αιτίες χωρικών ανισοτήτων που «εδράζονται σε νομοθετικά-θεσμικά πλαίσια και σε κοινωνικοπολιτικές διαδικασίες: ανισότητες που με τη σειρά τους συγκροτούν τις σχέσεις εξουσίας και γοήτρου». Knox & Pinch 2009, ό.π., σ. 189. Όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την «υπερτροφία του πολιτικού», την «κυριαρχία των κομμάτων στην πολιτική ζωή και τη δημόσια σφαίρα» (Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Ε., Κωνταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη, Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών. [στο εξής: Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008], σ. 387), το «χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών» (Μουζέλης, Ν. (1987). *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημιπεριφέρεια*. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική. Αθήνα: Θεμέλιο. Στο Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008, σ. 388) και την «ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων και δικτύων» (Χαραλάμπης, Δ. (1989). *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*. Αθήνα: Εξάντας. Στο Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008, σ. 388), αποτελούν βασικό ανάχωμα για τη δημιουργία και τη δραστηριοποίηση κινημάτων πόλης (Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008, σ. 388). Σε αυτό συντελεί και ο τρόπος που αναπτύχθηκε η πρωτεύουσα που «εννόησε τις ατομικές – οικογενειακές στρατηγικές και περιόρισε τις δυνατότητες ανάπτυξης συλλογικής συνειδήσης και δράσης», αλλά και ο «πατερναλιστικός» χαρακτήρας του ελληνικού κράτους, καθώς και η «εξάρτηση(ς) των πολιτών από πελατειακά δίκτυα» (Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008, σ. 388). Τις τελευταίες δεκαετίες, η πολιτική απίσχναση όπως εξυφάνεται μέσα από τη συρρίκνωση της κομματικής συμμετοχής, η ενίσχυση των «ανεξάρτητων ορατών ή αφανών συσσωματώσεων της κοινωνίας των πολιτών» {Σωτηρόπουλος, Δ. (2004). *Κοινωνία Πολιτών στην Ελλάδα: Ατροφική ή Αφανής;*» στο Σωτηρόπουλος Δ., (επιμ.) *Η Άγνωστη Κοινωνία Πολιτών*, Αθήνα:

στο Ηράκλειο (Πλ. Ελευθερίας), στην Αίγινα, την Άνδρο, την Άρτα, την Αράχοβα, την Αλίαρτο, την Αλεξανδρούπολη, το Αγρίνιο, το Αίγιο, τη Βέροια, το Βόλο, τα Γιαννιτσά, τη Δράμα, τον Έβρο, την Κοζάνη, τη Ρόδο, τη Ζάκυνθο, το Ηράκλειο, τη Θεσσαλονίκη, τη Θήβα, την Ιεράπετρα, την Ικαρία, τα Ιωάννινα, την Καβάλα, την Καλαμάτα, την Καστοριά, την Κέρκυρα, την Κεφαλονιά, το Κιάτο, την Κόρινθο, τη Λαμία, τη Λάρισα, τα Μέγαρα, τη Μυτιλήνη, το Ξυλόκαστρο, την Κατερίνη, την Πρέβεζα, την Πτολεμαΐδα, τον Πύργο, το Ρέθυμνο, τη Σαντορίνη, τη Σπάρτη, τη Σητεία, τη Σύρο, την Τήνο, τη Μύκονο, τα Χανιά, τη Μήλο, τη Χίο, τη Χαλκίδα, τη Στυλίδα, την Άμφισσα, τη Λευκάδα, την Καρδίτσα, , τη Λιβαδειά, την Κομοτηνή, τα Λουτρά Αιδηψού, την Τρίπολη, τη Ναύπακτο, την Ηγουμενίτσα, την Έδεσσα, το Ναύπλιο, τη Σάμο κ.α. Ενώ, στην Αττική, έλαβαν χώρα λαϊκές συνελεύσεις σε πολλές γειτονιές όπως στο Ν. Κόσμο, στο Αιγάλεω, στους Αμπελόκηπους, στο Γαλάτσι, στο Γκύζη, στη Νίκαια, στη Βάρη, στη Βούλα, στη Βουλιαγμένη, στο Βύρωνα, στο Κερατσίνι, στα Γλυκά Νερά, στο Ελληνικό, στην Αργυρούπολη, στα Εξάρχεια, στον Κορυδαλλό, στου Ζωγράφου, στην Ηλιούπολη, στην Καισαριανή, στην Καλλιθέα, στην Αγία Παρασκευή, στο Μαρούσι, στη Νέα Ιωνία, στο Νέο Ηράκλειο, στη Νέα Σμύρνη, στην Παλλήνη, στου Παπάγου, στα Πατήσια, στον Πειραιά, στο Πέραμα, στο Περιστερί, στη Ν. Φιλαδέλφεια, στο Χαϊδάρι, στο Χαλάνδρι, στο Χολαργό, στα Πετράλωνα, στον Κολωνό, κ.α..

Η χωροταξική θέση της Πλατείας Συντάγματος⁴²⁸ που αποτελεί και το παράδειγμα ανάλυσης μας είναι καίρια. Βρίσκεται στο πιο κεντρικό σημείο της Αθήνας

Ποταμός, σσ. 117-162. Στο Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008, σ. 388}, οι «πολιτικές εμπορευματοποίησης και ιδιωτικοποίησης των δημόσιων αγαθών της πόλης» (Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008, σ. 388), η «η γενικευμένη αυθαιρεσία και η κερδοσκοπία πάνω στη γη» που «δεν επέτρεψαν τη δημιουργία μιας «ευρύχωρης» πόλης με πλούσιους και άνετους δημόσιους χώρους» (Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008 σ. 388), αλλά και «πολιτικές που υιοθετούν στοιχεία της αποκαλούμενης “επιχειρηματικής πόλης”» {Jessop, B., (1994). *Post-Fordism and the State*, σσ. 251-279 στο: Amin, A., (επιμ.) *Post-Fordism. A Reader*. Oxford: Blackwell; Hall, T. και Hubbard, P. (επιμ.) (1998). *The Entrepreneurial City. Geographies of Politics, Regime and Representation*. Chichester: John Wiley; Haeussermann, H., Siebel, W., (1993). “Die Politik der Festivalisierung und Festivalisierung der Politik. Grosse Ereignisse in der Stadtpolitik”, σσ. 7-32 στο: των ιδίων, *Festivalisierung der Politik. Stadtentwicklung durch grosse Projekte. Leviathan*, 13 Sonderheft, Opladen: Westdeutscher Verlag; Mayer, M., (1994). “Post-Fordist City Politics”, σσ. 316-338 στο: Amin, A., (επιμ.), *Post-Fordism. A Reader*. Oxford: Blackwell. Στο Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008, σ. 389}, η είσοδος «της Αθήνας στο παγκόσμιο ανταγωνισμό μεταξύ πόλεων για την προσέλκυση επενδύσεων και την αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας» {Οικονόμου, Δ., Γετίμης, Π., κ.ά. (2001). *Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας. Σημερινή κατάσταση και στρατηγική για την ανάπτυξή του*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας. Στο Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008, σ. 389} και “φεστιβαλοποίηση” της αστικής πολιτικής (Haeussermann και Siebel 1993, ό.π.) μετά την ανάληψη της διεξαγωγής των Ολυμπιακών Αγώνων (Εμμανουήλ, Δ., et al, 2008, σ. 389), αποτελούν πολιτικές ευκαιρίες για τη δημιουργία κοινωνικής αντίδρασης στις ανωτέρω πολιτικές.

⁴²⁸ Στις 3 Σεπτεμβρίου του 1843, ο λαός (συμμετείχαν αγωνιστές της επανάστασης του '21, πολίτες και στρατιώτες), διεκδίκησε από τον βασιλιά Όθωνα έκδοση Συντάγματος στην τότε πλατεία Ανακτόρων (η

απέναντι ακριβώς από το μεγαλύτερο σύμβολο της εξουσίας, το κτήριο της Βουλής,⁴²⁹ ενώ είναι περιτριγυρισμένη από διάφορα κυβερνητικά κτήρια. Όπως μας αναφέρει ο

περιοχή βρίσκονταν στις «παρυφές της πόλης και ονομάζονταν “Περιβολάκια”», πηγή: <http://paliaathina.com/gr/pages/181/plateia-syntagmatos.html>). Από την προηγούμενη ημέρα, το πλήθος, με επικεφαλής τον Συνταγματάρχη Δημήτρη Καλλέργη και τη φρουρά των Αθηνών που στασίασε, κατευθύνθηκε «από την οδό Ερμού προς την πλατεία των Ανακτόρων» όπως ονομάζονταν τότε η σημερινή πλατεία Συντάγματος (το βιβλίο της Μάρως Βουγιούκα με τον τίτλο "Οδωνυμικά. Η σημασία των ονομάτων των οδών της Αθήνας" αναφέρει πως η πρώτη ονομασία της ήταν «Πλατεία Θουκυβίδου» σύμφωνα με το «Σχέδιο Πόλεως του Βαυαρού αρχιτέκτονα πολεοδόμου Λέο Φαν Κλέντσε»), φωνάζοντας: «Ζήτω το Σύνταγμα!», με τον Καλλέργη να απευθύνεται στον λαό καλώντας τον να ζητήσει «από τον βασιλέα Εθνικήν Συνέλευσιν και το Σύνταγμα». Με αφορμή τη λαϊκή αυτή εξέγερση ο Όθωνας αναγκάστηκε να παραχωρήσει το Σύνταγμα -μετά από ψήφισμα στην Εθνοσυνέλευση του 1844- στον ελληνικό λαό, σηματοδοτώντας την πρώτη "στροφή" προς τη δημοκρατία με τους πολίτες να αποκτούν δικαίωμα ψήφου. Μπορεί στο πέρασμα των ετών να είχαμε μια διαδοχή συνταγμάτων, δεν έγινε το ίδιο όμως με την πλατεία που έκτοτε ονομάζεται «Πλατεία Συντάγματος». Καιροφύλας, Γ. (2008). "Το όνομα της πλατείας Συντάγματος". Στο *Περπατώντας στους δρόμους της Αθήνας*. Αθήνα: Φιλипπότης. [Στο εξής: Καιροφύλας, 2008], σσ. 33-34. Την Οθωνική Περίοδο οι μεγαλοαστοί της πρωτεύουσας και Έλληνες ομογενείς, προτίμησαν να οικοδομήσουν στην περιοχή γύρω από τα ανάκτορα τις πολυτελείς μονοκατοικίες τους (νεοκλασικά αρχοντικά, «έργα υψηλής αρχιτεκτονικής», πηγή: Δραγώνας, Π. (2005). "Η ανάγκη ανακαίνισης της αθηναϊκής αστικής ταυτότητας". Στο Συλλογικό, *Η Μετάβαση της Αθήνας*. Αθήνα: Futura, σ. 172.). «...στην πλατεία Συντάγματος και στις παράλληλες αρτηρίες Πανεπιστημίου και Σταδίου, κτίστηκαν κατά κύριο λόγο οι μονοκατοικίες των πλούσιων ομογενών, και γενικότερα των μεγαλοαστών της Αθήνας του 19ου αιώνα.». Μπίρης, Μ. Γ. (2003). *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα. [Στο εξής: Μπίρης 2003, σ. 28]. Ο Μπίρης επίσης αναφέρει ότι «στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα είχε ολοκληρωθεί και η αρχιτεκτονική όψη των τριών πλευρών της πλατείας Συντάγματος.» (Μπίρης 2003, σ. 29). Στις δε οδούς που είχαν ως αφετηρία την πλατεία Συντάγματος «κτίστηκαν επίσης τα μεγαλύτερα και πολυτελέστερα σπίτια εκείνης της περιόδου» (Μπίρης 2003, σ. 29). Σε αυτό συνετέλεσε και η «χαμηλή πυκνότητα» τόσο της «οικοδομησης» όσο και του «πληθυσμού» στο κέντρο της πόλης, με αρχιτεκτονική εντελώς διαφορετική με εκείνη «των μεσοαστικών κατοικιών της υπόλοιπης Αθήνας» (Μπίρης 2003, σ. 29). Στον χώρο που βρισκόταν η πολυτελής οικία Δημητρίου ή Λημνιού μετεγκαταστάθηκε (αρχικά ήταν στη Σταδίου και Καραγιώργη Σερβίας - πηγή: Βλάχος, Α. (2003), *Μεγάλη Βρετανία. Ένα ξενοδοχείο σύμβολο*. Κέρκυρα: Εκδόσεις Κέρκυρα, σσ. 22, 29.) το ξενοδοχείο "Μεγάλη Βρετανία". Η πιο κεντρική πλατεία της Αθήνας άρχισε να αλλάζει όψη μετά το 1870 με παρεμβάσεις του τότε δημάρχου Τιμολέοντα Φιλήμων, στην προσπάθειά του να «ευπρεπίσει την πόλη», με το κόστος των εργασιών να αποπληρώνεται με δάνειο 50.000 δραχμών που είχε λάβει ο δήμος από την Εθνική Τράπεζα. Εντός της πλατείας βρίσκονται ακόμη και σήμερα «χάλκινα αντίγραφα αρχαίων αγαλμάτων, που δώρισε στην πόλη της Αθήνας ο λόρδος Μπιούτ». Καιροφύλας, Γ. (2008). "Το επίσημο κέντρο της Αθήνας". Στο Καιροφύλας, 2008, σσ. 37-39.

⁴²⁹ Το κτήριο που στεγάζει το Ελληνικό Κοινοβούλιο οικοδομήθηκε το 1836 για τον Βασιλιά Όθωνα, από τον «διευθυντή της Ακαδημίας Καλών Τεχνών του Μονάχου και επίσημο αρχιτέκτονα της βαυαρικής αυλής Φρίντριχ φον Γκαίρτνερ (Friedrich von Gaertner)». Ως χώρος επιλέχθηκε -μετά από εισήγηση του Karl Friedrich Schinkel- ο λόφος της Μπουμπουνίστρας όπως ονομάζονταν τον 19^ο αιώνα η περιοχή. Σκοπός και τελικό κριτήριο για την επιλογή του σημείου ήταν η δυνατότητα να «αντικρίξει την Ακρόπολη και τις παρυφές της Αθήνας» «παραμερίζοντας» εισηγήσεις άλλων μηχανικών για περιοχές όπως ο Λυκαβηττός, ο Κεραμεικός και η Ομόνοια από τους Λούντβιχ Λάνγκε (Ludwig Lange), Λέο φον Κλέντσε (Leo von Klenze) και Σταμάτη Κλεάνθη και Eduard Schaubert ανίστοια. (Ιστοσελίδα της Βουλής). Πιο συγκεκριμένα, στις «6 Φεβρουαρίου 1836 τέθηκε ο θεμέλιος λίθος στο υψηλότερο ανατολικό άκρο της πόλης». Στο έργο συμμετείχαν γερμανοί αρχιτέκτονες, ο ελληνικός στρατός, καθώς και τεχνίτες από την Ελλάδα, τη Γερμανία και την Ιταλία. Υπολογίζεται ότι εργάστηκαν συνολικά πάνω από 500 άνθρωποι για την περάτωση του έργου. Ο Gaertner εμπνεύστηκε αλλά και σεβάστηκε την «κληρονομιά της αρχαίας Αθήνας» και με αρχή την «αναγέννηση του αστικού κλασικισμού» το σχεδίασε κατά τέτοιο τρόπο ώστε το «λίτο, λειτουργικό και συμπαγές κτήριο» να έχει «πρόσβαση από όλες τις πλευρές του, με τέσσερις εξωτερικές πτέρυγες που η καθεμία διέθετε τρεις ορόφους, μια μεσαία πτέρυγα με δύο πατώματα και δύο αυλές και κλιμακοστάσια που διευκόλυναν την επικοινωνία μεταξύ των ορόφων» ενώ στο «ισόγειο συνυπήρχαν η Γραμματεία και το Ανακτορικό Ταμείο με τους βοηθητικούς τους χώρους, το καθολικό παρεκκλήσιο του βασιλιά, το θησαυροφυλάκιο και τα μαγειρεία. Στον πρώτο όροφο βρίσκονταν η Αίθουσα του Θρόνου, η Αίθουσα Τροπαίων, η Αίθουσα των Υπασπιστών, σε γραμμική

Tilly «στο παρελθόν, οι συγκεντρώσεις συνέκλιναν στις ιδιωτικές κατοικίες των εχθρών του πλήθους, ενώ σήμερα οι στόχοι που προτιμώνται είναι η έδρα και τα σύμβολα της εθνικής δημόσιας εξουσίας».⁴³⁰

Η εγκατάσταση, λοιπόν, χιλιάδων ανθρώπων σε αυτό το σημείο έχει συμβολικό και πραγματιστικό χαρακτήρα και αυτό έγινε ιδιαίτερα αντιληπτό τις ημέρες της κινητοποίησης. Συμβολικό, γιατί όπως αναφέραμε ήδη το εν λόγω κτήριο (καθώς και τα παρακείμενα) συμβολίζει ένα πολιτικό σύστημα το οποίο σύμφωνα με τους καταληψίες του χώρου «νοσεί» και οφείλει να τύχει αλλαγής, ενώ πραγματιστικό χαρακτήρα έχει από τη στιγμή που η παρουσία ενός ογκωδέστατου πλήθους στο συγκεκριμένο σημείο αποτελεί σημαντικό παράγοντα πίεσης και παρεμπόδισης. Μέχρι και οι ίδιοι οι βουλευτές πολλές φορές βρέθηκαν –τόσο στην προσπάθειά τους να εισέλθουν στο κτίριο, όσο και κατά την αναχώρησή τους– απέναντι στη μήνη του πλήθους που εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του με διάφορους τρόπους (παρά τα δρακόντεια μέτρα ασφάλειας).

Ένα άλλο ερώτημα που αφορά στο χώρο είναι γιατί η διαμαρτυρία ενώ έλαβε χώρα σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, τελικά μακροημέρευσε μόνο στην Αθήνα κατά πρώτο λόγο και στη Θεσσαλονίκη κατά δεύτερο, την ίδια στιγμή που στην επαρχία μετά τον αρχικό ενθουσιασμό ακολούθησε μια κινηματική ύφεση; Ο πιο

αλληλοδιαδοχή η Αίθουσα Χορού, η Αίθουσα Παιγνίων και η Τραπεζαρία και τα βασιλικά διαμερίσματα, τα οποία επικοινωνούσαν μεταξύ τους και ήταν οι πολυτελέστεροι χώροι του κτηρίου. Το δεύτερο όροφο καταλάμβαναν τα ιδιαίτερα διαμερίσματα των διαδόχων, του αυλάρχη και του προσωπικού των Ανακτόρων». Το παλάτι κατοικήθηκε από τον βασιλιά Όθωνα και τη βασίλισσα Αμαλία στις 25 Ιουλίου του 1843. Ο νέος κάτοικος των ανακτόρων ήταν ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ στις 17 Οκτωβρίου 1863. Στο κτήριο έγιναν νέες παρεμβάσεις. «Σημαντικότερη ήταν η τροποποίηση του κλιμακοστασίου της ανατολικής πτέρυγας και η δημιουργία του ορθόδοξου παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου, στο δεύτερο όροφο». Πέρα όμως από την κατοίκηση των «γαλαζοαίματων», ένας επιπλέον λόγος που οδήγησε σε αλλαγές ήταν «οι δύο μεγάλες πυρκαγιές των Ανακτόρων: η πρώτη, το 1884» που «αποτέφρωσε το δεύτερο όροφο της βορινής πτέρυγας· η δεύτερη, και μεγαλύτερη, το 1909» όπου και «κατέστρεψε ολοσχερώς την κεντρική πτέρυγα και τα αντίστοιχα σε αυτήν τμήματα της ανατολικής και δυτικής πτέρυγας και ανάγκασε τη βασιλική οικογένεια να μετακινηθεί στο θερινό ανάκτορο του Τατοΐου». Οι πολιτικές εξελίξεις, ο ελληνοβουλγαρικός πόλεμος, ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η δολοφονία του βασιλιά αποτέλεσαν βασικές αιτίες όπου τα ανάκτορα κατοικούσαν μέλη της βασιλικής οικογένειας καθώς ο νέος βασιλιάς, ο Κωνσταντίνος, είχε επιλέξει ως τόπο κατοικίας το «Μέγαρο της Ηρώδου Αττικού (σημερινό Προεδρικό Μέγαρο)». Από το 1922 η χρήση των ανακτόρων αλλάζει. Δημόσιες και ιδιωτικές υπηρεσίες, στεγάστηκαν από τις κυβερνήσεις που ακολούθησαν για να καλύψουν ανάγκες λειτουργίας τους ενώ το 1929 η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου λειτούργησε τον χώρο μαζί με τη Γερουσία. Οι νέες εργασίες πραγματοποιήθηκαν υπό την επίβλεψη του «αρχιτέκτονα Ανδρέα Κριεζή». Επίσης, στον εξωτερικό χώρο του κτηρίου, το 1928, αναγέρθηκε το Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη από τον αρχιτέκτονα Εμμανουήλ Λαζαρίδη. Η ευρύτερη όμως αναβάθμιση του κτηρίου ξεκίνησε από τη μεταπολίτευση και ύστερα. Περισσότερα για το κτήριο της Βουλής των Ελλήνων μπορείτε να διαβάσετε στην επίσημη ιστοσελίδα της στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/ToKtiro/Istoria-Ktiriou/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 8/5/2019).

⁴³⁰ Tilly, C. (1986). *The Contentious French, Four Centuries of Popular Struggle*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, [Στο εξής: Tilly, 1986], σσ. 392-393.

πιθανός λόγος είναι ότι στην επαρχία το δίκτυο εξάρτησης των πολιτών από τα δύο κυρίως κόμματα (*Π.Α.Σ.Ο.Κ & Ν.Δ.*) είναι πιο «ισχυρό» από το αντίστοιχο δίκτυο της Αθήνας, με αποτέλεσμα να έχει διαμορφωθεί μια «συντηρητική» στάση των πολιτών της επαρχίας, την ίδια στιγμή, που μια αντίστοιχη «προοδευτική» στάση, χαρακτηρίζει τους πολίτες των μεγάλων πόλεων. Τα μικροαστικά και μεσοαστικά στρώματα της επαρχίας είναι σε μεγάλο βαθμό εξαρτημένα από το δικομματισμό και αυτό γίνεται αντιληπτό και από τα εκλογικά αποτελέσματα που έλαβαν χώρα κατά τη μεταπολίτευση. Ιδιαίτερη σημασία σε ό,τι αφορά στην επαρχία είχαν οι πολιτικές καταβολές της εκάστοτε περιοχής. Στην επαρχία επίσης υπήρξε μεγαλύτερη «αμεσότητα», με αποτέλεσμα οι διαμαρτυρίες να γίνουν ιδιαίτερα αντιληπτές από τους «παραλήπτες», δηλαδή τους βουλευτές. Στις τοπικές κοινωνίες έγιναν καταλήψεις δημόσιων κτηρίων, πορείες προς διάφορα κέντρα εξουσίας (δημόσια κτήρια, γραφεία βουλευτών κ.λπ.), ακόμη και παρεμπόδιση συνεστίασης όπως έγινε λόγω χάρη στην Κέρκυρα όπου αγανακτισμένοι πολίτες έτρεψαν σε φυγή μέσω θαλάσσης (συγκεκριμένα με καΐκια δεχόμενοι τη χλεύη του πλήθους) τοπικούς βουλευτές που δειπνούσαν με ευρωπαίους ομολόγους τους. Μετά τη ψήφιση του μεσοπρόθεσμου οι τοπικές Λ.Σ. ανακοίνωναν έντυπα τα ονόματα των βουλευτών που είχαν ψηφίσει το μνημόνιο, θυροκολλώντας τα σε κεντρικά σημεία των πόλεων ώστε να γίνουν αντιληπτά από όλο τον κόσμο.

Από την πρώτη στιγμή των κινητοποιήσεων έγινε φανερός ο γεωγραφικός διαχωρισμός που αφορούσε στην πάνω πλευρά της πλατείας Συντάγματος (Λεωφόρος Αμαλίας, μπροστά από το κτήριο της Βουλής) και την κάτω πλευρά της πλατείας (ουσιαστικά ο χώρος που βρίσκεται εντός της). Ένας διαχωρισμός που είχε όμως ανθρωπολογικά, κοινωνικά, πολιτικά κ.ά. γνωρίσματα, τέτοια που δημιούργησε δύο διαφορετικούς ουσιαστικά χώρους που «άρμοζαν» θα μπορούσαμε να πούμε με την ετερογένεια που χαρακτήριζε τους «Αγανακτισμένους». Η πολιτική χωροταξία της «άνω πλατείας» ήταν διαμορφωμένη ως εξής. Αριστερά της Βουλής (στη γωνία της Καραγεώργη Σερβίας), βρισκόταν το περίπτερο «300 Έλληνες» το οποίο συνέλλεγε υπογραφές για δημοψήφισμα ενάντια στο μνημόνιο Νο 2 (από τις 22 Μαΐου του '11, τρεις ημέρες δηλαδή πριν την πρώτη μεγάλη συγκέντρωση στον ίδιο χώρο). Ακριβώς δίπλα εγκαταστάθηκε ένα περίπτερο με παπάδες με αντίστοιχα εκκλησιαστικά ζητήματα. Στην ακριβώς αντίθετη πλευρά της «άνω πλατείας» είχε διαμορφωθεί το προοδευτικό μπλοκ με το πανό του «Μετώπου Αλληλεγγύης και Ανατροπής» στα χρώματα της Ισπανικής σημαίας ως ένδειξη αλληλεγγύης στους Ισπανούς ομολόγους

«Αγανακτισμένους», το αντίστοιχο πανό του «dikaioma.gr» (το δίκτυο εργαζομένων ανέργων), το πανό με το ελικόπτερο και το «ΟΥΣΤ» (μια αναγωγή στον τρόπο που έφυγε η «ανεπιθύμητη» κυβέρνηση της Αργεντινής υπεύθυνη κατά το λαό για τη χρεωκοπία της χώρας), η ομάδα «Hasta la Victoria siempre», περίπτερα του Συντονισμού Πρωτοβάθμιων Σωματείων, του κινήματος «Δεν Πληρώνω», καθώς και ομάδες ανθρώπων από τον ευρύτερο χώρο της «αριστεράς», αλλά και του αναρχικού χώρου. Χιλιάδες άνθρωποι στη λεωφόρο Αμαλίας, φώναζαν υβριστικά, χιουμοριστικά, πατριωτικά, αντιμνημονιακά, αντικυβερνητικά κ.λπ. συνθήματα, όπως –ενδεικτικά αναφέρουμε- τα: «*Κλέφτες, Κλέφτες*», «*Προδότες*», «*Είμαστε ξύπνιοι!!! Τι ώρα είναι; Ώρα να φύγουν*», «*Ψωμί, παιδεία, ελευθερία, η Χούντα δεν τελείωσε το '73*» μια αναφορά στη «δωσίλογη» κατά τους διαμαρτυρούμενους ελληνική κυβέρνηση, «*πάρτε το μνημόνιο και φύγετε από εδώ*», «*Μια νύχτα μαγική σαν την Αργεντινή, να δούμε στο ελικόπτερο ποιος θα πρωτομπεί*» κ.λπ. Επίσης, το συγκεντρωμένο πλήθος προέκτεινε τις ανοικτές τους παλάμες («μούτζες») προς τη Βουλή (ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των διαμαρτυρούμενων που βρίσκονταν στην άνω πλατεία), κρατούσε ελληνικές σημαίες, σημαίες διαφόρων κρατών, κυρίως εκείνων που είχαν «πληγεί» από την οικονομική κρίση, μια κίνηση που αποτελούσε και «αντιπερισπασμό» στους «πατριώτες» με τις εγχώριες σημαίες, πλακάτ, νταούλια, τύμπανα, ντουντούκες, σφυρίχτρες, στυλό laser που κατεύθυνε προς τους ξένους επί το πλείστον εκπροσώπους του τύπου αλλά και την αστυνομία, χειροποίητα t-shirts, μαγειρικά σκεύη τα οποία χρησιμοποιούσε είτε συμβολικά (τα καταστραμμένα νοικοκυριά, η αντίστοιχη κινηματική δράση που είχε συμβεί στην πτωχευμένη Αργεντινή), είτε πρακτικά (ως όργανα μουσικής,⁴³¹ όργανα που μπορούσαν να βγάλουν ένα δυνατό ήχο που δυνητικά θα ενίσχυε την «ηχορύπανση» της «άνω πλατείας», αλλά και θα εκνεύριζε τους «παροικούντες» της Βουλής), μηχανοκίνητες πορείες, ποδηλάτες, βαμμένα πρόσωπα, καλλιτεχνικά δρώμενα, ακτιβιστικές παρεμβάσεις (θεατρικά του δρόμου, κλόουν, ισορροπιστές κ.α.), δημιουργούσαν ένα εντυπωσιακό και πολύχρωμο ψηφιδωτό που «κατηγορήθηκε» ως «πανηγύρι». Η αλήθεια είναι ότι παρά τις όποιες «κατηγορίες» αποδόθηκαν στην «άνω πλατεία», η συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή αποτέλεσε ένα «χώρο υποδοχής», μια διαδικασία «μύησης» που είχε πληθειακό, αυθόρμητο και

⁴³¹ Για το ρόλο που διαδραμάτισε η μουσική στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», βλ. στο υποκεφάλαιο: 2.3 Η αξιακή πλαισίωση των κινητοποιήσεων «Occupy»: «Indignez-vous!» (σ. 81) και την υποσημείωση 198 (σσ. 87-89).

ψυχολογικό χαρακτήρα (πράξεις εκτόνωσης που συνοδεύονταν από τραγούδια, συνθήματα, χειρονομίες κ.α.).

Εντός της πλατείας διαδραματιζόταν ένα εντελώς διαφορετικό σκηνικό. Μικρές παρέες διάσπαρτες στο χώρο, άνθρωποι που συζητούσαν τα τεκταινόμενα των ημερών, δημόσιες συζητήσεις κ.λπ.. Τις πρώτες ημέρες μάλιστα της κινητοποίησης επικράτησε ένας κώδικας επικοινωνίας διανθισμένος από συμβολισμούς όπερ χειρονομίες που άλλες φορές παρέπεμπαν σε αγώνα μπάσκετ (π.χ. time out) και άλλες φορές σε αγώνες μονομάχων (χάρη ή θανάτωση) κ.ο.κ. Οι συγκεκριμένοι συμβολισμοί αποτελούσαν μια μεταλαμπάδευση ουσιαστικά μιας διαφορετικής πολιτικής κουλτούρας -με κώδικες επικοινωνίας που είναι πολύ πιο οικείοι στους νέους- από τα αντιπαγκοσμιοποιητικά κινήματα από το Σηάτλ (1999)⁴³² και ύστερα. Στον ίδιο χώρο με την ιδιαίτερη πολιτική «χρoιά», έλαβαν χώρα συνναυλίες, προβολές ντοκιμαντέρ, θεματικές βραδιές κ.λπ. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό όμως της κάτω πλατείας ήταν οι λαϊκές συνελεύσεις (Λ.Σ.). Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των λαϊκών συνελεύσεων ήταν ο λόγος των ομιλητών. Λόγος καθημερινός, συναισθηματικός, που απείχε παρασάγγας από τον αντίστοιχο «ξύλινο» λόγο των πολιτικών. Οι αμεσοδημοκρατικές και ανοικτές σε όλους αυτές διαβουλεύσεις -που οργανώνονταν από την ομάδα επικοινωνίας- μούσαν το υποκείμενο στην πολιτική, την ίδια στιγμή που διαμόρφωναν το δημόσιο χώρο και καθόριζαν την ταυτότητα του πλήθους. Η διαδικασία συμμετοχής του κόσμου στη συνέλευση καθοριζόταν από ένα πολύ απλό τρόπο. Οι ομιλητές μοιράζονταν αριθμημένα χαρτάκια και έπαιρναν το λόγο σε μια Λ.Σ. με συνολικό χρόνο κατάθεσης της πρότασης τους το 1,5 λεπτό. Θυμίζουμε ότι από τη συγκεκριμένη διαδικασία απουσίαζαν οι συνδικαλιστικοί και κομματικοί φορείς⁴³³ δίχως όμως να απουσιάζει το έντονα πολιτικό «χρώμα» στις συζητήσεις που λάμβαναν χώρα στην κάτω πλατεία εκείνες τις ημέρες. Οι λαϊκές συνελεύσεις προέβησαν σε μια σειρά γλωσσικών προβληματισμών και αντιπαραθέσεων (π.χ. ενδεικτικά αναφέρουμε τον

⁴³² Τον Νοέμβριο του 1999, στην πόλη των Η.Π.Α. «Seattle» συγκεντρώνονται περίπου 40.000 άνθρωποι και 1.200 οργανώσεις από όλο τον κόσμο για να διαμαρτυρηθούν για τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που ακολουθούν σ' όλο τον κόσμο ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (Π.Ο.Ε.) [World Trade Organization (WTO)]. Ακολουθεί η Γένοβα και η διαμαρτυρία πάνω από 200.000 πολιτών στη σύσκεψη της G8, διαμαρτυρία που σημαδεύεται από τη δολοφονία του Carlo Giuliani. Όλες αυτές οι συγκεντρώσεις ενάντια στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση σηματοδοτούν την ίδρυση του Παγκόσμιου Κοινωνικού Φόρουμ [World Social Forum (WSF)] στο Πόρτο Αλέγκρε στη Βραζιλία. Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σσ. 225-226.

⁴³³ Για την ακρίβεια, απουσίαζαν τις πρώτες ημέρες λειτουργίας των Λαϊκών Συνελεύσεων γιατί στη συνέχεια η όλη διαδικασία «νοθεύθηκε», καθώς εκπρόσωποι των κομμάτων -κυρίως της αριστεράς- κατόρθωσαν και παρείσφρησαν ανάμεσα στο πλήθος και έλαβαν αντίστοιχα και λόγο στις συνελεύσεις.

προβληματισμό που ακολούθησε η χρήση της λέξης «Λαός» που σε κάποιους παρέπεμπε στο γνωστό κόμμα του ΛΑΟΣ και σε κάποιους άλλους στον ελληνικό λαό, μια επιλογή που θα απέκλειε τους μετανάστες, υιοθετώντας τελικά το «Όλοι Εμείς»). Οι Λ.Σ. αρχικά προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν υλικοτεχνικά και γενικά διαδικαστικά ζητήματα, μια ατελέσφορη διαδικασία που τελικά εγκαταλείφθηκε (δίνοντας τη «σκυτάλη» στις ομάδες εργασίας), αφήνοντας στην ίδια ένα πιο ιδεολογικό ρόλο. Συνολικά έγιναν πενήντα (50) Λ.Σ., με ενδιαφέρουσες θεματικές («Παιδεία», «Υγεία», «Πολιτική» κ.α.) τα ψηφίσματα της οποίας (με το σύστημα της πλειοψηφίας αντί της «Ισπανικής» ομοφωνίας) δημοσιοποιούνταν στα ιστολόγια των «Αγανακτισμένων» «www.real-democracy.gr» και μετέπειτα στο «www.amesi-dimokratia.org»⁴³⁴ τροφοδοτώντας τα συμβατικά Μ.Μ.Ε. με τα τεκταινόμενα στην «κάτω πλατεία». Η αδιαμεσολάβητη πρακτική των Λ.Σ. αποτελούσε άλλη μια ένδειξη της αποστροφής που ένιωθαν οι «Αγανακτισμένοι» σε κάθε τι που τους θύμιζε το πολιτικό σύστημα που ήθελαν να ανατρέψουν. Οι Λ.Σ. αποτέλεσαν νέα πολιτικά μορφώματα που ανίχνευσαν πρωτόλειες μορφές διαβούλευσης, διαφορετικά κέντρα αποφάσεων από τα κόμματα και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, δημιουργώντας - χάρη στη λαϊκή αυτενέργεια, την αυτοδιαχείριση, αλλά και τον πλούτο των θεμάτων που συζητήθηκαν, τον τρόπο που διεξήχθησαν, τη μορφή των διαβουλεύσεων κ.λπ.- μια διαφορετική πολιτική κουλτούρα που ταυτοτικά θα τολμούσαμε να αναφέρουμε ότι δημιουργούσε ένα νέο πολιτικό υποκείμενο. Η «διαγωνιστική πλαισίωση»⁴³⁵ της «κάτω πλατείας» δεν αφορούσε «μόνο το διεφθαρμένο πολιτικό κατεστημένο ή την απώλεια της εθνικής κυριαρχίας, αλλά τη συστημική κρίση του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού εν γένει»,⁴³⁶ ενώ η «προγνωστική πλαισίωσή της», τοποθέτησε στο επίκεντρο το «*διακύβευμα της κοινωνικής δικαιοσύνης*»⁴³⁷ μέσα από νέες οργανωτικές φόρμες που επινόησαν οι δρώντες. Παρά τις όποιες ιδεολογικές, πολιτικές, κοινωνικές κ.λπ. διαφορές ανάμεσα στους δρώντες της «πλατείας», στη συνείδηση μιας μεγάλης μάζας ανθρώπων, κυρίως εκείνων που αντιμετώπισαν τα γεγονότα δια ζώσης, ο διαχωρισμός «άνω» και «κάτω πλατεία» ήταν συμβολικός και όχι ουσιαστικός. Το βασικό τους επιχείρημα είναι ότι στις ημέρες της «κρίσης» υπήρξαν αξιοθαύμαστες

⁴³⁴ Ιστοσελίδες που είναι πλέον ανενεργές (προσπελάστηκαν ανεπιτυχώς 6/6/2013).

⁴³⁵ Σούζας, Ν., Ηλιόπουλος, Χ. (2018). «Οι Αγανακτισμένοι των Πλατειών: Η Σημασία του εξαίρετου γεγονότος στη διαμόρφωση του κύκλου διαμαρτυρίας.» [Στο εξής: Σούζας, Ηλιόπουλος, 2018]. Στο Σερντεδάκης Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.), *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg. [Στο εξής: Σερντεδάκης-Τομπάζος, 2018], σ. 336.

⁴³⁶ Στο ίδιο, σ. 336.

⁴³⁷ Σερντεδάκης-Τομπάζος, 2018, ό.π., σ. 336.

πράξεις αλληλεγγύης, ικανές να χαρακτηρίσουν το χώρο ως ενιαίο (ενδεικτικά αναφέρουμε τις 15^η, 28^η και 29^η Ιουνίου, όταν και τα ΜΑΤ άσκησαν βία ενάντια στους «Αγανακτισμένους», σε όλους τους χώρους της πλατείας).

Ολοκληρώνοντας το θεωρητικό και εμπειρικό σχήμα μας σχετικά με την αστικογεωγραφική προσέγγιση (σφαιρικά) της νεοφιλελεύθερης πόλης και (ειδικά) της Αθήνας, τόπου του συγκρουσιακού επεισοδίου που μελετάμε, διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά εκείνα της κοινωνίας που σχεδιάζεται με βάση τις κοινωνικές της ανάγκες, εκείνες της κοινωνίας πόλης.⁴³⁸ Το «δικαίωμα στην πόλη» (στην εργασία, στην υγεία στην εκπαίδευση, στη στέγη, στον ελεύθερο χρόνο, στη ζωή)⁴³⁹ όπου εντάσσεται στην «κοινωνική πρακτική» και διαρρηγνύουν το status quo,⁴⁴⁰ στην επικοινωνία, στην πληροφορία, στις ανταλλαγές, «στο δικαίωμα» δηλαδή «των πολιτών να βρίσκονται σ' όλα τα δίκτυα και πεδία επικοινωνίας».⁴⁴¹ Ο λόγος στην «ποιότητα» λοιπόν και όχι στην πολεοδομική ιδεολογία ή στην αρχιτεκτονική παρέμβαση, με την «αστική πραγματικότητα (urbaine)»⁴⁴² να είναι και απύσχα όπως τονίσθηκε και προηγουμένως.⁴⁴³ Το δικαίωμα στην πόλη για τον Lefebvre είναι να αρνηθείς (να η άρνηση πάλι και η δυναμική που τη συνοδεύει) τον αποκλεισμό από το «αστικό (urbain)», να απομακρυνθείς από το κέντρο προς την περιφέρεια όπως ακριβώς επιτάσσει η ελίτ, η καθεστηκυία τάξη, με αρωγούς «τα κέντρα απόφασης, τον πλούτο, τη δύναμη, την πληροφορία, τη γνώση».⁴⁴⁴ Για αυτόν τον λόγο κρίνεται αναγκαία «η κοινωνική ζωή», η «λειτουργία του παιχνιδιού» και η «συμβολική λειτουργία του χώρου», ο «κοινωνικός χώρος» που προκύπτει από την «εργασία και τον καταμερισμό εργασίας»,⁴⁴⁵ η εγκατάσταση δηλαδή μιας «χωρο-χρονικής ενότητας, μιας συγκέντρωσης αντί ενός τεμαχισμού».⁴⁴⁶ Η κοινωνία της πόλης είναι η μόνη ελπίδα. Η δημιουργία «ετεροτοπικών χώρων»,⁴⁴⁷ όπου τα κοινωνικά υποκείμενα νοσηματοδοτούν την καθημερινότητά τους.⁴⁴⁸ Ο λόγος για «φυτώρια επαναστατικών κινημάτων» που παρόλα αυτά, χαρακτηρίζονται από «επαναστατικό ρομαντισμό»,⁴⁴⁹

⁴³⁸ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 180.

⁴³⁹ Στο ίδιο, σ. 181.

⁴⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 181.

⁴⁴¹ Στο ίδιο, σ. 201.

⁴⁴² Στο ίδιο, σ. 201.

⁴⁴³ Στο ίδιο, σ. 201.

⁴⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 213.

⁴⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 213.

⁴⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 202.

⁴⁴⁷ Harvey, 2012, ό.π., σ. 33.

⁴⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 33.

⁴⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 34.

για «αυθόρμητες εναλλακτικές στιγμές οραματισμού που συγκροτούν ομάδες ανομίας»,⁴⁵⁰ που κινδυνεύουν να χαθούν όμως από την ισοτοπία, την επικράτηση δηλαδή πρακτικών πόλης που χαρακτηρίζονται από την «εκλογικευμένη χωρική τάξη του καπιταλισμού».⁴⁵¹ Το ανθρώπινο έργο δίχως ανταλλακτική αξία, δίχως να αποτελεί προϊόν. Σύμφωνα με τον Lefebvre, όπως «η αστική ζωή δεν άρχισε ακόμη», έτσι και ο άνθρωπος της πόλης -«πολυσήμαντος, με πολλές αισθήσεις, ικανός για σύνθετες και διαφανείς σχέσεις με τον “κόσμο”»,⁴⁵² δεν έχει δημιουργηθεί (ακόμη). Πρέπει όμως να τον δημιουργήσουμε τη στιγμή που ο «παλιός ουμανισμός ξεμακραίνει, χάνεται».⁴⁵³

Η «επόμενη ημέρα» σηματοδοτεί την επιστροφή στα κοινά της πόλης, την επιστροφή στο «τοπικό».⁴⁵⁴ Όπως αναφέρει και το γνωστό σύνθημα «*Σκέψου Παγκόσμια, Δράσε Τοπικά*».⁴⁵⁵ Ο Harvey τονίζει, πως τα κοινωνικά κινήματα έχουν τη δυνατότητα να ελέγχουν καλύτερα τον τόπο από τον χρόνο. Διαθέτουν δηλαδή τη δυνατότητα «να οργανωθούν στον τόπο τους, αλλά όχι να οργανωθούν στον χώρο».⁴⁵⁶ Συμπληρώνοντας βέβαια (για να δικαιολογήσει και το σύνθημα που παραθέτει) πως «οι “περιφερειακές αντιστάσεις”, ο αγώνας για τοπική αυτονομία, ή τοπικά προσδιορισμένη οργάνωση ίσως αποτελούν εξαιρετικές βάσεις για την πολιτική δράση, αλλά δεν μπορούν να σηκώσουν μόνα τους το βάρος της ριζοσπαστικής ιστορικής αλλαγής».⁴⁵⁷ Αναφορά στη μαρξική πεποίθηση ότι το «κεφάλαιο δεν έχει πατρίδα», μια ρήση που παρέμπεπε στη διεθνοποίηση του προλεταριάτου η οποία και διαψεύστηκε εκ των πραγμάτων, από το γεγονός δηλαδή πως το κεφάλαιο (αποδείχθηκε τελικά) δεν έχει «πατρίδα», ενώ οι προλετάριοι «και πατρίδα έχουν και την υπερασπίζονται μέχρι θανάτου».⁴⁵⁸ Ο Williams αναφέρει σχετικά πως «{...} η έκρηξη της διεθνούς οικονομίας και οι ολέθριες συνέπειες που έχει η αποβιομηχάνιση πάνω στις παλαιές κοινότητες έχουν κάνει τον τόπο καίριο στοιχείο της διαδικασίας της συνένωσης {...}. Όταν το κεφάλαιο

⁴⁵⁰ Harvey, 2012, ό.π., σ. 34.

⁴⁵¹ Στο ίδιο, σ. 34.

⁴⁵² Lefebvre, 2007, ό.π., σσ.138-139.

⁴⁵³ Στο ίδιο, σ. 139.

⁴⁵⁴ «Είναι αλήθεια ότι το τοπικό {...} είναι το προνομιακό επίπεδο όπου αναπτύσσονται πειραματισμοί, τόσο όσον αφορά την εκμάθηση και κατασκευή νέων φαντασιακών της κοινωνικής ζωής αλλά και όσον αφορά τις απτές πραγματώσεις τους από κοινωνικές πρακτικές», διαβάζουμε στο: Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π. σ. 267.

⁴⁵⁵ Harvey, D. (2016). *Δρόμοι και Τρόποι του Κόσμου. Καπιταλισμός - Χώρος - Τόποι*. Γιάννης Βογιατζής (μτφρ.). Απόστολος Δεδουσόπουλος (επιμ.). Αθήνα: angelus novus. [Στο εξής: Harvey 2016], σ. 161.

⁴⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 161.

⁴⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 161.

⁴⁵⁸ Άρθρο του Διονύση Χαριτόπουλου στην Εφημερίδα των Συντακτών, στις 23/07/2016, με τίτλο: "Μόνο οι προλετάριοι έχουν πατρίδα": https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/77070_mono-oi-proletarioi-ehoy-n-patrida

πηγαίνει παρακάτω, η σημασία του τόπου αποκαλύπτεται πολύ πιο ξεκάθαρα».⁴⁵⁹ Για αυτό το λόγο, επανοσηματοδοτείται ο τόπος. Γιατί αποτελεί την αφετηρία για την ευημερία των ανθρώπων που κατοικούν εντός των τειχών της πόλης με «όχημα» τις συλλογικές πρακτικές. Αυτό που αν θέλετε «κληροδοτήθηκε» από τις κινητοποιήσεις της «πλατείας». Την εκμάθηση δηλαδή όχι μόνο του πολιτικού (εξωθεσμική αντίδραση στην εξουσία), αλλά και του κοινωνικού, με τη συλλογική διαχείριση πόρων «κοινής ιδιοκτησίας»,⁴⁶⁰ με αυτοργανωμένους χώρους, με λαϊκές συνελεύσεις στις γειτονιές, με όλους τους τρόπους που φέρουν τον άνθρωπο στο προσκήνιο και την «οικονομική ορθοδοξία»⁴⁶¹ στο παρασκήνιο. Πρακτικές κοινής πορείας και συμμαχίας του εργατικού δυναμικού και του ευρύτερου πληθυσμού, μια λαϊκή όσμωση που αυξάνει τις πιθανότητες επιτυχίας μιας κινητοποίησης ή δράσης ενάντια στις δυνάμεις του κεφαλαίου και την καταστρατήγηση του δικαιώματος στην πόλη. Τέτοιες «αναλαμπές», είναι και η διαμαρτυρία της πλατείας Συντάγματος, μια αντίδραση στον «άγριο παγκόσμιο καπιταλισμό»⁴⁶² και στην «πολιτική οικονομία μαζικής υφαρπαγής {...} σε βάρος των φτωχών και των ευάλωτων, των ανεκπαίδευτων και των νομικά απροστάτευτων».⁴⁶³ Δράσεις που αποκαλύπτουν «ότι η συλλογική δύναμη των ανθρώπων σε δημόσιο χώρο εξακολουθεί να αποτελεί το πιο αποτελεσματικό μέσο αντίστασης».⁴⁶⁴ Δράσεις που σηματοδοτούν την επιστροφή των δημόσιων χώρων εκεί όπου ανήκουν. Στους πολίτες και όχι στο «κεφάλαιο». Στο 99% που αποτέλεσε και σύνθημα των δρώντων στις καταλήψεις στη Wall Street, στην πλειονότητα δηλαδή όπου σύμφωνα με τον Harvey οφείλει να επανακτήσει τους δημόσιους χώρους ως μέσο να «ακουσθούν οι απόψεις {...} και να ικανοποιηθούν οι ανάγκες»⁴⁶⁵ των πολιτών. Τον δημόσιο χώρο που ανασχηματίζεται σε κανάλι έκφρασης των δρώντων υποκειμένων, δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες για την οικοδόμηση μιας ανθρώπινης πόλης που θα λειτουργήσει υπό τη διοίκηση «ενός εναλλακτικού πολιτικού συστήματος»⁴⁶⁶ καθώς και «ενός εναλλακτικού τρόπου οργάνωσης της παραγωγής, της διανομής και της κατανάλωσης, προς όφελος των ανθρώπων».⁴⁶⁷ Οι «δομές ισορροπίας», οι «σταθερότητες», ανήκουν στην «εξουσία», για αυτό η προτεινόμενη απάντηση στην

⁴⁵⁹ Williams, R. (1989). *Resources of Hope*. London: Verso, σ. 242. Στο Harvey 2016, ό.π., σ. 283.

⁴⁶⁰ Harvey, 2012, ό.π., σ. 140.

⁴⁶¹ Στο ίδιο, σ. 140.

⁴⁶² Στο ίδιο, σσ. 274, 276.

⁴⁶³ Στο ίδιο, σ. 275.

⁴⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 281.

⁴⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 281.

⁴⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 282.

⁴⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 282.

«ιδεατή πόλη»⁴⁶⁸ της ελίτ είναι η «εφήμερη πόλη»,⁴⁶⁹ όπου τα κοινωνικά υποκείμενα «κινούνται»⁴⁷⁰ και «κινητοποιούνται»⁴⁷¹ για «αυτό το έργο και από αυτό»,⁴⁷² διαδικασία όπου ο χρόνος⁴⁷³ έχει την πρωτοκαθεδρία.⁴⁷⁴ Όπου η κοινωνία σχεδιάζεται με βάση τις κοινωνικές της ανάγκες, εκείνες της κοινωνίας πόλης.⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 173.

⁴⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 173.

⁴⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 173.

⁴⁷¹ Στο ίδιο, σ. 173.

⁴⁷² Στο ίδιο, σ. 173.

⁴⁷³ Ο χρόνος κυριαρχεί στον χώρο ειδικά μετά τον ιστορικισμό του 19^{ου} αιώνα, όπου ο «χρόνος και η ιστορία αποτελούσαν το βασικό πλαίσιο ανάγνωσης της πραγματικότητας». Προέκυψε δηλαδή ένας διαχωρισμός του χρόνου από τον χώρο και το αντίστροφο, ο οποίος πραγματώθηκε χάρη στον διαχωρισμό από τα «δρώντα υποκείμενα». Η διαδικασία δηλαδή που ακολουθήθηκε ήταν να «αδειάσει από κοινωνικό περιεχόμενο και πλαίσιο, να γίνει δηλαδή αφηρημένος». Αυτό διευκόλυνε τη μέτρηση και τον κατακερματισμό του χώρου και του χρόνου και την αναγωγή τους σε αντικείμενα ώστε να είναι εφικτή η «διαχείρισή τους ως αγαθών και πόρων». Μόνο με αυτόν τον τρόπο μπορούσε να «κυριαρχήσει ο χρόνος επί του χώρου». Οι μελετητές διερευνούν τις «αλλαγές στις αντιλήψεις περί χρόνου που επέφερε η ανάπτυξη του καπιταλισμού» και τις «γενικότερες αλλαγές» που επιφέρει στην «εργασία και στην καθημερινότητα». Και οι δύο, και ο χώρος και ο χρόνος, εκτός από «αφηρημένους πόρους, αποτελούν συλλογικές κοινωνικές κατασκευές υπό συνεχή διαμόρφωση». Βαίου-Χατζημιχάλης, 2012, ό.π., σσ. 285-286. Ο Harvey αναφέρεται στη «συμπύκνωση του χωροχρόνου» στις μεταμοντέρνες κοινωνίες, διαδικασία που έχει «αποπροσανατολιστικό και διαλυτικό αντίκτυπο στις πολιτικοοικονομικές πρακτικές και στον συσχετισμό εξουσίας μεταξύ των τάξεων, καθώς και στην πολιτιστική και κοινωνική ζωή». Harvey 2016, ό.π., σ. 138.

⁴⁷⁴ Lefebvre, 2007, ό.π., σ. 173.

⁴⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 180.

Κεφάλαιο τρίτο

«Πολιτικά Παράθυρα»: Ένας κόσμος σε κρίση

Η ανθρώπινη ιστορία χαρακτηρίζεται από κρίσεις. Την πτώση δηλαδή από ένα σταθερό σημείο σε ένα κατώτερο με ό,τι αυτό συνεπάγεται στις ζωές των ανθρώπων που «πλήττονται» από την κρίση. Συνήθως –σε ό,τι αφορά στη νεότερη ιστορία- προηγείται μια περίοδος ανάπτυξης. Τρανό παράδειγμα το 1929 και η εκατονταετής ειρήνη (από το 1814 έως το 1914) που έθεσε τις βάσεις για την οικονομική ανάπτυξη, τότε που η έννοια της προόδου συνδέθηκε με την ανάπτυξη του καπιταλισμού.⁴⁷⁶ Άλλο παράδειγμα: η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από εξαιρετικά κοινωνικά επιτεύγματα, από την προσπάθεια οικοδόμησης μιας πιο ανθρώπινης κοινωνίας. Και αυτή η περίοδος όμως χαρακτηρίζεται από κρίσεις εξού και τα κοινωνικά κινήματα που διεκδίκησαν ένα καλύτερο σήμερα και αύριο, που άλλες φορές πέτυχαν και άλλες απέτυχαν στον σκοπό τους. Μια περίοδος που περατώνεται στα μισά της δεκαετίας του '70 όπου έχουμε και τη *«μεγάλη οπισθοδρόμηση ή τη δριμεία επιστροφή της αποκοινωνίας»*⁴⁷⁷ όπως αναφέρει ο Jacques Genereux.

Οι κρίσεις βέβαια -σε παγκόσμιο επίπεδο- τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος δεν ήταν μόνο οικονομικές. Ήταν και πολιτικές, πνευματικές, ηθικές.⁴⁷⁸ Ο Michel Serres, τονίζει πως *«το σύνολο των θεσμών μας γνωρίζει από τούδε και στο εξής μία κρίση που υπερβαίνει κατά πολύ την εμβέλεια της συνηθισμένης ιστορίας»*.⁴⁷⁹ Η κρίση επέφερε μετακίνηση της *«τευτονικής πλάκας»*⁴⁸⁰ που με τη σειρά της μετέβαλε σε σημαντικό βαθμό τις *«σφαίρες»* εκείνες που βασίζονταν (έως την εμφάνισή της) το ανθρώπινο στοιχείο. Εμφανίστηκε, λοιπόν, την περίοδο της κρίσης μία μετάβαση από μία πρότερη κατάσταση σε μία επόμενη, σε όλους τους τομείς που προαναφέραμε. Η κρίση (με οποιαδήποτε έννοια την αντιλαμβανόμαστε) επιφέρει αλλαγές (συνήθως αρνητικές) στην πλειονότητα των ανθρώπων. Οι άνθρωποι αντιδρούν με διαφορετικούς τρόπους σε αυτές τις κρίσεις. Άλλοι παθητικά, άλλοι θεσμικά και άλλοι εξωθεσμικά.

⁴⁷⁶ Ropke, W. (2007). *Η Κρίση της Εποχής μας* (επιμ. Μ. Τωμαδάκη, μτφρ. Χ. Τασάκος). Αθήνα: micromega-Ροές, σσ. 18-19.

⁴⁷⁷ *«Αποκοινωνία»*: *«Χειραφέτηση του ατόμων από όλους τους κοινωνικούς δεσμούς»*. Genereux, J. (2016). *«Η Μεγάλη Οπισθοδρόμηση ή η δριμεία επιστροφή της αποκοινωνίας»*. Στο Badiou, A., Genereux, J., Maalouf, A., *Κρίση Εποχής ή Εποχή της Κρίσης. Τρία Κείμενα* (μτφρ. Έ. Κορομηλά). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 41.

⁴⁷⁸ Ropke, 2007, ό.π., σ. 25.

⁴⁷⁹ Serres, M. (2011). *Καιρός των κρίσεων* Λαοκρατία Λάκκα (επιμ. Β. Μπιτσώρης, μτφρ. Λ. Λαοκρατία). Αθήνα: Καλέντης. [Στο εξής: Serres, 2001], σ. 38.

⁴⁸⁰ *«Δανειζόμαστε»* την έκφραση από τον Michel Serres, στο ίδιο, σ. 39.

Κάθε αντίδραση ή μη (εξετάζουμε και την περίπτωση της «σιωπής» ως αντίδραση) έχει τα δικά της πολλαπλάσια.

Στο παρόν κεφάλαιο διερευνούμε την έννοια της κρίσης πολυπρισματικά διαρθρώνοντάς το σε δύο υποενότητες. Στην πρώτη υποενότητα, στην οποία εξετάζουμε σε μακρο κλίμακα την ιστορική περίοδο που διανύουμε, ώστε να αναλυθεί η σχέση του «περιβάλλοντος» με τον παράγοντα άνθρωπο αλλά και τη φύση, καθώς και τις κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές και οικονομικές μεταβολές που αυτή η σχέση φέρει. Απώτερος σκοπός, η μελέτη του περιβάλλοντος ως αιτία αντίδρασης ή μη των κοινωνικών υποκειμένων. Των συνθηκών εκείνων που λειτουργούν ως «παράθυρα ευκαιρίας». Στη δεύτερη υποενότητα, διερευνούμε την έννοια της κρίσης σε μικρο κλίμακα, εστιάζοντας στην οικονομική και πολιτική κρίση που έπληξε την Ελλάδα, εκλαμβάνοντάς την ως πολιτική ευκαιρία. Για την καλύτερη απόδοση της δεύτερης υποενότητας τη διαρθρώνουμε σε πέντε (5) υποενότητες, μελετώντας τη στεγαστική «φούσκα» του 2008 που εξελίχθηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση, την ενδημική κρίση του Ευρώ, την Ελληνική οικονομική κρίση σε μια περίοδο που εκτείνεται χρονικά από το 2008 έως το 2011, το χρονοδιάγραμμα αλλά και την ανάλυση της Ελληνικής κρίσης και τέλος, ένα κεφάλαιο συμπερασματικού χαρακτήρα. Ας δούμε όμως πιο αναλυτικά ποια είναι αυτή η «κρίση», πώς την ορίζουμε, τι αλλαγές έχει επιφέρει στη ζωή μας; Είναι ένα περιβάλλον «ανυπόφορο» για τον σύγχρονο άνθρωπο; Πρέπει να αντιδράσει μέσα σε αυτές τις συνθήκες και αν ναι πώς;

3.1 «Ρευστό περιβάλλον»: Το περιβάλλον εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η «δράση»

Η αναφορά στο «περιβάλλον» -εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η δράση- αποτελεί αναγκαία συνθήκη, ώστε να μελετήσουμε διεξοδικότερα την «άρνηση» και το μεταφορνικό περιβάλλον όπου η εμπειρία των κανόνων που διέπει την καθημερινότητα των υποκειμένων είναι ευμετάβλητη και ασταθής, με αποτέλεσμα οι κανόνες να καθίστανται «τεχνητοί» και «συμβατικοί» (για τους ανθρώπους). Οι αρχές οργάνωσης της σύγχρονης κοινωνίας «μιμούνται» τις αντίστοιχες αρχές της αγοράς, με «αιχμή του δόρατος» τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους ανθρώπους. Αλλάζει δηλαδή μια βασική δομή της κοινωνικής οργάνωσης. Από τη φάση της «ανταλλαγής» μεταβαίνουμε στο στάδιο του ανταγωνισμού, όπως αυτός εκφράζεται από την οικονομική θεωρία του νεοφιλευθερισμού, όπου έχει επικρατήσει πλέον στο

μεγαλύτερο μέρος του δυτικού κόσμου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, δηλαδή την ολοένα και αυξημένη κοινωνική και οικονομική ανισότητα και φυσικά το συγκρουσιακό περιβάλλον το οποίο δημιουργείται και που αποτελεί πεδίο της έρευνάς μας.

Μεταβαίνουμε με γοργούς ρυθμούς σε μια «ρευστότητα» όπως την περιέγραψε ο Bauman στο έργο του «Ρευστοί Καιροί», στο οποίο και γίνεται αναφορά στη «ρευστή» περίοδο που χαρακτηρίζει τη μετανεωτερικότητα καθώς «οι κοινωνικές μορφές {...} δεν μπορούν και δεν αναμένεται πλέον, να διατηρούν τη μορφή τους για πολύ, γιατί αποσυντίθεται και διαλύονται πιο γρήγορα και από το χρόνο που χρειάζεται για να διαμορφωθούν, πόσο μάλλον για να έχουν και συνέπειες».⁴⁸¹ Οι κοινωνικές μορφές δηλαδή και ο γρήγορος χρόνος μεταβολής τους στερούν από τα κοινωνικά υποκείμενα μία «σταθερά» (που διέθεταν στο παρελθόν) με αποτέλεσμα το άτομο να αδυνατεί να καταστρώσει μια «στρατηγική για τη ζωή», μια διαδικασία που συνεπικουρείται από την απόσπαση της πολιτικής από την εξουσία, καθώς η δεύτερη λαμβάνει χώρα πλέον σε ένα υπερεθνικό πεδίο, ενώ η πρώτη παραμένει τοπική (καθώς όπως είναι ευνόητο είναι αδύνατο να λειτουργήσει υπερτοπικά), μέσα στο πλαίσιο του εθνικού κράτους, με ό,τι αυτό συνεπάγεται το αβέβαιο περιβάλλον, αλλά και τη μείωση του ενδιαφέροντος που επιδεικνύουν οι πολίτες για τους θεσμούς, για την πολιτική⁴⁸² και τους αντιπροσώπους της.⁴⁸³ Λειτουργίες, λοιπόν, για τις οποίες ήταν αρμόδιο στο παρελθόν το κράτος, ανατίθενται πλέον στις δυνάμεις της αγοράς και στα ατομικά υποκείμενα, υπονομεύοντας σε μεγάλο βαθμό τη συλλογικότητα τόσο ως έννοια όσο και πρακτική. Ένας κοινωνικός κατακερματισμός που «ευνοεί» την εκδήλωση του ατομικισμού, που από σχέδιο επιβίωσης και αναγκαία συνθήκη, εμφανίζεται ως φυσική επιλογή.⁴⁸⁴ Ως μέλη της κοινωνίας της κατανάλωσης, τα άτομα, επιδίδονται στη συλλογική αισθήσεων και εμπειριών μέσα από αυτή τη διαδικασία (άκρατη κατανάλωση), αποσαθρώνοντας όπως είναι εύλογο τη συλλογικότητα και ενισχύοντας

⁴⁸¹ Bauman, 2009, ό.π., σ. 15.

⁴⁸² Σχετικά με την απομείωση του ενδιαφέροντος των πολιτών για το πολιτικό σύστημα και τους θεσμούς, έχει ενδιαφέρον να δούμε τα αποτελέσματα έρευνας της Μονάδας Ερευνών Κοινής Γνώμης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας για λογαριασμό του Dukakis Center for Public and Humanitarian Services που δημοσιεύθηκαν στην εφημερίδα «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ» στις 24 Απριλίου 2016. Η έρευνα αφορούσε την εμπιστοσύνη που επιδεικνύουν οι πολίτες στο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα και στους αιρετούς μέσα από τη διάρθρωση ερωτήσεων που αφορούσαν (εκτός από την εμπιστοσύνη στους θεσμούς), τη δημοκρατική συμμετοχή και τη συμμετοχή στις εκλογές.

⁴⁸³ «Η ευθύνη είναι αποκλειστικά των πολιτικών. Φταίμε και όλοι εμείς, γιατί δεν αντιδράμε. Η γενεσιουργός αιτία της κατάπτωσης, όμως, είναι οι πολιτικοί.». Αυτή η δήλωση ανήκει στον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, Θεοδόση Πελεγρίνη, που «φιλοξενήθηκε» στην έντυπη έκδοση της «Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας», στις 29 Μαΐου 2011, στο πλαίσιο της ανοιχτής συγκέντρωσης που διοργανώνει η πρυτανεία στις 31 Μαΐου στα Προπύλαια.

⁴⁸⁴ Bauman, 2009, ό.π., σσ. 16-20.

την εξατομίκευση. Τα άτομα πλέον αναζητούν λύσεις στα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν με ατομικά κριτήρια, διαδικασία που ενισχύει το δόγμα του ατομικισμού.⁴⁸⁵ Αυτό που χαρακτηρίζει την εποχή μας, σύμφωνα με τον Bauman, είναι η συνεχής κίνηση και οι μετασχηματισμοί που λαμβάνουν χώρα, διαδικασίες που τους αποδεσμεύουν από τα κοινωνικά «δεσμά» όπως αυτά της παράδοσης, καθώς και άλλες ιδιότητες με ταυτοτική δράση, με το κύριο συναίσθημα να είναι η δραπετεύση (από αυτό το περιβάλλον στο οποίο έχουν επικρατήσει οι καταναλωτικές νόρμες), αλλά και η αποφυγή οποιονδήποτε δεσμεύσεων μπορούν να υποθηκεύσουν το μέλλον του. Η «κινητικότητα» σύμφωνα με τον Sennet αποτελεί «μια αρχή η οποία διαβρώνει την εμπιστοσύνη, την πίστη και την αμοιβαία δέσμευση»,⁴⁸⁶ με «καταστροφικές συνέπειες για τον χαρακτήρα της ανθρώπινης ηθικής συνείδησης και αλληλεγγύης»,⁴⁸⁷ συμπληρώνει ο Bauman. Ένας «καρτεσιανός κόσμος» σύμφωνα με τον Kosic⁴⁸⁸, όπου ξεχωρίζει η «προσωρινότητα» με αρχικό στάδιο την «οικονομική μεταβολή». Πρόκειται για έναν μηχανισμό υποστηρίζει ο ίδιος –εντός του οποίου το μετανεωτερικό υποκείμενο δείχνει να εγκλωβίζεται μέσα στο λειτουργικό σύστημα (παραγωγή και κατανάλωση)⁴⁸⁹ το οποίο και δημιουργήσε για να εγγυηθεί την κυριαρχία του, ένα «εξάρτημα της βιομηχανίας και της τεχνολογίας»⁴⁹⁰ - που «διαίρει με αυτόν τον τρόπο το χρόνο σε προσωρινότητα, μετατρέπει το κάθε σήμερα μόνο σε ένα μεταβατικό στάδιο...{...}.⁴⁹¹ Μια «επιστροφή στη βαρβαρότητα»⁴⁹², με τον πολιτισμό να έχει απωλέσει την πραγματική του σημασία και να έχει καταστεί ένα «χειραγωγημένο εξάρτημα της βιομηχανίας και της τεχνολογίας».⁴⁹³ Η μεταβολή, ο μετασχηματισμός, αφορά έναν

⁴⁸⁵ Bauman, 2009, ό.π., σσ. 37-40, 44, 49-50.

⁴⁸⁶ Sennet, R., (1998). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Works in the New Capitalism*, W.W. Norton & Co., σ. 24. Στο Bauman & Bordoni, 2016, ό.π., σ. 58.

⁴⁸⁷ Bauman, Z., Bordoni, C. (2016). *Η Νεωτερικότητα σε Κρίση* (μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος). Αθήνα: ύψιλον/βιβλία. [από εδώ και στο εξής: Bauman & Bordoni, 2016, σ. 58.

⁴⁸⁸ Kosic, K., (2003). *Η Κρίση της Νεωτερικότητας* (μτφρ. Ν.Γκόρτσος, Ε. Μαρκίδη, Μ. Μαρκίδη, Κ.. Πορφυρογένη). Αθήνα: Ψυχογιός, [στο εξής: Kosic, 2003], σ. 95.

⁴⁸⁹ Οι δύο αυτές έννοιες (παραγωγή και κατανάλωση) «ενσαρκώνονται» στο ατομικό υποκείμενο το οποίο λειτουργώντας ως ένα ορθολογικό ον καθυπόταξε τη φύση προς δικό του όφελος, αλλά η αναγωγή στους δύο αυτούς ρόλους -του παραγωγού και του καταναλωτή- ως κάτι το υπέρτατο, ως τη «μοναδική σχέση του ανθρώπου με την πραγματικότητα» γίνεται η αιτία που «{...} όλα τα υπόλοιπα χάνουν την αξία τους σαν να αποτελούσαν παράρτημα ή υπερδομή». Στο Kosic, 2003, ό.π., σ. 193.

⁴⁹⁰ Το «σύστημα» δημιουργήθηκε από το σύγχρονο άνθρωπο για «καταστεί πιο ευχάριστη η ζωή του» Χειραγωγήθηκε δηλαδή από τον ίδιο, καταλήγοντας όμως σε ένα «ιστορικό αναποδογύρισμα» όπου ο «άνθρωπος-υποκείμενο χάνει τον έλεγχο του δημιουργήματός του» και «μεταβάλλεται σε αντικείμενο». Στο ίδιο, σ. 95.

⁴⁹¹ Στο ίδιο, σ. 96.

⁴⁹² Η φράση «ανήκει» στον I. Kant.

⁴⁹³ Η συζήτηση αφορά κυρίως την έννοια της προόδου στη σημερινή εποχή όπως διατυπώνεται μέσα από τη διαδικασία της «συσσώρευσης αγαθών, προϊόντων και πληροφοριών». Kosic, 2003, ό.π., σ. 97.

«σχηματισμό», έναν «συνδυασμό» «μηχανισμού και έμφυχου υλικού, τεχνολογίας και φύσης, μια ζώσα σύνθεση του ανθρώπου με τη μηχανή», ένας «τεχνητός κόσμος όπου «επιβάλλει τους δικούς του κανόνες συμπεριφοράς» σε εκείνους που τον δημιούργησαν.⁴⁹⁴ Εντός του συγκεκριμένου «σφαιρικού σχηματισμού», η οικονομία «απελευθερώνεται από όλα τα άχρηστα φορτία και από τα εμπόδια» που θέτουν φραγμούς στην «επιτάχυνση της προόδου», την ίδια στιγμή που το κράτος «περιλαμβάνεται στα μεγαλύτερα κακά του κόσμου» ορίζοντας με αυτόν τον τρόπο τα όρια του.⁴⁹⁵ Ο Giddens υποστηρίζει πως «ο κόσμος στον οποίο ζούμε είναι καταπονημένος και επικίνδυνος», διαψεύδοντας εκείνους που πίστευαν πως η έλευση της νεωτερικότητας θα σηματοδοτούσε «μια ευτυχέστερη και ασφαλέστερη κοινωνική κατάσταση».⁴⁹⁶ Προς επίρρωση του λόγου του χρησιμοποιεί ένα λογοπαίγνιο, παρομοιάζοντας τη «διαβίωση στον μοντέρνο κόσμο» με τον άνθρωπο που είναι ανεβασμένος πάνω σε «τζαγγερνώτ» («juggernaut»)⁴⁹⁷ που τρέχει με ιλιγγιώδη ταχύτητα και όχι με την ασφαλή οδήγηση ενός «άψογα ελεγχμένου» και «προσεκτικά οδηγούμενου αυτοκινήτου».⁴⁹⁸ Πρόκειται για ένα όχημα «απόδρασης» με πολύ μεγάλη δύναμη προσφέροντας στον/στους αναβάτη/τες μια διαδρομή «δυσάρεστη» αλλά ορισμένες φορές και «αναζωογονητική», που εξαρτάται από την ενδυνάμωση των θεσμών της νεωτερικότητας, ο έλεγχος των οποίων θα καθορίσει τόσο την ταχύτητα όσο και την πορεία του «τζαγγερνώτ». Πάνω σε αυτό το όχημα, το νεωτερικό υποκείμενο δεν θα νιώσει ποτέ ασφαλές καθώς η διακινδύνευση⁴⁹⁹ -με ό,τι αυτό συνεπάγεται- είναι σε πολύ υψηλά επίπεδα, για αυτό αποσκοπεί στο να καταφέρει να το «δαμάσει» ώστε να «ελαχιστοποιήσει τους κινδύνους και να μεγιστοποιήσει τις ευκαιρίες» που προσφέρει η νεωτερικότητα.⁵⁰⁰ Ο Habermas μάς μεταφέρει την άποψη του Arnold Gehlen,⁵⁰¹ ότι δηλαδή οι κοινωνιολόγοι εγκαταλείπουν ευκολότερα τον

⁴⁹⁴ Kotic, 2003, ό.π., σ. 167.

⁴⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 168.

⁴⁹⁶ Giddens A. (2001). *Οι Συνέπειες της Νεωτερικότητας* (μτφρ. Γ. Μερτίκας). Αθήνα: Κριτική. [Στο εξής: Giddens, 2001], σ. 69.

⁴⁹⁷ «Ο όρος, προέρχεται από την ινδική λέξη Jagannath, “άρχοντας του κόσμου”, και είναι τίτλος του Κρίσνα· ένα είδωλο αυτής της θεότητας περιφέρεται κάθε χρόνο στους δρόμους πάνω σε πελώριο όχημα, κάτω από το οποίο λέγεται ότι έπεφταν οι οπαδοί του για να συντριβούν από τους τροχούς.», διαβάζουμε και παραθέτουμε το σχετικό απόσπασμα από το ίδιο, σ. 193

⁴⁹⁸ Giddens, 2001, ό.π., σ. 90.

⁴⁹⁹ Ένα άλλο χαρακτηριστικό της νεωτερικότητας είναι η εμπιστοσύνη. Ο Giddens μας αναφέρει ότι μαζί με τη διακινδύνευση «διαπερνούν όλες τις όψεις της καθημερινής ζωής, αντανακλώντας ξανά μια ασυνήθιστη παρεμβολή του τοπικού και του παγκόσμιου». Στο ίδιο, σ. 203.

⁵⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 207.

⁵⁰¹ Gehlen, A. (1963). *Über Kulturelle Kristallisation*, στο: του ίδιου, *Studien zur Anthropologie und Sociologie*, Neuwied, σ. 321. Στο Habermas J. (1993). *Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας* (μτφρ. Α. Αναγνώστου, Α.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. [Στο εξής: Habermas, 1993], σ. 17.

«εννοιολογικό ορίζοντα του δυτικού ορθολογισμού, μέσα στον οποίο γεννήθηκε η νεωτερικότητα»,⁵⁰² με τις διαδικασίες εκσυγχρονισμού -που συνεχίζουν να λειτουργούν- να «μπορούν να σχετικοποιηθούν από την αποστασιοποιημένη σκοπιά του μεταμοντέρνου παρατηρητή».⁵⁰³ Αυτές οι διαδικασίες (κοινωνικού εκσυγχρονισμού, απότοκου της πολιτιστικής νεωτερικότητας) λειτουργούν με μια σχετική αυτονομία και αυτάρκεια, εκτελώντας μόνο «τους νόμους λειτουργίας της οικονομίας και του κράτους, της τεχνικής και της επιστήμης»,⁵⁰⁴ όπου λειτουργεί η απόζευξη της νεωτερικότητας από την ορθολογικότητα, την εσωτερική σχέση των οποίων πρώτος ανέπτυξε ο Hegel,⁵⁰⁵ η εποχή δηλαδή της κίνησης, της προόδου, της επανάστασης, της χειραφέτησης, της εξέλιξης κλπ.⁵⁰⁶ Ο Habermas, μελετώντας και εντάσσοντας το εγγεγραμμένο σχέδιο στη «φιλοσοφία της πράξης»⁵⁰⁷, καταλήγει -εκτός των άλλων- σε μια διατύπωση σύμφωνα με την οποία «η κατεύθυνση της ιστορίας μπορεί να αναγνωσθεί, πριν από οποιαδήποτε φιλοσοφική εξέταση, κατά κάποιο τρόπο εμπειρικά, μέσα στον τρόπο κίνησης των ιστορικών εξελίξεων: εκεί όπου η κινητοποίηση και ανατροπή των συνθηκών ζωής γνωρίζουν μεγαλύτερη επιτάχυνσή τους, ο εκσυγχρονισμός έχει προχωρήσει περισσότερο από οπουδήποτε».⁵⁰⁸

Σε αυτό το περιβάλλον, ο φόβος («η σκοτεινή ψευδαίσθηση») πλέον του ατομικού υποκειμένου δεν είναι υπαρξιακός, αλλά υπαρκτός, είναι η ανεργία, η εργασιακή επισφάλεια, όλες εκείνες οι συνθήκες που καθιστούν την ένδεια μια τωρινή ή αυριανή κατάσταση την οποία βιώνει ή θα βιώσει το άτομο. Ο φόβος έχει αντικαταστήσει πλέον τις μεγάλες αφηγήσεις του παρελθόντος για τη δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου, αποτελώντας βασικό «όχημα» των κυβερνήσεων στην προσπάθειά τους να χειραγωγήσουν τις μάζες και να διατηρήσουν το θώκο της εξουσίας. Η ρευστότητα για την οποία γίνεται λόγος πιο πάνω, αποτελεί τη «νέα στρατηγική της

⁵⁰² Habermas, 1993, ό.π., σ. 17.

⁵⁰³ Στο ίδιο, σ. 17.

⁵⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 17.

⁵⁰⁵ Ο Γερμανός φιλόσοφος – που «εγκαινιάζει» «τον λόγο της νεωτερικότητας»- ορίζει ως απαρχή των νεότερων χρόνων, τον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση φτάνοντας «στο έσχατο στάδιο της ιστορίας, στον κόσμο μας, στις μέρες μας». Hegel, F.G.W., *Suhrkamp-Werlausgabe*, τομ. 12, .σ. 524, στο Habermas, 1993, ό.π., σσ. 19, 73.

⁵⁰⁶ Kosselleck, R. (1979). «*Erfahrungsraum und Erwartungshorizon*», στο Kosselleck, R. *Vergangene Zukunft*, Φραγκφ., στο Habermas, 1993, ό.π., σ. 23.

⁵⁰⁷ Παραθέτουμε την ερμηνεία της έκφρασης «φιλοσοφία της πράξης» με τα λόγια του J. Habermas: «Με τον όρο “φιλοσοφία της πρακτικής (πράξης)”, δεν εννοώ μόνο τις διαφορές εκδοχές του δυτικού μαρξισμού που ανάγονται στον Gramsci και τον Lukacs {...} αλλά και τις ριζοσπαστικές δημοκρατικές παραλλαγές του αμερικανικού πραγματισμού {...} και την αναλυτική φιλοσοφία», στις σημειώσεις του Habermas, 1993, ό.π., σ. 480.

⁵⁰⁸ Διαβάζουμε στο «*Τρεις προοπτικές: αριστεροί εγγεγραμμένοι, δεξιοί εγγεγραμμένοι και Nietzsche*» στο Habermas, 1993, ό.π., σ. 84.

εξουσίας», ένα «πλεονέκτημα για τους κυβερνώντας και μειονέκτημα για τους κυβερνώμενους», με κύριο «όπλο» τη δυνατότητα των «εξουσιαστών» να «εξαφανίζουν την πραγματικότητα» διατηρώντας «τους εξουσιαζόμενους σε κατάσταση δουλείας». ⁵⁰⁹ Πλέον, τα προσωπικά και τα πολιτικά δικαιώματα είναι άρρητα συνδεδεμένα με την οικονομική ευρωστία του υποκειμένου, με αποτέλεσμα οι δημοκρατικοί θεσμοί να βρίσκονται στα χέρια μιας ελίτ, δημιουργώντας συνθήκες αποκλεισμού για τους «πολλούς», κατάσταση στην οποία διακυβεύεται και η ίδια η έννοια της προσωπικής ελευθερίας. ⁵¹⁰

Πρόκειται για μια κοινωνία που «διαθέτει» πλέον τις ικανές συνθήκες ώστε να επωαστεί και να γεννηθεί η αδικία, η ανισότητα, η βία, η αταξία καθώς «τρέφεται από τη δύναμη την οποία απομυζά από τα σώματα των εθνικών κρατών και των υποκειμένων τους», ⁵¹¹ με το κράτος να μη δύναται να προστατεύσει τους πολίτες που βρίσκονται υπό την «επήρεια» υπερεθνικών -συνεπώς ανεξέλεγκτων- δυνάμεων. Οι περιοχές όμως που «πλήττονται» δεν είναι υπεροτοπικές αλλά τοπικές, είναι οι αστικοί χώροι, οι πόλεις συγκεκριμένα, που μετασχηματίζονται καθώς χαρακτηρίζονται από πολυπολιτισμική ποικιλία που συντελεί στην «μεικτοφοβία» με τα γνωστά σήμερα αποτελέσματα όπως είναι η ανάδυση ακροδεξιών στοιχείων σε ολόκληρη την Ευρώπη και σε άλλα σημεία του πλανήτη, την ανάδυση του λαϊκισμού, του ρατσισμού, του φασισμού, ως φυσικό αποτέλεσμα (σύμφωνα με τους κομιστές τους) στο «διαφορετικό». ⁵¹²

Η έκφραση της αγανάκτησης για την «αδράνεια των υφιστάμενων πολιτικών θεσμών» (από την πλευρά των δρώντων), αποτελεί μια βασική κίνηση «από τα κάτω», καθώς έχει χαθεί η ελπίδα για τη «σωτηρία “εκ των άνω”», από τη θεσμική δηλαδή πολιτική όπως αυτή εκφράζεται από το κοινοβούλιο, την κυβέρνηση, τα πολιτικά κόμματα, γενικά το θεσμικό πολιτικό πλαίσιο. Μέσα από μια «δεξαμενή» «καταληψιών» που ολοένα και αυξάνεται, οι πρώτοι, αναζητούν εναλλακτικούς τρόπους εξόδου από την κρίση, όποια και αν είναι αυτή (οικονομική, πολιτική, πολιτισμική, κοινωνική). Ο μόνος δρόμος που απομένει είναι ο ίδιος ο δρόμος, για την

⁵⁰⁹ Bauman & Bordoni, 2016, ό.π., σ. 57.

⁵¹⁰ Bauman, 2009, ό.π., σσ. 98, 100-102, 107, 111, 115, 118, 120.

⁵¹¹ Στο ίδιο, σσ. 24-25, 51.

⁵¹² Μια εκτενής αναφορά στην έννοια της πολυπολιτισμικότητας, της μαζικής εισροής στην ευρωπαϊκή ήπειρο προσφύγων από εμπόλεμες περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου και ό,τι αυτό συνεπάγεται για την κοινωνική ενσωμάτωση αυτών των ανθρώπων, τη ξενοφοβία και άλλα αρνητικά συναισθήματα που επιφέρει το «διαφορετικό» όπως αναφέρουμε και στο κείμενο, αποτελεί ένα ξεχωριστό κεφάλαιο, άξιο αναφοράς και ανάλυσης που δε συνάδει όμως με τις ταγές της συγκεκριμένης εργασίας, για αυτό παραμένει εκούσια ως επιγραμματική αναφορά και όχι ως παράλειψη.

αναζήτηση της διεξόδου που αναφέραμε αλλά και πειραματισμού όπως αποδείχθηκε και με την περίπτωση που μελετάμε αλλά και γενικά των κινητοποιήσεων αυτού του τύπου που έκαναν την εμφάνισή τους σε όλο σχεδόν τον δυτικό κόσμο το 2011.⁵¹³ Οι πλατείες των μεγαλύτερων πόλεων της δύσης μετατρέπονται σε «ανοιχτά εργαστήρια» που προσφέρουν αυτό που δεν κατάφερε η πολιτεία στο σύνολό της μέσα από τη διαδικασία του θυμού, της αγανάκτησης, της διεκδίκησης της οικοδόμησης ενός καλύτερου κόσμου αλλά και της «οικοδόμησης που θα ακολουθήσει».⁵¹⁴ Όσο ουτοπικό και αν ακούγεται το παραπάνω, δεν παύει να εκφράζει την πραγματική διάσταση της συγκεκριμένης διαμαρτυρίας. Οι «αγανακτισμένοι» δεν «ξεχύθηκαν» στις πλατείες για να μη ψηφιστεί το μνημόνιο μόνο (ναι, κατέβηκαν και για αυτό, ίσως με αφορμή αυτό), αλλά για τη διεκδίκηση της ελπίδας και αυτό δε δύναται να το στερήσει καμία «κατηγορία» για τη φύση της διαμαρτυρίας ή για την ετερότητα που καθόριζε τους δρώντες, τους χώρους τους οποίους ανήκουν κοκ. Το δομικό πρόβλημα που εντοπίζεται στην περίπτωση των «αγανακτισμένων» (αλλά, επαναλαμβάνουμε και των παρόμοιων κινητοποιήσεων), είναι ότι οι κυβερνήσεις δείχνουν να «απορροφούν» αυτούς τους «κραδασμούς», ίσως επειδή οι δημοκρατίες της δύσης⁵¹⁵ έχουν οικοδομηθεί και για αυτό, αλλά και επειδή η ίδια η συλλογική δράση βρίσκεται σε ένα «στάδιο προπαρασκευής», που δύσκολα θα εισβάλει σε βραχύ χρονικό διάστημα στο «στάδιο της παραγωγής ή ακόμα και να αναγνωριστεί ως άξιο παραγωγής».⁵¹⁶

3.2 Οικονομική και Πολιτική Κρίση ως Πολιτική Ευκαιρία

Στο παρόν κεφάλαιο, μέσα από τη διάρθρωσή του σε τέσσερις υποενότητες, εστιάζουμε στον παράγοντα οικονομική και πολιτική «κρίση» αντίστοιχα, συνεχίζοντας τη συλλογιστική της διερεύνησης του «περιβάλλοντος» που είδαμε στο

⁵¹³ Bauman, στο Bauman & Bordoni, 2016, ό.π., σσ. 70 -71.

⁵¹⁴ Bauman & Bordoni, 2016, ό.π., σ. 71.

⁵¹⁵ Για την «παρακμή» της «δύσης», δηλαδή την παρακμή της ευρωπαϊκής ηγεμονίας, ο Giddens την αποδίδει στην «αύξουσα επέκταση των θεσμών της νεωτερικότητας σε παγκόσμια κλίμακα» διακρίνοντας τις «περιόδους νεότητας, ωριμότητας και γήρανσης των πολιτισμών» με ό,τι αυτό συνεπάγεται την αντικατάστασή τους από άλλους πολιτισμούς απόρροια της μεταβολή της «τοπικής κατανομής της παγκόσμιας ισχύος». Σε αυτό το σημείο, ο Giddens, αφού τονίζει πως «η νεωτερικότητα δεν είναι ένας θεσμός μεταξύ άλλων», υποστηρίζει πως η μεταβολή της ισχύος συνέβη όχι λόγω της «φθίνουσας επίδρασης των θεσμών που πρωτοεμφανίστηκαν στη Δύση», αλλά στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, όπου «η οικονομική, πολιτική και στρατιωτική ισχύς που έδωσε την υπεροχή στη Δύση και θεμελιωνόταν στη σύμπραξη των τεσσάρων θεσμικών διαστάσεων της νεωτερικότητας...» μετατοπίστηκε (και) σε άλλα σημεία του πλανήτη επιφέροντας και την αντίστοιχη μετατόπιση της ισχύος που αναφέρθηκε προηγουμένως. Giddens, 2001, ό.π., σσ. 87-88.

⁵¹⁶ Bauman, στο Bauman & Bordoni, 2016, ό.π., σσ. 74-75.

προηγούμενο κεφάλαιο, ως πολιτική ευκαιρία, αιτία δηλαδή κινητοποίησης συλλογικών υποκειμένων. Εστιάζουμε λοιπόν στην καπιταλιστική κρίση ή κρίση του νεοφιλελευθερισμού, με αναφορές στη διεθνή οικονομική ύφεση που είχε ως απαρχή της τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής το 2008, μεταλαμπαδεύοντας την κρίση της οικονομίας και στον υπόλοιπο δυτικό κόσμο· στην ενδημική κρίση του ευρώ, σε μία ενότητα όπου υποστηρίζουμε ότι η οικονομική κρίση που έπληξε την Ευρώπη είχε σε μεγάλο βαθμό ως βασικό αίτιο το ενιαίο νόμισμα, το ευρώ· στην ελληνική οικονομική ύφεση σε μια περίοδο που εκτείνεται χρονικά από το 2008 έως το 2011 όπου και λαμβάνει χώρα η δράση που διερευνούμε, δηλαδή μέχρι τον Μάιο του 2011· και τέλος, καταγράφουμε αλλά και αναλύουμε το «χρονοδιάγραμμα» της Ελληνικής κρίσης που είχε, όπως αναφέραμε και προηγουμένως και πολιτική «χρoιά», με έντονες πολιτικές ανακατατάξεις, όπως απορρέει από την εναλλαγή κυβερνητικών σχημάτων, αλλά και κοινωνικών αναταράξεων, όπως προκύπτει από συλλογικές δράσεις που πραγματοποιήθηκαν στο ίδιο χρονικό διάστημα. Ας δούμε πιο αναλυτικά τα παραπάνω:

3.2.1 Η στεγαστική «φούσκα»⁵¹⁷ του 2008 που εξελίχθηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση. *«Η οικονομία έγινε η γραμματική της πολιτικής {...} Αυτή η οικονομική γραμματική δεν είναι ούτε επιστήμη ούτε τέχνη, αλλά μάλλον μια μυθολογία {...} ένα νεφέλωμα παραμυθιών και θρύλων για κοινωνική χρήση, δηλητηριάζει τον δημόσιο διάλογο και το δημοκρατικό πνεύμα.»* Eloi Laurent⁵¹⁸

Η λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη για κάποιον μη «μυημένο» στον τομέα της χρηματοοικονομικής. Για αυτό το λόγο, η προσπάθεια μιας τεχνοκρατικής προσέγγισης της οικονομικής κρίσης⁵¹⁹ που έπληξε τις

⁵¹⁷ Ο Krugman, με πηγή τον Robert Shiller και το έργο του *«Χρηματιστηριακή Χίμαιρα: Παράλογη Ευφορία»*, ισχυρίζεται ότι κάθε «φούσκα τίτλων είναι ένα είδος συνηθισμένου σχήματος Πόνζι της γνωστής “πυραμίδας”» όπου οι άνθρωποι κερδοφορούν χάρη στη συμμετοχή πολλών επενδυτών που «συμμετέχουν στην πυραμίδα». Όπως είναι εύλογο, σ’ αυτές τις περιπτώσεις, νομοτελειακά το σχήμα καταρρέει καθώς «τα κορόιδα τελειώνουν», όπως αναφέρει γλαφυρά. Krugman, P. (2009). *Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης* (πρλ. Ν. Κοτζιάς, μτφρ. Α. Αλαβάνου). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη. [Στο εξής: Krugman, 2009], σσ. 180-182.

⁵¹⁸ Πρόλογος στο Laurent, 2016, ό.π., σσ. 11, 14, 15.

⁵¹⁹ Τα κύρια χαρακτηριστικά των χρηματοπιστωτικών κρίσεων είναι οι φάσεις «ανόδου», «ζέφρενου ενθουσιασμού», «φόβου και αταξίας», «ανασυγκρότησης» και «νέας ανόδου» {Aglietta, M. (2009). *Η Οικονομική Κρίση* (μτφρ. Α.Δ. Παπαγιαννίδης). Αθήνα: Πόλις. [Στο εξής: Aglietta, 2009], σ. 11.}, σύμφωνα με τον ίδιο. Τότε, παρουσιάζεται μια αυξημένη κινητικότητα με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τους ανθρώπους και το κεφάλαιο. Όλα έχουν ανοδική πορεία. Όταν όμως η παραπάνω κινητικότητα «φθάνει στο σημείο παροξυσμού» (Aglietta, 2009, σ. 11), τότε εκδηλώνεται η κρίση και τα παράγωγά της όπως είναι η ύφεση των μηχανισμών εκείνων που «δημιούργησαν και τροφοδότησαν τον ενθουσιασμό» (Aglietta, 2009: 12) και η εμφάνιση του επόμενου σταδίου όπως αναφέραμε παραπάνω, δηλαδή του

περισσότερες χώρες του κόσμου είναι ένα ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα, ειδικά όταν αυτό λαμβάνει χώρα από τη σκοπιά της πολιτικής κοινωνιολογίας, παρά την όποια «συγγένεια» υπάρχει με την πολιτική οικονομία.⁵²⁰ Από ό,τι φάνηκε όμως ήταν ιδιαίτερα δύσκολο εγχείρημα και για τους “ειδικούς”.⁵²¹ Πως αλλιώς να εξηγηθεί το γεγονός ότι ενώ οι οικονομικές κρίσεις είναι ενδογενείς του «χρηματοπιστωτικού κύκλου»,⁵²² κατά συνέπεια και της «λειτουργίας του συστήματος»⁵²³ σύμφωνα με τον Γάλλο Οικονομολόγο Michel Aglietta,⁵²⁴ δεν μπόρεσε να προβλεφθεί η ύφεση που ξεκίνησε το 2008; Ο Aglietta υποστηρίζει, ότι οι οικονομολόγοι δεν μπορούν να προβλέψουν τον κίνδυνο καθώς ενώ υφίσταται, δεν καταγράφεται από τις μετρήσιμες «μεταβλητές»⁵²⁵ που χρησιμοποιούνται στον κόσμο της χρηματοοικονομικής. Ο μηχανισμός λειτουργίας φαινομενικά είναι απλός. Καταρχάς, η ποσότητα υπερτερεί της ποιότητας. Οι τράπεζες χρειάζεται να δανείσουν πολύ. Για να δανείσουν πολύ όμως πρέπει να δανειστούν πολύ γιατί αυτό απαιτούν οι μέτοχοι, την «όλο και μεγαλύτερη απόδοση επί των κεφαλαίων τους».⁵²⁶ Για να επιτευχθεί το παραπάνω χρειάζεται η αύξηση των πιστώσεων. Αυτό όμως οδηγεί αναπόφευκτα σε υπερβολές και κατά συνέπεια και σε χρηματοοικονομικούς κινδύνους, οι οποίοι είναι πολύ δύσκολο να προβλεφθούν. Η τακτική που ακολουθείται για να αντιμετωπισθεί το φαινόμενο είναι η «μεταβίβαση και διάχυση των πιστωτικών κινδύνων».⁵²⁷ Το χρηματοπιστωτικό ρίσκο

φόβου και της αταξίας (ο Αλιετά, αναφέρεται σε όλες τις φάσεις, δηλαδή στην ανασυγκρότηση και στην ανάκαμψη της οικονομίας, καθώς και στο στάδιο της ανάπτυξης. Παρόλα αυτά, εμείς, παρουσιάζουμε τις φάσεις εκείνες που αφορούν την κρίση και όχι τα επόμενα στάδια). Aglietta, 2009, σσ. 11-12.

⁵²⁰ Ο Thomas Piketty, ισχυρίζεται πως «δεν διανοούμαι άλλη θέση για τα οικονομικά εκτός από την υπαγωγή τους στις κοινωνικές επιστήμες, δίπλα στην ιστορία, την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία, τις πολιτικές επιστήμες και τόσες άλλες.». Και προσθέτει: «σαφώς προτιμώ τον όρο “πολιτική οικονομία” {...} που έχει όμως το πλεονέκτημα να αναδεικνύει αυτό που κατά τη γνώμη μου είναι το μόνο αποδεκτό ειδικό χαρακτηριστικό των οικονομικών στους κόλπους των κοινωνικών επιστημών: την πολιτική, κανονιστική και ηθική σκόπευση.». Ένας διαχωρισμός από τον Γάλλο οικονομολόγο της πολιτικής οικονομίας από την «οικονομική επιστήμη», ένας όρος που (του) «φαίνεται τρομερά υπεροπτικός και που θα μπορούσε να δώσει την εντύπωση ότι τα οικονομικά έχουν επιτύχει μια ανώτερη επιστημονικότητα, εξειδικευμένη και διακριτή από εκείνη των άλλων κοινωνικών επιστημών». Piketty, 2014, ό.π., σ. 728.

⁵²¹ Τοποθετούμε τη λέξη σε εισαγωγικά γιατί και πάλι ο Piketty ισχυρίζεται πως «οι ερευνητές των άλλων κοινωνικών επιστημών δεν πρέπει να αφήνουν τη μελέτη των οικονομικών δεδομένων στους οικονομολόγους, ούτε να το βάζουν στα πόδια μόλις εμφανιστεί ένα αριθμητικό μέγεθος, ή να κραυγάζουν ότι πρόκειται για απάτη, αρκούμενοι να λένε ότι κάθε αριθμητικό μέγεθος είναι μια κοινωνική κατασκευή - πράγμα βέβαια που πάντοτε αληθεύει, δεν φτάνει όμως. Κατά βάθος οι δύο αυτές μορφές παραίτησης έχουν την ίδια κατάληξη, διότι αφήνουν το πεδίο ελεύθερο σε άλλους». Στο ίδιο, σ. 730.

⁵²² Aglietta, 2009, ό.π., σ. 14.

⁵²³ Στο ίδιο, σ. 14.

⁵²⁴ Ο Αλιετά αναφέρει ότι νομισματικές κρίσεις εμφανίζονται από τον 17^ο αιώνα, όταν οι άνθρωποι αρχίζουν να «κερδοσκοπούν», να προβλέπουν δηλαδή τη «μελλοντική αξία μιας επιχείρησης, όπως αυτή αντιπροσωπεύεται από τίτλους στην αγορά»! Όταν, «προσπαθούν να πραγματοποιήσουν γρήγορα κέρδη διαθέτοντας σημαντικά χρηματικά ποσά σε στοιχήματα υψηλού κινδύνου». Στο ίδιο, σ. 13.

⁵²⁵ Στο ίδιο, σ. 21.

⁵²⁶ Στο ίδιο, σ. 21.

⁵²⁷ Στο ίδιο, σ. 23.

μεταπωλείται και αυτό (από τη στιγμή που θα μεταβιβαστεί δηλαδή), λειτουργεί αποτρεπτικά σε ό,τι αφορά στην εκτίμηση του κινδύνου. Δεν γίνεται βέβαια για αυτό τον λόγο -αυτό είναι το αποτέλεσμα- αλλά επειδή οι τράπεζες επιθυμούν να απαλλαγούν από το περιττό κεφάλαιο σε συνδυασμό με την πίεση που δέχονται από τους μετόχους για αύξηση της τιμής των μετοχών που έχουν στη διάθεσή τους. Το μοντέλο όπου το εκάστοτε τραπεζικό ίδρυμα μελετούσε ενδελεχώς τον φάκελο του υποψήφιου για δανεισμό -για περιπτώσεις αφερεγγυότητας, δηλαδή κινδύνου- ώστε να προστατευτεί το ίδιο (και όχι ο ίδιος) ανήκει στο παρελθόν.⁵²⁸ Πλέον, οι τράπεζες συνυπολογίζουν τον κίνδυνο, εκτιμούν δηλαδή την πιθανή «αφερεγγυότητα του δανειζόμενου»,⁵²⁹ καθώς και το «ποσοστό πιθανής ανάκτησης της αξίας του δανείου σε περίπτωση αφερεγγυότητας».⁵³⁰ «Οι τράπεζες λειτουργούν πλέον με λογική *mark-to-market*», προβαίνοντας δηλαδή «συνεχώς σε εκτίμηση του κινδύνου των στοιχείων ενεργητικού με βάση τις τιμές της αγοράς», μας αναφέρει ο Aglietta.⁵³¹ Όσο δηλαδή αυξάνεται ο χρηματοπιστωτικός κύκλος τόσο μειώνεται ο κίνδυνος. Ένας άλλος λόγος που δεν μπόρεσε να προβλεφθεί η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008⁵³² είναι ο μη έλεγχος του «σκιώδους τραπεζικού συστήματος» ή «παράλληλου τραπεζικού συστήματος», όπως αποκαλεί ο νομπελίστας αμερικανός οικονομολόγος Paul Krugman τα «τραπεζικά ιδρύματα που δεν είναι τράπεζες».⁵³³ Δηλαδή, το «σύνολο των ιδρυμάτων»⁵³⁴ που λειτουργούν ως τράπεζες ενώ δεν είναι. Ο Krugman δεν προσθέτει τυχαία το επίθετο «σκιώδες» μπροστά από το ονοματικό σύνολο «τραπεζικό σύστημα». Οι τράπεζες ισχυρίζεται ο ίδιος «αποτελούν τμήμα του ομοσπονδιακού τραπεζικού συστήματος»⁵³⁵ και «λειτουργούν λίγο πολύ στο φως της ημέρας, με ανοιχτά βιβλία και τις ρυθμιστικές Αρχές να κοιτάνε πάνω από τους ώμους των τραπεζιτών».⁵³⁶ Αντίθετα, τα μη «καταθετικά ιδρύματα» που αποτελούν «εκ των πραγμάτων τράπεζες»,⁵³⁷

⁵²⁸ Αναφερόμαστε πάντα στη χρονική περίοδο που λαμβάνει χώρα η κρίση και στα αμέσως επόμενα χρόνια. Προς ώρας, έχει επανέλθει σε πολλά επίπεδα η παλαιά λογική ελέγχου της οικονομικής φερεγγυότητας του δανειζόμενου.

⁵²⁹ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 26.

⁵³⁰ Στο ίδιο, σ. 26.

⁵³¹ Στο ίδιο, σ. 26.

⁵³² Το 2007, παράλληλα σχεδόν με τη χρηματοπιστωτική κρίση που ξεκίνησε από τις Η.Π.Α. και όπως αναλύεται στο παρόν κεφάλαιο έλαβε παγκόσμιες διαστάσεις, «ξέσπασε μια έντονη διατροφική κρίση που έπληξε πληθυσμό από αναπτυσσόμενες χώρες», έναν αριθμό πληθυσμού από «850 εκατομμύρια στο 1 δισεκατομμύριο», από το 2006 έως το 2009. Toussaint, E. (2012). *Ο Νεοφιλελευθερισμός. Από τις απαρχές του έως τις μέρες μας* (μτφρ. Α. Γεράλις). Αθήνα: Τόπος. [Στο εξής: Toussaint, 2012], σ. 11.

⁵³³ Krugman, 2009, ό.π., σ. 193.

⁵³⁴ Στο ίδιο, σ. 193.

⁵³⁵ Στο ίδιο, σ. 193.

⁵³⁶ Στο ίδιο, σ. 193.

⁵³⁷ Στο ίδιο, σσ. 193-194.

λειτουργούν με έναν «σκοτεινό» τρόπο. Επιπλέον, στους λόγους μη πρόβλεψης της χρηματοπιστωτικής κρίσης προστίθεται και ο παγκόσμιος χαρακτήρας του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, «όπου επενδυτές σε μια χώρα στοιχηματίζουν μεγάλα ποσά σε άλλες χώρες». ⁵³⁸ Στην οικονομική κρίση του 2008 επενδυτές από τις ΗΠΑ «διατηρούσαν μεγάλο μέρος του πλούτου τους» ⁵³⁹ εκτός της χώρας, ενώ, επενδυτές από άλλες χώρες, είχαν επενδύσει στις ΗΠΑ, με αποτέλεσμα ενδεχομενικά να μειώνεται το ρίσκο της διακινδύνευσης. Παρόλα αυτά, οι δικλείδες ασφαλείας δεν λειτούργησαν στην περίπτωση της κρίσης του '08 επειδή η «χρηματοπιστωτική παγκοσμιοποίηση {...} επήλθε κυρίως από επενδύσεις χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων που χρησιμοποιούσαν σε μεγάλο βαθμό τη μόχλευση και τα οποία προέβαιναν σε ποικίλα, ριψοκίνδυνα διασυννοριακά στοιχήματα». ⁵⁴⁰ Τι σημαίνει πρακτικά αυτό; Ότι οι ανωτέρω επενδύσεις «λειτούργησαν ως “μηχανισμός μετάδοσης” {...} που σημαίνει ότι μέσω αυτών μια κρίση που άρχισε στην αμερικάνικη στεγαστική αγορά οδήγησε σε καινούργιους γύρους κρίσεων στο εξωτερικό». ⁵⁴¹ Ανακεφαλαιώνοντας, σύμφωνα με τον Krugman, «ο πυρήνας του προβλήματος» της στεγαστικής φούσκας του 2008 αφορούσε στις «ριψοκίνδυνες δραστηριότητες {...} που ανέλαβαν ιδρύματα οι δραστηριότητες των οποίων ουδέποτε ρυθμίστηκαν», ⁵⁴² δηλαδή, στο «σκιώδες τραπεζικό σύστημα {...} που υποσκέλιζε το συμβατικό τραπεζικό σύστημα» ⁵⁴³ και που οδήγησε στη «χρηματοπιστωτική τρωτότητα», ⁵⁴⁴ που με τη σειρά της αποτέλεσε βασική αιτία της οικονομικής κρίσης του 2008. Όταν η εμπιστοσύνη των επενδυτών στο «σκιώδες τραπεζικό σύστημα» ⁵⁴⁵ υπονομεύτηκε, τότε ξεκίνησαν οι «μαζικές αναλήψεις» ⁵⁴⁶ με αποτέλεσμα τις «απώλειες

⁵³⁸ Krugman, 2009, ό.π., σ. 211.

⁵³⁹ Στο ίδιο, σ. 212.

⁵⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 212.

⁵⁴¹ Στο ίδιο, σ. 212.

⁵⁴² Στο ίδιο, σ. 197.

⁵⁴³ Στο ίδιο, σ. 197.

⁵⁴⁴ Στο ίδιο σ. 197.

⁵⁴⁵ Το «σκιώδες τραπεζικό σύστημα» συρρικνώθηκε «με τον ίδιο τρόπο ως επί το πλείστον που συρρικνώθηκε το συμβατικό τραπεζικό σύστημα στις αρχές της δεκαετίας του 1930». Krugman, 2009, ό.π., σ. 205.

⁵⁴⁶ Ο κεντρικός τραπεζίτης της Ομοσπονδιακής Τράπεζας της Νέας Υόρκης, Timothy Geithner, σε εισήγησή του τον «Ιούνιο του 2008» περιγράφει πως διαδραματίστηκαν οι συγκεκριμένες αναλήψεις: «Από τη στιγμή που οι επενδυτές σ' αυτούς τους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς -πολλοί διαχειρίζονταν συντηρητικά τα χρηματικά κονδύλια- απέσυραν ή απείλησαν ότι θα αποσύρουν τα χρήματά τους από αυτές τις αγορές, το σύστημα έγινε ευάλωτο σε έναν αυτοενισχυόμενο κύκλο αναγκαστικής ρευστοποίησης τίτλων, ο οποίος αύξησε ακόμη περισσότερο την τρωτότητα και μείωσε τις τιμές σε ποικίλες κατηγορίες τίτλων. Ως αντίδραση, αυξήθηκαν οι απαιτήσεις περιθωρίου, αλλιώς ορισμένοι πελάτες θα απέσυραν εντελώς τη χρηματοδότηση, κάτι που ώθησε αναγκαστικά σε περαιτέρω μείωση του δανεισμού. Τα κεφαλαιακά αποθέματα έκτακτης ανάγκης διαβρώθηκαν καθώς πουλούνταν οι τίτλοι με διαδικασίες υποχρεωτικής εκποίησης. Η ισχύς αυτής της δυναμικής αυξήθηκε υπερβολικά λόγω της ευτελούς ποιότητας των τίτλων - ιδίως εκείνων που σχετίζονταν με υποθήκες- οι οποίοι είχαν εξαπλωθεί σε όλο το σύστημα. Αυτό μας βοηθά

που είχαν σχέση με ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου»,⁵⁴⁷ που με τη σειρά τους οδήγησαν σε «ένα φαύλο κύκλο μείωσης του δανεισμού». ⁵⁴⁸ Ο Krugman, επιμένει, ότι «όποιος οργανισμός κάνει το ίδιο έργο μια τράπεζα {...} θα πρέπει να υπόκειται στις ίδιες ρυθμίσεις με τις τράπεζες». ⁵⁴⁹

Αυτά εν πολλοίς συνέβαιναν στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής (Η.Π.Α.), για αυτό και πολλοί οικονομολόγοι (ανάμεσά τους και ο Aglieta) εκτιμούν ότι «η κρίση πράγματι γεννήθηκε στις ΗΠΑ»⁵⁵⁰ με «επίκεντρο»⁵⁵¹ την Wall Street. ⁵⁵² Το σύστημα που ακολουθήθηκε ήταν το εξής: οι επενδυτικές τράπεζες αγόραζαν μαζικά στεγαστικά δάνεια που στη συνέχεια μέσω μιας διαδικασίας ομογενοποίησης, τα τιτλοποιούσαν και εν συνεχεία τα μεταβίβαζαν σε χρηματοπιστωτικά ιδρύματα γνωστά ως «οχήματα ειδικού σκοπού (special-purpose-vehicles)», ⁵⁵³ που με τη σειρά τους, αφού πρωτίστως «χρηματοδοτούσαν τις αγορές αυτές με βραχυπρόθεσμες πιστώσεις», ⁵⁵⁴ στη συνέχεια, τις «διέθεταν σε επενδυτές». ⁵⁵⁵ Η τιτλοποίηση αναπτύχθηκε ραγδαία λόγω συγκερασμού συμφερόντων. Άπαντες ήταν ευχαριστημένοι. Οι επενδυτικές τράπεζες «εισέπρατταν προμήθειες χωρίς να δεσμεύουν κεφάλαια», ⁵⁵⁶ με ό,τι αυτό συνεπάγεται στην αύξηση των κερδών τους. Οι μεσίτες αναζητούσαν πελάτες ώστε να αυξήσουν τα κέρδη τους, διαδικασία που δεν ελλόχευε κάποια διακινδύνευση. Οι επενδυτές επίσης που αγόραζαν τίτλους είχαν όφελος «από μια νέα διαρθρωμένη πηγή προσφοράς δια της νέας αυτής κατηγορίας στοιχείων ενεργητικού που επιτρέπει την καλύτερη διαφοροποίηση των κινδύνων». ⁵⁵⁷ Η τιτλοποίηση λάμβανε χώρα από «περιφερειακές τράπεζες», ⁵⁵⁸ από «γραφεία κάθε είδους», ⁵⁵⁹ από «μεσίτες», με στόχο την εύρεση πελατών για την «αγορά ενυπόθηκων δανείων». ⁵⁶⁰ Το πρόβλημα με τις συγκεκριμένου τύπου πωλήσεις είναι πως δεν υπήρχε έλεγχος επειδή οι επενδυτικές τράπεζες

να εξηγήσουμε πώς μπόρεσε μια σχετικά μικρή ποσότητα επικίνδυνων τίτλων να υπονομεύσει την εμπιστοσύνη των επενδυτών και άλλων συμμετεχόντων στις αγορές σε μια ευρύτερη κλίμακα τίτλων και αγορών». Krugman, 2009, ό.π., σ. 204.

⁵⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 204.

⁵⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 204.

⁵⁴⁹ Στο ίδιο, 197.

⁵⁵⁰ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 28.

⁵⁵¹ Στο ίδιο, σ. 28,

⁵⁵² Στο ίδιο, σ. 28.

⁵⁵³ Στο ίδιο, σ. 28.

⁵⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 28.

⁵⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 28.

⁵⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 31.

⁵⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 31.

⁵⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 28.

⁵⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 28.

⁵⁶⁰ Στο ίδιο, σσ. 28-29.

θεωρούσαν, ότι ελλόχευε ο πιο χαμηλός από κάθε άλλο «πιστωτικό κίνδυνο».⁵⁶¹ Η διαδικασία της τιτλοποίησης χρέωσε μαζικά νοικοκυριά στις ΗΠΑ από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα ως επί το πλείστον. Ο όλος μηχανισμός συνδεόταν άμεσα με τη «φούσκα των μετοχών των εταιρειών του Διαδικτύου»⁵⁶² που είχε πλήξει τις ΗΠΑ στις αρχές του 2000, με τις τελευταίες να δράττουν την ευκαιρία, ώστε να απαλλαγούν από τα οικονομικά βάρη και να τα μεταβιβάσουν με τη σειρά τους εκεί που δεν έπρεπε.⁵⁶³ Εξάλλου, όπως συμβαίνει στην ιστορία των καπιταλιστικών κρίσεων (είτε αυτές, από τον 17^ο αιώνα ήταν νομισματικές είτε σήμερα, με τα χαρακτηριστικά της χρηματοπιστωτικής οικονομίας), οι πιο αδύναμες κοινωνικές ομάδες αποτελούν τα πρώτα «θύματα». Μια σύμπτωση -το πλεόνασμα «αποταμιεύσεων στις αναδυόμενες οικονομίες»⁵⁶⁴ και η ανεπάρκεια «αποταμιεύσεων των Αμερικανών»⁵⁶⁵ αποτέλεσε βασική αιτία που μεταβιβάστηκαν μαζικά κεφάλαια και αγαθά από τις «αναδυόμενες χώρες στις ΗΠΑ».⁵⁶⁶ Εξαγωγές που είχαν τη λογική -από την πλευρά των αναδυομένων οικονομιών- στην εμπιστοσύνη που έδειχναν στην ανάπτυξη που βίωνε η χρηματοπιστωτική οικονομία των ΗΠΑ. Σ' αυτό το σημείο όμως, το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης λειτούργησε αρνητικά. Η αύξηση της ρευστότητας, που κατέφθασε στην αμερικανική αγορά οδήγησε στην «άνοδο των τιμών των ακινήτων»⁵⁶⁷ το 2006, που μεταλαμπαδεύτηκε στην Ευρώπη μέχρι και το 2008 -οι τιμές των ακινήτων διπλασιάστηκαν κατά τη χρονική περίοδο 1998-2008-μέσω της διαδικασίας που αναλύσαμε προηγουμένως, με τις τράπεζες να χορηγούν επικίνδυνα δάνεια στα νοικοκυριά.⁵⁶⁸ Όταν οι πιο εύποροι είχαν υπερδανειστεί, για να λειτουργήσει ο μηχανισμός, επιλέχθηκαν νοικοκυριά που είχαν δυσκολία πρόσβασης στην αγορά κατοικίας. Η κατάρρευση ξεκίνησε ουσιαστικά το 2006⁵⁶⁹ όταν πλέον η αγορά

⁵⁶¹ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 29.

⁵⁶² Ο Krugman μάς αναφέρει για το ψευδεπίγραφο της μεγάλης επιτυχίας των εταιρειών πληροφορικής με τη φενάκη να βρίσκεται στο γεγονός πως «όπως μάθαμε εκ των υστέρων, αυτές οι μεγάλες επιτυχίες στηρίζονταν σε λογιστικές απάτες». Το θαύμα της Microsoft και των «κερδών που αποκόμισαν οι πρώτοι αγοραστές μετοχών» της εταιρείας, έδωσε την εντύπωση ότι και άλλοι οργανισμοί πληροφορικής θα πετύχαιναν παρόμοια επιτεύγματα. Krugman, 2009, ό.π., σ. 179.

⁵⁶³ Μια οικονομική ύφεση που είχε πολλές ομοιότητες με τη «Μεγάλη Ύφεση» του '30, βίωσε την ίδια σχεδόν περίοδο (στο τέλος της δεκαετίας του '90), η Ασία οι οικονομίες της οποίας «παρήγαγαν περίπου το ένα τέταρτο του παγκόσμιου προϊόντος». Στο Ίδιο, σ. 33.

⁵⁶⁴ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 36.

⁵⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 36.

⁵⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 37.

⁵⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 39.

⁵⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 39.

⁵⁶⁹ Η υποχώρηση της στεγαστικής ευφορίας είχε αρχίσει από το «φθινόπωρο του 2005 {...} αλλά χρειάστηκε κάποιο διάστημα για να το παρατηρήσουν οι περισσότεροι άνθρωποι», όταν η αύξηση των τιμών στην αγορά στέγης «είχαν αυξηθεί σε τέτοιο σημείο ώστε να είναι ανέφικτη η αγορά κατοικίας για πολλούς Αμερικανούς». (Krugman, 2009, σ. 200). Δύο χρόνια αργότερα, και πιο συγκεκριμένα στις «9

ακινήτων σημείωσε αρχικά κάμψη και στη συνέχεια στασιμότητα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την επιβράδυνση της αγοράς τίτλων από τους επενδυτές.⁵⁷⁰ Ήταν η αρχή του «ντόμινο», καθώς τα «*τοξικά*» προϊόντα συμπαρέσυραν τα άλλα στην πτώση τους».⁵⁷¹ Η «κερδοσκοπική φούσκα» αποκαλύφθηκε· οι «*τιμές δεν μπορούσαν (πλέον) να δικαιολογηθούν με βάση την προεξόφληση μελλοντικών εισοδηματικών ροών*»,⁵⁷² οι επενδυτές σταμάτησαν να αγοράζουν και τα νοικοκυριά, εκείνα που είχαν πιστωθεί με ενυπόθηκα δάνεια υψηλού κινδύνου, χρεοκόπησαν. Οι «*παραδοσιακοί κανόνες*» δανεισμού -όπως υπαγορεύονταν από το γεγονός πως οι Αμερικανοί πολίτες συνήθιζαν να αποκτούν στέγη με τη διαδικασία της πίστωσης, με υποθήκες, η αποπληρωμή των οποίων ήταν εφικτή, την ίδια στιγμή που συμμετείχαν *«με αρκετά χρήματα στο κόστος αγοράς»*⁵⁷³- είχαν εγκαταλειφθεί. Αυτή η αναίρεση των βασικών αρχών της πίστωσης ήταν απόρροια του κλίματος «ευφορίας», που επικρατούσε σε ένα μεγάλο τμήμα αγοραστών που έδρατταν την ευκαιρία -με αφορμή στην άνοδο των τιμών- να εισαχθούν στην όλη διαδικασία δίχως φόβο για την εξόφληση της στέγης τους. Η ευθύνη όμως βαραίνει τους ίδιους ή τους πιστωτές που μετέβαλαν τους όρους δανεισμού *«χορηγώντας δάνεια σε αγοραστές χωρίς καμιά ή με ελάχιστη απαίτηση συμμετοχής εκ μέρους τους στην αγορά του οικήματος, και με μηνιαίες πληρωμές που υπερέβαιναν κατά πολύ την οικονομική αντοχή τους – ή που δεν θα μπορούσαν να τις αντέξουν όταν αναπροσαρμοζόταν το αρχικό πολύ χαμηλό επιτόκιο»*.⁵⁷⁴

Το 2008 η κρίση έλαβε πλέον συστημικό χαρακτήρα. Αμερικάνικα και Ευρωπαϊκά τραπεζικά ιδρύματα *«δεν διέθεταν αρκετά κεφάλαια προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις συσσωρευμένες ζημιές από τις μη εξυπηρετούμενες πλέον πιστώσεις που είχαν χορηγήσει»*.⁵⁷⁵ Στις 15 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους χρεοκοπεί η αμερικανική επενδυτική τράπεζα «Lehman Brothers» με την αμερικανική κυβέρνηση να μην προσπαθεί καν να τη διασώσει⁵⁷⁶ όπως έκανε με την εταιρεία «Long Term Capital

Αυγούστου (2007) η γαλλική τράπεζα BNP Paribas ανέστειλε τις αναλήψεις από τρία επενδυτικά ταμεία της – και η πρώτη μεγάλη χρηματοπιστωτική κρίση του 21^{ου} αιώνα είχε ξεκινήσει». Krugman, 2009, ό.π., σ. 199.

⁵⁷⁰ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 41.

⁵⁷¹ Στο ίδιο, σ. 42.

⁵⁷² Στο ίδιο, σ. 42.

⁵⁷³ Krugman, 2009, ό.π., σ. 181.

⁵⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 182.

⁵⁷⁵ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 44.

⁵⁷⁶ Ο Aglietta και ο Krugman υποστηρίζουν ότι η αμερικανική τράπεζα θα μπορούσε να έχει σωθεί με μία κρατική παρέμβαση από την πλευρά της κυβέρνησης, αλλά πρόθεσή της ήταν να υπάρξει μία παραδειγματική τιμωρία ενός πολύ μεγάλου οργανισμού και κατά συνέπεια αποτροπή σκέψεων περί κρατικού σχεδίου διάσωσης. Μία απόφαση που σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ειδικών δεν εμπεριείχε μεγάλο οικονομικό ρίσκο. Εκτιμήσεις βέβαια που διαψεύστηκαν στην πράξη δημιουργώντας κλίμα

Management» (LTCM) το 1999.⁵⁷⁷ Οι «Freddie Mac»⁵⁷⁸ [Federal Home Loan Mortgage Corporation (FHLMC)] και «Fannie Mae»⁵⁷⁹ [Federal National Mortgage Association (FNMA)], «δύο πυλώνες της αναχρηματοδότησης της κτηματικής πίστης»,⁵⁸⁰ αδυνατούν «να λειτουργήσουν».⁵⁸¹ Η «χρηματοπιστηριακή τους αξία»⁵⁸² πέφτει σε πολύ χαμηλά ποσοστά (95,3% και 93,7% αντίστοιχα) με το Υπουργείο Οικονομικών των ΗΠΑ να τους χορηγεί (μέσω πίστωσης) «200 δισ. δολάρια»⁵⁸³ που προέρχονταν από την «Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα»⁵⁸⁴ (Federal Reserve System (Federal Reserve ή Fed), η οποία μάλιστα συμμετείχε στην κεφαλαοποίησή της χορηγώντας «100 δισ. δολάρια στην καθεμία».⁵⁸⁵ Ουσιαστικά έχουμε κρατικοποίηση των δύο αυτών ιδιωτικών φορέων ώστε να διασωθούν. Η λογική ντόμινο που αναφερθήκαμε προηγουμένως.⁵⁸⁶ Η οικονομική κρίση είχε ξεκινήσει. Το

πανικού «αρχικά στις ΗΠΑ και στη συνέχεια στην Ευρώπη» εξαιτίας των διασυνδέσεων που υπήρχαν (με τις ευρωπαϊκές τράπεζες) «μέσω της αγοράς παραγώγων», όπως αναφέρει ο Aglietta. Σε κάθε περίπτωση, η κατάρρευση της «Lehman Brothers» συνέτριψε την ασφάλεια που παρείχε η τράπεζα στους πιστωτές μέσω των «εγγυημένων διατραπεζικών πιστώσεων». (Aglietta, 2009, ό.π., σσ. 63-64). Μια «καταστροφική ενέργεια» σύμφωνα με τον Krugman καθώς «η εμπιστοσύνη μειώθηκε ακόμη περισσότερο, οι τιμές των τίτλων έπεσαν απότομα {...} και τα ελάχιστα εναπομείναντα κανάλια πίστωσης στέρεψαν». Krugman, 2009, ό.π., σ. 213.

⁵⁷⁷ Αρχική πρόθεση της αμερικανικής κυβέρνησης ήταν να διασώσει το LTCM επειδή διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στις αγορές, συνεπώς, μία ενδεχόμενη πτώχευσή του θα σηματοδοτούσε «μεγάλο χρηματοπιστωτικό πανικό». Εντέλει, δεν χρειάστηκε χρηματοδότηση από το κράτος καθώς η «Ομοσπονδιακή Τράπεζα της Νέας Υόρκης κατόρθωσε να πείσει μια ομάδα επενδυτών να εξαγοράσουν το μεγαλύτερο μέρος των μετοχών του LTCM». Krugman, 2009, ό.π., σσ. 169-170.

⁵⁷⁸ Η Freddie Mac -μαζί με την Fannie Mae (βλ. επόμενη υποσημείωση), αποτελούν «δανειοδοτικούς οργανισμούς κρατικής χρηματοδότησης» που σύμφωνα με τους συντηρητικούς «πρωτοστάτησαν στην τιτλοποίηση», συνεπώς, είχαν μεγάλο μερίδιο ευθύνης στη «φούσκα στον στεγαστικό τομέα» και στην «τρωτότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος», χορηγώντας δάνεια «χωρίς συνετά κριτήρια», ενώ είχαν αναμειχθεί και σε «κάποια λογιστικά σκάνδαλα», που όμως κράτησαν τους δύο χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς ανενεργούς στο χρονικό διάστημα από το 2004 έως το 2006, την περίοδο δηλαδή που επήλθε ο «επισημάνσιμος δανεισμός», κατά συνέπεια, σύμφωνα με τον Krugman, η συμμετοχή τους στη στεγαστική φούσκα ήταν ελάχιστη. Στο Ίδιο, σ. 196.

⁵⁷⁹ Η Fannie Mae είναι «ομοσπονδιακός οργανισμός που αγοράζει ενυπόθηκες απαιτήσεις από τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες, ταμειοντήρια κ.λπ., για να παράσχει ρευστότητα στην αγορά, από τη δεκαετία του 1930». Μαζί με τη Freddie Mac «είχαν αναπτυχθεί σε τεράστιο βαθμό ανάμεσα στο 1920 και το 2003» καλύπτοντας το κενό που είχε δημιουργηθεί «με την κατάρρευση των στεγαστικών ταμειοντηρίων». Στο ίδιο, σσ. 182, 196.

⁵⁸⁰ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 63.

⁵⁸¹ Οι δύο επενδυτικοί φορείς «εξασφάλιζαν, εδώ και σαράντα χρόνια τη ρευστότητα της αμερικανικής αγοράς ακινήτων» με μία ρύθμιση που τους επέτρεπε να πιστώνουν με «κρατική εγγύηση», με αποτέλεσμα να μπορούν να «δανειζονται κεφάλαια από την αγορά με επιτόκιο πιο χαμηλό από ότι οι τράπεζες». Με την εγγύηση μπορούσαν να «επαναγοράζουν ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια» από τα τραπεζικά ιδρύματα με αποτέλεσμα να δίνεται η δυνατότητα στα τελευταία να τα «ξεφορτώνονται», συνεπώς να μπορούν να «χορηγούν περαιτέρω δάνεια». Στο ίδιο, σ. 63.

⁵⁸² Στο ίδιο, σ. 63.

⁵⁸³ Στο ίδιο, σ. 63.

⁵⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 64.

⁵⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 63.

⁵⁸⁶ Μια και ο λόγος στην αλληλουχία γεγονότων όπου κυριαρχεί η έννοια της οικονομικής κρίσης και κατά συνέπεια η «κατάρρευση» τραπεζικών ιδρυμάτων, οφείλουμε να αναφέρουμε πως το 2007 χρεοκόπησαν δύο τράπεζες της Μεγάλης Βρετανίας, η «Northern Rock» και η «Royal Bank of Scotland»,

χρηματοπιστωτικό σύστημα «κρυστάλλωσε». Όλες σχεδόν οι τράπεζες βρέθηκαν χωρίς τη δυνατότητα ρευστότητας.⁵⁸⁷ Οι αμερικανικές, ευρωπαϊκές, αλλά όπως αποδείχθηκε, και οι οικονομίες αναδυόμενων χωρών (ειδικά εκείνες που είχαν πιστώσεις σε ξένα νομίσματα όπως π.χ. οι λατινικές), βρέθηκαν σε ύφεση απόρροια της παγκοσμιοποιημένου χαρακτήρα του τραπεζικού συστήματος. Οι Κεντρικές Τράπεζες προσπάθησαν να «αποκαταστήσουν τη νομισματική κυκλοφορία»⁵⁸⁸ με «γραμμές πιστώσεων στα τραπεζικά ιδρύματα»⁵⁸⁹ που αποσκοπούσαν στην επαναφορά της ρευστότητας στο «χρηματοπιστωτικό κύκλωμα».⁵⁹⁰ Και μπορεί η Fed να διέσωσε τις αμερικανικές τράπεζες,⁵⁹¹ αλλά το ίδιο εγχείρημα ήταν πολύ δύσκολο να ευοδωθεί στην Ευρώπη λόγω του ότι η τελευταία αποτελείται από πολλά κράτη και όχι μία ομοσπονδία όπως οι ΗΠΑ, κάτι που καθιστούσε αδύνατη τη λειτουργία μηχανισμών επιτήρησης των ευρωπαϊκών τραπεζών.⁵⁹²

Οι άμεσες συνέπειες της κρίσης ήταν η αδυναμία πιστώσεων από την πλευρά των τραπεζικών ιδρυμάτων, καθώς και η μη δυνατότητα εξόφλησης των δανείων που έχουν λάβει οι δανειολήπτες (από τη στιγμή που η αγοραστική τους δύναμη μειώνεται, όπως και τα εισοδήματά τους) με ό,τι αυτό συνεπάγεται στους δανειστές, αλλά κυρίως στην ίδια την οικονομία που μπαίνει σε διαδικασία ύφεσης.⁵⁹³ Ανεργία (μείωση της απασχόλησης από τη στιγμή που υπάρχει ελάττωση της οικοδομικής δραστηριότητας),⁵⁹⁴ «μείωση των καταναλωτικών δαπανών»,⁵⁹⁵ ελάττωση της κατανάλωσης, «πτώση των τιμών των πρώτων υλών, κατάρρευση (των) επενδύσεων».⁵⁹⁶

με τη «σκυτάλη» να παραδίδεται, το 2008, στις Ισλανδικές τράπεζες και μετά στην “Lehman Brothers”. Ψαλιδόπουλος, Μ. (2019). *Τα Δάνεια της Ελλάδας. 200 Χρόνια Ανάπτυξης και Κρίσεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος. [Στο εξής: Ψαλιδόπουλος, 2019], σ. 241.

⁵⁸⁷ Σύμφωνα με τον Αλιεττά, «κρίση ρευστότητας» είχε παρατηρηθεί από τον «Αύγουστο του 2007». Aglietta, 2009, ό.π., σ. 69.

⁵⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 47.

⁵⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 47.

⁵⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 47.

⁵⁹¹ Η Ομοσπονδιακή Κεντρική Τράπεζα (Fed) «ιδρύθηκε για να χειρίζεται τα επιτόκια και όταν χρειάζεται να παρέχει ρευστότητα στις τράπεζες». Κάτι που σύμφωνα με τον Krugman, έπραξε από την αρχή της κρίσης μειώνοντας «το επιτόκιο ομοσπονδιακών καταθέσεων {...} από 5,25% {...} σε 1%», ενώ δάνεισε άμεσα τα καταθετικά ιδρύματα με ποσό «πάνω από 400 δισεκατομμύρια δολάρια» (προ κρίσης το ποσό δανεισμού ήταν μηδενικό). Krugman, 2009, ό.π., σσ. 207-208.

⁵⁹² Aglietta, 2009, ό.π., σ. 83.

⁵⁹³ Στο ίδιο, σσ. 55, 57.

⁵⁹⁴ Krugman, 2009, ό.π., σ. 214.

⁵⁹⁵ Οι καταναλωτές δεν έχουν «πρόσβαση σε δάνεια επί της καθαρής αξίας των σπιτιών τους». Παρόλα αυτά, η αλήθεια είναι η αμερικανική κοινωνία άντεξε τους οικονομικούς κλυδωνισμούς που επέφερε η οικονομική κρίση καθώς «η εξασθένηση του δολαρίου είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των εξαγωγών που βοήθησε να αντισταθμιστεί η πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας». Krugman, 2009, ό.π., σσ. 214-215.

⁵⁹⁶ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 61.

Αυτός είναι ο τρόπος που δημιουργείται το δημόσιο χρέος (με αντίστοιχη απομείωση του ιδιωτικού χρέους ώστε να ελαφρυνθεί το σύστημα από το «δανειακό βάρος»,⁵⁹⁷ μια «τεχνητή» κατασκευή που αποσκοπεί στη διάσωση του «χρηματοπιστωτικού συστήματος».⁵⁹⁸ Από τη στιγμή που οι ιδιώτες δεν μπορούν να καταναλώνουν, μόνο το κράτος είναι σε θέση να δαπανά και αυτό ώστε να μην συμπαρασύρει όλη την οικονομία σε ύφεση.⁵⁹⁹ Για να μειώσουν το δημόσιο χρέος, τα κράτη οδηγούνται στην υψηλή φορολογία ως ένα τρόπο άντλησης κεφαλαίων, καθώς και σε «περιοριστικά δημοσιονομικά μέτρα»,⁶⁰⁰ που σύμφωνα με τον Aglietta, συνεπάγονται «κόστος εκτεινόμενο(ς) σε μίαν ολόκληρη γενιά»⁶⁰¹ (ειδικά με την παρέμβαση διεθνών οργανισμών που εκτελούν χρέη «δανειστών έσχατης ανάγκης», όπως π.χ. είναι το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο -Δ.Ν.Τ.- οι πολιτικές του οποίου «υπαγορεύονται» ουσιαστικά από το Υπουργείο Οικονομικών των Η.Π.Α., σύμφωνα με τον Krugman).⁶⁰² Οι «πολίτες»⁶⁰³ σύμφωνα με τον ίδιο, χρεώνονται τη χρηματοπιστωτική κρίση με σοβαρές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις για τους ίδιους.⁶⁰⁴ Εν κατακλείδι, μπορεί σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία να αυξάνεται η οικονομική αποτελεσματικότητα, την ίδια στιγμή όμως -η παγκοσμιοποίηση- λειτουργεί και «ως συντελεστής μακροοικονομικής αστάθειας, λόγω της διασύνδεσης της αγορών με ατελών αξιολογημένους κινδύνους».⁶⁰⁵ Με λίγα λόγια, αυτό που συνέβη – η αλήθεια είναι όχι μόνο στην Ευρώπη αλλά σ’ ολόκληρο τον δυτικό κόσμο- ήταν πως η πολιτική «υποτάχθηκε» στην οικονομία με γνώμονα το γεγονός πως οι χρηματοοικονομικές αγορές προσφέρουν περισσότερο σταθερότητα και είναι πιο φερέγγυες έναντι των δημόσιων πολιτικών. Αυτό ήταν το κυρίαρχο αφήγημα για την επικράτηση νεοφιλελεύθερων πολιτικών με αποτέλεσμα η πολιτική να υποστεί «ήττα» έναντι της -κυρίαρχης πλέον- οικονομίας. Αναφερόμαστε βέβαια σε μια αναπαράσταση -εκείνης της τέλει αγοράς- καθώς η πραγματικότητα είναι διαφορετική. Η παγκόσμια⁶⁰⁶

⁵⁹⁷ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 77.

⁵⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 75.

⁵⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 108.

⁶⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 79.

⁶⁰¹ Στο ίδιο, σ. 79.

⁶⁰² Krugman, 2009, ό.π., σ. 147.

⁶⁰³ Aglietta, 2009, ό.π., σ. 80.

⁶⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 79.

⁶⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 98.

⁶⁰⁶ Για την παγκόσμια οικονομία βλ. Foster, J.B. and F. Magdoff. (2009). *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*. New York: Monthly Review Press. Στο Seferiades, Johnston, ό.π. Αλλά και έναν προβληματισμό για τις αυτοκαταστροφικές τάσεις του δυτικού πολιτισμού, δείτε: Goldsmith, E., Mander, J. (2001). *The Case Against the Global Economy. And for a Turn Towards Localization*.

χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 -που αναλύσαμε στην παρούσα ενότητα- απέδειξε ότι η παραπάνω συλλογιστική ήταν λανθασμένη. Μια τεχνοκρατική και οικονομική λογική που έχει επικρατήσει στην Ευρώπη εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Η δημιουργία δηλαδή ενός συστήματος με απύσχα μια σημαντική μεταβλητή. Την πολιτική και ό,τι η τελευταία «εκφράζει» για την πραγματική απουσία: Τους πολίτες! Η οικονομική κρίση απέδειξε, ότι «οι αγορές δεν είναι αποτελεσματικές και ότι δεν κατανέμουν το κεφάλαιο με αποτελεσματικό τρόπο», καθώς ο «χρηματοοικονομικός ανταγωνισμός είναι συχνά αποσταθεροποιητικός και οδηγεί σε υπερβολικές και ανορθολογικές τιμές, σε χρηματοπιστωτικές φούσκες».⁶⁰⁷ Αυτή η φρενήρης αναζήτηση του κέρδους αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα σε οποιοδήποτε αναπτυξιακό πρόγραμμα, οδηγεί δε, σε ακραίες ανισότητες, σε μεγάλες μειώσεις μισθών και σε μεγάλη ανεργία, ειδικά από τη στιγμή που η έννοια της προόδου συνδέθηκε με την οικονομία. Όλα τα δυτικά κράτη «ευθυγραμμίστηκαν με ένα κυρίαρχο μοντέλο»,⁶⁰⁸ με αποτέλεσμα τη δημιουργία του «homo economicus», τα χαρακτηριστικά του οποίου είδαμε στο 2^ο κεφάλαιο. Εκτός όμως από τον «οικονομικό άνθρωπο», δημιουργήθηκαν και οι «οικονομικές κοινωνίες», οι κοινωνίες εκείνες δηλαδή που η «πρόοδος» τους εξαρτάται αποκλειστικά από την εναρμόνιση με το κυρίαρχο οικονομικό παράδειγμα όπως είδαμε στην παρούσα αλλά και θα δούμε στην επόμενη υποενότητα, όπου η οπτική μας εστιάζει στο ενιαίο νόμισμα, στο ευρώ και το ρόλο που διαδραμάτισε στη διάχυση της κρίσης στο μεγαλύτερο μέρος της ευρωπαϊκής Ηπείρου και ειδικά στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης του «νότου».

3.2.2 Η ενδημική κρίση του Ευρώ. *«Η κοινωνική Ευρώπη παρέμεινε μια κούφια λέξη: περιεχόμενο απέκτησε μόνο η Ευρώπη του ανταγωνισμού και η Ευρώπη της χρηματοοικονομικής αγοράς.»*Askenazy et al.⁶⁰⁹

Ας δούμε λοιπόν έναν γεωγραφικό χώρο με ιδιαίτερη οικονομική «αρχιτεκτονική», αυτόν της Ευρώπης και πιο συγκεκριμένα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου έχουμε

Oxon/New York: Earthscan, καθώς και George, S., Sabelli, F. (1994). *Faith and Credit: The World Bank's Secular Empire*. London: Penguin, στο ίδιο.

⁶⁰⁷ Askenazy, P., Coutrot, T., Orlean, A., Sterdyniak, H. (2013). *Μανιφέστο των Ανήσυχων Οικονομολόγων. Κρίση και χρέη στην Ευρώπη: 10 μύθοι και 22 μέτρα που προτείνουμε για να βγούμε από το αδιέξοδο* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Γ' έκδοση (ανατύπωση). Αθήνα: Πόλις. [Στο εξής: Askenazy et al., 2013], σσ. 13-14.

⁶⁰⁸ Touraine, A. (2010). *Μετά την Κρίση. Από την κυριαρχία των αγορών στην αναγέννηση της κοινωνίας* (μτφρ. Μ. Μαλαφέκα). Αθήνα: Μεταίχμιο. [Στο εξής: Touraine, 2010], σ. 40.

⁶⁰⁹ Askenazy et al., ό.π., σ. 46.

ουσιαστικά «ένα νόμισμα χωρίς κράτος»,⁶¹⁰ σύμφωνα με τον οικονομολόγο Thomas Piketty, το ευρώ.⁶¹¹ Η νομισματική ένωση αποφασίσθηκε στη Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992 μετά την επανένωση της Γερμανίας και την πτώση του τείχους που σηματοδότησε και το τέλος του υπαρκτού σοσιαλισμού. «Οδηγός» για το Μάαστριχτ ήταν η κρίση της δεκαετίας του '70 και κυρίως ο στασιμοπληθωρισμός όπου και ανάγκασε τις εκάστοτε κυβερνήσεις να υιοθετήσουν μια πολιτική ανεξαρτησίας των τραπεζών από την κεντρική πολιτική εξουσία, αποσκοπώντας στο χαμηλό πληθωρισμό, δημιουργώντας εν τέλει «ένα νόμισμα χωρίς κράτος και μια κεντρική τράπεζα χωρίς κυβέρνηση».⁶¹² Το βασικό πρόβλημα σε αυτή τη νομισματική ένωση, ήταν και παραμένει να είναι ότι δεν συνοδεύθηκε από αντίστοιχη πολιτική ένωση και πιο συγκεκριμένα από μια θεσμική συγκρότηση. Ο Piketty «εντοπίζει» και προβλήματα στο καταστατικό της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ)⁶¹³ και στον περιοριστικό του χαρακτήρα, αφού σύμφωνα με τον ίδιο, έθεσε προτεραιότητα στο να κρατήσει τον πληθωρισμό χαμηλά και όχι σε άλλους στόχους όπως π.χ. ήταν η πλήρης απασχόληση, ενώ την εμποδισε να αγοράζει κρατικά ομόλογα όταν αυτά εκδίδονται, δίνοντας το πρώτο βήμα στις ιδιωτικές τράπεζες οι οποίες με τη σειρά τους δανείζουν χρήματα στις χώρες της ευρωζώνης.⁶¹⁴ Έπρεπε, λοιπόν, να αγοράζει τίτλους στη «δευτερογενή αγορά»⁶¹⁵ όπως έγινε με τις χώρες του νότου όπου και αποτέλεσαν τα πρώτα «θύματα» της οικονομικής κρίσης, οι οποίες με το παλαιότερο νομισματικό καθεστώς (πριν τη δημοσιονομική ένωση δηλαδή), μπορούσαν να υποτιμήσουν το εγχώριο νόμισμά τους έτσι ώστε να ξαναγίνουν ανταγωνιστικές και να επανεκκινήσουν την οικονομία τους.

⁶¹⁰ Η «πατρότητα» της συγκεκριμένης έκφρασης δεν γνωρίζουμε αν ανήκει στον Thomas Piketty («Κεφάλαιο τον 21^ο Αιώνα»), μια και τον αναφέρει και ο Jean Pisani-Ferry στο Pisani-Ferry, J. (2012). «Η Αφύπνιση των Δαιμόνων. Η κρίση του ευρώ και πως να βγούμε από αυτήν» (μτφρ. Μ. Μήτσος). Αθήνα: Πόλις.

⁶¹¹ Piketty, 2014, ό.π., σ. 703.

⁶¹² Στο ίδιο, σ. 703.

⁶¹³ Για την ΕΚΤ, αναγινώσκουμε στην επίσημη σελίδα της στο διαδίκτυο: «Η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) είναι η κεντρική τράπεζα των 19 χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχουν υιοθετήσει το ευρώ. Βασικό καθήκον μας είναι η διατήρηση της σταθερότητας των τιμών στη ζώνη του ευρώ και, ως εκ τούτου, η διαφύλαξη της αγοραστικής δύναμης του ενιαίου νομίσματος.» Πηγή: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/html/index.el.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 24/06/2019).

⁶¹⁴ Το πρόβλημα με την ΕΚΤ είναι πως «δεν έχει δικαίωμα να εγγράφεται άμεσα στις εκδόσεις δημοσίων τίτλων στις οποίες προβαίνουν τα ευρωπαϊκά κράτη. Χωρίς την εγγύηση της χρηματοδότησης από την Κεντρική Τράπεζα, οι χώρες του Νότου έπесαν θύματα κερδοσκοπικών επιθέσεων». Askenazy et al., 2013, ό.π., σ. 41.

⁶¹⁵ Από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ και ύστερα, «απαγορεύτηκε στις κεντρικές τράπεζες να χρηματοδοτούν άμεσα τα κράτη, τα οποία στο εξής έπρεπε να βρίσκουν πιστωτές στις χρηματοοικονομικές αγορές». Ο λόγος ήταν απλοϊκός. Να «υπαχθούν τα κράτη, που υποτίθεται ότι είναι εκ φύσεως σπάταλα, στην πειθαρχία των χρηματοοικονομικών αγορών, που υποτίθεται ότι είναι εκ φύσεως αποδοτικές και παντογνώστριες». Στο ίδιο, σ. 40.

Για τις χώρες του νότου⁶¹⁶ (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ισπανία και Ιταλία), ο Piketty υποστηρίζει πως η απώλεια της νομισματικής τους κυριαρχίας θα μπορούσε να αντισταθμιστεί μόνο με «ένα εγγυημένο επίπεδο δημόσιου χρέους με χαμηλό και προβλέψιμο επιτόκιο». ⁶¹⁷ Η ανάγκη θεσμικής συγκρότησης λοιπόν της ΕΚΤ ξεκινάει από το γεγονός ότι έχει να «αντιμετωπίσει δεκαεπτά διαφορετικά εθνικά δημόσια χρέη και δεκαεπτά διαφορετικές κυβερνήσεις», ⁶¹⁸ ένα εγχείρημα εξαιρετικά δύσκολο αν όχι αδύνατο. Ο λόγος στο δημόσιο χρέος, ⁶¹⁹ για το οποίο ο Piketty επισημαίνει: «ο ανεπτυγμένος κόσμος βρίσκεται πάλι σήμερα αντιμέτωπος με ένα επίπεδο χρέους που δεν είχε γνωρίσει μετά το 1945». ⁶²⁰ Το ζήτημα του δημοσίου χρέους είναι «ζήτημα κατανομής πλούτου», ⁶²¹ καθώς έχουμε έναν «πλούσιο(ς) κόσμο» με «κράτη {...} φτωχά». ⁶²² Ειδικά στην Ευρώπη όπου παρατηρείται το φαινόμενο ο ιδιωτικός τομέας να συγκεντρώνει τις «υψηλότερες περιουσίες» ⁶²³ την ίδια στιγμή που ο δημόσιος τομέας ασφυκτιά οικονομικά. ⁶²⁴ Ο Eric Toussaint υποστηρίζει, ότι λίγο μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση (τη χρονική περίοδο 2009 και 2010), «το δημόσιο χρέος στις χώρες του Βορρά κυριολεκτικά εξερράγη», ⁶²⁵ απόρροια των δαπανών, ώστε να αποφευχθεί η κατάρρευση των οικονομιών τους. Αποτέλεσμα του νεοφιλελεύθερου σχεδίου διάσωσης των οικονομιών των χωρών του Βορρά ήταν «η αυξημένη ιδιωτικοποίηση προκειμένου να ρευστοποιηθούν περιουσιακά στοιχεία που θα εξοφλούσαν το χρέος εις βάρος των κοινωνικών δαπανών και των υπηρεσιών πρόνοιας». ⁶²⁶ Αλλά και στις χώρες του Νότου υποστηρίζει ο ίδιος «οι θέσεις εργασίας

⁶¹⁶ Οι οποίες και «ωφελήθηκαν» αρχικά, από το 1999 δηλαδή που δημιουργήθηκε το ευρώ, από την εισροή κεφαλαίων σε χώρες της περιφέρειας (π.χ.: Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία, Ιρλανδία) και τη μείωση των επιτοκίων. Η εισροή όμως κεφαλαίων ακολούθησε την αντίστοιχη εκροή, όταν «οι αγορές αντιλήφθηκαν ότι είχαν επιδείξει υπέρμετρη ευφορία», με απαρχή την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και την απουσία ενός σχεδίου εξόδου από αυτήν για τις χώρες της ευρωζώνης. Stiglitz, E. J. (2016). *Ευρώ. Πως ένα κοινό νόμισμα απειλεί το μέλλον της Ευρώπης* (μτφρ. Ν. Ρούσσο). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος. [Στο εξής: Stiglitz, 2016], σ. 41.

⁶¹⁷ Piketty, 2014, ό.π., σ. 705.

⁶¹⁸ Στο ίδιο, σ. 705

⁶¹⁹ Η αύξηση του δημόσιου χρέους στις χώρες της ευρωζώνης οφείλεται στα «σχέδια διάσωσης της χρηματοοικονομικής αγοράς, και κυρίως στην ύφεση που προκάλεσε η τραπεζική και χρηματοοικονομική κρίση του 2008». Σε αυτό συντέλεσε βέβαια και η «φορολογική αντεπανάσταση» που «τροφοδότησε επί μακρόν τη διόγκωση του χρέους {...}». Οι χώρες της ευρωζώνης «επιδόθηκαν σε φορολογικό ανταγωνισμό, μειώνοντας τους φόρους των εταιρειών, των υψηλών εισοδημάτων και της κληρονομίας». Askenazy et al., 2013, ό.π., σσ. 27, 28.

⁶²⁰ Piketty, 2014, ό.π., σ. 682.

⁶²¹ Στο ίδιο, 682.

⁶²² Στο ίδιο, 682.

⁶²³ Στο ίδιο, σ. 682.

⁶²⁴ «Η καθαρή δημόσια περιουσία είναι οιονεί μηδενική», δηλώνει ο Piketty. Στο ίδιο, σ. 683.

⁶²⁵ Toussaint, 2012, ό.π., σ. 12.

⁶²⁶ Στο ίδιο, 12.

και τα χαμηλά και μεσαία εισοδήματα θα υποστούν τρομερή πίεση στο όνομα της αποπληρωμής του δημοσίου χρέους». ⁶²⁷ Και όλα αυτά ενώ έχει αποδειχθεί πως «οι δημόσιες δαπάνες (παιδεία, υγεία, έρευνα, υποδομές...) τονώνουν την ανάπτυξη». ⁶²⁸ Επιπλέον, ενάντια στον «μύθο» που θέλει το δημόσιο χρέος ως κληροδότημα στις επόμενες γενιές, η παραδοχή είναι πως «(το δημόσιο χρέος) είναι πράγματι ένας μηχανισμός μεταφοράς πλούτου, προπάντων όμως από τους απλούς φορολογούμενους προς τους εισοδηματίες», ⁶²⁹ καθώς οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές «ανακούφισαν» με «γενναίες» μειώσεις φόρων τις μεγάλες εταιρείες και γενικά τους εύπορους πολίτες, την ίδια στιγμή που «μειώθηκαν οι εργοδοτικές εισφορές». ⁶³⁰ Λειτουργεί εν συντομία «ένας μηχανισμός αντίστροφης ανακατανομής: οι λαϊκές τάξεις, μέσω του δημοσίου χρέους, προσφέρουν χρήμα στις εύπορες τάξεις». ⁶³¹ Για αυτό το λόγο, οικονομολόγοι όπως π.χ. ο Piketty, προτείνουν μια σειρά μέτρων/λύσεων στο πρόβλημα, από τις οποίες ξεχωρίζουμε την επιβολή έκτακτων φορολογικών μέτρων ⁶³² «στο ιδιωτικό κεφάλαιο». ⁶³³ Παραδείγματος χάρη, αναφέρει σχετικά πως «ένας αναλογικός φόρος 15% σε όλες τις ιδιωτικές περιουσίες θα απέφερε σχεδόν ένα έτος εθνικού εισοδήματος και θα επέτρεπε συνεπώς την άμεση εξόφληση όλου του δημοσίου χρέους». ⁶³⁴ Με λίγα λόγια, το «κράτος θα εξακολουθούσε να κατέχει τα δημόσια περιουσιακά του στοιχεία, αλλά η αξία του χρέους θα είχε μηδενιστεί, οπότε δε θα όφειλε πλέον να πληρώνει τόκους». ⁶³⁵

Ο νομπελίστας οικονομολόγος Joseph Stiglitz, θεωρεί, ότι η κρίση στην Ευρώπη είναι κρίση του ευρώ. Σύμφωνα με τον Stiglitz, το ευρωπαϊκό εγχείρημα της ενοποίησης είναι βασισμένο σε λανθασμένη βάση από τη στιγμή που δεν έγινε προσπάθεια πολιτικής ενοποίησης (σε συνδυασμό με την οικονομική ενοποίηση δηλαδή). Πρόκειται για ένα «ατελές εγχείρημα», ⁶³⁶ καθώς έπρεπε πρωτίστως οι

⁶²⁷ Toussaint, 2012, ό.π., σ. 13.

⁶²⁸ Askenazy et al., 2013, ό.π., σ. 32.

⁶²⁹ Στο ίδιο, σ. 35.

⁶³⁰ Στο ίδιο, σ. 36.

⁶³¹ Στο ίδιο, σ. 37.

⁶³² Η έκτακτη φορολογία του ιδιωτικού κεφαλαίου κρίνεται ως η «πιο διαφανής, η πιο δίκαιη και η πιο αποτελεσματική μέθοδος» από τον Γάλλο οικονομολόγο. Άλλη μία πρόταση μείωση του χρέους είναι κατά τον ίδιο η προσφυγή στον πληθωρισμό «ώστε να μειώσουμε πολύ σημαντικά την πραγματική αξία του χρέους». Piketty, 2014, ό.π., σ. 688.

⁶³³ Στο ίδιο, σ. 685.

⁶³⁴ Στο ίδιο, σ. 685.

⁶³⁵ Στο ίδιο, σ. 685.

⁶³⁶ Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 143.

ευρωπαίοι εταίροι να «...υλοποιήσουν τις θεσμικές ρυθμίσεις...»,⁶³⁷ με τη Γερμανία⁶³⁸ να προσπαθεί να «ρίξει το φταίξιμο για την κρίση του ευρώ στην αδυναμία επιβολής δημοσιονομικής πειθαρχίας»,⁶³⁹ με την οικονομική ανάλυση να δείχνει ότι «η ευθύνη πέφτει στην ίδια τη διάρθρωση της ευρωζώνης, (και) όχι στις αδυναμίες των επιμέρους χωρών», τονίζοντας, ότι «το ευρώ δημιούργησε την κρίση του ευρώ».⁶⁴⁰ Η θεωρία της δημοσιονομικής πειθαρχίας (για την ακρίβεια η «αδυναμία επιβολής της»), καταρρίπτεται από το γεγονός πως χώρες χωρίς δημοσιονομικά ελλείμματα «αντιμετωπίζουν έντονη ανεργία, ακόμα και κρίσεις -και όχι μόνο οι δήθεν σπάταλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου».⁶⁴¹ Επικράτησε, λοιπόν, η λογική ότι το «το θύμα φταίει»,⁶⁴² με τους ηγέτες της ευρωζώνης να επιρρίπτουν τις ευθύνες⁶⁴³ στις χώρες εκείνες που αντιμετωπίζουν τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και όχι «στον εαυτό τους και στους σημαντικούς θεσμούς, στη δημιουργία των οποίων συνέβαλαν και των οποίων σήμερα ηγούνται».⁶⁴⁴ Όταν λοιπόν ένας μεγάλος αριθμός χωρών αντιμετωπίζει ύφεση είναι εύλογο να σκεφτεί κανείς ότι «το πρόβλημα έγκειται αλλού».⁶⁴⁵ Οι δε «κυβερνήσεις της πληγείσας χώρας δεν θέλουν να πουν στους πολίτες ότι υπέφεραν μάταια»,⁶⁴⁶ σημειώνει ο Stiglitz, ο οποίος επιμένει ότι η κρίση είναι ενδημική (της ευρωζώνης δηλαδή) και πως η νεοφιλελεύθερη πολιτική⁶⁴⁷ κατά τον ίδιο έχει αυξήσει

⁶³⁷ Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 143.

⁶³⁸ Η Γερμανία δείχνει να είναι η μεγάλη κερδισμένη της νομισματικής ενοποίησης. «Πέτυχε σημαντικά εμπορικά πλεονάσματα σε βάρος των γειτόνων της», με τα τελευταία να «επηρεάζουν δυσμενώς την ανάπτυξη άλλων χωρών». Askenazy et al., 2013, ό.π., σ. 50.

⁶³⁹ Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 143.

⁶⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 143.

⁶⁴¹ Στο ίδιο, σ. 143.

⁶⁴² Στο ίδιο, σσ. 42-43.

⁶⁴³ Πράγματι, «μέχρι τα μέσα του 2010», η Ευρωπαϊκή Επιτροπή «είχε προσφύγει κατά του συνόλου περίπου των κρατών-μελών.» ζητώντας να επανέλθουν «κάτω από το όριο του 3%, ανεξάρτητα από τις οικονομικές συνθήκες». Η πίεση -από την πλευρά των ευρωπαϊκών θεσμών- για την εφαρμογή ακραίων πολιτικών λιτότητας δημιούργησε το κατάλληλο περιβάλλον για την ευδοκίμηση πολιτικών κερδοσκοπίας και φυσικά τον «κίνδυνο να βυθιστεί η Ευρώπη στην ύφεση {...}». Askenazy et al., 2013, ό.π., σσ. 52, 53.

⁶⁴⁴ Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 43.

⁶⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 43.

⁶⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 49.

⁶⁴⁷ Ο Γάλλος οικονομολόγος και καθηγητής στο Παρίσι, στο Στάνφορντ και στο Χάρβαρντ, Eloi Laurent, αναφέρει πως στη «Γαλλία λέμε συχνά ότι ο νεοφιλελευθερισμός χρονολογείται από τη δεκαετία του 1980 κι ότι αποτελεί “αγγλοσαξονική” επιρροή, μια διασταύρωση της πολιτικής του Ρόναλντ Ρέικαν με εκείνη της Μάργκαρετ Θάτσερ» (Laurent, 2016, 19). Ο καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στη Λιέγη και στο Παρίσι, Eric Toussaint, υποστηρίζει πως η απαρχή του νεοφιλελευθερισμού βρίσκεται σε θεωρητικούς όπως ο Friedrich Hayek και ο Milton Friedman -ο οποίος και επιτέλεσε οικονομικούς συμβούλους του δικτάτορα Augusto Pinochet στη Χιλή, χώρα όπου εφαρμόστηκαν ακραίες πολιτικές λιτότητας, αποτελώντας «το πεδίο δοκιμών για το νότιο ημισφαίριο, όπου το νεοφιλελεύθερο πρόγραμμα εφαρμόστηκε με έναν ιδιαίτερο και βίαιο τρόπο»- (Toussaint, 2012: 57) και στη «Σχολή του Σικάγου» τις δεκαετίες του '50 και του '60 (Toussaint, 2012: 54-55). Ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. Ronald Reagan, θα εμπνευσθεί από τον Friedman και η Πρωθυπουργός της Μ. Βρετανίας, Margaret Thatcher, από τον

(αντί την ευημερία) τις ανισότητες⁶⁴⁸ -που επηρεάζουν όχι μόνο το βιοτικό επίπεδο των πολιτών και τη λειτουργία των κοινωνιών, αλλά και το δημοκρατικό πολίτευμα-⁶⁴⁹ με αποτέλεσμα να αναγνωρίζουμε «...ευρύτατα ότι οι αγορές από μόνες τους δεν λειτουργούν αποτελεσματικά.⁶⁵⁰ Το αόρατο χέρι του Άνταμ Σμιθ....είναι αόρατο επειδή είναι απλώς ανύπαρκτο», αναφέρει γλαφυρά ο ίδιος.⁶⁵¹ Οι πολιτικές λιτότητας που εφαρμόστηκαν βασίσθηκαν στον περιορισμό των δημόσιων δαπανών και εν γένει σε έναν οικονομικό ντερτεμινισμό, ένα «σύστημα» που οικοδομήθηκε για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα εκείνων που το δημιούργησαν όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως.⁶⁵² Μια στρέβλωση λοιπόν που κρίνει αναγκαία την άμεση εφαρμογή

Hayek, την «περίφημη» (για την εκκίνηση του νεοφιλελευθερισμού) δεκαετία του '80. Η Thatcher, θα αναφέρει για τον Hayek: «{...} τότε αντιλήφθηκα τα επιχειρήματά του για ένα κράτος προσφιλές στους Συντηρητικούς {...} σε αντίθεση με την αντίληψη του κράτους που πρέπει να αποφευχθεί (ένα σοσιαλιστικό κράτος όπου οι γραφειοκράτες κυριαρχούν ανεξέλεγκτοι». Udry, Charles-Andre, "Los origenes del neoliberalismo: F von Hayek: el apostol del neoliberalismo". Desde los Cuatro Puntos, no. 1 (1977). Στο Toussaint, 2012, ό.π., σσ. 56-57. Τη δεκαετία του '70, στο πλαίσιο αντίδρασης της ύφεσης των οικονομιών της βιομηχανικής δύσης θα εκκινήσουν ακραίες πολιτικές λιτότητας που θα σηματοδοτήσουν την επίθεση του κεφαλαίου ενάντια στις δυνάμεις της εργασίας σε όλο σχεδόν τον κόσμο (Toussaint, 2012, σ. 22). Αυτή η «επίθεση» θα «ενισχυθεί» από την οικονομική κρίση στον Τρίτο Κόσμο στην αρχή της δεκαετίας του '80, αλλά και την κατάρρευση των ανατολικών καθεστώτων τη δεκαετία του '90 που θα ακολουθήσουν αργότερα. Στο «παιχνίδι» του χρέους δεν θα αργήσουν να εισαχθούν και χώρες που είχαν επιτύχει «μια μερικώς αυτόνομη βιομηχανοποίηση (όπως το Μεξικό, η Αργεντινή, η Βραζιλία, η Ινδία, η Αλγερία)», η υπερχρέωση των οικονομιών των οποίων θα οδηγήσει σε εξάρτηση από τον «καπιταλιστικό Βορρά», στον οποίο και ήταν ήδη υπό εξάρτηση περιοχές όπως οι: «Κεντρική Αμερική, Καραϊβική με εξαίρεση την Κούβα, Υποσαχάρια Αφρική και Νότια Ασία {...} Νικαράγουας(ς), Βιετνάμ». Χώρες που είναι «πλέον υπό τον πλήρη έλεγχο των διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών» (Toussaint, 2012, σ. 22-23). Η νεοφιλελεύθερη αναπαράσταση αφορά «μια οικονομία που ασφυκτιά λόγω των δημόσιων ρυθμίσεων και ένα κράτος που κατακλύζεται από τις πανίσχυρες αγορές». (Laurent, 2016, σ. 22). Ο Laurent αποκαλύπτει τη «μυθολογία» του νεοφιλελευθερισμού με την άποψη που θέλει την «κρατική εξουσία να δημιουργεί, επιβάλει και διαχειρίζεται» τους κανόνες του παιχνιδιού (Laurent, 2016, σ. 23). «Η παγκόσμια ανταλλαγή υπάρχει εξαιτίας των κρατικών ρυθμίσεων, όχι σε πείσμα τους. {...} Όσο ισχυρότερες είναι οι κρατικές ρυθμίσεις τόσο δυναμικότερες είναι οι αγορές» (Laurent, 2016, σ. 25). Και προσθέτει πως εκείνοι «που προωθούν την υποτιθέμενη "ελεύθερη" αγορά δεν κηρύσσουν απαραίτητα το τέλος της κρατικής παρεμβατικότητας στην οικονομία: απλώς θέλουν μια παρεμβατικότητα που να τους βολεύει!» (Laurent, 2016: 27-28).

⁶⁴⁸ Σε αντίθεση με τον Arthur Okun, που στο «έργο του Equality and Efficiency: The Big Tradeoff (1975)», υποστήριζε πως: «Η επιδίωξη της αποτελεσματικότητας δημιουργεί αναγκαία ανισότητες. Έτσι η κοινωνία βρίσκεται μπροστά σε μια διαιτησία μεταξύ ισότητας και αποτελεσματικότητας.» (Laurent, 2016, σ. 39), ο Laurent υποστηρίζει πως οι «ανισότητες δεν είναι μόνο άδικες αλλά και αναποτελεσματικές. Προκαλούν χρηματοπιστωτικές κρίσεις, αντικαθιστούν την καινοτομία με την κερδοσκοπία, εμποδίζουν την ανάπτυξη της υγείας και της παιδείας, παγώνουν τις κοινωνικές θέσεις, παραλύουν τη δημοκρατία, επιδεινώνουν την περιβαλλοντική υποβάθμιση και τροφοδοτούν τις περιβαλλοντικές κρίσεις» (Laurent, 2016: 41).

⁶⁴⁹ Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 17.

⁶⁵⁰ Οι Michel Beaud και Gilles Doastaler, αναφέρουν πως «η πραγματική ζωή έχει πεισματάρικα αντισταθεί στις αναλύσεις πολλών κλασικών και νεοκλασικών οικονομολόγων, βάσει των οποίων η ελεύθερη λειτουργία των αγορών είναι αρκετή για να εγγυηθεί την πλήρη αξιοποίηση των πόρων και την βέλτιστη τοποθέτησή τους». Beaud, M., Dostaler, G. (1996) [1993]. *La pensée économique depuis Keynes*. Paris: Seuil, σ. 32. Στο Toussaint, 2012, ό.π., σσ. 44-45.

⁶⁵¹ Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 18.

⁶⁵² Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση ανάγκασε τα κράτη της ευρωζώνης —υπό την πίεση διεθνών οργανισμών και οίκων αξιολόγησης (Credit Rating Agencies, CRA)» να εφαρμόσουν προγράμματα με

της «πολιτικής παγκοσμιοποίησης»,⁶⁵³ καθώς όπως αποδείχθηκε η οικονομική παγκοσμιοποίηση δεν κατόρθωσε «να αποφέρει οφέλη για τους πολλούς, τόσο στον αναπτυγμένο όσο και στον λιγότερο αναπτυγμένο κόσμο».⁶⁵⁴ Η οικονομική ολοκλήρωση με απλά λόγια δεν ακολούθησε την αντίστοιχη πολιτική,⁶⁵⁵ καθώς όπως τονίζει ο Stiglitz, όσο «ενισχύεται ο βαθμός ολοκλήρωσης μεταξύ χωρών, τόσο αυξάνεται η αλληλεξάρτησή τους».⁶⁵⁶ Ειδικά για την ευρωπαϊκή ενοποίηση, το ατελές του εγχειρήματος είναι οφθαλμοφανές και από το «δημοκρατικό έλλειμμα»⁶⁵⁷ που διέπει την όλη συνθήκη, με την κάθετη διάρθρωσή του («ξεκινούσε από την κορυφή και προχωρούσε προς τη βάση»⁶⁵⁸ αναφέρει ο Stiglitz), με ειδική αναφορά στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή,⁶⁵⁹ η οποία, η ίδια και ο πρόεδρός της, δεν εκλέγονται από τον λαό.

Και οι δύο κορυφαίοι οικονομολόγοι συμφωνούν ότι η κρίση είναι ενδημική. Ο Piketty μάλιστα προχωράει ένα βήμα παραπέρα και δεν εντοπίζει απλώς το πρόβλημα, αλλά στο πλαίσιο της πολιτικής οικονομίας προτείνει την κατά τη γνώμη του καλύτερη λύση για την έξοδο από την τραπεζική και χρηματοοικονομική κρίση, που δεν είναι άλλη από την «από κοινού ανάληψη των δημοσίων χρεών της ευρωζώνης ή τουλάχιστον όσων χωρών το επιθυμούν».⁶⁶⁰ Προτείνει, λοιπόν, τη δημιουργία ενός «δημοσιονομικού κοινοβουλίου»⁶⁶¹ αποτελούμενο από βουλευτές των χωρών μελών, χρέος του οποίου θα είναι η μείωση του δημοσίου ελλείματος της ευρωζώνης. Απόρροια αυτής της ενέργειας θα είναι η οικοδόμηση ενός θεσμού «ευρωπαϊκής κοινοβουλευτικής κυριαρχίας»⁶⁶² που θα νομιμοποιείται από τα κράτη μέλη της

αυστηρή οικονομική λιτότητα, δημιουργώντας το κατάλληλο κλίμα για επώαση ανισοτήτων και αστάθειας. Askenazy et al., (2013), ό.π., σ. 7.

⁶⁵³ Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 17.

⁶⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 17.

⁶⁵⁵ Αυτό επιτάσσει λοιπόν (την πολιτική ολοκλήρωση), το αποτέλεσμα της εφαρμογής των νεοφιλελεύθερων πολιτικών στο μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη, με τα αποτελέσματά τους, την υψηλή ανεργία, τη συρρίκνωση των μισθών των μικρών και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων από τη στιγμή που τα τελευταία εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τα «κρατικά προγράμματα» τα οποία και μειώθηκαν σε μεγάλο βαθμό στα χρόνια της οικονομικής κρίσης.

⁶⁵⁶ Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 76.

⁶⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 82.

⁶⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 82.

⁶⁵⁹ Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αποτελεί «πολιτικά ανεξάρτητο εκτελεστικό όργανο της ΕΕ. Είναι το μόνο αρμόδιο όργανο για την κατάρτιση προτάσεων για νέα ευρωπαϊκή νομοθεσία, και εφαρμόζει τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της ΕΕ.», διαβάζουμε στην επίσημη ιστοσελίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πηγή: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-commission_el (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 24/06/2019).

⁶⁶⁰ Piketty, 2014, ό.π., σ. 706.

⁶⁶¹ Στο ίδιο, σ. 706.

⁶⁶² Στο ίδιο, σ. 706.

ευρωζώνης.⁶⁶³ Ο στόχος λοιπόν είναι η δημιουργία μιας «πανευρωπαϊκής δημόσιας εξουσίας»⁶⁶⁴ που θα ανακτήσει τον έλεγχο από τον «περιουσιοκρατικό καπιταλισμό και τα ιδιωτικά συμφέροντα»⁶⁶⁵ προς όφελος της κοινωνικής ευημερίας, ενός νέου ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου για τη νέα χιλιετηρίδα.⁶⁶⁶ Αλλιώς το δημόσιο χρέος θα συνεχίζει να «ευνοεί» την ανισότητα που με τη σειρά της οδηγεί σε κοινωνικές συγκρούσεις όπως θα δούμε στη συνέχεια, εστιάζοντας όμως σε ένα πολύπλοκο σχήμα που δεν στηρίζεται μόνο στον «οικονομισμό» του δημόσιου βίου -παρά το γεγονός πως δεν μπορούμε να τον αποφύγουμε, ειδικά μια εποχή όπου η εθνική περιουσία συνεχώς και αυξάνεται και η δημόσια μηδενίζεται λόγω του χρέους, με τον «ιδιωτικό πλούτο να βασίζεται στη δημόσια φτώχεια»⁶⁶⁷ - όπως είναι η μελέτη των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στους ανθρώπους, αλλά και σε άλλους παράγοντες, όπως είναι η διαφθορά, η σχέση της πολιτείας με τα κοινωνικά υποκείμενα και άλλες αιτίες γένεσης μιας θυμικής εξαρχής αντίδρασης. Με βάση τα παραπάνω, κρίνεται αναγκαία η εφαρμογή ενός «ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου»⁶⁶⁸ που θα «αποτελεί προπύργιο απέναντι στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση {...}».⁶⁶⁹

⁶⁶³ Piketty, 2014, ό.π., σ. 706.

⁶⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 710.

⁶⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 701.

⁶⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 710.

⁶⁶⁷ Ο Piketty μάλιστα προτείνει στο πλαίσιο της αναδιανομής του πλούτου και του δημοκρατικού ελέγχου του κεφαλαίου, την επιβολή ενός προοδευτικού φόρου στο ιδιωτικό κεφάλαιο. Στο Ίδιο σ. 719.

⁶⁶⁸ Askenazy et al., 2013, ό.π., σ. 43.

⁶⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 43. Επίσης, Σχετικά με τη «νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση», επιβεβαιώθηκε ότι οι «αγορές δεν είναι ούτε αυτορρυθμιζόμενες ούτε αντλούν αυτόματη νομιμοποίηση: προϋποθέτουν τη λειτουργία θεσμών (όπως το κοινωνικό κράτος και η πολιτική δημοκρατία) προκειμένου να διασφαλίσουν την αποδοχή των βασικών κανόνων του οικονομικού παιχνιδιού». Το κύριο πρόβλημα έγκειται στο ότι επειδή «η αγορά έχει την τάση να υπερβαίνει το χώρο του εθνικού κράτους {...}, έχει ανάγκη θεσμικών διευθετήσεων {...}. Στον κόσμο που συγκροτήθηκε και εξελίχθηκε μετά το 1990 έχουμε κολλήσει κάπου στη μέση: δεν υπάρχει ικανοποιητικός βαθμός αποτελεσματικής διακυβέρνησης, ούτε επαρκής δημοκρατική νομιμοποίηση της παγκόσμιας αγοράς». Λυμπεράκη, Α. (2012). "Είναι η Ελληνική Κρίση ένα ακόμα "Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης";". Σημειώσεις Στο Rodrik, D. (2012) *Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης. Η Δημοκρατία και το Μέλλον της Παγκόσμιας Οικονομίας*. Αθήνα: Κριτική, σσ. 13-14.

3.2.3 Η Ελληνική Οικονομική Κρίση: 2008-2011.

«Η χώρα μας βρίσκεται στα πρόθυρα οικονομικής και κοινωνικής καταστροφής. Ακόμα και αν ευδοωθούν {...} οι διαπραγματεύσεις με την Τρόικα, τα προβλήματα της Ελλάδας, τουλάχιστον για τις επόμενες δύο έως τρεις δεκαετίες, δεν πρόκειται να λυθούν, εφόσον, βέβαια, δεν θα υπάρξει νωρίτερα πλήρης κατάρρευση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, το οποίο κλυδωνίζεται κυριολεκτικά εκ βάθρων, όσο κι αν οι θιασώτες του νεοφιλελευθερισμού θέλουν να μας πείσουν πως η σημερινή κρίση αποτελεί συγκυριακό σύμπτωμα και όχι δομική αδυναμία του καπιταλιστικού συστήματος, στο σύνολό του που βρίσκεται πλέον, το αργότερο από τις αρχές της δεκαετίας του '90, υπό την πλήρη έλεγχο του χρηματοπιστωτικού συστήματος με πρωταγωνιστές τις περιώνυμες αγορές, το κερδοσκοπικό κεφάλαιο και τους Οίκους Αξιολόγησης.» Ζήσης Δ. Παπαδημητρίου⁶⁷⁰

Στην προηγούμενη ενότητα είδαμε, ότι η οικονομική κρίση που μεταλαμπαδεύτηκε στην Ευρώπη από τις Η.Π.Α. αποτέλεσε κυρίως ενδημική κρίση του ενιαίου νομίσματος της γηραιάς ηπείρου, του ευρώ δηλαδή. Αυτό τουλάχιστον υποστήριξαν οικονομολόγοι όπως ο Piketty και ο Stiglitz, με τον δεύτερο να τονίζει πως και η Ελλάδα είναι ένα «θύμα» του σφάλματος να δημιουργηθεί ενιαίο νόμισμα «σε μια περιφέρεια τόσο ανομοιογενή όπως η Ευρώπη»,⁶⁷¹ χωρίς πρωτίστως να δημιουργηθούν οι κατάλληλοι θεσμοί. Για την Ελλάδα,⁶⁷² ο Stiglitz, αναφέρει πως υπάρχουν αρκετές ευθύνες των πολιτικών και των θεσμών της σε μια χώρα που «σύμφωνα με τις περισσότερες περιγραφές, στην οικονομία της κυριαρχούσαν οι ολιγάρχες (μια σχετική μικρή ομάδα οικογενειών με τεράστιο πλούτο, που ασκούν τεράστια επιρροή στην οικονομία, κυριαρχώντας σε τομείς ζωτικής σημασίας, μεταξύ των οποίων οι τράπεζες και τα μέσα ενημέρωσης)». Αλλά όπως επισημαίνει, η αφήγηση ότι για όλα ευθύνεται

⁶⁷⁰ Ο Ζήσης Παπαδημητρίου είναι «ομότιμος καθηγητής Γενικής και Πολιτικής Κοινωνιολογίας του Τμήματος Νομικής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης». Εισαγωγή, στο Πατούλη, Κ. (2014), *Η Έρευνα για την Κρίση 2010-2014. Ποιες αιτίες μας έφεραν ως εδώ και τι πρέπει να κάνουμε; Απαντούν 180 πρόσωπα των Γραμμάτων, των Επιστημών και των Τεχνών*. Αθήνα: Κέδρος, σ. 18.

⁶⁷¹ Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 33.

⁶⁷² Το δημόσιο χρέος της Ελλάδας τη στιγμή που ξεκίνησε η οικονομική κρίση ήταν γύρω στο 109% του ΑΕΠ, πολύ χαμηλότερο από το χρέος της Ιαπωνίας σήμερα (246%) ή το χρέος του Ηνωμένου Βασιλείου στο τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (περίπου 250%) ή το αντίστοιχο χρέος των Η.Π.Α. (118%). Αν «μεγεθυνθεί» η οικονομία, διατηρηθεί το ΑΕΠ σε υψηλά επίπεδα και τα επιτόκια σε χαμηλά, τότε, είναι εφικτή η μείωση του δείκτη χρέους του ΑΕΠ «και μάλιστα σε εντυπωσιακό βαθμό» σύμφωνα με τον Stiglitz, ακολουθώντας τα ανωτέρω παραδείγματα. Στον αντίποδα, αν εφαρμοσθούν «ασφυκτικοί όροι και υψηλά επιτόκια, η οικονομία θα μείνει στάσιμη και ο δείκτης χρέους προς ΑΕΠ θα αυξηθεί.». Στο ίδιο, σ. 219.

η Ελλάδα⁶⁷³ «θα μπορούσε να είναι πειστική αν η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα της ευρωζώνης που αντιμετωπίζει προβλήματα».⁶⁷⁴ Αυτό που συνέβη στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα με το ελληνικό χρέος ήταν πως οι οικονομολόγοι που υιοθετούν την κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη άποψη περί οικονομίας, βασίσθηκαν στις «χρηματοοικονομικές εκτιμήσεις»,⁶⁷⁵ δηλαδή στο γεγονός πως εφόσον «το επιτόκιο που απαιτείται από την Ελλάδα αυξήθηκε παραπάνω από 10%»,⁶⁷⁶ ο κίνδυνος χρεοκοπίας ήταν προ των πυλών. Αποδείχθηκε πως ήταν μια λανθασμένη εκτίμηση «καθώς η χρηματοοικονομική αποτίμηση δεν είναι καθόλου ουδέτερη».⁶⁷⁷ Ο υποκειμενικός τρόπος λειτουργίας των οίκων αξιολόγησης και ο καθορισμός των τιμών με αυτή τη λογική, συντελεί (ή πιο ακραία, επιδιώκει) στην αστάθεια, δημιουργώντας «γόνιμο έδαφος στην κερδοσκοπία».⁶⁷⁸ Πιο συγκεκριμένα, στην ελληνική περίπτωση, η υποβάθμιση της χώρας από τους οίκους αξιολόγησης οδήγησε νομοτελειακά τις αγορές να «απαιτούν υψηλότερα επιτόκια για να δεχτούν να αποκτήσουν τίτλους του δημοσίου χρέους αυτής της χώρας, και παράλληλα» αύξησαν «τον κίνδυνο χρεοκοπίας που οι ίδιες έχουν προαναγγείλει».⁶⁷⁹ Οι χώρες της ευρωζώνης και δη οι πιο ευάλωτες (ανάμεσά τους και η Ελλάδα) «εξαρτώνταν εξ ολοκλήρου από τις αγορές για να χρηματοδοτήσουν τα ελλείμματά τους»,⁶⁸⁰ με αποτέλεσμα την εμφάνιση του φαινομένου της κερδοσκοπίας σ' αυτές τις χώρες. Η επόμενη κίνηση της Κεντρικής Ευρωπαϊκής Τράπεζας (Ε.Κ.Τ.) –από «τον Μάιο του 2010»⁶⁸¹– ήταν να δημιουργήσει -αρχικά, για την ελληνική περίπτωση και μόνο την «Ελληνική Δανειακή Διευκόλυνση» («Green Loan Facility»)»⁶⁸²– και αργότερα, το «Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας» («European Financial Stability Facility, EFSF»),⁶⁸³ και τον «Ευρωπαϊκό Μηχανισμό

⁶⁷³ Οι ευθύνες αφορούσαν τις ελληνικές κυβερνήσεις και τις λανθασμένες αποφάσεις που εκείνες έλαβαν στα χρόνια που προηγήθηκαν της κρίσης. Μετά την εκδήλωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης το 2008, οι ευθύνες αποδόθηκαν στις «λανθασμένες επιλογές της ελληνικής οικονομικής πολιτικής που αντιστρατεύονταν τις καταστασιακές αρχές του ευρώ.» Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 247.

⁶⁷⁴ Η ιστορία έδειξε όμως ότι και άλλες χώρες χωρίς ελλείμματα και υψηλά χρέη αντιμετωπίζουν παρόμοια με την Ελλάδα προβλήματα. Stiglitz, 2016, ό.π., σ. 43.

⁶⁷⁵ Askenazy et al., 2013, ό.π., σ. 23.

⁶⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 23.

⁶⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 24.

⁶⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 25.

⁶⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 25.

⁶⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 56.

⁶⁸¹ Στο ίδιο, σ. 56.

⁶⁸² Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 245.

⁶⁸³ Στο ίδιο, σ. 245.

Σταθερότητας» «(European Stability Mechanism, ESM)»⁶⁸⁴ για να στηρίζει τις χώρες που βρίσκονταν σε κίνδυνο.⁶⁸⁵

Σκοπός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής⁶⁸⁶ (έναντι των «ευάλωτων» χωρών), ήταν η επιβολή «μακρά(ς) περιόδου λιτότητας, ώστε το δημόσιο χρέος να επανέλθει σε επίπεδα χαμηλότερα από το 60% του ΑΕΠ.»,⁶⁸⁷ όπως όριζε εξάλλου ο «καταστατικός χάρτης της Ε.Ε.»,⁶⁸⁸ το «Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης» «(Stability and Growth Pact, ΣΣΑ)». ⁶⁸⁹ Το «Σύμφωνο Σταθερότητας «επιβεβαίωνε τα κριτήρια του Μάαστριχτ και τη σημασία τους για τη μακροοικονομική σταθερότητα στις χώρες-μέλη του Ευρώ». ⁶⁹⁰ Σχετικά με το χρέος, η επικρατούσα άποψη ήταν πως «όταν το χρέος υπερβαίνει το 90% του ΑΕΠ, οι ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης μειώνονται». ⁶⁹¹ Το παραπάνω, βασίστηκε σε «εμπειρικά δεδομένα» των Reinhart και Rogoff, ενώ η «κινητοποιούσα λιτότητα» «(stimulative austerity)», στηριζόταν σε μελέτες των Alesina και Asdagna. ⁶⁹² Για του λόγου το αληθές, ερευνητές από το Πανεπιστήμιο της Μασαχουσέτης «χρησιμοποιώντας περισσότερα εμπειρικά δεδομένα, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το όριο του 90% ως ποσοστό χρέους προς το ΑΕΠ δεν επιβεβαιώνεται ως εμπόδιο του ρυθμού μεγέθυνσης μιας οικονομίας {...}». ⁶⁹³ Αναφορικά με τη λιτότητα, τον «Απρίλιο του 2010», ⁶⁹⁴ ο Αμερικανός Οικονομολόγος του Πανεπιστημίου Χάρβαρντ (Harvard University), Alberto Alesina, συναντήθηκε τον Ευρωπαϊκό Επίτροπο Oli Rehn, «σε συγκέντρωση των υπουργών Οικονομικών της Ευρωζώνης», ⁶⁹⁵ παρουσίασε τις προτάσεις του για την οικονομική κρίση και υποστήριξε τη λιτότητα ως μία λύση που μπορεί βραχυπρόθεσμα να πλήξει το βιοτικό επίπεδο, αλλά μακροπρόθεσμα, θα έχει πολλαπλά οφέλη. Μια πρόταση δηλαδή «προς την κατεύθυνση μείωσης ελλειμμάτων και χρεών των χωρών-μελών τους», ⁶⁹⁶ με τον Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Κεντρικής

⁶⁸⁴ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 245.

⁶⁸⁵ Εκτός από την Ελλάδα, οι χώρες της ευρωζώνης που χρειάστηκαν «πακέτα διάσωσης» ήταν η Πορτογαλία, η Ιρλανδία, η Κύπρος, ενώ η Ισπανία ήταν πολύ κοντά στους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, κάτι που τελικά απέφυγε. Στο Ίδιο, σ. 246.

⁶⁸⁶ Η Ευρωπαϊκή Ένωση, στην αρχή της οικονομικής κρίσης τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες της Ευρωζώνης έδειξε απροετοίμαστη για ένα τέτοιο γεγονός.

⁶⁸⁷ Askenazy et al., 2013, ό.π., σ. 58.

⁶⁸⁸ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 247.

⁶⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 248.

⁶⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 248.

⁶⁹¹ Στο ίδιο, σ. 246.

⁶⁹² Στο ίδιο, σ. 246.

⁶⁹³ Hendom, Thomas, Michael Ash, Robert Pollin, «Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff», Political Economy Research Institute Working Paper no. 322, University of Massachusetts at Amherst, April 2013, στο Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 250.

⁶⁹⁴ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 246.

⁶⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 246.

⁶⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 247.

Τράπεζας, Jean-Claude Trichet, να συμφωνεί.⁶⁹⁷ Ο δρόμος προς τη λιτότητα, αλλά και την εσωτερική υποτίμηση των ευρωπαϊκών χωρών που «κινδύνευαν», επιβεβαιώθηκε ένα μήνα αργότερα, τον Ιούνιο, στη συνάντηση της G20 στην πόλη του Καναδά, Τορόντο.⁶⁹⁸ Εν κατακλείδι, σε ό,τι αφορά στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) και τον τρόπο αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης που έπληξε τις χώρες-μέλη της, αποδείχθηκε ότι ήταν απροετοίμαστη για να αντιμετωπίσει αντίστοιχα δημοσιονομικά προβλήματα. Μάλιστα, τη χρονική περίοδο που προηγήθηκε της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης (2008) «δεν είχε πολιτική κατά των οικονομικών κρίσεων. {...} Η Ε.Ε. «εκπόνησε και εφάρμοσε πολιτική κατά των κρίσεων και έφτιαξε τα δικά της ταμεία στήριξης: GLF, EFSF⁶⁹⁹, ESM⁷⁰⁰»,⁷⁰¹ στα οποία αναφερθήκαμε -έστω και ονομαστικά- στο παρόν κεφάλαιο. Η αλήθεια ήταν πως η προτεραιότητα της ένωσης ήταν σταθεροποιήσει τη χρηματοοικονομική κατάσταση στην Ευρώπη και να διασώσει τις γερμανικές και γαλλικές τράπεζες «που ήταν εκτεθειμένες σε ελληνικά ομόλογα»,⁷⁰² μια προσπάθεια που ως γνωστόν στέφθηκε με μεγάλη επιτυχία, καθώς ο Ελληνικός λαός κλήθηκε να πληρώσει ένα πολύ ακριβό τίμημα, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά.

Η οικονομική πολιτική της Ελλάδας⁷⁰³ δεν αφορούσε μόνο στην...οικονομία. Ήταν απόρροια και ευθύνη -όπως είναι ευνόητο- της πολιτικής εκείνων που ηγήθηκαν

⁶⁹⁷ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 247.

⁶⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 247.

⁶⁹⁹ Το EFSE («Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας»), είναι «ένα επενδυτικό όχημα με έδρα το Λουξεμβούργο» με τη δυνατότητα δανεισμού «από τις αγορές στηριζόμενο στις εγγυήσεις που παρείχαν οι χώρες-μέλη». Με αυτόν τον τρόπο χρηματοδοτήθηκαν οι οικονομίες της Ισλανδίας (το 2010), της Πορτογαλίας (το 2011) και της Ελλάδας (το 2012). Ξαφά, Μ. (2017), *Δημόσιο Χρέος*. (2^η Έκδοση), «Μικρές Εισαγωγές». Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος. [Στο εξής: Ξαφά, 2017], σ. 42.

⁷⁰⁰ Το ESM («Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας»), δημιουργήθηκε «τον Ιανουάριο του 2013», με την έγκριση των χωρών-μελών της Ε.Ε. Με τη δημιουργία μόνιμου μηχανισμού σταθερότητας, η Ε.Ε. είχε καλύψει το κενό που προϋπήρχε, της μη δυνατότητας δηλαδή αντιμετώπισης θεσμικά οικονομικών κρίσεων εντός της ευρωζώνης, ενώ όπως αναφέρει η Ξαφά, «οι χώρες της ευρωζώνης απέκτησαν συλλογική ευθύνη για τα χρέη των χωρών-μελών» προς τα δύο αυτά ταμεία (EFSM και ESM). Στο ίδιο, σ. 42.

⁷⁰¹ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 267.

⁷⁰² Στο ίδιο, σ. 268.

⁷⁰³ Με την έκφραση: «Οικονομική Πολιτική της Ελλάδας», αναφερόμαστε στο αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής (τα χρόνια που προηγήθηκαν της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης) και που οδήγησε ή συντέλεσε (επειδή οι γνώμες ακόμη και ανάμεσα στους ειδικούς -δηλαδή τους οικονομολόγους- δίστανται) στην εκδήλωση της ελληνικής οικονομικής κρίσης (στο βαθμό που μπορούμε να τοποθετήσουμε σε εγχώριο «στεγανό» την ελληνική κρίση και να μην την εντάξουμε δηλαδή στο γενικότερο πλαίσιο που ίσχυε τόσο στον κόσμο όσο και στην Ελλάδα). Ο λόγος στο χρέος λοιπόν, που «περιλαμβάνει το δημόσιο χρέος και το ιδιωτικό χρέος των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών». Παρόλα αυτά, το μεγαλύτερο μέρος της κριτικής που ασκήθηκε στην Ελλάδα αφορούσε στο δημόσιο χρέος. Ποιο είναι αυτό; «Ο δημόσιος τομέας περιλαμβάνει την “κεντρική κυβέρνηση”, δηλαδή τις υπηρεσίες που παρέχει το δημόσιο στην παιδεία, τη δημόσια τάξη, την άμυνα, τη δικαιοσύνη και τη διοίκηση, καθώς και τους φόρους που συλλέγει για αυτές τις δραστηριότητες. Ένας ευρύτερος ορισμός του δημόσιου τομέα, η “γενική κυβέρνηση”, περιλαμβάνει τα ασφαλιστικά ταμεία, τα κρατικά νοσοκομεία, τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου που περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τα

της χώρας, ειδικά την εποχή «προσχώρησης στο ευρώ».⁷⁰⁴ Ο τρόπος ένταξης αποτέλεσε «εθνικό στόχο» που για να επιτευχθεί χρειάστηκε να λειτουργήσει -με την αρωγή της “Goldman Sachs”-⁷⁰⁵ το λεγόμενο «swap»,⁷⁰⁶ η ανταλλαγή δηλαδή χρέους ύψους 2,8 δισ με «τίτλους 5.1 δισ»,⁷⁰⁷ με αποτέλεσμα τη διόγκωση του χρέους, το οποίο και επιβάρυνε τους Έλληνες φορολογούμενους.⁷⁰⁸ Η οικονομία τη χρονική περίοδο από το 1996 έως το 2004, ήταν μια «οικονομία τραβεστί»,⁷⁰⁹ λόγω του τρόπου υπολογισμού του προϋπολογισμού με τη «συμπερίληψη των «αμυντικών δαπανών»,⁷¹⁰ ενέργειες που ζημίωσαν την εικόνα της Ελλάδας έναντι των Ευρωπαίων εταίρων της.⁷¹¹ Και μια και ο λόγος στις ευθύνες των κυβερνήσεων στο νευραλγικό τομέα της οικονομίας, τον «Αύγουστο του 2009»⁷¹² και ενώ έχει εκδηλωθεί η παγκόσμια οικονομική κρίση και «το έλλειμμα του προϋπολογισμού»⁷¹³ είχε αυξηθεί «από 13,6% σε 15,4%»⁷¹⁴ -το δημοσιονομικό έλλειμμα είχε για την ακρίβεια «εκτιναχθεί στο 127% του ΑΕΠ το 2009»⁷¹⁵- η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ διένειμε «επιδόματα αλληλεγγύης» ύψους «1 δις ευρώ»,⁷¹⁶ αναφέρει ο ομότιμος καθηγητής του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του

ανώτατα κρατικά εκπαιδευτικά ιδρύματα», μας αναφέρει η Οικονομολόγος Μιράντα Ξαφά, «Senior Scholar στο Centre for International Governance Innovation», στο Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 11.

⁷⁰⁴ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 252.

⁷⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 252.

⁷⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 252.

⁷⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 253.

⁷⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 253.

⁷⁰⁹ Αναφορά στις «λογιστικές αλχημείες» -αλλά και τα ««κρυφά ελλείμματα» και τα «αφανή χρέη» του ελληνικού Δημοσίου»- που πραγματοποιήθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση, με τη σιωπηρή συναίνεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Πηγή: Εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», άρθρο: «Από Θέσεως», του Ζ. Τσώλη, στις 23 Σεπτεμβρίου 2008 (ηλεκτρονική πηγή: <https://www.tovima.gr/2008/09/23/archive/apo-tin-oikonomia-trabesti-stin-ntoparismeni-oikonomia/> = προσπελάστηκε επιτυχώς στις 05/07/2019). Βλ. επίσης και Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 253.

⁷¹⁰ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 253.

⁷¹¹ Στο ίδιο, σ. 253.

⁷¹² Στο ίδιο, σ. 254.

⁷¹³ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 254. Για το δημοσιονομικό έλλειμμα, η Μιράντα Ξαφά, αναφέρει πως το «δημοσιονομικό έλλειμμα είναι το άθροισμα του πρωτογενούς ισοζυγίου και των τόκων πάνω στο δημόσιο χρέος. Το πρωτογενές ισοζύγιο είναι η διαφορά μεταξύ εσόδων και δαπανών πλην τόκων». Εξηγώντας περισσότερο για το συγκεκριμένο ζήτημα προσθέτει: «Αν το πρωτογενές ισοζύγιο είναι πλεονασματικό, μπορεί να καλύπτει ένα τμήμα ή το σύνολο των τόκων χωρίς προσφυγή σε δανεισμό, συγκρατώντας έτσι την αύξηση του χρέους. Αντίθετα, αν υπάρχει πρωτογενές έλλειμμα, τότε αυξάνονται αντίστοιχα οι δανειακές ανάγκες και το χρέος. Η σχέση μεταξύ πρωτογενούς πλεονάσματος, επιτοκίου και αύξησης του ονομαστικού ΑΕΠ καθορίζει τη δυναμική του χρέους, που εξαρτάται και από το αρχικό ύψος του χρέους, που εξαρτάται και από το αρχικό ύψος του χρέους. Αν το μέσο επιτόκιο είναι υψηλότερο από την ονομαστική αύξηση του ΑΕΠ, και το πρωτογενές ισοζύγιο είναι ελλειμματικό, τότε η πορεία του χρέους γίνεται εκρηκτική.» Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 13.

⁷¹⁴ «Το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών αποδείχθηκε ότι ήταν στο 15,8%, η σχέση χρέους προς ΑΕΠ περί το 130%, ενώ το έλλειμμα του προϋπολογισμού υπολογιζόταν αρχικά στο 6,5% (Αύγουστος 2009), για να αναθεωρηθεί στη συνέχεια στο 13,6% (Μάιος 2010) και αργότερα (Νοέμβριος 2011) στο 15,4%». Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 254 και 256.

⁷¹⁵ Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 39.

⁷¹⁶ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 257.

Πανεπιστημίου Αθηνών, Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, λίγους μήνες αργότερα,⁷¹⁷ προκαλώντας την αντίδραση της διεθνούς κοινής γνώμης με άρθρα διόλου κολακευτικά για το εγχώριο πολιτικό σύστημα.⁷¹⁸ Και αυτό διότι η νέα κυβέρνηση είχε αναλάβει τις τύχες της χώρας με κύριο επικοινωνιακό πρόταγμα το «*λεφτά υπάρχουν*»⁷¹⁹ του μετέπειτα Πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου, αλλά οι ευρωπαίοι εταίροι ανέμεναν διαρθρωτικά μέτρα για την ανόρθωση της οικονομίας. Οι συνθήκες στην ελληνική οικονομία ήταν τέτοιες, που ο πρώην Πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης, σε ομιλία του στο ελληνικό κοινοβούλιο στις 18 Δεκεμβρίου του 2008, στο πλαίσιο συζήτησης για τον προϋπολογισμό του 2009, είχε αναφέρει «στην περίπτωση που παρουσιαστούν δυσκολίες δανεισμού του ελληνικού κράτους θα έχει δοθεί η αφορμή να διατυπωθεί η υπόδειξη, ότι η λύση του προβλήματος θα πρέπει να επιζητηθεί μάλλον με προσφυγή στο ΔΝΤ»,⁷²⁰ προσθέτοντας ότι «το ΔΝΤ είναι η αναπόφευκτη κατάληξη της πολιτικής των τελευταίων πέντε ετών, με το τέχνασμα μιας δήθεν απογραφής, τον διεθνή διασυρμό εξαιτίας αυτής της απογραφής και την κατηφόρα που ακολούθησε», διατηρώντας προσωπικές αποστάσεις από αυτή την κατάληξη. Το πρώτο μνημόνιο με τις συνθήκες που επικρατούσαν στην ελληνική οικονομία ήταν προ των πυλών. Από τη στιγμή μάλιστα που η Ε.Ε. δε διέθετε εκείνους τους θεσμούς στήριξης της οικονομίας μιας χώρας-μέλους της ευρωζώνης,⁷²¹ ζητήθηκε η αρωγή ενός τεχνοκρατικού οργανισμού εξειδικευμένου (και) σε παρόμοια ζητήματα, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ.), που λόγω της ιδιομορφίας της ευρωζώνης δεν μπορούσε να εφαρμόσει τις δύο κύριες προτάσεις ανόρθωσης της οικονομίας σε

⁷¹⁷ Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους. Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 254.

⁷¹⁸ Στο ίδιο, σ. 254.

⁷¹⁹ «Ναι, θα χρειαστεί να συγκρουστούμε με πρακτικές και αντιλήψεις τού παρελθόντος. Μία από αυτές, για την οποία σιωπά η κυβέρνηση, δεν είναι απλώς πού θα βρούμε τα λεφτά, αλλά πού πηγαίνουν τα λεφτά. Γιατί λεφτά υπάρχουν», δήλωσε ο (τότε) Πρωθυπουργός Γιώργος Παπανδρέου στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ), σε ερώτηση δημοσιογράφου σε συνέντευξη τύπου που διεξήχθη στις 13 Σεπτεμβρίου του 2009. Πηγή: εφημερίδα «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», άρθρο του Βασίλη Νέδου με τον τίτλο ««Λεφτά υπάρχουν» έλεγε ο Γ. Παπανδρέου το 2009», στις 16/09/2014. (ηλεκτρονική πηγή: <https://www.kathimerini.gr/783966/article/epikairothta/politikh/lepta-yparchoyn-elege-o-g-papandreoy-to-2009> = προσπελάστηκε επιτυχώς στις 05/07/2019).

⁷²⁰ Πηγή: Ηλεκτρονική έκδοση του «TV Χωρίς Σύνορα» (TVXS), όπερ: <https://tvxs.gr/news/%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/%CF%83%CE%B7%CE%BC%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF-2008-%CE%B8%CE%B1-%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%B4%CE%B5%CE%B9%CF%87%CE%B8%CE%B5%CE%AF-%CE%BB%CF%8D%CF%83%CE%B7-%CE%BC%CE%B5-%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%86%CF%85%CE%B3%CE%AE-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%BD%CF%84> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 7 Ιουλίου 2009).

⁷²¹ Για την ακρίβεια, η Ε.Ε. επικαλέστηκε τη «ρήτρα “περί μη διάσωσης” (Άρθρο 125 της Συνθήκης ΕΕ)». Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 41.

παρόμοιες καταστάσεις: την «υποτίμηση του νομίσματος»⁷²² και την «αναδιάρθρωση του χρέους».⁷²³ Η κυρίαρχη ανησυχία σε διεθνές επίπεδο που αφορούσε στην ελληνική κρίση, στόχευε στην οικονομία της ευρωζώνης. Με λίγα λόγια, ο φόβος επικράτησης του φαινομένου «ντόμινο», η «κύλιση» δηλαδή και άλλων οικονομιών της ευρωζώνης στην ύφεση (ιδίως τις «ευάλωτες χώρες της περιφέρειας της ευρωζώνης»),⁷²⁴ αλλά και ανησυχία για τις γερμανικές και γαλλικές τράπεζες που «είχαν στην κατοχή τους 36% και 21% αντίστοιχα των συνολικών υποχρεώσεων σε ομόλογα του Ελληνικού Δημοσίου»,⁷²⁵ σύμφωνα με έκθεση του ΔΝΤ «(IMF, 2010)».⁷²⁶ Για αυτό το λόγο δεν υπήρξε «κούρεμα» του χρέους, παρόλο που σύμφωνα με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, το είχε ζητήσει το Δ.Ν.Τ. θεωρώντας το χρέος μη βιώσιμο. Η συμμετοχή του Δ.Ν.Τ. πραγματοποιήθηκε τελικά με την «άμβλυνση των κριτηρίων για έκτακτη πρόσβαση σε πολύ μεγάλα δάνεια {...} (‘‘exceptional access’’),⁷²⁷ με το νομισματικό ταμείο να εισάγει «μια “συστημική εξαίρεση” (‘‘systemic exemption’’)».⁷²⁸ Το πρώτο πακέτο διάσωσης ύψους 110 δισεκατομμυρίων ευρώ («80 από το GLF και 30 από το ΔΝΤ»),⁷²⁹ με επιτόκιο 5%, ήταν έτοιμο να δοθεί στην Ελλάδα.⁷³⁰ Για την ιστορία, η άρνηση της Σλοβακίας να συνδράμει οικονομικά στο πακέτο διάσωσης της ελληνικής οικονομίας με το ποσοστό που της αντιστοιχούσε (2,7 δις ευρώ), αλλά και η αδυναμία χωρών με παρόμοιο πρόβλημα (όπως ήταν η Πορτογαλία και η Ιρλανδία), καθόρισε το τελικό ποσό που εκταμιεύτηκε σε 73 δις ευρώ, με το επιτόκιο δανεισμού να μειώνεται σε 3,5%, ενώ «ο χρόνος αποπληρωμής του δανείου επεκτάθηκε»⁷³¹ στα 15 χρόνια (από τα

⁷²² Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 258.

⁷²³ Στο ίδιο, σ. 258.

⁷²⁴ Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 41.

⁷²⁵ Στο ίδιο, σ. 41.

⁷²⁶ Στο ίδιο, σ. 41.

⁷²⁷ Στο ίδιο, σ. 42.

⁷²⁸ Στο ίδιο, σ. 42.

⁷²⁹ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 258.

⁷³⁰ Μελέτη της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας (Eurostat), «τον Νοέμβριο του 2010», κατέδειξε «ότι το έλλειμμα που έπρεπε να χρηματοδοτηθεί ήταν μεγαλύτερο από τις προηγούμενες εκτιμήσεις, προκαλώντας περαιτέρω πιστοληπτικές υποβαθμίσεις» (Ξαφά, 2017: 43-44). Λίγους μήνες νωρίτερα (τον Ιανουάριο του ίδιου έτους), η «Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε έκθεση-καταπέλτη {...} κατά παραγγελία του Eurogroup, που εξήγούσε ότι η Ελλάδα υπέβαλλε αναξιώσιμα στοιχεία καθ’ όλη την περίοδο 1997-2009 {...}» Ξαφά, 2017: 48. Ακολουθεί μεταφρασμένο στα ελληνικά απόσπασμα -από τη Μιράντα Ξαφά- της έκθεσης της Ευρωπαϊκής Στατιστικής Υπηρεσίας (Eurostat) που είχε δημοσιεύσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2010 και αφορούσε τα «Greek Statistics», τα στοιχεία δηλαδή που είχαν υποβάλλει οι ελληνικές κυβερνήσεις τη χρονική περίοδο 1997-2009 και αφορούσε στο δημόσιο χρέος: «Οι εταίροι του Ευρωπαϊκού Στατιστικού Συστήματος θα πρέπει να συνεργάζονται καλή τη πίστει. Εσκεμμένη μη ορθή υποβολή στοιχείων ή απάτη δεν προβλέπονται στον κανονισμό». Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 48

⁷³¹ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 258.

30 που ήταν αρχικά).⁷³² Για την ιστορία, η σύναψη της συμφωνίας υπογράφηκε στις 8 Μαΐου του 2010 και αποτέλεσε την απαρχή εφαρμογής πολιτικών λιτότητας που σηματοδότησαν με τη σειρά τους κοινωνικές αναταραχές.⁷³³ Μετά από δύο (2) χρόνια, τον Μάρτιο του 2012, θα εφαρμοσθεί στην Ελλάδα η 2^η μνημονιακή σύμβαση, ένα «δεύτερο (δηλαδή) πακέτο διάσωσης»⁷³⁴ με οικονομικό στόχο τη «μείωση του χρέους στο 120% του ΑΕΠ το 2020»,⁷³⁵ με τη «νέα πρόταση»⁷³⁶ να περιέχει «μόνο μια επιλογή με απαίτηση αποδοχής της από τουλάχιστον (του) 90% των ομολογιούχων ώστε να διασφαλιστεί η επιθυμητή μείωση του χρέους».⁷³⁷ Παρόλα αυτά, επειδή η έρευνά μας αφορά μια χρονική περίοδο προγενέστερη του δεύτερου μνημονίου, δεν θα εστιάσουμε σ' αυτό (με τις οικονομικο-τεχνικές δηλαδή λεπτομέρειες που αποδόθηκαν στο 1^ο μνημόνιο), αλλά στις συνθήκες που προηγήθηκαν της δεύτερης δανειακής σύμβασης και που οδήγησαν κατά τα φαινόμενα σε κοινωνική αναστάτωση και δη στο παράδειγμα της ανάλυσής μας, στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων».

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, με τις δυσμενείς δηλαδή οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν, η Ελλάδα, αναγκάστηκε να «ιδιωτικοποιήσει τις δημόσιες υπηρεσίες»⁷³⁸ και γενικά να εφαρμόσει πολιτικές λιτότητας («εσωτερική υποτίμηση»),⁷³⁹ όπερ «μείωση μισθών και τιμών»,⁷⁴⁰ που είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του χρέους «από 115% του ΑΕΠ το 2009 (που αργότερα αναθεωρήθηκε σε 127%) σε 150% το 2013»⁷⁴¹ με την αυστηρή καθοδήγηση της Ε.Κ.Τ. και του Δ.Ν.Τ.⁷⁴² με αποτέλεσμα να φέρει σε

⁷³² Τα ανωτέρω αφορούν στη χρονική περίοδο που «καλύπτει» η μελέτη μας, μια περίοδο δηλαδή που φτάνει έως το καλοκαίρι του 2011 όταν και εκδηλώθηκε η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων». Αυτή η διευκρίνιση κρίνεται απαραίτητη καθώς η οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα, τα οικονομικά μεγέθη, τα επιτόκια, ακόμη και οι θεσμοί που συμμετείχαν -και που αναφέρονται- άλλαξαν στη συνέχεια. Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 258.

⁷³³ Για την ιστορία, η συμμετοχή ιδιωτών στο πρώτο πακέτο διάσωσης τέθηκε στη Γαλλογερμανική Σύνοδο Κορυφής, ανάμεσα στη Γερμανίδα Καγκελάρια Angela Merkel και τον Γάλλο Πρόεδρο Nicolas Sarkozy, που πραγματοποιήθηκε στην «πόλη Ντοβίλ τον Οκτώβριο του 2010». Γι' αυτό τον λόγο, συμφωνήθηκε με το «Διεθνές Χρηματοπιστωτικό Ινστιτούτο (ΙΙΦ), που εκπροσωπούσε τους ομολογιούχους», μείωση του χρέους στο «21% στην καθαρή παρούσα αξία του {...} (net present value)» με την «προτεινόμενη ανταλλαγή» να αφορά «μόνο τα ομόλογα που έληγαν μέχρι το 2020», τα οποία και αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του χρέους. Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 44.

⁷³⁴ Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 53.

⁷³⁵ Στο ίδιο, σ. 53.

⁷³⁶ Στο ίδιο, σ. 53.

⁷³⁷ Η Ξαφά αναφέρει πως η «ανταλλαγή του παλαιού χρέους με νέα ομόλογα η ονομαστική αξία των οποίων ανερχόταν στις 46,5% των παλαιών (δηλαδή με κούρεμα ύψους 53,5%) έπρεπε να ολοκληρωθεί ως προϋπόθεση για την έγκριση του νέου πακέτου διάσωσης για όσο διάστημα χρειαζόταν μέχρι την επιστροφή της Ελλάδας στις κεφαλαιαγορές». Στο Ίδιο, σ. 53.

⁷³⁸ Askenazy et al., 2013, ό.π., σ. 56.

⁷³⁹ Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 43.

⁷⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 43.

⁷⁴¹ Στο ίδιο, σ. 43.

⁷⁴² Το Δ.Ν.Τ. είχε χαρακτηρίσει το ελληνικό χρέος «μη βιώσιμο», σε έκθεση που είδε το φως της δημοσιότητας τον Ιούλιο του 2015, ζητώντας «από τους Ευρωπαίους να προχωρήσουν σε μέτρα

κατάσταση ένδειας ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της. Εφαρμόσθηκαν λοιπόν «δομικές “μεταρρυθμίσεις” σε βάρος της κοινωνικής αλληλεγγύης»⁷⁴³ στην Ελλάδα και γενικά στις χώρες που βρέθηκαν στα πρόθυρα της χρεοκοπίας αποσιωπώντας εσκεμμένα από την κοινή γνώμη ότι τα νοικοκυριά και όχι οι χώρες χρεοκοπούν.⁷⁴⁴ Οι τελευταίες, όταν βρίσκονται σε δυσμενή οικονομική θέση, στηρίζονται, όπως ακριβώς στηρίζονται στο ομοσπονδιακό κράτος των Η.Π.Α. οι πολιτείες που αντιμετωπίζουν δημοσιονομικά προβλήματα. Στηρίζονται λοιπόν (ή θα έπρεπε να στηρίζονται) και όχι τιμωρούνται οι περιοχές εκείνες που βρίσκονται υπό το φάσμα της οικονομικής κατάρρευσης με τη διπλή λογική, τόσο της αλληλεγγύης όσο και της αντιμετώπισης ενός προβλήματος που ενδέχεται να μην είναι δικό τους, ειδικά στη σημερινή εποχή των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών. Αντ’ αυτού εφαρμόστηκε η πολιτική του «σοκ». Ακραία νεοφιλελεύθερα προγράμματα με «ελάχιστες πιθανότητες επιτυχίας»⁷⁴⁵ καθώς διακυβεύονται δημόσια προγράμματα όπως είναι η υγεία, η παιδεία, η έρευνα, οι κοινωνικές δαπάνες και γενικότερα η ανάπτυξη με το κοινωνικό της όμως πρόσωπο.

Εν κατακλείδι, ολοκληρώνοντας αυτό το κεφάλαιο και αναφορικά με τις ευθύνες της πολιτικής ελίτ, των κυβερνόντων δηλαδή στα χρόνια που προηγήθηκαν της οικονομικής κρίσης, ο Ψαλιδόπουλος, αναφέρει:

«το δημόσιο, σε συμφωνία με το κυρίαρχο υπερκομματικό υπόδειγμα οικονομικής ανάπτυξης, καθοδηγούσε τη μεγέθυνση στηριζόμενο στον “εύκολο” δημόσιο δανεισμό που ήταν, μετά την εισαγωγή του ευρώ ως συναλλαγματικού μέσου, προσιτός και φθηνός. Τα ωφελήματα από αυτή την πολιτική ήταν πολλά. Οι φορολογούμενοι, εξαιρούμενων μισθωτών και συνταξιούχων, δεν πιέζονταν ιδιαίτερα. Το δημόσιο είχε δυνατότητες φιλικής προς τον ψηφοφόρο παρέμβασης. Οι πελατειακές σχέσεις φρόντιζαν για ευνοϊκή επίλυση φορολογικών διαφορών. Οι μεταβιβαστικές πληρωμές εξασφάλιζαν συναίνεση και συμπεριφορά φιλική προς το πολιτικό σύστημα. Στο σύστημα αυτό υπέκυψαν και οι τράπεζες που δάνειζαν, για παράδειγμα, χωρίς εγγυήσεις, τα πολιτικά κόμματα έναντι μέλλουσας εκλογικής του επιτυχίας.»

απομείωσης του ελληνικού χρέους προκειμένου να δεσμεύσει περαιτέρω χρηματικό πόσο για την Ελλάδα». Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 265.

⁷⁴³ Askenazy et al., 2013, ό.π., σ. 58

⁷⁴⁴ Ενώ ο «χώρος άσκησης εθνικής οικονομικής πολιτικής, αν υπήρχε, περιορίστηκε». Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σ. 251.

⁷⁴⁵ Askenazy et al., 2013, ό.π., σσ. 58-59.

Μια «υπερβολική εξάρτηση από τον δημόσιο δανεισμό» που συνέδραμε στη μεγέθυνση της κρίσης.⁷⁴⁶ Με τον Ψαλιδόπουλο φαίνεται να συμφωνεί και η Ξαφά, που αναφέρει πως:

«η κρίση στην Ελλάδα δεν προήλθε από τοξικά προϊόντα στο τραπεζικό σύστημα αλλά από τη χρεοκοπία του ελληνικού Δημοσίου. Σε όλη τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης οι κυβερνήσεις επιδόθηκαν στη σπατάλη του δημόσιου χρήματος στο όνομα της ευημερίας και της κοινωνικής ευθύνης. Μέχρι την κρίση, το βιοτικό επίπεδο βελτιωνόταν με δανεικά. Οι κυβερνήσεις μοίρασαν προσλήψεις, συντάξεις, επιδοτήσεις και παροχές με δανεικά, τα οποία μετατρέπονταν σε κατανάλωση που βαφτίζαμε ανάπτυξη {...}. Διόγκωσαν το Δημόσιο με υπερβάλλον προσωπικό, επιδότησαν για δεκαετίες ζημιολόγους επιχειρήσεις {...} προσέφεραν μισθολογικές αυξήσεις και επιδόματα χωρίς αντίκρισμα στην παραγωγικότητα. Έκλεισαν το μάτι στη φοροδιαφυγή και συντήρησαν την υπερκατανάλωση με δανεικά. {...} Δημιουργήθηκε έτσι μια επίπλαστη ευημερία {...}»».⁷⁴⁷

Είναι ο κυρίαρχος λόγος περί της ελληνικής οικονομικής κρίσης, ένα αφήγημα αρκετά «ορθόδοξο» -το οποίο και αναπαράγεται τόσο από επιστήμονες όσο και από πολιτικούς και τεχνοκράτες- που δείχνει να αφήνει «απέξω» τα σκάνδαλα που ταλάνισαν την ελληνική κοινωνία, φαινόμενα διαφθοράς, ατασθαλιών και κατασπατάλησης του δημόσιου χρήματος -καθώς και την κερδοσκοπία ξένων βιομηχανιών στην ελληνική επικράτεια, αλλά και την ανάγκη στήριξης δημόσιων φορέων και των υπηρεσιών που αυτές οφείλουν να προσφέρουν στον έλληνα πολίτη- που προϋπήρχαν της κρίσης, αλλά και συνέχισαν και την περίοδο της οικονομικής ύφεσης και που συντέλεσαν σε μεγάλο βαθμό (πολύ μεγαλύτερο από φερ' ειπείν την αύξηση της σύνταξης) στη δημιουργία του τεράστιου δημόσιου ελλείμματος. Κανείς δεν υποστηρίζει ότι η Ελλάδα δεν έχει ελλείψεις π.χ. στην παραγωγή (πρωτογενής τομέας). Μια αναιμική οικονομία που υπάγεται εύκολα στην εκάστοτε ελίτ. Κανείς δεν ισχυρίζεται επίσης ότι η Ελλάδα δεν έχει θεσμικό έλλειμμα. Μια αδύναμη οικονομία και ένα προβληματικό κράτος το οποίο έγινε «βορά» στις «ορέξεις» των κερδοσκοπικών οργανισμών. Μια εξέλιξη η οποία «κόστισε πολύ ακριβά» στον ελληνικό λαό καθώς κλήθηκε να «πληρώσει τον λογαριασμό». Κλήθηκε για την ακρίβεια να διασώσει τις ιδιωτικές τράπεζες από τον κίνδυνο της πτώχευσης. Η λιτότητα που επιβάλλεται στην Ελλάδα, δεν υφίσταται μόνο στη χώρα μας. Αποτελεί δομικό «στοιχείο» της νέας πραγματικότητας, σε ολόκληρη

⁷⁴⁶ Ψαλιδόπουλος, 2019, ό.π., σσ. 275-276.

⁷⁴⁷ Ξαφά, 2017, ό.π., σ. 15

την Ευρώπη. Με απλά λόγια, η Ελλάδα έχει αδύναμη οικονομία (για τους λόγους που αναφέραμε) και «διεφθαρμένη» κρατική λειτουργία (αυτό τουλάχιστον υποστηρίζει η «ορθόδοξη» ερμηνεία), αλλά η ίδια λιτότητα εφαρμόζεται και σε άλλα κράτη που δυνητικά δεν έχουν αδύναμες οικονομίες και διεφθαρμένο κράτος (βλ. Γερμανία). Η Καγκελάρια της Γερμανίας Angela Merkel, όταν ζητάει τον έλεγχο των προϋπολογισμών εννοεί τις μη περιττές δαπάνες. Και τι είναι σήμερα που τα πάντα συνδέονται με το κέρδος «περιττό»; Μα φυσικά οι κοινωνικές δαπάνες που τη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης θεωρούνται από το κεφάλαιο «αδικαιολόγητα έξοδα».⁷⁴⁸ «Ποτέ δεν υπήρχε κράτος πρόνοιας χωρίς ελλείμματα. Διότι αυτά τα οποία έδινε δεν είχαν αντίκρισμα με όρους κέρδους»,⁷⁴⁹ υποστηρίζει ο καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, Τάσος Καφετζής. Γιατί συμβαίνει το ανωτέρω; Μα γιατί οι αγορές ελέγχουν την κατάσταση και υπαγορεύουν τις ταγές τους αντικαθιστώντας την πολιτική (αυτό δεν είναι το «αντίπαλο» διακύβευμα;). Και αν έγινε αυτή η εκχώρηση της «εξουσίας» από την πολιτική στην οικονομία «οικεία θελήσει», τι πράττει η κοινωνία των πολιτών σ' αυτή την περίπτωση; Θα παραμείνει αδρανής ή θα αντιδράσει όπως αντέδρασε στην Ισπανία και Ελλάδα αντίστοιχα με τις διαμαρτυρίες των «Los Indignados» και των «Αγανακτισμένων» και αργότερα, στην άλλη άκρη του Ατλαντικού με το «Occupy Wall Street»; Πώς αλλιώς θα επανακτήσει τα πρωτεία η πολιτική αν όχι με τη «σύγκρουση»;⁷⁵⁰

3.2.4. Χρονοδιάγραμμα και Ανάλυση της Ελληνικής Κρίσης. Κρίνουμε αναγκαίο να παραθέσουμε και να προσπαθήσουμε να αποτυπώσουμε –έστω συνοπτικά– τα πολιτικά γεγονότα και το χρονικό της κρίσης την περίοδο 2008-2010, ένα ακριβώς έτος πριν εκδηλωθεί η αγανάκτηση των πολιτών, η κινητοποίηση που διερευνούμε.

⁷⁴⁸ Καφετζής, Τ. (2014), «Πιστεύω ότι πάμε πολύ πίσω στην ιστορία». [Στο εξής: Καφετζής, 2014]. Στο Πατούλη, 2014, ό.π., σ. 199. Για την ελληνική οικονομική κρίση μπορείτε να διαβάσετε επίσης και: Baltas, N. (2013). *The Greek financial crisis and the outlook of the Greek economy*. Journal of Economic Asymmetries 10 (1), σσ. 32–37 [Στο εξής: Baltas, 2013], καθώς και Gianviti, F., A. Krueger, J. Pisani-Ferry, A. Sapiz and J. von Hagen (2010), «A European Mechanism for Sovereign Debt Crisis Resolution: A Proposal», Bruegel, 9 November; Grubel, H. (2012), «Will Greece Go Bankrupt and Kill the Euro? The Benefits and Cost of Helping Greece», 75th Anniversary Conference of the Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong, November 14; Kollintzas, T., D. Papageorgiou and V. Vassilatos (2012), «An Explanation of the Greek Crisis: The Insiders – Outsiders Society», Mimeo, Department of Economics, Athens University of Economics and Business, Athens, May 14. Στο Baltas, 2013. Αλλά και στο Pappas, T. (2013). *Why Greece Failed*. Journal of Democracy, 24(2), σσ. 31-45.

⁷⁴⁹ Καφετζής, 2014, ό.π., σ. 199.

⁷⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 197.

Μια ιστοριογραφική αναφορά στο αιτιατό της αγανάκτησης των Ελλήνων πολιτών (αναφορά σε όσους/ες ένιωσαν αυτό το συναίσθημα και σε εκείνους/ες που αισθάνθηκαν την ανάγκη να το εξωτερικεύσουν συλλογικά), ένα χρόνο πριν το συναίσθημα γίνει πράξη. Υπάρχει η δημόσια αίσθηση, ότι η κρίση είναι απότοκη της πολιτικής κρίσης με την παθογένεια του ελληνικού κομματικού φαινομένου να λειτουργεί όχι ως μηχανισμός αναχαίτισης, αλλά επιτάχυνσης της όλης διαδικασίας. Ας δούμε πιο αναλυτικά τις ημερομηνίες – «σταθμούς» και τα γεγονότα που σηματοδότησαν τη ριζοσπαστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας και της δημόσιας σφαίρας, με εναρκτήρια συναισθήματα την οργή και την αγανάκτηση, με τους πολίτες να εστιάζουν στο εγχώριο πολιτικό σύστημα ως αιτία της οικονομικής κρίσης, αφού «συμβουλευτούμε» πρωτίστως τον πίνακα 3. 1 (βλ. παρακάτω):

Πίνακας 3.1. Χρονοδιάγραμμα και Ανάλυση της Ελληνικής Κρίσης

Ημερομηνία	Γεγονός
Παρασκευή, 24 Ιουλίου 2009	Ομιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας Κάρολου Παπούλια με αφορμή την 35η επέτειο της αποκατάστασης της Δημοκρατίας.
Τετάρτη, 2 Σεπτεμβρίου 2009	Τηλεοπτικό διάγγελμα Κ. Καραμανλή.
Κυριακή, 4 Οκτωβρίου 2009	Βουλευτικές Εκλογές.
Τετάρτη 13 Ιανουαρίου 2010	Συνέντευξη Πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου στο Ζάππειο για τις 100 ημέρες διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ.
Τετάρτη 3 Φεβρουαρίου 2010	Πρόεδρος της Ελλ. Δημοκρατίας ο Κ. Παπούλιας.
Δευτέρα 19 Απριλίου 2010	Ομιλία Πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου στο συνέδριο της Διεθνούς Διαφάνειας, στην ημερίδα «Κράτος και Διαφθορά: δημιουργώντας συνθήκες διαφάνειας».
Πέμπτη 22 Απριλίου 2010	Μεγάλη απεργία και Μέγαρο Μαξίμου.
Παρασκευή 23 Απριλίου 2010	Διάγγελμα του Πρωθυπουργού Γ. Α. Παπανδρέου από το Καστελόριζο.
Σάββατο 1 Μαΐου 2010	Μεγάλες κινητοποιήσεις στην επέτειο της Εργατικής Πρωτομαγιάς.
Δευτέρα 3 Μαΐου 2010	Η Ελλάδα ζητάει οικονομική βοήθεια από την «Τρόικα».
Τετάρτη 5 Μαΐου 2010	Η μαζικότερη κινητοποίηση πριν τους..... «Αγανακτισμένους».
Πέμπτη 6 Μαΐου 2010	Επικυρώνεται το 1 ^ο Μνημόνιο.
Τρίτη 25 Ιανουαρίου 2011	Η απεργία πείνας των 300 μεταναστών. Η «Υπατία».
Τρίτη 10 Μαΐου 2011	Πογκρόμ εναντίον μεταναστών.

Παρασκευή, 24 Ιουλίου 2009: Ομιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας Κάρολου Παπούλια με αφορμή την 35η επέτειο της αποκατάστασης της Δημοκρατίας.

Απόσπασμα από την ομιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας:

«Η έξοδος απ’ αυτήν (την οικονομική κρίση) είναι αδύνατον να προβλεφθεί με ασφάλεια. Ζούμε το τέλος μιας εποχής. Το κυρίαρχο μοντέλο οργάνωσης της

οικονομίας αμφισβητείται εκ των πραγμάτων, την ώρα που δεν προβάλλεται, με ολοκληρωμένο και αποτελεσματικό τρόπο, η εναλλακτική πρόταση. Πρόταση για μια ανάπτυξη ενάντια στη φτώχεια, στον αποκλεισμό, στην ανεργία, ιδίως των νέων.....η κοινωνική συνοχή στον ανεπτυγμένο κόσμο απειλείται..... η ανασφάλεια των πολλών προκαλεί φοβικά σύνδρομα και εγκυμονεί κοινωνικές εκρήξεις.....Το προσωπικό αδιέξοδο κάθε άνεργου, η αγωνία κάθε νέου που ψάχνει μάταια για δουλειά, είναι η πρώτη ύλη αναπόφευκτων κοινωνικών εντάσεων.....Μια κρίση που επιβεβαιώθηκε με τη μεγάλη αποχή στις πρόσφατες ευρωεκλογές σε ολόκληρη την Ευρώπη. Αυτή η κρίση είναι βαθιά. Όχι μόνο γιατί κάποιοι εκπρόσωποι του λαού χρησιμοποιούν την πολιτική ως εφελτήριο για τρυφή ζωή. Ούτε επειδή διαχρονικές παθογένειες στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης παραμένουν ζωντανές. Η κρίση είναι βαθιά κυρίως επειδή έχει τρωθεί ο αξιακός κώδικας: κάθε είδους διευκολύνσεις και πελατειακές συμπεριφορές έχουν νομιμοποιηθεί ηθικά, ενώ η επιτυχία αντιμετωπίζεται συχνά ως εξαιρετική ικανότητα, ακόμη και αν επήλθε με όρους αναξιοκρατίας».⁷⁵¹

Στην ομιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας υπάρχουν ελάχιστες αναφορές στην οικονομία, παρά μόνο ότι το μοντέλο οικονομίας που έχει επικρατήσει παγκόσμια αμφισβητείται, μια σαφή νύξη για την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού και του γεγονότος ότι δεν υπάρχει στην παρούσα χρονική στιγμή εναλλακτική πρόταση εξόδου από την κρίση. Για τον Πρόεδρο, η οικονομική κρίση είναι το αιτιατό, η αιτία είναι το πολιτικό σύστημα. Ο κ. Παπούλιας αναφέρεται στο «τέλος μιας εποχής», μια παρατήρηση πιθανότατα για το τέλος του κομματικού μηχανισμού της μεταπολίτευσης. Στηλιτεύει δε νεωτερισμούς όπως είναι το γεγονός πως «έχει τρωθεί ο αξιακός κώδικας: κάθε είδους διευκολύνσεις και πελατειακές συμπεριφορές έχουν νομιμοποιηθεί ηθικά, ενώ η επιτυχία αντιμετωπίζεται συχνά ως εξαιρετική ικανότητα, ακόμη και αν επήλθε με όρους αναξιοκρατίας», αλλά και ότι «παραμένουν ζωντανές» οι «διαχρονικές παθογένειες στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης». Όλα αυτά, οδηγούν νομοτελειακά στην απαξίωση του κομματικού συστήματος από τους πολίτες. Εκφράζει επίσης τους φόβους του για την «κοινωνική συνοχή», η οποία και απειλείται από τη «φτώχεια», τον (κοινωνικό) «αποκλεισμό», την «ανεργία» (ειδικά των νέων ανθρώπων), μια κατάσταση που «εγκυμονεί κοινωνικές εκρήξεις», καθώς το «προσωπικό αδιέξοδο κάθε άνεργου, η αγωνία κάθε νέου που ψάχνει μάταια για δουλειά, είναι η πρώτη ύλη αναπόφευκτων κοινωνικών εντάσεων». Είναι η πρώτη ίσως φορά που

⁷⁵¹ Ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας «ΤΟ ΒΗΜΑ», 25 Ιουλίου 2009. Πηγή: <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=280134> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17/10/2019).

ο πρώτος πολιτικός άντρας της χώρας (όχι μόνο ο ίδιος), δηλώνει σε δημόσια εκδήλωση ότι η οικονομική κρίση μπορεί να επιφέρει κοινωνικές εντάσεις, ένα δυσοίωνα προμήνυμα προς πολλούς αποδέκτες.

Τετάρτη, 2 Σεπτεμβρίου 2009: Τηλεοπτικό διάγγελμα Κ. Καραμανλή.

Τηλεοπτικό διάγγελμα του Πρωθυπουργού, Κωνσταντίνου Καραμανλή, σύμφωνα με το οποίο προκηρύσσει εκλογές πριν τη λήξη της θητείας του κόμματος που ηγείται (Ν.Δ.). Αφορμή για το διάγγελμα-παραίτηση η δυσχερής οικονομική κατάσταση της χώρας, αλλά και η άρνηση του ΠΑΣΟΚ να συνεργαστεί με το κυβερνών κόμμα στην εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας (η Ν.Δ. είχε προτείνει τον κ. Παπούλια),⁷⁵² με αποτέλεσμα να οδηγηθεί η χώρα σε μια μακρά χρονικά προεκλογική περίοδο,⁷⁵³ ατελέσφορη για την οικονομική κατάσταση στην οποία βρισκόταν τη δεδομένη στιγμή.

Η επόμενη ημερομηνία «σταθμός» σ' αυτό το ιδιότυπο «χρονικό της κρίσης», αφορά στην αναγγελία προκήρυξης εκλογών την Τετάρτη, 2 Σεπτεμβρίου 2009 από τον Πρωθυπουργό της χώρας Κωνσταντίνο Καραμανλή. Ο Κ. Καραμανλής προκηρύσσει πρόωρες εκλογές, μια εποχή που οι δημοσκοπήσεις δείχνουν το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης να έχει προβάδισμα τεσσάρων (4) ποσοστιαίων μονάδων και ενώ όλοι περιμένουν ανασχηματισμό της κυβέρνησης υπό το «βάρος» των εξελίξεων. Σημειωτέον, η εκλογική διαδικασία θα διεξαγόταν υπό κανονικές συνθήκες τον Σεπτέμβριο του 2011 όπου και θα έληγε η θητεία της κυβέρνησης, αλλά όλα έδειχναν ότι η μη αποδοχή από την πλευρά της αξιωματικής αντιπολίτευσης της πρότασης της Ν.Δ. για Πρόεδρο της Δημοκρατίας κοινής αποδοχής, θα αποτελούσε αιτία πρόωρης προσφυγής στις κάλπες τον Μάρτιο του '10. Μάλιστα, γι' αυτή την πολιτική τακτική του Γ. Παπανδρέου κάνει λόγο στο διάγγελμά του προς τον ελληνικό λαό ο Κ. Καραμανλής:

«ο αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης έχει επανειλημμένα δηλώσει πως θα προκαλέσει εκλογές μέσα σε λίγους μήνες, με αφορμή την εκλογή του Προέδρου της

⁷⁵² Η Ν.Δ. επιθυμούσε Πρόεδρο που να προερχόταν από τα αριστερά, ώστε να γινόταν αποδεκτός από την αξιωματική αντιπολίτευση μια και δεν διέθετε τον απόλυτο συσχετισμό δυνάμεων και ήθελε να αποφύγει την πρόωρη εκλογική αναμέτρηση.

⁷⁵³ Η Ν.Δ. με επικεφαλής τον Κ. Καραμανλή είχε κερδίσει τις εκλογές της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 2007, με δεύτερο κόμμα το ΠΑΣΟΚ. Η επόμενη εκλογική αναμέτρηση θα διεξαγόταν 4 χρόνια μετά. Η εκλογική αναμέτρηση του 2007 ανέδειξε τα εξής αποτελέσματα: Νέα Δημοκρατία: 41,84%, ΠΑ.ΣΟ.Κ.: 38,10%, Κ.Κ.Ε.: 8,15%, ΣΥ.ΡΙΖ.Α.: 5,04%, ΛΑ.Ο.Σ.: 3,80%. Επικεφαλής του ΣΥΡΙΖΑ ήταν ο Αλέκος Αλαβάνος. Πηγή: Ιστοσελίδα Υπουργείου Εσωτερικών.

<http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2007/pages/index.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17/10/2019).

*Δημοκρατίας. Πρόκειται για συμπεριφορά με πρωτοφανή μικροπολιτική σκοπιμότητα.... με τον εκβιασμό αυτό οδηγεί τη χώρα σε αναπόφευκτες εκλογές στις αρχές του 2010 και σε μακρά προεκλογική περίοδο. Είναι συμπεριφορά ακραίας ανευθυνότητας. Απέναντι στους θεσμούς, την οικονομία, τον τόπο».*⁷⁵⁴

Στο διάγγελμά του ο πρωθυπουργός αναφέρεται στις δύο αιτίες (κατά τον ίδιο της κρίσης): πρώτον, στις «συνέπειες της διεθνούς οικονομικής κρίσης» οι οποίες είναι «ορατές», προσθέτοντας πως «οι πιο δυσάρεστες συνέπειες της διεθνούς κρίσης έχουν φτάσει, με κάποια καθυστέρηση, στη χώρα μας. Είναι σαφές πως το 2010 θα είναι ένας χρόνος πολύ δύσκολος, αλλά και καθοριστικός για την πορεία της οικονομίας τα επόμενα χρόνια».⁷⁵⁵ Ο Κ. Καραμανλής, εφιστά την προσοχή τονίζοντας πως «αν δεν δράσουμε άμεσα, οι κίνδυνοι θα είναι μεγάλοι» για τη χώρα· δεύτερον, στις «παθολογικές δεκαετιών... που αντιμετωπίζει η οικονομία» στο «σαθρό δημόσιο τομέα» και στο «εκρηκτικό δημόσιο χρέος».⁷⁵⁶

Ο Πρωθυπουργός θέτει τρεις προτεραιότητες, ώστε να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα και να επανενεργοποιηθεί η οικονομία: 1. «να επιβληθεί ο αυστηρότερος δυνατός έλεγχος στις δημόσιες δαπάνες και να επιτευχθεί η μεγαλύτερη αποδοτικότητα τους», 2. την προκήρυξη πολέμου «κατά της φοροδιαφυγής» και 3. «διαρθρωτικές αλλαγές που δημιουργούν νέες δομές και λειτουργούν ευεργετικά σε μακροχρόνια βάση», προειδοποιώντας πως αυτές οι μεταρρυθμίσεις «θα θίξουν προνόμια» και θα «προκαλέσουν αντιδράσεις συμφερόντων».⁷⁵⁷ Ο Κ. Καραμανλής, αφού καυτηριάζει τη στάση της αξιωματικής αντιπολίτευσης που σύμφωνα με τον ίδιο «δεν έχει κανένα σχέδιο για έξοδο από την κρίση. Γενικολογίες, υποσχέσεις σε όλους και ευχάριστα μέτρα δεν έχουν καμία σχέση με μια σοβαρή οικονομική πρόταση...»,⁷⁵⁸ ολοκληρώνει την ομιλία του ζητώντας «νωπή λαϊκή εντολή. Ωστε, με το συγκεκριμένο πρόγραμμα που θα παρουσιάσω, να αντιμετωπίσουμε τις συνέπειες της διεθνούς κρίσης, δημιουργώντας ταυτόχρονα γερές βάσεις για την Οικονομία, που θα διασφαλίσουν μακροχρόνια πρόοδο για τον τόπο μας».⁷⁵⁹

⁷⁵⁴ Το πλήρες κείμενο του διαγγέλματος του Πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή στην ιστοσελίδα ειδήσεων in.gr: <https://www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=1048712> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 17/10/2019).

⁷⁵⁵ Διάγγελμα του Πρωθυπουργού, ό.π..

⁷⁵⁶ Στο ίδιο.

⁷⁵⁷ Στο ίδιο.

⁷⁵⁸ Στο ίδιο.

⁷⁵⁹ Στο ίδιο.

Το ζήτημα που εγείρεται από τον Τύπο που δεν είναι φίλα προσκείμενος στην κυβέρνηση, είναι πως ο Κ. Καραμανλής «τρεις νίκες πέτυχε (εθνικές 2004 και 2007 και ευρωεκλογές του 2004), που σημαίνει ότι είχε λευκές επιταγές να κάνει όλα αυτά που υποσχόταν, αλλά επέλεξε την αδράνεια, την αναβλητικότητα και την αναποτελεσματικότητα».⁷⁶⁰ Από την ίδια πηγή ενημερωνόμαστε επίσης ότι ο πρωθυπουργός επιθυμεί – μπροστά στη δυσχερή κατάσταση που βρίσκεται πλέον η χώρα – μια «ηρωική έξοδο», αλλά και ότι το «επόμενο βήμα του Κώστα Καραμανλή αναμένεται από το βήμα της ΔΕΘ την Κυριακή» (6 Σεπτεμβρίου 2009). Την ίδια ώρα, το ΠΑΣΟΚ, θα διεκδικήσει την εξουσία με βασικό σύνθημα της προεκλογικής του εκστρατείας το «Μαζί Μπορούμε». Ο Γιώργος Παπανδρέου, επικεφαλής του ΠΑΣΟΚ, θα ζητήσει πολιτική συστράτευση για το κοινό καλό, όπως είναι η έξοδος από την κρίση με τη λήψη των απαραίτητων μέτρων (εξού και το αίτημα για κοινωνική νομιμοποίηση). Στο ΠΑΣΟΚ είναι αισιόδοξοι για αυτοδυναμία, αλλά δεν αποκλείουν (σε περίπτωση μη επίτευξης του στόχου που είναι η αυτοδύναμη διακυβέρνηση της χώρας), τη συνεργασία με πολιτικές δυνάμεις όπως είναι ο ΣΥΡΙΖΑ, υπολογίζοντας βέβαια και το «μπόνους» που του δίνει ο «Νόμος Παυλόπουλου», όπερ, επιπλέον δέκα (10) έδρες στο πρώτο κόμμα της εκλογικής αναμέτρησης, με το σύνολο των εδρών να ξεπερνά δυνητικά τις 160. Για την ιστορία, στις 11 το πρωί της Πέμπτης 3 Σεπτεμβρίου συνεδρίασε για τελευταία φορά το Υπουργικό Συμβούλιο και στις 12 το μεσημέρι, πραγματοποιήθηκε συνάντηση του πρωθυπουργού με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας ώστε να του κοινοποιηθεί η διάλυση της βουλής και η προκήρυξη εκλογών. Η οικονομική κρίση συμπαρασύρει μαζί του όλο το πολιτικό οικοδόμημα της μεταπολίτευσης.

Κυριακή, 4 Οκτωβρίου 2009: Βουλευτικές Εκλογές.

Τα αποτελέσματα των Βουλευτικών Εκλογών αναδεικνύουν τις εξής πολιτικές δυνάμεις:

1. ΠΑ.ΣΟ.Κ.: (Γιώργος Παπανδρέου) 43,92 %
2. Νέα Δημοκρατία: (Κώστας Καραμανλής) 33,47 %
3. Κ.Κ.Ε.: (Αλέκα Παπαρήγα) 7,54 %
4. ΛΑ.Ο.Σ: (Γιώργος Καρατζαφέρης) 5,63 %

⁷⁶⁰ Από την εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», την Πέμπτη 3 Σεπτεμβρίου 2009, στο άρθρο της Χριστίνας Κοραή με τον τίτλο «Ομολογία Αποτυχίας», στη σελίδα 3.

5. ΣΥ.ΡΙΖ.Α: (Αλέξης Τσίπρας) 4,60 %

Στις εκλογές που θα πραγματοποιηθούν την Κυριακή 4 Οκτωβρίου, το ΠΑΣΟΚ λαμβάνει τη λαϊκή εντολή και την αυτοδυναμία, με ποσοστό 43,92 % και 160 έδρες, με δεύτερο κόμμα τη ΝΔ με ποσοστό 33,47 % και 92 έδρες, τρίτο κόμμα το ΚΚΕ με ποσοστό 7,54 % και 20 έδρες, τέταρτο κόμμα το ΛΑΟΣ με ποσοστό 5,63 % και 15 έδρες, και πέμπτο κόμμα τον ΣΥΡΙΖΑ με ποσοστό 4,60% και 13 έδρες. Τα κύρια σημεία των δηλώσεων του νέου πρωθυπουργού μετά την εκλογή του, στην καθιερωμένη συνέντευξη τύπου που διεξάγεται μετά από κάθε εκλογική αναμέτρηση στο Ζάππειο Μέγαρο, είναι τα εξής: *«Δεν ζητώ την ανοχή, ζητώ τη συμμετοχή· είναι υπόθεση ελληνική, είναι υπόθεση όλων μας. Ξεκινάμε όλοι μαζί, μια εθνική προσπάθεια σε μια πορεία ανάταξης της χώρας, μια πορεία προόδου και δημιουργίας, με μοναδική πυξίδα τον πολίτη και μόνο τον πολίτη»*, ενώ κάλεσε *«όλες τις προοδευτικές δυνάμεις του τόπου που θέλουν να συμπορευτούν σε αυτή την πορεία, να ενώσουν τις δυνάμεις και τις προσπάθειες σε αυτή τη δύσκολη συγκυρία για τη χώρα ώστε να δημιουργήσουν από κοινού την Ελλάδα που αξίζει στους πολίτες»*.⁷⁶¹ Την επόμενη ημέρα των εκλογών ο πρώην πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής δηλώνει την παραίτησή του από την ηγεσία του κόμματος της ΝΔ, παραμένοντας όμως βουλευτής, με το συνέδριο που θα ακολουθήσει να αποφασίζει για τον επόμενο επικεφαλής της ΝΔ. Από την εκλογική διαδικασία, αδόκιμα θα τολμούσαμε να αναφέρουμε ότι 2^{ος} «νικητής» είναι το κόμμα του ΛΑΟΣ, το οποίο και αύξησε την εκλογική του δύναμη από τις εκλογές του 2007 και είναι πλέον ένα υπολογίσιμα πολιτικά μέγεθος, ενώ η «αριστερά» είχε μια μικρή μείωση των ποσοστών της στο σύνολό της, μη εκμεταλλευόμενη την οικονομική και κατά συνέπεια πολιτική συγκυρία. Παρόλα αυτά, η ελληνική κοινωνία την παρούσα χρονική στιγμή είναι «εν βρασμό», καθώς πέρα της οικονομικής κρίσης, υπάρχουν σωρεία σκανδάλων και φαινόμενα διαφθοράς που επιβαρύνουν την «ατμόσφαιρα». Το εκλογικό σώμα –το οποίο και συμμετείχε σε πολύ μεγάλο ποσοστό της τάξης του 70,95%⁷⁶² δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο τη σημασία που έδωσαν οι ψηφοφόροι στην εκλογική διαδικασία– μετατοπίζεται με τους πολίτες να αναμένουν τον σχηματισμό της κυβέρνησης και την εφαρμογή των πρώτων μέτρων που σύμφωνα με τις εξαγγελίες του πρωθυπουργού θα

⁷⁶¹ Άρθρο της Ντόρας Νταϊλιάνη, με τίτλο *«Ζητώ συμμετοχή, όχι ανοχή»*, στη σελίδα 13 της εφημερίδας «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», τη Δευτέρα 9 Οκτωβρίου 2009.

⁷⁶² Θυμίζουμε πως στις Ευρωεκλογές που είχαν διεξαχθεί την Κυριακή 7 Ιουνίου 2009, το ποσοστό συμμετοχής ήταν μόλις 52,54%. Πηγή: Ιστοσελίδα Υπουργείου Εσωτερικών. <https://ekloges-prev.singularlogic.eu/e2009/pages/index.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17/10/2019).

οδηγήσουν στην έξοδο από την κρίση. Με την άνοδό της στην εξουσία η κυβέρνηση Παπανδρέου λαμβάνει τα πρώτα μέτρα λιτότητας ώστε να περιορίσει το έλλειμμα που βρίσκεται στο 12,7 , στο 3% του ΑΕΠ. Στόχος που καλείται να ευοδωθεί μέχρι το 2013. Τα δεύτερα μέτρα λιτότητας ύψους 4,8 δισ. ευρώ θα ληφθούν στις 3 Μαρτίου 2010, με αύξηση του ΦΠΑ, πάγωμα των συντάξεων και περικοπές στους μισθούς των υπαλλήλων στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα.⁷⁶³

Τετάρτη 13 Ιανουαρίου 2010: Συνέντευξη Πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου στο Ζάππειο για τις 100 ημέρες διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ.

«Δεν είμαστε στο χείλος του γκρεμού», δηλώνει ο Πρωθυπουργός, αποκλείοντας το ενδεχόμενο να προσφύγει η Ελλάδα στο Δ.Ν.Τ.. καθώς και την έξοδο από την ευρωζώνη, αποδίδοντας την όλη παραφιλολογία στα «παίγνια» των διεθνών αγορών. Πιο συγκεκριμένα, σε σχετική ερώτηση του δημοσιογράφου της εφημερίδας «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» Πάνου Σώκου, θα απαντήσει:

«Πρώτα απ' όλα, δεν υπάρχει περίπτωση ούτε να φύγουμε από το ευρώ, ούτε να προσφύγουμε στις ανάγκες αυτές, όπως είπατε, (στο) Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Δεν το έχουμε ανάγκη. Απ' την άλλη μεριά θα έλεγα ναι και στις δύο πλευρές. Από τη μία πλευρά, έχουμε ένα δικό μας πρόβλημα διαχείρισης της οικονομίας μας. Θα ήταν πολύ εύκολο αν λέγαμε, είναι η διεθνής κρίση που φταίει για όλα. Και νομίζω πια έχει κατανοήσει ο ελληνικός λαός ότι αυτά που βρήκαμε δεν είχαν σχέση με τη διεθνή κρίση. Δεν έχει σχέση με τη διεθνή κρίση η ρουσφετολογία, η αναξιοκρατία, η διαφθορά. Αυτά είναι θέματα δικά μας. Εμείς πρέπει να βάλουμε τάξη, ευνομία στον τόπο μας.»⁷⁶⁴

Στις 13 Ιανουαρίου 2010, ο Πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου, σε συνέντευξη τύπου που θα διεξαχθεί στο Ζάππειο Μέγαρο με αφορμή τις πρώτες εκατό (100) ημέρες κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, θα αναφερθεί στα μέτρα που θα λάβει η κυβέρνησή του, με τα κύρια σημεία της να είναι τα εξής: τη σύσταση εξεταστικής επιτροπής για τις αλλοιώσεις των οικονομικών στοιχείων από την προηγούμενη κυβέρνηση· δίκαιο

⁷⁶³ Ηλεκτρονική έκδοση της Γαλλικής Εφημερίδας «LE MONDE», στο άρθρο «La crise grecque en neuf plans d'austerité, trois plans d'aide et une réélection», των δημοσιογράφων Alexandre Pouchard, Maxime Vaudano et Pierre Breteau. Πηγή: http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2015/06/30/crise-grecque-8-plans-d-austerite-depuis-2009-4-gouvernements-2-plans-d-aide_4664337_4355770.html.

⁷⁶⁴ Όλη η συνέντευξη τύπου του Πρωθυπουργού Γ. Α. Παπανδρέου που διεξήχθη στις 13 Ιανουαρίου 2010 στο Ζάππειο Μέγαρο με αφορμή τις εκατό (100) ημέρες διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ: <http://papandreou.gr/100-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%85%CE%B2%CE%AD%CF%81%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%83%CE%BF%CE%BA/>

φορολογικό νομοσχέδιο· πρόσθετες αλλαγές στον ενδεικτικό προϋπολογισμό· ανοικτή διαβούλευση στις αποφάσεις της κυβέρνησης από τους βουλευτές του κόμματος· τήρηση του προγράμματος σταθερότητας χωρίς εσωκομματικές σκοπιμότητες· τη μη αύξηση του ΦΠΑ· την αναζήτηση ευρύτερων πολιτικών συμμαχιών· και, το πιο βασικό για τους πολίτες, τη μη προσφυγή της χώρας στο ΔΝΤ και τη μη έξοδο από την ευρωζώνη.⁷⁶⁵ Μάλιστα, ο πρωθυπουργός, αυτοσαρκαζόμενος για την πτώση με το ποδήλατό του το 2008, θα δηλώσει πως «θα κάνουμε ορθοπεταλιές αλλά δεν θα πέσουμε αυτή τη φορά»,⁷⁶⁶ με τον πρώτο πληθυντικό να αφορά μάλλον και τον ελληνικό λαό και όχι μόνο την κυβέρνηση. Μετά τις δηλώσεις υπάρχει ο απόηχός τους, με τα κύρια σημεία του να είναι το ζήτημα της φορολογίας και τα αντιασφαλιστικά μέτρα, τα οποία και θα επιβαρύνουν τον ελληνικό λαό (αν κρίνουμε από τη φράση «Δεν είναι ώρα για μερεμέτια, χρειάζεται τόλμη και αποφασιστικότητα»), με την ανησυχία από την πλευρά της κυβέρνησης για κινητοποιήσεις να είναι διαφανιόμενη.⁷⁶⁷

Τετάρτη 3 Φεβρουαρίου 2010: Πρόεδρος της Ελλ. Δημοκρατίας ο Κ. Παπούλιας.

Επανεκλογή Κάρολου Παπούλια στον θώκο της Προεδρίας της Δημοκρατίας στη ψηφοφορία που διεξάγεται στη Βουλή. Ο κ. Παπούλιας λαμβάνει συνολικά 266 ψήφους που προέρχονται από το ΠΑΣΟΚ, τη ΝΔ και το ΛΑΟΣ.

Ο Κάρολος Παπούλιας, επανεκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας με 266⁷⁶⁸ ψήφους (μετά τον Φεβρουάριο του 2005), την Τετάρτη 3 Φεβρουαρίου 2010. Ένας Πρόεδρος -αποδοχής των δύο μεγάλων κομμάτων, αλλά και του ΛΑΟΣ, ενώ το ΚΚΕ και ο ΣΥΡΙΖΑ θα δηλώσουν παρόντες μη ψηφίζοντας τον νέο πρόεδρο- με υπερκομματική παρουσία -όπως αρμόζει στο περιορισμένο αρμοδιοτήτων αξίωμά του- όλα αυτά τα χρόνια παρά το γεγονός πως ανήκει στον χώρο της «αριστεράς».⁷⁶⁹ Μετά την ολοκλήρωση της ειδικής συνεδρίασης της Ολομέλειας της Βουλής, αντιπροσωπεία

⁷⁶⁵ Πηγή: Άρθρο του Πάνου Σώκου με τον τίτλο «"Ριζικές ανατροπές το 2010" με σκληρά μέτρα», στην εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» (έντυπη έκδοση), την Πέμπτη 14 Ιανουαρίου 2010. [Στο εξής: Σώκος, 2010]. σ. 4.

⁷⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 4.

⁷⁶⁷ Σώκος, 2010, ό.π., σσ. 4-5.

⁷⁶⁸ Για την εκλογή του ύπατου πολιτειακού ηγέτη της Ελληνικής Δημοκρατίας, απαιτούνται οι ψήφοι του 2/3 της Βουλής, δηλαδή 200 ψήφοι. Η δε ψηφοφορία είναι ονομαστική και φανερή, με τη σύγκληση της Βουλής να πραγματοποιείται ένα μήνα πριν τη λήξη της θητείας του Προέδρου. Πηγή: Επίσημη ιστοσελίδα της Προεδρίας της Ελληνικής Δημοκρατίας: Εκλογή του Προέδρου. Πληροφορίες και διαδικασία εκλογής. <http://www.presidency.gr/proedros/eklogh-proedrou/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17/10/2019).

⁷⁶⁹ Από την ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας «ΤΑ ΝΕΑ»: <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4558769/?iid=2>

βουλευτών με επικεφαλής τον πρόεδρο της Βουλής Φίλιππο Πετσάλνικο, μετέβησαν στο Προεδρικό Μέγαρο για να ανακοινώσουν τα αποτελέσματα της ψηφοφορίας στον Πρόεδρο, όπως ορίζει το πρωτόκολλο. Μετά την εκλογή του, ο ΠτΔ Κ. Παπούλιας θα δηλώσει (ακολουθεί απόσπασμα):

*«Είναι μεγάλη η τιμή, αλλά μεγαλύτερη η ευθύνη που αναλαμβάνω σαν Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, ευχαριστώ τους εκπροσώπους του λαού για την τιμή που μου έκαναν. Είναι ανάγκη, για να ξεπεράσουμε την κρίση, να επιστρατεύσουμε όλες μας τις δυνάμεις. Πρέπει να βελτιώσουμε την απόδοση των θεσμών της ελληνικής Πολιτείας. Ένα δίκαιο και ισχυρό και αποτελεσματικό κράτος μπορεί να ανατρέψει την σημερινή κατάσταση, να ανοίξει δρόμους καλύτερους και ευτυχέστερους για τον ελληνικό λαό. Έχουμε όλοι μας το καθήκον, η Πολιτεία και οι πολίτες, να στρατευτούμε για μία ιστορική μετάβαση. Και στην αντίπερα όχθη πρέπει να βρεθούμε όλοι μαζί ενωμένοι. Σε αυτή την προσπάθεια στρατεύομαι μαζί σας. Σας ευχαριστώ για την τιμή που μου κάνετε».*⁷⁷⁰

Και στις δηλώσεις μετά την ορκωμοσία του ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δηλώνει την ανάγκη ενίσχυσης των θεσμών ως απάντηση στην οικονομική κρίση. Επαναπροσδιορίζει δηλαδή τις συνισταμένες στη σχέση πολιτικού και οικονομίας, μετά τον μετασχηματισμό που έχει υποστεί, με τη διεύθυνση της οικονομίας στον πολιτικό και κοινωνικό ιστό. Σ' αυτή τη «μάχη», που έχουν να δώσουν όλοι, αιρετοί και πολίτες, ο ΠτΔ δηλώνει παρών και συστρατευμένος με τον λαό.

Δευτέρα 19 Απριλίου 2010, Αθήνα: Ομιλία Πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου στο συνέδριο της Διεθνούς Διαφάνειας, στην ημερίδα «Κράτος και Διαφθορά: δημιουργώντας συνθήκες διαφάνειας». (ακολουθεί απόσπασμα):

«Η κρίση πηγάζει πρωτίστως από την αδιαφάνεια της εξουσίας, του κράτους και του δημοσίου βίου της χώρας, από την πελατειακή αντίληψη που διάβρωσε τα πάντα. Αφορά κατεξοχήν το πώς λειτουργεί η χώρα μας, την έλλειψη σεβασμού του κράτους, συντεχνιών, ομάδων συμφερόντων αλλά και συχνά και πολιτών προς τους ίδιους τους νόμους και τους θεσμούς της χώρας, την περιφρόνηση αυτονόητων κανόνων

⁷⁷⁰ Πηγή: Επίσημη ιστοσελίδα της Προεδρίας της Ελληνικής Δημοκρατίας: Αντιφώνηση του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Κάρολου Παπούλια προς τον Πρόεδρο της Βουλής κ. Φίλιππο Πετσάλνικο μετά την αναγγελία του αποτελέσματος της επανεκλογής του στο Προεδρικό Μέγαρο. <http://www.presidency.gr/%ce%b1%ce%bd%cf%84%ce%b9%cf%86%cf%8e%ce%bd%ce%b7%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%bf%cf%85-%cf%80%cf%81%ce%bf%ce%ad%ce%b4%cf%81%ce%bf%cf%85-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b4%ce%b7%ce%bc%ce%bf%ce%ba%cf%81%ce%b1%cf%84-138/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2019).

δεοντολογίας, κορυφαίο σύμπτωμα είναι το γεγονός ότι το ίδιο το μέγεθος του δημοσιονομικού ελλείμματος της χώρας αποτέλεσε αντικείμενο απόκρυψης και αδιαφανών χειρισμών....Το δημοσιονομικό πρόβλημα της χώρας οφείλεται επίσης στο ότι η εξουσία και το κράτος δεν σεβάστηκαν και κατασπατάλησαν τους όποιους φόρους των Ελλήνων φορολογουμένων εάν η Ελλάδα έλεγχε καλύτερα τη διαφθορά - όχι στα στάνταρ της Σουηδίας, αλλά έστω και στο επίπεδο της Ισπανίας- θα είχε μικρότερο έλλειμμα, κατά 4 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ κατά τα τελευταία πέντε χρόνια».⁷⁷¹

Σε ομιλία του στο Συνέδριο της Διεθνούς Διαφάνειας, σε ημερίδα με τίτλο: «Κράτος και Διαφθορά: δημιουργώντας συνθήκες διαφάνειας», που θα διεξαχθεί στην Αθήνα την Τρίτη 20 Απριλίου 2010, ο πρωθυπουργός Γιώργος Παπανδρέου θα συνδέσει (όπως και ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας) την οικονομική κρίση με το πολιτικό σύστημα ως αιτία που την προκαλεί, με κύρια σημεία την «πελατειακή αντίληψη που διάβρωσε τα πάντα», την «έλλειψη σεβασμού του κράτους, συντεχνιών, ομάδων συμφερόντων αλλά και συχνά και πολιτών προς τους ίδιους τους νόμους και τους θεσμούς της χώρας», την «περιφρόνηση αυτονόητων κανόνων δεοντολογίας», με «κορυφαίο σύμπτωμα» όπως θα δηλώσει «το ίδιο το μέγεθος του δημοσιονομικού ελλείμματος της χώρας (που) αποτέλεσε αντικείμενο απόκρυψης και αδιαφανών χειρισμών», καθώς και ότι το «δημοσιονομικό πρόβλημα της χώρας οφείλεται επίσης στο ότι η εξουσία και το κράτος δεν σεβάστηκαν και κατασπατάλησαν τους όποιους φόρους των Ελλήνων φορολογουμένων».⁷⁷² Η νεοφιλελεύθερη οικονομία τίθεται και πάλι –έστω μέσω θεωρητικών αφηγήσεων- στο επίκεντρο και ειδικά η σχέση της με τους θεσμούς, έστω και αν στην περίπτωση του πρωθυπουργού δίνεται -εύλογα- ιδιαίτερη βαρύτητα στην παθογένεια του ελληνικού πολιτικού συστήματος σ' αυτή την ανάγκη αναθεώρησης πρωτίστως του πολιτικού και των υποδιαίρεσών του και δευτερευόντως της οικονομίας και της ανάγκης «απόδρασης» του πολιτικού από τα «πλοκάμια» του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου που κατά γενική ομολογία «γεννάει κρίσεις». Ο πρωθυπουργός της χώρας, δεν αναφέρεται –έστω και έμμεσα- στην ανάγκη του κρατικού παρεμβατισμού στους τομείς που έχει εισέλθει η οικονομία και την ανάγκη

⁷⁷¹ Η πηγή αντλήθηκε από την επίσημη ιστοσελίδα του Γεωργίου Α. Παπανδρέου: <http://archive.papandreou.gr/papandreou/content/Document.aspx?d=6&rd=7739474&f=17218&rf=-1853366823&m=12885&rm=9638694&l=2> [Στο εξής: Παπανδρέου, 2010]. (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2019).

⁷⁷² Παπανδρέου, 2010, ό.π.

επανασύστασης των σχέσεων οικονομίας και κοινωνίας, καθώς και στην ανάγκη να επανενταχθεί η πρώτη στο κοινωνικό πλαίσιο με «όχημα» το πολιτικό σύστημα που θα δημιουργήσει τους αντίστοιχους θεσμούς αναχαίτισης του νεοφιλελεύθερου δόγματος.

Πέμπτη 22 Απριλίου 2010: Μεγάλη απεργία και Μέγαρο Μαξίμου.

Μεγάλη απεργία που διοργανώνουν η ΑΔΕΔΥ και το ΠΑΜΕ με συμμετοχή πάνω από 15.000 εργαζομένων, την ίδια στιγμή που κλιμάκιο της τρόικας επιθεωρεί τα αρμόδια υπουργεία για το ενδεχόμενο προσφυγής της Ελλάδας στον μηχανισμό στήριξης.

Στο Μέγαρο Μαξίμου διεξάγεται άτυπο Υπουργικό Συμβούλιο με θέμα συζήτησης την υποβολή του αιτήματος για την ενεργοποίηση του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας με τα σενάρια χρεωκοπίας της χώρας να εντείνονται. Μάλιστα, μεγάλοι επενδυτικοί οίκοι όπως είναι η Goldman Sachs, εκτιμούν ότι η αναδιαπραγμάτευση του χρέους είναι η μοναδική λύση για να αντιμετωπισθεί το υπέρογκο δημόσιο χρέος. Εντωμεταξύ, στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής κατέθεσε η γραμματέας του Μιχάλη Χριστοφοράκου, Κατερίνα Τσακάλου, για την υπόθεση «Siemens»,⁷⁷³ ενώ το ΠΑΣΟΚ «έκανε δεκτή {...} στην εξεταστική επιτροπή της Βουλής για το Βατοπέδιο, την πρόταση της αξιωματικής αντιπολίτευσης να προκληθεί ως μάρτυρας ο Υπουργός Οικονομικών Γ. Παπακωνσταντίνου», σε «μια κίνηση αντιπερισπασμού προκειμένου να μη δώσει άλλοθι αποχώρησης στη Ν.Δ.».⁷⁷⁴ Εντωμεταξύ, πολιτική αντιπαράθεση ανάμεσα στη Ν.Δ. και στο ΠΑΣΟΚ προκαλεί «το τελεσίγραφο του υφυπουργού Προστασίας του Πολίτη Σπ. Βούγια προς της SAIC, στο οποίο γνωστοποιείται η πρόθεση καταγγελίας της σύμβασης του C-41...», με τα «κόμματα της αριστεράς δια του Θ. Παφίλη (ΚΚΕ) και του Δ. Παπαδημούλη (ΣΥΡΙΖΑ)» να χαρακτηρίζουν «την "κόντρα" μεταξύ ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ. "σύγκρουση συνενόχων που προαναγγέλλει συγκάλυψη και συμψηφισμό».⁷⁷⁵

Σημαντική ημερομηνία η Πέμπτη 22 Απριλίου 2010, καθώς μέσα σε ένα κλίμα πολιτικής και οικονομικής αβεβαιότητας και την ώρα που κλιμάκιο της τρόικας επιθεωρεί τα αρμόδια υπουργεία, πραγματοποιείται μεγάλη απεργιακή κινητοποίηση

⁷⁷³ Ενημερωνόμαστε από την εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» (έντυπη έκδοση), την επόμενη ημέρα (23/04/2010), στο άρθρο με τίτλο «"Καίει" υπουργούς της Ν.Δ. η γραμματέας του Χριστοφοράκου», του Αντώνη Γαλανόπουλου, στη σελίδα 7.

⁷⁷⁴ Διαβάζουμε στην εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» (έντυπη έκδοση), 23/04/2010, στο άρθρο με τίτλο «Συμφωνία ΠΑΣΟΚ να κληθεί ο Παπακωνσταντίνου για το Βατοπέδιο», με υπογραφή Α.Ε.Μ., στη σελίδα 7.

⁷⁷⁵ «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» (έντυπη έκδοση), 23/04/2010, στο ρεπορτάζ του Αντώνη Γαλανόπουλου με τον τίτλο «Καταγγελία για C4I», στο άρθρο με τίτλο «"Καίει" υπουργούς της Ν.Δ. η γραμματέας του Χριστοφοράκου», του ίδιου, στη σελίδα 7.

που διοργανώνει η ΑΔΕΔΥ και το ΠΑΜΕ με συμμετοχή πάνω από 15.000 εργαζομένων, ενώ την ίδια ώρα διεξάγεται υπουργικό συμβούλιο με «ατζέντα» την ένταξη της χώρας στον μηχανισμό στήριξης. Οι κινητοποιήσεις λαμβάνουν χώρα στο κέντρο της Αθήνας και πιο συγκεκριμένα στην Πλατεία Κλαυθμώνος, όπου και οι διαδηλωτές πραγματοποιούν πορεία έως τη Βουλή. Κατά τη διάρκεια της πορείας υπάρχουν μικροεντάσεις ανάμεσα σε αντιεξουσιαστές και στην αστυνομία στο ύψος της οδού Σταδίου και στην Πλατεία Συντάγματος μπροστά από το Υπουργείο Οικονομικών. Οι συνδικαλιστές διοργανωτές της κινητοποίησης κάνουν λόγο για «επιστροφή στη δεκαετία του '50», ενώ ο επικεφαλής του ΣΥΡΙΖΑ Αλέξης Τσίπρας τονίζει ότι η κυβέρνηση δεν έχει κανένα δικαίωμα να παραδώσει τη λαϊκή εντολή που της δόθηκε στην εκλογική αναμέτρηση του Οκτωβρίου σε τεχνοκράτες, αναφέροντας ότι πρόκειται για εκτροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος. Στη συγκέντρωση του ΠΑΜΕ η γενική γραμματέας του ΚΚΕ Αλέκα Παπαρήγα δηλώνει ότι δεν υπάρχει δίλημμα, καθώς σ' όλες τις περιπτώσεις αυτός που θα ηττηθεί είναι ο ελληνικός λαός τον οποίο και καλεί σε κινητοποιήσεις.⁷⁷⁶ Παρατηρείται κλιμάκωση των κινητοποιήσεων καθώς εκτός της Πρωτομαγιάς, ετοιμάζονται διαδηλώσεις των εκπαιδευτικών στις 4 Μαΐου και των Πανεπιστημιακών στις 5 Μαΐου. Ειδικά η τελευταία ημερομηνία θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο σε αυτό που αποκαλούμε «ριζοσπαστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας».

Την ίδια ημέρα, ο Πρωθυπουργός, στο Υπουργικό Συμβούλιο, το οποίο πραγματοποιήθηκε μέσα σε βαρύ κλίμα, τονίζει ότι θα προτιμούσε η αίτηση και η ενεργοποίηση του μηχανισμού στήριξης να πραγματοποιηθούν γύρω στις 9 Μαΐου, γιατί η Ελλάδα στις 18-19 Μαΐου θα πρέπει να αποπληρώσει ομολογιακό δάνειο. Οι ευθύνες για τον ίδιο είναι πολλές καθώς θα είναι ο πρώτος Πρωθυπουργός που θα οδηγήσει τη χώρα σε ένα μηχανισμό στον οποίο μετέχει το Δ.Ν.Τ. Στο Υπουργικό Συμβούλιο, τα μέλη του υπουργικού συμβουλίου συμφωνούν και στηρίζουν την πρόταση του πρωθυπουργού, με τη Λούκα Κατσέλη να υποστηρίζει ότι αυτή η ενέργεια πρέπει να γίνει άμεσα, ενώ η Άννα Διαμαντοπούλου προτείνει δημόσια διαβούλευση με κόμματα και φορείς. Οι Βενιζέλος, Πάγκαλος, Χρυσόχοϊδης, Λοβέρδος και Μπατζελή – σύμφωνα με πληροφορίες των δημοσιογράφων– τονίζουν ότι δεν πρέπει να φανεί ότι η χώρα οδεύει προς την ένταξη στον μηχανισμό στήριξης δίχως

⁷⁷⁶ Πηγή της είδησης από την εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», την Παρασκευή 23 Απριλίου 2010, στο άρθρο «Προς νέα απεργία 5 Μαΐου», στη σελίδα 18.

διαπραγμάτευση, αλλά και ότι πρέπει να διασαφηνιστούν οι όροι συμμετοχής της Ελλάδας στην όλη διαδικασία. Ο δε Γ. Παπακωνσταντίνου, Υπουργός Οικονομικών, ζητά να ολοκληρωθούν πρωτίστως οι διαπραγματεύσεις με την τριμερή ομάδα επιτήρησης που βρίσκεται στη χώρα (Ε.Ε. Ε.Κ.Τ., Δ.Ν.Τ.) οι οποίες χρειάζονται περίπου δέκα ημέρες. Σύμφωνα με τη διαδικασία, μετά την αίτηση της Ελλάδας θα πρέπει να γνωμοδοτήσει η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα για την αδυναμία δανεισμού της Ελλάδας και αμέσως μετά θα γίνει η ενεργοποίηση του μηχανισμού στήριξης. Πρόθεση της κυβέρνησης είναι να ενεργοποιηθεί πρώτα η στήριξη από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα, ενώ εναλλακτικά, στην περίπτωση που δεν δανεισθούμε έγκαιρα, προτάθηκε το ενδεχόμενο βραχυπρόθεσμων δανείων από τα υπόλοιπα μέλη της ευρωζώνης.⁷⁷⁷

Η κυβέρνηση επιρρίπτει ευθύνες στη Ν.Δ. για τη χρεωκοπία, η δεύτερη, αποποιείται των ευθυνών της κυβέρνησης Καραμανλή θεωρώντας το ΠΑΣΟΚ υπεύθυνο για τη χρεωκοπία της χώρας καθώς δεν έλαβε τα μέτρα που η προηγούμενη κυβέρνηση είχε προγραμματίσει (σύμφωνα με τη Ν.Δ.), με αποτέλεσμα το έλλειμμα να διογκωθεί στο 13,6% σύμφωνα με την έρευνα της Eurostat.⁷⁷⁸

Παρασκευή 23 Απριλίου 2010: Διάγγελμα του Πρωθυπουργού Γ. Α. Παπανδρέου από το Καστελόριζο.⁷⁷⁹

Η επόμενη σημαντική ημερομηνία είναι η επόμενη ημέρα όπου και πραγματοποιείται το διάγγελμα του Πρωθυπουργού από το Καστελόριζο. Η σημειωτική ανάλυση που ακολουθεί είναι αρωγός στην αναζήτηση συμβόλων στην αναγγελία της είδησης ότι η Ελλάδα θα ενταχθεί στον μηχανισμό στήριξης των εταίρων για να «επιβιώσει» οικονομικά». Αρωγός σ' αυτή την προσπάθεια να αναδειχθεί το σημασιολογικό περιεχόμενο και να κατανοηθεί πληρέστερα το διαμεσολαβημένο γεγονός, είναι οι

⁷⁷⁷ Διαβάζουμε στη εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» (έντυπη έκδοση), με ημερομηνία 23/04/2010, στο άρθρο «Κλείδωσε η προσφυγή, παίζεται η ημερομηνία», του Πάνου Σώκου, στη σελίδα 5.

⁷⁷⁸ Για την έρευνα της Eurostat διαβάζουμε στην εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» (έντυπη έκδοση), στις 23 Απριλίου του 2010, στο άρθρο του Κώστα Μοσχονά, με τίτλο «Εκτροχιασμός στο 13,6%», στη σελίδα 3. Στο ίδιο φύλλο και ημερομηνία, στη σελίδα 5, στα ρεπορτάζ με τίτλους «Κατά της Ν.Δ.», του Πάνου Σώκου, στο «Κλείδωσε η προσφυγή, παίζεται η ημερομηνία» και «Υπευθυνότητα -και όχι κατεβασμένα ρολά- συνέστησε η Ν.Δ.», της Χριστίνας Κοραή, διαβάζουμε για την πολιτική διαμάχη ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα.

⁷⁷⁹ Ολόκληρο το διάγγελμα του Γ. Παπανδρέου μπορείτε να παρακολουθήσετε στο επίσημο κανάλι του Πρωθυπουργού στο «YouTube» με τον τίτλο «Δήλωση Πρωθυπουργού από Καστελόριζο», στις 23 Απρ 2010: https://youtu.be/4pC_d1M82uQ (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2019). και να διαβάσετε στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα ειδήσεων «The Times of Change (TOC)»: <https://www.thetoc.gr/politiki/article/aprilios-2010-to-diaggelma-papandreou-apo-to-kastelorizo> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2010).

τρεις τάξεις νοηματοδότησης του Charles Peirce,⁷⁸⁰ το γλωσσολογικό, το αναλογικό και το μετωνυμικό.⁷⁸¹

Στο αναλογικό μέρος, η πλειονότητα των Ελλήνων παρακολουθεί από τους τηλεοπτικούς δέκτες τον Πρωθυπουργό της χώρας Γεώργιο Α. Παπανδρέου, να εκφωνεί διάγγελμα από το γραφικό Καστελόριζο του νησιώτικου συμπλέγματος των Δωδεκανήσων.⁷⁸² Ο ίδιος ντυμένος με μπλε σκούρο κοστούμι, λευκό πουκάμισο και με μωβ γραβάτα εκφωνεί διάγγελμα σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα προσφεύγει στον μηχανισμό στήριξης του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ.). Σημειολογικά, το πράσινο καΐκι με την ελληνική σημαία, που φαίνεται στην αρχή του τηλεοπτικού πλάνου να περνά πίσω από τον πρωθυπουργό, ακόμη και ο καπετάνιος που φυσιογνωμικά φέρει στον πρωθυπουργό, παραπέμπουν στο κόμμα που ηγείται ο Γ. Παπανδρέου (ΠΑΣΟΚ) και στην Ελλάδα. Η ενδυμασία του Πρωθυπουργού, αλλά και η επιλογή της τοποθεσίας αποτέλεσαν πεδίο διαφόρων ερμηνειών από επικοινωνιολόγους, σημειολόγους και άλλους ειδικούς του συμβολισμού της εικόνας!⁷⁸³ Οι απόψεις πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους. Το κοστούμι με τη

⁷⁸⁰ Μεθοδολογία που θα δούμε και στην εμπειρική έρευνα που διεξάγουμε σε επόμενο κεφάλαιο.

⁷⁸¹ Peirce C. (1981). *Η Λογική ως Σημειωτική: Η θεωρία των Σημείων, Κείμενο σημειολογίας*. Αθήνα: Νεφέλη. [Στο εξής: Peirce, 1981], σσ. 172-204.

⁷⁸² Σημείωση, πως το ταξίδι του Πρωθυπουργού στο Καστελόριζο είχε κανονισθεί μία εβδομάδα πριν, από τις 16 Απριλίου 2010 δηλαδή.

⁷⁸³ Ο Γιάννης Σκαρπέλος, στο τελευταίο του πόνημα, σχηματικά παραθέτει τη λατινική παροιμία «*De coloribus disputantium*», που σημαίνει πως «δεν μπορεί να υπάρξει συζήτηση με επιχειρήματα σχετικά με το γούστο και τα χρώματα». {Σκαρπέλος, Γ. (2019). *τα αβέβαια σημεία*. Αθήνα: Τόπος. [Στο εξής: Σκαρπέλος, 2019], σ. 19}. Ο λόγος στην ενδυματολογική προτίμηση του Πρωθυπουργού και πιο συγκεκριμένα στο «*επίπεδο του μεμονωμένου ρούχου*», που ως «*αντικείμενο της ιστορικής έρευνας παραμένει αμφίβολο: τότε ένα ενδυματολογικό κομμάτι αλλάζει όντως, τότε έχουμε δηλαδή ιστορία;*» {Barthes, R. (2018). «*Το Μπλε είναι φέτος στη Μόδα...*». *Κείμενα για την ένδυση και τη μόδα* (μτφρ. Β. Πατσογιάννης). Αθήνα: Πλέθρον. [Στο εξής: Barthes, 2016], σ. 11}. Σύμφωνα με τον Barthes, οι απαντήσεις «*τόσο στο επίπεδο της ανάλυσης όσο και στο επίπεδο της σύνθεσης*», είναι «*ανεπαρκείς*» (Barthes, 2016, σ. 10). Δεν έχει προσδιοριστεί με λίγα λόγια ποιο «*είναι το αξιολογικό σύστημα που {...} συγκροτεί*», το «*ενδυματολογικό σύστημα*», δηλαδή ποιοι είναι οι «*περιορισμοί*», (οι) απαγορεύσεις, (οι) ανοχές, (οι) παρεκκλίσεις, (οι) ακρότητες, (οι) συνδυασμοί και (οι) αποκλεισμοί {...}» (Barthes, 2016, σ. 11). Διευκρινίζουμε σ' αυτό το σημείο πως ο Barthes αναφέρεται στην ιστορία της ενδυμασίας ενώ εμείς προσπαθούμε αφαιρετικά και μέσω σημειωτικών αναφορών να προσδιορίσουμε την πολιτική σημασία της συγκεκριμένης ενδυμασίας. «*Το ένδυμα υποτίθεται ότι είναι πάντα το ειδικό σημαίνον ενός σημαίνοντος που είναι εξωτερικό προς αυτό (εποχή, χώρα, κοινωνική τάξη)*» (Barthes, 2016, σ. 13). Ο ιστορικός όμως σύμφωνα με τον Barthes «*ακολουθεί άλλοτε την ιστορία του σημαίνοντος*» και «*άλλοτε του σημαίνοντος*» (Barthes, 2016, σ. 13). Αυτό που μας ενδιαφέρει (ή που έπρεπε να ενδιαφέρει τον ερευνητή κατά τον Barthes) είναι «*η τάση κάθε σωματικού καλύμματος να εντάσσεται σε ένα οργανωμένο, κανονιστικό, κοινωνικά καταξιωμένο μορφικό σύστημα*» (Barthes, 2016, σ. 15). Ο ίδιος, στην προσπάθειά του να ορίσει το γενικό σύνολο της ενδυμασίας και της ένδυσης (θα εξηγήσουμε τη διαφορά), προβαίνει σε έναν παραλληλισμό του ανωτέρου συνόλου με τον αντίστοιχο που δημιουργήσε ο γλωσσολόγος Saussure. Όπως δηλαδή ο τελευταίος διαχωρίζει τη γλώσσα (ως έναν «*κοινωνικό θεσμό*») από την ομιλία (ως μια «*ατομική ενέργεια*»), έτσι και ο Barthes διαχωρίζει την ενδυμασία («*μία θεσμική πραγματικότητα, βαθιά κοινωνική, ανεξάρτητη από το άτομο, η οποία είναι κάτι σαν μια συστηματική, κανονιστική δεξαμενή από την οποία αυτό αντλεί την αμφίεσή του*»), από την ένδυση (ως μια «*ατομική πραγματικότητα*») (Barthes, 2016, σ. 18). Εμείς αναφερόμαστε στην ενδυμασία, στη μετάβαση δηλαδή από την ένδυση (εν

γραβάτα δίνει την επισημότητα, το κύρος, αλλά και την αξιοπιστία και εμπιστοσύνη που αρμόζει σε ένα γεγονός τόσο σοβαρό για την πλειονότητα των Ελλήνων πολιτών. Το λευκό πουκάμισο επίσης επιλογή «μονόδρομος» ενδυματολογικά σύμφωνα με τον «κώδικα αξιών» (dress code) των πολιτικών, με το λευκό να συνάδει με την καθαρότητα και την αγνότητα ίσως των προθέσεων του Πρωθυπουργού, αλλά και του οικισμού που διακρίνουμε ακριβώς από πίσω του, με την παραδοσιακή δωδεκανησιακή αρχιτεκτονική. Η επιλογή της γραβάτας διχάζει. Άλλοι την κρίνουν «πένθιμη», ταιριαστή με τα νέα που φέρει ο επικεφαλής της κυβέρνησης, ειδικά στη σκούρα απόχρωσή του όπως είναι και το χρώμα της γραβάτας του πρωθυπουργού. Άλλοι, θεωρούν το μωβ το χρώμα που αντιπροσωπεύει τα αγαθά κίνητρα, την ηθική, την αυτοθυσία την ηρεμία, την αλήθεια. Άλλοι κρίνουν ότι ξεκαθαρίζει φόβους και καταπιεσμένα συναισθήματα, ενώ δηλώνει την έκφραση του καθήκοντος που μέσα από τη θυσία οδηγεί στην δικαίωση και την ολοκλήρωση. Ορισμένοι, συνδέουν το συγκεκριμένο χρώμα⁷⁸⁴ με την ευημερία, τα πλούτη και την αυξημένη

προκειμένου ένα κοστούμι, προσωπική επιλογή ενός φυσικού προσώπου), στην ενδυμασία, όπως περιγράφεται ανωτέρω από τον Barthes. Το ένδυμα «απελευθερώνεται» από τις «αιτιότητες» («προστασία, αιδώς, καλλωπισμός»), στις οποίες ήταν εγκλωβισμένο και λαμβάνει το χαρακτήρα ενός «μηνύματος {...} ενός σημειολογικού συστήματος {...}» (Barthes, 2016, σ. 48), όπου σημεινόμενο το επίσημο ένδυμα του Πρωθυπουργού (ένδυμα δυτικού τύπου -κυρίως αγγλικού, όταν και «κυριαρχεί» από τα τέλη του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όπου μεταλαμπαδεύεται και σε άλλες χώρες όπως π.χ. η Γαλλία- όπου έχει την «καταγωγή» του μορφικά από τους «Κουακέρους» και ιδεολογικά από τον «εκδημοκρατισμό της κοινωνίας») λόγω της πολιτικής σημασίας του ίδιου του γεγονότος και σημαίνουν, η «μορφή», το «αξεσουάρ», το ίδιο το ένδυμα (Barthes, 2016, σσ. 53, 96). Έχουμε δηλαδή μια «εκφραστική συγγένεια», μια «ταυτολογία», όπου «το ένα παραπέμπει στο άλλο», με λίγα λόγια μια «σημασιοδότηση» ανάμεσα στα δύο σημεία (Barthes, 2016, σ. 48). Υιοθετώντας λοιπόν το «σύστημα της μόδας» του Barthes «ανακαλύπτουμε» την «επαλληλία πολυάριθμων συστημάτων νοήματος» (τον «ενδυματολογικό κώδικα» με λίγα λόγια), μέσω μιας ανάλυσης που στηρίζεται στη δική μας «αίσθηση», γεγονός που όπως αναφέρει ο Barthes πιθανότατα να σοκάρει «τα στηριγμένα στο πείραμα θετικιστικά ήθη» (Barthes, 2016, σ. 113).

⁷⁸⁴ Αναφορικά με τη σημειολογία του χρώματος και την πολιτισμική του ανάχνηση (βλ. και σχετικές αναφορές στη συγκεκριμένη ενότητα), χρησιμοποιούμε αυθαίρετα και αφηρημένα, βασικούς κανόνες σημειωτικής όπως τους εισήγαγε ο Roland Barthes. Σκοπός μας είναι περισσότερο η «οπτικοποίηση» της επικοινωνίας και λιγότερο η εκπόνηση μίας σημειωτικής ανάλυσης με ορισμένη μεθοδολογία, απόρροια του νεοσύστατου του εγχειρήματος «ανάλυση του χρώματος» και γενικά του «περιορισμένου ενδιαφέροντος» από την πλευρά των κοινωνικών επιστημών (Σκαρπέλος, 2019, σ. 19). Προβαίνουμε δηλαδή σε μία επιφανειακή αναφορά, που αφορούν στα «σημεία» {βλ. Barthes, R. (1988). *Εικόνα – Μουσική – Κείμενο*. Αθήνα: Πλέθρον. [Στο εξής: Barthes, 1988], σ. 38, στο Σκαρπέλος, 2019, σ. 15}, που όπως αναφέρει ο Γιάννης Σκαρπέλος αποκωδικοποιώντας τον Barthes: «... που με τρόπο μονοσήμαντο δηλώνουν αυτό στο οποίο συμφωνούν ο δημιουργός και ο αποδέκτης του μηνύματος. Στην ευταξία της οπτικής επικοινωνίας...». (Σκαρπέλος, 2019, σ. 15). Ο ίδιος επισημαίνει: «το χρώμα είναι πρώτα και κύρια ένα κοινωνικό γεγονός, ένα πολιτισμικό γεγονός. Καμία νευρολογική ερμηνεία και καμία θετική επιστήμη δεν αρκεί για να ερμηνεύσουμε τις κοινωνικές χρήσεις, ερμηνείες, αξιολογήσεις, ιεραρχήσεις των χρωμάτων, και την αναδιάταξή τους στην πάροδο του χρόνου, ή τη διαφοροποίησή τους από τη μία κοινωνία στην άλλη». (Σκαρπέλος, 2019, σ. 19). Για το ίδιο θέμα προσθέτει: «το χρώμα {...} είναι ημι-συμβολικό και έτσι δεν επιτρέπει την καθιέρωση μιας μονοσήμαντης σχέσης ανάμεσα σε ένα χρώμα και ένα σημεινόμενο». (Σκαρπέλος, 2019, σ. 21). Για μία εμβάθυνση στις «ιδιότητες των χρωμάτων», στη «μεθοδολογία μελέτης τους», τους «βασικούς χρωματικούς όρους» κ.λπ. σας παραπέμπουμε στο ίδιο, Σκαρπέλος, 2019.

παραγωγικότητα, με πιο ενδιαφέρουσα σημειολογική παρατήρηση την υπέρβαση των ψευδαισθήσεων! Η επιλογή της τοποθεσίας και εκείνη υπόκειται στη διαδικασία της ανάλυσης. Γιατί το Καστελόριζο; Φανταστείτε ένα διάγγελμα που ανακοινώνει ουσιαστικά την υποβίβαση της ποιότητας της ζωής μας για ένα άγνωστο χρονικό διάστημα να γινόταν από το πολύβουο κέντρο της Αθήνας. Το ερώτημα παραμένει. Υπάρχουν, εξάλλου, και άλλα «ήσυχα» μέρη. Ίσως οι συντεταγμένες του νησιού, το γεγονός δηλαδή πως βρίσκεται στο νοτιοανατολικό σημείο της Ελλάδας, όπως αντίστοιχα βρίσκεται η χώρα μας στην Ευρώπη, να έχει τη δική της σημειολογία.⁷⁸⁵ Μπορεί και όχι. Η τοποθεσία ήρεμη. Τα νέα όχι. Τα ήρεμα νερά υποδέχονται τα λίγα καϊκια που μπορούμε να διακρίνουμε. Ο καιρός είναι πολύ καλός, ιδανικός θα λέγαμε για την εκκίνηση ενός ταξιδιού. Δεν προμηνύεται τρικυμία. Ίσως το μήνυμα να είναι διπλό ή και άλλο. Να τονιστεί φερ' ειπείν η ανάγκη να στραφούμε στον τουρισμό της χώρας, αυτό το κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο με τη μεγάλη αναπτυξιακή δυναμική για τη χώρα. Οι αναλύσεις ποικίλλουν, η ουσία παραμένει. Ο Πρωθυπουργός από το Καστελόριζο ανακοινώνει την ένταξη της χώρας στον μηχανισμό στήριξης του Δ.Ν.Τ.

Μετωνυμικά, η παρουσία του πρωθυπουργού όπως αναλύθηκε, η τοποθεσία με την αρχιτεκτονική αλλά και το φυσικό περιβάλλον όπως περιεγράφηκαν παραπάνω, δηλώνουν ότι το τηλεοπτικό «κάδρο» είναι αυστηρά μελετημένο ώστε το μήνυμα έστω και κωδικοποιημένο να φτάσει στον αποδέκτη. Ο τόνος της φωνής του Πρωθυπουργού, παρά τα δυσάρεστα νέα που φέρνει, είναι ήρεμος. Όλα στην εντέλεια, εκτός από την

⁷⁸⁵ Στην τηλεοπτική εκπομπή "360 Μοίρες" του καναλιού "Alpha TV" που παρουσιάζει η δημοσιογράφος Σοφία Παπαϊωάννου, ο π. Πρωθυπουργός Γεώργιος Παπανδρέου απαντάει στην ερώτηση "γιατί στο Καστελόριζο;": «Το Καστελόριζο για την Ελλάδα, για όλα αυτά που διαπραγματευόμαστε στην ευρύτερη περιοχή, για την ενέργεια, για τις υφαλοκρηπίδες και τα λοιπά έχει σημασία». Πηγή: Επίσημο κανάλι του "Alpha TV" στο "YouTube". Τίτλος εκπομπής: 360 Μοίρες | Γ. Παπανδρέου και Δ. Κουτσούμπας. 6 Ιουλ 2016. <https://youtu.be/EQtjz6Sx-Ig> (δείτε το σχετικό απόσπασμα από το 19.53" έως το 21.17") – (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2019). Ο συμβολικός ρόλος που διαδραμάτισε το συγκεκριμένο ακριτικό νησί αποτυπώνεται και στο γεγονός πως εννέα (9) χρόνια μετά, ο Κυριάκος Μητσοτάκης θα ξεκινήσει από εκεί την προεκλογικού εκστρατεία αναφέροντας ότι η παρουσία του δηλώνει: «...την ενότητα του έθνους μας που αποτελεί ασπίδα για την ασφάλεια της πατρίδας», με το Γραφείο Τύπου του ΠΑΣΟΚ να απαντά: «Χρειάστηκαν 10 χρόνια για να καταλάβει η ΝΔ και ο Κυριάκος Μητσοτάκης τη σημασία του Καστελόριζου και γιατί κάποιος θα το επέλεγε για να απευθυνθεί από εκεί στη διεθνή κοινότητα, σηματοδοτώντας όσα ανακάλυψε εσχάτως η ΝΔ». Πηγή: Εφημερίδα «ΤΑ ΝΕΑ». Άρθρο της δημοσιογράφου Μυρτώς Λιαλιούτη, με τον τίτλο «Από τον Γιώργο στον Αλέξη. Γιατί όλοι πάνε Καστελόριζο; - Οι συμβολισμοί πίσω από τις επισκέψεις στο νησί», που δημοσιεύθηκε στις 17 Ιουνίου 2019. <https://www.tanea.gr/2019/06/17/politics/giati-oloi-pane-kastellorizo-oi-symvolismoi-piso-apo-tis-episkepseis-sto-nisi/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2019). Τέλος, η δυναμική του συμβολισμού του «Καστελόριζου», αποδεικνύεται εν μέρει και από την επιλογή του τ. Πρωθυπουργού Αλέξη Τσίπρα να πραγματοποιήσει το διάγγελμα εξόδου της Ελλάδας από τους μηχανισμούς στήριξης σε ένα άλλο νησί (του Ιονίου αυτή τη φορά), την Ιθάκη, στις 21 Αυγούστου 2018. (Πηγή: επίσημο κανάλι του Πρωθυπουργού στο «YouTube». Τίτλος του WebTV της ΕΡΤ: «Διάγγελμα για την έξοδο της Ελλάδας από τα μνημόνια». https://youtu.be/ButU_WYxF98 προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2010).

οικονομία της χώρας και τη διοίκησή της για πολλά έτη, θα τολμούσαμε να αναφέρουμε. Το σχήμα όμως οξύμωρο. Από τη μια οι ευχάριστοι συνειρμοί που σηματοδοτεί η εικόνα, από την άλλη, η ζοφερή πραγματικότητα όπως αυτή «εκφράζεται» από τα νέα της προηγούμενης ημέρας όπου και έχει συνεδριάσει το υπουργικό συμβούλιο και έχει κοινοποιηθεί η «έκθεση της Eurostat (*General government deficit and debt - Greece*) η οποία συντάχθηκε βάσει των προτύπων του Ευρωπαϊκού Συστήματος Λογαριασμών (ESA 95)»,⁷⁸⁶ σύμφωνα με την οποία το έλλειμμα του 2009 αναθεωρείται από το 12,7% του ΑΕΠ στο 13,6% του ΑΕΠ (τελικά «κλείδωσε» στο 15,6% και το χρέος στο 126,8% του ΑΕΠ, δηλαδή στα 36,1 δισ. ευρώ).

Τέλος, στη γλωσσική ερμηνεία, ο πρωθυπουργός, στην αρχή του λόγου του επιρρίπτει ευθύνες –ως οφείλει και ως είθισται– στην προηγούμενη κυβέρνηση για τα «δεινά» της χώρας και δη για «τα ακατανόητα λάθη, τις παραλείψεις, τις εγκληματικές επιλογές και την καταιγίδα των προβλημάτων», με αναφορά στην απώλεια του κύρους και της αξιοπιστίας της χώρας από τους εταίρους της, αλλά και στην οικονομία που είναι «εκτεθειμένη στο έλεος της αμφισβήτησης και των ορέξεων της κερδοσκοπίας». Στην αποστροφή του λόγου του, ο κ. Παπανδρέου αναφέρεται στο έργο της κυβέρνησής του, ώστε να ανατραπεί «το αρνητικό κλίμα» και να ανακτηθεί η «αξιοπιστία μας». Ενδιαφέρουσα είναι η πρόταση που αφορά την ένταξη της Ελλάδας στον μηχανισμό στήριξης της οικονομίας της (κοινώς, το μνημόνιο νο1), όπου ο πρωθυπουργός αναφέρει ότι ύστερα «...από έναν πραγματικό μαραθώνιο, διεκδικήσαμε και καταφέραμε να οδηγηθούμε σε μια ισχυρή απόφαση της Ε.Ε. για την στήριξη της χώρας μας, με ένα πρωτόγνωρο, για την ιστορία και τα δεδομένα της Ε.Ε., μηχανισμό», ώστε η κυβέρνηση να καταφέρει να συνεχίσει το έργο της και να καταστήσει «την οικονομία μας βιώσιμη, ανταγωνιστική». Σκοπός λοιπόν της ένταξης, είναι να ορθοποδήσει η οικονομία της χώρας, για να «σταθεί η Ελλάδα στα πόδια της, δυνατή, για να αισθανθούν όλοι οι Έλληνες περήφανοι». Ο κ. Παπανδρέου βάλει κατά των αγορών που δεν ανταποκρίθηκαν είτε γιατί «δεν πίστεψαν στη βούληση της Ε.Ε., είτε γιατί κάποιοι αποφάσισαν να συνεχίσουν την κερδοσκοπία». Για τα δεινά της οικονομίας

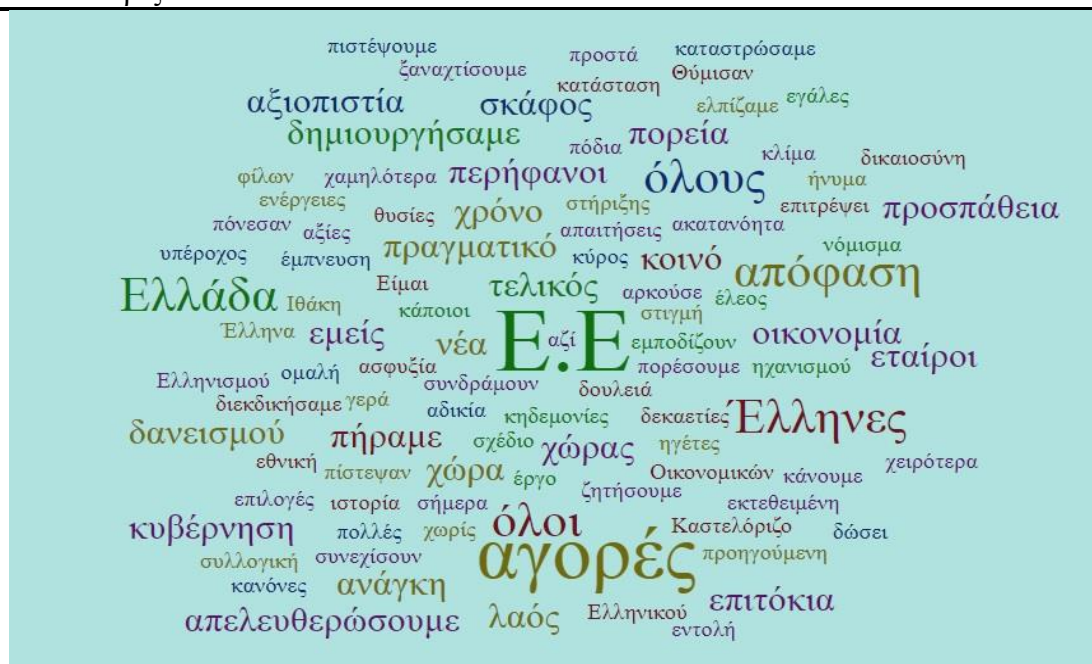
⁷⁸⁶ «...ως αποτέλεσμα της διόγκωσης του ελλείμματος στον κρατικό προϋπολογισμό, της τραγικής επιδείνωσης των αποτελεσμάτων επιχειρήσεων και φορέων του Δημοσίου που με βάση την ισχύουσα μεθοδολογία υπολογισμού του ελλείμματος από τη Eurostat έπρεπε να έχουν ενταχθεί στο δημοσιονομικό ισοζύγιο και στη σημαντική επιδείνωση του ισοζυγίου των ασφαλιστικών φορέων», διαβάζουμε στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας «ΤΟ ΒΗΜΑ», την 15/11/2010, στην ενότητα «Οικονομία», στο άρθρο με τον τίτλο «Eurostat Στο 15,4% το δημοσιονομικό έλλειμμα το 2009», από το «Το ΒΗΜΑ Team».
<http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=367252> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2019).

λοιπόν, σύμφωνα με τον πρωθυπουργό ευθύνονται οι αγορές με κίνδυνο μάλιστα να χαθούν οι «*θυσίες του Ελληνικού λαού*», για αυτό το λόγο είναι «...*ανάγκη εθνική και επιτακτική, να ζητήσουμε επισήμως από τους εταίρους μας την ενεργοποίηση του μηχανισμού στήριξης, που από κοινού δημιουργήσαμε στην Ε.Ε.*», δίνοντας «*εντολή στον Υπουργό Οικονομικών να κάνει τις απαραίτητες ενέργειες*». Στην επόμενη πρόταση λαμβάνουμε έμμεσα την απάντηση για την επιλογή της τοποθεσίας: «*οι εταίροι μας θα συνδράμουν άμεσα και αποφασιστικά, ώστε να παράσχουν στην Ελλάδα το απάνεμο λιμάνι που θα μας επιτρέψει να ξαναχτίσουμε το σκάφος μας...*». Ο όρμος που βρίσκεται ο πρωθυπουργός, είναι το «*απάνεμο λιμάνι*» όπου θα επιστρέψει η χώρα μετά την «*Οδύσσεια*», με το αναλογικό στοιχείο να ενισχύει το γλωσσικό καθώς τα ιστιοπλοϊκά που διακρίνονται στο πίσω μέρος του τηλεοπτικού πλάνου είναι προφανώς φτιαγμένα με «*γερά και αξιόπιστα υλικά*», με τις συνδηλώσεις να είναι ευχάριστες, παρά το γεγονός πως βρισκόμαστε σε «*μια δύσκολη πορεία, μια νέα Οδύσσεια για τον Ελληνισμό. Όμως, πλέον, ξέρουμε το δρόμο για την Ιθάκη και έχουμε χαρτογραφήσει τα νερά. Μπροστά μας έχουμε ένα ταξίδι με απαιτήσεις από όλους μας, αλλά με μια νέα συλλογική συνείδηση και κοινή προσπάθεια θα φθάσουμε εκεί ασφαλείς, πιο σίγουροι, πιο δίκαιοι, πιο περήφανοι*». Το ομηρικό έπος έλαβε μέρος κατά κύριο λόγο στη Θάλασσα, μέχρι ο ήρωας του Ομήρου να βρει την «*Ιθάκη*» του. Εδώ δεν εύχεται κανείς να είναι μακρύς ο γυρισμός σύμφωνα με την καθαφική «*Ιθάκη*». Οι συμβουλές του μεγάλου ποιητή –βασισμένες πάνω στον μύθο της Ομηρικής Οδύσσειας– στον οδοιπόρο της ζωής κάνουν λόγο για ένα μεγάλο ταξίδι ζωής γεμάτο περιπέτειες, αλλά χωρίς φόβο, καθώς τα οφέλη από αυτό θα είναι περισσότερα από τα «*δεινά*» που τον περιμένουν. Η επιλογή του τόπου «*επιβεβαιώνεται*» και από την πρόταση «*Η έμπνευση, η πίστη μας είναι ετούτος εδώ ο τόπος, από το Καστελόριζο, μέχρι την Κέρκυρα, από την Κρήτη μέχρι τον Έβρο, είναι αυτός ο υπέροχος λαός, είναι οι νέοι μας με τις δυνατότητες και τα οράματά τους*». Ο πρωθυπουργός ολοκληρώνει την ομιλία του με την ελπίδα «*...ότι, θα τα καταφέρουμε. Αρκεί εμείς οι Έλληνες να πιστέψουμε στις δυνατότητές μας, στις αξίες μας, στον ίδιο μας εαυτό*».

Το γλωσσολογικό υπόδειγμα τίθεται υπό ψηφιακή επεξεργασία μέσω ενός μοντέλου απεικόνισης της πληροφορίας, που ονομάζεται «*συννεφόμελο*» (word cloud).⁷⁸⁷ Το εν λόγω γράφημα μάς δίνει τη δυνατότητα να διευθετήσουμε χωρικά τις

⁷⁸⁷ Για την παραγωγή του συννεφόμελου (word cloud) χρησιμοποιήσαμε τον παρακάτω ιστότοπο: <https://worditout.com>. (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 15/7/2019).

Γράφημα 3. 2 «Συννεφόμελο»⁷⁸⁹ (word cloud): Διάγγελμα Πρωθυπουργού από το Καστελόριζο

⁷⁸⁸ Αρωγός μας σ' αυτή τη γλωσσολογική προσέγγιση με ψηφιακά μέσα είναι το κειμενογλωσσικό σύγγραμμα των Δημητρούλια, Ξ., Τικτοπούλου, Αικ. (2015). *Ψηφιακές λογοτεχνικές σπουδές*, Εκδόσεις Κάλυπτος, σσ. 208-209.

188

απελευθερώσουμε», «δικεκδικήσουμε», «ξαναχτίσουμε», «πιστέψουμε», «καταστρώσαμε», «μπορέσουμε», «κάνουμε» και το ουσιαστικό «ανάγκη», το οποία μάλιστα επαναλαμβάνεται δύο (2) φορές στην ίδια πρόταση στα $\frac{3}{4}$ του διαγγέλματος.⁷⁹⁰ Εντύπωση μας δημιουργεί πως οι λέξεις «λαός» (2 φορές) και «συλλογική» (1 φορά) δεν εμφανίζονται συχνά, ίσως επειδή η μεν πρώτη μπορεί να συνδεθεί με το αντίστοιχο κόμμα, η δε δεύτερη με τα κόμματα της «αριστεράς» που τη χρησιμοποιούν κατά κόρον. Παρατηρούμε μια συναισθηματική κυρίως χρήση των λέξεων, μια γλωσσική σύμβαση που συνάδει με την υποκειμενικότητα, εν προκειμένω του ομιλητή, παρά την προσπάθεια που καταβάλλει να δημιουργήσει την εντύπωση της «συμμετοχής». Η γλωσσική ανάλυση αναδεικνύει την πολιτική «μοναξιά» του ηγέτη της χώρας.

Σάββατο 1 Μαΐου 2010: Μεγάλες κινητοποιήσεις στην επέτειο της Εργατικής Πρωτομαγιάς.

«Για τέσσερις ολόκληρες ώρες η διαδρομή από το Αρχαιολογικό Μουσείο μέχρι τη Βουλή ήταν γεμάτη με ανθρώπους όλων των ηλικιών που διαδήλωναν. Αν και πολιτικά κόμματα και συνδικάτα προσπάθησαν να τους διασπάσουν, διοργανώνοντας συγκεντρώσεις σε διαφορετικά σημεία, ο περισσότερος κόσμος κατέβηκε στους δρόμους αυθόρμητα και όλοι έφτιαζαν μια μεγάλη και ενωμένη διαδήλωση.»⁷⁹¹

Πολύ μεγάλη συγκέντρωση την εργατική πρωτομαγιά. Το ΠΑΜΕ συγκεντρώνεται στην Πλατεία Συντάγματος και οι ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ-ΕΚΑ στην Πλατεία Κλαυθμώνος. Το πλήθος αποτελείται από μισθωτούς, συνταξιούχους, νεολαίους, μετανάστες και άλλους. Η συγκέντρωση έχει όλα τα συμβατικά χαρακτηριστικά που έχουν οι αντίστοιχες κινητοποιήσεις που οργανώνουν κόμματα της «αριστεράς» και οι συνδικαλιστικές οργανώσεις. Το ίδιο και τα συνθήματα. «*Νόμος είναι το δίκαιο του εργάτη*», «*Στην ενότητα η δύναμή μας*» κλπ. Το ίδιο και στα πανό: «*Ταξική ενότητα-αντεπίθεση*», «*Απεργία για θέσεις εργασίας-μισθούς-συντάξεις*» κ.λπ. Αξιοσημείωτη είναι η συμμετοχή κόσμου που δείχνει να μην έχει πρότερη κινηματική εμπειρία ή να ανήκει σε κάποια συλλογικότητα. Αυτό επιβεβαιώνεται και από συνθήματα όπως «*Μη μαντρώνεστε στα κόμματα*», «*Αλήτες, έρχεται η ώρα σας...*», «*Αυτοί εκεί μέσα, που*

⁷⁹⁰ Χωρίζουμε το διάγγελμα του πρωθυπουργού σε 4 μεγάλες παραγράφους. Η λέξη «ανάγκη» είναι παρούσα στο τέλος περίπου της 3^{ης} παραγράφου.

⁷⁹¹ Διαβάζουμε από τη Γεωργία Δαμά, στο άρθρο «*Ο Δρόμος της Οργής*» στην Ελευθεροτυπία της Δευτέρας 3 Μαΐου 2010, στη σελίδα 46.

αποφασίζουν, φταίνει. Να το κάψουν το μπ... Να τα σπάσουν όλα», «Φέρτε πίσω τα κλεμμένα», «Την κρίση να πληρώσουν αυτοί που τη δημιούργησαν», «Εξήντα χρόνια τώρα ληστεύουν τα Ταμεία, οι τράπεζες, το κράτος και η ολιγαρχία», «Όταν λένε ότι θα πάρουν μέτρα, εννοούν τα δικά μας», «Δεν χρωστάμε, μας χρωστάνε», «Η μόνη γιάφκα είναι η Βουλή κι έχει τους μπάτσους για καλαμωτή», «Φορολογήστε τους πλούσιους» και άλλα πολλά.⁷⁹² Το κοινό είναι πλέον ετερόκλητο. Η οργή εξαπλώνεται όπως και ο πληβειακός χαρακτήρας της διαδήλωσης ο οποίος εκδηλώνεται μπροστά από το κτήριο της Βουλής, όπου λαμβάνουν χώρα και επεισόδια της αστυνομίας με διαδηλωτές, με την πρώτη να χρησιμοποιεί δακρυγόνα και χειροβομβίδες κρότου-λάμψης. Συγκρούσεις γίνονται και σε άλλους χώρους, όπως στην οδό Σταδίου, στην Πανεπιστημίου, στην πλατεία Κοραή, στην πλατεία Ομονοίας, στην οδό Στουρνάρη, έξω από το Πολυτεχνείο, στην πλατεία Εξαρχείων, με τις συγκρούσεις να εξαπλώνονται σε όλο σχεδόν το κέντρο της Αθήνας. Αρκετοί τραυματίες (και από τις δύο πλευρές) και 27 προσαγωγές στη Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής, είναι ο απολογισμός της ημέρας. Οι «παρατάξεις» ανασυντάσσονται καθώς σε τέσσερις (4) ημέρες είναι προγραμματισμένη η γενική απεργία που διοργανώνει η ΑΔΕΔΥ,⁷⁹³ η ΓΣΕΕ⁷⁹⁴ και η ΓΣΕΒΕΕ.⁷⁹⁵

Δευτέρα 3 Μαΐου 2010: Η Ελλάδα ζητάει οικονομική βοήθεια από την «Τρόικα».⁷⁹⁶

Η Ελλάδα, αιτείται 80 δις € από 15 Ευρωπαϊκές χώρες και 30 δις € από το Δ.Ν.Τ. Το τριετές πρόγραμμα δανεισμού δημοσιεύεται.⁷⁹⁷ Το νομοσχέδιο που κατατίθεται τις επόμενες ημέρες στη Βουλή συμπεριλαμβάνει ένα σκληρό πακέτο μέτρων ύψους 41,6 δις ευρώ που θα πλήξουν τα μεσαία και μικρά κοινωνικά στρώματα. Πιο συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά στους δημόσιους υπαλλήλους, καταργείται το δώρο Χριστουγέννων και του Πάσχα και το επίδομα αδείας (εξαιρούνται οι υπάλληλοι της βουλής με τα επιδόματά τους να μειώνονται κατά 8%). Οι περικοπές των επιδομάτων στο δημόσιο είναι της τάξης του 20% και των μισθών 10%. Οι αριθμοί μεταφράζονται σε απώλειες

⁷⁹² Τα συνθήματα αλιεύθηκαν από την έντυπη έκδοση της εφημερίδας «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», τη Δευτέρα 3 Μαΐου 2010, στο άρθρο «Ο δρόμος της οργής», της Γεωργίας Δαμά, σ. 46.

⁷⁹³ Ανώτατη Διοίκηση Ενώσεων Δημόσιων Υπαλλήλων.

⁷⁹⁴ Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας.

⁷⁹⁵ Γενική Συνομοσπονδία Επαγγελματιών Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας.

⁷⁹⁶ Η Τρόικα αποτελείται από τρία θεσμικά όργανα. την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Κομισιόν), την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ).

⁷⁹⁷ Από το 2010 έως το 2013, αλλά η συνολική του διάρκεια θα είναι τέσσερα χρόνια, έως το 2014 δηλαδή όπου ο στόχος είναι η μείωση του ελλείμματος του προϋπολογισμού.

τουλάχιστον δύο μισθών και συντάξεων με το πρόσθετο βάρος των φόρων, καθώς και μεταρρυθμίσεις στο ασφαλιστικό και εργασιακό. Δίνεται ένα "μπόνους" 1000 ευρώ ως δώρα Χριστουγέννων - Πάσχα και επίδομα αδείας στους Δ.Υ. και 800 ευρώ στους συνταξιούχους, σε μια προσπάθεια της κυβέρνησης να κατευνάσει την κοινωνική κατακραυγή. Τα κεκτημένα των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα ανατρέπονται -με την αντιπολίτευση από τα «αριστερά» να κάνει λόγο για «εργασιακό μεσαίωνα»- καθώς το «μπόνους» τώρα αφορά τους επιχειρηματίες. Αυξάνεται ο αριθμός των απολύσεων, μειώνονται οι αποζημιώσεις και το εφάπαξ, ο κατώτατος μισθός ορίζεται στα 560 ευρώ (από 740 ευρώ), προωθείται η μερική απασχόληση, αυξάνεται ο χρόνος εργασίας κ.α.. Οι φόροι σε τσιγάρα, ποτά, καύσιμα, φόρο πολυτελείας, αυξάνονται. Πολύ κερδοφόρες επιχειρήσεις υποχρεώνονται να καταβάλλουν 600 εκατ. ευρώ ως έκτακτη εισφορά, μέτρο που λαμβάνεται πιθανότατα για να κατευνάσει τη λαϊκή αγανάκτηση. Διαρθρωτικά μέτρα συμπεριλαμβάνουν την ενίσχυση των επιχειρήσεων, των τραπεζών, την απελευθέρωση των επαγγελμάτων και της αγοράς ενέργειας, ενώ περικόπτονται 2,1 δις ευρώ από το πρόγραμμα δημόσιων δαπανών. Η πλειονότητα των ξένων μέσων σχολιάζει τα αυστηρά μέτρα λιτότητας πραγματοποιώντας αναφορά στο σύνολό τους για τις «θυσίες» που καλείται να καταβάλει (και πάλι) ο ελληνικός λαός.⁷⁹⁸ Ο αντιπρόεδρος της Βουλής, υπουργός και καθηγητής της ΑΣΟΕΕ, Μανώλης Δρεττάκης, σε άρθρο του θα δηλώσει πως «για πρώτη φορά τα τελευταία 35 χρόνια παίρνονται τέτοια πρωτοφανή, αντικοινωνικά και αντιαναπτυξιακά μέτρα...».⁷⁹⁹

Τετάρτη 5 Μαΐου 2010: Η μαζικότερη κινητοποίηση πριν τους..... «Αγανακτισμένους».

Η μαζικότερη κινητοποίηση εναντίον του μνημονίου (πριν τον Μάη και τον Ιούνιο του 2011), λαμβάνει χώρα στις 5 Μαΐου, στην πανελλαδική απεργία που προκηρύσσουν το ΠΑΜΕ, η ΓΣΕΕ, η ΑΔΕΔΥ, καθώς και τοπικά συνδικάτα, στο κέντρο της Αθήνας. Κάποια μέσα αναφέρουν, ότι οι διαδηλωτές ήταν γύρω στους 300.000. Δυστυχώς, η μεγάλη απεργιακή κινητοποίηση αμαυρώνεται από τα τραγικά γεγονότα στη Σταδίου 23, όπου τρία άτομα εγκλωβίζονται στην «Marfin Bank» και χάνουν τη ζωή τους από ασφυξία. Αιτία, η πυρκαγιά εντός του κτηρίου από ρίψη μολότωφ! Εκπρόσωπος της

⁷⁹⁸ Πηγή: «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» (έντυπη έκδοση), Δευτέρα 3 Μαΐου 2010, στα άρθρα «Τριμηνιαίοι έλεγχοι υπό τη σκιά νέων μέτρων», της Ελένης Κωσταρέλου και «Τα δάκρυα και το αίμα των Ελλήνων», σσ. 3, 16.

⁷⁹⁹ Στη σελίδα 8 της εφημερίδας «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ» (έντυπη έκδοση), την Πέμπτη 6 Μαΐου 2010, στη στήλη «Ανάλυση στα Γεγονότα», στο άρθρο με τον τίτλο: «Τα μέτρα άδικοι και αντιαναπτυξιακά».

Marfin Bank θα εκδώσει ανακοίνωση σύμφωνα με την οποία θα εκφράσει την οργή της κυρίως κατά της πολιτείας και την ευχή να συλληφθούν οι ένοχοι.⁸⁰⁰

Την Τετάρτη 5 Μαΐου πραγματοποιείται η μαζικότερη διαδήλωση εναντίον των νέων μέτρων με την ημέρα να "σημαδεύεται" από την απώλεια τριών υπαλλήλων της «Marfin» μετά από ρίψη βόμβας μολότωφ στο εσωτερικό του υποκαταστήματος που βρίσκεται στην οδό Σταδίου. Η παλλαϊκή αντίδραση -μία από τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις της μεταπολίτευσης- έχει ως βασική αφορμή τη μείωση των εισοδημάτων, αλλά και των δικαιωμάτων των εργαζομένων με "θύματα" τους μονίμως "ύποπτους", τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους. Η οργή και η αγανάκτηση των διαδηλωτών ξεκινάει ακριβώς από αυτή την αδικία όπως την ορίζουν οι ίδιοι, τη μονομερή δηλαδή εφαρμογή των μέτρων, με τις συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες να "πληρώνουν ακριβά" την οικονομική κρίση, ενώ οι πραγματικοί «ένοχοι» να μην είναι καν υπόλογοι. Τα «βέλη» πλέον στρέφονται προς τους εκπροσώπους του κοινοβουλίου, θεωρώντάς τους υπεύθυνους για τη χρεωκοπία της χώρας. Τα συνθήματα που επικρατούν αφορούν στο πολιτικό σύστημα στο σύνολό του με την απαξίωσή του να επικρατεί.. Τα μπλοκ των διαδηλωτών είναι τρία. Το ένα είναι του ΠΑΜΕ με αφετηρία την Ομόνοια, το άλλο, των ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ με αφετηρία το Πεδίο του Άρεως και το τρίτο, απλών πολιτών το οποίο ξεκινάει από το Μουσείο. Το κέντρο της Αθήνας -από τις 11 το πρωί έως τις 3 το μεσημέρι- βρίσκεται σε εμπόλεμη κατάσταση. Τα συνθήματα για μια ακόμη φορά ακραία, ενδεικτικά της οργής του πλήθους: *«Να καεί, να καεί το μπ..... η Βουλή»*, *«Πληρώσαμε κλεμμένα 2 και 3 φορές, φέρτε τα κλεμμένα, κοπρίτες βουλευτές»*, *«Ο λαός απαιτεί τα λαμόγια φυλακή»*, *«Κουφάλες, κουφάλες, έρχονται κρεμάλες»*, *«Δεν κλέψαμε, δεν πληρώνουμε»*, *«Λεφτά για την Παιδεία, όχι για τις τράπεζες»* κ.α.. Η αγανάκτηση των πολιτών εστίασε στο κτήριο του κοινοβουλίου καθώς εξαγριωμένοι πολίτες προσπάθησαν πολλές φορές να εισβάλλουν στον περιβάλλοντα χώρο ερχόμενοι σε συγκρούσεις με τις ισχυρές δυνάμεις των ΜΑΤ που ήταν εγκαταστημένοι σε εκείνο το σημείο. Τα ΜΑΤ εξαπολύουν πογκρόμ στα Εξάρχεια σύμφωνα με αυτόπτες μάρτυρες χτυπώντας πολίτες και εισβάλλοντας σε οικίες. Ο απολογισμός των συγκρούσεων είναι 44 τραυματίες, 25 συλλήψεις και 70 προσαγωγές. Εκτός από την Αθήνα, μεγάλες συγκεντρώσεις εναντίον

⁸⁰⁰ Έντυπη έκδοση της εφημερίδας «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», Πέμπτη 6 Μαΐου 2010, σ. 14.

του μνημονίου θα πραγματοποιηθούν στη Θεσσαλονίκη, στην Πάτρα, στο Ηράκλειο, στα Χανιά, στο Ρέθυμνο, στη Λάρισα, στο Βόλο και αλλού.⁸⁰¹

Στα κοινωνικά δίκτυα, προσφιλές μέσο επικοινωνίας των διαδηλωτών, το hashtag #imfgr γίνεται το πιο δημοφιλές στο Twitter την ώρα που διαδραματίζονται τα γεγονότα και καθ' όλη την ημέρα, ενώ δημιουργείται σελίδα στο Facebook με πολύ μεγάλη συμμετοχή στη μνήμη των θυμάτων της Τράπεζας "Marfin". Ο Διεθνής Τύπος αναφέρεται στα γεγονότα, εστιάζοντας στη δυναμική της κινητοποίησης, στην απόγνωση του κόσμου και φυσικά στα επεισόδια και στον θάνατο των τριών ανθρώπων. Δυστυχώς όμως, ο τραγικός θάνατος "αμαυρώνει" την ημέρα που οι περισσότεροι τη θυμούνται λόγω του συγκεκριμένου δραματικού περιστατικού. Στη συνεδρίαση της Βουλής, ο Γ. Παπανδρέου ζητάει εθνική ενότητα, προτείνοντας μάλιστα σύγκληση συμβουλίου των πολιτικών αρχηγών, ώστε να ξεπεράσει η χώρα τη δύσκολη στιγμή και εκφράζει τη λύπη του για τον θάνατο των υπαλλήλων, καταδικάζει τη βία και βάλλει κατά του ΚΚΕ ζητώντας του να καταδικάσει και εκείνο με τη σειρά τα βία επεισόδια που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της διαδήλωσης. *«Άλλο διαμαρτυρία, άλλο δολοφονία»*, δηλώνει ο πρωθυπουργός. Ο επικεφαλής της ΝΔ, Αντώνης Σαμαράς λέει ναι στην εθνική ενότητα, συμφωνώντας στην πρόταση του Πρωθυπουργού για συνάντηση των πολιτικών αρχηγών, δηλώνει (ο ίδιος και τα μέλη της αξιωματικής αντιπολίτευσης) *«εγγυητές της ομαλότητας»*, και εκφράζει την οδύνη του για τα θύματα. Ο βουλευτής του ΚΚΕ Θανάσης Παφίλης, εκπροσωπώντας το κόμμα του, καταδικάζει τη βία και αναφέρεται σε προβοκάτσια από *«φασιστοειδή»* που στόχο έχουν να πλήξουν το ΚΚΕ. Ο αρχηγός του ΣΥΡΙΖΑ, *«καταδικάζει απερίφραστα τη βία διότι θεωρεί τη ζωή αξία αναπαλλοτρίωτη»*, όπως δηλώνει χαρακτηριστικά, τονίζοντας πως η βία δεν είναι επιλογή της αριστεράς αλλά εκείνων που τρώμαξαν από τη μεγαλειώδη συγκέντρωση της 5ης Μαΐου, συμφωνώντας με το ΚΚΕ ότι πρόκειται για προβοκάτσια. Τέλος, το ΛΑΟΣ, μέσω του εκπροσώπου του Α. Ροντούλη δηλώνει πως το κόμμα του θα κινηθεί *«με σωφροσύνη, με κυρίαρχο γνώμονα το καλό της χώρας. Λέμε όχι στις δυνάμεις του χάους, ναι στις δυνάμεις της πατριωτικής ευθύνης»*, με τον επικεφαλής της παράταξης να επιτίθεται για τα επεισόδια στο ΚΚΕ.⁸⁰²

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας Κάρολος Παπούλιας θα δηλώσει για τα γεγονότα:

⁸⁰¹ Έντυπη έκδοση της εφημερίδας «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», Πέμπτη 6 Μαΐου 2010, σσ. 3-22, 35.

⁸⁰² Στο ίδιο, σσ. 3-22, 35.

«Δυσκολεύομαι να βρω τις κατάλληλες λέξεις για να εκφράσω την οδύνη και την οργή μου για τον τραγικό θάνατο τριών συμπολιτών μας που έπεσαν θύματα αποκρουστικής βίας, ξένης προς το αξιακό σύστημα μίας δημοκρατικής κοινωνίας. Θέλω να διαβεβαιώσω τους δικούς τους ανθρώπους, που πονούν, ότι η πολιτεία θα κάνει ό,τι είναι δυνατόν για να μη μείνει αυτό το έγκλημα ατιμώρητο. Το μεγάλο διακύβευμα των ημερών είναι η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής ειρήνης. Η χώρα μας έφτασε στο χείλος της αβύσσου. Είναι ευθύνη όλων μας να μη γίνει το βήμα προς το κενό. Και η ευθύνη αποδεικνύεται στην πράξη, όχι στα λόγια. Η ιστορία θα μας κρίνει όλους. Αυστηρά και χωρίς ελαφρυντικά.»».⁸⁰³

Πέμπτη 6 Μαΐου 2010: Επικυρώνεται το 1^ο Μνημόνιο.

Η κυβέρνηση καταθέτει για ψήφιση υπό τη μορφή κατεπείγοντος νομοσχεδίου, το μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα το οποίο και επικυρώνεται με 172 ψήφους υπέρ, 121 κατά και τρία «παρών» των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ, του Γιάννη Δημαρά, της Σοφίας Σακοράφα και της Βασίλη Οικονόμου, οι οποίοι και τίθενται εκτός της κοινοβουλευτικής ομάδας. Η Ντόρα Μπακογιάννη θα ψηφίσει υπέρ των μέτρων και θα τεθεί εκτός κοινοβουλευτικής ομάδας της Ν.Δ., αλλά θα κρατήσει την έδρα της ως ανεξάρτητη βουλευτής, όπως και οι πρώην βουλευτές του ΠΑΣΟΚ.

Στη δραματική συνεδρίαση που προηγήθηκε της ψηφοφορίας, ο Πρωθυπουργός, στην εισήγησή του θα δηλώσει *«φταιζαμε όλοι όσοι κυβερνήσαμε την Ελλάδα»* και στη συνέχεια θα επιρρίψει ιδιαίτερες ευθύνες στην κυβέρνηση Καραμανλή κατά τη διάρκεια της οποίας *«ζήσαμε το πιο σπάταλο πρόσωπο της εξουσίας»* σύμφωνα με τον ίδιο, ενώ κάλεσε την αξιωματική αντιπολίτευση να αναλάβει τις ευθύνες της. Ο επικεφαλής της Ν.Δ. Αντώνης Σαμαράς, επιτέθηκε με τη σειρά του στην κυβέρνηση δηλώνοντας πως *«το ΠΑΣΟΚ παρέλαβε ένα πρόβλημα χρέους και το μετέτρεψε σε κρίση δανεισμού»*. Ο ηγέτης του ΛΑΟΣ, Γ. Καρατζαφέρης δικαιολόγησε με ένα ευφυολόγημα την υπερψήφιση του νομοσχεδίου, ενώ τα κόμματα της «αριστεράς» τα οποίας δήλωσαν «παρών», τόνισαν, η μεν Παπαρήγα εκ μέρους του ΚΚΕ ότι ο μόνος κερδισμένος από τα μέτρα της κυβέρνησης είναι το κεφάλαιο και ότι *«αυτή τη δημοκρατία δεν τη σεβόμαστε. Θα την επιβάλει ο λαός»*. Ο αρχηγός του ΣΥΡΙΖΑ Α. Τσίπρας συνέδεσε τα δύο κόμματα με το απαξιωμένο πολιτικό σύστημα που καταγγέλλει ο κόσμος, ζητώντας να τον ακούσουν.⁸⁰⁴

⁸⁰³ Έντυπη έκδοση της εφημερίδας «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», ό.π., σσ. 3-22, 35.

⁸⁰⁴ Ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», Παρασκευή 7 Μαΐου 2010, άρθρο «172 “ναι” με αλληλοκατηγορίες και διαγραφές», των Αντώνη Γαλανόπουλου, Έλενας Βαρίνου. Πηγή:

Στις 8 Μαΐου 2010, η Ευρωζώνη επικυρώνει και το πακέτο βοήθειας προς την Ελλάδα, από την Ε.Ε. και το Δ.Ν.Τ., ύψους 110 δισ. ευρώ με χρονική διάρκεια τα τρία χρόνια.⁸⁰⁵

Τρίτη 25 Ιανουαρίου 2011: Η απεργία πείνας των 300 μεταναστών. Η «Υπατία».

Στις 25 Ιανουαρίου, τριακόσοι (300) μετανάστες θα καταλάβουν τη Νομική Σχολή της Αθήνας (στο κέντρο της πόλης, στη οδό Σόλωνος), ξεκινώντας απεργία πείνας με κύριο αίτημα τη νομιμοποίηση τόσο τη δική τους όσο και όλων των μεταναστών που βρίσκονται στην Ελλάδα. Η πλειονότητα των άστεγων μεταναστών (για την ακρίβεια 237), θα μεταβεί ακτοπλοϊκώς στην Αθήνα από τη Σούδα της Κρήτης όπου διέμεναν υπό απάνθρωπες συνθήκες στο παλιό και εγκαταλειμμένο νοσοκομείο των Χανίων. Οι πρώτες αποφάσεις για απεργία πείνας θα ληφθούν στην Κρήτη σε ομαδικές συνελεύσεις που είχαν διεξαχθεί εκεί με μαζική συμμετοχή μεταναστών. Η απεργία θα διαρκέσει συνολικά 44 ημέρες, τις πρώτες τέσσερις (4), στη Νομική και τις υπόλοιπες σαράντα (40) στο κτήριο «Υπατία». Οι απεργοί πείνας θα μεταφερθούν εκεί από τις αρχές μετά την «αποδοκιμασία» της απεργίας από μέλη του πολιτικού προσωπικού που θα κάνουν λόγο για ανομία και θα επαναφέρουν στη δημόσια ατζέντα -με τη βοήθεια των ΜΜΕ- τον διάλογο που αφορά στο πανεπιστημιακό άσυλο και την «ανάγκη» καλύτερων συνθηκών διαβίωσης μια και το μέγαρο «Υπατία» είναι ικανό να φιλοξενήσει στα 1.240 τετραγωνικά του μέτρα ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Αριστερές, αναρχικές, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, άνθρωποι του πνεύματος, καλλιτέχνες, πολίτες, θα συμπαρασταθούν στον αγώνα των μεταναστών με διάφορους τρόπους καταφέροντας να εντάξουν στη δημόσια ατζέντα το «μεταναστευτικό» σε μια χώρα που βρισκόταν στα πρώτα χρόνια της οικονομικής κρίσης. Στην «Υπατία» θα οργανωθεί ένας «μηχανισμός» αλληλεγγύης με ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό, αλλά και οργανωτικές δομές όπως ομάδες διαδικτύου -ώστε να ενημερώνονται «οριζόντια» οι πολίτες για τα τεκταινόμενα στον χώρο- περιφρούρησης (μη λησμονούμε τα πογκρόμ εναντίον των μεταναστών για τα οποία γίνεται λόγος αμέσως

<http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=07/05/2010&id=159403> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2010).

⁸⁰⁵ Την προσφυγή στον μηχανισμό στήριξης, εκτός της Ελλάδας, ζήτησαν επίσης η Ιρλανδία τον Δεκέμβριο του 2010 (τον Δεκέμβριο του 2013, πραγματοποίησε έξοδο από το πρόγραμμα της Τρόικα, επισήμως τουλάχιστον), η Πορτογαλία τον Μάιο του 2011 και η Κύπρος τον Απρίλιο του 2013. Η Ισπανία έχει συνάψει μνημόνιο για δάνεια του τραπεζικού της συστήματος, ενώ η Ιταλία, που δεν βρίσκεται υπό μηχανισμό στήριξης της οικονομίας της, αλλά δέχεται πιέσεις για την εφαρμογή μέτρων λιτότητας και μεταρρυθμίσεων.

μετά). Υπό την πίεση των συνθηκών, μια και ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών που βρίσκονταν υπό τραγική κατάσταση μετά την πολυήμερη απεργία πείνας άρχισε να νοσηλεύεται στο νοσοκομείο, αλλά και τη διεθνή διάσταση που είχε λάβει η συγκεκριμένη διαμαρτυρία, στελέχη της κυβέρνησης «αναγκάστηκαν» να συζητήσουν με τους απεργούς, ξεκινώντας μια σειρά από διαπραγματεύσεις που αφορούσαν στα αιτήματά τους. Η διαμαρτυρία είχε πετύχει τον σκοπό της. Λίγο αργότερα θα αναγνωριστεί «το καθεστώς ανοχής με δυνατότητα ανανέωσης»,⁸⁰⁶ η έκδοση ταξιδιωτικών εγγράφων, και η δυνατότητα κατάθεσης αιτήματος παραμονής αφού είχαν εργαστεί για οκτώ χρόνια στη χώρα. Κατά πολλούς, η «Υπατία», δεν ήταν μόνο ένας αγώνας που αφορούσε στο «μεταναστευτικό», αλλά και μία «νίκη» απέναντι στις «συντηρητισμό», στη ξеноφοβία, στα «συστημικά» ΜΜΕ, στη μνημονιακή Ελλάδα. Όπως αναφέρει το Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, σε σχετική ανακοίνωση που εξέδωσε αμέσως μετά την επιτυχή έκβαση της απεργίας πείνας, ο αγώνας των μεταναστών σήμαινε «*«Ρήγμα στον αυταρχισμό της εποχής του μνημονίου.»*⁸⁰⁷ Και προσθέτουν (ακολουθεί απόσπασμα):

*«Η πολιτική της λιτότητας, η προσπάθεια της συνενοχής για την οικονομική κατάσταση, η ενοχοποίηση της διεκδίκησης, η λογική των σκυμμένων κεφαλιών, ηττήθηκαν από τη νικηφόρα κατάληξη του αγώνα, {..} από το ότι αναδείχτηκαν οι πραγματικές αιτίες της μετανάστευσης.»*⁸⁰⁸

⁸⁰⁶ Πηγή: Διαδικτυακή έκδοση του "Αγώνας της Κρήτης". Άρθρο με τον τίτλο "25 Ιανουαρίου 2011: 7 χρόνια από την απεργία πείνας των 300 μεταναστών από την Κρήτη", που δημοσιεύθηκε στις 25/01/2018.

[http://agonaskritis.gr/25-](http://agonaskritis.gr/25-%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%B1%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85-2011-6-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80/)

[%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%B1%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85-2011-6-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80/](http://agonaskritis.gr/25-%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%B1%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85-2011-6-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80/) (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 11 Οκτωβρίου 2019).

⁸⁰⁷ Στο ίδιο.

⁸⁰⁸ Στο ίδιο.

Τρίτη 10 Μαΐου 2011: Πογκρόμ εναντίον μεταναστών.⁸⁰⁹

Στις 9 Μαΐου του 2011, ο Μανώλης Καντάρης, δολοφονείται στο κέντρο της Αθήνας (Γ' Σεπτεμβρίου) από δύο Αφγανούς (σύμφωνα με τα δημοσιεύματα υπάρχει και τρίτος δράσης πακιστανικής καταγωγής)⁸¹⁰ που ήθελαν να του αποσπάσουν την κάμερα με την οποία θα απαθανάτιζε τη νεογέννητη κόρη του. Το τραγικό αυτό γεγονός σηματοδότησε από την αμέσως επόμενη ημέρα ένα γενικευμένο πογκρόμ εναντίον μεταναστών από «αγανακτισμένους» πολίτες που ζητούσαν εκδίκηση. Κάποιοι εξ αυτών, θα γίνουν αρκετά «γνωστοί» στην ελληνική επικράτεια μέσα από το μιντιακό μεγεθυντικό φακό και θα προστεθούν στη μακρά λίστα των «αγανακτισμένων» χρυσαυγιτών πολιτών η δράση των οποίων έχει ξεκινήσει από το 2004 όταν και νεοφασίστες με την αρωγή των ΜΜΕ θα στοχοποιήσουν ομάδες μεταναστών στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα, αποδίδοντάς τους ευθύνες για την υψηλή εγκληματικότητα που παρατηρείται στην περιοχή. Η συγκεκριμένη περιοχή θα αποτελέσει το «λίκνο» της ανερχόμενης τότε Χρυσής Αυγής, αφού θα δημιουργηθούν οι πρώτες επιτροπές «αγανακτισμένων κατοίκων με αποκορύφωμα το σφράγισμα της Παιδικής Χαράς του Αγίου Παντελεήμονα στις 19 Ιανουαρίου 2009 με την υποστήριξη μάλιστα του τοπικού Αστυνομικού Τμήματος, των ΜΑΤ και του πολιτικού προσωπικού, αφού ο τότε Υπουργός Δημόσιας Τάξης Ι. Μαργκογιαννάκης θα συμπαρασταθεί στις επιτροπές των κατοίκων στον «αγώνα» τους για την πάταξη της εγκληματικότητας. Η κρατική καταστολή θα κορυφωθεί με τη σύλληψη του πολίτη Πέτρου Τασούλα που αγνόησε τα μέτρα και επισκέφθηκε την Παιδική Χαρά με το παιδί του. Ένα χρόνο μετά, τον Οκτώβριο του 2010, κατά την προεκλογική περίοδο των δημοτικών εκλογών, ο Αλέκος Αλαβάνος, επικεφαλής του αυτοδιοικητικού οργανισμού «Ελεύθερη Αττική», κατά την επίσκεψή του στον Άγιο Παντελεήμονα, θα

⁸⁰⁹ Πηγές: JailGoldenDawn: Για την Πολιτική Αγωγή του αντιφασιστικού κινήματος. Στο άρθρο με τον τίτλο «το χρυσαυγίτικο πογκρόμ τον Μάη του 2011 μετά τη δολοφονία του Μανώλη Καντάρη», που θα δημοσιευθεί στις 8 Μαΐου 2014 = <https://jailgoldendawn.com/2014/05/08/%CF%84%CE%BF-%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CE%B1%CF%85%CE%B3%CE%AF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF-%CF%80%CE%BF%CE%B3%CE%BA%CF%81%CF%8C%CE%BC-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%BC%CE%AC%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-2011-%CE%BC/> - Ηλεκτρονική Έκδοση εφημερίδας «Η ΑΥΓΗ», στο άρθρο του Πέτρου Κατσάκου που δημοσιεύεται στις 6 Οκτωβρίου 2013, με τον τίτλο «Άγιος Παντελεήμονας: Το “λίκνο” της Χρυσής Αυγής». [Στο εξής: Κατσάκος, 2013] = <http://www.avgi.gr/article/10811/1081976/agios-panteleemonas-to-likno-tes-chryses-auges> - (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 11 Οκτωβρίου 2019).

⁸¹⁰ Για τη δολοφονία του Μανώλη Καντάρη, το Ορκωτό Εφετείο θα επιβάλει ομόφωνα ισόβια κάθειρξη. Πηγή: CNN Greece, στο άρθρο που δημοσιεύεται στις 16 Ιανουαρίου 2016 με τίτλο «Ισόβια στους 2 Αφγανούς δολοφόνους του Μ. Καντάρη αποφάσισε το Εφετείο». <https://www.cnn.gr/news/ellada/story/18861/isovia-stoys-2-afganoy-s-dolofonoys-toy-m-kantari-arofasise-to-efeteio> (ο σύνδεσμος προσπελάστηκε επιτυχώς στις 11 Οκτωβρίου 2019).

προπηλακιστεί πάλι από «αγανακτισμένους» πολίτες της περιοχής με επικεφαλής μέλος της Χρυσής Αυγής τα οποία θα συμμετάσχει με τον συνδυασμό της τόσο στις βουλευτικές εκλογές του 2012 και στις αντίστοιχες δημοτικές του 2014.⁸¹¹

«Επιστρέφουμε» στον Μάιο του '11, όπου η επομένη της δολοφονίας θα σηματοδοτήσει ένα πογκρόμ εναντίον όλων των μεταναστών που θα διαδραματιστεί στο κέντρο της Αθήνας με «πρωταγωνιστές» χρυσαυγίτες –«ανώνυμους» πολίτες και «επώνυμα» στελέχη της νεοναζιστικής οργάνωσης- με τη δημιουργία μάλιστα ταγμάτων εφόδων, έκνομες ενέργειες που θα κορυφωθούν με τη δολοφονία του μετανάστη Alim Abdul Manan από το Μπαγκλαντές τα ξημερώματα της 12^{ης} Μαΐου με τις πρώτες ειδήσεις να κάνουν λόγο για σεσημασμένο κακοποιό. Την ίδια ημέρα, θα έχουμε γενίκευση των ταραχών καθώς θα προστεθούν και συγκρούσεις ανάμεσα σε χρυσαυγίτες που τελούσαν πορεία στη μνήμη του αδικοχαμένου Καντάρη -παρά τις εκκλήσεις της συζύγου του να μη τύχει η δολοφονία του προϊόν πολιτικής εκμετάλλευσης- και αριστερών οργανώσεων καθώς και αντιεξουσιαστών που έκαναν πορεία διαμαρτυρίας για τον ξυλοδαρμό του Γιάννη Καυκά στο πανεργατικό συλλαλητήριο της 11^{ης} Μαΐου από άντρες των ΜΑΤ. Αποτέλεσμα των συγκρούσεων η νοσηλεία στο «Γ. Γεννηματάς» μεγάλου αριθμού διαδηλωτών αλλά και μεταναστών που φέρουν τραύματα από τη χρήση μαχαιριών. Στις 13 Μαΐου, χρυσαυγίτες, θα ακινητοποιήσουν λεωφορείο, θα αναγκάσουν τους επιβάτες να αποβιβαστούν και θα ασκήσουν βία σε όσους θεωρούν «ξένους», με θύματα κυρίως άτομα από την Ασία και την Αφρική. Τα περιστατικά βίας από το νεοναζιστικό μόρφωμα βέβαια είναι παρά πολλά και τα επόμενα χρόνια θα «θρηνήσουμε» και άλλα θύματα με αποκορύφωμα τη δολοφονία του ακτιβιστή καλλιτέχνη Παύλου Φύσσα στις 18 Σεπτεμβρίου 2013 που θα σηματοδοτήσει και τη δίκη της Χρυσής Αυγής η οποία κατά τα φαινόμενα θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στον επίσημο πλέον χαρακτηρισμό της ως «εγκληματική οργάνωση» και την πολιτική απονομιμοποίηση όπως θα εκφραστεί από το εκλογικό αποτέλεσμα του Ιουλίου του 2019 όταν και δεν θα καταφέρει να εισέλθει στο ελληνικό κοινοβούλιο με ποσοστό 2,93%.

⁸¹¹ Για τις επιθέσεις αυτές, το Ε' Τριμελές Πλημμελειοδικείο θα καταδικάσει στις 28 Ιουνίου 2018, με «ποινή φυλάκισης 12 μηνών με αναστολή», τους «3 από τους 5 κατηγορούμενους». Πηγή: In.gr, στο άρθρο με τον τίτλο «Πρώτη τελεσίδικη καταδίκη για τους... «αγανακτισμένους» κατοίκους του Αγ. Παντελεήμονα», που θα δημοσιευθεί στις 29 Ιουνίου 2018: <https://www.in.gr/2018/06/29/uncategorized/proti-telesidiki-katadiki-gia-tous-aganaktismenous-katoikous-tou-ag-panteleimona/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 11 Οκτωβρίου 2019).

Το πογκρόμ εναντίον των μεταναστών έγινε με την «άδεια της ελληνικής αστυνομίας», την κρατική όχι αδιαφορία αλλά συμμετοχή, καθώς αρκετά μέλη του πολιτικού προσωπικού στάθηκαν στο πλευρό των «αγανακτισμένων» πολιτών και των επιτροπών που εκκόλαψε όπως αναφέραμε το «αυγό του φιδιού», με την αρωγή των συστημικών ΜΜΕ που παρουσίασαν με γλαφυρό τρόπο το «δράμα» των κατοίκων, δημιουργώντας διχόνοια στην ελληνική κοινωνία ανάμεσα στους «καλούς» Έλληνες και στους «κακούς» ξένους (μετανάστες), για τους οποίους ο Bauman αναφέρει πως «παρέχουν {...} μια βολική {...} διέξοδο στον έμφυτο φόβο μας για το άγνωστο, το αβέβαιο και το απρόβλεπτο.»⁸¹² Με λίγα λόγια οι μετανάστες είναι οι «παράπλευρες απώλειες»⁸¹³ σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, της σύγχρονης νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, με τον διωγμό των οποίων «από τα σπίτια και τους δρόμους μας»,⁸¹⁴ ξορκίζουμε της αβεβαιότητά μας και «το ομοίωμα του φρικιαστικού τέρατος της ανασφάλειας καίγεται».⁸¹⁵ Είναι γνωστό εξάλλου ότι το «μεταναστευτικό» αποτέλεσε το βασικό αφήγημα της Χ. Α. -σε ένα μέρος της ελληνικής κοινωνίας στο οποίο επικρατούσε η ξеноφοβία και ο ακροδεξιός εξτρεμισμός- ώστε να αυξήσει τα εκλογικά της ποσοστά με τη διαμεσολαβημένη επικοινωνία να «συνεισφέρει» στον «εξωραϊσμό της εικόνας των παιδιών με τις μαύρες μπλούζες».⁸¹⁶

3.2.5 Η Οικονομική και Πολιτική Κρίση ως Πολιτική Ευκαιρία: Συμπεράσματα

Στο παρόν κεφάλαιο, διερευνήσαμε το αίτιο και το αιτιατό της αγανάκτησης. Τους λόγους δηλαδή που συντέλεσαν στην αλλαγή της δημόσιας σφαίρας, τόσο σε θεσμικό επίπεδο όσο και στην κοινωνία των πολιτών. Μέσα από το χρονικό της κρίσης που παραθέσαμε, ξεκινώντας από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, την κρίση του ευρώ που έγινε κρίση της Ελλάδας, τις αλλαγές των κυβερνήσεων στα πρώτα έτη της ύφεσης, αλλά και τις επιπτώσεις –επί το πλείστον- στα λαϊκά και μεσαία κοινωνικά στρώματα της χώρας. Εξελίξεις που λειτούργησαν ως επιταχυντής σε ό,τι αφορά στη ρίζοσπαστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας με την εκδήλωση πλήθους αντιμνημονιακών και αντικυβερνητικών κινητοποιήσεων με αποκορύφωμα τη μεγάλη συγκέντρωση της 5^{ης} Μαΐου 2010, ένα ακριβώς χρόνο πριν την έναρξη της

⁸¹² Bauman, Z. (2011). *Παράπλευρες Απώλειες. Κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης* (μτφρ. Ε. Παραδέλλη). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου. [Στο εξής: Bauman, 2011], σ. 99.

⁸¹³ Στο ίδιο. Βλ. τίτλο του βιβλίου.

⁸¹⁴ Στο ίδιο, σ. 99.

⁸¹⁵ Στο ίδιο, σ. 99.

⁸¹⁶ Βλ. Κατσάκος, 2013, ό.π.

διαμαρτυρίας που αποτελεί αντικείμενο διερεύνησής μας, των «Αγανακτισμένων». Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των διαδηλώσεων ήταν η αλλαγή στα ρεπερτόρια δράσης, αλλά και του αξιακού πλαισίου, δηλαδή των γλωσσικών συμβολισμών όπως συνθήματα κ.λπ. τα οποία άρχισαν να διαφοροποιούνται από τα παραδοσιακά αιτήματα, όπως και τα ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά των διεκδικητικών υποκειμένων που παρά την ετερογένειά τους (όπως έχουμε επισημάνει σε προηγούμενο κεφάλαιο), με τη συμμετοχή ανθρώπων δίχως πρότερη κινηματική εμπειρία, μη ενταγμένους σε κομματικούς μηχανισμούς, σε συνδικαλιστικούς φορείς κ.λπ., δίχως πρόσβαση σε κάποια μορφή εξουσίας, που διεκδικούν από μια κατεστημένη αρχή με πληβειακό τρόπο και δίχως μια οργανωμένη και με ιδεολογική υπόσταση συμμετοχή.

Τα αίτια της αγανάκτησης υποδεικνύουν την οικονομική ύφεση και την κοινωνική ένδεια που γνώρισαν τα διεκδικητικά υποκείμενα στην αρχή της οικονομικής κρίσης, σε συνδυασμό με την αδυναμία του Ελληνικού Κράτους να ανταποκριθεί στην πραγμάτωση του γενικού συμφέροντος κυρίως χάρη στις σχέσεις που «συνάπτει» το κράτος δικαίου με τα συστημικά μέσα (χρήμα και εξουσία). Μέτρα δυσβάστακτα που θα οδηγούσαν τα επόμενα χρόνια σε μια υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου της πλειονότητας των Ελλήνων. Σε αυτή την πραγματικά και δίχως ίχνος υπερβολής τραγική κατάσταση ερχόταν να προστεθεί και η παθογένεια της εγχώριας πολιτικής πραγματικότητας. Όλες εκείνες οι συνδηλώσεις που «καταγγέλλουν» οι δρώντες που συνηγορούν στην αποσάθρωση του κοινωνικού ιστού και που ενίσχυσαν τα συναισθήματα της οργής, της ταπείνωσης, της απόγνωσης, της αγανάκτησης και που αποτέλεσαν αιτία ώστε να κινητοποιηθούν χιλιάδες πολίτες στο χρονικό διάστημα από τις 25 Μαΐου 2011 έως το τέλος Ιουνίου του ίδιου έτους όταν και οι κινητοποιήσεις ουσιαστικά περατώθηκαν μετά τη ψήφιση του μνημονίου από το ελληνικό κοινοβούλιο και την κατασταλτική δράση της αστυνομίας.⁸¹⁷

Τα ανωτέρω (οικονομική και πολιτική ύφεση) αναγνώσθηκαν ως πολιτικές ευκαιρίες, δηλαδή το πολιτικό περιβάλλον (πιο συγκεκριμένα οι συνθήκες που ευνοούν ή αποτρέπουν την εκδήλωση μιας συλλογικής αντίδρασης) εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα οι συλλογικές δράσεις.⁸¹⁸ Ο Ταπrow τις έχει ορίσει ως «...συνεκτικές, αλλά όχι απαραίτητα τυπικές, μόνιμες ή εθνικές ενδείξεις που προσφέρονται σε

⁸¹⁷ Η κρατική βία αποπροσανατολίζει τους διαδηλωτές, με αποτέλεσμα να εφιστούν την προσοχή τους στο «μετα-πρόβλημα» και όχι στα αιτήματα τους. Μη λησμονούμε ότι το κράτος έχει το μονοπώλιο στη βία. DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π, σσ. 305, 314-315.

⁸¹⁸ Σεφεριάδης, Σ., στο Κούση, 2008, ό.π., σ. 18.

κοινωνικούς ή πολιτικούς δρώντες, οι οποίες είτε τους ενθαρρύνουν είτε τους αποθαρρύνουν να χρησιμοποιήσουν τους εσωτερικούς τους πόρους για να συγκροτήσουν κοινωνικά κινήματα.»⁸¹⁹ Το εξωτερικό περιβάλλον των κοινωνικών κινήματων, όπως για παράδειγμα οι θεσμικές κρατικές δομές, είναι σταθερές, ενώ άλλες είναι πιο ευμετάβλητες μέσα στο χρόνο (π.χ. οι πολιτικές συμπαράταξεις). Οι κλασικές δομές αντιπροσωπεύουν ένα γενικό περιβάλλον που επηρεάζει όλα τα κινήματα, με παρόμοιο τρόπο και στον ίδιο βαθμό, ωσάν αυτά να μπορούσαν να προσδιοριστούν ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά συγκεκριμένων θεματικών πεδίων και συλλογικών δρώντων. Μια θεωρητική προσέγγιση, που αποτελεί μείζονα περιορισμό μια και οδηγεί σε λανθασμένες προβλέψεις από τη στιγμή που «οι πολιτικοί θεσμοί δεν επηρεάζουν όλες τις κοινωνικές ομάδες στον ίδιο βαθμό».⁸²⁰ Στο παράδειγμα των «Αγανακτισμένων», δίνεται η δυνατότητα στους δρώντες να κινητοποιηθούν και να διεκδικήσουν, κάνοντας «χρήση» των πολιτικών θεσμών και της πρόσβασης (τους) στο πολιτικό σύστημα (παρόλο που δεν υπάρχει ο θεσμός της άμεσης δημοκρατίας που αποτελεί όπως είπαμε βασικό αίτημά τους). Οι πολιτικές ευκαιρίες σύμφωνα με τον Kriesi, μπορεί να είναι περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκές, ανάλογα με τη θεματική που θέτουν οι συγκρουσιακές ομάδες, με τις δομές των πολιτικών ευκαιριών να είναι συγκεκριμένες.⁸²¹ Από την πλευρά της πολιτείας τώρα, έχει παρατηρηθεί πως οι αρχές αντιδρούν διαφορετικά στις προκλήσεις από την πλευρά των δρώντων με συνέπεια οι πολιτικές ευκαιρίες να παρουσιάζονται πιο ευνοϊκές για ορισμένες ομάδες και λιγότερο ευνοϊκές για άλλες.⁸²² Ο Tarrow υποστηρίζει ότι «η διεκδίκηση αυξάνεται όταν οι άνθρωποι αποκτήσουν πρόσβαση σε εξωτερικούς πόρους που θα τους πείσουν ότι δύναται να τερματίσουν τις αδικίες, καθώς και να βρουν ευκαιρίες όπου θα χρησιμοποιήσουν τους συγκεκριμένους πόρους. Αυξάνεται επίσης (η διαμαρτυρία), όταν απειλούνται από κόστη τα οποία προκαλούν τα συμφέροντά τους, τις αξίες τους, ή την αίσθηση του δικαίου (που έχουν), αλλά εξακολουθούν να διακρίνουν ευκαιρία για αλλαγή. Όταν ανοίξει η πρόσβαση στη θεσμική πολιτική, εμφανίζονται ρήγματα ανάμεσα στις ελίτ, γίνονται διαθέσιμες συμμαχίες και η κρατική ικανότητα για καταστολή

⁸¹⁹ Tarrow, S. (1996c). *States and opportunities: The Political structuring of social movements. In Comparative perspectives on social movement: Political opportunities, mobilizing, structures, and cultural framings*, McAdam, D., (ed.), McCarthy, D., J., Zaid, M., σσ. 41-61, στο Κούση, 2008, ό.π., σ. 52.

⁸²⁰ Κούση, 2008, ό.π., σ. 53.

⁸²¹ Kriesi H., Koopmans R., Duyvendak W. J., Giugni G. (1995). *New Social movements in Western Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press, στο Κούση, 2008, ό.π., σ. 54.

⁸²² Κούση, 2008, ό.π., σ. 55.

μειώνεται, οι δρώντες βλέπουν ευκαιρίες για να προωθήσουν τις διεκδικήσεις τους. Όταν τα ανωτέρω συνδυάζονται με υψηλά επίπεδα απειλής και μειωμένης ικανότητας καταστολής (από την πλευρά του κράτους), οι ευκαιρίες αυτές προκαλούν επεισόδια συγκρουσιακής πολιτικής, μερικές φορές δε, προκαλούν αλλαγές στα καθεστώτα.»⁸²³

Η νεοφιλελεύθερη «επίθεση» σε όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής σε παγκόσμιο επίπεδο, δεν μπορούσε να απουσιάζει από το ρεπερτόριο διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων». Οι όροι κοινωνικής αναπαραγωγής που προέταξαν είχαν ως προτάγματα την άμεση δημοκρατία, τη δικαιοσύνη, την ανάπτυξη, την απασχόληση, το περιβάλλον, την (δωρεάν) υγεία, την παιδεία κ.α. (όπως αναφέραμε ήδη πρωτύτερα). Όροι, που δε μπορούν να πραγματοποιηθούν μέσω της αγοράς (να ρυθμιστούν από ένα «αόρατο χέρι»), με το συντηρητικό κρατικό διοικητικό πλαίσιο να δείχνει ανήμπορο να τα πραγματώσει, με αποτέλεσμα να ζητείται επιτακτικά το «ξήλωμά» του. Το ζητούμενο είναι, λοιπόν, η ύπαρξη ενός δικτύου όρων, «ένα πλαίσιο ισορροπιών και διευθετήσεων που εξυπηρετούν τους πιο πάνω στόχους, καθώς και οι αντιστοιχίες, κατ' αναλογία μειωμένες σε σχέση με το κοινωνικό κράτος, ρυθμίσεις που μπορούν να εξασφαλίσουν αυτή την πραγμάτωση».⁸²⁴ Η νεοφιλελεύθερη «ανάγνωση» της ανωτέρω πρότασης είναι φυσικά διαφορετική. Ο περιορισμός των κοινωνικών παροχών δεν συνεπάγεται για τους ίδιους την κοινωνική και οικονομική εξαθλίωση. Η λέξη κλειδί στο συγκεκριμένο διάλογο είναι η «αναπαραγωγή». Η εξατομίκευση, απόρροια της νεοφιλελεύθερης πολιτικής, διαρρηγνύει τις κοινωνικές δεσμεύσεις και μεγάλο μέρος της κοινωνίας οδηγείται στην περιθωριοποίηση. Μια νοητή γραμμή που αν τη διαβείς δεν έχεις πλέον πρόσβαση σε δεσμευτικά δίκτυα πολιτικών σχέσεων όπως είναι τα κόμματα, τα συνδικάτα κ.λπ. με κύρια συνέπεια την πλήρη αδιαφορία αυτής της κοινωνικής ομάδας, την απόσταση από τα πεπραγμένα και φυσικά τη «δράση» (απουσία δράσης ακόμη και ενάντια στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές που ευθύνονται για την περιθωριοποίηση των συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων όσο και αν ακούγεται παράξενο).

Στο παράδειγμά μας, στους «Αγανακτισμένους», αν δούμε τη δράση μέσα από τα ίδια τα υποκείμενα, διακρίνουμε την επιθυμία των δρώντων να παραμείνουν στο προσκήνιο, να αντιδράσουν στις μονεταριστικές πολιτικές τόσο σε οικονομικό, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, που ρυθμίζονται διαμέσου της αγοράς και που ουσιαστικά

⁸²³ Ελεύθερη μετάφραση από το Tarrow, 2011, ό.π., σ. 85.

⁸²⁴ Ψυχοπαίδης, Κ. (1997). *Δημόσιος Χώρος και Κοινωνικο-Πολιτικές Αξίες*, στο *Πολιτική μέσα στις έννοιες*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος. [Στο εξής: Ψυχοπαίδης, 1997], σ. 31.

κατακερματίζουν τις κοινωνικές δομές (σύμφωνα με τους ίδιους), οδηγώντας σε «κοινωνική ανασφάλεια και αβεβαιότητα και σε συνθήκες έρπουσας πολιτικής κρίσης» επειδή εκλείπουν εκείνοι οι μηχανισμοί που μπορούν να εξομαλύνουν τις κοινωνικές αντιθέσεις με την κοινωνία να «εγκαταλείπεται σε μια διαδικασία ραγδαίας αύξησης των κοινωνικών ανισοτήτων, σε άνοιγμα της εισοδηματικής ψαλίδας όπου η επιβολή της ισχύος της αγοράς, χωρίς όμως προϋποθετικές αξίες, χωρίς τα περιεχόμενα εκείνα που καθιστούν την λειτουργία της ορθολογική και αναπαραγωγική για την κοινωνική συνοχή καθιστούν την κοινωνία ολοένα και πιο ευάλωτη και ανέτοιμη να αμυνθεί» από τη στιγμή που η «επιβολή ενός ασυγκράτητου ωφελιμιστικού νεοφιλελεύθερου ανορθολογισμού παρουσιάζεται ως η μόνη προοπτική».⁸²⁵ Παρόλα αυτά, οι εξελίξεις στη «σφαίρα της οικονομίας»⁸²⁶ και της πολιτικής, δεν επαρκούν ώστε να αναγνωσθούν ως αντανakλαστικές κινήσεις που σηματοδοτούν την ίδια την κινητοποίηση, αλλά θεωρούνται πολύτιμος αρωγός της, πολιτική δηλαδή «ευκαιρία» ή «παράθυρο», σύμφωνα με τις θεωρητικές ατραπούς της συγκρουσιακής πολιτικής (βλ. παραπάνω). Εν κατακλείδι, αυτό δεν σημαίνει ότι «προεξοφλείται» η κινηματική δράση εντός του συγκεκριμένου ορίου, αγνοώντας δηλαδή τις «μακροχρόνιες κινηματικές διεργασίες»⁸²⁷ που «σταδιακά συμβάλλουν στην κοινωνική απονομιμοποίηση του παραδοσιακού κοινοβουλευτικού μοντέλου, καθώς και στην ανάδυση μιας νέας πολιτικής αντίληψης, που σχηματικά θα μπορούσε να κωδικοποιηθεί ως “πολιτική της προεικόνισης”».⁸²⁸ Της παράθεσης δηλαδή στην πολιτική σκηνή εικόνων που προέρχονται από έναν «ιδανικό» κόσμο, όπως ήταν οι αναπαραστάσεις που δημιούργησαν οι «Αγανακτισμένοι», ήτοι η αλληλεγγύη, η «οριζόντια» οργάνωση, ο αμεσοδημοκρατικός τρόπος λήψης των αποφάσεων και άλλες προεικονίσεις διαφορετικών τύπων «συνύπαρξης και διαχείρισης των κοινών».⁸²⁹

⁸²⁵ Όπως μας αναφέρει ο Δημήτρης Χαραλάμπης, στο Χαραλάμπης, Δ. (1994). *Η Σχέση Ιδιωτικού και Δημοσίου στο Ελληνικό Πολιτικό σύστημα*, στο “Όρια και σχέσεις δημόσιου και ιδιωτικού”: 5ο Επιστημονικό Συνέδριο [του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα], Πάντειον Πανεπιστήμιο. Αθήνα: Εκδόσεις Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ. 99.

⁸²⁶ Σούζας, Ηλιόπουλος, 2018, ό.π., στο Σερντεδάκης-Τομπάζος, 2018, ό.π., σ. 344.

⁸²⁷ Σερντεδάκης-Τομπάζος, ό.π., σ. 344.

⁸²⁸ Στο ίδιο, σ. 344.

⁸²⁹ Στο ίδιο, σ. 344.

Κεφάλαιο τέταρτο

Πολιτικά Κόμματα και Κινητοποίηση. Η σχέση ανάμεσα στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» και την «Αριστερά»

Στο παρόν κεφάλαιο καλούμαστε να διερευνήσουμε μέσα από ποιες διαδικασίες αλληλεπιδρούν οι διεκδικητές και «Αγανακτισμένοι» των «πλατειών» του 2011 με το θεσμικό περιβάλλον και ιδιαίτερα με τα κόμματα της «Αριστεράς»,⁸³⁰ αλλά και το αντίστροφο, μια αλληλεπιδραστική σχέση με μεταβαλλόμενους μηχανισμούς. Η μελέτη μας διερευνά μια χρονική περίοδο που εκτείνεται χρονικά από την 25^η Μαΐου, την πρώτη δηλαδή ημέρα των κινητοποιήσεων, έως την 29^η Ιουνίου, όπου -ουσιαστικά περατώθηκαν οι κινητοποιήσεις μετά τη βίαιη κατασταλτική δράση της αστυνομίας και τη ψήφιση του μεσοπρόθεσμου νομοσχεδίου. Ως «Αριστερά» επιλέξαμε τα πολιτικά κόμματα που ανήκουν στο κοινοβουλευτικό ριζοσπαστικό «τόξο». Γίνεται λόγος για το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.) και το Συνασπισμό Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥ.ΡΙΖ.Α.). Τα μεθοδολογικά «βήματα» που ακολουθήσαμε είναι η θεωρία των κοινωνικών κινημάτων και η καταγραφή των επίσημων θέσεων των

⁸³⁰ Στη μελέτη μας, όπου κρίνεται απαραίτητο, γίνεται η διάκριση ανάμεσα σε «Αριστερά» και «Δεξιά», όπως ορίζεται από την κλασική θεωρία της πολιτικής επιστήμης. Δηλαδή τον άξονα που ορίζεται από τους «ριζοσπάστες» και από τους «συντηρητικούς», όπως αναφέρει ο Duverger στο κλασικό του έργο: «Εισαγωγή στην Πολιτική» (Duverger, M. (1985). *Εισαγωγή στην Πολιτική* (μτφ. Σ. Οικονόμου). Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 33.) Μια διάκριση που επανατοποθετεί τα πολιτικά «σύνορα» ανάμεσα στους δύο κεντρικούς άξονες με σκοπό την επανασύσταση της πολιτικής. Για το ίδιο θέμα -για τη διάκριση δηλαδή ανάμεσα στα δύο παραπάνω μέρη («Αριστερά» και «Δεξιά»)- σας παραπέμπουμε και στο έργο του Norberto Bobbio («*Left and Right*»), ο οποίος και αναφέρει πως όταν οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τους ανωτέρους όρους δεν το κάνουν απερίσκεπτα, τουναντίον, κατανοούν απόλυτα τις έννοιές τους. Ο ίδιος προσθέτει πως «*Η αντίθεση ανάμεσα στην αριστερά και στη δεξιά αντιπροσωπεύει ένα τυπικό δυαδικό τρόπο σκέψης, ο οποίος έχει εξηγηθεί ποικιλόμορφα με ψυχολογικούς, κοινωνιολογικούς, ιστορικούς, ακόμη και βιολογικούς όρους. Υπάρχουν παραδείγματα σε όλα τα πεδία της σκέψης, που αυτή η διάκριση {...} ή δυαδικότητα, κυριαρχεί σε κάθε τομέα. Στην Κοινωνιολογία είναι κοινωνία/κοινότητα, στην αισθητική κλασικό/ρομαντικό, και στη φιλοσοφία υπερβατικό και υπερβατολογικό. Αριστερά/δεξιά δεν είναι η μόνη διάκριση στην πολιτική σφαίρα, αλλά τη συναντάμε παντού*». Bobbio, N. (1993). *Left and Right. The Significance of a Political Distinction* (εισ. και μτφρ. A. Cameron). Cambridge: The University of Chicago Press, σ. 2. Βλ. επίσης και Klatch, R.E. (1999). *A Generation Divided: The New Left, the New Right, and the 1960s*. Berkeley: University of California Press. Στο Seferiades, Johnston, 2012, ό.π.; Heywood, A. (2017). *Political Ideologies. An Introduction*. Sixth Edition. Palgrave, καθώς και μια φιλελεύθερη οπτική της πολιτικής θεωρίας και των εννοιών της «προόδου» και της «συντήρησης» (βλ. Κεφάλαιο 12: *Tradition, Progress and Utopia*, σσ. 345-364), Heywood, A. (2005). *Political Theory*. Third Edition. Palgrave. [Στο εξής: Heywood, 2005]. Honderich, T. (1990b). *Conservatism*. London: Hamilton; King, D. S. (1987). *The New Right: Politics, Markets and Citizenship*. Basingstoke: Palgrave Macmillan; Leftwich, A. (επιμ.) (1984). *What is Politics? The Activity and its Study*. Oxford: Blackwell; Morrow, J. (1998). *History of Political Thought: A Thematic Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan; Nisbet, R. (1980). *History of the Idea of Progress*. New York: Basic Books; O'Sullivan, N. (1976). *Conservatism*. London: Dent; Plant, R. (1991). *Modern Political Thought*. Oxford: Blackwell. Στο Heywood, 2005. Και Barry, N. P. (1987). *The New Right*. London: Croom Helm; Giddens, A. (1994). *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press. Στο Heywood, A. (2013). *Politics*. Fourth Edition. Palgrave.

κομμάτων, οι οποίες προέρχονται ως επί το πλείστον από τον Τύπο και πιο συγκεκριμένα από τις εφημερίδες «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ» και «Η ΑΥΓΗ».

4.1 Το ακηδεμόνευτο και ακομμάτιστο πρόταγμα

Για να μελετήσουμε τη σχέση των «Αγανακτισμένων» με την «Αριστερά», ένα παράδειγμα που θα μας δώσει τη δυνατότητα να αποκομίσουμε χρήσιμα συμπεράσματα για τη σχέση της «Αριστεράς» με τις κοινωνικές κινητοποιήσεις εν γένει, οφείλουμε να δούμε αρχικά τις θέσεις και τη στάση των δρώντων υποκειμένων που συμμετείχαν στις κινητοποιήσεις του Μαΐου και Ιουνίου του 2011 απέναντι στο κομματικό φαινόμενο και δη στα κόμματα της «Αριστεράς».⁸³¹ Από το πρώτο κάλεσμα είχε γίνει σαφές ο ακομμάτιστος και ακηδεμόνευτος χαρακτήρας της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων», απόρροια της αυτοπροβολής των τελευταίων ως μια κινητοποίηση πολιτών που αντιτίθεται σε κεντρικές μορφές διοίκησης και ειδικότερα στις παραδοσιακές μορφές εξουσίας. Ένα ανοικτό κάλεσμα προς όλους τους πολίτες της χώρας που από την 25^η Μαΐου του 2011 κατέκλυσαν τις πλατείες της Ελλάδος. Ένα πολιτικό κάλεσμα δίχως κομματική «απόχρωση», μια και τα κόμματα θεωρούνταν υπεύθυνα για τα «δεινά» της χώρας. Πιο συγκεκριμένα οι «Αγανακτισμένοι» δεν ήθελαν την παρουσία κομμάτων και πολιτικών ομάδων που θα μπορούσαν να κηδεμονεύσουν την κινητοποίησή τους και για αυτό το λόγο οδηγήθηκαν σε μια σειρά αποφάσεων με γνώμονα την «προστασία» του κινήματος από την κομματική παρουσία και όχι μόνο. Φερ' επείν, δεν επέτρεψαν την ύπαρξη εκπροσώπων –ακόμη και εκπροσώπων από τις Λαϊκές Συνελεύσεις των γειτονιών που διαδραματίζονταν την ίδια χρονική περίοδο σε διάφορες περιοχές της Αθήνας- όχι μόνο έξωθεν αλλά και από τους ίδιους τους δρώντες, αντιπροτείνοντας την εναλλαγή ρόλων, ώστε να αποφευχθεί η παρουσία μόνιμων εκπροσώπων, ενώ λάμβαναν χώρα συζητήσεις που τελικά δεν

⁸³¹ Χρησιμοποιούμε τον όρο «Αριστερά» με έναν τέτοιο τρόπο που δεν ενθυλακώνει ιδέες και πρακτικές με τα οποία συνδέθηκε η Αριστερά στο παρελθόν. Σε «δεσμά» δηλαδή στα οποία ο όρος ήταν εγκλωβισμένος για χρόνια. Δεν αναφερόμαστε δηλαδή στην Αριστερά των δεκαετιών του '60 και του '70 που την «οδήγησαν σε οξυτάτες εσωτερικές διαμάχες, και τελικώς στην ιστορική διάσπαση που σφράγισε» τον 20ο αιώνα, όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Τσουκαλάς [στο «Είκοσι Χρόνια Μετά», στο Ρήγος, Α., Τσουκαλάς, Κ. (επιμ.), (2001) *Η Πολιτική Σήμερα. Ο Νίκος Πουλαντζάς και η επικαιρότητα του έργου του*. Αθήνα: Θεμέλιο]. Αναφερόμαστε στις πολιτικές δυνάμεις εκείνες που «συγκροτούν το μέτωπο της Αριστεράς» σήμερα, που από τη μια «φαίνεται να έχει αποδεχθεί (η Αριστερά) την τυραννία της πραγματικότητας» όπως αναφέρει ο ίδιος (Τσουκαλάς, 2001, σ. 40), από την άλλη, ένα μέρος της, επαναφέρει το όραμα για μια ριζική κοινωνική αλλαγή, όπως διαφαίνεται και μέσα από το παράδειγμά μας.

ευοδώθηκαν, ώστε να εγκαταλείψουν την «πλατεία» τα τροχήλατα ταχυφαγεία (καντίνες) και οι ελληνικές σημαίες που έδιναν ένα εθνικιστικό χαρακτήρα στην όλη κινητοποίηση, «χρωματίζοντας» αρνητικά το κίνημα. Οι δρώντες ανέμεναν από την «Αριστερά» να αποδεχθεί το μερίδιο ευθύνης που της αναλογούσε και να μεταβεί στην επόμενη ημέρα με περισσότερη πράξη και λιγότερο θεωρία, ενώ επέδειξαν επίσης αποστροφή απέναντι σε παλαιολιθικές πολιτικές όπως αυτές εκφράζονταν από διάφορους χώρους της.

Για το «φόβο» των δρώντων έναντι των κομμάτων της αριστεράς, ο Ψημίτης μάς αναφέρει ότι:

*«η σύμπραξη αριστερών κομμάτων και κινημάτων μπορεί να οδηγήσει σε ομηρία των τελευταίων έναντι πολιτικών παιχνιδιών ή διαφορετικών εκτιμήσεων ως προς την στρατηγική που πρέπει να ακολουθήσουν τα κινήματα και να υπάρξει ο κίνδυνος μείωσης της δυναμικής της διαμαρτυρίας προς πιο ευέλικτες και συντηρητικές μορφές δράσης».*⁸³²

Ενώ ο Diani αναφέρει πως:

*«από τους λόγους που οι πολιτικοί δυσκολεύονται να χειριστούν τα κοινωνικά κινήματα, και οι άνθρωποι των ΜΜΕ να τα αποδώσουν στις αναλύσεις τους, είναι η έλλειψη επίσημης εκπροσώπησης των κινημάτων. Με διαφορετικό βαθμό αποδοχής από τα κινήματα, οι οργανώσεις βάσης καταλήγουν τελικά να παίζουν έναν τέτοιο ρόλο λόγω του ότι είναι περισσότερο ορατές και ευκολότερα προσβάσιμες».*⁸³³

Παρόλα αυτά όμως, η διαδικασία της αυτορρύθμισης, μια «εσωτερική» δηλαδή λειτουργία ομαδοποίησης του ετερόκλητου πλήθους, μια ανάγκη για «επιβίωση», για αρμονική συνύπαρξη και γιατί όχι και για μακροήμερευση στην «πλατεία», «νόθευσε» την αρχική πρόθεση του ακηδεμόνευτου, με αποτέλεσμα να παρεισφρήσουν στο «εσωτερικό» τους πολιτικοποιημένες ομάδες και συνδικαλιστικές οργανώσεις, που τις πρώτες ημέρες της κινητοποίησης βρίσκονταν «εις το πυρ το εξώτερον». Από τη στιγμή που οι «Αγανακτισμένοι» εδραίωσαν την παρουσία τους, πολιτικές ομάδες αριστερών και αναρχικών συμμετείχαν επίσημα στις διαδικασίες (εκφέροντας το λόγο τους και στις Λαϊκές Συνελεύσεις) «χρωματίζοντας» τις εξελίξεις. Προσπαθώντας να δούμε τη θεωρητική εξήγηση της συγκεκριμένης σκόπιμης ενέργειας, της «νόθευσης» δηλαδή του ακηδεμόνευτου προτάγματος, μια

⁸³² Ψημίτης, 2011, ό.π., σσ. 274-276.

⁸³³ Diani, M., (2003b). “Leaders or Brokers?”. Στο Mario Dianni και Doug McAdam (επιμ.), *Social Movements and Networks*. Oxford/New York: Oxford University Press. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 249.

κίνηση που παρά τον αλληλεπιδραστικό της χαρακτήρα, είχε αρχικά τη σιωπηρή συναίνεση των δρώντων υποκειμένων, «συμβουλευόμαστε» τους Garner και Zald οι οποίοι ισχυρίζονται ότι:

*«η κομματική δομή είναι ίσως η πιο σημαντική μεταβλητή για την κατανόηση και τη σχηματοποίηση των κοινωνικών κινημάτων. Οι δραστηριότητές τους μπορεί να βοηθούν ως ένα κομμάτι επιλογών που περιλαμβάνουν και απευθύνονται σκόπιμα στα πολιτικά κόμματα, με σκοπό να αναλάβουν δράση υπέρ τους. Και οι δύο είναι μορφές οργάνωσης για την επίτευξη πολιτικών σκοπών, έτσι δεν είναι έκπληξη ότι είναι αλληλένδετες. Τα κόμματα μπορεί να είναι οι στόχοι των κινημάτων, διότι μπορεί να θεωρηθεί ότι ως σύμμαχοι μπορούν να βοηθήσουν τα κινήματα να επιτύχουν τους στόχους τους. Τα κόμματα μπορούν επίσης να αλληλεπιδράσουν και να υποστηρίξουν τα κινήματα στην αναζήτηση τους για την εκλογική υποστήριξη».*⁸³⁴

Τα πολιτικά κόμματα παρέχουν τους κρίσιμους οργανωτικούς πόρους και εμπειρία που έχουν ανάγκη οι κινηματίες. Η «οντολογία των κοινωνικών κινημάτων είναι σχεσιακή»,⁸³⁵ μας αναφέρει ο Σεραφείμ Σεφεριάδης, ο οποίος προσθέτει πως «τα κινήματα δεν διέπονται από κάποια σταθερή και αμετάβλητη ουσία {...} αλλά αποτελούν προϊόν των σχέσεων στις οποίες ενέχονται».⁸³⁶ Για αυτό είναι και κομβικός ο ρόλος που διαδραματίζουν τόσο τα κινήματα όσο και τα πολιτικά κόμματα στον τομέα της «πολιτικής διαμεσολάβησης»,⁸³⁷ όπου η θέση των κομμάτων είναι «πρόδηλα» κεντρική, καθώς είναι «ταυτόχρονα θεσμοί συσσώρευσης, άρθρωσης και έκφρασης κοινωνικών αιτημάτων όσο και -κυρίως- μοχλοί διαμόρφωσης της κοινής γνώμης»,⁸³⁸ αποτελώντας λοιπόν μαζί με τα κοινωνικά κινήματα «τους βασικούς φορείς άσκησης της πολιτικής διαμεσολάβησης».⁸³⁹

Η πολιτική «εμμονή» στον ακομμάτιστο χαρακτήρα της δράσης, ήταν κυρίως η αγωνία των δρώντων να μην «καπελωθούν» από τα κόμματα, ωστόσο η ισχνή έστω παρουσία των αριστερών κομμάτων στο χώρο, επέτρεπαν, νομιμοποιούσαν και παρέτειναν τη συνέχιση της διαμαρτυρίας εκεί, καθώς όπως λένε οι Della Porta/Diani, (2010): «Συνήθεις σύμμαχοι των δρώντων είναι τα πολιτικά κόμματα της αριστεράς και τα

⁸³⁴ Goldstone J. A. (2003). *States, Parties and Social Movements*. Cambridge University Press, σσ. 230-231.

⁸³⁵ Σεφεριάδης, Σ. (2018), «Κόμματα και Κινήματα χωρίς την Πολιτική: Το μοντέλο του "κόμματος καρτέλ" υπό το φως της εμπειρίας ΣΥΡΙΖΑ». [Στο εξής: Σεφεριάδης, 2018]. Στο Σερντεδάκης-Τομπάζος, 2018, ό.π., σ. 178.

⁸³⁶ Σεφεριάδης, 2018, ό.π., σ. 178.

⁸³⁷ Στο ίδιο, σ. 178.

⁸³⁸ Στο ίδιο, σ. 178.

⁸³⁹ Στο ίδιο, σ. 178.

συνδικάτα» με τα οποία αλληλεπιδρούν, που όχι μόνο θα προσφέρουν ώθηση στην κινητοποίηση με «εξωτερικούς» πόρους, αλλά και γιατί τα κόμματα της Αριστεράς θα διευκολύνουν την πρόσβαση των κινηματιών στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων». Έτσι και αλλιώς, η «Αριστερά» ενδιαφέρεται για την κινητοποίηση της κοινής γνώμης και δη των ψηφοφόρων της. «Για το λόγο αυτόν κάθε άλλο παρά αδιάφοροι είναι για τις πιέσεις που μπορούν να ασκήσουν τα κοινωνικά κινήματα»,⁸⁴⁰ μας αναφέρει ο Kriesi, ειδικά στην περίπτωση που οι στρατηγικοί στόχοι των κινηματιών συμπίπτουν ή δεν συμπίπτουν σε μεγάλο βαθμό με τις στρατηγικές των αριστερών κομμάτων, όπως η προοπτική μετασχηματισμού της κινητοποίησης των «Αγανακτισμένων» σε διαμαρτυρία μιας ευρύτερης λαϊκής συμμαχίας, συγκροτώντας συλλογικές μορφές και πρακτικές με ανατρεπτική ισχύ, αποσταθεροποιώντας το αστικό πολιτικό σύστημα ηγεμόνευσης. Οι διαφορετικές οπτικές και στρατηγικές των κομμάτων απέναντι στην κινηματική δράση και στο πως αναγιγνώσκουν την πολιτική και οικονομική κρίση οδήγησαν και σε διαφορετικές συμπεριφορές και αντιδράσεις.

4.2 Το Κ.Κ.Ε. και οι «Αγανακτισμένοι»

«{...} το ΚΚΕ, παρά την ισχυρή κομματική του βάση και γείωση σε ποικίλους κοινωνικούς χώρους, με τη γνωστή του εμμονή να παραπέμπει την υπέρβαση των κοινωνικών προβλημάτων στο επέκεινα της ριζικής ανατροπής του καπιταλισμού δεν κατόρθωσε ποτέ να αναλάβει έναν ηγεμονικό ρόλο σε όλη τη διάρκεια του κύκλου διαμαρτυρίας, συχνά μάλιστα οριοθετούμενο σκληρά απέναντι στα ποικίλα εγχειρήματα έκφρασης της δυσαρέσκειας, από τις πράξεις πολιτικής ανυπακοής και τα δίκτυα αλληλεγγύης έως το φαινόμενο των αγανακτισμένων». Νίκος Σερντεδάκης⁸⁴¹

Η ανησυχία των Κομμουνιστικών Κομμάτων μήπως «“ξεπεραστούν” από άλλες πολιτικές ομάδες και οργανώσεις και χάσουν έτσι τον “πρωτοποριακό” τους ρόλο, ως εκφραστές της αντίθεσης απέναντι στο συγκεκριμένο κοινωνικό σύστημα.»,⁸⁴² πιθανότατα δημιουργεί αντανakλαστικές κινήσεις ελέγχου των κοινωνικών κινημάτων. Ο Santiago Carrillo, Γενικός Γραμματέας του Ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος από το 1960 έως το 1982, σχολιάζοντας τη σχέση ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα

⁸⁴⁰ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 369.

⁸⁴¹ Σερντεδάκης Ν. (2018). *Η Διαμαρτυρία στην Ελλάδα της Κρίσης, 2009-2014*. [Στο εξής: Σερντεδάκης, 2018], στο Σερντεδάκης-Τομπάζος, 2018, ό.π., σ. 307.

⁸⁴² Μαραντζίδης, Ν. (1996). *Πολιτικό Κόμμα και Κοινωνικά Κινήματα: Η σχέση ανάμεσα στα κομμουνιστικά κόμματα της Μεσογειακής Ευρώπης και τα Κοινωνικά Κινήματα*. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 8, Νοέμβριος. [Στο εξής: Μαραντζίδης, 1996], σ. 103.

και στα κόμματα, αλλά και τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει το κομμουνιστικό κόμμα (σ' αυτή τη σχέση), θα δηλώσει: «*Το κομμουνιστικό κόμμα πρέπει να δώσει σημασία και να δεθεί μ' αυτά (τα κοινωνικά κινήματα) [...] αλλά αυτά ποτέ δε θα μπορέσουν να υπερβούν τα πολιτικά κόμματα*».⁸⁴³ Το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός πως η «*δράση λοιπόν αυτών των κινήματων ξεπερνά τις σταθερές λογικές των κομμουνιστικών κομμάτων (εργατική τάξη-πάλη των τάξεων-κομμουνιστική πρωτοπορία)*». Αυτά τα τελευταία υποχρεώνονται να υιοθετήσουν θέσεις και πρακτικές - συχνά πιεζόμενα από τη συγκυρία- έξω από τα καθιερωμένα τους πλαίσια. Γιατί για ένα Κ.Κ., τα πάντα οφείλουν σε γενικές γραμμές να υπαχθούν στο βασικό προσανατολισμό της πάλης των τάξεων. Από την εποχή του Λένιν και της Κλάρας Τσέτκιν αυτό αποτελεί ένα βασικό σημείο αναφοράς: να λύσουμε τη βασική αντίθεση και όλα τα άλλα αποτελούν δευτερεύοντα προβλήματα, που θα επιλυθούν στα πλαίσια της μελλοντικής σοσιαλιστικής κοινωνίας.»⁸⁴⁴

Από την πλευρά των κοινωνικών κινήματων, η δράση τους αποτελούσε βασική αιτία αύξησης ενός ακροατηρίου που εποφθαλμιούν τα κομμουνιστικά κόμματα «*τόσο λόγω του μεγέθους του όσο και της δυναμικής του*»,⁸⁴⁵ προσελκύοντας ένα πλήθος «*προνομιακό για τους κομμουνιστές*».⁸⁴⁶ Μη ξεχνάμε το ιστορικό «μέγεθος» του κομμουνιστικού κόμματος, τη «*θεσμική του ισχύ*»,⁸⁴⁷ τους μηχανισμούς που διαθέτει, αλλά και την «*οικονομική του δύναμη*».⁸⁴⁸ Ένας άνισος με λίγα λόγια συσχετισμός δυνάμεων, μια και τα κοινωνικά κινήματα αυτό που έχουν να «αντιπαρατάξουν» είναι η «ορμή και ο ενθουσιασμός των μελών τους».⁸⁴⁹ Τα κομμουνιστικά κόμματα δεν αποκλείουν τη συμμετοχή μελών τους στα κοινωνικά κινήματα, αλλά φαίνεται να προτιμούν το μέλος εκείνο που λειτουργεί ως «*ιμάντας μεταβίβασης*»,⁸⁵⁰ δηλαδή εργάζεται μέσα στο κίνημα για τους σκοπούς όμως του κόμματος. Ο Μαραντζίδης προσθέτει πως «*το μέλος, ταυτισμένο με την πολιτική του οργάνωση, οφείλει να αντιληφθεί το ρόλο του ως απεσταλμένος και να συμπεριφερθεί ως σωστός κομμουνιστής. Με άλλα λόγια, ο κομμουνιστής φοιτητής είναι πρώτα κομμουνιστής και μετά φοιτητής, η γυναίκα κομμουνίστρια είναι πρώτα κομμουνίστρια και μετά*

⁸⁴³ Μαραντζίδης, 1996, ό.π., σ. 103.

⁸⁴⁴ Αβδελά, Ε.& Ψαρρά, Α. (1985). *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Γνώση, σσ. 50-54 και 93-97, στο Μαραντζίδης, 1996, ό.π., σ. 104.

⁸⁴⁵ Μαραντζίδης, 1996, ό.π., σ. 105.

⁸⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 105.

⁸⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 118.

⁸⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 118.

⁸⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 118.

⁸⁵⁰ Στο ίδιο, σσ. 111-112.

γυναίκα.»⁸⁵¹ Αυτό δημιουργεί βέβαια στους δρώντες πρόβλημα ταυτότητας, καθώς «ακροβατούν» ανάμεσα σε δύο στοιχεία ανταγωνιστικά μεταξύ τους.⁸⁵² Από την άλλη και οι ίδιοι οι δρώντες, διακατέχονται από «υψηλό βαθμό καχυποψίας απέναντι στον ξένο και κυρίως στον κομματικό λόγο, που συχνά τον αισθάνεται ως απειλή. Υψηλό βαθμό δυσκαμψίας (μη συμβιβασμού), και, εντέλει, εμφανίζονται συμπεριφορές δυσπροσαρμοστικότητας όταν οι συνθήκες αλλάζουν.»⁸⁵³

Η στάση του Κ.Κ.Ε.⁸⁵⁴ κατά τη διάρκεια των τριανταπέντε ημερών που μελετούμε έχει ένα σπειροειδή χαρακτήρα. Αρχικά, θα βιώσει αμηχανία απέναντι στο ακομμάτιστο πρόταγμα των διαδηλωτών όπως αυτή εκφράζεται μέσα από την ανακοίνωση του Πολιτικού Γραφείου του Κ.Κ.Ε. στις 25/05: «Τα αντιδραστικά συνθήματα “έξω τα κόμματα, τα συνδικάτα”, που προβάλλουν ορισμένα κέντρα και θέλουν να αποκτήσουν απήχηση στο λαό, έχουν ως κύριο στόχο να μπερδέψουν τις λαϊκές συνειδήσεις».⁸⁵⁵ Παράλληλα, όμως θα προσπαθήσει να μην αποθαρρύνει τις εξελίξεις, διακρίνοντας το πλήθος κόσμου που εισρέει στις πλατείες της χώρας και γενικά τον πληθυσμιακό «όγκο» των διαδηλώσεων (προσδοκώντας σε μια πιθανή εγκόλπωση του πλήθους στις τάξεις του;). Ενδεικτικά αναφέρουμε δήλωση της Αλέκας Παπαρήγα, την 1^η ημέρα των κινητοποιήσεων σε ομιλία της στη Λάρισα (ακολουθεί απόσπασμα):

*«Κοιμισμένοι δεν είναι οι Έλληνες. Παραπλανημένοι ναι, σε σύγχυση είναι ο κόσμος. Και αγανακτισμένοι. Η αγανάκτηση είναι δικαιολογημένη. Εμείς δεν σνομπάρουμε καμιά μορφή κινητοποίησης, ιδίως όσες εκφράζουν κάτι το αυθόρμητο. Οι μορφές των λαϊκών αγώνων δεν πρέπει να κατασκευάζονται στα κομματικά μας γραφεία { ... } οι πλατείες που μπορεί να γεμίσουν με αγανακτισμένους, πολύ εύκολα μπορούν και ν' αδειάσουν».*⁸⁵⁶

⁸⁵¹ Μαραντζίδης, 1996, ό.π., σσ. 111-112.

⁸⁵² «Ο Μ. Castels σημειώνει για παράδειγμα πως στην Ισπανία, οι κομμουνιστές που συμμετείχαν στα κινήματα πόλεων οδηγήθηκαν εκτός του PCE στο όνομα του κινήματος τους.» Castels, M. (1982). "Mouvements sociaux urbains et changement politique" στο Touraine, A. (επιμ.), *Mouvements sociaux d'aujourd'hui, acteurs et analystes*. Παρίσι: Les Editions Ouvrières, σ. 202, στο Μαραντζίδης, 1996, ό.π., σ. 114.

⁸⁵³ Μαραντζίδης, 1996, ό.π., σ. 111.

⁸⁵⁴ Η επίσημη ιστοσελίδα του πολιτικού κόμματος “Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας” (Κ.Κ.Ε.): <http://www.kke.gr/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18 Οκτωβρίου 2019).

⁸⁵⁵ Ανακοίνωση του πολιτικού γραφείου του ΚΚΕ. Πηγή (ιστοσελίδα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας):

http://www.kke.gr/anakoinoseis_grafeioy_tyroy/anakoinosh_toy_politikoy_grafeioy_gia_tis_ekdhloseis_laikhhs_aganakthshs (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2019).

⁸⁵⁶ Δήλωση της Γ.Γ. του Κ.Κ.Ε., Αλέκας Παπαρήγα, με τίτλο “ Αλ. Παπαρήγα: Οι συγκεντρώσεις δεν ανησυχούν το σύστημα” που φιλοξενείται στην ιστοσελίδα της εφημερίδας «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ»: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=278617> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

Και συμπληρώνει: «δεν είναι κακό να βγάζουν εμπειρίες και οι νέοι άνθρωποι που αναζητούν έναν καινούριο δρόμο έκφρασης. Θα είναι και αυτό μια εμπειρία. Δε στεκόμαστε εχθρικά απέναντί τους».⁸⁵⁷

Διαβάζουμε στην εφημερίδα «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ», στις 29/05: «{...} ορισμένοι, που είναι ορκισμένοι εχθροί του λαϊκού κινήματος, δε θέλουν σήμερα να υπάρχει λαϊκό κίνημα, προβάλλουν τις συγκεκριμένες δράσεις σε αντιπαράθεση με τις εργατικές κινητοποιήσεις, με την απεργία, τα πανεργατικά συλλαλητήρια, κλπ.»⁸⁵⁸ Ο κίνδυνος - κατά το Κ.Κ.Ε.- που ελλοχεύει είναι ότι η αυθόρμητη κινητοποίηση κινδυνεύει από εκφυλισμό και εξαφάνιση από τη στιγμή που δεν συνοδεύεται από αιτήματα οργάνωσης του λαού σε ταξική βάση. Το Κ.Κ.Ε. πραγματοποιεί ένα σαφή διαχωρισμό ανάμεσα στο οργανωμένο εργατικό - λαϊκό κίνημα και το αντίστοιχο αυθόρμητο, κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου στην περίπτωση που το τελευταίο έρθει σε «αντιπαράθεση» με το οργανωμένο κίνημα. Αναγνωρίζει ότι η αγανάκτηση έφερε τον κόσμο στις πλατείες, ωστόσο απαξιώνει ηθικά τα κινηματικά υποκείμενα και δεν τα αναγνωρίζει ως φορείς της σύγκρουσης με το πολιτικό σύστημα. Το πρόβλημα με τους «Αγανακτισμένους» -κατά το Κ.Κ.Ε.- ήταν ότι το ιδεολογικό τους πρόταγμα ήταν αόριστο έως ανύπαρκτο. «Βγήκαν» στους δρόμους, επειδή εφαρμόστηκε το 1^ο μνημόνιο και ήταν προ των πυλών το 2^ο. Οι «Αγανακτισμένοι» δεν αναφέρθηκαν ενάντια στον καπιταλισμό, τον νεοφιλελευθερισμό, την καταπίεση των «αφεντικών» κ.λπ. (τουλάχιστον η πλειονότητα των μελών τους, καθώς υπήρχαν και αυτές οι «φωνές», ειδικά στην «κάτω πλατεία»), απλώς προσπάθησαν να ανατρέψουν μια δυσάρεστη για τους ίδιους κατάσταση με μια πρωτοποριακή είναι αλήθεια κινητοποίηση με στοιχεία που είχαν «αντιγράψει» από παρόμοιες δράσεις που είχαν λάβει χώρα μήνες ή και ημέρες πριν (αναφορά στις κινητοποιήσεις της «Αραβικής Άνοιξης» και στους «Los Indignados», που μέσω του φαινομένου της διάχυσης επηρέασαν και τους «εγχώριους» διαδηλωτές, χρησιμοποιώντας παρόμοια «εργαλεία»

⁸⁵⁷ Δήλωση της Γ.Γ. του Κ.Κ.Ε., Αλέκας Παπαρήγας που φιλοξενείται στην εφημερίδα «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ», στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=26/5/2011&id=13563&pageNo=3&direction=1> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

⁸⁵⁸ Άρθρο που δημοσιεύεται στην εφημερίδα «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ», με τον τίτλο «Για το "κίνημα της πλατείας"». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6271819&textCriteriaClause=%2B%CE%A4%CE%9F+%2B%CE%9A%CE%99%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%91+%2B%CE%A4%CE%A9%CE%9D+%2B%CE%A0%CE%9B%CE%91%CE%A4%CE%95%CE%99%CE%A9%CE%9D> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

και ρεπερτόρια δράσης όπως ήταν τα κοινωνικά δίκτυα και η διαμαρτυρία παρεμπόδισης με την κατάληψη κεντρικών πλατειών αντίστοιχα).

Το Κ.Κ.Ε. «τρώμαξε» κυριολεκτικά με τον πληβειακό τρόπο της διαμαρτυρίας στην «άνω πλατεία» και τα αντίστοιχα συνθήματα αλλά και χειρονομίες που το συνόδευαν. Δεν είχαν καμία σχέση αλλά και θέση στον ταξικό αγώνα που εκείνο ευαγγελίζεται. Το Κ.Κ.Ε., με τη στάση του, έχει την πρόθεση να ακυρώσει συλλήβδην μια συλλογική συγκρουσιακή ύπαρξη, τη στιγμή μάλιστα που βρίσκεται εν εξελίξει, παρεμποδίζοντάς την στο να σχηματίσει μια θετική ταυτότητα.⁸⁵⁹ Ενδεχομένως, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διέθετε η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» όπως ήταν η «εξατομικευμένη⁸⁶⁰ συμμετοχή»⁸⁶¹ των δρώντων υποκειμένων, ο αυτοπροσδιορισμός τους, «αυθόρμητα, χωρίς κόμματα, ομάδες και ιδεολογίες {...} χωρίς σημαίες και πλακάτ, χωρίς κόμματα και ιδεολογίες {...}»,⁸⁶² τα οποία και ήταν μη συμβατά με τα χαρακτηριστικά που συνήθως διαθέτουν συγκεντρώσεις της «αριστεράς», όπως είναι το οργανωμένο και το συλλογικό, να ήταν μία επιπλέον αιτία που η συγκεκριμένη συγκέντρωση προκαλούσε δυσaréσκεια και αποστροφή στο Κ.Κ.Ε. Χαρακτηριστικά που για να είμαστε ακριβείς παρουσιάζουν οι δρώντες που

⁸⁵⁹ Στο Κ.Κ.Ε. έμμεσα απαντά ο Γιώργος Ρούσης: «Στο άλλο άκρο υπήρξαν δυνάμεις οι οποίες αρχικά μεν θεώρησαν ότι οι συγκεντρώσεις των πλατειών ελέγχονται ως προς το περιεχόμενό τους από τα αστικά ΜΜΕ, αν δεν είναι κατασκευάσματα αυτών και άλλων «σκοτεινών» δυνάμεων, και στη συνέχεια μπροστά στο τεράστιο πλήθος που συγκεντρωνόταν, να μην υποχρεώθηκαν να εκτιμήσουν ως θετική την παρουσία του, από την άλλη όμως το υποβάθμιζαν αντιπαράθετοντάς το με το «ταξικό» απεργιακό κίνημα στους τόπους δουλειάς και με την αντιπαράθεση με το αφεντικό. Λες και τα δυο δεν μπορούν να συνυπάρχουν, λες και οι ίδιοι δεν πραγματοποιούν δικές τους συγκεντρώσεις στις πλατείες, λες και δεν υπάρχουν άνθρωποι που αρνούνται να συμμετέχουν τόσο στις εκδηλώσεις των ξεπουλημένων εργατοπατέρων όσο και σ' εκείνες των κίβδηλων μετώπων, λες και οι άνεργοι, οι φοιτητές, οι συνταξιούχοι, οι «ελεύθεροι» επαγγελματίες, οι υπό προλεταριοποίηση μικρομεσαίοι... που δεν έχουν απέναντί τους το αφεντικό, ή όσοι δουλεύουν σε μικρές επιχειρήσεις όπου κυριαρχούν οι διαπροσωπικές σχέσεις, ή ακόμη όσοι υπό το βραχνά της απόλυσης και της ανεργίας δεν τολμούν να απεργήσουν, δεν θα έπρεπε να εκδηλώνουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που τους καταστρέφουν, λες τέλος και οι συγκεντρώσεις στην πλατεία μπρος στα χειμερινά ανάκτορα της Αγίας Πετρούπολης ή στην πλατεία της Βασιλίας ή ακόμη οι συγκεντρώσεις του λαού της Αθήνας στην Κατοχή... δεν ήταν επαναστατικές, διότι ήταν εκτός τόπου δουλειάς!» Ο Γ. Ρούσης είναι καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Το άρθρο με τον τίτλο «Αριστερά και πλατείες», δημοσιεύθηκε στην Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, την Κυριακή 19 Ιουνίου 2011. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=285645> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019).

⁸⁶⁰ Πρόκειται για τον «πολίτη- άτομο», ο οποίος μπορεί μόνος του, ή με όσους συμφωνούν μαζί του, να καθορίζει τους όρους κοινωνικής οργάνωσης», αναφέρει η Μαρία Γιαννάκη, προσθέτοντας πως η «θωπεία του θυμικού των μαζών και η εξ ορισμού “αγνότητα του λαού” νομιμοποίησαν τη δυνατότητα κάθε πολίτη να αντιδρά, ως μέρος του θιγόμενου όλου». Άρθρο της Μαρίας Γιαννάκη (μέλους της «Ε.Ε. της Δημοκρατικής Αριστεράς»), με τίτλο «Αντιπροσωπευτική δημοκρατία και η ευθύνη της Αριστεράς», που δημοσιεύθηκε στις 14 Απριλίου 2015, στο tvxs. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://m.tvxs.gr/mo/i/173202/f/news/ellada/antiprosopoyitiki-dimokratia-kai-i-eythyni-tis-aristeras.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019).

⁸⁶¹ Σερντεδάκης, 2018, ό.π., στο Σερντεδάκης & Τομπάζος, 2018, ό.π., σ. 311.

⁸⁶² Γιοβανόπουλος, Χ., Μητρόπουλος, Δ. (επιμ.), (2011), *Δημοκρατία Under Construction*. Αθήνα: Α/Συνέχεια. [Στο εξής: Γιοβανόπουλος, Μητρόπουλος, 2011], σσ. 277-278.

«κατοικοεδρεύουν» στην άνω πλατεία, που όπως αναφέραμε ήδη είχε ένα πληθειακό χαρακτήρα, καθώς η κάτω πλατεία ήταν σαφέστατα πολιτικοποιημένη και είχε όλη εκείνη την πολιτική «γείωση» και συνάφεια με τις οργανώσεις της «αριστεράς».

Η ορθόδοξη θέση του Κ.Κ.Ε. -επαναλαμβάνουμε- που δε θα αλλάξει σε όλη τη διάρκεια των διαμαρτυριών είναι ότι μια κινητοποίηση που δεν έχει ταξικό προσανατολισμό, που δεν προτάσσει το αίτημα ανατροπής του «συστήματος», που δεν εμπιστεύεται σε ρόλο καθοδηγητή το κόμμα του εργάτη, του αγρότη, του μικρομεσαίου, εκείνου που η ταξική ιδιότητα και εργασία κατατάσσει στους εκμεταλλεζόμενους και όχι στους εκμεταλλευτές, μπορεί πολύ εύκολα να «μπερδευτεί» και να «αδειάσει». Ενδεικτικά αναφέρουμε άρθρο στο Ριζοσπάστη στις 27/05:

*«Ούτε μέσα από αυτή την κινητοποίηση έχει θιχτεί, μέχρι τώρα, η πραγματική αιτία της τραγικής κατάστασης που αντιμετωπίζει ο λαός, που είναι το εκμεταλλευτικό καπιταλιστικό σύστημα, οι μεγαλοεπιχειρηματίες, η πολιτική των αστικών κομμάτων, η καπιταλιστική οικονομική κρίση και οι αιτίες της».*⁸⁶³

Το Κ.Κ.Ε. αναγνωρίζει τους δρώντες εκείνους που ανήκουν στην εργατική τάξη και γενικά στα λαϊκά στρώματα και όχι εκείνους που θεωρεί, ότι συμμετέχουν σε κινητοποιήσεις δίχως πολιτικό στόχο και οργάνωση και κυρίως δίχως σχέδιο ανατροπής του συστήματος, σε διαμαρτυρίες δηλαδή σύμφωνα με το ίδιο με αστικό χαρακτήρα που προτάσσουν το ακηδεμόνευτο και ακομμάτιστο πρόταγμα όπως ενδεικτικά φαίνεται και από απόσπασμα ομιλίας της Αλέκας Παπαρήγα στην Ομόνοια στις 29/06 (λίγο πριν ξεκινήσει απεργιακή κινητοποίηση του Π.Α.ΜΕ.) που «απαντάει» ουσιαστικά στο ΣΥ.ΡΙΖ.Α που πρεσβεύει ότι στο Σύνταγμα «κατέβηκε» ο «μέσος» Έλληνας: ουδείς έχει το δικαίωμα να τους ερμηνεύσει με τη «λογική του μέσου Έλληνα»⁸⁶⁴ καθώς ο «άνεργος και ο φτωχός δεν μπορεί να αναμιχθεί ακόμα και με τα μεσαία στρώματα και να βγει διά δύο»,⁸⁶⁵ συνεπώς δε μπορούμε να έχουμε «μέσο όρο συμφερόντων και μέσο όρο πολιτικής σκέψης».⁸⁶⁶ Το Κ.Κ.Ε. διέγινε στους «Αγανακτισμένους», ένα «κίνημα» (κατά το ίδιο) που με τη στήριξη των συστημικών

⁸⁶³ Απόσπασμα από ρεπορτάζ της εφημερίδας «Ριζοσπάστης», με τίτλο «Συγκεντρώσεις σε πόλεις για δεύτερη μέρα», που δημοσιεύεται στις 27 Μαΐου 2011, στη σελίδα 20.

⁸⁶⁴ Δήλωση της Α. Παπαρήγα με τίτλο «Το κίνημα που τους πονάει είναι απέναντι στον ταξικό αντίπαλο», που δημοσιεύεται στην εφημερίδα «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ». Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6327170&textCriteriaClause=%2B%CE%91%CE%93%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%A4%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F%CE%99> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

⁸⁶⁵ Στο ίδιο.

⁸⁶⁶ Στο ίδιο.

Μ.Μ.Ε. (είναι αλήθεια ότι στην αρχή τουλάχιστον εκδήλωσης της διαμαρτυρίας, Μ.Μ.Ε. που εκπροσωπούν την καθεστηκυία τάξη, πρόβαλαν ιδιαίτερα τη δράση), προσπάθησε να λειτουργήσει ως «βαλβίδα εκτόνωσης», σε μια εποχή εφαρμογής δυσβάστακτων μέτρων για τον ελληνικό λαό. Το Κ.Κ.Ε. διέκρινε στη στήριξη της εγχώριας ολιγαρχίας στους «Αγανακτισμένους» ως μια προσπάθεια να αποκοπεί ο λαός από τα εργατικά συνδικάτα και τους μαζικούς φορείς, ένα ανάχωμα δηλαδή στο λαϊκό κίνημα και στις αντίστοιχες κινητοποιήσεις που κατά το ίδιο δεν εκπροσωπούσαν οι «πλατείες». Διέκρινε επίσης, στο ακηδεμόνευτο πρόταγμα την προσπάθεια του «συστήματος» να στραφούν οι διαδηλωτές ενάντια στην «Αριστερά» που ως γνωστόν συμμετέχει ως επί το πλείστον στις κινηματικές διαδικασίες. Σε αυτό, συντέλεσε και το μη πολιτικο-ιδεολογικό πλαίσιο που κατά το Κ.Κ. ενυπήρχε στις «πλατείες», ένα «κενό» το οποίο μπορούσε να εκμεταλλευτεί εύκολα το αστικό σύστημα. Το οξύμωρο αυτής της κριτικής είναι ότι παρόμοια κελεύσματα (με του Κ.Κ.Ε.) προέρχονταν από ακόμη πιο «ριζοσπαστικούς» πολιτικούς χώρους (εξ' ευωνύμων) στους οποίους και συμπεριλάμβαναν και το ΚΚΕ (μαζί με το ΣΥ.ΡΙΖ.Α.), ως πολιτικές δυνάμεις δηλαδή που «για δεκαετίες πλήττει(ει)ουν το κύρος και την αξιοπιστία της πολιτικής και των ιδεών της Αριστεράς.»⁸⁶⁷

Το Κ.Κ.Ε. δεν θα σταματήσει να «ζητάει» από τους διαδηλωτές να το εμπιστευτούν και να το αφήσουν να ηγηθεί της προσπάθειάς του. Η διαμαρτυρία θα έχει προοπτική και θα τελεσφορήσει, στη μοναδική περίπτωση που θα συμπορευτεί μαζί του, δίνοντας ένα πολιτικό σχέδιο στην όλη κινητοποίηση που δεν είναι άλλο από τη δυναμική ανατροπή του καπιταλιστικού συστήματος.⁸⁶⁸ Ενδεικτικά, παραθέτουμε ανακοίνωση του Πολιτικού Γραφείου του κόμματος την 1^η Ιουνίου:

⁸⁶⁷ «Υπάρχει θεμελιώδης ευθύνη στο ΚΚΕ και τον ΣΥΝ γιατί όχι μόνο δεν μπορούν να επιδράσουν θετικά και να διαφοροποιήσουν δυνάμεις στρέφοντάς τις αριστερά, αλλά με την πολιτική τους αφήνουν αιχμάλωτες τις μάζες στην επιρροή των αστικών κομμάτων, να άγονται και να σύρονται από τα προπαγανδιστικά επιτελεία της αστικής τάξης.», αναφέρει ο Αντώνης Παπαδόπουλος, στέλεχος του ΜΛ-ΚΚΕ, σε άρθρο του με τον τίτλο «Αυτοί που χρίστηκαν προστάτες», που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», τη Δευτέρα 6 Ιουνίου 2011, στη σελίδα 10.

⁸⁶⁸ Το ΚΚΕ αντιδρά στα ρεπερτόρια δράσης, αλλά και τις οργανωτικές δομές της διαμαρτυρίας. Το κλασικό κινηματικό αφήγημα που γνώριζε πολύ καλά το κομμουνιστικό κόμμα ήταν εκείνο της κεντρικά οργανωμένης και πειθαρχημένης κινητοποίησης με συγκεκριμένους συμβολικούς πόρους και δημόσιο λόγο, καθώς και με μια σταθερή αναφορά τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο. Η διαμαρτυρία, συγκέντρωση κ.λπ. «προπαγανδίζονταν» μεγάλο χρονικό διάστημα πριν, ενώ το ρεπερτόριο δράσης ήταν συγκεκριμένο: μια πορεία, εκκίνηση δηλαδή από ένα σημείο και τερματισμός σε ένα άλλο. («Στη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, μάλιστα, η διαδρομή των διαδηλώσεων αυτών –εφόσον επρόκειτο για την Αθήνα– ήταν το κλασικό Προπύλαια- Βουλή- αμερικανική πρεσβεία», αναφέρει ο Άκης Γαβριηλίδης, στο άρθρο με τον τίτλο «Οι καθηγητές του τίποτα. Η αντι-εξέγερση ως πολιτική επιστήμη», στο ηλεκτρονικό περιοδικό «ΘΕΣΕΙΣ», Τεύχος 113, περίοδος: Οκτώβριος - Δεκέμβριος 2010. Ηλεκτρονική διεύθυνση:

«{...} είναι καιρός οι λαϊκές συνειδήσεις να κάνουν πολιτικό, ιδεολογικό άλμα, να απεγκλωβιστούν από τα ιδεολογήματα του Π.Α.Σ.Ο.Κ. και της Ν.Δ., να εμπιστευτούν το Κ.Κ.Ε.» και «το μόνο που του δίνει προοπτική, είναι ο οργανωμένος αγώνας συμπόρευσης με το ΚΚΕ, ο αγώνας μέσα από τα ταξικά κινήματα του ΠΑΜΕ, της ΠΑΣΥ, της ΠΑΣΕΒΕ, της ΟΓΕ και του ΜΑΣ».⁸⁶⁹

Ο Ψημίτης μάς αναφέρει ότι:

«ενώ το ΚΚΕ φροντίζει να υποστηρίξει με την οργανωτική του δύναμη σημαντικούς αγώνες σε στρώματα της παραδοσιακής εργατικής τάξης, ταυτόχρονα τους ευνουχίζει γραφειοκρατικά, υποστηρίζοντας ότι δεν πιστεύει ουσιαστικά στην νίκη τους, στην αλλαγή των συσχετισμών, αν δεν κυριαρχήσει η πολιτική του πρόταση κεντρικά, όχι με την έννοια του εκλογικού προβαδίσματος, καθώς δε δείχνει να θέλει σε καμία περίπτωση να φορτωθεί τέτοιου μεγέθους καπιταλιστική κρίση, όσο με την έννοια του να διατηρήσει τον κομματικό του έλεγχο στην εργατική βάση που πλήττεται και αμφιταλαντεύεται».⁸⁷⁰

Για τη θέση του Κ.Κ.Ε., ο Βρετανός, ακτιβιστής και αριστερός δημοσιογράφος Kevin Ovenden, θα υποστηρίξει πως η «αμηχανία του Κομμουνιστικού Κόμματος»,⁸⁷¹ προερχόταν από το γεγονός «ούτε (το) ήλεγχε»⁸⁷² ούτε «του ταίριαζε ιδιαίτερα».⁸⁷³ Ειδικότερα, ο Ovenden θα τονίσει πως «η μορφή και τα αντιφατικά χαρακτηριστικά του ήταν απόδειξη πως αποτελούσε την έκφραση ταξικών δυνάμεων ξένων προς την απαρχαιωμένη αντίληψη του για το πως πρέπει να μοιάζει ένας

http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1125 (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019). Όλα τα ανωτέρω δεν υπήρχαν στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», επιφέροντας όπως είναι ευνόητο αμηχανία σε ένα κόμμα που δεν φημίζονταν εξάλλου για την πολιτική του «ευελιξία». Προσθέτουμε στα παραπάνω και το σύνθημα: «έξω τα κόμματα και τα συνδικάτα» και διαθέτουμε –έστω σε απλή μορφή– τα αίτια της δυσaréσκειας, της δυσανεξίας, της αντίθεσης και αποστροφής του κομμουνιστικού κόμματος απέναντι στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων». Ένα λαϊκό κίνημα κατά το ΚΚ πρέπει να έχει συγκεκριμένα στοιχεία, αλλά κυρίως ταξικά χαρακτηριστικά. Κάτι, που σαν πρώτη ανάγνωση οι «Αγανακτισμένοι» δεν διέθεταν. Συνεπώς δεν αποτελούσαν και απειλή για το «κεφάλαιο», ίσα ίσα –και πάλι διευκρινίζουμε σύμφωνα με την ανωτέρω απλοϊκή εξήγηση– θα ενσωματωθούν πολύ εύκολα από το «σύστημα», χωρίς δηλαδή ιδεολογικό προσανατολισμό και ένα κόμμα καθοδηγητή. Το ΚΚ δεν αντιμάχεται απλώς το μνημόνιο όπως οι δρώντες στις «πλατείες». Αντιμάχεται κάτι πολύ μεγαλύτερο. Το κομμουνιστικό κόμμα δεν εμπιστεύεται τις μονάδες, ακόμη και αν όλες μαζί συγκροτούν μία ομάδα. Μία συλλογικότητα. Μία ακομμάτιστη όμως συλλογικότητα που τα μέλη της –χωρίς το κόμμα καθοδηγητή– δεν θα αποκτήσουν πρόσβαση στην αλήθεια, συνεπώς δεν θα απειλήσουν επαναλαμβάνουμε αυτό που αντιμάχονται.

⁸⁶⁹ Άρθρο με τίτλο «Καταστολή της αγωνιστικής διάθεσης», που δημοσιεύεται στην εφημερίδα «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ». Ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6278888&textCriteriaClause=%2B%CE%91%CE%93%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%A4%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F%CE%99> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

⁸⁷⁰ Ψημίτης, 2011, ό.π., σσ. 274-276.

⁸⁷¹ Obeden, K. (2016). *ΣΥΡΙΖΑ. Μέσα στον Λαβύρινθο*. Paul Mason (πρλ.). Αθήνα: Brainfood Εκδοτική. [Στο εξής: Obeden, 2016], σ. 62.

⁸⁷² Στο ίδιο, σ. 62.

⁸⁷³ Στο ίδιο, σ. 62.

αυθεντικός προλετάριος και οι αγώνες του».⁸⁷⁴ Το Κ.Κ.Ε. ήταν αντίθετο και διατήρησε αποστάσεις από τις «πλατείες» κατά το ίδιο, επειδή δεν είχε «σχεδιαστεί και καθοδηγηθεί από το πραγματικό κόμμα της εργατικής τάξης – το Κομμουνιστικό Κόμμα».⁸⁷⁵ Από τη στιγμή, λοιπόν, που δεν είχε αυτή τη διαμόρφωση σήμαινε για το ΚΚ «πως δεν ήταν προοδευτικό».⁸⁷⁶ Ο Σερντεδάκης, αναφορικά με τον ρόλο που διαδραματίζει το Κ.Κ.Ε. γενικά στα κινήματα και ειδικά στους «Αγανακτισμένους», θα αναφέρει πως:

«{...}το ΚΚΕ, παρά την ισχυρή του κομματική βάση και γείωση σε ποικίλους κοινωνικούς χώρους, με τη γνωστή εμμονή να παραπέμπει την υπέρβαση των κοινωνικών προβλημάτων στο επέκεινα της ριζικής ανατροπής του καπιταλισμού δεν κατόρθωσε ποτέ να αναλάβει έναν ηγεμονικό ρόλο σε όλη τη διάρκεια του κύκλου διαμαρτυρίας, συχνά μάλιστα οριοθετούμενο σκληρά απέναντι στα ποικίλα εγχειρήματα έκφρασης της δυσaréσκειας, από τις πράξεις πολιτικής ανυπακοής και τα δίκτυα αλληλεγγύης έως το φαινόμενο των αγανακτισμένων. Μια από τις βασικότερες ίσως αιτίες της αδυναμίας του ΚΚΕ να αναλάβει κάποιο ηγετικό ρόλο έγκειται στην επιλογή του να οργανώνει δράσεις, μέσα από τη δημιουργία μετωπικών οργανώσεων {...} δίχως να διαμορφώνει παράλληλα ένα περιβάλλον πιθανών συγκλίσεων και συνεργασιών με άλλες κοινωνικές και πολιτικές συσσωματώσεις.»⁸⁷⁷

Όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα διακρίνει, ότι δεν μπορεί να αλλάξει τους συσχετισμούς, θα «επιτεθεί» ουσιαστικά στο πλήθος και θα προσπαθήσει να υποτιμήσει τη διαμαρτυρία. Στις 16 Ιουνίου του 2011⁸⁷⁸ σε συνέντευξη τύπου η Γ.Γ. του Κ.Κ.Ε. Αλέκα Παπαρήγα δηλώνει: ότι στην Πλατεία Συντάγματος δεν βρίσκονται μόνο αγανακτισμένοι πολίτες αλλά και «λόμπι ισχυρών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, που προπαγανδίζουν δήθεν έξυπνες λύσεις. Επίσης εκπρόσωποι Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, συγκεκριμένου ρόλου, πρώην και ενδεχόμενα νυν συνεργάτες της ηγεσίας του ΠΑΣΟΚ»⁸⁷⁹ και σε ομιλία της τη 19^η Ιουνίου: «αυτοί οι

⁸⁷⁴ Obeden, 2016, ό.π., σ. 62.

⁸⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 62.

⁸⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 62.

⁸⁷⁷ Σερντεδάκης & Τομπάζος, 2018, ό.π., σ. 307.

⁸⁷⁸ Μία ημέρα μετά την πετυχημένη απεργιακή κινητοποίηση της 15^{ης} Ιουνίου, που οργανωμένοι συνδικαλιστικοί φορείς σε σύμπραξη με τους «Αγανακτισμένους» φέρουν «καίριο χτύπημα» στην κυβερνητική πολιτική με τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου να δηλώνει το πρωί παραίτηση, να ανακαλεί στη συνέχεια και να καλεί σε ανασχηματισμό της κυβέρνησης, σημαντικές δηλαδή πολιτικές εξελίξεις που δε θα είχαν λάβει μέρος δίχως τις πιέσεις που άσκησε η κοινωνία πολιτών που βρισκόταν στους δρόμους εκείνη την περίοδο.

⁸⁷⁹ Απόσπασμα από ομιλία της Α. Παπαρήγα, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», με τίτλο «Παπαρήγα στην Ομόνοια: Η λαϊκή εξουσία θα διαγράψει το χρέος». Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=285017> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

οποίοι πάτησαν τα κουμπιά στο διαδίκτυο και συνέβαλαν στη διαμόρφωση της πλατείας {...} και, αν θέλετε, αξιοποίησαν τη λαϊκή δυσαρέσκεια, ποιοι είναι; Είναι το τμήμα εκείνο των μεσοστρωμάτων και των εργαζομένων στο δημόσιο τομέα και στις ΔΕΚΟ, με το οποίο είχατε μια συστηματική πολιτική συμμαχιών {...}».⁸⁸⁰

Οι δράσεις της «πλατείας» αντιμετωπίζονται επίσης με δυσπιστία, ότι καθοδηγούνται από την κυρίαρχη τάξη για εκτόνωση της λαϊκής αγανάκτησης. Παράθεση άρθρου της Ξένιας Κουναλάκη στον «Ριζοσπάστη» στις 02/06 (που είχε δημοσιευθεί στην εφημερίδα «Η Καθημερινή»), με τίτλο «η «πλατεία» ως στυμμένη λεμονόκουπα»:

«Ποτέ ένα κίνημα κατά του ...κατεστημένου δεν ήταν τόσο αρεστό στο κατεστημένο. Ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Άνθιμος είναι στο πλευρό των Αγανακτισμένων και κρούει τον κώδωνα της παγκοσμιοποίησης, ο Μίκης Θεοδωράκης απευθύνεται σε "πατριώτες", ο δήμαρχος είναι μαζί τους, αλλά δεν θέλει να εκδώσει ψήφισμα συμπαράστασης, ακόμη και ο κυβερνητικός εκπρόσωπος τους κλείνει με τρυφερότητα το μάτι. Παράλληλα, τα περισσότερα ΜΜΕ προβάλλουν τις καθημερινές διαδηλώσεις (...).»⁸⁸¹

Την ίδια στιγμή, η Αλέκα Παπαρήγα σε συνέντευξη που θα παραχωρήσει στις 04/06 στο ραδιοφωνικό σταθμό «Net FM» και στους δημοσιογράφους Άγγελο Κωβαίο και Βασίλη Μπεσκένη, θα δηλώσει: «Κάποιοι διευθύνουν εκεί».⁸⁸²

Στη στάση του Κ.Κ.Ε. αντιπαραθέτουμε τα λόγια του Vladimir Lenin ο οποίος δηλώνει:

«Όποιος περιμένει μια «καθαρή» κοινωνική επανάσταση δεν θα τη δει ποτέ του. Αυτός είναι επαναστάτης στα λόγια που δεν καταλαβαίνει τι θα πει αληθινή επανάσταση. Η ρώσικη επανάσταση του 1905 ήταν αστικοδημοκρατική. Αποτελούνταν από μια σειρά μάχες όλων των δυσαρεστημένων τάξεων, ομάδων και στοιχείων του πληθυσμού. Ανάμεσα τους υπήρχαν μάζες με τις πιο πρωτόγονες προλήψεις, με τους πιο ασαφείς

⁸⁸⁰ Δηλώνει η Γ.Γ. του ΚΚΕ, Α. Παπαρήγα στην πρωτολογία της στο Ελληνικό Κοινοβούλιο. Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://www.rizospastis.gr/columnPage.do?publDate=21/6/2011&columnId=2241> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

⁸⁸¹ Πηγή: ηλεκτρονική διεύθυνση της εφημερίδας «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ»: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6279187&textCriteriaClause=%2B%CE%91%CE%93%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%A4%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F%CE%99> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

⁸⁸² Πηγή: ηλεκτρονική διεύθυνση της εφημερίδας «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ»: <http://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=4/6/2011&id=13571&pageNo=3&direction=1> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

και φανταστικούς σκοπούς του αγώνα, υπήρχαν ομαδούλες που έπαιρναν λεφτά από τους ιάπωνες, υπήρχαν κερδοσκόποι και τυχοδιώκτες κτλ.». ⁸⁸³

Ένας παράγοντας που ενδεχομένως να διαδραμάτισε ρόλο στην αρνητική αντιμετώπιση της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων» από το Κ.Κ.Ε πιθανότατα να ήταν και μια «*μεταπολιτική κριτική της κοινωνικής δομής*»⁸⁸⁴ που άγγιζε τα όρια της μετα-μαρξικής ερμηνείας. Ο λόγος είναι η συμμετοχή στο κίνημα μιας μεγάλης πληθυσμιακής ομάδας που δεν «ανήκε» αμιγώς στην τάξη των εργατών. Ομάδες που απέχουν από το κλασικό βιομηχανικό αφήγημα, με την «αμφισβήτηση» να μην υπεισέρχεται μόνο στη διεύρυνση του σώματος των υποκειμένων, αλλά και στο ίδιο το ερμηνευτικό μοντέλο, την απόρριψη δηλαδή του ντετερμινιστικού στοιχείου της μαρξιστικής θεωρίας, με συνέπεια η εμφάνιση των κινημάτων ως βασικά «ομοιογενών υποκειμένων» να απέχει από την πραγματικότητα.⁸⁸⁵ Σύμφωνα με τον Alain Touraine, στη σύγχρονη εποχή το μοντέλο σύγκρουσης θα συνεχίσει για το κεφάλαιο και την εργατική τάξη, με μόνη διαφορά ότι νέες κοινωνικές δυνάμεις θα αντικαταστήσουν τα δύο αυτά μέρη, ως «κεντρικοί δρώντες της σύγκρουσης».⁸⁸⁶ Πάνω σε αυτόν τον προβληματισμό, ο Γερμανός κοινωνιολόγος Claus Offe, θα υποστηρίξει, ότι τα «*κινήματα αναπτύσσουν μια θεμελιώδη, μεταπολιτική κριτική της κοινωνικής δομής και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, αμφισβητώντας θεσμικές παραδοχές σχετικά με τους συμβατικούς τρόπους “άσκησης πολιτικής”, στο όνομα μιας ριζοσπαστικής δημοκρατίας*».⁸⁸⁷ Έχουμε λοιπόν – όπως είδαμε και στο φαινόμενο «Αγανακτισμένοι» - μια σύγκρουση που δεν είναι αμιγώς ταξική και προσδιοριζόμενη σε σχέση με το παραγωγικό σύστημα, αλλά μια σύγκρουση αντιτιθεμένων αξιακών συστημάτων. Μια προσέγγιση –από την πλευρά των θεωρητικών των κοινωνικών κινημάτων– που επανατοποθετεί τα υποκείμενα στο επίκεντρο.⁸⁸⁸ Νέες ταξικές συγκρούσεις αναδύονται σύμφωνα με την ανωτέρω οπτική, μετατοπίζοντας την ταξική ανάλυση από τις «*καπιταλιστικές σχέσεις στο χώρο εργασίας, στις κοινωνικές σχέσεις στο αστικό περιβάλλον*».⁸⁸⁹

Η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» διεκδίκησε και πήρε από το Κ.Κ.Ε. ζωτικούς χώρους επιφέροντας την αμηχανία στο τελευταίο, αλλά και δείχνοντας

⁸⁸³ Vladimir Lenin, *Απαντα*, τ. 30, σσ. 54-5.

⁸⁸⁴ Βλ. Claus Offe παρακάτω.

⁸⁸⁵ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 40, 43 & Ψημίτης, 2011, ό.π., σσ. 128-145.

⁸⁸⁶ Touraine, 1981, ό.π., σ. 29.

⁸⁸⁷ Offe, 1985, ό.π., σσ. 817-868.

⁸⁸⁸ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 44-45.

⁸⁸⁹ Castells, 1983, ό.π., στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ.46.

αδυναμία στο να συναρθρώσει συγκεκριμένους στόχους και να ενσωματώσει όλη αυτή την κινηματική δυναμική που αποτελούσε σημείο αναφοράς μιας λαϊκής συμμαχίας εν δράσει, μια κοινωνικής διεργασίας που βρισκόταν εκτός πλαισίου δράσης του, αδυνατώντας κατά συνέπεια να αφουγκραστεί αυτούς τους μηχανισμούς. Αιτήματα όπως η διαγραφή του χρέους, η έξοδος από την Ε.Ε., η επανοικειοποίηση του δημόσιου πλούτου, η αναδιανομή του εισοδήματος εις βάρος του κεφαλαίου, η αντίθεση με την κοινοβουλευτική δημοκρατία, η εμπέδωση μιας αμεσοδημοκρατικής διαδικασίας κ.λπ., όπως αυτά εκφράστηκαν από μερίδα των «Αγανακτισμένων», δοκίμασαν τα όρια του Κ.Κ.Ε., θέτοντας διαχωριστικές γραμμές, τομές ουσιαστικά επανασύνθεσής του σε μια βάση πολιτικής συμμαχίας με κοινωνικές δυνάμεις που οικειοποιούνταν μέρος του ρεπερτορίου του, δίχως όμως τον πολιτικό δογματισμό που χαρακτηρίζει ένα κομμάτι του.

Όσο για το ποια θα ήταν ενδεχομένως, η εξέλιξη και οι συνέπειες της δράσης των «Αγανακτισμένων», αν το Κ.Κ.Ε. έβλεπε όχι ύποπτα και αμήχανα, αλλά στεκόταν κριτικά κοντά του και επικοινωνιακά αναγνώριζε σε αυτό πρόθεση και θέληση ανατροπής της ισχύουσας κατάστασης, δεν μπορούμε να ξέρουμε, ωστόσο μπορούμε να εικάσουμε, θυμούμενοι και τα λόγια του Daniel Cohn-Bendit τον Μάη του '68, που σε μια συνέντευξη που παραχώρησε στο περιοδικό *Nouvel Observateur* και στον Jean-Paul Sartre, ανέφερε σχετικά: *«Εάν το Κομμουνιστικό Κόμμα, η Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας (CGT) και τα υπόλοιπα εθνικά συνδικάτα είχαν πράγματι κοινούς σκοπούς μ' εμάς, δε θα υπήρχε πρόβλημα. Το καθεστώς θα έπεφτε μέσα σ' ένα δεκαπενθήμερο επειδή δεν έχει τα μέσα να αποκρούσει μια επίδειξη δύναμης του συνόλου του εργατικού δυναμικού»*.⁸⁹⁰ Γιατί όπως είπαν μετά από δύο χρόνια, φωνές αντιπολίτευσης μέσα στο ίδιο το κόμμα του Κ.Κ.Ε. (βλ. Μπογιόπουλος δημοσιογράφος και μέλος της Κ.Ο.Β. του Κ.Κ.Ε. σε άρθρο με τίτλο *«Λάθος Πορεία»* που δημοσιεύθηκε στις 31/03/2013 στο «ΡΙζοσπάστη»: *«ότι η πολιτική του κόμματος που απορρίπτει όσους διαφοροποιούνται δεν είναι λαϊκή συσπείρωση, αλλά συμμαχία μόνο με τον εαυτό μας»*). Ο ίδιος προσθέτει πως από *«τις πλατείες που τις καταγγείλαμε από την Ισπανία κιόλας, πριν ακόμα εμφανιστούν στην Ελλάδα, μέχρι τις πατάτες. Από τις διαδηλώσεις για το μνημόνιο μέχρι τα διόδια - όταν έρχονταν άλλοι εμείς φεύγαμε»*.⁸⁹¹ Με αποτέλεσμα το κίνημα να

⁸⁹⁰ Tilly, 2007, ό.π., σσ. 164-165.

⁸⁹¹ Πηγή: εφημερίδα «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.rizospastis.gr/wwwengine/story.do?id=7365865> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/07/2019).

υπονομεύεται ως αναξιόπιστο, να καταστέλλεται επικοινωνιακά και να χάνει μια μοναδική ευκαιρία τεράστιας πολλαπλάσιας δυναμικής στον κόσμο, έχοντας απέναντί του το κομμουνιστικό κόμμα.

Εν κατακλείδι, το Κ.Κ.Ε., τις τελευταίες δεκαετίες δραστηριοποιήθηκε σε χώρους όπου μπορούσε να οικοδομεί αντιστάσεις και να αντιμετωπίζει με ένα ιδιαίτερο τρόπο τις επιπτώσεις των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, ως ένα σύστημα διαχείρισης της ίδιας της κρίσης του. Η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» διεκδίκησε και πήρε από το Κ.Κ.Ε. «ζωτικούς χώρους» επιφέροντας την αμηχανία στο τελευταίο. Και ενώ οι «Αγανακτισμένοι» έθεσαν ερωτήματα σχετικά π.χ. με το ρόλο της εξουσίας, το Κ.Κ.Ε. αδυνατούσε να συναρθρώσει συγκεκριμένους στόχους και να ενσωματώσει όλη αυτή την κινηματική δυναμική που αποτελούσε σημείο αναφοράς μιας λαϊκής συμμαχίας εν δράσει, μια κοινωνικής διεργασίας που βρισκόταν εκτός πλαισίου δράσης και αναφοράς του κόμματος του Περισσού, που αδυνατούσε να αφογκραστεί αυτούς τους μηχανισμούς. Μια ορθότερη ανάγνωση λοιπόν των πεπραγμένων από την πλευρά του Κ.Κ.Ε. θα αποτελούσε διδαχή για το ίδιο μια και πιθανότατα θα το ανάγκαζε να αναπροσαρμόσει τις πολιτικές του στρατηγικές. Διδαχή δημοκρατικών διαδικασιών που στέκονται υψηλότερα από τις κοινοβουλευτικές πρακτικές αλλά και από την πολιτική «πλατφόρμας», όπως αυτή εκφράζεται κυρίως από το συνδικαλιστικό και φοιτητικό κίνημα.⁸⁹²

⁸⁹² Μη λησμονούμε ότι παρόλο που η στρατηγική που υιοθετήθηκε από την «αριστερά» προς τα κοινωνικά κινήματα δεν έμεινε σταθερή στο χρόνο και στο χρόνο, ωστόσο –κατά το παρελθόν– «μέλη της θεσμικής αριστεράς, είτε το βρετανικό εργατικό κόμμα, είτε οι γερμανοί σοσιαλδημοκράτες, είτε οι γάλλοι σοσιαλιστές, είτε οι ιταλοί κομμουνιστές, εξελίχθηκαν όλοι σε αλληλεπίδραση με τα κοινωνικά κινήματα». Duyvendak, J. W., (1995). *The Power of Politics: New Social Movements in and Old Polity. France 1965-1989*. Boulder, CO: Westview; Koeble, T. (1991). *The Left Untraveled: Social Democracy and the New Left Challenge in Britain*. Durham: Duke University Press; Koopman, R. & Rucht, D. (1995). *Social Movement Mobilization under Right and Left Governments: A look at Four West European Countries*. Discussion Paper FS II: 95-106. Wissenschaftszentrum Berlin; Maguire, D. (1995). "Opposition Movements and Opposition Parties: Equal Partners or Dependent Relations in the Struggle for Power and Reform?". Στο J. C. Jenkins και B. Klandermans (επιμ.) *The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π, σ. 369.

4.3 Ο ΣΥΡΙΖΑ και οι «Αγανακτισμένοι»

«Αυτό {...} που κατάφερε σε επίπεδο λόγου να κάνει ο Σύριζα (ήταν) να πείσει τους πολίτες να αναγνωρίσουν τους εαυτούς τους ως μέλη μιας “ευρείας νέας κοινωνικής πλειοψηφίας”⁸⁹³ συνδέοντας τη διαμαρτυρία με την εξουσία {...} Η αναπλαισίωση της αφήγησης για την κρίση από τον Συνασπισμό της Ριζοσπαστικής Αριστεράς κατάφερε αφενός να μεταφέρει τα “αυτονόητα αιτήματα τόσων πολιτών”⁸⁹⁴ στην κεντρική πολιτική σκηνή, αφετέρου να παρουσιάσει ένα συνεκτικό και ευρύ αφήγημα, μέσα στο οποίο χώρεσαν ετερόκλητες διαμαρτυρίες, άνθρωποι και ιδέες». Χαρά Κούκη⁸⁹⁵

Την ίδια στιγμή που το Κ.Κ.Ε. διατηρούσε επιφυλάξεις και κρατούσε μια απόσταση ασφάλειας από τις κινητοποιήσεις, ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α.⁸⁹⁶ «αφουγκράστηκε» τις νέες πολιτικές «φωνές», συμπορεύτηκε με τη δράση των «πλατειών», δίνοντας κινηματική ώθηση (ενδεικτικά αναφέρουμε δηλώσεις του Π. Λαφαζάνη στις 05/06: «τα κύματα των λαϊκών αντιδράσεων, που μπορεί να λάβουν τη μορφή μεγαλειόδους ειρηνικής, ενωτικής, ανατρεπτικής εξέγερσης!»)⁸⁹⁷ που κατά πολλούς «μεταφράστηκε» ως μια προσπάθεια εγκόλπωσης ενός μεγάλου αριθμού διαδηλωτών (ή των πολιτικών «προσφύγων» του δικομματισμού όπως τους αποκάλεσαν γλαφυρά) στους ψηφοφόρους του. Μια προσπάθεια αφουγκρασμού της κοινωνίας απόρροια

⁸⁹³ Βλ. Καταστατικό του ΣΥΡΙΖΑ, στον ιστότοπο: www.syriza.gr/pdfs/katastatiko.pdf (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 27 Σεπτεμβρίου 2019). Στο ίδιο, σ. 121.

⁸⁹⁴ Απόσπασμα από συνέντευξη μέλους του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. που παρατίθεται στο Χαρά Κούκη, (2018), ό.π., σσ. 121, 133.

⁸⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 121.

⁸⁹⁶ Ο Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥ.ΡΙΖ.Α.), «ιδρύθηκε το 2004 ως εκλογικός συνασπισμός αποτελούμενος από έντεκα “συνιστώσες” της αριστεράς, της ριζοσπαστικής αριστεράς και της οικολογίας. Η μεγαλύτερη και κυρίαρχη ανάμεσά τους, ο Συνασπισμός (1988), αντλεί τις καταβολές του από την ευρω-κομμουνιστική διάσπαση του ΚΚΕ.». Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α., απευθύνθηκε «{...} στην επισφαλή νεολαία και τα κινήματα», σε «έναν πολιτικό χώρο ανάμεσα στο ήδη απονομιμοποιημένο ΠΑΣΟΚ και το κομμουνιστικό κόμμα», ώστε να «σταθεροποιήσει την κοινοβουλευτική του παρουσία». (Ορισμένες από τις παραθέσεις προέρχονται από «ημι-δομημένες συνεντεύξεις {...} τόσο με μέλη του κόμματος όσο και με μέλη κινηματικών οργανώσεων και πρωτοβουλιών που έλαβαν χώρα από τον Ιούνιο έως και τον Σεπτέμβριο του 2015»). Διαβάζουμε στο Χαρά Κούκη, (2018), ό.π., σ. 115.

⁸⁹⁷ Δήλωση του Κοινοβουλευτικού εκπροσώπου του ΣΥ.ΡΙΖ.Α., Παναγιώτη Λαφαζάνη. Ο σχολιασμός δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ» με τίτλο «Π. Λαφαζάνης: Κουρελιάζουν το Σύνταγμα». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions.show.action?articleID=620803> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019). *Σημείωση: Η πρόσβαση στο ηλεκτρονικό αρχείο της εφημερίδας «Η ΑΥΓΗ» δεν είναι πλέον εφικτή (τελευταία ημερομηνία ελέγχου: 17 Οκτωβρίου 2019). Για την ίδια εφημερίδα δεν τηρούμε την οδηγία για το όριο των 40 λέξεων όπως αναφέρεται στις «Οδηγίες για τη συγγραφή πτυχιακών ή διπλωματικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών» του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, του Παντείου Πανεπιστημίου (<https://cmc.panteion.gr/index.php/latest-news-announcements/guides-to-writing-papers-and-diploma-essays>), καθώς η εφημερίδα επιτρέπει την παράθεση του περιεχομένου χωρίς περιορισμούς αρκεί να αναφέρεται η αρχική πηγή (Παραθέτουμε από την ιστοσελίδα: «Το περιεχόμενο διατίθεται ελεύθερα χωρίς περιορισμούς υπό τον όρο της παραπομπής στην αρχική του πηγή, για μη-εμπορικούς σκοπούς.»). Πηγή: <https://www.avgi.gr> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 17 Οκτωβρίου 2019).

πιθανότατα του πολιτικού σχεδιασμού του κόμματος.⁸⁹⁸ Αποτελεί με λίγα λόγια πολιτική επιλογή του κόμματος η «συμμαχία» με ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, όπως τα τελευταία εμφανίζονται στον κινηματικό χώρο. Μια πολιτική πρακτική που μπορεί να έχει «κληροδοτηθεί» από ένα τμήμα του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. που ανήκε στο «διεθνικό» Κ.Κ.Ε. Ες., αλλά, έλαβε άλλες διαστάσεις την περίοδο της οικονομικής κρίσης, εκεί όπου οι «"κοινωνικοί αγώνες" και τα "κινήματα", μετατρέπονται στο λόγο του ΣΥΡΙΖΑ σε προνομιακό πεδίο αναβάπτισης και ανανοηματοδότησης του πολιτικού. Και όχι μόνο αυτό. Πολύ περισσότερο, αυτά είναι τα βασικά οχήματα για την προώθηση και εδραίωση αλυσίδων ισοδυναμίας στο κοινωνικό πεδίο.»⁸⁹⁹

Μια ημέρα πριν τις κινητοποιήσεις (24/05), ο γραμματέας της ΚΠΕ του ΣΥΝ, Δημήτρης Βίτσας θα δηλώσει στο ρ/σ του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. «Στο Κόκκινο 105,5»: «Μοναδική απάντηση μια ειρηνική εξέγερση».⁹⁰⁰ Με αναφορά στην κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου και στην ανάγκη περάτωσης της θητείας της μέσω ειρηνικών κοινωνικών εκδηλώσεων με την αρωγή του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. όπως, εξάλλου, συναινούν και οι σχετικές δημοσκοπήσεις (85%). Ενδεικτικό (αλλά και αξιοπερίεργο μια και η διαμαρτυρία δεν έχει ξεκινήσει ακόμη) είναι το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «ΑΥΓΗ» ανεπίσημου κομματικού οργάνου του ΣΥ.ΡΙΖ.Α., την πρώτη ημέρα των κινητοποιήσεων (25/05/2011) όπου «υιοθετεί» στον κεντρικό τίτλο το «Δημοκρατία Τώρα!»,⁹⁰¹ βασικό αίτημα/σύνθημα των διαδηλωτών («απουσιάζει» βέβαια το «άμεση»). Την ίδια ημέρα (25/05), δημοσίευση στην εφημερίδα «ΑΥΓΗ» με τον τίτλο «Συγκέντρωση "Αγανακτισμένων" σήμερα στις 6 μ.μ. στο Σύνταγμα», ενημερώνει τους αναγνώστες με λεπτομέρειες τόσο για τις συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας που θα λάβουν χώρα «στις 6 μ.μ. στην πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα, στον Λευκό Πύργο στη

⁸⁹⁸ Η επίσημη ιστοσελίδα του πολιτικού κόμματος "Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Αριστεράς" (ΣΥΝ.ΡΙ.ΑΡ.): <https://www.syriza.gr/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18 Οκτωβρίου 2019).

⁸⁹⁹ Κατσαμπέκης, Γ. (2014). *ΣΥΡΙΖΑ 2004-2012: από τη «νεολαία» στον «λαό»*. Μια λογο-θεωρητική προσέγγιση του λαϊκισμού της ριζοσπαστικής αριστεράς. Δίκτυο Ανάλυσης Πολιτικού Λόγου. Κείμενα Εργασίας, αρ. 5. Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, σ. 25. Για τη σχέση του ΣΥΡΙΖΑ με τους «Αγανακτισμένους», σας παραπέμπουμε και στο έβδομο κεφάλαιο («Αντί Επιλόγου: Επικοινωνιακή δράση και νέες Κοινωνικές Αναπαραστάσεις»), στην υποενότητα: 7.2. Μετασχηματισμοί της Δημόσιας Σφαίρας στο θεσμικό και εξωθεσμικό πεδίο (και πιο συγκεκριμένα στο: 7.2.1 Θεσμική Δημόσια Σφαίρα, στις σελίδες 367 και 368, όπου αναπτύσσεται συμπερασματικά ο εν λόγω προβληματισμός)

⁹⁰⁰ Απόσπασμα της συνέντευξης του Δημήτρη Βίτσα που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 25/05/2011, με τίτλο «Δημ.Βίτσας: Μοναδική απάντηση μια ειρηνική κοινωνική εξέγερση». Ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://archive.avgi.gr/avgi/www.nnet.gr/ArticleActions/show.action?articleID=618408> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹⁰¹ Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «Η ΑΥΓΗ» στην ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=618472> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

Θεσσαλονίκη και την πλ. Γεωργίου στην Πάτρα.», όσο και για τη διάχυση της διαμαρτυρίας από τους «Los Indignados», τη χρήση των κοινωνικών δικτύων για οργανωτικούς λόγους και άλλες αναφορές, δείγμα της διάθεσης του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. να «στηρίζει» τη διαμαρτυρία, μια πολιτική που θα ακολουθήσει έως το τέλος των κινητοποιήσεων.⁹⁰² Στις 25 Μαΐου 2011, πρώτη ημέρα των κινητοποιήσεων, ο πρόεδρος του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. Αλέξης Τσίπρας, σε συνάντηση του με εκπροσώπους του Π.Ο.Ε.-Ο.Τ.Α., δήλωνε ότι: *«Ήρθε η ώρα η κοινωνία να απαντήσει με μια γενικευμένη ειρηνική εξέγερση, με ένα μέτωπο κοινωνικό που θα συμπαρασύρει το πολιτικό σύστημα της διαφθοράς, το πολιτικό σύστημα της διαπλοκής και θα διεκδικήσει κοινωνική δικαιοσύνη και αλληλεγγύη»*.⁹⁰³

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι σε ένα περιβάλλον οικονομικής κρίσης, ένα ριζοσπαστικό κόμμα που ευελπιστεί να μετατραπεί από κόμμα διαμαρτυρίας σε κόμμα εξουσίας, αναζητά *«συμμαχίες που είναι αναγκαίες μέσα από άλλους συνδικαλιστικούς φορείς, αλλά και άλλους κοινωνικούς φορείς»* ως μια λύση διεξόδου, *«ώστε η βάρβαρη πολιτική του Μνημονίου να ανατραπεί άμεσα»*.⁹⁰⁴ Από τη 2^η ημέρα, το Κεντρικό Πολιτικό Γραφείο του κόμματος συνεδρίασε για την επίσημη στάση του κόμματος. «Στρατηγικά», αποφάσισε να εγκατασταθεί στη συμβολή των οδών Όθωνος και Αμαλίας, όπου και τοποθέτησε πανό, μικροφωνικές εγκαταστάσεις κ.λπ. σε μια προσπάθεια να μην αφήσει «βορά» την «Άνω Πλατεία» σε συντηρητικά στοιχεία. Πιθανότατα ο λόγος να ήταν και η πολιτική «δυσανεξία» των κινηματικών υποκειμένων απέναντι στα κόμματα όπως ειπώθηκε ήδη. Στις 26 Ιουνίου η Κοινοβουλευτική ομάδα του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. αναφέρει σχετικά (παραθέτουμε τα σημεία εκείνα που σχετίζονται με τις κινητοποιήσεις των δρώντων υποκειμένων):

«Ο ΣΥΡΙΖΑ θα δώσει μέσα και έξω από τη Βουλή σκληρή μάχη και θα κάνει ό,τι χρειάζεται για να μην ψηφιστούν το 'Μεσοπρόθεσμο' και ο 'Εφαρμοστικός Νόμος' {...} Η Γραμματεία και η Κοινοβουλευτική Ομάδα του ΣΥΡΙΖΑ καλούν τον λαό να πλημμυρίσει τις πλατείες τις ημέρες που θα διεξάγεται η συζήτηση και η ψηφοφορία

⁹⁰² Αναφορά στο άρθρο με τον τίτλο *«Συγκέντρωση "Αγανακτισμένων" σήμερα στις 6 μ.μ. στο Σύνταγμα»*, που δημοσιεύθηκε στις 25/05/2011 στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=618443> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹⁰³ Διαβάζουμε στην εφημερίδα «ΤΟ ΒΗΜΑ», στις 25 Μαΐου 2011, στο άρθρο με τον τίτλο *«Σε γενικευμένη, ειρηνική εξέγερση καλεί ο Αλέξης Τσίπρας»*. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=402798>

⁹⁰⁴ <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=618691> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

*στη Βουλή και τους εργαζόμενους και τις εργαζόμενες σε ολοκληρωτική συμμετοχή στη 48ωρη γενική απεργία”».*⁹⁰⁵

Συνεπώς, προσδίδει μεγάλη ώθηση στη διαμαρτυρία και τη δυνατότητα στο λαό να εκφραστεί μέσω των αγανακτισμένων πολιτών, συμμαχεί με την «πλατεία» και λειτουργεί αλληλεπιδραστικά με τους τελευταίους. Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. στάθηκε αρωγός προς τη δράση των «πλατειών» (π.χ. τη 10^η Ιουνίου ο Α. Τσίπρας θα δηλώσει ότι «μια λύση υπάρχει για τον ελληνικό λαό. Ο ειρηνικός ξεσηκωμός για να φύγουν αυτοί οι επικίνδunami. Όσο πιο γρήγορα, τόσο το καλύτερο»)).⁹⁰⁶ Συμπορεύτηκε με τα δρώντα υποκείμενα επικαλούμενος τη λαϊκή ετυμγορία (π.χ. δήλωση του Α. Τσίπρα στις 27 Μαΐου: «{...} είχαμε την ομορφότερη πλατεία Συντάγματος από όσες άλλες φορές έχω δει. Το αίτημα είναι δημοκρατία»)).⁹⁰⁷ Εμφανίστηκε πολλές φορές ως συνήγορος υπεράσπισης τους (π.χ. στις 08/06, ο εκπρόσωπος τύπου του ΣΥΝ Π. Σκουρλέτης θα δηλώσει για τις αποδοκιμασίες και γενικά τους προπηλακισμούς μελών του κοινοβουλίου από αγανακτισμένους πολίτες: «Τις εύλογες ή και ακραίες αντιδράσεις των πολιτών απέναντι στις δημόσιες παρουσίες των κυβερνητικών στελεχών τις τροφοδοτεί εδώ και ενάμιση χρόνο η στρατηγική του ανενδοίαστου και επικίνδυνου κοινωνικού αυτοματισμού που καλλιεργεί η κυβέρνηση»)).⁹⁰⁸ Χρησιμοποίησε τα μέσα που διέθετε, ώστε να κοινωνήσει τις θέσεις τους, να ενημερώσει για τη δράση τους και να προβάλει τη διεθνή διάχυση της διαμαρτυρίας αλληλεπιδρώντας με τους δρώντες (σε άρθρο στην Κυριακάτικη έκδοση της Αυγής στις 31 Μαΐου δεσπόζουν άρθρα και ρεπορτάζ που αναφέρονται στις κινητοποιήσεις που λαμβάνουν χώρα στην Ισπανία,⁹⁰⁹ στην Αγγλία, στην Ολλανδία, στην Πορτογαλία, στη Γαλλία, στην Πορτογαλία, στο

⁹⁰⁵ Η ανακοίνωση της κοινοβουλευτικής ομάδας και της γραμματείας του ΣΥΡΙΖΑ δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 25/05/2011. Το κείμενο έχει τίτλο «Μάχη μέσα και έξω από τη Βουλή». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=624885> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹⁰⁶ Η δήλωση του Α. Τσίπρα δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», σε ρεπορτάζ με τίτλο «Αλ. Τσίπρας: Ειρηνικός ξεσηκωμός για να φύγουν αυτοί οι επικίνδunami». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=621840> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 06/06/2013).

⁹⁰⁷ Η δήλωση του Α. Τσίπρα με τον τίτλο «Αλ. Τσίπρας: Η πιο όμορφη πλατεία Συντάγματος που έχω δει...», δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=618981> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 06/06/2013).

⁹⁰⁸ Η δήλωση του Π. Σκουρλέτη, δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 08/06/2011, με τίτλο «Νέο παραλήρημα Πεταλωτή εναντίον ΣΥΡΙΖΑ». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=621317> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 06/06/2013).

⁹⁰⁹ Το ρεπορτάζ έχει τίτλο «Σε παγκόσμια κινητοποίηση καλούν οι Ισπανοί "αγανακτισμένοι"». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=619554> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

Βέλγιο, στη Σκωτία, στη Σουηδία κλπ.). Προσπάθησε να δημιουργήσει «συμμαχίες» με άλλες ομάδες πίεσης (π.χ. δήλωση του Αλέξη Τσίπρα σε συνάντησή του με εκπροσώπους του Π.Ο.Ε.-Ο.Τ.Α.: «*συμμαχίες που είναι αναγκαίες μέσα από άλλους συνδικαλιστικούς φορείς, αλλά και άλλους κοινωνικούς φορείς*»), κράτησε αποστάσεις από τα ακροδεξιά στοιχεία της «πλατείας» (π.χ. δήλωση του προέδρου του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. στις 27 Μαΐου, μετά τη σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών: «*προέρχονται κυρίως από ένα κομμάτι της συγκέντρωσης που έχει αρκετά διακριτή παρουσία με ελληνικές σημαίες και... μπλούζες των ειδικών δυνάμεων, προς την Πανεπιστημίου και Βασιλ. Σοφίας*»), εμφάνισε ένα ενωτικό πρόσωπο προς τα έξω, ενωτικό και σε ό,τι αφορά την ίδια του την υπόσταση μια και εκπρόσωποι των συνιστωσών του έκαναν λόγο για την ανάγκη αλλά και τους λόγους συμπόρευσης με τους δρώντες (στις 29/5, η Κεντρική Πολιτική Επιτροπή του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. συγκλήθηκε με σκοπό την ανάλυση της ρευστής συγκυρίας: δημιουργία «*ενός νέου συνασπισμού εξουσίας από τα αριστερά της αριστεράς μέχρι τον κόσμο που φεύγει από το ΠΑΣΟΚ*»). Με βάση τα τεκταινόμενα στην «πλατεία» προσπάθησε να προσεγγίσει πολιτικά το Κ.Κ.Ε. (1 Ιουνίου, Α. Τσίπρας στον τηλεοπτικό σταθμό «ALTER»: «*Όλοι γνωρίζουν ότι για την κρίση δεν ευθύνονται η Παπαρήγα, ο Τρεμόπουλος κι ο Τσίπρας αλλά αυτοί που μας κυβερνούσαν*»),⁹¹⁰ δίχως όμως να αποφύγει –από ένα σημείο και ύστερα– την κριτική προς το κόμμα του Περισσού. όταν διαπίστωσε δηλαδή ότι δε συμπορεύεται με τους δρώντες (Αλέξης Τσίπρας ίδια ημέρα, στο ίδιο τηλεοπτικό κανάλι: «*Δεν είναι όλη η αριστερά αμήχανη, το ΚΚΕ είναι γιατί ό,τι δεν το ελέγχει το αφορίζει*»).⁹¹¹ Ο πασιφιστικός χαρακτήρας της διαμαρτυρίας δείχνει να «ελκύει» το ΣΥ.ΡΙΖ.Α. (όπως φάνηκε από τις δηλώσεις του προέδρου του), αλλά και την αρθρογραφία της «ΑΥΓΗΣ» της 29/05, καθώς προβάλλονται αντίστοιχες απόψεις:

«Ήταν ένα κίνητρο ότι δεν έχει επεισόδια» είπε η Ελίνα, πρωτοετής φοιτήτρια, που συναντήσαμε την Πέμπτη στο Σύνταγμα», «Είναι ειρηνικό και μου αρέσει. Δεν θέλω μπάχαλα. Μου τη σπάνε και οι ταμπέλες» λέει ο Γιάννης. Για “ειρηνικό κίνημα” μιλά

⁹¹⁰ Διαβάζουμε στο ρεπορτάζ που δημοσιεύεται στην εφημερίδα «*Η ΑΥΓΗ*», στις 02/06/2011, με τίτλο «*Αλ. Τσίπρας: Μόνη λύση η λαϊκή ετυμηγορία*». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActionsshow.action?articleID=620093> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹¹¹ Στο ίδιο. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActionsshow.action?articleID=620093> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

και η Κατερίνα» και «Πόσο περιμένουν να κρατήσει; “Μέχρι να έρθουν οι μπαχαλάκηδες” απαντούν!». ⁹¹²

Προς επίρρωση του ανωτέρω, «νομιμοποίησε» τη δράση και πιστοποίησε το θετικό πρόσημό της (π.χ. δηλώσεις του Βουλευτή Δ. Παπαδημούλη να «καταγγέλλει» ως «κουκουλοφόρους» ανθρώπους της αστυνομίας ⁹¹³ «με στόχο να χτυπηθεί η ειρηνική κινητοποίηση»). ⁹¹⁴

Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. πρεσβεύει, ότι στις «πλατείες» συμμετείχε ο «μέσος» άνθρωπος. Οικογένειες με μικρά παιδιά, έφηβοι, φοιτητές, νέοι εργαζόμενοι, μεσήλικες, ηλικιωμένοι κ.λπ.

«Η συντριπτική πλειονότητα ήταν οι “κανονικοί” άνθρωποι, ο περιβόητος “μέσος πολίτης”, περισσότερο ή λιγότερο απολίτικος, πολύ αγανακτισμένος, οργισμένος ακριβέστερα για όσα συμβαίνουν, που δήλωσε “δεν πάει άλλο”». «Ένας αχταρμάς που περιλαμβάνει πρώην και νυν αριστερούς, ανθρώπους χωρίς καμιά ιδεολογική αναφορά, μετανάστες και εθνικόφρονες; Η απάντηση είναι μάλλον ναι σε όλα. Αυτή ήταν η ανθρωπογεωγραφία, την πρώτη μέρα που γέμισε ασφυκτικά η πλατεία Συντάγματος και η Αμαλίας κατά μήκος της Βουλής και όχι μόνο. Ήταν όμως η πιο αντιπροσωπευτική φωτογραφία της κοινωνίας που ζούμε, η οποία από τον καναπέ βρέθηκε στον δρόμο».

Όπως διαβάζουμε σε άρθρο στην «ΑΥΓΗ» (29/05), που υπογράφει η Δάφνη Σφέτσα. ⁹¹⁵ Ο «μέσος» άνθρωπος αποτέλεσε πεδίο πολιτικής αντιπαράθεσης, με τη Γ.Γ. του Κ.Κ.Ε να «απαντάει», ότι «δεν υπάρχει ο μέσος άνθρωπος» και ότι «ο άνεργος και ο φτωχός δε μπορεί να αναμειχθεί με τα μεσαία στρώματα». ⁹¹⁶ Στην κριτική που άσκησε ο

⁹¹² Διαβάζουμε σε άρθρο της εφημερίδας «Η ΑΥΓΗ», της Ειρήνης Σφέτσα, που δημοσιεύθηκε στις 29/05/2011. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=619367> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹¹³ Σε βίντεο που δημοσιεύεται στον ιστότοπο κοινωνικής δικτύωσης «YouTube» που προβλήθηκε από το κεντρικό δελτίο ειδήσεων του τηλεοπτικού σταθμού «ALTER», διακρίνονται κουκουλοφόροι να συνεργάζονται με τις αστυνομικές δυνάμεις καταστολής: http://youtu.be/JWZqR_VPeCc & <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=625593> (και τα δύο αρχεία προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹¹⁴ Στο ίδιο.

⁹¹⁵ Το άρθρο της Σφέτσα με τίτλο «Τι είδαμε στο Σύνταγμα: Όταν ο περιβόητος “μέσος άνθρωπος” κατέβηκε στον δρόμο», δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 29/05/2011. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=619365> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹¹⁶ Τα κύρια σημεία της ομιλίας της ΓΓ του ΚΚΕ, Α. Παπαρήγα, δημοσιεύονται στην εφημερίδα «ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ», στις 30 Ιουνίου 2011, στο κείμενο με τον τίτλο «Το κίνημα που τους πονάει είναι απέναντι στον ταξικό αντίπαλο». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6327170&textCriteriaClause=%2B%CE%91%CE%93%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%A4%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F%CE%99> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

ΣΥ.ΡΙΖ.Α. στο Κ.Κ.Ε. προσθέτουμε και το επόμενο απόσπασμα από την εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ»:

«Περίπου τρία χρόνια πριν, τον Δεκέμβρη του 2008, όταν χιλιάδες κόσμον, κυρίως νέοι, βρίσκονταν στους δρόμους διαδηλώνοντας κατά της κρατικής καταστολής και για ένα καλύτερο μέλλον, ο Περισσός επέλεξε να δει μόνο αυτά που ήθελε να δει - σπασμένες βιτρίνες και μολότοφ- και να αφήσει την άκρη τις γενεσιουργικές αιτίες και το περιεχόμενο τους που οδήγησαν στο πρωτοφανές και άγριο ξέσπασμα {...} Η τσιμεντένια λογική της ηγετικής ομάδας του Περισσοῦ, περί ανάπτυξης και εξέλιξης των κινημάτων, εμποδίζει ακόμη και τώρα το ΚΚΕ ὥστε να συμμετέχει ενεργά και να συμβάλλει- προσδίδοντας τα χαρακτηριστικά που οφείλει να δίνει ένα κομμουνιστικό κόμμα στα κινήματα-, προκειμένου η κατεύθυνση του αυθόρμητου οργανισμένου λαϊκού ξεσπάσματος να στραφεί προς άλλες κατευθύνσεις, ενωτικές και ανατρεπτικές».⁹¹⁷

Στην αντιπολιτευτική πολιτική του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. έναντι του Κ.Κ.Ε. για το θέμα των «Αγανακτισμένων» ξεχωρίζει εκείνη που αναφέρει, ότι «η πολιτική που ακολουθεί το ΚΚΕ στις συγκεντρώσεις των “αγανακτισμένων” δεν διαφέρει από την ίδια που ακολουθεί τόσο στο συνδικαλιστικό κίνημα, που θεωρεί τους πάντες “ξεπουλημένους” και “οπορτουνιστές”, ὅπως και κάθε είδους εκδήλωση διαμαρτυρίας, πέραν της δικής του, αποκαλώντας τες “μικροαστικές” αντιδράσεις»,⁹¹⁸ θεωρώντας ότι το κόμμα του Περισσοῦ «αδυνατεί να μελετήσει και να αντιληφθεί τις κοινωνικές διεργασίες χωρίς τα γυαλιά της δογματικής του στοχοπροσήλωσης».⁹¹⁹ Μια απάντηση του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. στις «κατηγορίες» του Κ.Κ.Ε., περί οπορτουνισμού του πρώτου αναφορικά με την πολιτική σύμπλευσης με τους κινηματικούς δρώντες. Στις 31/05, υπέρ των «Αγανακτισμένων» θα ταχθούν οι συνιστώσες του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. «Μέτωπο Α-Α» του Α. Αλαβάνου, η «Κ.Ο.Ε.», αλλά και προσωπικότητες ὅπως ο Μίκης Θεοδωράκης. Ο Π. Λαφαζάνης θα δηλώσει:

«Η θέση ὅλης της αριστεράς και κάθε αριστερού-ής είναι στην πλατεία Συντάγματος και σε ὅλες τις πλατείες των πόλεων της χώρας» και πως «οι αριστερές δυνάμεις -και πρώτα απ’ ὅλα οι βουλευτές και τα στελέχη τους- οφείλουν να παρέμβουν στις πλατείες

⁹¹⁷ Η πολιτική κριτική που άσκησε ο ΣΥΡΙΖΑ στο ΚΚΕ, μέσα από ένα άρθρο με τον τίτλο «Ο φόβος του ΚΚΕ μπροστά στο ανεξέλεγκτο», του Κωνσταντίνου Ζαγάρα, που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 29/05/2011. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActionsshow.action?articleID=619318> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹¹⁸ Στο Ίδιο. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActionsshow.action?articleID=619318> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹¹⁹ Στο Ίδιο. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActionsshow.action?articleID=619318> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

συντονισμένα, ενεργητικά, θετικά και δημιουργικά, χωρίς ηγεμονισμούς και “καπελώματα”».⁹²⁰

Ο Α. Τσίπρας θα χαρακτηρίσει τη συγκέντρωση στο Σύνταγμα ως «*Εκκλησία του Δήμου*»,⁹²¹ όπου:

*«Χιλιάδες πολίτες ξεπερνάνε τον φόβο, αντιστέκονται και διεκδικούν. Πρέπει να νικήσουμε το φόβο και πρέπει, κυρίως, να αντιληφθούμε ότι πρόβλημα δεν είναι ο συνάνθρωπός μας, που είναι πιο αδύναμος από εμάς. Πρέπει να νικήσουμε τον φόβο και να υπερισχύσει η αλληλεγγύη. Να νικήσουμε τη μισαλλοδοξία και τον ρατσισμό».*⁹²²

Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. έχει μια εντελώς διαφορετική οπτική από το Κ.Κ.Ε. για τους «Αγανακτισμένους» για λόγους που λίγο πολύ έχουν εξηγηθεί και που αφορούν κυρίως την πολιτική «επένδυση» του πρώτου στις κινητοποιήσεις που λειτουργούν ως μοχλοί πίεσης στην προσπάθεια να ανατραπεί η κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Βασικός στόχος του πολιτικού κόμματος είναι «να ελέγχει το εξωτερικό περιβάλλον του, να σχηματίζει παράλληλες οργανώσεις και να τις χρησιμοποιεί μέσα στο πολιτικό πεδίο και ενάντια στα αντίπαλα κόμματα ως δούρειους ίππους.»⁹²³ Στο ίδιο πλαίσιο, τα «{...} κοινωνικά κινήματα γίνονται αντιληπτά ως το περιβάλλον εκείνο, όπου το κόμμα μπορεί να αντλήσει νέα μέλη και να αυξήσει την επιρροή του.»⁹²⁴ Η διαφορετική «ανάγνωση» των κινηματιών φαίνεται μέσα από τον έντυπο λόγο άρθρων σαν το «*Η αγανάκτηση του κόσμου προκαλεί φόβο στο σύστημα*» (θυμίζουμε τις θέσεις της Α. Παπαρήγα που δήλωνε, ότι οι «Αγανακτισμένοι» δεν φοβίζονται το σύστημα, ενώ σε άλλα σημεία θεωρούσε τις κινητοποιήσεις μέρος του συστήματος), το οποίο συμπεριλαμβάνεται στη μακρά λίστα δημοσιεύσεων που ανήκουν στην υπερασπιστική «γραμμή» που έχει αναλάβει ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. των κινητοποιήσεων.⁹²⁵ Στο πρωτοσέλιδο της «ΑΥΓΗΣ» της

⁹²⁰ Διαβάζουμε σε ρεπορτάζ της εφημερίδας «Η ΑΥΓΗ», με τίτλο «Υπέρ των “αγανακτισμένων” ο Μίκης Θεοδωράκης», που δημοσιεύθηκε στις 31/05/2011. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=619559> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹²¹ Η δήλωση του Α. Τσίπρα δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 31/05/2011, σε ρεπορτάζ με τον τίτλο «*Ιδιότυπη «Εκκλησία του Δήμου» στο Σύνταγμα*». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=619568> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹²² Εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 31/05/2011, ό.π. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=619568> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹²³ Μαραντζίδης, 1996, ό.π., σ. 117.

⁹²⁴ Στο ίδιο, σ. 110.

⁹²⁵ Το άρθρο της Δάφνης Σφέτσα «φιλοξενείται» στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 05/06/2011. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=620799> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

28ης Ιουνίου δύναται να αναγνώσουμε τις πολιτικές «διαθέσεις» του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. που όπως έχουμε υποστηρίξει επανειλημμένα στο παρόν πόνημα είναι φίλα προσκείμενο με την κινηματική δράση των «πλατειών»: «Όλοι» στον δρόμο», διαβάζουμε στον κεντρικό τίτλο, με τον υπέρτιτλο «ΣΗΜΕΡΑ ΚΑΙ ΑΥΡΙΟ» να «υπερθεματίζει». Πράγματι, η ειδησεογραφία εστιάζει στις κινητοποιήσεις και πιο συγκεκριμένα, στην ενότητα «Εδώ Σύνταγμα» και στο άρθρο «Το Μεσοπρόθεσμο δεν θα περάσει!», πληροφορούμαστε για την απόφαση της λαϊκής συνέλευσης που αφορά το επερχόμενο 48ωρο όπου και η διαμαρτυρία μπορεί να λάβει τις διαστάσεις «παλλαϊκού ξεσηκωμού που θα ενταφιάσει οριστικά το Μεσοπρόθεσμο»,⁹²⁶ ενημερωνόμαστε για όλες τις οργανωτικές διαδικασίες των δρώντων ενόψει της «μεγάλης μάχης» όπως π.χ. για την ανησυχία των κινηματιών για περιπτώσεις προβοκάτσιας και την ανάγκη προστασίας της διαμαρτυρίας από «έξωθεν» απειλές, για τη συγκέντρωση χρημάτων ώστε να αγοραστούν είδη που θα προστατέψουν τους κινηματίες από τη ρίψη χημικών των κατασταλτικών αρχών (μαντλία, Maalox, ακόμη και μάσκες), την ίδια στιγμή που οι διοργανωτικές αρχές της διαμαρτυρίας με ψήφισμα καλούν «τους εργαζόμενους στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς να μην απεργήσουν το διήμερο και να δώσουν τη δυνατότητα σε εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπους να προσέλθουν στο Σύνταγμα. "Αναλάβετε τις ευθύνες σας. Αυτές τις μέρες γράφουμε ιστορία. Γίνετε μέρος της"» όπως αναφέρεται σχετικά, τα σημεία συνάντησης για την περικύκλωση της Βουλής με τη συμμετοχή των Α.Σ. των Βορείων, Νοτίων, Δυτικών και Ανατολικών προαστίων, καθώς και των πρωτοβάθμιων σωματείων. Τέλος, την οργή του πλήθους προκάλεσε η δήλωση του Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης Πάγκαλου «Μεσοπρόθεσμο ή τανκς»,⁹²⁷ ενδεικτικό της προσπάθειας τρομοκράτησης των διαδηλωτών από την πλευρά της εξουσίας. Ο Πρόεδρος του κόμματος, Α. Τσίπρας, μετά τη βίαιη καταστολή από τις αστυνομικές δυνάμεις, στη συνεδρίαση της Βουλής, θα κάνει λόγο για:

«κλιμάκωση της βίας κατά του λαού» αναφέροντας ανάμεσα στα άλλα ότι «είδαμε σκηνές βίας, αυτό το γαϊτανάκι ανάμεσα στις δυνάμεις των ΜΑΤ και τους ανώνυμους κουκουλοφόρους, που είτε συνειδητά είτε ασυνείδητα στην πράξη παίζουν τον ρόλο του παρακράτους, λειτουργούν στο σχέδιο του παρακράτους» καθώς και ότι «Τέτοιου

⁹²⁶ Ρεπορτάζ για την «πλατεία», της Δάφνης Σφέτσα, που δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 28/06/2011. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=625132> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹²⁷ Εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 28/06/2011, ό.π. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=625132> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

*είδους σχεδιασμοί, που στόχο έχουν να δημιουργήσουν στον ελληνικό λαό το αίσθημα του τρόμου και του φόβου, δεν θα περάσουν».*⁹²⁸

Ο Συνασπισμός της Ριζοσπαστικής Αριστεράς «απορρόφησε» τους κοινωνικούς «κραδασμούς», προτείνοντας μια πολιτική διέξοδο από την κρίση μέσω μιας κυβέρνησης της «αριστεράς» λίγους μήνες μετά το πέρας της διαμαρτυρίας (το ίδιο βέβαια έπραξαν και οι συντηρητικές «δυνάμεις» προτείνοντας μια κυβέρνηση τεχνοκρατών, βλ. Παπαδήμου κ.λπ.). Είναι γεγονός, ότι η πολιτική στάση του κόμματος απέναντι στην κινητοποίηση των «πλατειών», ευοδώθηκε εκλογικά,⁹²⁹ με τα ποσοστά του κόμματος να αυξάνονται κατά την εκλογική αναμέτρηση του Μαΐου του 2012⁹³⁰ (ποσοστό 16,78%, όπερ, εκλογική αύξηση από την προηγούμενη εκλογική αναμέτρηση της τάξης του 12,18% και συνολικά 52 έδρες, 39 περισσότερες από την προηγούμενη εκλογική αναμέτρηση), ενώ στις επαναληπτικές εκλογές που διεξήχθησαν ένα μήνα μετά (τον Ιούνιο του '12), το ποσοστό ήταν 26,89% και συνολικά 71 έδρες.⁹³¹ Για πολιτικούς σχηματισμούς «εξ' αριστερών» του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. θεωρήθηκε ότι εκτοξεύτηκε εκλογικά «έλκοντας» στο μαγνητικό του πεδίο ακροατήριο από τα «δεξιά» και τα «αριστερά», συστρατεύοντας κοινωνικές δυνάμεις και συγκεφαλαιώνοντας λαϊκές προσδοκίες.⁹³²

⁹²⁸ Η δήλωση του Α. Τσίπρα, δημοσιεύεται στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», στις 29/06/2011, σε άρθρο του Κ. Πουλακίδα με τίτλο «*Η Βουλή αποδοκίμασε τον Πάγκαλο*». Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=625345> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹²⁹ Ο εκλογικός ανταγωνισμός αποτελεί σημαντική μεταβλητή για τη δημιουργία κομματικών συμμαχιών απέναντι στην κινηματική δράση. Ο Tilly μας αναφέρει ότι η «*{...} τάση για υποστήριξη της διαμαρτυρίας συνδέθηκε με την εκλογική αστάθεια, γεγονός που καθιστά την εξασφάλιση νέων ψήφων ιδιαίτερα σημαντική. Και πράγματι, ο συνασπισμός μελών (του πολιτικού συστήματος)-ανταγωνιστών είναι περισσότερο πιθανή σε πολιτικές καταστάσεις διάσπασης και έντονου ανταγωνισμού*» {Tilly, C., (1978), *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley: 213-214}, με τον ίδιο να πρεσβεύει ότι «*σε πολιτικά συστήματα όπου οι ανταγωνιστικές εκλογές σε συγκεκριμένο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο κάνουν τη διαφορά, ένα πολυσυλλεκτικό πολιτικό κόμμα θα επιδιώξει να ενσωματώσει όσους οργανώνουν έναν αγώνα αλλά και όσους από το εκλογικό σώμα τους υποστηρίζουν*» (Tilly, 2007, σ. 316), ενώ οι Della Porta & Diani αναφέρουν ότι τα «*{...} κόμματα της Αριστεράς χρειάζεται να κινητοποιήσουν την κοινή γνώμη και τους ψηφοφόρους, γι' αυτό κάθε άλλο παρά αδιάφοροι είναι για τις πιέσεις που μπορούν να ασκήσουν οι κινηματικές δράσεις*» (Della Porta/Diani, 2010, ό.π., σ. 369).

⁹³⁰ Πηγή: Ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012a/public/index.html#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{}> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹³¹ Πηγή: Ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012b/public/index.html#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{}> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18/09/2019).

⁹³² Για την ακρίβεια, ο ΣΥΡΙΖΑ υιοθέτησε συνθήματα στην μετέπειτα προεκλογική του καμπάνια καθώς και το οργανωτικό υπόδειγμα των λαϊκών συνελεύσεων. Εκκινώντας από το δεκάλεπτο τηλεοπτικό spot που δημοσίευσε κάθε κόμμα, και εστιάζοντας φυσικά σε εκείνο του ΣΥΡΙΖΑ, «*αλιεύσαμε*» τα συνθήματα εκείνα που επιβεβαιώνουν τον ισχυρισμό της συμπίεσης του ΣΥΡΙΖΑ με τους «Αγανακτισμένους» (και) για ψηφοθηρικούς λόγους (κάτι θεμιτό μια και αναφερόμαστε σε πολιτικό κόμμα). Ενδεικτικά αναφέρω τα βιντεοσκοπημένα πλάνα από τις συγκεντρώσεις της Πλατείας Συντάγματος με τη μουσική υπόκρουση του “People have the Power” της Patti Smith, μια νεανική

Ανακεφαλαιώνοντας, ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. συμπορεύτηκε, όπως αναφέραμε με τους «Αγανακτισμένους», αφοιγκράστηκε και κοινώνησε τις θέσεις του, είτε επειδή κάποιες ριζοσπαστικές συνιστώσες τους συμφωνούσαν μαζί τους είτε επειδή έτσι επέτασσε το πολιτικό του «συμφέρον», να κεφαλαιοποιήσει δηλαδή τη δυναμική της διαμαρτυρίας, αλλά και να «εκμεταλλευτεί» τον αδύναμο πολιτικά «κρίκο», το ΠΑ.ΣΟ.Κ.,⁹³³ «απορροφώντας» μεγάλο μέρος της εκλογικής του δύναμης (κάτι που

επιλογή, όπως ήταν εξάλλου η πλειονότητα των «Αγανακτισμένων», συνθήματα όπως «η ΝΔ, το ΠΑΣΟΚ και οι σύμμαχοι τους αποφάσισαν χωρίς εμάς», «προχωράμε χωρίς αυτούς», «ώρα για ριζικές αλλαγές», «ώρα να διώξουμε αυτούς που μας οδήγησαν στην καταστροφή», «βάζουμε τα θεμέλια για μια κοινωνία ελεύθερη, δίκαιη και δημοκρατική» (από τα κύρια αιτήματα των «Αγανακτισμένων»), «αποφάσισαν να μας συκοφαντήσουν επειδή αντιστεκόμαστε, γιατί συμμετείχαμε ολόψυχα στις μεγαλειώδεις διαδηλώσεις και τους αγώνες του ελληνικού λαού για την αξιοπρέπεια του», «γιατί ενωθήκαμε με τοπικά κινήματα αλληλεγγύης ενάντια στα χαράτσια», «ρίχνοντας τόνους χημικών, χτυπώντας χωρίς έλεος πολίτες κάθε ηλικίας που μαζικά και ειρηνικά αντιστέκονταν στα σχέδια τους», «προχωράμε σε μια πραγματική δημοκρατία με εγκαθίδρυση της λαϊκής κυριαρχίας», «ανατροπή στην Ελλάδα, μήνυμα στην Ευρώπη», «προχωράμε με τους λαούς της Ευρώπης και όλου του κόσμου», «όλος ο πλανήτης εξεγείρεται, από την αραβική άνοιξη και το ψήφισμα της Ισλανδίας, ως το κίνημα “καταλάβετε τη Wall Street”, από τους “Indignados” της Ισπανίας, ως τις διαδηλώσεις και τα κινήματα στην Πορτογαλία, την Ιρλανδία, τη Γαλλία, την Αγγλία», «οι εκατοντάδες χιλιάδες που διαδηλώσαν στις πλατείες της Ελλάδας», «έχουμε την αλληλεγγύη και τη συμπαράσταση όλων των λαών της Ευρώπης».

Πηγή: το βίντεο με τον τίτλο «Το δεκάλεπτο του ΣΥΡΙΖΑ εκλογές 2012» που αναρτήθηκε στον λογαριασμό στο κοινωνικό δίκτυο «YouTube», που διαθέτει το «Left.gr»: <https://youtu.be/SCKh7NRKMgw> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019)

⁹³³ Ο ΣΥΡΙΖΑ εκμεταλλεύτηκε και τον «θάνατο» των κεντροαριστερών κομμάτων⁹³³ (βλ. ΠΑΣΟΚ) που όπως αναφέρει ο Βόλφγκανγκ Στρέεκ [Wolfgang Streeck] («Ομότιμος Καθηγητής στο Ινστιτούτο Max Planck για τη Μελέτη των Κοινωνιών, στην Κολωνία.». Πηγή:

<http://www.avgi.gr/article/10811/8613127/eche-geia-neophileleutherisme-mia-synenteuxe-me-ton-bolpnhkan-nk-streek1> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019), «υποτίμησαν την ικανότητα και αποφασιστικότητα των λαών τους να υπερασπιστούν σε τελική ανάλυση τον εαυτό τους {...} στρεφόμενοι και προς νέα «λαϊκιστικά» κόμματα και κινήματα». Ο «θάνατος» της κεντροαριστεράς ορίζεται από τον Στρέεκ ως μια «πολιτική επιχείρηση {...} απομείωσης του κράτους {...} που περικλύπεται (από) το δημοκρατικό-αναδιανεμητικό κράτος της σοσιαλδημοκρατίας». Μια εξέλιξη στην οποία συναίνεσαν τα κεντροαριστερά κόμματα τη «δεκαετία του '90» καταλήγοντας «στο ότι η μελλοντική ευημερία θα εξαρτιόταν από το άνοιγμα των εθνικών οικονομιών στην παγκόσμια αγορά, συνδυασμένο με “δομικές μεταρρυθμίσεις” των εθνικών θεσμών, ώστε να γίνουν πιο “ανταγωνιστικοί”, δηλαδή ελκυστικοί στο ελεύθερο να κινείται διεθνές κεφάλαιο, ειδικά στο χρηματιστικό κεφάλαιο», με την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) να μετατρέπεται «από το υπερεθνικό κοινωνικό κράτος σε αναμονή, της δεκαετίας του '70, σε μια μηχανή συντονισμένης φιλελευθροποίησης». Ο ρόλος της Ε.Ε. στην ανωτέρω εξέλιξη ήταν κομβικός καθώς λειτούργησε ως “άλλοθι” για τις εθνικές κυβερνήσεις καθώς απέφυγαν «την ευθύνη για την πίεση των αγορών και τις αναθεωρήσεις των θεσμών που αυτές είχαν απελευθερώσει σε βάρος των λαών τους, ισχυριζόμενες ότι τους επιβλήθηκαν από τα πάνω και ότι σε κάθε περίπτωση ήταν μέρος μιας διεθνικής «ευρωπαϊκής ιδέας». Στα “ΕΝΘΕΜΑΤΑ” της εφημερίδας “Η ΑΥΓΗ”, στις 24 Δεκεμβρίου 2017, δημοσιεύθηκε το κείμενο: «Έχε γεια, νεοφιλελευθερισμέ: Μια συνέντευξη με τον Βόλφγκανγκ Στρέεκ», που παραχώρησε στους Johannes Lenhard και Rebecca Liu στο KingsPreview (<http://kingsreview.co.uk/>) (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019).

(“Το κείμενο πρωτοδημοσιεύθηκε στο <http://kingsreview.co.uk/articles/farewell-neoliberalism-inter>”). Ηλεκτρονική διεύθυνση:

<http://www.avgi.gr/article/10811/8613127/eche-geia-neophileleutherisme-mia-synenteuxe-me-ton-bolpnhkan-nk-streek1> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019). Για τις ευθύνες των κεντροαριστερών κομμάτων, η Μ. Γιαννακάκη, αναφέρει: «Η ιδεολογική μεταλλαγή της ύστερης σοσιαλδημοκρατίας των τελευταίων δεκαετιών και η ταύτισή της με τις συντηρητικές νεοφιλελεύθερες πολιτικές είναι από τις βασικές αιτίες πολιτικής απαξίωσης της έννοιας της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.», σε άρθρο που δημοσιεύθηκε στο «tvxs», στις 14/04/2015 (βλ. παραπάνω). Ηλεκτρονική

όντως έπραξε όπως αναφέρουμε σε άλλο σημείο της ενότητας). Παρόλα αυτά, και στις ενέργειες του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. υπάρχει μια μεγάλη αντίφαση. Ποια είναι αυτή; Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. εμφανίζεται ως αριστερή, φιλοευρωπαϊκή δύναμη την ίδια στιγμή που η ένταξή του στο «αντιμνημονιακό» μέτωπο τον φέρνει «αντιμέτωπο» με την πλειονότητα των μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Είναι αναγκαία πλέον συνθήκη να αναζητήσει νέους συμμάχους στην προσπάθειά του να «αναρριχηθεί» πολιτικά, αλλά και να «επιβιώσει» ως πολιτική ιδεολογία. Η «συμμαχία» με τους «Αγανακτισμένους» είναι πλέον μονόδρομος (αντίθετα με το Κ.Κ.Ε. για τους λόγους που αναλύσαμε). Αυτό που έπραξε ήταν μια πολιτική «μανιέρα», ένα σχέδιο που ενυπήρχε στο ρεπερτόριο των παραδοσιακών αριστερών κομμάτων, να αφήσει δηλαδή αρχικά το λαϊκό ξέσπασμα αγανάκτησης και στη συνέχεια να συμπορευτεί και μετά να το εκπροσωπήσει (όπως και έγινε επαναλαμβάνουμε), σε μια εποχή «ακραίου νεοφιλελευθερισμού, που επιδιώκει να υπερβεί την καπιταλιστική κρίση προς όφελος του επιχειρηματικού κεφαλαίου και σε βάρος της μισθωτής εργασίας», με αποτέλεσμα «να οδηγήσει σε λαϊκές αντιδράσεις».⁹³⁴ Τουτέστιν, ήρθαν «εκ νέου στην επιφάνεια οι αριστερές αξίες της συλλογικότητας, της αλληλεγγύης, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ανάπτυξης των ελευθεριών και δικαιωμάτων, της παρέμβασης των εργατικών λαϊκών δυνάμεων στην άσκηση της πολιτικής διακυβέρνησης, της ισότητας κ.λπ.», τις οποίες προσπάθησε να

διεύθυνση: <https://m.tvxs.gr/mo/i/173202/f/news/ellada/antiprosopetiki-dimokratia-kai-i-eythyni-tis-aristeras.html>, ό.π. (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019).

⁹³³ Για το ίδιο θέμα και με την ασφάλεια που μας παρέχει η χρονική απόσταση από τα γεγονότα του Μαΐου και του Ιουνίου του 2011, διακρίνουμε ότι όλη αυτή η αντισυστημική αγανάκτηση που εκφράστηκε σε ένα μεγάλο μέρος της «Δύσης» τη χρονική περίοδο 2010-2013, «κεφαλοποιήθηκε» στην Ελλάδα από τον «ΣΥΡΙΖΑ» και τους «ΑΝΕΛ», «Χρυσή Αυγή», στην Ισπανία από τους «Podemos», στην Ιταλία από το «Κίνημα Πέντε Αστέρων (MoVimento Cinque Stelle)», του Giuseppe Piero "Beppe" Grillo. Την ίδια στιγμή κεντροαριστερά και κεντροδεξιά κόμματα «κατάρρευσαν ή συνετρίβησαν» στο «Μεσογειακό Νότο» («Ελλάδα (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ), Ισπανία (PSOE, Partido Popular), Γαλλία (PS, Les Republicains), Πορτογαλία (PSD, CDS/PP)») και στην Κεντρική Ευρώπη («Γερμανία (SPD, CDU)»). Πηγή: Άρθρο του Νίκου Τσαγκρή, στην εφημερίδα «Η ΑΥΓΗ», με τίτλο «Η έκτη "επέλαση των αγανακτισμένων"», στην ενότητα "Πρώτο Πρόσωπο", που δημοσιεύθηκε στις 11 Μαρτίου 2018. Ηλεκτρονική Διεύθυνση:

<http://www.avgi.gr/article/10811/8761850/e-ekte-epelase-ton-aganaktismenon-> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2011). Απευθύνθηκε σε ακροατήρια που μέχρι την εποχή της κρίσης ήταν «ταξικά συμβιβασμένα», θεωρώντας τον «καπιταλισμό δίκαιο». Ένας συμβιβασμός που δεν διήρκησε πολύ, καθώς οι νέες συνθήκες που επικράτησαν στο μεγαλύτερο μέρος της νεοφιλελεύθερης «δύσης», δημιούργησε ανισότητες, χρέη και κυρίως «μια μικροσκοπική ολιγαρχία ή κλεπτοκρατία που εργάζεται σκληρά για να αποσυνδέσει τη μοίρα της από το υπόλοιπο των κοινωνιών τις οποίες απομύζησαν από πόρους» (Στο Ίδιο. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.avgi.gr/article/10811/8613127/eche-geia-neophileutherisme-mia-synenteuxe-me-ton-bolphnkan-nk-streek1> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019)).

⁹³⁴ Άρθρο του Ανέστη Ταρπάγκου, με τίτλο «Από την κρίση υπερσυσσώρευσης στη σοσιαλιστική πρόκληση», στις 4/10/14 που αναγνώσαμε στο αρχείο του ένθετου «ΑΓΑΓΝΩΣΕΙΣ», της εφημερίδας «Η ΑΥΓΗ», που «φιλοξενείται» στο «blogspot»: http://avgi-anagnoseis.blogspot.gr/2014/10/blog-post_90.html#more (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 19/07/2019).

αξιοποιήσει εκλογικά ο «ΣΥ.ΡΙΖ.Α.». Μη λησμονούμε, ότι η Ευρώπη «οικοδομήθηκε» (αναφορά στα κοινωνικά δικαιώματα, στην υγεία, στην παιδεία, στην αλληλεγγύη κ.α.) με την αρωγή των αριστερών κομμάτων, πριν παραδοθεί «αμαχητί» σε μια συντηρητική λογική που «αγκάλιασε», αλλά και προώθησε «αιτήματα» όπως είναι ο καταναλωτισμός, η διασκέδαση, η ομορφιά, ο ατομικισμός κ.α., σε συνδυασμό με τη «ζημία» που προκάλεσε η πτώση των ανατολικών καθεστώτων τουλάχιστον σε μια ευρωπαϊκή μη κομμουνιστική αριστερά. Τα ανωτέρω συνέπεσαν αλλά και ταυτόχρονα συνέβαλαν σ' αυτό που αποκαλούμε «κρίση της αριστεράς».

4.4 Η σχέση ανάμεσα στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» και την «Αριστερά»

Τα σύγχρονα κινήματα ή διαμαρτυρίες όπως αυτή των «πλατειών», τοποθετούνται εκτός των κυκλωμάτων που νομιμοποιούν τους θεσμικούς μηχανισμούς του κράτους με τα κινηματικά υποκείμενα να αμφισβητούν διάφορες μορφές εκπροσώπησης, αποτελώντας ένα όργανο πολιτικής ανανέωσης που αποτυγχάνει όμως προς το παρόν να επιφέρει θεσμικά αποτελέσματα. Οι διάφορες αλληλέγγυες συλλογικότητες που λειτουργούν σε ένα εξωθεσμικό πλαίσιο, δημιουργούν ρήγματα με τις διάφορες μορφές δράσης της αριστερής συλλογικότητας με περιεχόμενο μια διαφορετική ιεράρχηση της πολιτικής δράσης, που βρίσκεται εκτός «εμβέλειας» των ριζοσπαστικών αριστερών πολιτικών κομμάτων και οργανώσεων. Η ρήξη είναι περισσότερο εμφανής ανάμεσα στα κινήματα και στα κομμουνιστικά κόμματα. Ας πάρουμε ως παράδειγμα τη δύσπιστη και δίθυμη στάση που επέδειξε το Κ.Κ.Ε. το Μάιο και τον Ιούνιο του 2011 που δεν οφείλεται μόνο στη διαφωνία με το ή μη πολιτικό περιεχόμενο των δρώντων ή στην προσπάθεια χειραγώγησης τους από τη μεριά του –όπως αρχικά φάνηκε– ή ακόμη και στη μετα-μαρξική ερμηνεία, αλλά στον τρόπο που οι «πλατείες» δραστηριοποιούνται. Εκτός δηλαδή παραδοσιακών καναλιών διαμεσολάβησης και εκπροσώπησης, που απειλούν την αξιοπιστία του διαμεσολαβητικού ρόλου του Κ.Κ.Ε. και των κομμουνιστικών κομμάτων εν γένει. Το διακύβευμα, λοιπόν, είναι μεγαλύτερο από αυτό που αρχικά εμφανίζεται ως προφανές. Πρόκειται για μια πολιτική αντίθεση την οποία τα «αριστερά» πολιτικά κόμματα στο σύνολο τους αναλαμβάνουν να τη «διαχειριστούν» δημιουργώντας όπως είναι αυτονόητο πολιτικές εντάσεις, αλλά και «αδιέξοδα» –όχι μόνο ανάμεσα στα δύο «μέρη», τους δρώντες δηλαδή και τα κόμματα, αλλά και– εντός των «αριστερών» εν προκειμένω, πολιτικών κομμάτων και

οργανώσεων, καθώς και εντός των συλλογικοτήτων που κινητοποιούνται. Οι εντάσεις εδράζονται ακριβώς στο σημείο εκείνο που τα «αριστερά» πολιτικά κόμματα –των δυτικών κοινωνιών πάντα– αποτελούνται από δομές, που νέας μορφής συλλογικές δράσεις όπως π.χ. η διαμαρτυρία των «πλατειών», έρχονται να αμφισβητήσουν. Αυτοδιαχείριση, απελευθέρωση πολιτικών δυνάμεων, νέο αξιακό πολιτικό τοπίο κ.λπ. είναι ορισμένα παραδείγματα του «διαφορετικού» που εισαγάγουν οι δρώντες και που δυσκολεύονται να αφουγκραστούν τα «αριστερά» κόμματα. Όλη αυτή η αλληλένδετη σχέση έχει μια μεταβαλλόμενη δυναμική, με χαρακτηριστικές αυξομειώσεις, με πολιτικές εκατέρωθεν που «ανοίγουν» και «κλείνουν», με σπειροειδή μορφή κ.λπ. με τα αριστερά κόμματα να λαμβάνουν μέρος προσπαθώντας να επιβάλουν την πολιτική τους ατζέντα ή να «στρέψουν» τους δρώντες προς αυτήν, προσπαθώντας δηλαδή να «εντάξουν» τα κινηματικά υποκείμενα σε κομματικά «κουτιά» με αποτέλεσμα τα τελευταία να αντιδρούν. Είναι δηλαδή στο σύνολό της περισσότερο μια συμφεροντολογική -θα τολμούσαμε να αναφέρουμε- πολιτική, παρά μια πολιτική συμπόρευσης όπως φαίνεται εξ αρχής. Όλη αυτή η αλληλεπίδραση οδηγεί σε μια κρίση ιστορικών μορφών εκπροσώπησης που έχει άμεση σύνδεση με την ύφεση που παρατηρείται στους κόλπους της ίδιας της «αριστεράς». Εμφανίζεται, λοιπόν, μια νέα προβληματική που ορίζει ουσιαστικά τί είναι ή τί πρέπει να είναι η «Αριστερά» τον 21^ο αιώνα, αλλά και το διαδραστικό ρόλο των κοινωνικών κινημάτων σε όλη αυτή την πολιτική αφήγηση.

Καταληκτικά, λοιπόν, μπορεί οι επίσημοι φορείς της «Αριστεράς» να έμειναν εκτός του κινήματος των «Αγανακτισμένων», αλλά ανεπίσημες φωνές εκπροσώπων της ακούστηκαν κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων, φέροντας στην επιφάνεια – διαμέσου διαξιφισμών– τις γνωστές ιδεολογικές αντιθέσεις που χαρακτηρίζουν τα κόμματα και τους φορείς που την απαρτίζουν και που αφορούν το «αυθόρμητο» των εκδηλώσεων, τη σημασία του οργανωμένου κινήματος, τη συσπείρωση για τη λαϊκή πάλη, κ.λπ.. Ο θεωρητικός προβληματισμός ενός υποσυνόλου της πολιτικής κοινωνιολογίας όπως χαρακτηριστικά είναι η σχέση του πολιτικού μορφώματος της «Αριστεράς» με τη δράση των διεκδικητικών υποκειμένων που μελετάμε, αναδεικνύει το πλήθος των ιδεολογημάτων που τίθενται υπό «διαπραγμάτευση», με την ίδια την πολιτική να διαρρηγνύεται υπό το βάρος των «εξελίξεων», δημιουργώντας συναισθήματα προσδοκίας, ελπίδας, αλλά και δυσπιστίας, φόβου κ.λπ., φωτίζοντας εμβληματικά τις κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις της εποχής που μελετάμε. Η σχέση ανάμεσα στα δρώντα υποκείμενα και τα κόμματα της «Αριστεράς», διέθετε

πομπούς και αποδέκτες, με τις διεκδικητικές δράσεις να διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο σε αυτή τη σχέση που διέθετε χαρακτήρα σύμπλευσης, αλλά και αντιπαράθεσης, σε ένα περιβάλλον πολιτικών ευκαιριών και για τις «δύο πλευρές». Μια σχέση αμφίθυμη και πολυεπίπεδη που κορυφωνόταν ή έφθινε κάτω από την ένταση της συλλογικής δράσης και τη μετατόπιση του κέντρου βάρους στα ζητήματα του εκδημοκρατισμού της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της χώρας.

Κεφάλαιο πέμπτο

Η Επικοινωνιακή διάσταση του πολιτικού

Η επικοινωνία αποτελεί «ένα διεπιστημονικό χώρο μελέτης»,⁹³⁵ με κάθε είδος της (επικοινωνίας) να εμπεριέχει «σημεία και κώδικες»,⁹³⁶ όπου το μεν πρώτο, είναι «αντικείμενα ή πράξεις»,⁹³⁷ δηλαδή «σημασιακές κατασκευές»⁹³⁸ και το δε δεύτερο, «{...} συστήματα μέσα στα οποία οργανώνονται τα σημεία».⁹³⁹ Τα σημεία και οι κώδικες «μεταδίδονται ή διατίθενται στους άλλους»,⁹⁴⁰ διαδικασία που αποτελεί την «πρακτική των κοινωνικών σχέσεων»,⁹⁴¹ «μια κοινωνική αλληλόδραση μέσω μηνυμάτων».⁹⁴² Η λειτουργία της επικοινωνίας μέσα σε ένα πολιτικό πλαίσιο γίνεται αντιληπτή ως ένας διάλογος ανάμεσα στα μέλη μιας κοινότητας μέσω της χρήσης ορθολογικών επιχειρημάτων. Ο λόγος βρίσκεται στο επίκεντρο από τη στιγμή που μέσω αυτού επιτυγχάνεται η νομιμοποίηση (βασική λειτουργία της επικοινωνίας και «θεμελιώδης συνιστώσα της πολιτικής απόφασης») και ο κοινωνικός έλεγχος. «Η επικοινωνιακή δράση συνιστά τον κινητήριο μοχλό της πολιτικής, ως έκφραση συλλογικής δράσης»,⁹⁴³ μια διεπιστημονική προσέγγιση της πολιτικής και της επικοινωνίας, με την τελευταία να παρεμβαίνει στο δημόσιο χώρο. Τονίζεται πλέον, ο διαδραστικός χαρακτήρας και η πολυδιάστατη «πρακτική»⁹⁴⁴ της επικοινωνίας, με τους (επικοινωνιακούς) ρόλους να εναλλάσσονται, αγγίζοντας «τη διαλογική μορφή της καθημερινής επικοινωνίας»,⁹⁴⁵ η «ιεραρχική οργάνωση»⁹⁴⁶ της οποίας «ανταγωνίζεται τον πολλαπλασιασμό των δικτύων όπου η πληροφορία ανταλλάσσεται και οι επαφές διευκολύνονται».⁹⁴⁷ Μεταβαίνουμε, λοιπόν, από μία «σφαιρική κοινωνική οργάνωση»⁹⁴⁸ σε μία αντίστοιχη «πυραμοειδή {...} δικτυωτά θεμελιωμένα {...}».⁹⁴⁹ Η θεωρητική αναφορά στο ρόλο που

⁹³⁵ Fiske, J. (2010). *Εισαγωγή στην Επικοινωνία* (μτφρ. Β. Μεσσίνη & Ε. Λούντζη). Αθήνα: Αιγόκερως. [Στο Εξής: Fiske, 2010], σ. 7.

⁹³⁶ Στο ίδιο, σ. 7.

⁹³⁷ Στο ίδιο, σ. 7.

⁹³⁸ Στο ίδιο, σσ. 7-8.

⁹³⁹ Στο ίδιο, σ. 8.

⁹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 8.

⁹⁴¹ Στο ίδιο, σ. 8.

⁹⁴² Αναφέρει ο John Fiske στο «Εισαγωγή στην Επικοινωνία», όπου αναφέρεται στις δύο (2) βασικές σχολές της επικοινωνίας, την πρώτη που ορίζει την επικοινωνία ως «μετάδοση μηνυμάτων» και τη δεύτερη, όπου την ορίζει ως «παραγωγή και ανταλλαγή νοημάτων». Στο ίδιο, σ. 8.

⁹⁴³ Όπως αναφέρει η Μαριάννα Ψύλλα, στο Ψύλλα, 2003, ό.π., σσ. 74-79.

⁹⁴⁴ Gerstle, 2014, ό.π., σ. 72.

⁹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 72.

⁹⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 72.

⁹⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 72.

⁹⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 72.

⁹⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 72.

διαδραματίζει η επικοινωνιακή δράση «εμπλουτίζεται» με τη θεωρία της διαντίδρασης,⁹⁵⁰ την προσέγγιση της συμπεριφοράς (ή μιχεβιοριστική προσέγγιση), στην εξέταση, δηλαδή των επιδράσεων της μαζικής επικοινωνίας,⁹⁵¹ στη δομολειτουργική –κυβερνητική– συστημική προσέγγιση, μια ανταλλαγή πληροφοριών ο βασικός προσανατολισμός των οποίων είναι η διατήρηση, επιβίωση ή «ομαλή μεταβολή του πολιτικού συστήματος»⁹⁵² καθώς και άλλες θεωρητικές αναφορές που συμπληρώνουν αυτή την ενότητα.⁹⁵³

Το επικοινωνιακό σύστημα αποτελεί απόρροια της ατομικής ιδιοκτησίας και των συνακόλουθων οικονομικών ανταλλαγών σε οικονομοτεχνικό επίπεδο, την ίδια στιγμή που η ελευθερία του πνεύματος, της επιστήμης και των τεχνών, αποτελεί το υπόβαθρο για την πνευματική ανάπτυξή του. Εντός των φιλελεύθερων πολιτικών επικοινωνιών – στην περίοδο του φιλελευθερισμού του 19^{ου} αιώνα– αναπτύχθηκε ένα ευρύ επικοινωνιακό σύστημα, το οποίο έδινε τη δυνατότητα να «μεταφερθούν προοδευτικά και στον όροφο της εξουσίας –δια των πολιτικών κομμάτων ή άλλως– οι θερμοί άνεμοι της ελευθερίας που ζωογονούσαν τις συνεχείς ανανεούμενες δυνάμεις του πολιτικού υποβάθρου».⁹⁵⁴ Η «άλλη πλευρά του νομίσματος» είναι ότι η «θεωρία των κοινωνικών

⁹⁵⁰ Στη θεώρηση της διαντίδρασης «{...} όπως αναπτύχθηκε ιδιαιτέρως από θεωρητικούς ποικίλων κατευθύνσεων (ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, γλωσσολογία, ψυχιατρική, φιλοσοφία) στις ΗΠΑ στοιχεία της οποίας βρίσκουμε, κατά κάποιο τρόπο και στην ευρωπαϊκή δομική σκέψη (C. Levy-Strauss, R. Jakobson...) η επικοινωνία γίνεται αντιληπτή μ' όρους επιπέδων συνθετότητας, πολλαπλών πλαισίων και κυκλικών συστημάτων». Στα πλαίσια της προσέγγισης της διαντίδρασης διακρίνουμε τα ρεύματα της «στρατηγικής» και της «συμβολικής» διαντίδρασης. Στη μεν πρώτη («στρατηγική»), η επικοινωνία παρουσιάζεται ως μια στρατηγική δράση που με την κινητοποίηση διαφόρων μέσων (υλικών συμβολικών, πληροφοριακών, νομικών κ.λπ.) ενεργοποιείται «ένα παιχνίδι σχέσεων εξουσίας ανάμεσα στους δρώντες». Στη δε δεύτερη («συμβολική»), «τα γεγονότα υπάρχουν μόνο μέσα από τις ερμηνείες που τους αποδίδονται και η πολιτική δράση γίνεται αντιληπτή μέσα από τη διαντίδραση που αναπτύσσεται, διαμέσου της συμβολικής απόδοσης νοήματος». Όπως αναφέρεται από Μαριάννα Ψύλλα, στο ίδιο, σσ. 65-8.

⁹⁵¹ Η βασική θεώρηση της προσέγγισης της συμπεριφοράς είναι η σύλληψη της πολιτικής επικοινωνίας ως «γραμματική διαδικασία μετάδοσης πληροφοριών». Υιοθετώντας το σχήμα του H. Lasswell σχετικά με την ύπαρξη πέντε παραγόντων «το άθροισμα των οποίων συνιστά την επικοινωνία {...} δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να αποσυνθέσει και ν' αναλύσει κάθε επικοινωνιακή κατάσταση και ιδιαιτέρως τις δράσεις που κινούνται στο χώρο της πολιτικής επικοινωνίας». Μας αναφέρει η Ψύλλα στο ίδιο, σ. 72.

⁹⁵² Σύμφωνα με τη Δομολειτουργική – Κυβερνητική – Συστημική προσέγγιση, η έννοια του συστήματος κατέχει κεντρική θέση στις περισσότερες από τις ανωτέρω θεωρήσεις με την πολιτική επικοινωνία να «γίνεται αντιληπτή ως το σύνολο των αλληλεξαρτώμενων διαδικασιών ανάμεσα στα στοιχεία ενός πολιτικού συστήματος και ανάμεσα σ' αυτό το σύστημα και το περιβάλλον του». Σύμφωνα με αυτή την άποψη η πολιτική επικοινωνία «προσδιορίζεται {...} ως το σύνολο των ανταλλαγών πληροφοριών από τη μια μεριά, όπως ήδη θίχτηκε, ανάμεσα στα διαφορετικά συστατικά στοιχεία του πολιτικού συστήματος και από την άλλη, ανάμεσα στο ίδιο το πολιτικό σύστημα και το περιβάλλον του». Σύμφωνα με τη Μαριάννα Ψύλλα, στο Ψύλλα, 2003, ό.π., σσ. 74-5.

⁹⁵³ Για περισσότερες λεπτομέρειες, στο ίδιο, σσ. 25, 27, 74-79.

⁹⁵⁴ Όπως πολύ παραστατικά το εκφράζει ο Γιώργος Βλάχος, στο Βλάχος, Γ. (1986). *Η Δημοκρατία και το Επικοινωνιακό Σύστημα (Το πρόβλημα των ομαδικών Μέσων Ενημερώσεως)*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών. Έκτακτος Συνεδρία της 21ης Ιανουαρίου. [Στο εξής: Βλάχος, 1986], σ. 24.

αυτοματισμών εκάλυψε σε μεγάλο βαθμό, καταστάσεις ανισότητας και ανελευθερίας στους κόλπους της ίδιας της ιδιωτικής κοινωνίας»,⁹⁵⁵ με την πολιτική επικοινωνία που υπάρχει ανάμεσα στην ιδιωτική κοινωνία και το κράτος να παραμένει μονόπλευρη. Οι διαφορές του ανωτέρω μοντέλου –που ίσχυσε την περίοδο του κλασικού φιλελευθερισμού– με τη σύγχρονη εποχή, είναι ότι σήμερα τα άτομα που απαρτίζουν την κοινωνία λειτουργούν μέσα σε ένα πολύπλοκο και ενεργό σύστημα κοινωνικών σχηματισμών και στρωματώσεων (ομάδων, οργανώσεων, τάξεων, κατηγοριών). Μια δυναμική αλληλεπίδραση παρατηρείται ανάμεσα στους φορείς της εξουσίας και την ιδιωτική κοινωνία με τους μεν να «παρεμβαίνουν» (στο βαθμό που ο καθένας μπορεί) στο έργο του άλλου. Η «εξουσία» επεμβαίνει και διαχειρίζεται καταστάσεις που αποτελούν πεδίο της κοινωνίας των πολιτών, ενώ η τελευταία –μέσω των ομάδων και των οργανώσεων– κάνει αισθητή την παρουσία της στα δρώμενα της «εξουσίας». Αυτή ακριβώς τη «δυνατότητα» του συστήματος –που κατά κάποιους άλλους μπορεί να αναγνωσθεί και ως «κενό»– προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν οι «Αγανακτισμένοι» από τη στιγμή που το επικοινωνιακό σύστημα δεν λειτουργεί μόνο «από πάνω», αλλά υπό προϋποθέσεις μπορεί να λειτουργήσει και «από κάτω» στα πλαίσια μιας κατά συνθήκης συνεργασίας ανάμεσα στους εμπλεκόμενους φορείς, «εξουσιαστές» και «εξουσιαζόμενους» με το επικοινωνιακό σύστημα να λειτουργεί ως ένα κοινό αγαθό. Πρόκειται για ένα «κοινό μυστικό». Το γεγονός, δηλαδή πως οι «περιθωριακοί δρώντες»⁹⁵⁶ που δρουν εκτός του θεσμικού πλαισίου, μειονεκτούν σε σχέση με τους θεσμικούς φορείς εκείνους που έχουν πρόσβαση σε πόρους (ανθρώπινο δυναμικό, όπως επαγγελματίες των μέσων, αλλά και οικονομικούς) που τους δίνουν τη δυνατότητα να «κατασκευάζουν» και να διαμορφώνουν το μιντιακό πεδίο και τη σχετική δημόσια θεματολογία προς όφελός τους (τέτοιοι φορείς είναι τα πολιτικά κόμματα, η κυβέρνηση και άλλα πολιτικά όργανα με θεσμικό ρόλο).⁹⁵⁷ Για του λόγου το αληθές, ο McNair παραθέτει τα λόγια του Edie Goldenberg, πως οι δρώντες είναι «φτωχοί σε πόρους»⁹⁵⁸ και πως δε διαθέτουν «ισχύ προσδιορισμού των πραγμάτων»,

⁹⁵⁵ Βλάχος, 1986, ό.π., σ. 25.

⁹⁵⁶ McNair, B. (2011). *Εισαγωγή στην Πολιτική Επικοινωνία* (επιμ. Κ. Κοσκινάς, μτφρ. Σ. Τσουρβάκα, Γ. Βάγιας). Αθήνα: Παπαζήση. [Στο εξής: McNair, 2011], σ. 237.

⁹⁵⁷ Ο McNair, κάνει λόγο και για μη πρόσβαση (από την πλευρά των δρώντων) και στο «μορφωτικό κεφάλαιο», σύμφωνα με τη φράση που καθιέρωσε ο Bourdieu, με αναφορά στα μέλη της ανώτερης τάξης που έχουν τη δυνατότητα να παρέχουν στους απόγονους τους μόρφωση με την ευρύτερη έννοια, καθώς και αξίες. Στο ίδιο, σσ. 237-238.

⁹⁵⁸ Goldenberg, E. (1984). "Prerequisites for Access to the Press", in Graber, ed. *Media Power in Publics*. Washington, CQ Press, σσ. 231-238. Στο McNair, 2011, σ. 238.

σύμφωνα με τον Philip Schlesinger.⁹⁵⁹ Η καθεστηκυία τάξη λοιπόν, δημιουργεί ένα ερμηνευτικό σχήμα εντός του οποίου «κατασκευάζεται» η πραγματικότητα» εις βάρος των κοινωνικών ομάδων εκείνων που έχουν αποκλειστεί από αυτό το «προνόμιο». Το ανωτέρω, δεν υποδεικνύει τη μεροληπτική στάση των ειδικών των μίντια έναντι των κοινωνικών ομάδων που ανήκουν στα κατώτερα στρώματα, αλλά τη «σχέση εξάρτησης»⁹⁶⁰ των μαζικών μέσων επικοινωνίας από τις εκάστοτε «ελίτ».⁹⁶¹

Η επικοινωνιακή διάσταση του πολιτικού συνδέεται με τη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», με την επικοινωνιακή πράξη να συμβάλλει στη «σύλληψη» του πολιτικού και την επικοινωνία να ενεργοποιεί τις προθέσεις των «δρώντων υποκειμένων», μια διαδικασία που λαμβάνει χώρα παράλληλα με την «εκφορά του λόγου», δίνοντας έτσι τη δυνατότητα να «ενεργοποιηθούν κοινωνικές αναπαραστάσεις και αντιλήψεις της κοινωνικής πραγματικότητας».⁹⁶² Η επικοινωνιακή δράση των «Αγανακτισμένων» αντιστέκεται σε ένα σύστημα που εκπροσωπείται τόσο από τον τύπο⁹⁶³ όσο και από την τηλεόραση από κομματικές σκοπιμότητες και πρακτικές, δημιουργώντας μια διαφορετική δημόσια σφαίρα, μια σύγκρουση του «Βιωμένου κόσμου» («*Lebenswelt*»)⁹⁶⁴ και του «συστήματος» του Habermas,⁹⁶⁵ με τη σύσταση αυτόνομων δημόσιων χώρων που περιορίζουν τη δυναμική παρουσία του οικονομικού και διοικητικού συστήματος. Την εμφάνιση, δηλαδή μιας νέας νομιμότητας (που βρίσκεται σε συγκρουσιακή «αντιπαράθεση» με την παλαιά) που δεν έχει ακόμη αποκωδικοποιηθεί, μεταλλάσσοντας τη σχέση ανάμεσα στους φορείς της εξουσίας και

⁹⁵⁹ Schlesinger, P. (1989). "Rethinking the Sociology of Journalism", in Ferguson, ed. *Public Communications*. London, Sage, σσ. 61-83. Στο McNair, 2011, ό.π., σ. 238.

⁹⁶⁰ Βλ. και Hall, S. Crichton, C., Jefferson, T., Clarke, J., Roberts, B., (1978), *Policing the Crisis*. London: McMillan. Στο McNair, 2011, ό.π, σς. 238-239.

⁹⁶¹ Στο ίδιο, σσ. 238-239.

⁹⁶² Όπως εύστοχα παρατηρεί η Ψύλλα, Μ., στο ίδιο, σ. 31.

⁹⁶³ Για τη σχέση του ανθρώπου με τον τύπο, ο Marshall McLuhan, στο «*Media. Οι προεκτάσεις του Ανθρώπου*», αναφέρει πως ο «τύπος επαναλαμβάνει την έξαψη που έχουμε όταν χρησιμοποιούμε το πνεύμα μας. Και χρησιμοποιώντας το πνεύμα μας μπορούμε να μεταφράσουμε τον εξωτερικό κόσμο στην ουσία του ίδιου μας του είναι. Αυτή η έξαψη της μετάφρασης εξηγεί γιατί οι άνθρωποι εντελώς φυσικά θέλουν να χρησιμοποιούν συνεχώς τις αισθήσεις τους. Χρησιμοποιούμε επίσης τις εξωτερικές προεκτάσεις των αισθήσεων και ικανοτήτων μας, τις οποίες ονομάζουμε μέσα, το ίδιο ασταμάτητα όπως τα μάτια μας και τ' αυτιά μας και για τον ίδιο λόγο». McLuhan, (1990), *Media. Οι προεκτάσεις του Ανθρώπου*. Σπύρος Μάνδρος (μτφρ.). Αθήνα: Κάλβος. [Στο εξής: McLuhan, 1990].

⁹⁶⁴ Η έννοια του «βιωμένου κόσμου» αναφέρεται από τον Jurgen Habermas, στο: Habermas, J. (1987). *Theorie de l'agir communicationnel*. Tome 1. *Rationalite de l'agir et rationalisation de la societe*, (γαλλ. μτφρ.) Paris: Fayard, σ. 86, [Στο εξής: Habermas, 1987a], ενώ η έννοια του «συστήματος», στο Habermas, J. (1987). *Theorie de l'agir communicationnel*, Tome 2, *Critique de la raison, fonctionnaliste*, (γαλλ. μτφρ.) Paris: Fayard, [Στο εξής: Habermas, 1987b], στο έκτο κεφάλαιο του έργου: *Deuxieme consideration intermediaire: systeme et monde vecu*, σσ. 125-216. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Ψύλλα, 2003, ό.π., σ. 45 και ειδικά το κεφάλαιο «Επικοινωνιακή δράση και ορθολογικότητα», σσ. 36-48.

⁹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 46.

στα υποκείμενα της συγκεκριμένης συλλογικής δράσης.⁹⁶⁶ Πρόκειται για σημαντικά ζητήματα όπως είναι «η υγεία και η ζωτικότητα της δημόσιας σφαίρας»,⁹⁶⁷ η παρουσία δηλαδή στα «μέσα ενημέρωσης διαφορετικών πολιτικών ομάδων και οργανώσεων», αναφέρει ο Manning.⁹⁶⁸ Σε αυτή την επικοινωνιακή δράση ο λόγος κατέχει και πάλι την πρωτοκαθεδρία σε ένα συμβολικό, γνωστικό και ερμηνευτικό πλαίσιο ανάλυσης που συμβάλλει στην εννοιοδότηση του δημόσιου χώρου, του διαλόγου, της συμμετοχής των πολιτών κ.λπ. αναδεικνύοντας το πολιτικό μέσα από τον επικοινωνιακό λόγο. Η ίδια η συλλογική δράση καθώς και το ενδιαφέρον που επιδεικνύουν για αυτή οι πολίτες, αποτελεί μέρος της εκμάθησης του πολιτικού μέσα από ομαδοποιήσεις πολιτικών διαδικασιών προσδίδοντας μια «πολιτική σηματοδότηση των δράσεων και των συμπεριφορών»,⁹⁶⁹ μια διαδικασία που υποδεικνύει την εξέχουσα σημασία που διαδραματίζει η πολιτική επικοινωνία, ο δυναμικός χαρακτήρας της οποίας ειδικά στο χώρο της μαζικής επικοινωνίας, διαμορφώνει πολιτικές σχέσεις που συνδέονται με τις κοινωνικές ανακατατάξεις και ταγές.

5.1 Σχέση της «διαμαρτυρίας» με τα συμβατικά Μ.Μ.Ε.

«Σύμφωνα με την ευρωπαϊκή κοινωνιολογική κριτική σκέψη το πολιτικό πρόταγμα πρέπει να υπερισχύει έναντι της μιντιακής κυριαρχίας {...} Ο έλεγχος της διακυβέρνησης ανήκει στην πολιτική εξουσία..»⁹⁷⁰

Τα Μ.Μ.Ε. αποτελούν μηχανισμούς πληροφόρησης που υποκαθιστούν το πολιτικό, ενώ από την αρχή της λειτουργίας τους έχουν σκοπό –μέσω της δημοσιότητας– να προστατεύσουν τους πολίτες από τις αυθαιρεσίες της πολιτικής εξουσίας. Η συμβολή των Μ.Μ.Ε.⁹⁷¹ στην παραγωγή νοημάτων που αφορούν στη διαμαρτυρία και ο διαμεσολαβητικός τους χαρακτήρας, έχει ιδιαίτερη σημασία από τη

⁹⁶⁶ Ψύλλα, 2003, ό.π., σ. 45.

⁹⁶⁷ Manning, P. (2007). *Κοινωνιολογία της Ενημέρωσης. Ειδήσεις και πηγές ειδήσεων* (επιμ. Σ. Παπαθανασόπουλος, μτφρ. Κ. Μεταξά). Αθήνα: Καστανιώτη. [Στο εξής: Manning, 2007], σσ. 230-231.

⁹⁶⁸ Στο ίδιο, σσ. 230-231.

⁹⁶⁹ Ψύλλα, Μ., στο Lagroye, Francois, Sawicki, 2008, ό.π., σ. 21.

⁹⁷⁰ Διαβάζουμε σε συνέντευξη που παραχώρησε η Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, του Παντείου Πανεπιστημίου, Μαριάννα Ψύλλα, στην Ιωάννα Δρόσου, για την εφημερίδα «Η ΕΠΟΧΗ». Ηλεκτρονική Διεύθυνση: <http://epohi.gr/synenteuxh-me-thn-marianna-spylla-proedro-tou-tmhmatos-epikoinwnias-meswn-kai-politismou-tou-panteiou/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 26 Ιουλίου 2019).

⁹⁷¹ «Ο όρος “μέσα μαζικής επικοινωνίας” αναφέρεται στα μέσα που έχουν οργανωθεί για να μεταδίδουν την επικοινωνία που είναι ανοιχτή και σε απόσταση και απευθύνεται σε πολλούς παραλήπτες στο πλαίσιο περιορισμένου χώρου και χρόνου.» McQuail, D. (2003). *Η Θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας για τον 21ο αιώνα* (επιμ. & εις. Σ. Παπαθανασόπουλος, μτφρ. Κ. Μεταξά.). Αθήνα: Καστανιώτη, σ. 36.

στιγμή που η χρήση των συμβατικών μέσων από τους φορείς της εξουσίας προσπαθούν να τη νομιμοποιήσουν διατηρώντας το «status quo», την ίδια στιγμή που η χρήση των σύγχρονων μέσων μαζικής επικοινωνίας από τους «Αγανακτισμένους», προσπαθεί να ανατρέψει αυτή τη σχέση, αναμεταδίδοντας τις επιθυμίες, τα αιτήματα, τις αναζητήσεις κ.λπ. των μελών της συλλογικής δράσης σε μια προσπάθεια νομιμοποίησης των πολιτικών τους αποφάσεων.⁹⁷² Το κράτος και οι ιδιωτικές μονοπωλιακές επιχειρήσεις αποτελούν τους «*δύο άξονες γύρω από τους οποίους περιστρέφεται*» τόσο η οργάνωση, όσο και η λειτουργία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας. Από τη στιγμή που η κατανομή των συχνοτήτων μετάδοσης και οι άδειες των ιδιωτικών σταθμών «*χορηγούνται*» από το κράτος (ή υπάρχει «*διαπλοκή*» όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από την όσμωση ανάμεσα στα μεγαλοστελέχη της ιδιωτικής τηλεόρασης και ραδιοφωνίας και της κρατικής ελίτ) είναι λογικό τα εν λόγω μέσα να ελέγχονται –έστω έμμεσα– από τον κρατικό μηχανισμό με ό,τι αυτό συνεπάγεται. Η Σεραφετινίδου πρεσβεύει ότι ο Τύπος δέχεται τη μικρότερη επιρροή από την τηλεόραση και το ραδιόφωνο, ως απόρροια της ιστορικής εξέλιξης του μέσου. Σύμφωνα με την ίδια, το «*σημερινό*» κράτος έχει κληρονομήσει έναν Τύπο που ελέγχεται από ιδιωτικές επιχειρήσεις εμποτισμένο με αξίες όπως η ελεύθερη διακίνηση ιδεών με αποτέλεσμα η κρατική παρέμβαση να είναι περιοριστική χωρίς αυτό να σημαίνει την παντελή απουσία του κρατικού ελέγχου. Η Σεραφετινίδου υποστηρίζει, ότι «*σήμερα*» λαμβάνει χώρα η αποπολιτικοποίηση του Τύπου, που έχει περισσότερο ένα ψυχαγωγικό χαρακτήρα με «*απολιτικά*» θέματα.⁹⁷³ Ο λόγος στη «*μιντιακή εξουσία*»,⁹⁷⁴ λοιπόν, την οποία ερίζουν οι «*πολιτικοί δρώντες*»⁹⁷⁵ -ενσωματώνοντας (γι' αυτό το λόγο) το «*μιντιακρατικό σχήμα*»⁹⁷⁶ - αλλά και οι «*διαμεσολαβητές των ΜΜΕ*»,⁹⁷⁷ οι δρώντες, δηλαδή εκείνοι που αποτελούν το επαγγελματικό σκέλος των μαζικών μέσων. Στον ανωτέρω «*παρανομαστή*», προστίθενται και οι πολίτες οι οποίοι προβληματίζονται για τη

⁹⁷² Άξιος αναφοράς είναι ο διαμεσολαβητικός ρόλος της επικοινωνίας, ανάμεσα στη σχέση του υποκειμένου με την εξωτερικότητα (κατανόηση του κόσμου) και με την εσωτερικότητα (κατανόηση του εαυτού μας), με τη θεωρητική ενασχόληση με τα Μ.Μ.Ε. να αποτελεί μια κοινωνική και μια πολιτισμική θεώρηση από τη στιγμή που (τα Μ.Μ.Ε.) αποτελούν οργανικό τμήμα της. Σύμφωνα με τον Kumar (στο: Σεραφετινίδου, Μ. (2005). *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης & Κοινωνικής Πολιτικής – Gutenberg. [Στο εξής: Σεραφετινίδου, 2005], σσ. 191-192.), βλ. και Ψύλλα, 2003, ό.π., σ. 94.

⁹⁷³ Για περισσότερες λεπτομέρειες στο Σεραφετινίδου, 2005, ό.π., σσ. 302-303.

⁹⁷⁴ Gerstle, 2014, ό.π., σ. 77.

⁹⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 77.

⁹⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 77.

⁹⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 77.

«μεσοποίηση» του πολιτικού χώρου. Αναφερόμαστε σε μετασχηματισμούς που επηρεάζουν «τις συνθήκες λειτουργίας του δημόσιου χώρου»,⁹⁷⁸ αφού πλέον γίνεται αντιληπτός ως χώρος όπου διαμορφώνεται η «πολιτική ατζέντα», διαμορφώνοντας «έναν δημόσιο χώρο εκμοντερνισμένο»,⁹⁷⁹ με χαρακτηριστικό τη «διαδικασία της σύγχρονης δημοσιότητας»,⁹⁸⁰ όπως αναφέρει ο Bluymer. Η λειτουργία, λοιπόν, των ΜΜΕ ιδιωτικοποιεί τον δημόσιο χώρο, μειώνοντας τη δυναμική του «δημόσιου» (με την έννοια των διαπροσωπικών σχέσεων, των συναντήσεων, των εκδηλώσεων κ.λπ.), τοποθετώντας «τον πολίτη στον ιδιωτικό του χώρο όπου καταναλώνει με τρόπο απομονωμένο το θέαμα του πολιτικού παιχνιδιού και την εμμονή του στη διαμάχη για την εξουσία.»⁹⁸¹

Στην ανωτέρω αναφορά, στη σχέση, δηλαδή ανάμεσα στα Μ.Μ.Ε. και τις συλλογικές δράσεις και δη τη διαμαρτυρία που μελετάμε, αλλά και τον ευρύτερο ρόλο που διαδραματίζουν τα Μ.Μ.Ε., δεν μπορούμε να μη συνυπολογίσουμε το σημαντικό παράγοντα που διαδραματίζει η σύγχρονη τεχνολογία χάρη στην οποία διευρύνεται ο χώρος της πολιτικής επικοινωνίας έξω από τα στενά όρια του εθνικού κράτους με τα άτομα να νιώθουν, ότι είναι πολίτες του κόσμου (κάτι που έγινε ιδιαίτερα εμφανές στην περίπτωση που μελετάμε, με τη διάχυση του φαινομένου «Αγανακτισμένοι»). Η σχέση ανάμεσα στην επικοινωνία και την τεχνολογία τονίζει ο Κ. Ψυχοπαίδης, «αφορά όλους τους ανθρώπους σε πλανητικό επίπεδο, αλλά και τον καθένα ατομικά, να υπάρξουν παγκόσμιες, δημοκρατικές μέθοδοι ελέγχου της χρήσης της τεχνολογίας και ευρεία δημοσιότητα και ελευθερία της κριτικής».⁹⁸² Συνεπώς, οι «αρχές» που καθορίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία των πολιτών χρειάζονται εν μέρει επανακαθορισμό, από τη στιγμή που η ισορροπία διαταράσσεται και το πολιτικό δικαίωμα –δείχνει να– αντικαθιστά το κοσμοπολιτικό. Βιώνουμε σε πραγματικό χρόνο σημαντικές «μεταβολές *in statu nascendi*, με όλες τις επώδυνες επιπτώσεις που συνήθως προκαλούν οι βαθύτερες ιδεολογικές μεταβολές και ανακατατάξεις».⁹⁸³ Ο κύριος λόγος αυτών των μεταβολών είναι η διαμάχη που διαδραματίζεται –σε παγκόσμια κλίμακα– ανάμεσα στο κράτος και στα τεχνολογικώς ελεγχόμενα κέντρα του επικοινωνιακού συστήματος, με «θύμα» τον ίδιο τον άνθρωπο που βλέπει την ελευθερία του να

⁹⁷⁸ Gerstle, 2014, ό.π., σ. 78.

⁹⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 78.

⁹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 78.

⁹⁸¹ Στο ίδιο, σ. 158.

⁹⁸² Ψυχοπαίδης, 1997, ό.π., σημ. 95, σ. 228. Στο Ψύλλα, 2003, ό.π., σ. 167.

⁹⁸³ Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Γ. Βλάχος, στο Βλάχος, 1986, ό.π., σ. 29.

παραβιάζεται από τους φορείς της εξουσίας και του τεχνολογικού ντετερμινισμού. Αυτό το «μονοπώλιο» (κρατικό, κομματικό, επιχειρηματικό κ.λπ.) των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, αποτελεί ένα είδος γκραμσιανής ηγεμονίας που «κατήγγειλαν» οι «Αγανακτισμένοι», παρά την προσπάθειά τους να «εκμεταλλευτούν» τα προτερήματα των σύγχρονων μέσων μαζικής επικοινωνίας που δεν ήταν άλλα από το να «κοινωνήσουν» τα αιτήματά τους και τις θέσεις τους εν γένει, ώστε να δημιουργήσουν συναισθήματα συμπάθειας στην ευρύτερη κοινωνία, να ενισχύσουν με ανθρώπινο δυναμικό τη δράση τους και τέλος, να ασκήσουν πίεση στην ίδια την εξουσία, να χρησιμοποιήσουν (και να αξιοποιήσουν) δηλαδή τα Μ.Μ.Ε. με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που τα χρησιμοποιούν και οι φορείς της εξουσίας. Προσπάθησαν, δηλαδή να δημοκρατικοποιήσουν ουσιαστικά τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και να αποτρέψουν την παροχή μιας μονόπλευρης ενημέρωσης που τροφοδοτεί τις «ευρύτερες μάζες με προϊόντα ευτελούς υπο-κουλτούρας, αποχαυνώνοντας τις ατομικές συνειδήσεις και διαλύοντας με το εύγεστο δηλητήριο του ήχου και της εικόνας και τα τελευταία ίχνη κριτικής σκέψης και ηθικής ανεξαρτησίας»,⁹⁸⁴ να μετατραπούν συμπερασματικά τα Μ.Μ.Ε. – ειδικά σε κράτη με:

*«επισφαλή πνευματική και πολιτική παράδοση» - σε «απλά όργανα επιρροής, στα οποία η διαφήμιση και η προπαγάνδα διασταυρώνονται ακατάπαυστα εκμηδενίζοντας το δημοκρατικό διάλογο και μεταβάλλοντας τον άνθρωπο και τον πολίτη, κατά το πρότυπο του “βαρβαρικού κράτους”, σε απλό θεατή της ίδιας του της πολιτικής και πολιτισμικής ανυπαρξίας».*⁹⁸⁵

Έβαλαν δηλαδή ενάντια στην εμφάνιση μιας νέας δημοσιότητας διαμεσολαβημένης από τα Μ.Μ.Ε. που λειτουργεί ως παραμορφωτικός καθρέπτης του δημόσιου χώρου, παρουσιάζοντας δημόσιας φύσης γεγονότα ως εγγενή ιδιωτικά. Με βάση τα ανωτέρω, βλέπουμε την ανάγκη «παρέμβασης» της κοινωνίας των πολιτών, εκμεταλλευόμενη την παγκοσμιότητα και μαζικότητα πλέον του επικοινωνιακού συστήματος, ώστε να λάβει την πραγματική αξία τόσο η έννοια της συμμετοχής («από κάτω»), όσο και εκείνη της «λαϊκής κυριαρχίας». Μια «παρέμβαση» ενάντια στη φενακισμένη εικόνα και την κίβδηλη αναπαράσταση της πλαστής δημοσιότητας, σε μια πολιτική επικοινωνία δίχως δημοκρατικές συμμετοχικές διαδικασίες, προτάσσοντας ένα βασικό κριτικό αίτημα ότι οι όροι κοινωνικής αναπαραγωγής (όπως π.χ. η υγεία, η παιδεία, η δημοκρατία κ.λπ.) δεν θα αποτελούν ιδιωτική υπόθεση, αλλά μέρος δημοκρατικών

⁹⁸⁴ Βλάχος, 1986, ό.π., σ. 35.

⁹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 35.

συμμετοχικών διαδικασιών μέσω ενός δημόσιου διαλόγου όπως είναι μια διαμαρτυρία ενάντια στις κρατικές εξουσιαστικές ταγές και τους ιδιωτικο-οικονομικούς οργανισμούς. Ο Gans αναφέρει, πως η παραγωγή των ειδήσεων είναι από μόνη της «ένα σύστημα δύναμης», από τη στιγμή που δύναται να επηρεάσει ένα συγκεκριμένο κοινό που τις παρακολουθεί, διευκρινίζοντας τόσο τον ρόλο που θα έπρεπε να έχουν οι μιντιακοί οργανισμοί -να «εξυπηρετούν δηλαδή το δημόσιο συμφέρον»- όσο και εκείνον τελικά που επιτελούν, αναφέροντας τις «εσωτερικές» αλλά και «εξωτερικές» πιέσεις που δέχονται οι δημοσιογράφοι κατά την εκτέλεση του καθήκοντός τους, με αναφορές ακόμη και στις «ιδεολογικές εικόνες» που ενυπάρχουν μέσα τους, συνειδητά ή όχι.⁹⁸⁶ Από την άλλη, οι ακτιβιστές των συλλογικών δράσεων επιθυμούν να αλλάξουν τον τρόπο που «ερμηνεύεται» ο κόσμος, σύμφωνα με τον Gitlin.⁹⁸⁷

Ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της προσπάθειας, αποτελεί η σχέση ανάμεσα στα δρώντα υποκείμενα που μελετάμε (τους «Αγανακτισμένους») με τα κρατικά και ιδιωτικά μέσα που «επικοινωνήσαν» τα γεγονότα του Μαΐου και του Ιουνίου του 2011.⁹⁸⁸ Οι «Αγανακτισμένοι» έβαλαν κατά της δημοσιογραφικής δεοντολογίας που πληροφορεί χωρίς να αξιολογεί, αναπαράγοντας ουσιαστικά ένα σχήμα λόγου και δράσης της καθεστηκυίας τάξης, κάνοντας αναφορά σε μέσα που κρατούν μια μεροληπτική στάση υπέρ της διατήρησης του κοινωνικού κατεστημένου και για κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας, διατηρώντας μια στάση υπεράνω των κοινωνικών συγκρούσεων (πχ η παρουσίαση των συγκεντρώσεων ως μια πασιφιστική φολκλόρ γιορτή με happenings κ.α.), την ίδια στιγμή, που το «συστημικό μιντιακό σύστημα», σε ορισμένες περιπτώσεις, φάνηκε να «υποστηρίζει» την κινητοποίηση, ειδικά στην αρχή, μια ανάγνωση που ενδέχεται να είναι και εσφαλμένη, καθώς τα κυρίαρχα Μ.Μ.Ε. ακολούθησαν τα γεγονότα με παρόμοιο τρόπο που τα ακολούθησαν και το 2008 μετά τη δολοφονία του Αλέξη Γρηγορόπουλου.⁹⁸⁹ Μια άλλη «ανάγνωση» είναι πως «κύκλοι εξουσίας»⁹⁹⁰ εμφανίζουν πολλές φορές τους διαδηλωτές ως «άτομα

⁹⁸⁶ Gans, G. (1979). *Deciding What's News*. New York: Pantheon, σσ. 78-80, στο Gitlin, T. (2003). *The whole world is watching. Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. University of California Press, [Στο εξής: Gitlin, 2003], σσ. 249-251.

⁹⁸⁷ Gitlin, 2003, ό.π., σ. 283.

⁹⁸⁸ Κούση, 2008, ό.π., σσ.146-148.

⁹⁸⁹ Δε μπορείς να αποσιωπήσεις ένα συμβάν, μπορείς να λάβεις θέση «εναντίον» του μόλις διαπιστώσεις ότι αποκτά πολιτική υπόσταση «επικίνδυνη» για τις εξουσιαστικές δομές που στηρίζουν τα «κυρίαρχα» Μ.Μ.Ε.

⁹⁹⁰ «Δανειζόμαστε» από το DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., τη δήλωση ενός από τους πιο πλούσιους ανθρώπους στον κόσμο, του επιχειρηματία και κερδοσκόπου στον χρηματοπιστωτικό κλάδο George Soros, ο οποίος, με αφορμή τις διαδηλώσεις που είχαν πραγματοποιηθεί το 2011, στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός, είχε δηλώσει «Αυτό το κίνημα διαμαρτυρίας χτυπάει σε κάτι που όλοι

καλής πίστης, αληθινών αισθημάτων και αγαθών προθέσεων, τα οποία {...} θα έπρεπε να ληφθούν σοβαρά υπόψη»,⁹⁹¹ ίσως επειδή και οι νομείς της εξουσίας χρειάζονται την κοινωνική νομιμοποίηση (ιδίως όταν η συλλογική δράση έχει ευρεία απήχηση). Παρ' όλα αυτά, το Μάιο και τον Ιούνιο του 2011, σύμφωνα με τα μέλη του κινήματος, τα τηλεοπτικά πάνελ κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων στην πλειοψηφία τους «φιλοξένησαν» εκπροσώπους της εξουσίας ή των ομάδων συμφερόντων και σπάνια την άποψη ατόμων μελών της διαμαρτυρίας. Ίσως αυτό να είναι και ένας ακόμη λόγος «αγανάκτησης», η συμπεριφορά δηλαδή των Μ.Μ.Ε. που ερμηνεύουν την πραγματικότητα κατά το δοκούν, δίχως να αμφισβητούν τις ταγές της κυρίαρχης πολιτικής εξουσίας την ίδια στιγμή που τα αίτια των κοινωνικών προβλημάτων αποδίδονται σε συγκυριακούς παράγοντες ή σε επιμέρους δυσλειτουργίες. Πρόκειται για ένα σχήμα γνωστό στους θεωρητικούς της κοινωνιολογίας της επικοινωνίας. Το γεγονός δηλαδή πως η εκπόνηση επικοινωνιακών στρατηγικών από την πλευρά των δρώντων μπορεί να επιφέρει «διατάραξη των κανόνων του παιχνιδιού»⁹⁹² και να οδηγήσει σε επικοινωνιακή (αλλά και πολιτική) περιθωριοποίηση. Ειδικά σε περιπτώσεις που αναφέρονται ως παραβατικές, ελλοχεύει ο κίνδυνος για τους δρώντες να έχουν «βραχυπρόθεσμα»⁹⁹³ μεν οφέλη, όπως είναι η προβολή των επεισοδίων, αλλά «μακροπρόθεσμα»⁹⁹⁴ να οδηγηθούν σ' αυτό που αναφέραμε προηγουμένως. Στην περιθωριοποίησή τους.

Στο παράδειγμα των «Αγανακτισμένων», οι δρώντες εφηύραν τρόπους, ώστε να προσελκύσουν την προσοχή των μαζικών μέσων (χρήση συμβόλων, εικόνων, ένα savoir-faire, και γενικά υιοθέτηση μιας συμπεριφοράς που «συμπαθούν» τα Μ.Μ.Ε.), ώστε να πείσουν για το δίκαιο του αγώνα τους και γενικά να «οικοδομήσουν» μηχανισμούς στήριξης της προσπάθειας τους από τα Μ.Μ.Ε., με τα τελευταία να αποτελούν διαμορφωτές «δημόσιων ευαισθησιών».⁹⁹⁵ Σύμφωνα με τον Gamson «ο χώρος των Μ.Μ.Ε. αποτελεί τον βασικό τόπο διαμόρφωσης σημασιών γιατί όλοι οι δρώντες στην πολιτική διαδικασία θεωρούν δεδομένη τη δύναμη επιρροής τους –

αισθάνονταν...με την παρεμπόδισή τους (οι διαδηλωτές) έθεσαν ένα ζήτημα που δεν υπήρχε πριν». DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 136.

⁹⁹¹ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 197.

⁹⁹² Manning, 2007, ό.π., σ. 244.

⁹⁹³ Στο ίδιο, σ. 244.

⁹⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 244.

⁹⁹⁵ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 200.

δικαιολογημένα ή όχι».⁹⁹⁶ Οι πνευματικοί πόροι –απαραίτητοι για την επιτυχή έκβαση μιας συλλογικής κινητοποίησης– δύναται να καταστούν ανέφικτος στόχος αν δεν συνοδεύονται από τη στήριξη των Μ.Μ.Ε.⁹⁹⁷ Λαμβάνει χώρα, λοιπόν, μια μορφή ανταλλαγής ή συνεργασίας, η οποία επιφέρει οφέλη και για τις δύο πλευρές.⁹⁹⁸ Πώς θα μπορούσε να λάβει χώρα μια τέτοια «ανταλλαγή» ή «συνεργασία»; Από την πλευρά των διαδηλωτών, θα μπορούσαν να διαθέτουν πληροφορίες ζωτικής σημασίας για τα μέσα ή να αναπτύξουν κινηματική δράση που να είναι «αρεστή» στα «μίντια» («το μυστικό της πρόσβασης των κινημάτων στα ΜΜΕ είναι η πολυχρωμία της διαμαρτυρίας»)⁹⁹⁹ ή ακόμη και να προβούν σε μποϊκοτάζ που θίγει άμεσα τα συμφέροντα του μέσου (π.χ. μποϊκοτάζ σε μια εφημερίδα). Η δυσκολία του εγχειρήματος εντοπίζεται στο ότι τα μαζικά μέσα, προβάλλουν εικόνες και όχι ζητήματα. Τους ενδιαφέρει δηλαδή η πολυχρωμία της δράσης και όχι οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτή την εξέλιξη, με την κριτική πολιτική προοπτική να απέχει από τα ενδιαφέροντα των μαζικών μέσων τα οποία εστιάζουν κυρίως στον αριθμό των συμμετεχόντων, στην πρωτοτυπία και στη μαχητικότητα των δρώντων και της δράσης τους. Η πρωτοτυπία αποτελεί πρόκληση και για τους ίδιους τους ακτιβιστές, καθώς καλούνται να εφεύρουν –όπως αναφέραμε– τρόπους ώστε να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των Μ.Μ.Ε. και να διαμεσολαβήσουν το μήνυμά τους σε ένα ευρύ κοινό. Οι Gamson και Wolfsfeld αναφέρουν γλαφυρά, πως οι περισσότεροι διάλογοι που διαμείβονται ανάμεσα σε ακτιβιστές των κοινωνικών κινημάτων και σε δημοσιογράφους διαθέτουν μια «προβλέψιμη φόρμα»: «Διάδωσε το μήνυμά μου»,

⁹⁹⁶ Gamson, A., W. (2004). "Bystanders, Public opinion and the Media", στο Snow, A., D., Soule H., S., Kriesi, H. (ed.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford: Blackwell. [Στο εξής: Gamson, 2004], σσ. 242-261. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 378-379.

⁹⁹⁷ Gamson, 2004, ό.π., σσ. 379-380.

⁹⁹⁸ Για τη σχέση ανάμεσα στους ακτιβιστές των κοινωνικών κινημάτων και στα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, δείτε: Molotch, H. (1979). "Media and Movements", στο Zald, M., McCarthy, J. (επιμ.), *The Dynamics of Social Movements*. Cambridge, MA: Winthrop; Gitlin, T. (1980). *The Whole World is Watching*. Berkeley: University of California; Paletz, D., Entman, R. (1981). *Media, Power, Politics*. New York: Free Press; Kielbowicz, R., Scherer, C. (1986). "The Role of the Press in the Dynamics of Social Movements," στο *Social Movements, Conflict, and Change*. Greenwich, CT: JAI Press; Olien, C., Tichenor, J., Donahue, G. (1992). "Media Coverage and Social Movements," στο Salmon, C.T. (επιμ.), *Information Campaigns. Balancing Social Values and Social Change*. Newbury Park, CA: Sage; Gamson, W. (1990). "Challenging Groups since 1945," στο *The Strategy of Social Protest*. 2nd Ed. Belmont, CA: Wadsworth; Ryan, C. (1991). *Prime Time Activism*. Boston: South End Press; Wolfsfeld, G. (1984). "The Symbiosis of Press and Protest: An Exchange Analysis." *Journalism Quarterly*, 61, σσ. 550-556; Wolfsfeld, G. (1991). "Media, Protest, and Political Violence: A Transactional Analysis". *Journalism Monographs*, 127, στο Gamson, Wolfsfeld, G. (1993). "Movements and Media as Interacting Systems." *ANNALS, AAPSS*, 528 (Citizens, Protest, and Democracy), σ. 114.

⁹⁹⁹ Όπως αναφέρεται από τον Rochon, T., R. (1988). "Between Society and State: Mobilizing for Peace in Western Europe". Princeton: Princeton University Press. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 314.

αναφέρει ο ακτιβιστής, «“Φτιάξε” μου τις ειδήσεις», ανταποκρίνεται ο δημοσιογράφος. Με αυτό το παράδειγμα, θέλουν να αναδείξουν το γεγονός, πως καμία από τις δύο πλευρές «δεν προσπαθεί να κατανοήσει {...} τη σύνθετη φύση αυτής της συναλλαγής». Και αυτό λαμβάνει χώρα καθώς πρόκειται για μια «συναλλαγή» ανάμεσα σε δύο πολύπλοκα συστήματα δρώντων, με σύνθετη «εσωτερική» σύσταση. Οι μεν, ο «κόσμος των μίντια», αποτελείται από επαγγελματίες των μέσων με σύνθετες σχέσεις ανάμεσά τους (από τα μέλη των συνεργείων και τους δημοσιογράφους που εργάζονται σε εξωτερικό περιβάλλον, έως τους επιμελητές των ειδήσεων, τους παραγωγούς κ.λπ. όσους δηλαδή η εργασία τους είναι μέσα στο στούντιο. Το μιντιακό σύστημα διαθέτει τη δική του «κουλτούρα» και «υποκουλτούρα» αντίστοιχα. Κάτι παρόμοιο λαμβάνει χώρα όμως και με τα μέλη των κινητοποιήσεων. Δεν αποτελούν ένα ενιαίο χώρο και οι δρώντες αναπτύσσουν συχνά διαφορετικές στρατηγικές προσέγγισης των μέσων, εύλογο καθώς μιλάμε για ένα «αξιακό σύστημα» διαφορετικό από εκείνο των μιντιακών οργανισμών και των ανθρώπων του. Είναι διακριτές λοιπόν οι «δομικές και πολιτιστικές διαστάσεις» αυτής της σχέσης (ακτιβιστών και μίντια), που φανερώνουν «τη δύναμη και την εξάρτηση», αλλά και τις «συνέπειες και ασυμμετρίες» (αυτής της σχέσης).¹⁰⁰⁰

Οι κινηματίες βελτιώνουν τις οργανωτικές δομές τους, και αναπτύσσουν τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες, εστιάζοντας σε επικοινωνιακές εκστρατείες, συνεντεύξεις τύπου κ.λπ., με πολλές κινηματικές δράσεις να αναπτύσσουν τα δικά τους επικοινωνιακά μέσα στη συγκεκριμένη διαλογική ευκαιρία, στην απήχηση δηλαδή πολιτισμικών αξιών μέσω της χρήσης των μαζικών μέσων.¹⁰⁰¹ Ο λόγος των συμβατικών μέσων, είναι λόγος εξουσίας για τους ακτιβιστές, ένα γεγονός που εγείρει τρία ζητήματα σύμφωνα με τον Neveu. Το πρώτο είναι ότι στο τέλος των εκάστοτε κινητοποιήσεων είναι πολύ δύσκολο να υπολογιστεί με αντικειμενικά κριτήρια η «εξουσία» των Μ.Μ.Ε., με αποτέλεσμα, αν οι ακτιβιστές θεωρούν ότι η συγκεκριμένη εξουσία «υπάρχει», φέρονται και ανάλογα «χρεώνοντας» μέρος της αποτυχίας τους στα μέσα, ενώ σπάνια πράττουν κάτι αντίστοιχο σε μια επιτυχή έκβαση μιας κινητοποίησης. Το δεύτερο ζήτημα είναι ότι η κάλυψη της κινητοποίησης και ο ρόλος που διαδραματίζει ο Τύπος είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Ελάχιστες δημοσιεύσεις δύνανται να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο, ενώ έχει παρατηρηθεί το φαινόμενο, η

¹⁰⁰⁰ Gamson, W., Woosfeld, G. (1993). "Movements and Media as Interacting Systems." ANNALS, AAPSS, 528 (Citizens, Protest, and Democracy), σ. 115.

¹⁰⁰¹ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 315.

ελίτ, να μην επιζητά πάντοτε τη διαμεσολάβηση των μέσων μια και έχει τη δυνατότητα να «επιβάλλει» τις ταγές της με άλλα μέσα, πιο άμεσα και λιγότερα διαμεσολαβημένα. Τέλος, η ίδια η έννοια «εξουσία» χαρακτηρίζεται για την αμφισημία της, μια και εκείνο που αναλύεται με όρους «δύναμης», θα μπορούσε κάλλιστα να αποδοθεί και με όρους «αδυναμίας». Η εξουσία των Μ.Μ.Ε. – καταλήγει ο ίδιος ο Neveu – είναι υπαρκτή με «...όρους αλληλεξαρτήσεων μέσα σε ένα δίκτυο πρωταγωνιστών {...} από τους οποίους κανένας δεν επέχει ποτέ θέση αυθεντίας σε ότι αφορά την “κάλυψη” ενός κοινωνικού κινήματος.»¹⁰⁰²

Από την πλευρά των μέσων, η ίδια η κινηματική δράση, η σύγκρουση, το θέαμα, το δράμα κ.λπ. αποτελούν «ευσεβείς πόθους» για επαγγελματίες δημοσιογράφους.¹⁰⁰³ Θα μπορούσαμε όμως να ισχυριστούμε ότι τα Μ.Μ.Ε. δεν χρειάζονται τα κινήματα για να συνεχίσουν να είναι λειτουργικά, μια και υπάρχει μια μεγάλη ειδησεογραφική «πηγή» ώστε να επιλέξουν τα θέματά τους (αντίθετα, τα κινήματα δείχνουν να έχουν «ανάγκη» τα μέσα μαζικής ενημέρωσης). Θέματα που όπως είναι ευνόητο έχουν ανταγωνιστικό χαρακτήρα με τα κοινωνικά κινήματα τα οποία με τη σειρά τους προσπαθούν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των «μήντια» όπως αναφέραμε προηγουμένως.¹⁰⁰⁴ Τα κοινωνικά κινήματα αποτελούν τους «αδύναμους κρίκους» σε αυτή τη διάδραση, με τη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους ακτιβιστές και στους δημοσιογράφους, να έχει ανταγωνιστικό χαρακτήρα, ενώ η απαίτηση των «ΜΜΕ για αναγνωρίσιμους ηγέτες μπορεί να αλλοιώσει την εσωτερική δημοκρατία των κινήματων».¹⁰⁰⁵ Παρ' όλα αυτά, τα κινήματα, πολλές φορές κατάφεραν να επηρεάσουν τα μέσα, δημιουργώντας ένα ενάρετο κύκλο, όπου τα Μ.Μ.Ε. λειτούργησαν ως «υποκινητές» κινητοποιήσεων, ιδίως σε περιπτώσεις όπου υπήρχαν οι κατάλληλες συνθήκες συναίνεσης, με τους «επαγγελματίες» των Μ.Μ.Ε. να λειτουργούν ως δρώντα υποκείμενα των κοινωνικών κινήματων.¹⁰⁰⁶ Στις περιπτώσεις

¹⁰⁰² Όπως αναφέρεται σχετικά από τον Neveu, E. (2010). *Κοινωνιολογία των κοινωνικών κινήματων και ιστορίες κινήματων από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα* (επιμ., μτφρ. Εισ. Μ. Λογοθέτη.). Αθήνα: Σαββάλας. [Στο εξής: Neveu, 2010], σσ. 217-218.

¹⁰⁰³ Σύμφωνα με έρευνα του Gamson, ο λόγος π.χ. των εφημερίδων αποτελείται από δύο «δυσμενή» χαρακτηριστικά: «Πρώτον, στα ΜΜΕ τα προβλήματα και τα διακυβεύματα σπανιότατα τίθενται με όρους αδικίας σε ένα πλαίσιο όπου περιγράφονται θύματα και υπεύθυνοι και δεύτερον, στον δημοσιογραφικό λόγο, η ιδέα ότι μέσω της συλλογικής δράσης μπορεί να ασκηθεί επιρροή σε ότι αφορά αυτά τα διακυβεύματα είναι σε μεγάλο βαθμό ξένη.» Gamson, W. (1992). *Talking Politics*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press. Στο Neveu, 2010, ό.π., σ. 212.

¹⁰⁰⁴ Βλέπε, Κούση, 2008, ό.π., σσ. 146-147.

¹⁰⁰⁵ Ενδιαφέρουσα είναι η προσέγγιση του Gitlin, T. (1980). *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. Berkley / Los Angeles, CA: University of California Press. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 379.

¹⁰⁰⁶ Neveu, 2010, ό.π., σ. 218.

«εργαλειοποίησης» των Μ.Μ.Ε. από τους ακτιβιστές, ελλοχεύει ο κίνδυνος να μετατοπιστεί το ενδιαφέρον των πρώτων σε άλλα θέματα προκαλώντας πτώση της επιρροής της κινητοποίησης, επιταχύνοντας τη διαδικασία αποσάθρωσής της. Έχει ενδιαφέρον να δούμε την περίπτωση των Μ.Μ.Ε. ως μέσα που επιβάλλουν την εστίαση σε κάποια θέματα. Η κατασκευή μιας άποψης που αφορά στα κοινωνικά κινήματα δεν αποτελεί πάντα αποτέλεσμα στρατηγικού σχεδιασμού των ιδιοκτητών των μέσων ή των ανθρώπων που εργάζονται σε αυτά, αλλά, απορρέει πολλές φορές, από ένα δίκτυο αλληλεπιδράσεων μέσα στο οποίο διαρθρώνεται η δουλειά των Μ.Μ.Ε.. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τηλεόραση που επιτάσσει την ταχύτητα της πληροφόρησης σε πραγματικό χρόνο, την ίδια ώρα που αδυνατεί να πραγματοποιήσει ταυτόχρονα σοβαρή έρευνα μέσα σε ένα περιβάλλον πίεσης.¹⁰⁰⁷ Η ενασχόληση των Μ.Μ.Ε. με τα κινήματα, δεν ανάγεται μόνο στο διακύβευμα της εικόνας ή της είδησης της στιγμής, αλλά και σε μια αναφορά σε κοινωνικά διακυβεύματα (μέσω π.χ. talk shows) που εγείρουν θεωρητικά σημαντικά ζητήματα και οδηγούνται σε μια εμβάθυνση της δράσης. Μέσω ειδικών εκπομπών τα μέσα προβάλλουν μια «βιωμένη δυσφορία», μια εξατομίκευση των εμπειριών με αποτέλεσμα να επιρρίπτεται στα «θύματα» το βάρος να βρουν λύσεις μέσω μια δουλειάς θεραπευτικού τύπου πάνω στον εαυτό τους. Το «πρόβλημα επικοινωνίας» αποπολιτικοποιεί τη δράση και απαλείφει τα αισθήματα δυσαρέσκειας, ανισότητας κ.λπ., με τη συγκρουσιακή δράση να μεταβάλλεται σε μια παθολογία των δρώντων υποκειμένων.¹⁰⁰⁸

Μέσα στο συγκεκριμένο γενικό και θεωρητικό πλαίσιο, έχει ιδιαίτερη σημασία ο ρόλος που διαδραματίζουν τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, η φύση της συμμετοχής τους στην ανάδυση ενός προβλήματος. Η δυναμική, σύμφωνα με την οποία, τα Μ.Μ.Ε., ασκούν μια επιλεκτική εργασία των θεμάτων που κρίνουν ως πιο κατάλληλα για τα ίδια, δύναται να επιταχύνουν τη διάδοση π.χ. μιας διεκδίκησης και την πρόσβαση του προβλήματος στην πολιτική θεματική διάταξη. Αυτό λαμβάνει χώρα επειδή τα συγκεκριμένα θέματα είναι ικανά να προσελκύσουν ένα μεγάλο αριθμό «κοινού», αλλά και να αποσπάσουν την προσοχή των πολιτικο-διοικητικών δρώντων όπως συνέβη με την περίπτωση των «Αγανακτισμένων», όπου χρησιμοποίησαν όπως αναφέραμε άμεσα και έμμεσα τα Μ.Μ.Ε.. Άμεσα τα μέσα εκείνα που δημιούργησαν ή οικειοποιήθηκαν και έμμεσα, τα συμβατικά ή και κυρίαρχα ακόμη Μ.Μ.Ε. που –τουλάχιστον στην

¹⁰⁰⁷ Neveu, 2010, ό.π., σ. 220.

¹⁰⁰⁸ Στο ίδιο, σσ. 26-27.

αρχή— έδειξαν ενδιαφέρον για τη συγκεκριμένη κινητοποίηση και κατά αυτό τον τρόπο ανάδειξαν ορισμένες διεκδικήσεις τους στη θεματική διάταξη προσελκύοντας το ενδιαφέρον περισσότερων ανθρώπων πολλοί εκ των οποίων συμμετείχαν αργότερα στη διαμαρτυρία. Τα Μ.Μ.Ε. λοιπόν, δρουν ως μεταδότες και ενισχυτές της διαμαρτυρίας, των αιτημάτων, των συγκρούσεων, των αναπαραστάσεων κ.λπ., την ίδια στιγμή που μπορούν να αναστείλουν κάθε δημοσιοποίηση του προβλήματος, όπως έλαβε χώρα από διάφορα μέσα την περίοδο που μελετάμε, απορρίπτοντας τις αναπαραστάσεις εκείνες που δεν είναι συμβατές με τις κυρίαρχες αξίες (θα τολμούσαμε να αναφέρουμε την εφημερίδα «Καθημερινή» που όπως θα δούμε πιο αναλυτικά στο κεφάλαιο που ακολουθεί, προσπάθησε από ένα σημείο και ύστερα να θέσει σε λειτουργία τους ανασταλτικούς μηχανισμούς και να δείξει ένα εμπαθές πρόσωπο απέναντι στη διαμαρτυρία και τους δρώντες). Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι η σχέση κινημάτων και Μ.Μ.Ε είναι μια συμβιωτική σχέση, με τα κινήματα όμως να εξαρτώνται σε μεγαλύτερο βαθμό από τα μίντια και όχι το αντίστροφο, όπως ήδη αναφέρθηκε.¹⁰⁰⁹

5.2 Ηλεκτρονική Επικοινωνία και δρώντα υποκείμενα τον 21^ο Αιώνα:

Το διαδίκτυο και οι «Αγανακτισμένοι»

«Εφόσον το Διαδίκτυο γίνεται {...} μέσο επικοινωνίας και οργάνωσης σε όλα τα πεδία δραστηριότητας {...} τα κοινωνικά κινήματα και η πολιτική διαδικασία (θα το) χρησιμοποιούν όλο και περισσότερο {...} καθιστώντας το προνομιούχο εργαλείο για δράση, πληροφόρηση, στρατολόγηση, οργάνωση, κυριαρχία και αντικυριαρχία.» Μ. Καστέλς¹⁰¹⁰

Στην ανάλυση παραδείγματος της εργασίας μας, ο λόγος σε εκείνους που διαβουλευτήκαν μέσα σε ένα αυτοδιαχειριζόμενο περιβάλλον, χρησιμοποιώντας τα νέα μέσα με σκοπό την «επανίδρυση» της πολιτικής· Στους «Αγανακτισμένους». Για τη «σχέση» ανάμεσα στους δρώντες και την τεχνολογία (και δη το διαδίκτυο),¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁹ Neveu, 2010, ό.π., σ. 219.

¹⁰¹⁰ Castells, M. (2005). *Ο Γαλαξίας Τον Διαδικτύου. Στοιχασμοί για το Διαδίκτυο, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία* (πρλ. Ν. Κοτζιάς, μτφρ. Ε. Αστερίου). Αθήνα: Καστανιώτης. [Στο εξής: Castells, 2005], σ. 169.

¹⁰¹¹ Το διαδίκτυο αποτελεί ένα «δίκτυο των δικτύων» ένα «παγκόσμιο πληροφοριακό και επικοινωνιακό σύστημα» που βασίζεται στη δικτύωση πολλών και διαφορετικών υπολογιστών κάθε είδους μεταξύ τους. Ο τρόπος λειτουργίας της συγκεκριμένης συνδεσιμότητας στηρίζεται σε «ένα σύνολο τυποποιημένων πρωτοκόλλων-συμβάσεων», χάρη στο οποίο οι «συνδεδεμένοι υπολογιστές ανταλλάσσουν δυναμικά αρχεία και δεδομένα». Ο τρόπος μετάδοσης της πληροφορίας γίνεται μέσω τηλεφωνικών γραμμών, καλωδιακών

παραθέτουμε το πρώτο κάλεσμα που αναρτήθηκε την Τρίτη 24 Μαΐου 2011, μία ημέρα δηλαδή πριν ξεκινήσει και επίσημα η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», στον λογαριασμό που διέθεταν οι δρώντες!¹⁰¹² στην πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης «Facebook»:

«ΑΓΑΝΑΚΤΙΣΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

ΦΟΡΑΜΕ ΤΑ ΑΣΠΡΑ ΜΠΛΟΥΖΑΚΙΑ ΑΥΡΙΟ ΚΑΙ ΕΧΟΥΜΕ ΚΑΙ ΛΕΜΕ¹⁰¹³

Πολλά λέγονται και ακούγονται για την συγκέντρωση αυτή τις τελευταίες ώρες. Είναι ανάγκη να τονιστεί πως αύριο στις 6 η ώρα, στο Σύνταγμα θα λάβει χώρα μια ΕΙΡΗΝΙΚΗ διαμαρτυρία, όπου θα ακουστεί όλη η νεολαία και όχι μόνο. Θα παρακαλούσαμε λοιπόν, όποιος έχει σκοπό να προκαλέσει κάθε είδους πρόβλημα και να χρησιμοποιήσει οποιαδήποτε μορφή βίας, να πατήσει NOT ATTENDING και να κάτσει σπίτι του. Ας δείξουμε λοιπόν ότι η σημερινή νεολαία δεν είναι σαν τις προηγούμενες, για να διεκδικήσουν ότι τους ανήκει, αλλά αποτελεί μια γενιά με νέα νοοτροπία και ξεχωριστή ιδεολογία που θα φέρει ριζικές αλλαγές στην κοινωνία μας. Η λέξη Αγανακτισμένοι δεν θέλει με τίποτα να υποκινήσει ή να υποδείξει τον τρόπο. Απεναντίας, δηλώσαμε από την αρχή ότι θέλουμε να βρεθούμε ειρηνικά και αυθόρμητα. Χωρίς σχέδιο και πλάνο. Μόνο να δηλώσουμε την ειρηνική διαμαρτυρία μας.

Ο καθένας στην σελίδα της διαμαρτυρίας εκφράζει τον εαυτό του και μόνον αυτόν. Χωρίς επιτροπές και ψήφους. Άρα, καλούμε τον καθένα να είναι υπεύθυνος των λόγων και των πράξεων του. Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα κάτι αρνητικό. Όμως, να μην δημιουργείται άλλη εντύπωση, από ό,τι ισχύει. Δηλαδή μια ειρηνική και αυθόρμητη σύναξη.

Δικός μας αρχικός στόχος είναι να κατεβούμε με τα παιδιά μας, να γνωριστούμε με κάποιους, να συναντήσουμε φίλους και γνωστούς. Με αφορμή αυτό που όλοι ζούμε. Χωρίς σημαίες και πλακάτ, χωρίς κόμματα και οργανώσεις. Αυθόρμητα. Οι

δικτύων, δορυφορικών καναλιών, οπτικών ινών, ενώ τα δεδομένα αφορούν «κείμενο, ήχο, κινούμενη εικόνα, προγράμματα λογισμικού», κ.α. Λεάνδρος, Ν. (2005). *Το διαδίκτυο. Ανάπτυξη και αλλαγή*. Αθήνα: Καστανιώτης. [Στο εξής: Λεάνδρος, 2005], σ. 46.

¹⁰¹² Ο/οι συντάκτης/ες του μηνύματος είναι άγνωστος/οι. Οι απόψεις δίστανται. Άλλοι κάνουν λόγο για έναν, δύο ή και παραπάνω χρήστες, άλλοι αναφέρουν ότι είναι μαθητές, άλλοι ότι είναι μεγαλύτερης ηλικίας, ενώ στο διαδίκτυο υπάρχουν κάποιες «θολές» φωτογραφίες των (επίδοξων) συντακτών του μηνύματος και φυσικά δημιουργών της σελίδας στο Facebook.

¹⁰¹³ Το μήνυμα είναι γραμμένο με κεφαλαία γράμματα μπλε χρώματος. Στην επίσημη σελίδα της Ένωσης Ελλήνων Χρηστών Ίντερνετ (www.eexi.gr) αναφέρεται ότι «Τα κεφαλαία {...} δίνουν την αίσθηση της κραυγής. Δεν τα χρησιμοποιούμε ποτέ, εκτός αν θέλουμε να δώσουμε στους άλλους την αίσθηση ότι ΟΥΡΛΙΑΖΟΥΜΕ (τα κεφαλαία χρησιμοποιούνται κατά κόρον από τους αρχάριους, που νομίζουν πως έτσι θα τους προσέξουν περισσότερο, και φυσικά επιτυγχάνουν το αντίθετο αποτέλεσμα)».

διαχειριστές της σελίδας δεν είναι οργανωτές της εκδήλωσης. Ξεκίνησαν δύο και μετά για πρακτικούς λόγους (κυρίως διάδοσης) γίναν περισσότεροι. Όπως όλοι σας, είμαστε και εμείς αποκλειστικοί υπεύθυνοι των λόγων και πράξεών μας και εκφράζουμε μόνον τους εαυτούς μας. Δηλώνουμε ειρηνικά την αγανάκτησή μας κατά της κρίσης. Κατά όλων αυτών που μας οδήγησαν σε αυτό το σημείο. Αυθόρμητα, χωρίς κόμματα, ομάδες και παρατάξεις. Επίσης διαδίδουμε την ίδια κίνηση που γίνεται στην Συμπρωτεύουσα αλλά και στην Πάτρα.

Σημείωση 1: Μερικοί ίσως προσπαθήσουν να μας αποπροσανατολίσουν σχετικά με την ημέρα και την ώρα διεξαγωγής της κινητοποίησής μας. Μην τους ακούτε, οι κινητοποιήσεις θα γίνουν ταυτόχρονα σε ΠΑΤΡΑ-ΘΕΣΣ/ΝΙΚΗ-ΑΘΗΝΑ! Επίσης, να τονιστεί πως η κινητοποίηση αυτή, αποτελεί πρωτοβουλία απλών πολιτών και όχι πρωτοβουλία μελών κάποιας οργάνωσης ή οργανισμού.

Σημείωση 2: Αυτή η εκδήλωση επαναδημιουργήθηκε από την αρχική που ξαφνικά ακυρώθηκε για αδιευκρίνιστους λόγους και δεν είμαι εγώ ο αρχικός δημιουργός. Το μόνο που χρειάζεται αυτή τη στιγμή είναι να διαδώσουμε την ιδέα της εκδήλωσης και τίποτα παραπάνω.»¹⁰¹⁴

¹⁰¹⁴ Παραθέτουμε την Αγγλική μετάφραση της ανωτέρω διαδικτυακής πρόσκλησης, που καλεί όπως είδαμε σε συμμετοχή σε κινητοποίηση την Τετάρτη 25 Μαΐου στην Πλατεία Συντάγματος: "ENGLISH TRANSLATION: «Fed-uppers» in Sintagma. We only need to be heard. For the last few hours many things are being heard and told about this movement. It's more than necessary to underline that a peaceful protest movement is going to take place tomorrow 5th May 2011 at 18:00 o'clock at Sintagma Square, where everyone, apart from age and believes will be heard. So, we request that whoever has the intension of causing problems of any kind to declare "not attending" and stay at home. Let's show that the new generation differs from the previous, but at the same time builds a generation with new minds and different idealism, which is going to bring radical changes to our society. The word "fed up" is under no circumstances used to stir up the movement or show the way how to do it. On the contrary, it has already been strongly emphasized that we want us to meet peacefully and impulsively, without a plan. We only want to protest peacefully. Every single person in this protest page represents and reflects themselves and only them. Without committees and votes. So, we invite everyone to be responsible for their words and actions. That doesn't necessarily indicate something negative. But not wrong impressions are to be made. That means a peaceful and impulsive protest movement. Our initial goal is to join the movement with our kids, to meet with each other, to see friends and familiar people. The occasion is the situation which we live in. No flags, no placards, no political parties and organizations. Spontaneously. The page's administrators are not the event's creators. At first there were two of them and then for practical reasons, mostly for spreading reasons, they became more and more. Like each and everyone of you we are also responsible for our words and actions and we only represent ourselves. We peacefully declare our indignation against the crisis. Against all of those who brought us in this situation without us wanting it. Impulsively, without political parties and believes. We also diffuse the same movement, which is going to take place in Thessaloniki as well as in Patras. P.S. 1: Some people may try to disorientate our movement's date and time. Don't listen to them. The movement is going to take place at the same time in Athens-Thessaloniki-Patras! It is also necessary to emphasize that this movement is a simple people's initiative and has nothing to do with members of any kind of organization. P.S. 2: This event was made once more, since the initial one was cancelled out of the blue for unclarified reasons, so I am not the initial creator. The only thing we really need right now is this to be spread and nothing more or less." Written by: Us - Translated by Maria Menounos». Το μήνυμα αναρτήθηκε στην επίσημη σελίδα που διέθεταν οι «Αγανακτισμένοι» στην πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης «Facebook», η οποία σήμερα δεν υφίσταται. Παρόλα αυτά, το μήνυμα έχει «διασωθεί» σε άλλους δικτυακούς χώρους. Παραθέτουμε ενδεικτικά: <https://baasdigital.com/2011/05/25/fed-uppers-in-sintagma-facebook-users-on-a-peaceful-demonstration/> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 18 Οκτωβρίου 2019).

Οι «Αγανακτισμένοι» δημιούργησαν τα δικά τους μέσα κυρίως στο διαδίκτυο,¹⁰¹⁵ ώστε να μπορέσουν να κοινωνήσουν τις θέσεις τους, τις δικές τους αντι-δημόσιες σφαίρες σύμφωνα με τον Dowining¹⁰¹⁶ (οι πρώτες κλήσεις για συγκέντρωση διαμαρτυρίας στο «Σύνταγμα», έλαβαν χώρα από το Facebook -στις 20 Μαΐου αναρτήθηκε στο συγκεκριμένο κοινωνικό δίκτυο κάλεσμα για παρουσία του κόσμου στο Λευκό Πύργο της Θεσσαλονίκης¹⁰¹⁷- μια ενέργεια που βρήκε πολύ γρήγορα «μιμητές» σε πολλές

¹⁰¹⁵ Πληροφορίες για την ιστορία και τη δημιουργία του διαδικτύου, αλλά και για την «επανάσταση της πληροφορικής» στα «μέσα της δεκαετίας του 1940», με αφορμή την έρευνα του Αμερικανού μαθηματικού Von Neumann που «όρισε τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά των υπολογιστών {...} τη μνήμη (σς: ως αποθηκευτικό μέσο), τη λογική μονάδα, (σς: που επεξεργάζεται τις πληροφορίες), τη μονάδα ελέγχου (που συγχρονίζει την εσωτερική λειτουργία της μηχανής) και τις διάφορες μονάδες εισόδου εξόδου (σς: δηλαδή τα περιφερειακά συστήματα)», διαβάζουμε στο Λεάνδρος, 2005, ό.π., σ. 207. Στο ίδιο, θα ενημερωθούμε για τη «γέννηση» του διαδικτύου, αρχικά ως στρατιωτική «ανάγκη», τη δεκαετία του '60, με το «Arpanet» (αρκτικόλεξο που προέρχεται από τις λέξεις: «Advanced Research Projects Agency» και Net, δηλαδή, «Υπηρεσία Προηγμένων Ερευνητικών Προγραμμάτων» και Δίκτυο αντίστοιχα), το οποίο δημιουργήθηκε για να λύσει το πρόβλημα των Αμερικανών σε μια δυνητική πυρηνική επίθεση και ό,τι αυτή θα συνεπάγονταν για τα κατεστραμμένα επικοινωνιακά δίκτυα. Τη δημιουργία δηλαδή ενός δικτύου «μη ιεραρχικής δομής» που θα έλυσε το ανωτέρω πρόβλημα (σε πειραματική μορφή αρχικά, με το οποίο συνδέθηκαν τέσσερα αμερικανικά πανεπιστήμια, τα αντίστοιχα της Utah, της California στη Santa Barbara και στο Los Angeles – το UCLA- και το Stanford Research Institute International), (Λεάνδρος, 2005, σ. 27) και Naughton, J. (1999). *A Brief History of the Future*. London: Weidenfeld & Nicolson. Στο Λεάνδρος, 2005, σ. 27. Θα διαβάσετε επίσης για το «USENET», το «νέο δίκτυο» που εμφανίστηκε στα «τέλη της δεκαετίας του '70», από φοιτητές των Πανεπιστημίων του «Duke και της North Carolina», που επειδή δεν είχαν πρόσβαση στο «Arpanet» δημιούργησαν ένα δίκτυο (το Usenet) για να συνδέσουν υπολογιστές «UNIX». Η «ταπεινή» καταγωγή του αποτέλεσε αιτία ώστε το νέο δίκτυο να θεωρείται ως το «δίκτυο των μη προνομιούχων» (Λεάνδρος, 2005, σ. 35). Αλλά, και για τη «διασύνδεση USENET και ARPANET», το 1981, η «συνεργασία» των οποίων οδήγησε στην ανάγκη δημιουργίας πρωτοκόλλων –«προσυμφωνημένων μεθόδων επικοινωνίας που χρησιμοποιούνται από υπολογιστές»- σηματοδοτώντας την κατασκευή των «TCP/IP (Transmission Control Protocol/Internet Protocol)», ένα δίκτυο δηλαδή «ανοιχτής αρχιτεκτονικής» και κατά συνέπεια -το 1983- του ίδιου του ίδιου του «INTERNET» (Λεάνδρος, 2005, ό.π., σ. 39-41). Η «μεγάλη ανάπτυξη» όμως του διαδικτύου πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του '90, όταν «μεμονωμένοι χρήστες με ένα απλό PC συνδέθηκαν με κάποιον από τους (υπάρχοντες) κόμβους {...} και έτσι απέκτησαν πρόσβαση σε όλες τις πληροφορίες αλλά και στις υπηρεσίες του διαδικτύου» (Λεάνδρος, 2005, σ. 73). Το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο Διαδικτύου (FNC: Federal Networking Council), στις 24 Οκτωβρίου 1995, καθόρισε τον όρο του διαδικτύου: «Ο όρος Internet αναφέρεται στο παγκόσμιο πληροφοριακό σύστημα το οποίο: (1) συνδέεται λογικά με ένα διεθνές και μοναδικό σύστημα διευθύνσεων το οποίο βασίζεται στο Internet Protocol (IP) ή στις μεταγενέστερες επεκτάσεις/αναθεωρήσεις του, (2) είναι σε θέση να υποστηρίζει επικοινωνίες με τη χρήση του TCP/IP ή τις μεταγενέστερες επεκτάσεις/αναθεωρήσεις του, και/ή άλλα IP – συμβατά πρωτόκολλα, και (3) παρέχει, χρησιμοποιεί ή καθιστά προσβάσιμες, δημόσια ή ιδιωτικά, υπηρεσίες υψηλού επιπέδου οι οποίες στηρίζονται στις επικοινωνίες και τις σχετικές υποδομές που περιγράφονται ανωτέρω» (Λεάνδρος, 2005, ό.π., σ. 45) και http://www.itrd.gov/fnc/internet_res.html (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 9/9/2019). Παραμένοντας στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία, προτείνουμε επίσης το βιβλίο του Manuel Castells (βλ. Castells, 2005, ό.π.). Για το ίδιο, βλ. υποσημείωση 1010, στη σελ. 250 (στο ίδιο κεφάλαιο).

¹⁰¹⁶ Downing, D., H. (2001). *Radical Media Rebellious Communication and Social Movements*. London: Sage. Στο DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 380.

¹⁰¹⁷ Για τις οργανωτικές δομές των ομάδων που είχαν επιφορτιστεί τον τομέα του διαδικτύου, παραθέτουμε από την «ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», τον τρόπο οργάνωσης της ομάδας διαδικτύου του Λευκού Πύργου. Στο σχετικό ρεπορτάζ, διαβάζουμε ότι «το βάρος της διαδικτυακής προβολής των κινητοποιήσεων της Θεσσαλονίκης» το είχε αναλάβει μια ομάδα ερασιτεχνών, που «συντονίζονται μέσω τουίτς» και «κουβαλάνε από το σπίτι τους καλώδια και λάπτοπ και κάνουν βάρδιες κάτω από μια τέντα. Μοιράζονται ένα κοινό username και password και ελέγχουν διαρκώς μια λίστα με τις δουλειές που πρέπει να γίνουν, μέσω ενός google group.» Τρία μέλη είναι αρκετά για να καταμερίσουν

πόλεις της Ελλάδας χάρη στην απήχηση και τη δυνατότητα «διείσδυσης» του μέσου). Οι «Αγανακτισμένοι» (αναφερόμαστε στους ακτιβιστές είτε ως «επίσημα» οργανωμένους από την ομάδα Επικοινωνίας/Multimedia, είτε στους απλούς δρώντες/χρήστες του διαδικτύου και γενικά των νέων μέσων) χρησιμοποίησαν την επικοινωνιακή πλατφόρμα του διαδικτύου επειδή δεν ελεγχόταν από τα συμβατικά Μ.Μ.Ε., καθώς και από άλλους μηχανισμούς λογοκρισίας, παρά την προσπάθεια διείσδυσης των συμβατικών μέσων σε αυτό το χώρο, όσο και ελέγχου του (διαδικτύου) για ευνόητους σκοπούς.¹⁰¹⁸ Δημιούργησαν τη δική τους ιστοσελίδα στο διαδίκτυο,¹⁰¹⁹ την “www.real-democracy.gr” αρχικά και στη συνέχεια τη “www.amesi-dimokratia.org”,¹⁰²⁰ για να κοινωνήσουν και επίσημα τις θέσεις τους (ιστοσελίδες με αρκετά διαδραστικό χαρακτήρα καθώς δινόταν η δυνατότητα στους δρώντες να επικοινωνήσουν¹⁰²¹ μεταξύ τους, αλλά και με τον «έξω κόσμο», μέσω ενσωματωμένων εφαρμογών όπως π.χ. χώρους δημόσιου διαλόγου («discussions and chat rooms»), ενώ χρησιμοποίησαν κατά κόρον την πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης «Facebook» (με σημαντική αρωγή και από το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, το «Twitter», το «Press Project», το «Stop Cartel», το Ελληνικό «Indymedia», το Ράδιο «Ένταση» –που δημιουργήθηκε το Δεκέμβριο του ’08- διάφορα blogs ανωνύμων κυρίως πολιτών με

τις απαιτούμενες εργασίες και να δημιουργήσουν «κανάλι ζωντανής μετάδοσης των εκδηλώσεων και της ανοιχτής συνέλευσης» και όλα αυτά από μία διαδικτυακή κάμερα (webcam). Το πρόβλημα που αντιμετώπισαν όλες οι ομάδες διαδικτύου ήταν η εύρεση δικτύου Internet. Για να λύσουν το πρόβλημα, «επέκτειναν τη δωρεάν γραμμή ασύρματου Ίντερνετ από το γειτονικό Βασιλικό Θέατρο μέσω ενός ρούτερ.» Πηγή: «Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία», άρθρο: «Μια παρέα ερασιτεχνών σηκώνει το βάρος της διαδικτυακής προβολής των κινητοποιήσεων της Θεσσαλονίκης. Τους λείπει μόνο μια καλή γραμμή Ίντερνετ», που δημοσιεύθηκε στις 5 Ιουνίου 2011, στη σελίδα 53.

¹⁰¹⁸ Επιπλέον λόγοι είναι ότι ήταν εξοικειωμένοι με την εν λόγω διαδικασία και φυσικά αποτελούσε μια πρόσφορη οικονομικά επιλογή.

¹⁰¹⁹ Ιστοσελίδες που δεν είναι πλέον ενεργές, με τα «domain names» να είναι στη διάθεση επίδοξων μελλοντικών ακτιβιστών.

¹⁰²⁰ Για περισσότερες πληροφορίες για τη χρήση του διαδικτύου από τους «Αγανακτισμένους», βλ. Γιοβανόπουλος, Μητρόπουλος, 2011, ό.π., σ. 97.

¹⁰²¹ Για τον ρόλο της επικοινωνίας και τη σχέση της με αυτό που έπραξαν οι δρώντες στις «πλατείες», τη συμμετοχική δηλαδή άσκηση πολιτικής, ο Gerstle αναφέρει: «{...} η συμμετοχική δημοκρατία απαιτεί το διαρκές ενδιαφέρον και τη δέσμευση όλων στις δημόσιες υποθέσεις. Η επικοινωνία είναι μια συνθήκη συμμετοχής. Επικοινωνώ σημαίνει παίρνω μέρος, συμμετέχω σε κάτι που μπορεί να λάβει περισσότερο ή λιγότερο ολοκληρωμένη μορφή {...}. Επικοινωνώ πολιτικά σημαίνει εκθέτω δημόσια τις απόψεις, τα επιχειρήματα, τις σχετικές με την κοινότητα αφηγήσεις. {...} Η πολιτική συμμετοχή προσδιορίζει το σύνολο των πρακτικών μέσω των οποίων οι πολίτες επιθυμούν να επηρεάσουν την πολιτική δραστηριότητα μιας συγκεκριμένης πολιτικής κοινότητας. Με μακροκοινωνιολογικούς όρους, η πολιτική συμμετοχή συνιστά είτε μία διαδικασία αποκάλυψης των προτιμήσεων και μεταβίβασής τους στο πολιτικό σύστημα είτε μία άσκηση άμεσης δημοκρατίας». Διαβάζουμε στο «Η Επικοινωνία, Η Πληροφορία και η Συμμετοχή των Πολιτών» (2014), στο Κεφάλαιο 6 του Gerstle, 2014, ό.π., σσ. 201-202. Στο κεφάλαιο 6 διαβάζουμε σχετικά: «Μια πιο διευρυμένη αντίληψη εισάγει ομοίως τη διαμαρτυρία ως μη συμβατικό τρόπο και την εντονότερη επικοινωνία των πολιτών που είναι πολιτικά ενημερωμένοι, που δεσμεύονται εθελοντικά στην πολιτική συζήτηση και στέλνουν μηνύματα στις εφημερίδες και τους πολιτικούς αρχηγούς». Στο Ίδιο, σ. 202.

αρκετά μεγάλη όμως αναγνωσιμότητα, αλλά και την ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης εικόνας και ήχου «YouTube» όπου οι δρώντες-χρήστες αναρτούσαν καθημερινά βιντεοημερολόγια, αλλά και «ζωντανές συνδέσεις» («live streaming»), μηνύματα από κινητά (sms)¹⁰²² ή εικόνες από την κινηματική δράση στη δημοφιλή ιστοσελίδα που «φιλοξενεί» φωτογραφίες (τη «flickr»), κ.ά., για οργανωτικούς κυρίως σκοπούς όπως ήταν π.χ. το πρώτο κάλεσμα για συγκέντρωση και διαμαρτυρία στις 25 Μαΐου του 2011 στο Σύνταγμα αλλά και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας (συνολικά καταγράφηκαν 38 events – καλέσματα για κινητοποίηση),¹⁰²³ μέσα με αμιγώς πολιτικό περιεχόμενο. Από εκεί και πέρα, διάφορες οργανώσεις που είτε προϋπήρχαν, είτε ζυμώθηκαν μέσα στις κινητοποιήσεις των «πλατειών», δημιούργησαν τις δικές τους ιστοσελίδες (π.χ. το κίνημα «δεν πληρώνω», π.χ. *epitropesdiodiastop.blogspot.com* ή το «Δίκτυο Αλληλεγγύης Εργαζομένων» με το *dikaioma.gr*).¹⁰²⁴

Η χρήση του διαδικτύου στις συλλογικές δράσεις μπορεί να είχε δώσει τα πρώτα «δείγματα γραφής» στα τέλη της δεκαετίας του '90 και στις αρχές της δεκαετίας του '00 με το κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης, αλλά ο όρος «ηλεκτρονική επανάσταση»¹⁰²⁵ εδραιώθηκε στις συνειδήσεις των πολιτών με την «Αραβική Άνοιξη»¹⁰²⁶ αρχικά και αργότερα με τις διαμαρτυρίες παρεμπόδισης που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη και στον υπόλοιπο δυτικό κόσμο όταν και οι δρώντες χρησιμοποίησαν κατά κόρον το διαδίκτυο για να επικοινωνήσουν τις θέσεις τους.¹⁰²⁷ Ο Wadah Khanfar, γενικός διευθυντής του «Al Jazeera»,¹⁰²⁸ σε συνέντευξη που παραχώρησε στην ιστοσελίδα «Huffington Post», «*παραδέχθηκε πως το αραβικό τηλεοπτικό δίκτυο «έφαγε*

¹⁰²² Σύμφωνα με σχετική έρευνα, το 95% των Ελλήνων κάνει χρήση του κινητού τηλεφώνου, με το 25% να το χρησιμοποιεί για πρόσβαση στο internet. Γιοβανόπουλος, Μητρόπουλος, 2011, στο ίδιο, σ. 236.

¹⁰²³ Γιοβανόπουλος, Μητρόπουλος, 2011, ό.π., σ. 92.

¹⁰²⁴ Στο ίδιο, σ. 33.

¹⁰²⁵ Διευκρινίζουμε ότι δεν αναφερόμαστε γενικά στην έννοια «ηλεκτρονική επανάσταση», αλλά ειδικά, δηλαδή στη σύνδεση της τεχνολογίας με τα κοινωνικά κινήματα.

¹⁰²⁶ «*Η πρώτη on line ηλεκτρονική επανάσταση, ξεκίνησε από χώρες επικοινωνιακά καθυστερημένες και ηλεκτρονικά αναλφάβητες: την Τυνησία, την Αίγυπτο, το Μπαχρέιν, τη Λιβύη, την Υεμένη! Απλώνεται στο Ιράν, το Ιράκ, τη Συρία, την Ιορδανία, παντού. Καταφέρνει να ξεσηκώσει μέχρι και τις γυναίκες στην Ακτή Ελεφαντοστού.*» Άρθρο των Ανδρέα Ρουμελιώτη και Νασίμ Αλατράς, με τίτλο «*Face to Facebook με την επανάσταση*», που δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα «*Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ*», την Τρίτη 8 Μαρτίου 2011, στη σελίδα 11.

¹⁰²⁷ Για τη «δυναμική» του διαδικτύου, διαβάζουμε στο ίδιο: «*Τον Ιούνιο του 2010 ο 22χρονος Χαλίμ Σαΐντ μαγνητοσκοπεί δύο αστυνομικούς να πουλάνε ναρκωτικά στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Εκείνοι τον αντιλαμβάνονται και τον καταδιώκουν. Βρίσκει καταφύγιο σ' ένα ίντερνετ καφέ και προσπαθεί ν' «ανεβάσει» το βίντεο στο Διαδίκτυο. Τον συλλαμβάνουν και τον ξυλοκοπούν μέχρι θανάτου. Κάποιοι φτιάχνουν μια σελίδα στο Facebook με τίτλο: «We are all Khaled Said». Απ' αυτήν ξεκίνησαν όλα. Σήμερα έχει ένα εκατομμύριο εικονικούς φίλους.*» Στο ίδιο.

¹⁰²⁸ Ο Wadah Khanfar, παραιτήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2011 από τη θέση του Γενικού Διευθυντή του Al Jazeera.

τη σκόνη» των *social media* στην κάλυψη των γεγονότων σε Τυνησία και Αίγυπτο και υποκλίθηκε μπροστά στη νεανική εξέγερση του Facebook, του Twitter και του Youtube.»¹⁰²⁹ Ειδικά η «Αραβική Άνοιξη», διαδραμάτισε πολύ σημαντικό ρόλο όπως ήδη αναφέρθηκε, καθώς λειτούργησε όχι μόνο ως μέσο μετάδοσης μηνυμάτων, αλλά και ως «πολλαπλασιαστή(ς) ιδεολογίας και κουλτούρας»,¹⁰³⁰ αναφέρει ο Ευστράτιος Παπάνης, επιταχύνοντας τις εξελίξεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στην Τυνησία, τον Ιανουάριο του 2010, οι διαδηλωτές καλούν μέσω των κοινωνικών δικτύων σε απεργία, την ίδια στιγμή που το καθεστώς προσπαθεί να καταστείλει τη «ψηφιακή επανάσταση» χωρίς επιτυχία. Ένα χρόνο αργότερα, τον Φεβρουάριο του 2011, σε μια σελίδα στο Facebook, στη Λιβύη, δημοσιεύεται κείμενο που καλεί σε ανταρσία εναντίον του Καντάφι. Τον ίδιο χρόνο στη Συρία μέσω διαδικτυακής καμπάνιας με τον τίτλο «Επανάσταση εναντίον του Μπασάρ Αλ-Ασαντ 2011» ξεκινάει αντίσταση –με σύνθημα κεντρικό σύνθημα το «*Syrian Revolution*»¹⁰³¹– ενάντια στο καθεστώς του Assad. Στη μηχανή αναζήτησης του Twitter η απήχηση «λέξεων-κλειδιών», όπως: Αίγυπτος, Υεμένη, Τυνησία, αυξάνονται ραγδαία από κάτι χιλιάδες τον Δεκέμβριο του 2010, σε 1,3 εκατομμύριο ένα μήνα μετά. Η σπύλωση αυτών των δράσεων –ότι υποκινούνται από ισχυρά κέντρα εξουσίας- που έχουν ως σημείο εκκίνησης το διαδίκτυο (και δη το facebook), είναι μόνιμη επωδός. Οι Άραβες βλέπουν πίσω από τη «φεισμπουκική επανάσταση» τη Μοσάντ, ενώ οι Ισραηλινοί θεωρούν πως «οι επαναστάσεις στον αραβικό κόσμο και ειδικά στο Μπαχρέιν, την Αίγυπτο και την Υεμένη υποκινούνται και χρηματοδοτούνται από το Ιράν, τη Χεζμπολάχ και τους Αδελφούς Μουσουλμάνους».¹⁰³²

Η χρήση των νέων τεχνολογιών συντελεί στη «μαζικοποίηση των διαδηλώσεων»,¹⁰³³ καθώς η ροή της πληροφορίας απαντά σε βασικά ερωτήματα όπως που, τότε και γιατί πραγματοποιείται μια κινητοποίηση. Τα νέα μέσα δείχνουν να

¹⁰²⁹ "Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ", 8/3/2011, σ. 11.

¹⁰³⁰ Ευστράτιος Παπάνης, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, στο άρθρο με τον τίτλο «Αγανακτισμένοι και Διαδίκτυο» που δημοσιεύθηκε στον ιστότοπο: <http://my.aegean.gr> (διαδικτυακή κοινότητα, πύλη και περιοδικό των φοιτητών του Πανεπιστημίου Αιγαίου). Πηγή: <http://my.aegean.gr/web/article3056.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 20 Οκτωβρίου 2019).

¹⁰³¹ Αναφορά σε άρθρο του Liam Stack με τον τίτλο «Στη Συρία, μαρτυρίες με βίντεο», που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», στις 26/06/2011, στη σελίδα 123. Ο Stack αναφέρει πως απλοί άνθρωποι με πρόσβαση στα κοινωνικά δίκτυα αναρτούν υλικό ενάντια στο καθεστώς.

¹⁰³² Άρθρο των Ανδρέα Ρουμελιώτη και Νασίμ Αλατράς, με τίτλο «Face to Facebook με την επανάσταση», που δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα "Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ", την Τρίτη 8 Μαρτίου 2011, στη σελίδα 11.

¹⁰³³ <http://www.liberal.gr/arthro/94294/epikairotita/2016/i-skoteini-pleura-ton-social-media-gia-ti-dimokratia.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 24 Ιουλίου 2019).

«απελευθερώνουν» τους «clicktivists»,¹⁰³⁴ μια περίοδο όπου οι πολίτες δεν εμπιστεύονται τα μαζικά μέσα επικοινωνίας όπως κατέδειξε σχετική έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2018 από το «Pew Research Center», σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα κατέλαβε την τελευταία θέση στην εμπιστοσύνη που δείχνουν οι πολίτες σε θεματικές όπως είναι πολιτικά ζητήματα (18%), νέα που προέρχονται από την κυβέρνηση (25%), αξιοπιστία των ειδήσεων (22%) και πιο σημαντικά νέα (42%).¹⁰³⁵ Σε αντίστοιχη έρευνα του Ευρωβαρόμετρου που είχε πραγματοποιηθεί το 2016, «εννέα στους δέκα Έλληνες (87%), «δεν πιστεύουν ότι τα εθνικά τους ΜΜΕ είναι ελεύθερα από πολιτικές ή εμπορικές πιέσεις»»¹⁰³⁶ και «το 52% θεωρεί ότι τα ΜΜΕ δεν παρέχουν ποικιλία αντιλήψεων και απόψεων»,¹⁰³⁷ ενώ το 38% θεωρούν αξιόπιστα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Το τελευταίο ποσοστό είναι αντιπροσωπευτικό του σκεπτικισμού με τον οποίο αντιμετωπίζουν οι πολίτες τα κοινωνικά δίκτυα. Σε αυτό το γεγονός, πιθανότατα συντέλεσε και ο ρόλος που διαδραμάτισαν τα social media στην τελευταία εκλογική αναμέτρηση που διεξήχθη στις Η.Π.Α. το 2016 και πιο συγκεκριμένα, τα ψυχομετρικά προφίλ των αμερικανών χρηστών στο Facebook στην οποία αναμείχθηκε η εταιρεία «Cambridge Analytica» και που σύμφωνα με πολλούς πολιτικούς αναλυτές και δημοσιογράφους, χειραγωγήθηκαν οι ψηφοφόροι, μια διαδικασία που έπληξε την ίδια την έννοια της δημοκρατίας.¹⁰³⁸ Για το ίδιο θέμα, έρευνα που διεξήγαγε το διεθνές περιοδικό επιστήμης «Nature»¹⁰³⁹ με ανάλυση

¹⁰³⁴ <http://www.liberal.gr/arthro/94294/epikairotita/2016/i-skoteini-pleura-ton-social-media-gia-ti-dimokratia.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 24 Ιουλίου 2019).

¹⁰³⁵ Το ερευνητικό δείγμα αφορούσε στις εξής χώρες: Tanzania, Philippines, Indonesia, Netherlands, India, Kenya, Vietnam, Canada, Sweden, Ghana, Germany, South Africa, Senegal, Nigeria, Japan, Turkey, UK, Israel, Mexico, France, Russia, Venezuela, Australia, Brazil, Tunisia, U.S., Jordan, Hungary, Peru, Spain, Lebanon, Argentina, Italy, Poland, Chile, Colombia, South Korea και Greece. Πηγή: <https://www.pewresearch.org/global/2018/01/11/publics-globally-want-unbiased-news-coverage-but-are-divided-on-whether-their-news-media-deliver/>

¹⁰³⁶ <http://www.liberal.gr/arthro/94294/epikairotita/2016/i-skoteini-pleura-ton-social-media-gia-ti-dimokratia.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 24 Ιουλίου 2019).

¹⁰³⁷ Στο ίδιο.

¹⁰³⁸ <https://www.dezeen.com/2018/08/01/le-corbusiers-villa-savoye-sunk-danish-fjordasmund-havsteen-mikkelsen-installation/>

¹⁰³⁹ Η έρευνα δημοσιεύθηκε στο «Nature» στις 12 Σεπτεμβρίου 2012, με τίτλο «A 61-million-person experiment in social influence and political mobilization». Η ερευνητική ομάδα αποτελούταν από τους: Robert M. Bond, Christopher J. Fariss, Jason J. Jones, Adam D. I. Kramer, Cameron Marlow, Jaime E. Settle & James H. Fowler. Μπορείτε να δείτε τα αποτελέσματα της έρευνας εδώ: <https://www.nature.com/articles/nature11421>. Για το ίδιο θέμα διαβάστε στους New York Times: https://www.nytimes.com/2012/09/13/us/politics/social-networks-affect-voter-turnout-study-finds.html?_r=0 και στη «Media Analysis»: <https://medianalysis.net/2012/09/25/%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%B1-%CE%B5%CE%BA%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%82/> (και οι τρεις σύνδεσμοι προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 29 Ιουλίου 2019).

παραδείγματος τις Αμερικανικές Εκλογές, κατέδειξε ότι δυνητικά, τα κοινωνικά δίκτυα δύναται να επηρεάσουν το εκλογικό αποτέλεσμα. Πιο συγκεκριμένα, οι ερευνητές, χρησιμοποιώντας στην πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης «Facebook» το σύνθημα «βγάλε το εκλογικό αποτέλεσμα», προέτρεπαν χρήστες της πλατφόρμας να ψηφίσουν δείχνοντάς τους φίλους τους που είχαν ήδη λάβει μέρος στην εκλογική διαδικασία. Αυτό το γεγονός, σύμφωνα με τους ερευνητές, «οδήγησε» στις κάλπες 340.000 πολίτες.

Διακρίνουμε, λοιπόν ότι, η τεχνολογία και δη το διαδίκτυο, διαδραματίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη διάδοση και στην οργάνωση των συλλογικών δράσεων και όχι μόνο. Πολιτικών δράσεων που διαμεσολαβούνται από «μη συνηθισμένες και τακτικές μορφές κινητοποίησης»,¹⁰⁴⁰ οι συμμετέχοντες των οποίων «στρέφονται στα μη συμβατικά μέσα για να κάνουν τις φωνές τους να ακουστούν {...} προκειμένου να εκφράσουν τη δυσαρέσκειά τους».¹⁰⁴¹ Πιο συγκεκριμένα, δίνει τη δυνατότητα στους δρώντες να επικοινωνούν¹⁰⁴² (τόσο μεταξύ τους, όσο και με δρώντες που βρίσκονται σε διαφορετικές γεωγραφικά περιοχές του πλανήτη), να αλληλοεπιδρούν (και μάλιστα με ένα ιδίωμα από το οποίο έχει καταργηθεί κάθε έννοια λογοκρισίας), προσφέροντας ένα «οπλοστάσιο εργαλείων» ιδιαίτερα σημαντικό για την κινητοποίηση των δρώντων. Οι τεχνολογικές καινοτομίες «ενισχύουν» τις συλλογικές δράσεις επηρεάζοντας τις οργανωτικές δομές τους, αλλά και τις στρατηγικές τους. Πλέον τα κινήματα δεν χρειάζεται να είναι ισχυρά δομημένα ώστε να μεταδώσουν ένα μήνυμα, αρκεί να καταφέρουν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον των Μ.Μ.Ε., ώστε οι δρώντες να κάνουν «εμφανή στο πολιτικό σύστημα τα αιτήματα που απορρέουν από την κοινωνία και τις αντιδράσεις της στις αποφάσεις και τις δημόσιες πολιτικές».¹⁰⁴³ Τα κοινωνικά κινήματα και γενικά οι κινητοποιήσεις που λαμβάνουν χώρα πλέον τον 21^ο αιώνα και που «στοχεύουν στο μετασχηματισμό των αξιών και των θεσμών της κοινωνίας εκδηλώνονται στο Διαδίκτυο και μέσω του Διαδικτύου»,¹⁰⁴⁴ τονίζει ο Castells, ο οποίος αναφέρεται στους τρεις (3) λόγους για τους οποίους το διαδίκτυο έχει γίνει σημείο αναφοράς στη σημερινή «δικτυωμένη κοινωνία».¹⁰⁴⁵ Ποιοι είναι αυτοί; Ο πρώτος, είναι

¹⁰⁴⁰ Gerstle, 2014, ό.π., σ. 286.

¹⁰⁴¹ Hirschman, A., O., (1970), *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Στο Gerstle, 2014, σ. 286.

¹⁰⁴² Ορίζουμε στη συγκεκριμένη περίπτωση ως «επικοινωνία» και δη «συζήτηση», τον «πολιτικό διάλογο» διαμέσου των οποίων «διακινούνται οι αναπαραστάσεις, οι λόγοι, τα στερεότυπα, τα ερμηνευτικά πλαίσια {...}». Gerstle, 2014, ό.π., σ. 282.

¹⁰⁴³ Gerstle, 2014, ό.π., σ. 282.

¹⁰⁴⁴ Castells, 2005, ό.π., σ. 169.

¹⁰⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 171.

ότι οι συλλογικές δράσεις¹⁰⁴⁶ του 21^{ου} αιώνα «*κινητοποιούνται ουσιαστικά γύρω από πολιτισμικές αξίες*».¹⁰⁴⁷ Ο Castells διευκρινίζει, ότι τα κινήματα (παλαιά και νέα) ουσιαστικά επανανοηματοδοτούνται τη σημερινή εποχή, «*διευρύνοντας το νόημα των κοινωνικών αξιών*»¹⁰⁴⁸ τις οποίες επικαλούνται (π.χ. κοινωνική δικαιοσύνη αντί ταξικών αιτημάτων). Συνεπώς, οι νέες -πολιτισμικές σύμφωνα με τον ίδιο- συλλογικές δράσεις, επανατοποθετούνται στη βάση αξιών και τρόπων ζωής όπου διαμέσου του διαδικτύου και των μέσων ενημέρωσης -πολιτισμικών δηλαδή «*συστημάτων επικοινωνίας*»- δίνουν τη δυνατότητα ευνοϊκότερης «*προσχώρησης*» σ' αυτά των νέων μελών. Ο δεύτερος λόγος, είναι η οριζόντια δόμηση της «*δικτυωμένης κοινωνίας*»,¹⁰⁴⁹ όπου έρχεται να αντικαταστήσει την κάθετη οργανωτική μορφή των συλλογικοτήτων του παρελθόντος (π.χ. οι οργανώσεις και γενικά τα πολιτικά μορφώματα που κληροδότησε η βιομηχανική περίοδος), που στην πλειονότητά τους «*οικοδομήθηκαν ιστορικά ως αντίγραφα των ορθολογιστικών γραφειοκρατιών οι οποίες χαρακτήριζαν τις μεγάλες εταιρείες και τις κρατικές υπηρεσίες*»,¹⁰⁵⁰ που τελούν υπό «*πλήρη παρακμή*»¹⁰⁵¹ την εποχή της πληροφορίας και των οριζόντων σχέσεων που η τελευταία προτείνει. Τα παραδείγματα είναι πολλά. Από το κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση μέχρι την «Αραβική Άνοιξη», τις «πλατείες» (δηλαδή τις «διαμαρτυρίες παρεμπόδισης» στην Ευρώπη), τα «Occupy Movements» κ.ο.κ. Κοινό χαρακτηριστικό η ετερογένεια του πλήθους, η αποκέντρωση της διαμαρτυρίας, η ροή της πληροφορίας (από το τοπικό στο παγκόσμιο και το αντίστροφο), η ποικιλομορφία και ο συντονισμός των δράσεων μέσω του διαδικτύου, ακόμη και η απομαζικοποίηση ή εξαφάνιση των συλλογικών δράσεων.¹⁰⁵² Τέλος, ο τρίτος παράγοντας «προσδιορισμού» των συλλογικών δράσεων τη σημερινή εποχή, είναι η παγκοσμιοποίηση της ίδιας της «εξουσίας» και η ανάγκη δημιουργίας μιας «αντίστασης» που θα έχει τα ίδια χαρακτηριστικά. Ένα παγκόσμιο δηλαδή δίκτυο¹⁰⁵³ όπως το διαδίκτυο «ορίζει» την «*παγκοσμιοποίηση των κοινωνικών*

¹⁰⁴⁶ Ο Castells κάνει λόγο για «κοινωνικά κινήματα». Βλ. Στο ίδιο, σ. 171.

¹⁰⁴⁷ Castells, 2005, ό.π., σ. 171.

¹⁰⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 171.

¹⁰⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 172. Επίσης, για τη μη ιεραρχική δόμηση του διαδικτύου, δείτε Λεάνδρος, 2005, ό.π., σ. 27.

¹⁰⁵⁰ Castells, 2005, ό.π., σ. 172.

¹⁰⁵¹ Στο ίδιο, σ. 172.

¹⁰⁵² Στο ίδιο, σσ. 173-174.

¹⁰⁵³ Ο Castells, στο έργο του «*Γαλαξίας του Διαδικτύου*» (μια «παραλλαγή» του «*Γαλαξία του Γκούτεμπεργκ*» (Castells, 2005, σ. 11), αναφερόμενος στο παγκόσμιο δίκτυο, παραθέτει μία σειρά από εμπειρικά παραδείγματα που καταδεικνύουν από τη μια, την «*αξία της οριζόντιας επικοινωνίας*» και από την άλλη, την «*αυτοκατευθυνόμενη δικτύωση*» όπως ορίζει ο ίδιος την ικανότητα των χρηστών να τοποθετηθούν στον ψηφιακό χώρο, δημιουργώντας ψηφιακούς οδικούς χάρτες (κοινώς, τους δικούς τους δρόμους), αλλά, ακόμη και αν αυτό δεν είναι εφικτό, να τους δημιουργήσουν (Castells, 2005, σ. 84). Ο

κινημάτων»,¹⁰⁵⁴ με το ίδιο να αποτελεί ένα «παγκόσμιο πληροφοριακό και επικοινωνιακό σύστημα»,¹⁰⁵⁵ ένα «ριζοσπαστικά νέο φαινόμενο καθώς υπάρχει σχέση μεταξύ των επαναλαμβανόμενων αναγκών και της δύναμης στην επιλογή, που αποτελεί ουσιώδες χαρακτηριστικό του»,¹⁰⁵⁶ αναφέρει ο G. Graham, συμπληρώνοντας πως:

λόγος στην κουλτούρα «ελευθεριότητας» του διαδικτύου όπως ήταν π.χ. τα πρωτόκολλα TCP/IP, οι πρόδρομοι του ARPA-INTERNET, τα οποία ήταν «ανοιχτά και ελεύθερα» (Castells, 2005, σ. 66). Χαρακτηριστικά που συναντάμε και στο UNIX (ελεύθερο λογισμικό σύστημα, όπως και το μεταγενέστερο GNU/Linux), στα πρωτόκολλα UUCP (στα οποία συμμετείχαν πολλοί χάκερς), που αποτέλεσαν τους δημιουργούς του USENET-NEWS, στο FIDONET (από τον Thomas Jennings) και στα BBS και MUD (παχνίδια ρόλων που απαιτούσαν όμως τηλεδιασκέψεις και γενικά το κατάλληλο ψηφιακό περιβάλλον για να ευδοκιμήσουν), καθώς και τους πρώτους φυλλομετρητές (browsers) του world wide web (www), όπως ήταν ο Mosaic και το Netscape Navigator (αλλά και τον Apache από το 2001 και ύστερα) (Castells, 2005, σσ. 66, 80, 81, 83). Προσθέτει δε και τις γλώσσες προγραμματισμού Java και Jini, δημιουργίες και οι δύο της Sun Microsystems. Όλες αυτά τα τεχνολογικά χαρακτηριστικά είχαν ως κοινό σημείο όπως αναφέραμε ήδη τον «ανοιχτό πηγαίο κώδικα», που αποτελεί και «τεχνολογικό γνώριμα του διαδικτύου» (Castells, 2005, σ. 66). Αναφορά πραγματοποιείται και στον SF-Lovers (για τους υποστηρικτές της επιστημονικής φαντασίας), καθώς και τους «πρώτους θεματικούς καταλόγους ηλεκτρονικών διευθύνσεων» που δημιούργησαν «ερευνητές του APRANET, {...} με την ανοχή του υπουργείου Άμυνας.» (Castells, 2005, σ. 81). Τα ανωτέρω, αποτελούν «κληρονομιά» online κοινοτήτων που δημιουργήθηκαν στο Σαν Φρανσίσκο τη δεκαετία του '70, σαφέστατα επηρεασμένοι από το κλίμα ελευθερίας και κοινοτισμού της δεκαετίας του '60. Το ψηφιακό οικοσύστημα αρχίζει και δημιουργείται με «έδρα» τον κόλπο του Σαν Φρανσίσκο, «κοιτίδα ανάπτυξης online κοινοτήτων» όπως η Homebrew Computer Club και η Community Memory. Αργότερα, τη δεκαετία του '80, στον ίδιο χώρο, ιδρύεται από τον Stewart Brand -από τους δημιουργούς του Whole Earth Catalog- και τον Larry Brilliant («μέλος της κοινότητας Hong Farm, η οποία ήταν μία από τους οργανωτές του Γούντστοκ»), το WELL, ένα «πρώιμο σύστημα τηλεδιάσκεψης», στο οποίο συμμετέχουν άνθρωποι με ελευθεριακή κουλτούρα, χάκερς, ακτιβιστές, οικολόγοι, αλλά και μέλη των Deadheads, οπαδών του μουσικού συγκροτήματος Grateful Dead (Castells, 2005, σσ. 82-83). Είναι η εποχή πριν ουσιαστικά την «έκρηξη» και τη μαζικοποίηση του διαδικτύου, όταν εμπλέκονταν σ' αυτό εξαιρετικά καταρτισμένοι τεχνολογικά χρήστες. Προς το τέλος της δεκαετίας του '80 και ύστερα, συντελείται η μαζικοποίηση του μέσου όταν «εκατομμύρια χρήστες έφεραν στο Διαδίκτυο τους κοινωνικούς νεωτερισμούς τους με τη βοήθεια περιορισμένων τεχνικών γνώσεων» (Castells, 2005, 81). Το διαδίκτυο εξελίσσεται και σε μεγάλο βαθμό εμπορευματοποιείται. Παρ' όλα αυτά, δεν χάνει τον κοινωνικό του χαρακτήρα λαμβάνοντας υπόψη το IGC, το οποίο και ιδρύθηκε από το Ινστιτούτο Παγκόσμιας Επικοινωνίας, με έδρα το Σαν Φρανσίσκο, προωθώντας κοινωνικά ζητήματα, καθώς και το La Neta (δημιουργία του ίδιου Ινστιτούτου), που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο κίνημα των Μεξικανών Ζαπατίστας και τις δράσεις αλληλεγγύης που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης των πολιτών με αρωγό το διαδίκτυο ή το Falun Gong, ψηφιακή συλλογική δράση με πολιτικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά που αμφισβήτησε το κινεζικό κομμουνιστικό κόμμα (Castells, 2005, σσ. 82, 170). Ο Castells παραθέτει επίσης και «Δίκτυα κοινοτήτων» όπως αυτά που ίδρυσαν στην πόλη Σιάτλ των ΗΠΑ ο Douglas Schuler, τη «Ψηφιακή Πόλη» στην πόλη Άμστερνταμ της Ολλανδίας η οποία είχε ως έμπνευση την κατάληψη εγκαταλελειμμένων κτηρίων στην ίδια πόλη, με πολλά μέλη της να συμμετέχουν και στη ψηφιακή της εκδοχή), το RELCOM, στο οποίο οργάνωσαν ακαδημαϊκοί και συμμετείχαν πολίτες που ήταν ενάντιοι στο σοβιετικό καθεστώς λίγο πριν την κατάρρευσή του, την περίοδο της Περestroika (Castells, 2005, 82). Ακόμη και ψηφιακά συστήματα προσανατολισμένα στην κουλτούρα του σεξ όπως το Minitel στη Γαλλία (κάτι σαν «Μικρές Αγγελίες» για το ίδιο ζήτημα) ή το Kinky Computer στο Σαν Φρανσίσκο (Castells, 2005, σσ. 82, 83). Σημ: Τα ονόματα φυσικών προσώπων, ψηφιακών οργάνωσεων, οργανισμών, πρωτοκόλλων, συστημάτων κ.λπ., παρατίθενται στο Castells, 2005, ό.π., σσ. 11-170).

¹⁰⁵⁴ Ο Castells, σ' αυτό το σημείο, προβαίνει σε μια διαφοροποίηση των εννοιών: της «παγκοσμιοποίησης των κοινωνικών κινήσεων» από το «κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση», θεωρώντας το δεύτερο «μια συγκεκριμένη εκδήλωση της ανάδυσής, ενός παγκόσμιου διαμφισβητούμενου πεδίου». Στο ίδιο, σ. 174.

¹⁰⁵⁵ Λεάνδρος, 2005, ό.π., σ. 46.

¹⁰⁵⁶ Graham, G. (2001). *Internet. Μια Κοινωνιολογική Προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Περίπλους, σ. 271. [Στο εξής: Graham, 2001]. Στο Λεάνδρος, 2005, ό.π., σσ. 168-169.

*«σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα το να είσαι συνδεδεμένος με αυτό [το διαδίκτυο] θα είναι τόσο ωφέλιμο και τόσο ενοχλητικό, ωστόσο τόσο απαραίτητο όσο το να έχεις τηλέφωνο ή αυτοκίνητο. Και όπως τα παραπάνω, θα αλλάξει τον τρόπο της ύπαρξής μας».*¹⁰⁵⁷

Εστιάζουμε, λοιπόν, ειδικότερα στη «δυναμική» του διαδικτύου, μια διαδικασία με πολυποίκιλα πρόσωπα, την ηλεκτρονική διαμαρτυρία, την οργάνωση, την απόκτηση ταυτότητας, αλλά και μια δράση που πολλές φορές συνοδεύεται και από μια αντίστοιχη δράση σε πραγματικό χώρο και χρόνο. Το διαδίκτυο δίνει τη δυνατότητα για μια δημοσιογραφία «από τα κάτω», με την ανάπτυξη αυτόνομων μέσων επικοινωνίας, με δημοκρατικό και αλληλεπιδραστικό χαρακτήρα (θυμίζουμε την επίσημη ιστοσελίδα των «Αγανακτισμένων» όπου δινόταν η δυνατότητα για καθημερινή ενημέρωση για τα τεκταινόμενα στο «Σύνταγμα»), καθώς οι δρώντες δύνανται να «διαμορφώσουν οι ίδιοι το περιεχόμενο του μηνύματος»¹⁰⁵⁸ και να μην είναι απλώς παθητικοί δέκτες (όπως συμβαίνει με τα μαζικά μέσα επικοινωνίας).¹⁰⁵⁹

Έδωσε τη δυνατότητα σε κοινωνικές ομάδες με ελάχιστους οικονομικούς πόρους να προσεγγίζουν εκατομμύρια ανθρώπους με μηδαμινό σχεδόν κόστος,¹⁰⁶⁰ με την πληροφορία να διαχέεται και την αυτονομία των δρώντων να προβληματίζει, τόσο για τους «μηχανισμούς της απόφασης»¹⁰⁶¹ όσο «και της πολιτικής βαρύτητας»,¹⁰⁶² με ό,τι αυτό συνεπάγεται στους «αναμφισβήτητους μετασχηματισμούς τόσο στο επίπεδο των κυβερνώντων όσο και σε αυτό των κυβερνωμένων». ¹⁰⁶³ Το διαδίκτυο «αρμόζει» με τα βασικά χαρακτηριστικά των κοινωνικών κινημάτων όπως αυτά αντικατοπτρίζονται τη σημερινή εποχή, της «πληροφορίας», καθώς το βασικό του χαρακτηριστικό είναι η «αμφίδρομη επικοινωνία πολλών προς πολλούς»,¹⁰⁶⁴ κάτι, που τα μαζικά μέσα

¹⁰⁵⁷ Graham, 2001, ό.π., σ. 271, στο Λεάνδρος, 2005, ό.π., σσ. 168-169.

¹⁰⁵⁸ Λεάνδρος, 2005, ό.π., σ. 59.

¹⁰⁵⁹ Προς αποφυγή παρερμηνειών, η ανωτέρω συνθήκη, ο διαδραστικός δηλαδή χαρακτήρας του διαδικτύου και η «δημοκρατικότητα» που το διακατέχει δε σημαίνει την περάτωση του ρόλου που διαδραματίζουν τα Μαζικά Μέσα Επικοινωνίας (Μ.Μ.Ε.) και την παρακμή τους, αλλά ίσως τον μετασχηματισμό τους, υιοθετώντας περισσότερο διαδραστικό χαρακτήρα στα προγράμματά τους, αλλά και στην επικοινωνία που έχουν με τους πολίτες για διάφορα ζητήματα, επικοινωνία που λαμβάνει χώρα μέσω του διαδικτύου. Δεν σημαίνει επίσης «αγιοποίηση» του διαδικτύου, καθώς παρακάτω θα αναφέρουμε και τον προβληματισμό που ακολουθεί η εξέλιξη του συγκεκριμένου μέσου. Εν πάση περιπτώσει, ο διάλογος γύρω από τον δυνητικό μετασχηματισμό των Μ.Μ.Ε. έχει ήδη αρχίσει, αλλά παρ' όλα αυτά, βρισκόμαστε ακόμη σε ένα αρχικό στάδιο του σχετικού θεωρητικού αναστοχασμού.

¹⁰⁶⁰ Κούση, 2008, ό.π., σ. 152.

¹⁰⁶¹ Gerstle, 2014, ό.π., σ. 72.

¹⁰⁶² Στο ίδιο, σ. 72.

¹⁰⁶³ Στο ίδιο, σ. 72.

¹⁰⁶⁴ Το διαδίκτυο είναι διαδραστικό, με λίγα λόγια προσφέρει τη δυνατότητα σε πολλούς «να απευθυνθούν σε πολλούς ή θεωρητικά και σε όλους». Λεάνδρος, 2005, ό.π., σ. 58.

επικοινωνίας (βλ. τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες), δεν προσφέρουν, καθώς αποτελούν «αυταρχικά και ιεραρχικά μοντέλα επικοινωνίας»¹⁰⁶⁵ σύμφωνα με τα οποία «ένας (ή λίγοι) απευθύνονται σε πολλούς παθητικούς χρήστες του μέσου».¹⁰⁶⁶

Τα μέλη των κινημάτων, των συλλογικών εκβάσεων, δείχνουν να βρήκαν το μέσο που τους «εκφράζει» στο διαδίκτυο, ένα «εργαλείο» της δικής τους γενιάς που γνωρίζουν να χρησιμοποιούν πολύ καλά. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η δυνατότητα για κοινωνικές αλλαγές που με τη σειρά τους οδηγούν «στην ενίσχυση του ρόλου του Διαδικτύου ως προνομιούχου μέσου αυτών των κινημάτων».¹⁰⁶⁷ Το διαδίκτυο και δη η ηλεκτρονική επικοινωνία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην επικοινωνία των δρώντων υποκειμένων τον 21ο αιώνα, με την τεχνολογική πρόοδο να δίνει τη δυνατότητα ευρύτερης δικτύωσης και αστραπιαίας μετάδοσης του διεκδικητικού μηνύματος. Το διαδίκτυο δεν αποτελεί απλώς «μέσο», αλλά την «υλική υποδομή μιας δεδομένης οργανωτικής μορφής, του δικτύου»,¹⁰⁶⁸ όπως ήταν το 19^ο και 20^ο αιώνα το εργοστάσιο. Επικοινωνιακά οι δρώντες χρησιμοποιούν την πλατφόρμα του διαδικτύου επειδή είναι προσβάσιμο από «όλους»,¹⁰⁶⁹ αλλά και δεν ελέγχεται από τα συμβατικά Μ.Μ.Ε., καθώς και άλλους μηχανισμούς λογοκρισίας, παρά την προσπάθεια τόσο διείσδυσης των συμβατικών μέσων σε αυτό το χώρο, όσο και ελέγχου του διαδικτύου για ευνόητους σκοπούς. Το διαδίκτυο αποτελεί ένα «εργαλείο» πολιτικής επικοινωνίας που δίνει τη δυνατότητα στους «πολλούς» να επικοινωνούν με τους «πολλούς», ενώ δεν υφίσταται ως εξωτερικό μέσο (όπως είναι π.χ. η τηλεόραση) και ως εσωτερικό (όπως είναι π.χ. ένα ενημερωτικό δελτίο μιας οργάνωσης), αλλά και τα δύο, δηλαδή εξωτερικό, καθώς οι υποδομές δεν ελέγχονται από τα κοινωνικά κινήματα, και εσωτερικό, από τη στιγμή που χρησιμοποιείται κατά το δοκούν από τα μέλη των κοινωνικών κινημάτων, μια ευκολία πρόσβασης που δε συναντούν π.χ. στα συμβατικά μέσα τα οποία ελέγχονται και χρησιμοποιούνται κατά κόρον από την κυρίαρχη τάξη.¹⁰⁷⁰ Επιπλέον, το διαδίκτυο, «αναστατώνει τώρα όχι μόνο το πεδίο της επικοινωνίας, αλλά και εκείνο της οικονομίας και, σταδιακά, όλο και μεγαλύτερα

¹⁰⁶⁵ Λεάνδρος, 2005, ό.π., σ. 58.

¹⁰⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 58.

¹⁰⁶⁷ Castells, 2005, ό.π., σ. 171.

¹⁰⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 171.

¹⁰⁶⁹ Τοποθετούμε εισαγωγικά στο επίθετο «όλους», λόγω του «ψηφιακού χάσματος», το οποίο «συνιστά {...} την αντανάκλαση των παγκοσμίων και εθνικών ανισοτήτων» (περισσότερα για την άνιση πρόσβαση των πολιτών στο διαδίκτυο, θα έχουμε τη δυνατότητα να μελετήσουμε παρακάτω). Στο ίδιο, σ. 296.

¹⁰⁷⁰ Κούση, 2008, ό.π., σ. 154.

κομμάτια της κοινωνίας μας».¹⁰⁷¹ Αποτελεί δε, την Τρίτη Βιομηχανική Επανάσταση σύμφωνα με τον Francois Caron, «επίτιμο(ς) καθηγητή(ς) στη Σορβόνη»,¹⁰⁷² με τον ίδιο να προσθέτει, πως η «*τρίτη (επανάσταση) είναι η ηλεκτρονική, η οποία εξελίχθηκε προοδευτικά πριν κατακτήσει το σύνολο του τεχνικού συστήματος και τα δίκτυα όπως το Ιντερνετ*».¹⁰⁷³

Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε αν το διαδίκτυο «ενισχύει» τη δημοκρατία, αλλά αναμφισβήτητα την κάνει πιο «πορώδη».¹⁰⁷⁴ Αν αντιπαραβάλουμε σε αυτό το γεγονός, τον «πολιτικό κυνισμό»¹⁰⁷⁵ που συνεπάγεται η αμφισβήτηση της πολιτικής και των ΜΜΕ από τους πολίτες, οδηγεί τους τελευταίους (ανάμεσα στα άλλα και) στις ψηφιακές τεχνολογίες. «*Η δημοσιογραφία των πολιτών*»¹⁰⁷⁶ σημαίνει ουσιαστικά πολυφωνία, καθώς ο «κάθε χρήστης έχει μετατραπεί στη δική του πλατφόρμα ενημέρωσης», σύμφωνα με τον καλλιτέχνη Havsteen-Mikkelsen.¹⁰⁷⁷ Αλλά η τελευταία δεν συνεπάγεται και αρμονία. Ο «ψηφιακός πολίτης»¹⁰⁷⁸ κινείται σε ένα δημόσιο χώρο όπως αυτός αντιπροσωπεύεται από το διαδίκτυο, που καλύπτει τις «σύγχρονες κοινωνικές και πολιτικές ανάγκες».¹⁰⁷⁹ Ακόμη και αυτή η έννοια (η δημόσια σφαίρα) του χώρου ανταλλαγής ιδεών αμφισβητείται, καθώς η πρόσβαση σ' αυτό είναι άνιση. Διευρύνεται όμως ο χώρος δραστηριοποίησης του (ενεργού;) πολίτη. Αυξάνονται με λίγα λόγια τα μέσα που διαθέτει για τη δημόσια παρέμβασή του και τη συμμετοχή του στον καθορισμό της «ατζέντας» (agenda setting). Υπάρχει όμως μια αυτόνομη και ατομική συμμετοχή (και επομένως συλλογική εκτός ελαχίστων περιπτώσεων), σε έναν χώρο κατεξοχήν ιδιωτικό (γι' αυτό δεν μπορούμε να αναφερθούμε σε δημόσια σφαίρα).

¹⁰⁷¹ Διαβάζουμε στο Ramone, I. (2001). *Σιωπηρή Προπαγάνδα. Μάζες, τηλεόραση, κινηματογράφος*. Βάλια Καϊμάκη (μτφρ.). Αθήνα: Πόλις. [Στο εξής: Ramone, 2001], σ. 15.

¹⁰⁷² Ramone, 2001, ό.π., σ. 15.

¹⁰⁷³ Στο ίδιο, σ. 16.

¹⁰⁷⁴ Αναφέρει η Ζιζή Παπαχαρίση, στο άρθρο με τον τίτλο: «*Ο ψηφιακός πολίτης; Το διαδίκτυο, τα ιστολόγια και η δημόσια σφαίρα*», δημοσιεύθηκε στην ιστοσελίδα του Ιδρύματος Ωνάση. Ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.onassis.org/enim_deltio/40_08/article_1.php (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 25 Ιουλίου 2019). Δεύτερη ηλεκτρονική πηγή: <https://antifono.gr/%CE%BF-%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%BF-%CF%84%CE%B1-%CE%B9%CF%83%CF%84/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 25 Ιουλίου 2019).

¹⁰⁷⁵ Στο ίδιο.

¹⁰⁷⁶ <http://www.liberal.gr/arthro/94294/epikairoti/2016/i-skoteini-pleura-ton-social-media-gia-ti-dimokratia.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 24 Ιουλίου 2019).

¹⁰⁷⁷ <https://www.dezeen.com/2018/08/01/le-corbusiers-villa-savoye-sunk-danish-fjordasmund-havsteen-mikkelsen-installation/>

¹⁰⁷⁸ Βλ. σχετικό άρθρο Ζιζής Παπαχαρίση ό.π.

¹⁰⁷⁹ Πηγή: Εισήγηση της Ρόης Παναγιωτοπούλου με τίτλο «*Η Ψηφιακή Πρόσκληση: ΜΜΕ και Δημοκρατία*», στις εργασίες Διεθνούς Συνεδρίου με τίτλο «*Η Ψηφιακή Πρόσκληση: ΜΜΕ και Δημοκρατία*» που διεξήχθη στην Αθήνα, τον Μάιο του 2001, σσ. 407-424.

Η πρόσβαση (αλλά και παρέμβαση), δηλαδή σε έναν εικονικό δημόσιο χώρο με τη συμμετοχή του ψηφιακού πολίτη να λαμβάνει χώρα, επαναλαμβάνουμε, από έναν ιδιωτικό χώρο. Ο δε βαθμός συμμετοχής και η δυνατότητα να παρέμβει στον δημόσιο χώρο, εξαρτάται από τον τρόπο λειτουργίας του «πολιτικού συστήματος, χωρίς την υποστήριξη του οποίου, ο ψηφιακός πολίτης δεν υφίσταται ως σημαντική πολιτική οντότητα».¹⁰⁸⁰ Αναμφισβήτητα όμως το διαδίκτυο δημιουργεί «έναν νέο χώρο πολιτικής συμμετοχής διευρύνοντας περαιτέρω τα παραδοσιακά σύνορα» του δημόσιου χώρου.¹⁰⁸¹ Το διαδίκτυο βέβαια αποτελεί και αυτό μια «μεσοποίηση» της κοινωνικής ζωής, μια δημόσια σφαίρα όπου οι άνθρωποι συνδιαλέγονται πολιτικά, κοινωνικοποιούνται, ψυχαγωγούνται, επιχειρούν, σε μια συστάδα κοινωνικών χώρων με κοινοτικά πολλές φορές χαρακτηριστικά μεταβάλλοντας «τα όρια, τους όρους αλλά και το ίδιο το περιεχόμενο και νόημα της δημόσιας σφαίρας και της κοινωνίας πολιτών.»¹⁰⁸² Οι «έννοιες Δημόσια Σφαίρα και Κοινωνία Πολιτών δεν παραπέμπουν σε μια πραγματικότητα अपαράλλαχτη και σταθερή μέσα στον ιστορικό χρόνο, αλλά σε μια πραγματικότητα δυναμική που υπόκειται στους νόμους της κοινωνικής αλλαγής και της προσαρμογής στις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες», συμπληρώνει η Παναγιωτοπούλου.¹⁰⁸³ Το διαδίκτυο αλλάζει «το εύρος, (την) ένταση αλλά και {...} (τις) δομικές {...} (παραμέτρους)ι εντός των οποίων υπάρχουν η δημόσια σφαίρα και η κοινωνία πολιτών.»¹⁰⁸⁴ Ο χώρος και ο χρόνος σχετικοποιούνται, οι σχέσεις είναι οριζόντιες, ενώ οι δικτυακές κοινότητες αυτό-οργανώνονται –«στη βάση «κοινών ενδιαφερόντων», «ιδεών», «συνεργασίας» ή «συναισθημάτων» και όχι στη βάση πρωτογενών σχέσεων συγγένειας, ιστορίας και γειτνίασης»¹⁰⁸⁵- «σε όλα τα επίπεδα (διατομικό, τοπικό, εθνικό, διεθνικό και παγκόσμιο) και μάλιστα με μια άνευ

¹⁰⁸⁰ Βλ. σχετικό άρθρο Ζιζής Παπαχαρίση ό.π.

¹⁰⁸¹ Πηγή: Εκδήλωση με θέμα «Ανοιχτή συζήτηση: Η πολιτική ισχύς των μέσων κοινωνικής δικτύωσης: ενισχύεται η δημοκρατία από τα ψηφιακά μέσα; 10/11/2011», που διοργανώθηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ), στο Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://www.eliamep.gr/event/%ce%b4%ce%b7%ce%bc%cf%8c%cf%83%ce%b9%ce%b1-%cf%83%cf%85%ce%b6%ce%ae%cf%84%ce%b7%cf%83%ce%b7-%ce%bc%ce%b5-%ce%b8%ce%ad%ce%bc%ce%b1-%ce%b7-%cf%80%ce%bf%ce%bb%ce%b9%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b9%cf%83/> (μπορείτε να αναπαράγεται την εκδήλωση ακολουθώντας τον εξής σύνδεσμο: <https://www.blod.gr/lectures/i-politiki-ishys-ton-meson-koinonikis-diktyosis-enishyetai-i-dimokratia-apo-ta-psifiaka-mesa/>). Και οι δύο σύνδεσμοι προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 18/10/2019.

¹⁰⁸² Παναγιωτοπούλου, 2003, ό.π., σσ. 407-424.

¹⁰⁸³ Στο ίδιο.

¹⁰⁸⁴ Στο ίδιο.

¹⁰⁸⁵ Wellman, B. (1999). *Networks in the Global Village: Life in contemporary communities* και «Changing Connectivity: a future history of Y2.O3K" (2000), στο Sociological Research Online, τεύχ. 4, σ.4. Στο Παναγιωτοπούλου, 2003, ό.π.

προηγούμενου ταυτοχρονία, διαδραστικότητα, ταχύτητα και ευκολία.»¹⁰⁸⁶ Το διαδίκτυο παρέχει εκείνα τα «εργαλεία» για την κατανόηση και τη διαχείριση τόσο του πολιτικού όσο και του κοινωνικού σε ένα τεχνητό –μη φυσικό– ρευστό, μετα-παραδοσιακό, πλουραλιστικό περιβάλλον, με μια ά-κεντρη μεταμοντέρνα δημόσια σφαίρα, επί το πλείστον ιδιωτική παρά δημόσια.¹⁰⁸⁷

Ο Sydney Tarrow (2011), αναφέρει, πως «η πιο δραματική αλλαγή στις οργανωτικές δομές των κοινωνικών κινήματων τις τελευταίες δεκαετίες είναι η επίδραση του διαδικτύου και, γενικότερα, της ηλεκτρονικής επικοινωνίας»¹⁰⁸⁸ και προσθέτει, πως «(το διαδίκτυο) έχει καταστεί από τα βασικά εργαλεία των οργανωτών των κινήματων»,¹⁰⁸⁹ ικανοποιώντας και τις δύο πλευρές, «τους ακτιβιστές και τους δημοσιογράφους». Η αρωγή του διαδικτύου και γενικά των τεχνολογιών στα κοινωνικά κινήματα δεν ανήκει στην απλή κατηγορία της «μετάδοσης μηνύματος» («message transmission»)¹⁰⁹⁰ Ο ίδιος συμπληρώνει, πως «τα ψηφιακά μέσα έχουν καταστεί μερικώς υποκατάστατα των παραδοσιακών μορφών της οργάνωσης των κοινωνικών κινήματων»,¹⁰⁹¹ υποστηρίζοντας πως οι συλλογικές δράσεις που βασίζονται στο διαδίκτυο «δεν έχουν ουσιαστικά μόνιμες οργανώσεις και εξαρτώνται από τα «εικονικά δίκτυα», τα οποία προσφέρουν πλήρη αυτονομία στη βάση, αλλά δεν διαθέτουν μηχανισμό που θα εξασφαλίζει τη συνέχεια ή την επιβίωσή τους».¹⁰⁹² Τα ηλεκτρονικά δίκτυα «θεσμοθετούν οργανωτικές δομές {...} ενώνοντας διαφορετικές και συχνά ευρέως

¹⁰⁸⁶ Στο Παναγιωτοπούλου, 2003, ό.π.

¹⁰⁸⁷ Για το ρόλο που διαδραματίζει το διαδίκτυο και δη τα κοινωνικά δίκτυα Ο Ευστράτιος Παπάνης, Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, αναφέρει στον ιστότοπο: <http://my.aegean.gr> (διαδικτυακή κοινότητα, πύλη και περιοδικό των φοιτητών του Πανεπιστημίου Αιγαίου): «Η ψηφιακή ενημερότητα εξελίσσεται σε απαραίτητη προϋπόθεση για μια ενεργή συμμετοχική δράση, οι διαδικτυακές σχέσεις και ο σχηματισμός συμβολικών ομάδων στον παγκόσμιο ιστό, {...} μπορούν αστραπιαία να διαχέουν την ιδεολογία τους σε παγκοσμιοποιημένο επίπεδο, με ελάχιστο κόστος και γεωμετρικό ρυθμό διάδοσης.».

Πηγή: <http://my.aegean.gr/web/article3056.html>). Η Βιβή Παπαχαρίση επικεφαλής του τμήματος επικοινωνίας του University of Illinois, υποστηρίζει πως: «Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν όποιες πηγές έχουν στη διάθεσή τους για να δημοσιοποιήσουν τις σκέψεις τους και οι συγκεκριμένες τεχνολογίες τους προσκαλούν να αφηγηθούν τη δική τους ιστορία. {...} Οι τεχνολογίες μας δικτυώνουν, αλλά οι προσωπικές μας ιστορίες είναι αυτές που μας ενώνουν. Ή μας διαχωρίζουν.» (Η Βιβή Παπαχαρίση, είχε πραγματοποιήσει έρευνα για το ρόλο που διαδραμάτισε η πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης «Twitter» στην Αίγυπτο, την περίοδο της «Αραβικής Άνοιξης», αλλά και το ρόλο των Social Media στο κίνημα «Occupy». Διαβάζουμε στην έντυπη έκδοση της εφημερίδας «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», στις 30 Μαΐου 2015, στο άρθρο με τον τίτλο: «Πολιτικοί, social media και επικοινωνία». Ηλεκτρονική Πηγή: <https://www.kathimerini.gr/769549/article/proswpa/synteyzeis/politiko-social-media-kai-epikoivwnia>). Όλες οι ανωτέρω ηλεκτρονικές διευθύνσεις προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 24/07/2019).

¹⁰⁸⁸ Tarrow, 2011, ό.π., σ. 137.

¹⁰⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 137.

¹⁰⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 137.

¹⁰⁹¹ Στο ίδιο, σ. 137.

¹⁰⁹² Στο ίδιο, σ. 139.

διασκορπισμένους ακτιβιστές».¹⁰⁹³ Ο Bennet υποστηρίζει, πως «τα ψηφιακά μέσα αλλάζουν τη φύση του ακτιβισμού»,¹⁰⁹⁴ αν προσθέσουμε και τις δυνατότητες που προσφέρουν στη διάχυση της διαμαρτυρίας σε διεθνές επίπεδο,¹⁰⁹⁵ μειώνοντας τη σημασία των:

*«τοπικών και εθνικών οργανώσεων, ως βάσεις για ακτιβισμό; αυξάνοντας τα πλεονεκτήματα των κινημάτων εκείνων που έχουν λίγους πόρους; κάνοντας ευκολότερη τη σύνδεση συγκεκριμένων στόχων σε απομακρυσμένες περιοχές σε καμπάνιες εν εξελίξει και συνδυάζοντας την πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση με εικονικές παραστάσεις».*¹⁰⁹⁶

Για το ρόλο που διαδραματίζει η ηλεκτρονική επικοινωνία στις συλλογικές δράσεις, οφείλουμε να παραθέσουμε και τον σκεπτικισμό που επικρατεί και που έχει ως αρχική αναφορά το γεγονός ότι οι οργανωτικές δομές των συλλογικών δράσεων προσαρμόζουν τα νέα μέσα σε «μια δραστηριότητα που ήδη ασκούν», με ορισμένες από τις προσαρμογές να αποτυχαίνουν και άλλες να αναβαθμίζουν τις οργανώσεις δημιουργώντας ένα νέο πρότυπο για άλλες κινηματικές οργανώσεις.¹⁰⁹⁷ Επίσης, και πιο βασικό ίσως, αποτελεί το γεγονός πως δεν είναι γνωστή η επίδραση τελικά του διαδικτύου στην πολιτική επικοινωνία γενικότερα και στα κοινωνικά κινήματα ειδικότερα, αναφορικά με τους συσχετισμούς δύναμης, με τους θεωρητικούς αναστοχασμούς να απαρτίζονται από εικασίες, ευσεβείς πόθους και διάφορους ισχυρισμούς, την ίδια στιγμή που τα εμπειρικά στοιχεία είναι ελάχιστα και δεν επαρκούν ώστε να σταχυολογηθεί μια συγκεκριμένη άποψη, απάντηση στο ρόλο που διαδραματίζει το διαδίκτυο στη σχέση του ειδικά με τα κοινωνικά κινήματα.¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹³ Bennett, W. Lance, Terri E. Givens, and Lars Willnat, (2004). “Crossing Political Divides: Internet Use and Political Identifications in Transnational Anti-War and Social Justice Activists in Eight Nations.” Uppsala, Sweden: European Consortium for Political Research. Στο Tarrow, 2011, ό.π., σ. 137.

¹⁰⁹⁴ Tarrow, 2011, ό.π., σ. 137.

¹⁰⁹⁵ Χρησιμοποιούμε τον συμβολισμό (;), όπως στο πρωτότυπο, αντί της άνω τελείας.

¹⁰⁹⁶ Bennett, W. Lance. 2003. “Communicating Global Activism: Some Strengths and Vulnerabilities of Networked Politics.” pp. 123–146 in *Cyberprotest: New Media, Citizens and Social Movements*, edited by W. Donk, P. Nixon, and D. Rucht. London: Routledge. Στο Tarrow, 2011, σ. 137.

¹⁰⁹⁷ Tilly, 2007, ό.π., σσ. 201-2, 228.

¹⁰⁹⁸ Ο Dieter Rucht έχει δημιουργήσει (θεωρητικά) τις «δώδεκα εντολές» του διαδικτύου σύμφωνα με τις οποίες: 1. Το γεγονός π.χ. σήμερα ότι πλέον οι περισσότερες πολιτικές ομάδες έχουν δημιουργήσει τους δικούς τους ιστότοπους δεν σημαίνει αυτόματα και την αντικατάσταση των συμβατικών μέσων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την εμφάνιση της τηλεόρασης τη δεκαετία του '60 όπου και δεν περιθωριοποίησε το ραδιόφωνο ή τις εφημερίδες. Το διαδίκτυο λειτουργεί περισσότερο συμπληρωματικά, παρά ως «αντικαταστάτης» των συμβατικών μέσων. 2. Υπάρχουν εκστρατείες που όντως η κινητοποίηση δεν θα ήταν εφικτή δίχως τη χρήση του διαδικτύου. Ωστόσο, οφείλουμε να διακρίνουμε εκείνες τις δραστηριότητες που θα δε λάμβαναν χώρα δίχως της χρήση του διαδικτύου και εκείνες όπου «απλά διευκολύνονται». 3. Διάφορες έρευνες αποδεικνύουν ότι μόνο ένα μικρό ποσοστό των δικτυακών τόπων έχουν πολιτικό περιεχόμενο (σχετικές έρευνες στη Γερμανία κάνουν αναφορά σε ένα ποσοστό που «αγγίζει» το 0,5%), με τις πιο συχνές χρήσεις να είναι για ψυχαγωγικούς ή

Εστιάζοντας στον τεχνολογικό ντερτεμινισμό που αναφέρθηκε προηγουμένως, οφείλουμε να παραθέσουμε και την «άλλη πλευρά». Το γεγονός δηλαδή του αποκλεισμού μεγάλου μέρους του πληθυσμού που δεν έχουν πρόσβαση σ' αυτές τις τεχνολογίες, τους κινδύνους που ελλοχεύουν από τον ακτιβισμό εξ αποστάσεως, την υπονόμηση των δικτύων εμπιστοσύνης που οικοδομούνται ως επί το πλείστον δια ζώσης και άλλους παράγοντες που καθιστούν τον εν λόγω προβληματισμό «ανοικτό» για το παρόν και το μέλλον των συλλογικών δράσεων, παρά τις «ευοίωνες» προβλέψεις που συνοδεύουν την αλματώδη ανάπτυξη της τεχνολογίας. Προς επίρρωση της ανωτέρω επιχειρηματολογίας, που αφορά στο διαδίκτυο, ο Tilly υποστηρίζει, ότι στο συγκεκριμένο χώρο υπάρχει μια άνιση πρόσβαση (το 6% του παγκόσμιου πληθυσμού σε μια σχετική έρευνα που πραγματοποίησε το 2000 η γαλλική εφημερίδα Le Monde, με τα αντίστοιχα ποσοστά για την Ελλάδα να είναι 46%, με το μέσο όρο διεύθυνσης στα ευρωπαϊκά «νοικοκυριά» να είναι 69%),¹⁰⁹⁹ πρεσβεύοντας την αντίθεσή του σε

οικονομικούς σκοπούς. 4. Ένας άλλος ισχυρισμός θέλει το χαμηλό κόστος του διαδικτύου να δίνει τη δυνατότητα σε δρώντες με περιορισμένη πρόσβαση σε πόρους να χρησιμοποιούν το μέσο. Η αλήθεια είναι ότι τα περισσότερα «hits» λαμβάνουν οι ήδη πασίγνωστοι συλλογικοί δρώντες. 5. Ένα άλλο πρόβλημα του διαδικτύου, είναι το θέμα της ποιότητας. Τα συμβατικά μέσα μπορεί πολλές φορές να προβάλλουν τις απόψεις της καθεστηκυίας τάξης, αλλά από την άλλη άρθρα, δημοσιεύσεις, εκπομπές κ.λπ. παράγονται από επαγγελματίες δημοσιογράφους που συνήθως ακολουθούν διάφορους κανόνες. Αντίθετα, στο διαδίκτυο επικρατεί μια αναξιοπιστία της πηγής της είδησης. Ένα άλλο πρόβλημα είναι η βραχεία χρονική περίοδος που διατηρείται μια δημοσίευση στο διαδίκτυο, την ίδια στιγμή που στα συμβατικά μέσα, οι διάφορες δημοσιεύσεις είναι εύκολα προσβάσιμες επειδή αρχειοθετούνται, με αποτέλεσμα να μπορεί να αναζητήσει κάποιος μια πληροφορία αφού έχει παρέλθει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. 6. Η διαδραστικότητα του διαδικτύου αμφισβητείται, με έρευνες να αποδεικνύουν ότι π.χ. στα διάφορα fora, chat rooms, blogs κ.λπ., συμμετέχει ένας πολύ περιορισμένος αριθμός ανθρώπων. 7. Ένας έμπειρος χρήστης μπορεί να αναζητήσει και να βρει πληθώρα πληροφοριών στο δίκτυο, την ίδια στιγμή που πολλοί χρήστες που δεν έχουν μεγάλη εξοικείωση με το μέσο αποθαρρύνονται από το μεγάλο χρονικό διάστημα που απαιτείται για να αναζητηθεί μια πληροφορία. 8. Για τη συλλογική κινητοποίηση απαιτείται μια επαφή πρώτου τύπου (αμοιβαία εμπιστοσύνη, αλληλεγγύη, απόκτηση συλλογικής ταυτότητας, εμπειρίες κ.α.) που έρχεται σε αντίθεση με την απρόσωπη επικοινωνία του διαδικτύου. 9. Ένα άλλο πρόβλημα αποτελεί το λεγόμενο «ψηφιακό χάσμα», η μειωμένη δηλαδή εκπροσώπηση μιας μεγάλης μερίδας πληθυσμού, καθώς μια κοινωνική ομάδα απέχει ή υποεκπροσωπείται (ηλικιωμένοι, φτωχοί, άνεργοι κ.λπ.). 10. Έχει αποδειχθεί ότι στα κοινωνικά κινήματα, οι ενεργοί δρώντες είναι συνήθως άτομα μορφωμένα και πολιτικά ενημερωμένοι. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα, κατά πόσο πληροφορείται με επάρκεια ένα ήδη καλά ενημερωμένο κοινό, την ίδια στιγμή που τα συμβατικά μέσα φαίνεται να διαδραματίζουν ένα πιο σημαντικό ρόλο σε αυτόν τον τομέα. 11. Δε μπορούμε να γνωρίζουμε κατά πόσο είναι αποτελεσματικές διάφορες διαδικτυακές δράσεις όπως είναι π.χ. ο χακτιβισμός, η κυβερνοδιαμαρτυρία κ.λπ., μια και μεγάλες εταιρίες που διατηρούν δικτυακούς τόπους, έχουν την τεχνογνωσία και τα μέσα να προστατευτούν. Εκείνο που συνήθως «κερδίζεται» από μια τέτοια ενέργεια, είναι η δημοσίευση του συμβάντος από τα συμβατικά μέσα και όχι η ίδια καθαυτή πράξη μέσω διαδικτύου. 12. Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι τα πλεονεκτήματα που «εισπράττει» μια κοινωνική ομάδα που δραστηριοποιείται σε συλλογικό επίπεδο είναι περισσότερα από τα οποιαδήποτε μειονεκτήματα, πρέπει πάντα να έχουμε υπόψη, ότι τα ίδια πλεονεκτήματα μπορεί να «εκμεταλλευτεί» και μια «αντίθετη δύναμη», όπως π.χ. είναι ακροδεξιές οργανώσεις, θρησκευτικοί φονταμελιστές, αλλά και δυνάμεις της εξουσίας και της ελίτ (κυβερνήσεις, μεγάλες επιχειρήσεις κ.λπ.). Αποτελέσματα της έρευνας δημοσιεύονται στο Κούση, 2008, ό.π., σσ. 161, 162, 163, 168-169.

¹⁰⁹⁹ Στις ηλικίες 16-24, το ποσοστό «αγγίζει» το 86%, στις αντίστοιχες ηλικίες 35-44, μόλις το 35%. Γιοβανόπουλος, Μητρόπουλος, 2011, ό.π., σ. 236.

τεχνοκρατικούς ντετερμινισμούς, θεωρώντας πως τα νέα μέσα επικοινωνίας δεν επηρέασαν το χαρακτήρα των κοινωνικών κινημάτων, με τα χαρακτηριστικά τους να είναι απόρροια κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών. Επίσης, τα νέα μέσα –σύμφωνα με τον ίδιο– δεν αναμόρφωσαν τα κινήματα, αλλά ουσιαστικά συνιστούν «συνδετικούς κρίκους» ανάμεσα σε «πομπούς» και «δέκτες» που χρησιμοποιούσαν τα συγκεκριμένα μέσα (η τηλεόραση, το ραδιόφωνο και άλλα συμβατικά μέσα, επιτρέπουν ελάχιστη «συμμετοχή», αντίθετα το διαδίκτυο επιτρέπει μεγαλύτερη «συμμετρία»¹¹⁰⁰). Στα ανωτέρω, προσθέτουμε και τις «τεχνολογικές χρήσεις με στόχο την τυποποίηση, τον έλεγχο ή την καταπίεση»,¹¹⁰¹ όπου η «ενδεχομενικότητα του μονοπωλίου και του ελέγχου της ενημέρωσης και της επικοινωνίας, αναδεικνύει τη νέα τεχνολογία ως το επικίνδυνο ενισχυτικό της τυραννίας».¹¹⁰² Ο προβληματισμός όπως είναι ευνόητο δεν αφορά ουσιαστικά στο μέσο αλλά το «λειτουργικό», δηλαδή το πολιτικό σύστημα (βλ. δημοκρατία ή τυραννία) και τον ρόλο που διαδραματίζει ο «πεφωτισμένος πολίτης»¹¹⁰³ στη διαμόρφωσή του μέσα από τη δημόσια παρέμβασή του με τη λύση που προτείνεται να είναι η «προσεκτική και συνετή κρίση των πολιτών που συμμετέχουν διαβουλευόμενοι μέσα σε κοινότητα αυτοδιαχειριζόμενες»¹¹⁰⁴ και καλούνται επίσης να κατανοήσουν όχι μόνο την τεχνολογία, αλλά και την ίδια τη δημοκρατία, προτείνοντας την πρωτοκαθεδρία της «πολιτικής» έναντι της «τεχνικής».¹¹⁰⁵

Αναφορικά με την άνιση πρόσβαση των πολιτών στο διαδίκτυο, ο Νίκος Λέανδρος τονίζει ότι αποτελεί «μια νέα μορφή κοινωνικού αποκλεισμού»,¹¹⁰⁶ καθώς οι «ψηφιακές ανισότητες»,¹¹⁰⁷ η «άνιση δηλαδή κατανομή των πληροφοριακών πόρων και των μέσων παραγωγής και διάδοσης της πληροφορίας»,¹¹⁰⁸ προστίθενται στην «άνιση κατανομή του υλικού πλούτου».¹¹⁰⁹ Δημιουργείται με λίγα λόγια ένα «ψηφιακό χάσμα», μια διάκριση «ανάμεσα σε προνομιούχους που έχουν πρόσβαση στις τράπεζες πληροφοριών {...} για να βελτιώσουν τις επαγγελματικές και κοινωνικές τους προοπτικές

¹¹⁰⁰ Στις ηλικίες 16-24, το ποσοστό «αγγίζει» το 86%, στις αντίστοιχες ηλικίες 35-44, μόλις το 35%. Γιοβανόπουλος, Μητρόπουλος, 2011, στο ίδιο., σ. 236.

¹¹⁰¹ Gerstle, 2014, ό.π., σ. 301.

¹¹⁰² Στο ίδιο, σ. 301.

¹¹⁰³ Στο ίδιο, σ., σ. 301.

¹¹⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 301.

¹¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 301.

¹¹⁰⁶ Λέανδρος, 2005, ό.π., σ. 178.

¹¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 176.

¹¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 178.

¹¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 178.

{...} και σε “πληροφοριακά φτωχούς” που έχουν περιορισμένη πρόσβαση¹¹¹⁰ στην τεχνολογία. Ο ίδιος σημειώνει πως:

«(η) σταδιακή παρακμή του μοντέλου της μαζικής επικοινωνίας και η διαδικασία της αποδιαμεσολάβησης στην παραγωγή του μηνύματος ενισχύουν την ατομικότητα αλλά ταυτόχρονα σηματοδοτούν την υποβάθμιση της συλλογικής εμπειρίας και κατά συνέπεια εμπεριέχουν τον κίνδυνο αποσύνθεσης των μέχρι πρόσφατα ισχυρών ενοποιητικών στοιχείων του κοινωνικού ιστού».¹¹¹¹

Για το ίδιο θέμα, τη ψηφιακή ανισότητα, «συμβουλευόμαστε» έρευνα του «Internet World Stats»,¹¹¹² σύμφωνα με την οποία, η μεγαλύτερη πρόσβαση στο διαδίκτυο για το 2019¹¹¹³ παρατηρείται στις ηπείρους της Ευρώπης και της Β. Αμερικής, ένας αριθμός που «αγγίζει» το 87,7% και το 89,4% αντίστοιχα, την ίδια στιγμή που ο πληθυσμός τους παγκόσμια είναι 10,7% για την Ευρώπη και 4,7% για τη Β. Αμερική.¹¹¹⁴ Σε Ηπείρους δηλαδή οικονομικά αναπτυγμένες και αντίστοιχου «πληροφοριακού πλούτου»,¹¹¹⁵ συνεπώς και «ποσοστού πρόσβασης στο διαδίκτυο».¹¹¹⁶ Για τη «σκοτεινή πλευρά του διαδικτύου» ο «Εβγένι Μοροζόφ»¹¹¹⁷ {...} συγγραφέας του βιβλίου «The Net Delusion: The dark side of Internet Freedom»,¹¹¹⁸ αναφέρει, πως, (το ίντερνετ) έχει το διττό ρόλο του μέσου «απελευθέρωσης», αλλά και «καταστολής», τονίζοντας πως «αυτό που δημιούργησε τις συνθήκες για επανάσταση ήταν μάλλον η ανεργία και η οικονομική κρίση»,¹¹¹⁹ σε συνέντευξη που παραχώρησε στη «Liberation». Ο Morozon τονίζει, πως μπορεί το διαδίκτυο να βοήθησε ειδικά τους νέους ανθρώπους να κοινωνήσουν τις θέσεις τους και να λειτουργήσει ως οργανωτικός πόρος των κινητοποιήσεων τους, αλλά λειτούργησε επίσης και ως «εργαλείο» του συστήματος, καθώς χρησιμοποιήθηκε από τις κυβερνήσεις όπως π.χ. φωτογραφίες διαδηλωτών που αναρτήθηκαν στο διαδίκτυο ή την κινητοποίηση διαδικτυακών πηγών που θα

¹¹¹⁰ Λέανδρος, 2005, ό.π., σ. 178.

¹¹¹¹ Στο ίδιο, σσ. 59-60.

¹¹¹² <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 14 Σεπτεμβρίου 2019).

¹¹¹³ Η χρονική περίοδος της έρευνας εκτείνεται από τον Ιούνιο έως τον Σεπτέμβριο του 2019. Πηγή: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 14 Σεπτεμβρίου 2019).

¹¹¹⁴ Στο ίδιο. <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 14 Σεπτεμβρίου 2019).

¹¹¹⁵ Λέανδρος, 2005, ό.π., σ. 180.

¹¹¹⁶ Στο ίδιο, σ. 180.

¹¹¹⁷ [Evgeny Morozov].

¹¹¹⁸ Άρθρο της Βίκυς Τσιώρου, με τον τίτλο «Η σκοτεινή πλευρά της ελευθερίας στο Ίντερνετ», που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Η ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ», στις 30/04/2011. Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=263516> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 22/07/2019).

¹¹¹⁹ Στο ίδιο.

υποστηρίζουν τις θέσεις της κυβέρνησης.¹¹²⁰ Επίσης, οι αυταρχικές κυβερνήσεις βρίσκουν τελικά τον τρόπο να ελέγξουν ή ακόμη και να τερματίσουν τη λειτουργία του δικτύου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται στην ίδια την κινητοποίηση, στον βαθμό που εξαρτάται πολύ ή λίγο από αυτό.¹¹²¹ Τέλος, στον προβληματισμό μας για τον αρνητικό ρόλο που διαδραματίζει (ή δυνητικά μπορεί να διαδραματίσει) το διαδίκτυο στον ίδιο τον θεσμό της δημοκρατίας, ενδεικτικά θα αναφέρουμε τα αρνητικά εμπειρικά

¹¹²⁰ Τα συγκεκριμένα περιστατικά έγιναν, το μεν πρώτο στο Ιράν, το 2009, μετά τις κινητοποιήσεις, όταν η κυβέρνηση ανάρτησε φωτογραφίες ακτιβιστών στην πλατφόρμα «φιλοξενίας» φωτογραφιών «Flickr», ώστε να ταυτοποιηθούν τα πρόσωπά τους και το δε δεύτερο, στην Κίνα, όπου η κυβέρνηση χρησιμοποίησε φιλοκυβερνητικά blogs πως διαδικτυακοί ακτιβιστές που παρακινούν σε κινητοποιήσεις έχουν χρηματοδοτηθεί από ξένες δυνάμεις. Αναφορά επίσης στην ίδια χώρα (Κίνα), όπου αντικυβερνητικές διαδηλώσεις με τη μαζική συμμετοχή περίπου 1,7 εκατ. διαδηλωτών σύμφωνα με τις πληροφορίες, που διαδραματίστηκαν το καλοκαίρι του '19 στην Κίνα και συγκεκριμένα στην πόλη Χονγκ Κονγκ και την προσπάθεια της Κινεζικής Κυβέρνησης (και πάλι σύμφωνα με τα ρεπορτάζ των δυτικών μέσων ενημέρωσης), να προσπαθεί να καταστείλει διαδικτυακά τις διαδηλώσεις με τη χρήση χιλιάδων ψεύτικων προφίλ σε δημοφιλείς τόπους κοινωνικής δικτύωσης, παρόλο που το Facebook είναι απαγορευμένο στην Κίνα. Πρόσφατα μάλιστα, το «Twitter», διέγραψε περίπου 1000 «ψεύτικα» φιλοκυβερνητικά προφίλ, το Facebook λίγα «προφίλ», ενώ η «Google» διέγραψε περίπου 200 κανάλια από το «YouTube». Ηλεκτρονικές διευθύνσεις: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=263516>, <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/187988/twitter-kai-to-facebook-diegrapsan-logariasmoys-poy-dysfimizan-toys-diadilotes-sto-xongk-kongk>, <https://www.sofokleousin.gr/i-google-katevase-pano-apo-200-kanalia-youtube> και <https://www.naftemporiki.gr/story/1508777/to-youtube-katebase-logariasmous-gia-epixeiriseis-epirrois-sxetika-me-to-xongk-kongk>. (προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 22/07/2019 και 23/08/2019 αντίστοιχα).

¹¹²¹ Ο Μοροζον δηλώνει πως: «{...} αρνούμαι να πιστέψω, {...} πως αρκεί να συνδεθούν στο Διαδίκτυο οι Ρώσοι, οι Κινέζοι ή οι Ιρανοί για να συνειδητοποιήσουν τις καταχρήσεις και τη διαφθορά των κυβερνήσεών τους. Όχι μόνο κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, αλλά αντίθετα συχνά το Διαδίκτυο μπορεί να συμβάλει στην αποπολιτικοποίηση των μαζών». Διαβάζουμε σε άρθρο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα "Η Ελευθεροτυπία", με τίτλο "Η σκοτεινή πλευρά της ελευθερίας στο Ιντερνετ", με επιμέλεια της Βίκης Τσιώρου, την Τετάρτη 30 Μαρτίου 2011.

(Ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=263516>). Στο ίδιο «ύφος» η Φωτεινή Τσαλικογλου καθηγήτρια Ψυχολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, σε συνέντευξη που παραχώρησε στο Αθηναϊκό Πρακτορείο Ειδήσεων (ΑΠΕ-ΜΠΕ), υποστηρίζει: «*Τα social media είναι ένα γνήσιο παιδί της εποχής μας. Παιδί μίας εποχής, όπου η πολιτική μεταμορφώνεται σε απλή διαχείριση, τα οράματα σε ύποπτα εμπορεύματα και η συμμετοχή σε ένα είδος ξέπνοης, προκάτ δήθεν συμμετοχής. Τα κοινωνικά μέσα προσφέρουν ένα ισχυρό άλλοθι συλλογικότητας σε μία εποχή, όπου οι συλλογικότητες φθίνουν*» (Πηγή: Έντυπη έκδοση εφημερίδας «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ», την Κυριακή 12 Ιουνίου 2011, σε άρθρο με τίτλο «*Η "πλατεία Συντάγματος" του διαδικτύου*», στη σελίδα 6. Ηλεκτρονική ανάγνωση της εφημερίδας: <https://en.calameo.com/books/000804656c0fd21e3be52>). Στον ανωτέρω προβληματισμό παραθέτουμε και την άποψη της Παπαχαρίση: «{...} αρκετές από αυτές τις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης έχουν ήδη εμπορευματοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό. Αποκτούν αξία από τη συγκέντρωση χρημάτων μέσα από την εκμετάλλευση του περιεχομένου που δημιουργεί ο κόσμος σε καθημερινές κοινωνικές συζητήσεις και είναι οργανωμένες γύρω από την οικονομία της προσοχής. Έτσι, ο κόσμος έχει μάθει να βλέπει αυτά τα μέσα με κυνισμό, κρατώντας μία απόσταση.» (Συνέντευξη που παραχώρησε η Ζιζή Παπαχαρίση, στον Τάσο Οικονόμου. Η συνέντευξη δημοσιεύθηκε στην έντυπη έκδοση της εφημερίδας «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», στις 30 Μαΐου 2014, με τον τίτλο: «*Συνέντευξη που παραχώρησε η Ζιζή Παπαχαρίση, στον Τάσο Οικονόμου. Η συνέντευξη δημοσιεύθηκε στην έντυπη έκδοση της εφημερίδας "ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ", στις 30 Μαΐου 2014, με τον τίτλο: "Πολιτικοί, social media και επικοινωνία"*».

Ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://www.kathimerini.gr/769549/article/proswpa/synentey3eis/politikoi-social-media-kai-epikoinwnia>. Ηλεκτρονική διεύθυνση:

<https://www.kathimerini.gr/769549/article/proswpa/synentey3eis/politikoi-social-media-kai-epikoinwnia>). Όλες οι ανωτέρω ηλεκτρονικές διευθύνσεις προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 30 Ιουλίου 2019.

παραδείγματα που εμπλέκουν τα «μεγάλα δεδομένα» («Big Data»), μια συμβουλευτική εταιρεία πολιτικής και στρατηγικής επικοινωνίας («Cambridge Analytica»), τα κοινωνικά δίκτυα («Facebook») και δύο μεγάλες καμπάνιες (την καμπάνια για το «Brexit»: «Leave.EU», το 2016,¹¹²² το δημοψήφισμα δηλαδή για την παραμονή ή την έξοδο της Μεγάλης Βρετανίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση, και την αντίστοιχη για τις Αμερικάνικες Εκλογές του 2016: «America Great Again»¹¹²³). Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για το σκάνδαλο που αποκαλύφθηκε από τον «Guardian» και τους «New York Times» και που αφορά στη χρήση προσωπικών δεδομένων εκατομμυρίων χρηστών και των φίλων τους (αναφορά σε 50 εκατομμύρια πολίτες) που άντλησε η εν λόγω εταιρεία¹¹²⁴ από το «Facebook» με την άδεια του τελευταίου σύμφωνα με τη δημοσιογραφική έρευνα, ώστε μέσω ειδικής επεξεργασίας τους (ψυχογραφικές αναλύσεις, δημογραφικά στοιχεία, προτιμήσεις χρηστών, καταναλωτικές συνήθειες κ.α.), η εταιρεία¹¹²⁵ (και δη οι πολιτικοί που χρησιμοποιούσαν τις υπηρεσίες της) αποσκοπούσε στη χειραγώγηση της κοινής γνώμης και στις δύο περιπτώσεις που ενδεικτικά αναφέρθηκαν.¹¹²⁶ Πρόκειται σαφέστατα για δύο αρνητικά παραδείγματα που έτυχαν διερεύνησης από τη δικαιοσύνη¹¹²⁷ και που κυρίως, αποκάλυψαν τον

¹¹²² Πηγή: <https://www.theguardian.com/politics/2018/apr/14/leave-eu-arrron-banks-new-question-referendum-funded-brexite-cambridge-analytica> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 23 Αυγούστου 2019).

¹¹²³ Πηγές: <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/mar/26/cambridge-analytica-trump-campaign-us-election-laws> και <https://towardsdatascience.com/effect-of-cambridge-analytica-facebook-ads-on-the-2016-us-presidential-election-dac5462155d> (προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 23 Αυγούστου 2019).

¹¹²⁴ Η «Cambridge Analytica», είχε εμπλακεί σε 44 καμπάνιες των αμερικανικών εκλογών το 2014, στην καμπάνια του αμερικανού Γερουσιαστή για την προεδρία Ted Cruz, καθώς και σε πολλές επικοινωνιακές εκστρατείες ανά τον κόσμο.

¹¹²⁵ Σύμφωνα με δημοσιογραφικές πηγές η εταιρεία «κήρυξε πτώχευση» και αναμένεται να τερματίσει τη λειτουργία της. Πηγές: <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/may/02/cambridge-analytica-closure-questions-and-answers> & <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/128346/kleinei-i-cambridge-analytica-meta-to-skandalo-ypoklopis-dedomenon>. (Προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 23 Αυγούστου 2019).

¹¹²⁶ Πηγή: <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 23 Αυγούστου 2019).

¹¹²⁷ Δικαστική έρευνα για την εμπλοκή της Cambridge Analytica έχει ξεκινήσει στη Μ. Βρετανία, με δικαστικό ένταλμα να δίνει τη δυνατότητα στην Information Commissioner's Office (ICO) να ψάξει τα αρχεία της εταιρείας στην έδρα της στο Λονδίνο (στη οδό New Oxford, στο West End). Η έρευνα, σύμφωνα με το ρεπορτάζ, επικεντρώνεται στην διεξοδική μελέτη του τρόπου που έγινε η εξαγωγή των προσωπικών δεδομένων των χρηστών από το Facebook. Την ίδια στιγμή, ο Πρόεδρος και Διευθύνων Σύμβουλος του Facebook Mark Zuckerberg, κλήθηκε να καταθέσει στο Κογκρέσο σχετικά με την εμπλοκή της εταιρείας του στο σκάνδαλο που αφορούσε στις αμερικάνικες εκλογές, ενώ ο εισαγγελέας της Ουάσιγκτον άσκησε δίωξη στο Facebook για την ίδια υπόθεση. Στην έρευνα έχει εμπλακεί τόσο το Αμερικανικό Υπουργείο Δικαιοσύνης όσο και το FBI. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τώρα ζήτησε από το Facebook «να συμμορφωθεί» με την κείμενη νομοθεσία που ισχύει εντός της Ε.Ε. Για τον ίδιο λόγο, ζητήθηκε από τον Mark Zuckerberg να παραστεί στο ευρωκοινοβούλιο σε μια συνάντηση που αποσκοπεί στο να δοθούν οι απαραίτητες εξηγήσεις στους Προέδρους του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου. Για το ίδιο θέμα, η «Ιταλική Επιτροπή Ανταγωνισμού επέβαλε πρόστιμο 10 εκατομμυρίων ευρώ στο Facebook, κατηγορώντας το ότι πούλησε τα δεδομένα των χρηστών του χωρίς να τους ενημερώσει σωστά.», ενώ ο «ιταλικός φορέας που εγγυάται την προστασία των προσωπικών δεδομένων

«σκοτεινό» δρόμο¹¹²⁸ που μπορεί να λάβει η χρήση του διαδικτύου και δη των προσωπικών μας δεδομένων.¹¹²⁹

Συμπερασματικά, είναι γεγονός, πως οι δρώντες, εκμεταλλεύτηκαν τις δυνατότητες του διαδικτύου, ώστε να οργανωθούν, να κοινωνήσουν τις θέσεις τους, να διαδράσουν με άλλους δρώντες, αλλά και να διαμαρτυρηθούν. Με τον ίδιο σχεδόν τρόπο φαίνεται να οργανώθηκαν οι κεντρικές συγκεντρώσεις στα κινήματα της Βορείου Αφρικής, π.χ. στην πλατεία «Tahrir» της Αιγύπτου (ένα μικρό χρονικό διάστημα νωρίτερα από την πρώτη συγκέντρωση των «Αγανακτισμένων» το Μάιο του '11), της «Puerta De Sol» της Μαδρίτης στην Ισπανία, αλλά και των αντίστοιχων κινητοποιήσεων στη Βόρεια Αμερική (Occupy Movement),¹¹³⁰ κ.λπ., μια παγκοσμιοποιημένη δηλαδή καταγγελία του «συστήματος» σύμφωνα με τους δρώντες (εν γένει, μια και υπάρχουν πολλές «διακλαδώσεις» των ανωτέρω διαμαρτυριών που αγγίζουν πολλαπλά θέματα, από το αντικαπιταλιστικό μέτωπο, έως εθνικοαπελευθερωτικά θέματα, ζητήματα πολιτεύματος κ.λπ.). Η μαζική επικοινωνία λοιπόν, επαναστατικοποιείται στο διαδίκτυο, μια και αποτελεί μια μορφή επικοινωνίας που βρίσκεται περισσότερο κοντά στις ταγές των μελών των κοινωνικών κινημάτων, με τα παραδείγματα κοινωνικών κινητοποιήσεων που έλαβαν χώρα με την αρωγή του να είναι άφθονα. Οι ακτιβιστές των κοινωνικών κινημάτων φαίνεται να έχουν ενσωματώσει τις νέες τεχνολογίες στην προσπάθειά τους για οργάνωση και διεκδίκηση

επέβαλε σήμερα πρόστιμο ύψους ενός εκατομμυρίου ευρώ στο Facebook για την εμπλοκή του στο σκάνδαλο με τη Cambridge Analytica».

Πηγές: <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/124528/stis-11-apriliou-katathetei-sto-kogkreso-o-mark-zakermpergk>, <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/158949/skandalo-cambridge-analytica-hoyasigkton-prosfeygei-sti-dikaiosyni-kata-toy-facebook>, <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/152196/pliri-elegxo-sto-facebook-zita-to-eyrokoinovoylio>, <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/130342/enopion-toy-eyrokoinovoyliou-o-zakermpergk-synantisi-kai-me-makron>, <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/23/judge-grants-search-warrant-for-cambridge-analyticas-offices>, <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/182469/italia-prostituto-ypsoys-1-ekat-eyro-sto-facebook-stin-ypothesi-tis-cambridge-analytica> (προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 23 Αυγούστου 2019).

¹¹²⁸ Στον εν λόγω προβληματισμό, προσθέτουμε και την αποκάλυψη της εφημερίδας «Guardian», σύμφωνα με την οποία, η εταιρεία «Google», λάμβανε ποσά από την εταιρεία μεταλλαγμένων προϊόντων «Monsanto», ώστε η δημοφιλής μηχανή αναζήτησης να έχει "ψηλά" στη λίστα της μέσω αλγόριθμων άρθρα που εναντιώνονται κυρίως στην ακτιβίστρια δημοσιογράφος Carey Gillam που είχε αποκαλύψει και στη σχετική ιστορία. Πηγή: <https://www.sofokleousin.gr/i-monsanto-plirone-tin-google-gia-na-proothei-arthra-kata-dimosio> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 24 Αυγούστου 2019).

¹¹²⁹ Σχετικά με τη χρήση των ψηφιακών στοιχείων χρηστών και την ανθρώπινη συμπεριφορά, μπορείτε να διαβάσετε την εργασία των Michal Kosinski, David Stillwell και Thore Graepelb, με τίτλο "Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior", που δημοσιεύθηκε στις 23 Μαρτίου 2011, στο PNAS (Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America). Πηγή (NCBI: The National Center for Biotechnology Information advances science and health by providing access to biomedical and genomic information.): <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3625324/>

¹¹³⁰ Διεθνές κίνημα διαμαρτυρίας ενάντια στην κοινωνική και οικονομική ανισότητα.

μια και δε διαθέτουν πρόσβαση στα συμβατικά μέσα μαζικής επικοινωνίας.¹¹³¹ Οι συλλογικές δράσεις βρίσκονται μεν σε μια διάδραση με τα μαζικά μέσα, αλλά δείχνουν μια εξάρτηση από εκείνα, μια και αποτελούν σημαντικούς διακινητές πληροφοριών. Από την άλλη, το δυνητικό πλεονέκτημα που φαίνεται να προσφέρει το διαδίκτυο έχει ως αντιστάθμισμα τις αρνητικές εκδοχές όπως είναι η δυνητική εξάλειψη των παραδοσιακών οργανωτικών πόρων κ.α., με αποτέλεσμα να μην αποτελεί ουσιαστικά την εναλλακτική στρατηγική που εξασφαλίζει τη δημόσια υποστήριξη, με το διαδίκτυο να διαδραματίζει τελικά ένα συμπληρωματικό ρόλο.¹¹³²

¹¹³¹ Γιοβανόπουλος, Μητρόπουλος, 2011, ό.π., σ. 154.

¹¹³² Κούση, Μ., - Tilly, C., (2008), ό.π., σσ. 170-171.

Κεφάλαιο έκτο

Εμπειρική έρευνα: Έντυπος λόγος και «Αγανακτισμένοι»

«Αμέσως μόλις ο τύπος αναγνώρισε ότι η παρουσίαση των ειδήσεων δεν ήταν επανάληψη γεγονότων και αναφορές αλλά έμμεση αιτία συμβάντων, πολλά άρχισαν να συμβαίνουν» Marshall McLuhan ¹¹³³

Στο παρόν κεφάλαιο αποσκοπούμε στη νοηματοδότηση της συλλογικής πράξης που ερευνούμε, ενός γεγονότος με διττή υπόσταση, αυτό του «πραγματικού» και εκείνου της «διαμεσολαβημένης αφήγησης»¹¹³⁴ από τα μέσα επικοινωνίας, μια επικοινωνιακή κατασκευή που σημασιοδοτεί το συγκεκριμένο συμβάν, με «όχημά» μας την εμπειρική έρευνα. Η εμπειρική διάσταση της ανάλυσης των γεγονότων της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων» το Μάιο και τον Ιούνιο του 2011, αποσκοπεί στη μελέτη τόσο της «παραγωγής» του μηνύματος, όσο -και μέσω αυτής της «παραγωγής»- να οδηγηθούμε και στην κατανόηση της «ανάγνωσής» του σε μια προσπάθεια μέσω της ανάλυσης και ερμηνείας συγκεκριμένων εφημερίδων (όπως θα δούμε παρακάτω) να μελετηθεί το διαμεσολαβημένο γεγονός. Είναι ιδιαίτερα σημαντικός τόσο ο ρόλος του παραγωγού του μηνύματος, αναφορικά με την «απόδοση του γεγονότος»¹¹³⁵ όσο και του αναγνώστη σχετικά με την «προσωπική ερμηνεία»,¹¹³⁶ στην «κατασκευή ενός γεγονότος».¹¹³⁷

Στην προσπάθειά μας, λαμβάνουμε υπόψη, ότι η οικοδόμηση του πολιτικού διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία και από κοινωνική ομάδα σε κοινωνική ομάδα, ενώ δεν υπάρχει μια ενιαία σύλληψη του πολιτικού και πολιτική πρακτική, καθώς και ότι η σχέση ανάμεσα στο έντυπο και τον αναγνώστη,¹¹³⁸ με το ιδεολογικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο του τελευταίου, καθορίζει ουσιαστικά το περιεχόμενο καθώς και την παραγωγή και παρουσίαση των πληροφοριών.¹¹³⁹ Η ερμηνευτική διάσταση απόδοσης ενός γεγονότος μέσω της ανάλυσης του δημοσιογραφικού λόγου, λαμβάνει υπόψη τις σχέσεις εξουσίας που «διαφοροποιούνται από τον έναν δρώντα στον άλλο»

¹¹³³ Διαβάζουμε στο McLuhan, 1990, ό.π., σ. 259.

¹¹³⁴ Ψύλλα Μ. (2010). *Μεθοδολογία της Ανάλυσης ενός Γεγονότος από τον έντυπο λόγο*. Αθήνα: Τυπωθήτω. [Στο εξής: Ψύλλα, 2010], σ. 23.

¹¹³⁵ Βλ. Ψύλλα, 2010, στο ίδιο, σσ. 31-32.

¹¹³⁶ Διαβάζουμε στο ίδιο, σ. 32.

¹¹³⁷ Βλ. «Η μεθοδολογική διάσταση στην ανάλυση ενός γεγονότος», στο ίδιο, σ. 31.

¹¹³⁸ Ο C. Abastado μάς αναφέρει σχετικά: «υπάρχει σύγκλιση ανάμεσα σε μια εφημερίδα και το κοινό της {...} η εφημερίδα αποδίδει στους αναγνώστες της έναν λόγο». σ. 56

¹¹³⁹ Επισημαίνουμε ότι «ο λόγος των εφημερίδων είναι σε μεγάλο βαθμό ιδεολογικός εφόσον μέσα από την αρθρογραφία τους και το σχολιασμό των πληροφοριών δημιουργεί αλλά και προσανατολίζει τη γνώμη των αναγνωστών», διαβάζουμε στο Ψύλλα, 2010, σ. 56.

με άμεσες συνέπειες τη «διαμόρφωση της μεντιακής ατζέντας, όσο και από το χώρο διαμόρφωσης στρατηγικών επικοινωνίας των πηγών και των εκδοτικών κατευθύνσεων».¹¹⁴⁰ Ο γραπτός λόγος των εκδοτικών κατευθύνσεων είναι αφηγηματικός και έχει συμβολικό χαρακτήρα με την ερμηνεία ενός γεγονότος να εναποθέεται στους δρώντες της επικοινωνιακής πράξης, τους παραγωγούς και τους αποδέκτες εν προκειμένω του μηνύματος. Ο αναλυτής του γραπτού λόγου ενδιαφέρεται για τις συνθήκες παραγωγής αλλά και ανάγνωσης ενός μεμονωμένου γραπτού λόγου, με σκοπό την ερμηνεία ενός γεγονότος. Ενδιαφέρεται όπως χαρακτηριστικά μας αναφέρει ο E. Veron για τη «γραμματική παραγωγής» (*grammaire de production*) και για «μία ή πολλές γραμματικές αναγνώρισης».¹¹⁴¹

6.1 Μεθοδολογική και Επιστημολογική προσέγγιση της ερευνητικής προσπάθειας

Η «αναλυτική προσέγγιση»¹¹⁴² του διαμεσολαβημένου γεγονότος -στο χρονικό διάστημα που αναφέρθηκε προηγουμένως- με συγκεκριμένα μεθοδολογικά εργαλεία «ανάλυσης του έντυπου λόγου»¹¹⁴³-όπως θα δούμε παρακάτω- αποσκοπεί τόσο στην ερμηνεία όσο και στην απόδοση μιντιακών μέσων με διαφορετική ιδεολογικο-πολιτική τοποθέτηση όπως θα δούμε στην «καταγραφή και την αποκωδικοποίηση τόσο των σημασιών που εμπεριέχει ένα μήνυμα όσο και των μορφών που η σημασιοσολογική εκφορά υιοθετεί για ν' αποδώσει το περιεχόμενο των μηνυμάτων της».¹¹⁴⁴ Σημειώνουμε σ' αυτό το σημείο, ότι η ερευνητική προσέγγιση που προτείνουμε πραγματοποιείται σύμφωνα με «τη διατύπωση και την εφαρμογή μιας μεθοδολογίας»,¹¹⁴⁵ ώστε να αποφύγουμε τους υποκειμενικούς «κινδύνους», που ελλοχεύουν σε παρόμοιες ερευνητικές προσπάθειες.

Η επιλογή των εφημερίδων παρέχει τον αναγκαίο μεθοδολογικό προβληματισμό καθώς και τα εργαλεία που κρίνονται απαραίτητα για τη διεξαγωγή της ερευνητικής διαδικασίας και της ερμηνείας του διαμεσολαβημένου γεγονότος από τον ημερήσιο τύπο (εν προκειμένω τα γεγονότα του πρώτου μήνα εμφάνισης της διαμαρτυρίας). Μια

¹¹⁴⁰ Ψύλλα, 2010, στο ίδιο, σ. 26.

¹¹⁴¹ Veron, E. (1976). «*Dictionnaire des idées non recues*». Connexions, 27. [Στο εξής: Veron, 1976], σ. 126, στο βιβλίο της Μαριάννας Ψύλλα: Ψύλλα, 2010 ό.π., σ. 31.

¹¹⁴² Διαβάζουμε στο ίδιο, σ. 32.

¹¹⁴³ Βλ., στο Ψύλλα, 2010, σ. 32.

¹¹⁴⁴ Παράθεση από το Ψύλλα, 2010, σ. 32.

¹¹⁴⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 32.

επιλογή που λαμβάνει υπόψη τόσο τη φυσιολογία όσο και την «πολιτικο-ιδεολογική τοποθέτηση του κάθε ειδησεογραφικού εντύπου, όπως και το [...] κοινωνικό και ιστορικό περιεχόμενο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα μια γλωσσική εκφορά, δηλαδή μια επικοινωνιακή πράξη».¹¹⁴⁶ Έχοντας πάντα υπόψη τις διαφορετικές πολιτικό-ιδεολογικό τοποθετήσεις του κάθε εντύπου που πρόκειται να προσεγγίσουμε μεθοδολογικά, το ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον μέσα στο οποίο πραγματοποιείται η γλωσσική εκφορά, σκοπεύουμε στην αποκωδικοποίηση του μηνύματος, αποφεύγοντας την οντολογική διείσδυση που «οδηγεί» στην υποκειμενικότητα -όπως αναφέραμε προηγουμένως- δίχως να παραγνωρίζουμε το αιώνιο επιστημολογικό πρόβλημα που αφορά στη σχέση ανάμεσα στον αναλυτή και στο αντικείμενο της έρευνάς του. Πρόκειται να προβούμε λοιπόν, στην εφαρμογή μεθόδων που θα μας οδηγήσουν στην υλοποίηση του ερμηνευτικού εγχειρήματος. Διερευνώντας το μήνυμα, εστιάζουμε στο συμβολικό στοιχείο που βρίσκεται στο επίκεντρο της μεθοδολογικής μας προσέγγισης. Ο Γάλλος φιλόσοφος Jean Paul Ricoeur αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ονομάζω σύμβολο κάθε σημασιακή δομή όπου ένα νόημα άμεσο, πρωτογενές, κυριολεκτικό, κατονομάζει επιπλέον ένα άλλο νόημα έμμεσο, δευτερεύον, μεταφορικό, το οποίο δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό παρά μόνο μέσω του πρώτου».¹¹⁴⁷ Ως αναλυτές, βρισκόμαστε λοιπόν, στην αναζήτηση των εννοιών που υπάρχουν σε όλα αυτά τα έκδηλα χαρακτηριστικά.

Μια σειρά από επιστημολογικά και μεθοδολογικά διαβήματα είναι στη διάθεσή μας για τη διερεύνηση και ερμηνεία των εκάστοτε μηνυμάτων. Πολύ κοντά στη λογική που προτάθηκε από τη Μαριάννα Ψύλλα στο πλαίσιο των μαθημάτων που διεξήγαγε στο Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου, είναι η «Ανάλυση Μηνύματος»,¹¹⁴⁸ μια επιστημολογική και μεθοδολογική προσέγγιση που μας βρίσκει σύμφωνους όσον αφορά στην κατανόηση της λειτουργίας μιας επικοινωνιακής πράξης που συνιστά το διακύβευμα και στη δική μας ερευνητική απόπειρα, γι' αυτό και την προτείνουμε. Μία πρόταση δηλαδή μεθοδολογικής φύσεως που να προσδίδει έμφαση στο μήνυμα το οποίο και αποτελεί συνιστώσα του επικοινωνιακού σήματος. Η υιοθέτηση της έννοιας ανάλυση μηνύματος ανταποκρίνεται σε ένα αίτημα επικοινωνιακό αλλά και συγχρόνως πολυμεθοδολογικό εφόσον προτείνει ένα σύνολο μεθοδολογικών προσεγγίσεων για την καλύτερη

¹¹⁴⁶ Ψύλλα, 2010, ό.π., σσ. 32, 34.

¹¹⁴⁷ Μ. Ψύλλα, στο ίδιο, σ. 34.

¹¹⁴⁸ Η Ανάλυση Μηνύματος, προτάθηκε από τη Μαριάννα Ψύλλα ώστε να εξυπηρετήσει επί το πλείστον διδακτικούς σκοπούς.

κατανόηση ενός μηνύματος. Πρόκειται για μία διεπιστημονική διεύρυνση του ερευνητικού πλαισίου σε χώρους της γλωσσολογίας, της σημειολογίας κ.λπ., ένα πολύτιμο βοήθημα στην ερευνητική μας προσπάθεια.¹¹⁴⁹

Με βάση την ανάλυση μηνύματος, προχωρούμε στην ανάλυση του πρωτοσέλιδου των εφημερίδων λόγω του ειδικού βάρους που προσδίδει η κάθε έντυπη έκδοση στην πρώτη σελίδα της, «όσον αφορά την επικοινωνιακή λειτουργικότητα του μηνύματος»,¹¹⁵⁰ μια και εκεί αναρτώνται τα κεντρικά ζητήματα. Γι' αυτόν τον λόγο, εισηγούμαστε την ανάλυση των πρωτοσέλιδων των εφημερίδων «*Η Ελευθεροτυπία*» και «*Η Καθημερινή*», μέσω πανελλήνιας εμβέλειας και καθημερινής κυκλοφορίας, που πρεσβεύουν διαφορετικές ιδεολογικο-πολιτικές πεποιθήσεις, μια επιλογή που σκοπό έχει την - όσο το δυνατόν -αρτιότερη καταγραφή των γεγονότων καθώς και τη δημοσιοποίηση απόψεων που απευθύνονται σε μια ευρύτερη κοινή γνώμη, σε μια περίοδο που εκτείνεται χρονικά από την 25^η Μαΐου του 2011 που έλαβε χώρα η πρώτη συγκέντρωση των «Αγανακτισμένων» έως το τέλος Ιουνίου του ίδιου έτους (πιο συγκεκριμένα την 30^η Ιουνίου 2011). Με αφορμή την αναφορά στις δύο εφημερίδες προβαίνουμε στη σύσταση του ερευνητικού σώματος. Πιο συγκεκριμένα:

«Η Ελευθεροτυπία».

«Αφορμή για την ίδρυση της Ελευθεροτυπίας αποτέλεσε το κλίμα που δημιουργήθηκε στο δημοσιογραφικό επάγγελμα μετά τη μεγάλη δεκαπενθήμερη απεργία που κήρυξε η ΕΣΗΕΑ στα τέλη Απριλίου του 1975 {...} Κλίμα που διαμόρφωνε την απαίτηση {...} για ανεξαρτησία των δημοσιογράφων από τους εκδότες-ιδιοκτήτες, και για συμμετοχή στις συντακτικές αποφάσεις και στη διαχείριση των εφημερίδων, σε γενικότερη συμφωνία άλλωστε με τις απαιτήσεις εκδημοκρατισμού που υπήρχαν σε όλη την ελληνική κοινωνία {...} Η ίδρυση της Ελευθεροτυπίας φαινόταν να εξυπηρετεί την απαίτηση αυτή {...}»¹¹⁵¹

¹¹⁴⁹ Βλ. αναφορά στο Ψύλλα, Μ., *Ανάλυση Μηνύματος*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, σ. 17.

¹¹⁵⁰ Διαβάζουμε στο Ψύλλα, 2010, στο ίδιο, σ. 45.

¹¹⁵¹ Διαβάζουμε στο Ψυχογιός, 2010, ό.π., σσ. 477-478.

Η Ελευθεροτυπία ανήκε¹¹⁵² στον εθνικό απογευματινό τύπο και αποτελούσε εκδοτική προσπάθεια των Χ. Τεγόπουλο, Χ. Σιάμαντη¹¹⁵³ και Α. Φιλипπόπουλου,¹¹⁵⁴ την περίοδο της μεταπολίτευσης στην Ελλάδα και πιο συγκεκριμένα στις «21 Ιουλίου 1975».¹¹⁵⁵ Την ίδια στιγμή το αναγνωστικό της κοινό αυξανόταν ραγδαία, αφού αφουγκράστηκε τα νέα κοινωνικά ρεύματα και την ανάγκη μια μεγάλης ομάδας ανθρώπων για δημοκρατική ενημέρωση. Ο Σεραφείμ Φυντανίδης αποτέλεσε «την άνοιξη του 1975»,¹¹⁵⁶ τον πρώτο διευθυντή της.¹¹⁵⁷ Για την ακρίβεια ήταν «ο μακροβιότερος διευθυντής εφημερίδας κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια».¹¹⁵⁸ Την αυτονομία της και τον αυτοπροσδιορισμό της ως ανεξάρτητο έντυπο (ένας αέρας ανεξαρτησίας που διαπνέει τα άρθρα και τις ειδήσεις της εφημερίδας)¹¹⁵⁹ τα διατήρησε και κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης της μεταπολίτευσης που εκτείνεται χρονικά από το 1981, έως το 1989, όταν και ανέλαβε την εξουσία το ΠΑΣΟΚ, χρησιμοποιώντας το σύνθημα: «στηρίζουμε την κυβέρνηση, ελέγχουμε την εξουσία».¹¹⁶⁰ «Ιδεολογικά», η «Ελευθεροτυπία» ανήκε στον χώρο της κεντροαριστεράς, ενώ η αρθρογραφία της «χρωματίζονταν» από «παραδοσιακές εθνικιστικές, λαϊκίστικες, αντιιμπεριαλιστικές και κυρίως αντιαμερικανικές απόψεις».¹¹⁶¹ Τυπογραφικά χαρακτηρίζονταν από το μικρό μοντέρνο σχήμα της (σε σχέση π.χ. με την Καθημερινή), όπως οι περισσότερες αθηναϊκές εφημερίδες εξάλλου. Από την αρχή της έκδοσης της, τυπωνόταν κυριακάτικο φύλλο,¹¹⁶² ενώ από το 1991, εμφανίστηκε το ένθετο περιοδικό «Έψιλον»,

¹¹⁵² Ο αόριστος χρόνος χρησιμοποιείται -σε όλη την ενότητα που αφορά στη συγκεκριμένη εφημερίδα- επειδή η κυκλοφορία της εφημερίδας δεν υφίσταται πλέον για οικονομικούς λόγους. Το τελευταίο φύλλο της *Ελευθεροτυπίας* κυκλοφόρησε στις 2 Νοεμβρίου του 2011.

¹¹⁵³ Ο Τεγόπουλος και ο Σιαμάντης ήταν «συνέταιροι σε εκδοτικές επιχειρήσεις». Ψυχογιός, Δ., (2010). *Τα Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας. Από τον πηλό στο Δίκτυο*. Τέταρτη Έκδοση. Αθήνα: Καστανιώτη. [Στο εξής: Ψυχογιός, 2010], σ. 477.

¹¹⁵⁴ Ο Φιλипπόπουλος ήταν «κάτοχος» του ονόματος «Ελευθεροτυπία». Η Ελευθεροτυπία του Φιλипπόπουλου ήταν ένα περιοδικό για δημοσιογράφους και με θεματικές τα μέσα ενημέρωσης και τη διαφήμιση. Το περιοδικό «κυκλοφορούσε» πριν τη δικτατορία. Στο Ίδιο, σ. 477.

¹¹⁵⁵ Ειδικά «μετά τη μεγάλη δεκαπενθήμερη απεργία που κήρυξε η ΕΣΗΕΑ» και αφορούσε στα δικαιώματα για «ανεξαρτησία των δημοσιογράφων από τους εκδότες-ιδιοκτήτες, και για συμμετοχή στις συντακτικές αποφάσεις και στη διαχείριση των εφημερίδων», η οποία και «και έληξε με νίκη των συντακτών». Η «Ελευθεροτυπία» αποτέλεσε ένα τέτοιο έντυπο, καθώς για τις αποφάσεις που αφορούσαν τόσο στη διαχείριση της συντακτικής ύλης και το καθαρά τεχνικό μέρος, αλλά και τις αντίστοιχες διοικητικές, συμμετείχε συντακτική επιτροπή. Γι' αυτό και έφερε τον τίτλο «η εφημερίδα των συντακτών». Στο ίδιο, σσ. 477-478.

¹¹⁵⁶ Μετά την απόλυση του Φιλипπόπουλου. Στο ίδιο, σ. 478.

¹¹⁵⁷ Ο Φυντανίδης ήταν «διευθυντής σύνταξης της Ακροπόλεως». Στο ίδιο, σ. 478.

¹¹⁵⁸ Ψυχογιός, 2010, ό.π., σ. 478.

¹¹⁵⁹ Ενδεικτικό του «κύρους» και της απήχησης της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία» σε ένα ευρύ «δημοκρατικό» κοινό, ήταν το γεγονός πως η τρομοκρατική οργάνωση «17 Νοέμβρη», συνήθιζε να στέλνει τις προκηρύξεις της για ανάρτηση στην εφημερίδα. Στο ίδιο, σ. 479.

¹¹⁶⁰ Ψυχογιός, 2010, ό.π., σ. 479.

¹¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 480.

¹¹⁶² Στις «30 Νοεμβρίου 1975». Στο ίδιο, σ. 478.

που αποτέλεσε και εφαλτήριο για μια νέα περίοδο «άνθησης» από την πλευρά της αύξησης του αναγνωστικού της κοινού, απόρροια καινοτομιών, όπως τουλάχιστον αποδεικνύουν οι αριθμοί και πιο συγκεκριμένα τα 81.000 φύλλα ημερησίως, με το κυριακάτικο έντυπο να φτάνει τα 237.000 φύλλα.¹¹⁶³

«Η Καθημερινή».

«{...} μια από τις τρεις αθηναϊκές εφημερίδες που διατήρησαν το μεγάλο σχήμα. Η εμφάνιση της θυμίζει τους Times του Λονδίνου. Ξεχωρίζει όμως από τις άλλες εφημερίδες για την ποιότητα του χαρτιού που χρησιμοποιεί την πολύ καλή της εκτύπωση και τη φιλικότητα της προς το χρήστη» Δ. Ψυχογιός¹¹⁶⁴

Στις «15 Σεπτεμβρίου 1919»,¹¹⁶⁵ ο Γεώργιος Α. Βλάχος ίδρυσε την εφημερίδα «Η Καθημερινή»,¹¹⁶⁶ ένα φιλελεύθερο έντυπο με πληροφοριακό (κυρίως) χαρακτήρα, με ακαδημαϊκό τρόπο σύνταξης των –περισσοτέρων– άρθρων του. Η εφημερίδα, στην αρχή της κυκλοφορίας της ανήκε στον αντιβενιζελικό πολιτικά χώρο, με τον Γ. Βλάχο να αρθρογραφεί ενάντια στον Βενιζέλο και να ζητά την επιστροφή του ελληνικού στρατού από τη Μ. Ασία.¹¹⁶⁷ Γι’ αυτόν τον λόγο εξάλλου, μετά το μη πετυχημένο φιλοβασιλικό πραξικόπημα του 1923 διακόπηκε η κυκλοφορία της εφημερίδας –«*επί δικτατορίας Παγκάλου*»-¹¹⁶⁸ για δύο ημέρες. Η μετέπειτα φιλομεταξική στάση του Γ. Βλάχου συνετέλεσε στην επανακυκλοφορία της εφημερίδας. Η ανελλιπής κυκλοφορία της εφημερίδας διακόπηκε άλλες δύο φορές, την πρώτη το 1941 με την είσοδο των κατοχικών δυνάμεων στον Ελλαδικό χώρο όπου και τέθηκε υπό τον έλεγχο των Γερμανών (για να επανακυκλοφορήσει μετά την απελευθέρωση ξανά από τον Γ. Βλάχο) και τη δεύτερη το 1967 (την πρώτη ημέρα της δικτατορίας),¹¹⁶⁹ ως ένδειξη διαμαρτυρίας από την τότε ιδιοκτήτρια Ελένη Βλάχου¹¹⁷⁰ (η οποία και είχε εντωμεταξύ αναλάβει τα ηνία της εφημερίδας μετά τον θάνατο του πατέρα της), για τη «δικτατορία των Συνταγματαρχών», για να επανακυκλοφορήσει το 1974 με το πέρας της

¹¹⁶³ Ψύλλα, 2010, ό.π., σσ. 77-78.

¹¹⁶⁴ Βλ. Ψύλλα, στο ίδιο, σ. 100.

¹¹⁶⁵ Ψυχογιός, 2010, ό.π., σ. 484.

¹¹⁶⁶ Διετέλεσε διευθυντής έως το 1951 όταν και απεβίωσε. Στο ίδιο, σ. 484.

¹¹⁶⁷ Ψυχογιός, 2010, ό.π., σ. 485.

¹¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 485.

¹¹⁶⁹ Την 21^η Απριλίου 1967.

¹¹⁷⁰ Η Ελένη Βλάχου είχε την επιμέλεια του χρονογραφήματος που έφεραν τον τίτλο «Επίκαιρα» για μια πενήνταετία περίπου, με το συνθηματικό «Ε». Στο ίδιο, σ. 485.

δικτατορίας των Συνταγματαρχών.¹¹⁷¹ Η Ελένη Βλάχου θα παραχωρήσει την εφημερίδα της στον Γιώργο Κοσκωτά (εν μέσω οικονομικών μάλιστα προβλημάτων) το 1987, ενώ ένα χρόνο αργότερα, όταν και θα «ξεσπάσει» στην ελληνική κοινωνία το «σκάνδαλο Κοσκωτά», η εφημερίδα θα αγοραστεί από τον εφοπλιστή Αριστείδη Αλαφούζο¹¹⁷² («μαζί με τον ραδιοφωνικό σταθμό “ΣΚΑΙ” που είχε ιδρύσει ο Κοσκωτάς»).¹¹⁷³ Από το 1989 προστίθεται στην ημερήσια έκδοση της εφημερίδας το Οικονομικό ένθετο, ενώ εννέα χρόνια αργότερα (1998), συνεργάζεται με την *International Herald Tribune* ενσωματώνοντας στην ημερήσια κυκλοφορία της την αγγλόφωνη έκδοση της (τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Κύπρο). Η κυριακάτικη έκδοση της εφημερίδας συνοδεύεται από την 1^η Ιουνίου του 2003 από το ένθετο «Κ», αντίστοιχο έντυπο του «Εψίλον» της Ελευθεροτυπίας «φιλοξενώντας» στις σελίδες του πολιτιστικά θέματα, αφιερώματα, συνεντεύξεις, ρεπορτάζ κ.λπ..

Η *Καθημερινή* χαρακτηρίζεται από τον πληροφοριακό χαρακτήρα των άρθρων της που συνδυάζεται από το μετριοπαθές ύφος του editorial της εφημερίδας,¹¹⁷⁴ που έχει διαφορετικό ιδεολογικοπολιτικό προσανατολισμό και διαφορετικό προφίλ από εκείνο της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία». Άλλο χαρακτηριστικό της είναι το μεγάλο σχήμα της το οποίο και «θυμίζει τους *Times* του Λονδίνου»¹¹⁷⁵ αλλά και η «ποιότητα του χαρτιού που χρησιμοποιεί».¹¹⁷⁶

¹¹⁷¹ Η Ε. Βλάχου, κατά τη διάρκεια της «επταετίας», διεξήγαγε αντιδιδασκτορικό αγώνα από το Λονδίνο όπου και διέμενε. Στάση που θα αλλάξει το πρώτο διάστημα της μεταπολίτευσης όταν και θα διατελέσει βουλευτής με το πολιτικό κόμμα της «Νέας Δημοκρατίας», σύμφωνα με απόψεις της ίδιας. Βλ. Βλάχου, Ε. (1994). *Πενήντα και Κάτι: το Τέλος του Ταξιδιού (1974-1993)*. (δ' τόμος των απομνημονευμάτων της). Αθήνα: Ζήνδρος, σ. 175. Στο Ψυχογιός, 2010, ό.π., σ 486.

¹¹⁷² Τον οποίο μετά την πτώση του το 1993, ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης θα καταγγείλει ότι είχε «χρηματοδοτήσει» με το ποσό του ενός δισεκατομμυρίου δραχμών για να ανατραπεί. Ο λόγος της διαμάχης των δύο αντρών ήταν το γεγονός πως ο Μητσοτάκης δεν έδινε άδεια για να λειτουργήσει ο τηλεοπτικός σταθμός του Αλαφούζου «ΣΚΑΙ». Γι' αυτόν τον λόγο η εφημερίδα είχε αρχίσει να απομακρύνεται από τον πολιτικό χώρο της «ΝΔ», στην οποία και ουσιαστικά επανήλθε το 2002 επί κυβέρνησης Σημίτη. Ψυχογιός, 2010, ό.π., σ 487.

¹¹⁷³ Τη νέα διεύθυνση θα συνοδεύσει και ένας αρκετά μεγάλος αριθμός διευθυντών του εντύπου όπως οι: «Νικόλαος Σίμος, Νίκος Νικολάου, Βαγγέλης Μπίστικας, Θέμος Αναστασιάδης, Πάνος Λουκάκος, Τάκης Δρακάτος, Αντώνης Καραγιάννης, Στάμος Ζούλας, Αντώνης Καρακούσης». Ψυχογιός, 2010, ό.π., σσ 488-489. Ημεμερινός διευθυντής της εφημερίδας είναι ο Αλέξης Παπαχελάς.

¹¹⁷⁴ Μια στάση που σύμφωνα με τον Ψυχογιό, δείχνει να εγκαταλείπει ειδικά μετά το 2003, με προσανατολισμό ένα περισσότερο θεαματικό έντυπο. Στο ίδιο, σ. 488.

¹¹⁷⁵ Ψυχογιός, 2010, ό.π., σ. 487.

¹¹⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 487.

Η μεθοδολογική προσέγγιση που επιλέγουμε για την ανάλυση του πρωτοσέλιδου των εφημερίδων διαθέτει τόσο ποσοτικό όσο και ποιοτικό χαρακτήρα. Τα μεθοδολογικά «βήματα» που ακολουθούμε είναι τα εξής:

- α. καταγραφή των κεντρικών τίτλων, υπέρτιτλων και υπότιτλων,
- β. θεματική ανάλυση των τίτλων, και
- γ. σημειωτική ανάλυση δύο πρωτοσέλιδων.

Η σειρά που ακολουθούμε σε κάθε «βήμα» είναι ουσιαστικά αντιπαραθετική, δηλαδή αρχικά τη μία εφημερίδα και στη συνέχεια την άλλη, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα καλύτερης συγκριτικής διερεύνησης των δύο εντύπων. Πιο συγκεκριμένα, μετά την καταγραφή των τίτλων του εντύπου που ερευνούμε, προβαίνουμε σε ένα δεύτερο επίπεδο, εκείνο της θεματικής κατηγοριοποίησης τους, άρα πραγματοποιούμε χρήση της θεματικής ανάλυσης και έτσι αναδεικνύουμε το σημασιολογικό περιεχόμενο της κάθε θεματικής ξεχωριστά. Τέλος, στο τρίτο βήμα,¹¹⁷⁷ προβαίνουμε σε σημειωτική ανάλυση,¹¹⁷⁸ κοινή και για τις δύο εφημερίδες, «για λόγους συγκρίσιμους»¹¹⁷⁹ καθώς, μας προσδίδει επιπλέον «στοιχεία για την καλύτερη κατανόηση της κάθε εφημερίδας»¹¹⁸⁰ αναφορικά με το υπο διερεύνηση γεγονός, ενώ αποτελεί και μία «πρόταση μεθοδολογικής προσέγγισης».¹¹⁸¹

Αναφορικά με το πρώτο μεθοδολογικό διάβημα, την καταγραφή δηλαδή των τίτλων των πρωτοσέλιδων στις παραπάνω ημερομηνίες, μετά την περάτωση της διαδικασίας, ακολουθεί συγκριτική παράθεση των δεδομένων που έχουν αντληθεί από τα δύο έντυπα συνοδεία ερμηνευτικού πλαισίου, ώστε να ευοδωθεί το πρώτο ερευνητικό εγχείρημα. Σχετικά με το δεύτερο μεθοδολογικό διάβημα, τη θεματική ανάλυση, επεξεργαζόμαστε τα δημοσιεύματα των δύο εφημερίδων στο ίδιο χρονικό διάστημα και κατόπιν προβαίνουμε σε θεματοποίησή τους συνδυαστικά. Πιο συγκεκριμένα, η θεματική ανάλυση αφορά στη συγκέντρωση με συνοπτικό τρόπο, απόδοση των ενοτήτων περιεχομένων αναδεικνύοντας κατά αυτόν τον τρόπο τη θεματολογία των εντύπων που διερευνούμε. Η σύγκριση της χρήσης των θεματικών μας βοηθά να εμβαθύνουμε περισσότερο στην σημασιολογική κατανόηση των εξεταζομένων πρωτοσέλιδων. Τέλος, προβαίνουμε στο τρίτο ερευνητικό μας «βήμα»,

¹¹⁷⁷ Το δεύτερο και τρίτο μεθοδολογικό διάβημα, δηλαδή η θεματική και η σημειωτική ανάλυση, αποτελούν σημασιολογικές αναλύσεις, διερευνούν με λίγα λόγια σημασίες.

¹¹⁷⁸ Χρησιμοποιούμε τη σημειωτική ανάλυση ως αρωγό στην προσπάθειά μας για μια «σφαιρική ερμηνεία του μηνύματος». Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Ψύλλα, 2010, ό.π., σ. 95.

¹¹⁷⁹ Βλ. Ψύλλα, 2010, σ. 147.

¹¹⁸⁰ Διαβάζουμε στο Ψύλλα, 2010, ό.π., σ. 147.

¹¹⁸¹ Διαβάζουμε στο ίδιο, σ. 147.

τη σημειωτική ανάλυση. Ένα βασικό σημείο στη σημειωτική προσέγγιση είναι η αναφορά στο κείμενο ως ολότητα, με τη χρήση αφαιρετικών διαβημάτων που μας οδηγούν κατά αυτό τον τρόπο στον καλύτερο σημασιολογικό αφουγκρασμό ενός κειμένου.¹¹⁸² Έτσι, σε ένα κείμενο-μήνυμα, η «*συσχέτιση σημαινόντων συστημάτων ερμηνείας με κοινωνιολογικές θεωρήσεις παρέχει τη δυνατότητα ερμηνείας και αποκρυπτογράφησης ιδεολογικών και κοινωνικών πρακτικών*»,¹¹⁸³ με αποτέλεσμα την πληρέστερη κατανόηση του διαμεσολαβημένου γεγονότος. Αναφορικά με τη σημειωτική ανάλυση, ακολουθούμε τη μεθοδολογία που εισήγαγε ο Charls Sanders Peirce, η τριμερής κατηγοριοποίηση του οποίου αποτελεί σημαντικό αρωγό στην ερμηνευτική μας προσπάθεια, εξάγοντας μεγαλύτερο αριθμό συμπερασμάτων και αναλύοντας το πρωτοσέλιδο πιο σφαιρικά, εφαρμόζοντας μια σειρά διαβημάτων που μας οδηγούν στην πολυσημική ανάλυση της επικοινωνιακής λειτουργίας του πρωτοσέλιδου και στην ερμηνεία του μιντιακού μηνύματος.¹¹⁸⁴ Υιοθετούμε τους τρεις τύπους σημείων του Peirce, το σύμβολο, την εικόνα και τον ενδείκτη, ένας συνδυασμός που παράγει το νόημα που εκπέμπεται από το πρωτοσέλιδο και που αποτελούν τρεις τάξεις νοηματοδότησης που συνηθίζουμε να αναφέρουμε ως γλωσσολογικό, αναλογικό και μετωνυμικό, κατ' αντιστοιχία με το σύμβολο, την εικόνα και τον ενδείκτη του Peirce.¹¹⁸⁵ Η γλωσσολογική τάξη αποτελεί μια γλωσσολογική καταγραφή με το συμβολικό στοιχείο να βρίσκεται στο επίκεντρο, αποτελώντας μια σύμβαση σημείων. Η αναλογική τάξη αποτελεί μια εικονική καταγραφή (φωτογραφίες, σκίτσα), ενώ η μετωνυμική τάξη, σημασιοδοτείται από υπαρκτές σχέσεις όπως είναι η γειτνίαση, η απόσταση, η οργάνωση του χώρου, τα τονισμένα ή μη γράμματα, το μέγεθος των τίτλων, οι χρωματικοί κώδικες κ.λπ. όλα τα στοιχεία εκείνα δηλαδή που «*οργανώνουν το μήνυμα στη συνολική του εκφορά*». ¹¹⁸⁶ Γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτό, ότι ο συνδυασμός και των τριών τάξεων επιπέδων, «οδηγεί» στη νοηματοδότηση των μηνυμάτων. Η ερευνητική μας προσέγγιση, πρόκειται να «ενισχυθεί» και με τη μεθοδολογία που προτείνει ο Roland Barthes, κυρίως σε ότι αφορά στην ανάλυση του αναλογικού μέρους, της εικόνας δηλαδή, που σύμφωνα με τη θεωρία του λειτουργεί ως «αγκίστρωση» ή συμπλήρωση/συμπλήρωμα», με το γλωσσικό μήνυμα να

¹¹⁸² Για τη σημειωτική ανάλυση έχει ενδιαφέρον να δούμε το Χαλεβελάκη, Μ., (2010), *Μια εισαγωγή στη σημειολογία: θεωρία και εφαρμογές*. Αθήνα: Καστανιώτης. [Στο εξής: Χαλεβελάκη, 2010].

¹¹⁸³ Βλ. Ψύλλα, 2010, ό.π., σ. 55.

¹¹⁸⁴ Ψύλλα, 2010, ό.π., σ. 95.

¹¹⁸⁵ Peirce, 1981, ό.π., σσ. 172-204.

¹¹⁸⁶ Όπως μας αναφέρει η Μαριάννα Ψύλλα, στο Ψύλλα, 2010 ό.π., σ. 59.

«αγκιστρώνει» την εικόνα, επιβεβαιώνοντάς την,¹¹⁸⁷ ώστε να μετουσιωθεί σε πράξη το ερευνητικό εγχείρημα.

Ας δούμε εισαγωγικά όμως τα δύο μέσα. Αρχικά, την εφημερίδα «Η Ελευθεροτυπία»:

6.2 Ανάλυση πρωτοσέλιδου

«{...} το πρωτοσέλιδο μιας εφημερίδας λειτουργεί ως ένα είδος διαφήμισης για το έντυπο, υποδεικνύει πληροφοριακούς άξονες και τάσεις της κοινής γνώμης και καθορίζει στάσεις ανάγνωσης.» C. Abastado¹¹⁸⁸

Για παραπάνω από τέσσερις αιώνες (από τον 17^ο αιώνα έως σήμερα), οι εφημερίδες συνδέθηκαν με την «πολιτική ιστορία»¹¹⁸⁹ των κρατών που κυκλοφορούσαν και κυκλοφορούν, αλλά αποτέλεσαν και το μέσο εκείνο το οποίο «διαμόρφωσε τις {...} πλουραλιστικές κοινοβουλευτικές δημοκρατίες και τις μαζικές κοινωνίες καταναλωτών»,¹¹⁹⁰ μας αναφέρει ο Δ. Ψυχογιός. Παρά την εμφάνιση μέσων, όπως η τηλεόραση, το ραδιόφωνο και το διαδίκτυο, με μεγαλύτερη ίσως «διείσδυση»,¹¹⁹¹ οι εφημερίδες διατήρησαν τα πρωτεία σε ό,τι αφορά στην ενημέρωση των πολιτών και τη «νοσηματοδότηση(ς) της καθημερινότητας για τις ελίτ όλων των χωρών του κόσμου»,¹¹⁹² προσθέτει ο ίδιος. Αποτέλεσαν μέσα επικοινωνίας που λειτούργησαν (και συνεχίζουν να λειτουργούν, παρά τον ευρύ «ανταγωνισμό» όπως αναφέραμε) τόσο πληροφοριακά, ενημερώνοντας δηλαδή τους πολίτες, όσο και συμβολικά, οικοδομώντας αναπαραστάσεις οι οποίες «συγκροτούν έναν ιδεολογικό χαρακτήρα και συνιστούν κουλτούρα, τόσο στο πλαίσιο συγκρότησης της δημόσιας σφαίρας όσο και σ' αυτό της σύστασης του ιδιαίτερου της ιδιωτικής σφαίρας», όπως αναφέρει η Μ. Ψύλλα.¹¹⁹³ Το πρωτοσέλιδο μιας εφημερίδας είναι ένα μήνυμα μεικτής μορφής, που «εμπεριέχει πολλαπλά συστήματα σημείων για την εκφορά του».¹¹⁹⁴ Στο πρωτοσέλιδο διακρίνουμε:

α. τη θεαματική καταγραφή, «την προσέγγιση»¹¹⁹⁵ δηλαδή του αναγνωστικού κοινού «μέσα από το συνδυασμό κειμένων, υπέρτιτλων ή απλών τίτλων, υποτίτλων,

¹¹⁸⁷ Όπως αναφέρεται από τη Μαρία Χαλεβελάκη, στο Χαλεβελάκη, 2010, ό.π., σσ. 152 - 161.

¹¹⁸⁸ Όπως αναφέρει ο Abastado, στο ίδιο, σ. 51.

¹¹⁸⁹ Διαβάζουμε στο Ψυχογιός, 2010, σ. 263.

¹¹⁹⁰ Μας αναφέρει ο Ψυχογιός, στο ίδιο, σ. 263.

¹¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 263.

¹¹⁹² Ψυχογιός, 2010, ό.π., σ. 263.

¹¹⁹³ Στο Ψύλλα, 2010, ό.π., σ. 15.

¹¹⁹⁴ Βλ. Ψύλλα, 2010, στο ίδιο, σ. 54.

¹¹⁹⁵ Morin, V. (1979). L'écriture de presse. Paris: Mouton. Στο Ψύλλα, 2010, σ. 50.

φωτογραφιών και σκίτσων», μια καταγραφή που είναι ιδιαίτερα διακριτή στον τύπο εθνικής εμβέλειας, κυρίως λόγω της «ανάγκης» διείσδυσης σε ένα ευρύ αγοραστικό κοινό. και β. τον πληροφοριακό χαρακτήρα που προσδιορίζει πολιτικό-ιδεολογικά το μέσο που εκπέμπει την πληροφορία, με τη διαμόρφωση της σελίδας και την τοποθέτηση των ειδήσεων με τις παραθέσεις εικόνων, σκίτσων, καθώς άλλων σημασιολογικών ή μορφολογικών χαρακτηριστικών. Έχει διαπιστωθεί, ότι η διερεύνηση της θεαματικής και πληροφοριακής λειτουργίας ενός πρωτοσέλιδου έχει αποτελέσει αντικείμενο έρευνας και κρίνοντας ότι έχει ενδιαφέρον, την υιοθετούμε ως καταγραφή. Για το πρωτοσέλιδο και την πρόθεση να μελετηθεί και να ερμηνευτεί, η Μ. Ψύλλα μάς αναφέρει:

«Η παρουσίαση του πρωτοσέλιδου, τα τυπογραφικά και εικονικά στοιχεία, καθώς και η χωροταξική κατανομή τους, το περιεχόμενο αυτό καθαυτό των πληροφοριών αλλά και οι τεχνικές αφήγησης του λόγου που μεταβιβάζεται όπως η δομή των άρθρων, το χρησιμοποιούμενο λεξιλόγιο, τα ρητορικά σχήματα που υιοθετούνται, συνιστούν πρωταγωνιστικούς παράγοντες στην κατασκευή του πρωτοσέλιδου με συνέπειες προφανώς στην ερμηνεία που αποδίδει ο αναγνώστης, όπως και στο ερμηνευτικό εγχείρημα που επιχειρεί ο αναλυτής.»¹¹⁹⁶

Οι τίτλοι ενός πρωτοσέλιδου, είναι οι κεντρικοί οι υπέρτιτλοι και υπότιτλοι, που νοσηματοδοτούν επικοινωνιακά το πρωτοσέλιδο και διαμορφώνουν την εικόνα της ίδιας της εφημερίδας. Αναφορικά με τους τίτλους, ο C. Abastado, αναφέρει σχετικά: «οι τίτλοι αποκαλύπτουν συγχρόνως την εικόνα που μια εφημερίδα επιθυμεί να δώσει για τον εαυτό της καθώς και μια διανοητική συμπεριφορά των αναγνωστών της».¹¹⁹⁷ Ο τίτλος ενός εντύπου κατέχει νευραλγικό ρόλο, μια και η ύπαρξή του αποσκοπεί στην προσέλκυση του αναγνωστικού κοινού, ενώ ταυτόχρονα, κάνει ορατό και τον ιδεολογικό-πολιτικό προσανατολισμό του εντύπου. Οι τίτλοι έχουν ένα σημασιολογικό αλλά και ιδεολογικό-πολιτικό χαρακτήρα. Στην περίπτωση που ο κεντρικός τίτλος της έντυπης έκδοσης που εξετάζουμε, αναφέρεται στο υπό διερεύνηση γεγονός, η σημασιολογική εξέτασή του, κατέχει ιδιαίτερη σημασία. Η χρήση στιγμάτων, εισαγωγικών, παρενθέσεων, καθώς και ο διαφορετικός τρόπος απόδοσης της γλωσσικής έκφρασης ανάμεσα στον κεντρικό τίτλο και τους υπέρτιτλους και τους υπότιτλους, μπορεί να δηλώνει αμφιβολία, αντιφατικότητα κλπ. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι κάθε εφημερίδα λειτουργεί πανομοιότυπα, μια και ορισμένα έντυπα

¹¹⁹⁶ Ψύλλα, 2010, στο ίδιο, σ. 57.

¹¹⁹⁷ Διαβάζουμε στο Ψύλλα, 2010, στη σ. 52.

επιλέγουν ένα θεαματικό προσανατολισμό, δίχως πολλές πληροφορίες και με αδύναμη σύνταξη, ενώ άλλες υιοθετούν ένα λιτό τρόπο προβολής, που δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στη σύνταξη και στον πληροφοριακό χαρακτήρα του εντύπου και λιγότερο στη θεαματική καταγραφή.

Ξεκινάμε την ερευνητική μας προσπάθεια με το πρώτο μεθοδολογικό διάβημα που όπως αναφέραμε είναι η καταγραφή των τίτλων των δύο εφημερίδων. Θα παρουσιάσουμε αρχικά την καταγραφή των τίτλων της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία» και στη συνέχεια της εφημερίδας «Η Καθημερινή». Ας δούμε όμως αναλυτικά το επόμενο ερευνητικό «βήμα»:

6.A.1 Καταγραφή Κεντρικών Τίτλων, Υπέρτιτλων, Υπότιτλων και Άλλων τίτλων της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία».

«{...} η σελιδοποίηση της (Ελευθεροτυπίας) και τα πρωτοσέλιδα της είναι πιο έντονα και πιο επιθετικά συγκριτικώς με τα αντίπαλα Νέα, αλλά δημοσιεύει κάπως μεγαλύτερα κείμενα από αυτά. Οι πρωτοσέλιδοι τίτλοι της δεν είναι ποτέ ουδέτεροι, και απλώς ενημερωτικοί: πάντα εκφράζουν άποψη: είναι γενικά ευρηματικοί, συχνά στο όριο του λογοπαίγνιου» Δ. Ψυχογιός¹¹⁹⁸

Στο παρόν υποκεφάλαιο προβαίνουμε σε ένα ποσοτικού χαρακτήρα ερευνητικό διάβημα -σκοπεύοντας σε ένα δεύτερο χρόνο να προβούμε και σε ποιοτικού τύπου διαπιστώσεις- καταγράφοντας τους πρωτοσέλιδους τίτλους της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία» σε ένα χρονικό διάστημα τριανταπέντε (35) ημερών, από την 25^η Μαΐου 2011¹¹⁹⁹ δηλαδή, όπου πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνάντηση των «Αγανακτισμένων» στις μεγαλύτερες πλατείες της χώρας, έως την 30^η Ιουνίου 2011, μια ημέρα δηλαδή μετά τη ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου και τα σοβαρά επεισόδια που έλαβαν χώρα στην πλατεία Συντάγματος. Διακρίνουμε τους τίτλους του εντύπου σε κεντρικούς, υπέρτιτλους, υπότιτλους και σε μια επιπλέον κατηγοριοποίηση με τον τίτλο «άλλοι τίτλοι», για να καλύψουμε τις ειδήσεις εκείνες που αφορούσαν στη συλλογική δράση που μελετάμε, αλλά που δεν βρέθηκαν στις τρεις κατηγορίες τίτλων που αναφέραμε.

¹¹⁹⁸ Βλ. Ψυχογιός, 2010, ό.π., σ. 480.

¹¹⁹⁹ Η κυκλοφορία της εφημερίδας την περίοδο που μελετάμε (25/5 – 30/6) κυμάνθηκε ημερησίως ανάμεσα στα 11.963 φύλλα (28/6, κατώτερος) και στα 20.249 (18/6, ανώτερος), ενώ τα κυριακάτικα φύλλα, ανάμεσα σε 32.527 (12/6) και 40.667 (30/6). Πηγή: <http://www.dmgpress.gr/xls.asp> (dmg press consulting) (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 02/08/2019).

Στους πίνακες που ακολουθούν μπορούμε να δούμε το σύνολο των τίτλων από το υπό ανάλυση έντυπο. Πιο συγκεκριμένα:

Πίνακας 6.1. 25 Μαΐου 2011 (Τετ.)¹²⁰⁰

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Πρόσθετη εισφορά 1%, τετραπλή κλίμακα περικοπών, 15% κούρεμα στο εφάπαξ	Πόσο κόβονται μισθοί, επιδόματα, συντάξεις ¹²⁰¹	Παπανδρέου-Σαμαράς κοντά στις απαιτήσεις της Τρόικας: Συμφώνησαν στην περικοπιά, διαφώνησαν στους φόρους Συναινοούν ΛΑΟΣ – Ντόρα – Όχι Τσίπρας - Κουβέλης Δημοψήφισμα επισείει ο Γιώργος Προς πιο ακριβό πετρέλαιο

Πίνακας 6.2. 26 Μαΐου 2011 (Πεμ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος
Απόπειρα τρομοκράτησης του λαού από την κυβέρνηση για να δεχθεί τα μέτρα	Ωμός εκβιασμός, με μπαμπούλα εξόδου απ' το ευρώ Οι Πλατείες ήταν γεμάτες

Πίνακας 6.3. 27 Μαΐου 2011 (Παρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Υπό ασφυκτική πίεση για άμεσες λύσεις η σύσκεψη αρχηγών- Παπούλια	Προς ραγδαίες εξελίξεις	Ήχησαν πάλι στις Πλατείες οι κατσαρόλες Πόρτα για την Ε.Ε ο Μλάντιτς

¹²⁰⁰ Στη σελίδα 15 του εντύπου, γίνεται αναφορά στις ειρηνικές συγκεντρώσεις που οργανώνονται το απόγευμα (18.00 μ.μ.) της ίδιας ημέρας με την κυκλοφορία της εφημερίδας, από ομάδες πολιτών στην Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα και άλλες πόλεις, ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τα νέα μέτρα του «μνημονίου» με τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης να προσφέρουν σημαντική αρωγή στους Έλληνες «Indignados», όπως χαρακτηριστικά τους αναφέρει το άρθρο. Στην προηγούμενη σελίδα, υπάρχει αναφορά στο αντίστοιχο κίνημα των Ισπανών, που φαίνεται να «εμπνέει» την ελληνική πρωτοβουλία, «ενισχύοντας» το με ιδέες, συνθήματα, τρόπους οργάνωσης κ.λπ. με κύριο στοιχείο το πασιφιστικό του χαρακτήρα. *Ελευθεροτυπία* 25/5/2011.

¹²⁰¹ Τόσο στον κεντρικό τίτλο, όσο και στον υπέρτιτλο, πραγματοποιείται αναφορά στο «σκληρό μεσοπρόθεσμο οικονομικό πρόγραμμα» -όπως χαρακτηριστικά αναφέρει- που επιβάλλει η τρόικα, σύμφωνα με άρθρο που βρίσκεται στο περιεχόμενο της εφημερίδας.

Πίνακας 6.4. 28 Μαΐου 2011 (Σαβ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Παπανδρέου-Σαμαράς πολύ κοντά στις αποκρατικοποιήσεις, δεν τα βρήκαν σε πериοπές και φορολογία · Απογοητευμένη δήλωση η Κομισιόν	Μισή συμφωνία με...μέλλον	Θα ξανασυζητήσουν τον τρόπο ιδιωτικοποίησης της περιουσίας Ο Πρωθυπουργός δήλωσε ανοιχτός και σε κυβερνητική συνεργασία. Εκλογές στο τέλος του 2013. Σταθερή η αριστερά στην αντιμνημονιακή γραμμή Χολωμένος ο Καρατζαφέρης	Διαδηλωτές, θυσία στην Μπάρτσα

Πίνακας 6.5. 29 Μαΐου 2011 (Κυρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
«Κλειδί» η έγκριση του μεσοπρόθεσμου προγράμματος	Οι 5 κινήσεις μετά το ναύαγιο	Στις πλατείες η Ελλάδα οραματίζεται	Και στο βάθος δημοψήφισμα

Πίνακας 6.6. 30 Μαΐου 2011 (Δευ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι
Παπανδρέου-Σαμαράς άνοιξαν δίαυλο συνεννόησης για τα μέτρα	Φλερτ στα κρυφά και στα φανερά	Πάνω από 80.000 αγανακτισμένου λαού ζήτησαν χθες Πραγματική Δημοκρατία

Πίνακας 6.7, 31 Μαΐου 2011 (Τρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Επώδυνες και γρήγορες αποκρατικοποιήσεις συμφωνούνται πριν την καταβολή	Δόση - Δηλητήριο	Χαλαρώνει η διεθνής πίεση. Ο Ρεν απορρίπτει έξοδο από το ευρώ	Αγανακτισμένο μάθημα οργάνωσης Πανεπιστήμια στα όρια της φτώχειας Άνοιξε-κλείσε στα Τέμπη

Πίνακας 6.8. 1 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Κυβέρνηση-Τρόικα καταλήγουν στα μέτρα για την 5 ^η δόση	Έκλεισε το πακέτο με σκληρούς φόρους	Στα ύψη η έμμεση φορολογία. Εισοδηματικά κριτήρια και στα προνοιακά επιδόματα. Ξένος τύπος και Γερμανία προαναγγέλλουν νέο δάνειο με νέο μνημόνιο	Φυγαδεύτηκαν οι βουλευτές

Πίνακας 6.9. 2 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Ενώ οι Γερμανοί συναινούν για νέο δάνειο, υπό όρους, ως το 2013	Σχέδιο 14 σημείων για την Ελλάδα	Προς δύο κλίμακες στο αφορολόγητο Η τρόικα ζητάει απολύσεις τώρα Μην κλαις για εμάς Αργεντινή Ένας θα καθορίζει το χρόνο εργασίας των συναδέλφων του

Πίνακας 6.10. 3 Ιουνίου 2011 (Παρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Η κυβέρνηση αθέτησε τις υποσχέσεις της για όσους τους δήλωσαν	Φοροαπάτη με τους ημιυπαίθριους	Πρόσθετοι φόροι στους ιδιοκτήτες, πόθεν έσχες και απώλεια από τόκους στεγαστικών	Βόμβα στα θεμέλια των συλλογικών συμβάσεων 16 βουλευτές του ΠΑΣΟΚ ζητάνε λογαριασμό Δύο πόρτες έχει η ζωή

Πίνακας 6.11. 4 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Η τρόικα θα δώσει πανάκριβη δόση τον Ιούλιο και η Ε.Ε. νέο δάνειο	Συμφωνία με πλήθος απολύσεων	«Σημαντική μείωση απασχολουμένων στο Δημόσιο» Αύξηση φορολογίας στα ακίνητα Γρήγορη ιδιωτικοποίηση της δημόσιας περιουσίας	Σπρώξιμο στα χέρια τραπεζών Συνέντευξη ενός πρώην «εκτελεστή» κρατών»: «Είσαστε θύματα οικονομικών δολοφόνων»

Πίνακας 6.12. 5 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Επί ξυρού ακμής η κυβέρνηση προωθεί τα νέα μέτρα	Αγανάκτηση σε όλα τα μέτωπα	Φουντώνει το κίνημα της Πλατείας Βουλευτές σε κρίση συνείδησης Ποιοι Ευρωπαίοι δε θέλουν να ακούν για την Ελλάδα	Η Ε.Ε. αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση

Πίνακας 6.13. 6 Ιουνίου 2011 (Δευ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Δε θα δίνει δόση η τρόικα αν δεν ακολουθούνται πιστά οι απαιτήσεις της	Υπό απόλυτο ξένο έλεγχο	Επόπτες για υπουργεία και ιδιωτικοποιήσεις. Νέα μέτρα για κάθε απόκλιση Τι αλλάζει στη φορολογία ακινήτων, εισοδήματος και στα τεκμήρια 20.000 υπάλληλοι του Δημοσίου στη σύνταξη, 25.000 συμβασιούχοι απολύονται, 25.000 των ΔΕΚΟ στον αέρα	Ενώθηκαν Στύλοι και Προπύλαια Σάλος από τις αρχικές κατηγορίες του Βερολίνου για τα προϊόντα της Νότιας Ευρώπης Από γερμανικά φασολάκια το φονικό βακτήριο

Σφοδρή αντίδραση
του υπουργού
Εργασίας: «Δε
συζητάω μείωση
του αφορολόγητου»

Πίνακας 6.14. 7 Ιουνίου 2011 (Τρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Οι δημόσιοι υπάλληλοι θα χάνουν σταδιακά 10% από το Σεπτέμβρη	Σφαγή Εφάπαξ 30% και Αναδρομικά	δωρη συνεδρίαση με Παπανδρέου: Υπουργοί κόντρα στις απολύσεις και στο αφορολόγητο Για δωροδοκία και ξέπλυμα πάει ο Τσοχατζόπουλος Οι εκκλησίες του Δήμου

Πίνακας 6.15. 8 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Η κυβέρνηση αλλάζει μέτρα, χωρίς να πειράζει το μνημόνιο	Μπρος-Πίσω για Δημόσιο, Φόρους	13 ώρες έκρηξη βουλευτών του ΠΑΣΟΚ κατά Παπακωνσταντίνου Αναγγέλλονται πάλι προσλήψεις μία προς δέκα Δεν αυξάνονται οι αντικειμενικές αξίες ακινήτων Αναστέλλεται για δύο χρόνια το πόθεν έσχες Κόβονται πιο πολύ επιδόματα και επενδύσεις	«Κάνε κάτι», «Κοίτα τη δουλειά σου» Αυτό είναι το Ελληνικό του Αθεμπίγιο

Πίνακας 6.16. 9 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Η τελική πρόταση της κυβέρνησης στο υπουργικό	Κεφαλικός Φόρος στα Εισοδήματα	Ειδική εισφορά για πάνω από ένα χρόνο σε όσους τα δηλώνουν Πίνακες με όλα τα μέτρα που κατατέθηκαν από χθες	Έκθεση τρόικας: Αυτά τα μέτρα συμφωνήσαμε Τι λέει το κείμενο για το 2011-2015 Στον αέρα η δόση και το δάνειο

Πίνακας 6.17. 10 Ιουνίου 2011 (Παρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Θα αλλάζουν προς το χειρότερο τα μέτρα όταν δεν πετυχαίνουν οι στόχοι!	Φοροεισπρακτικός 4ετής εφιάλτης	Πέρασε από το υπουργικό για τη Βουλή το μνημονιακό πρόγραμμα ως το 2015	Γερμανοί. ΔΝΤ, Ερωζώνη: Συμφώνησαν για νέο δάνειο, ψάχνουν τον τρόπο Special Olympics με καταγγελίες για απάτες Γέμισε την πλατεία ο Μίκης Ο λέων του Φειδία

Πίνακας 6.18. 11 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Μεσοπρόθεσμο. 40 τα Μέτρα μέχρι το 2015	Καλά Σαράντα	Νέο τέλος στα ακίνητα από 0,1% ως 0,2% ανά τ.μ. μέσω ΔΕΗ Κεφαλικός φόρος 1%-4% από το 2011 έως το 2015 Απολύονται 58.000 συμβασιούχοι, «απομακρύνονται» δη. Υπάλληλοι	Μισό αιώνα μετά το σχέδιο Μάρσαλ, το «σχέδιο Σόιμπλε» για την Ελλάδα Το-ποτηρι-τές...

Πίνακας 6.19. 12 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα: Μισθωτοί και συνταξιούχοι στα Τάρταρα	Οι φοροφυγάδες στα πούπουλα	Δεν προβλέπονται έσοδα από την πάταξη της φοροδιαφυγής 8 παράθυρα για καραμπινάτες παρανομίες Η τρόικα αμφισβητεί την ικανότητα των μηχανισμών ελέγχου	Τι θα κοστίσουν τα νέα μέτρα στην τσέπη μας Σενάρια για τον ανασχηματισμό Ξεφορτώνεται ελληνικά ομόλογα η Εθνική Τράπεζα (Στα χνάρια των ξένων) Αιματηρά σαφάρι κατά μεταναστών (Εκρηξη ρατσιστικής βίας) Άραξαν τα Ι.Χ. λόγω μνημονίου (Αίτια; Καύσιμα και Ανέχεια)

Πίνακας 6.20. 14 Ιουνίου 2011 (Τρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Διπλό χτύπημα για τους υπαλλήλους του Δημοσίου	Λαιμητόμος σε μισθούς από 1300 €	Σήμερα το Eurogroup με διχογνωμίες Σε 24ωρο κλοιό η Βουλή Θριάμβευσε ο Ερντογάν, αλλά δε μπορεί να αλλάξει το Σύνταγμα Συρία: Χιλιάδες πρόσφυγες σε Τουρκία

Πίνακας 6.21. 15 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Μετράει απώλειες πριν από τη ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου	Από μια κλωστή η Κυβέρνηση	Έκτακτη συνεδρίαση Παπανδρέου με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας το μεσημέρι	3.6 δις μαύρη τρύπα στον προϋπολογισμό Την Κυριακή αποφασίζεται η 5 ^η δόση Ποτάμι Αγανάκτησης

Πίνακας 6.22. 16 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Είπε το μεσημέρι, ξείπε το βράδυ και αποφάσισε ανασχηματισμό	Πρωθυπουργός εν κενώ	Δάκρυσαν και τα αγάλματα Σαμαράς: Τώρα εκλογές Άλλα στον έναν, άλλα στον άλλο Μπρος-πίσω το μεσοπρόθεσμο

Πίνακας 6.23. 17 Ιουνίου 2011 (Παρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Το πρωί ανασχηματισμός, στη 1 μετά το μεσημέρι η ορκωμοσία	Κυβέρνηση με το Μήνα	19 Ιουνίου. Ψήφος εμπιστοσύνης και παράλληλα συνεδρίαση των υπουργών οικονομικών της ευρωζώνης 23-24 Ιουνίου. Σύνοδος κορυφής στις Βρυξέλλες, πολιτική απόφαση για το νέο δάνειο στην Ελλάδα 28 Ιουνίου. Προς ψήφιση στη Βουλή το μεσοπρόθεσμο, σύμφωνα με το σχεδιασμό	Από την έκρηξη στην ανακωχή Ψηφίζετε Μεσοπρόθεσμο, παίρνετε τη δόση Ο Σαμαράς βλέπει εκλογές

	8, 11 Ιουλίου. Συνεδριάζουν το ΔΝΤ και το Eurogroup για την αποδέσμευση της 5 ^{ης} δόσης
--	--

Πίνακας 6.24. 18 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Αντιμεταθέσεις υπουργών και επιστράτευση παλιών	Γύρω γύρω όλοι	Χωρίς ανασχηματισμό οι Πλατείες «Sold Out» στην Μπιενάλε Απειλούνται τα θαλάσσια θηλαστικά Ο ράπερ της σιωπής

Πίνακας 6.25. 19 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Ο Παπακωνσταντίνου έφυγε, ο Βενιζέλος ήρθε, το Μεσοπρόθεσμο μένει	Ίδια συνταγή με άλλο μάγειρα	Επιχείρηση κατευνασμού των βουλευτών Από το φόβο της διάσπασης στο ΩΣΑΝΝΑ Υπουργεία: Οι νέοι συγκάτοικοι και οι φάκελοι-φωτιά	Άλλαι όμως οι βουλαί της πλατείας

Πίνακας 6.26. 20 Ιουνίου 2011 (Δευ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Το Eurogroup αποφάσισε τη νύχτα να δώσει την 5 ^η δόση και νέο δάνειο, αλλά...	Λεφτά μόνο αν ψηφιστούν τα μέτρα	Με εκβιασμό για το Μεσοπρόθεσμο τα 12 δις. από την Ε.Ε. και το ΔΝΤ	Γεμάτες οι Πλατείες Και μέσα σ' όλα, δημοψήφισμα για το Σύνταγμα! Ένας γάμος και μια κηδεία Ποδήλατα 800 ευρώ το ένα για

Πίνακας 6.27. 21 Ιουνίου 2011 (Τρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Ρεκόρ αποτυχίας σε βασικά μαθήματα εισαγωγής στα Πανεπιστήμια	Παιδεία κάτω από τη Βάση	Άγγιξε το 15% σε Μαθηματικά και Φυσική κατεύθυνσης. Θα οδηγήσεις σε μεγάλη πτώση έως και 800 μορίων σε φυσικομαθηματικές, πολυτεχνικές Ύστερα από χρόνια, πτώση και στις ιατρικές Και φέτος με βαθμούς κάτω από 10 σε ΑΕΙ, ΤΕΙ Σε έξι σελίδες αναλύσεις και πίνακες ανά σχολή	Σήμερα στην Αθήνα η Τρόικα ξανασυζητεί τα μέτρα με την Κυβέρνηση Παίζεται ανατροπή αφορολόγητου, εισφοράς, ΦΑΠ Στο τραπέζι η άρση της μονιμότητας

Πίνακας 6.28. 22 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Κυβέρνηση και Ν.Δ. συμφώνησαν στη χωρίς ουσιαστική συζήτηση ψήφιση των μέτρων	Παράδοση-Εξπρές Άνευ Όρων	Ψήφος εμπιστοσύνης από τους βουλευτές του ΠΑΣΟΚ	Η πλατεία καταψήφισε Συνασπίζονται οι άνεργοι στις γειτονιές Νομιμοποιούνται με πληρωμή τα αυθαίρετα

Πίνακας 6.29. 23 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Η Γερμανία καλεί τραπεζίτες σε εθελοντική επιμήκυνση του χρέους, ενώ η ελληνική κυβέρνηση κλείνει με την τρόικα τα πιο σκληρά μέτρα	Αγώνας Δρόμου Αθήνα-Βερολίνου	Έκθεση ΟΗΕ κόλαφος για τα μέτρα λιτότητας Συν Λακαιδεμονίου Ο Μπέος και 9 παράγοντες πιάστηκαν για τα βρώμικα ματς στο Ποδοσφαιρικό Πρωτάθλημα Συλλήψεις τρανταχτών ονομάτων για τα στημένα

Πίνακας 6.30. 24 Ιουνίου 2011 (Παρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Η κυβέρνηση με τη φοροκαταιγίδα που ανήγγειλε, καταστρέφει τους πάντες, εκτός από τους φοροφυγάδες και τους κεφαλαιούχους	Χαριστική βολή στα εισοδήματα	Πολλαπλοί φόροι πάνω σε κάθε φορολογούμενο Κεφαλικός φόρος στα βαλάντια από 12.00 ευρώ Εισφορές δημ., ιδιωτ. υπαλλήλους, ελεύθερους επαγγελματίες, αγρότες, επιτηδευματίες Μείωση επικουρικών και κύριων συντάξεων, εφάπαξ δημ. υπαλλήλων, συντάξεων ναυτικών, αγροτών Μείωση του αφορολόγητου στα 8000 ευρώ Στα ύψη το πετρέλαιο θέρμανσης	48ωρη απεργία Τρίτη και Τετάρτη Αυξάνονται (;) 1,6 % οι κατώτατοι μισθοί Τα πολεμικά πλοία χωρίς καύσιμα! Εκτός νόμου τα πρόσφατα αυθαίρετα ΟΤΕ: Πάγωμα μισθών, άρση μονιμότητας Αποκαλυπτικοί διάλογοι Μπέου με Μαρινάκη και Κανελλόπουλο Διώκεται ο διαιτητής στο Ολυμπιακό- Παναθηναϊκό Το πόρισμα με τις αποκαλύψεις για πλήθος βρώμικων αγώνων στα

Πίνακας 6.31. 25 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Εφαρμοστικός με αναδρομική αρπαγή εισοδημάτων και φόρων από ακίνητα	Νόμος Άρπα-Κόλλα με τις αποδείξεις	Ζητάει πίσω τα λεφτά από τους φορολογούμενους, τον «μισοδιορθώνει» τηλεοπτικά ο υπουργός!	Εξισώνεται ο φόρος στο πετρέλαιο, κόβονται οι εκπτώσεις για στεγαστικά, γιατρούς Δόση και δάνειο για 151 ψήφους Special Olympis από σήμερα Το κίνημα του ποδηλάτου είναι εδώ Άρθρο του Λούλα στην «Ε» Στον αέρα το νέο πρωτάθλημα

Πίνακας 6.32. 26 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Ψήφος-δοκιμασία. Σε ασφυκτικό κλοιό η Βουλή Τετάρτη και Πέμπτη	Στην Κόψη του Μεσοπρόθεσμου	Τι θα πληρώσουμε. 5 πίνακες και παραδείγματα Ετήσιο ψαλίδισμα έως 805 € στο ΕΚΑΣ! Στο μισό οι φοροαπαλλαγές	Δημοψηφίσματα. Τι προβλέπει το νέο πλαίσιο Τα σχέδια της πλατείας Ωρα να σπάσει το απόστημα (Στημένα Παιχνίδια) Ριζικές αλλαγές σε ΑΕΙ και ΤΕΙ (Μεταρρύθμιση στην Παιδεία)

Πίνακας 6.33. 27 Ιουνίου 2011 (Δευ.).

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Οδηγός. Πόσο θα επιβαρυνθεί κάθε φορολογούμενος με τα νέα μέτρα	Τα 22 επιπλέον χαράτσια	Δημόσιο. Αυξήσεις και προαγωγές με πανελλαδικές εξετάσεις Σούπερ Λίγδα: 10 ομάδες κινδυνεύουν με υποβιβασμό Special Άνθρωποι Πρώτη γενική 48ωρη απεργία από αύριο Απειλείται με επιστράτευση η ΓΕΝΟΠ Το φαστ-φουντ κατηγορείται για διαβήτη 2 Πως ήταν η ζωή στην Αργεντινή του μνημονίου	Πάνω από 3000 € το χρόνο για κάθε μέση οικογένεια

Πίνακας 6.34. 28 Ιουνίου 2011 (Τρ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Ακόμη πιο δρακόντειος ο νόμος για επιτηδευματίες, άνεργους και αποδείξεις	8 Αλλαγές πριν από την εκτέλεση	Από τον άλλο μήνα η πώληση της περιουσίας	Τράπεζες. Νέο χαράτσι καθυστέρησης επιβάλλουν παράνομα Συρρέουν από τις πόλεις προς το Σύνταγμα 48ωρη απεργία από το πρωί, εκτός από το Μετρό Παράταση στα μηχανογραφικά για ΑΕΙ και ΤΕΙ

	Δασικοί χάρτες στα β. προάστια για αντιρρησίες
	Ένταλμα κατά του Καντάφι από τη Δύση
	Τα βρόντηξαν οι ιδιοκτήτες του Ολυμπιακού

Πίνακας 6.35. 29 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλοι	Άλλοι τίτλοι
Στην κάλπη της Βουλής το δυσβάσταχτο πρόγραμμα, ενώ το Σύνταγμα πνίγηκε στα δακρυγόνα	Ψηφοφορία με δάκρυα Λαού	Σήμερα και αύριο υπό την απειλή των Βρυξελλών	Γερμανικό «ναυ» στο γαλλικό σχέδιο Με έκκληση προς την Ελλάδα η Λαγκάρντ διευθύντρια ΔΝΤ Κινέζικη βοήθεια σε χρεωμένους της Ε.Ε. Νέα γκάφα στην εξομοίωση του πετρελαίου Δεμένα και αύριο τα πλοία Ακρίβυναν τα φτηνά(;) τσιγάρα Αλώβητος ο Μαρινάκης στη Σ. Λίγκα

Πίνακας 6.36. 30 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Αιματοκύλησε το κέντρο της Αθήνας η κυβέρνηση πριν και μετά την ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου	Όργιο Κρατικής Τρομοκρατίας	Αστυνομική εκτροπή με στόχο τη διάλυση κάθε συγκέντρωσης κατά του Μνημονίου Απρόκλητη επίθεση σε διαδηλωτές και σε μαγαζιά με ανύποπτους πολίτες Η ΕΛΑΣ χτύπησε και τα ιατρεία! Άγριο ξύλο και τόνοι χημικών, με εκατοντάδες τραυματίες στα νοσοκομεία Ασθενοφόρα εμποδίζονταν να φτάσουν στο κέντρο Βίντεο-αποκάλυψη με χρυσαυγίτες που τους περιθάλλουν ΜΑΤ στη Βουλή Με 154 ψήφους ΠΑΣΟΚ και μία της Ελ. Παπαδημητρίου, που αποχώρησε από τη Ν.Δ. πέρασε ο υπερνόμος Μετά από πολύωρες πιέσεις ψήφισε «ναι» ο Αθανασιάδης, επέμεινε στο «όχι» ο Κουρουμπλής που διαγράφηκε Μέρκελ, Μπαρόζο, Ρομπάϊ και ΔΝΤ ...ανακουφίστηκαν Η Ν.Δ. ψηφίζει περίπου τα μισά άρθρα του εφαρμοστικού νόμου σήμερα

Ας δούμε την αντίστοιχη καταγραφή των τίτλων της εφημερίδας «Η Καθημερινή»:

6.B.1 Καταγραφή Κεντρικών Τίτλων, Υπέρτιτλων, Υπότιτλων και Άλλων τίτλων της εφημερίδας «Η Καθημερινή». Στους πίνακες που ακολουθούν, μπορούμε

να δούμε τα πρωτοσέλιδα της *Καθημερινής* την περίοδο που μας απασχολεί ερευνητικά, από τις 25 Μαΐου δηλαδή, έως τις 30 Ιουνίου. Η λογική παράθεσης των πρωτοσέλιδων, είναι ακριβώς η ίδια που ακολουθήθηκε και στην παράθεση των τίτλων της *Ελευθεροτυπίας*. Πιο συγκεκριμένα:

Πίνακας 6.37. 25 Μαΐου 2011 (Τετ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Και δημοψήφισμα στο τραπέζι	Από Παπανδρέου μετά το ναύαγιο της συναίνεσης

Πίνακας 6.38. 26 Μαΐου 2011 (Πεμ.)

Κεντρικός τίτλος
Χιλιάδες «Αγανακτισμένοι» στο Σύνταγμα και αλλού

Πίνακας 6.39. 27 Μαΐου 2011 (Παρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Συμβούλιο αρχηγών επί ξυρού ακμής	Εν μέσω πιέσεων και εκλογικών σεναρίων ο κ. Παπανδρέου ζητά συναίνεση – Ο κ. Σαμαράς διαμηνύει ότι δεν εκβιάζεται

Πίνακας 6.40. 28 Μαΐου 2011 (Σαβ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Συμβούλιο κατώτερο των περιστάσεων	Ο Γ. Παπανδρέου απέκλεισε εκλογές και δήλωσε ανοιχτός σε συνεργασίες – Ρεν: ο χρόνος τελειώνει

Πίνακας 6.41. 29 Μαΐου 2011 (Κυρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος	Άλλοι τίτλοι
Αβεβαιότητα και ραγδαίες εξελίξεις	Στο τραπέζι δημοψήφισμα και κυβερνητικές συνεργασίες	Οι «Αγανακτισμένοι» κατέναντι της Βουλής των Ελλήνων
	Κλιμάκωση πιέσεων για συμφωνία ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας	
	Κλειδώνουν μεσοπρόθεσμο σχέδιο και νέα μέτρα για τη διάσωση	

Πίνακας 6.42. 31 Μαΐου 2011 (Τρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Κύμα «αγανακτισμένων» στο ΠΑΣΟΚ	Ενώ συνεχίζεται το θρήλερ με την τρόικα – Αισιοδοξία Γιουνγκέρ για νέα βοήθεια

Πίνακας 6.43. 1 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
«Αγανακτισμένοι» κατά βουλευτών έξω από τη Βουλή	Σκληρά μέτρα και, εμμέσως απολύσεις
Προς συνολική συμφωνία με την τρόικα	

Πίνακας 6.44. 2 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Με δειλά βήματα το κλείσιμο οργανισμών	Τρόικα: Επίσπευση Νέα υποβάθμιση από Moody's
Ο Ερντογάν υπό την προστασία των όπλων	
Οι φόβοι Παπανδρέου και οι σκιές στην οικονομία	

Πίνακας 6.45. 3 Ιουνίου 2011 (Παρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Τρισέ: Ανάγκη υπουργείου Οικονομικών της Ευρώπης	Επιστολή στο ΠΑΣΟΚ 16 βουλευτών
Ρήγματα στο ΠΑΣΟΚ φέρνει το νέο μνημόνιο	

Πίνακας 6.46. 4 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Συμφωνία για βοήθεια με σκληρά μέτρα	Νέο πακέτο προαναγγέλλει ο Γιουνγκέρ – Μείωση στο αφορολόγητο και απολύσεις στο Δημόσιο

Πίνακας 6.47. 5 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος	Άλλοι τίτλοι
Οι ξένοι αναμένουν το «ναι» του ΠΑΣΟΚ	Εκρηκτικό κλίμα στο υπουργικό συμβούλιο και στην κοινοβουλευτική ομάδα	Οργή πολιτών, αλλά και ακραία φαινόμενα

Πίνακας 6.48. 7 Ιουνίου 2011 (Τρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Εμμονή Παπανδρέου σε δημοψήφισμα	Εντάσεις υπουργών για τυχόν διενέργεια του και για επιμέρους άλλα μέτρα

Πίνακας 6.49. 8 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Ομπάμα: Να μη χρεοκοπήσει η Ελλάδα	Συμφώνησε με τη Μέρκελ στην ανάγκη διαχείρισης της κρίσης στην Ευρωζώνη

Πίνακας 6.50. 9 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος	Άλλοι τίτλοι
Πιέσεις να συναινέσουν όλοι	Ανησυχία Ε.Ε. για τις αντιδράσεις στο ΠΑΣΟΚ – Αυστηρά μηνύματα προς Σαμαρά	Φθίνει το κίνημα «Αγανακτισμένων» στην Ισπανία

Πίνακας 6.51. 10 Ιουνίου 2011 (Παρ.)

Κεντρικός τίτλος
Κεφαλή λέοντος από τον Παρθενώνα στο εργαστήριο

Πίνακας 6.52. 11 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Μειώνονται μισθοί, θέσεις στο Δημόσιο Οι Γερμανοί είπαν «ναι» για βοήθεια στην Ελλάδα	Άμεσα συγχωνεύσεις Οργανισμών

Πίνακας 6.53. 12 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος	Άλλοι τίτλοι
Πίεση από μέσα στο ΠΑΣΟΚ και από Ευρώπη στη Νέα Δημοκρατία	Επί θύραις ο ανασχηματισμός – Η Ευρωπαϊκή Ένωση ζητεί συναίνεση	Οι τουρίστες περνάνε καλά και φθηνά στην Ελλάδα

Πίνακας 6.54. 15 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Το ΠΑΣΟΚ στα όρια του	Συρρικνώνεται η κοινοβουλευτική πλειοψηφία – Ο κ. Παπανδρέου σήμερα στον Πρόεδρο

Πίνακας 6.55. 16 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Οι αρχηγοί δεν τόλμησαν την υπέρβαση	Ανασχηματισμός από Παπανδρέου, διεξαγωγή εκλογών ζητεί ο Σαμαράς

Πίνακας 6.56. 17 Ιουνίου 2011 (Παρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Εύθραυστη εκχειρία στο ΠΑΣΟΚ	Ανασχηματισμός σήμερα το πρωί – Ολονύκτιες οι διαβουλεύσεις για το νέο οικονομικό επιτελείο

Πίνακας 6.57. 18 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)

Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Κυβέρνηση Παπανδρέου – Βενιζέλου	Υπό το φόβο καταψήφισης του Μεσοπρόθεσμου – Θυσία οι «φίλοι» - Αρνήθηκαν οι τεχνοκράτες

Πίνακας 6.58. 19 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Τελευταίο χαρτί Παπανδρέου	Ιστορικός συμβιβασμός με Βενιζέλο, ενώ στενεύουν τα χρονικά περιθώρια

Πίνακας 6.59. 21 Ιουνίου 2011 (Τρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος	Άλλοι τίτλοι
Στο κόκκινο η πίεση στην Ελλάδα	Προϋπόθεση για την εκταμίευση της πέμπτης δόσης, η ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου	Οι βαθμοί αναρτήθηκαν, η αγωνία μετριάστηκε

Πίνακας 6.60. 22 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Ένα έτος εφεδρείας και μετά απόλυση	Για τους μη μετατασσόμενους υπαλλήλους - Τι προβλέπει το νέο Μνημόνιο για τράπεζες και φορολογία

Πίνακας 6.61. 23 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Ολονύκτιο θρίλερ με την τρόικα	Σκληρή διαπραγμάτευση γιατί βρήκε ανεπαρκή τα μέτρα του Μεσοπρόθεσμου

Πίνακας 6.62. 24 Ιουνίου 2011 (Παρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Βαρύ φορτίο φόρων για όλους	Μείωση αφορολόγητου στα 8000 ευρώ – Εισφορά αλληλεγγύης έως 5% - Τέλος επιτηδεύματος περίπου 300 ευρώ

Πίνακας 6.63. 25 Ιουνίου 2011 (Σαβ.)

Κεντρικός τίτλος
Έγκριση πέμπτης δόσης, νέα βοήθεια και ανησυχία

Πίνακας 6.64. 26 Ιουνίου 2011 (Κυρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Προβόπουλος: Τέλος χρόνου!..	Ο διοικητής της ΤτΕ προειδοποιεί, μέσω της «Κ», ότι δεν υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις εκτός Μνημονίου

Πίνακας 6.65. 28 Ιουνίου 2011 (Τρ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Κρίσιμες για 5η δόση και ΠΑΣΟΚ οι ψηφοφορίες	Μεσοπρόθεσμο και εφαρμοστικός

Πίνακας 6.66. 29 Ιουνίου 2011 (Τετ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Τελεσίγραφο και υποσχέσεις Ε.Ε.	Βαν Ρομπέϊ, Μπαρόζο, Ρεν: Δεν υπάρχει Β' σχέδιο – Λαγκάρντ: Να στηρίξει η αντιπολίτευση

Πίνακας 6.67. 30 Ιουνίου 2011 (Πεμ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Δανειακή ανάσα και ξέσπασμα βίας	Συγκρούσεις σκληρές και πολύωρες στο κέντρο των Αθηνών Ψηφίστηκε το Μεσοπρόθεσμο Απώλειες για ΠΑΣΟΚ, Νέα Δημοκρατία και ΔΗΣΥ

Σ' αυτό το σημείο, κρίνουμε απαραίτητο να προβούμε στις πρώτες διαπιστώσεις μετά την καταγραφή των κεντρικών, υπέρτιτλων, υπότιτλων και άλλων τίτλων των δύο εντύπων τη χρονική περίοδο των τριανταπέντε (35) ημερών που εξετάζουμε, από 25 Μαΐου, έως 30 Ιουνίου 2011. Μετά την καταγραφή των τίτλων λοιπόν διακρίνουμε τα εξής:

Στο δείγμα γραφής της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία», οι κεντρικοί τίτλοι της διακρίνονται τόσο για την πληροφοριακή όσο και για τη θεαματική τους μορφή, ενώ στο πρωτοσέλιδο διακρίνουμε ένα μεγάλο αριθμό φωτογραφιών και ένα σαφώς μικρότερο από σκίτσα. Όσον αφορά στις φωτογραφίες, βλέπουμε ότι δεκαεπτά (17) «συνδέονται» με τον κεντρικό τίτλο, ενώ άλλες δεκαεπτά (17) αφορούν στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων», δώδεκα (12) απεικονίζουν Έλληνες πολιτικούς ή τη Βουλή, ενώ άλλες φωτογραφίες (από μία για κάθε θέμα) απεικονίζουν θέματα όπως: το σκάνδαλο Strauss-Kahn με τον ίδιο να οδηγείται στη φυλακή, τη διάνοιξη ενός τμήματος μιας σήραγγας στην περιοχή των Τεμπών, διεθνή νέα (μια φωτογραφία στην οποία διακρίνουμε τον πρόεδρο των Η.Π.Α Barack Obama και την Καγκελάρια της Γερμανίας, Angela Merkel), τους Special Olympics (εστιάζοντας στην τελετή έναρξης των αγώνων), ένα αρχαιολογικό εύρημα όπως είναι το άγαλμα που απεικονίζει τον Λέοντα του Φειδία, τις πανελλαδικές εξετάσεις σε ένα θέμα που αφορά στην Παιδεία, μια γελοιογραφία του Γιάννη Καλαϊτζή που σατιρίζει τον όρκο που δίνουν οι βουλευτές του κυβερνώντος κόμματος (εν προκειμένω του ΠΑ.ΣΟ.Κ.), στη δανειακή σύμβαση, και τις τράπεζες, ενώ τέσσερα πρωτοσέλιδα διαθέτουν από δύο φωτογραφίες και ένα δεν έχει καμία. Σχετικά με την καταγραφή των τίτλων που «φιλοξενούνται» στο πρωτοσέλιδο της *Ελευθεροτυπίας* σε σχέση με το γεγονός που αποτελεί και αντικείμενο της έρευνάς μας, τις κινητοποιήσεις δηλαδή στην πλατεία Συντάγματος, παρατηρούμε είκοσι επτά (27) συνολικά αναφορές, από τις οποίες η πλειονότητα - δέκα οκτώ (18)- βρίσκεται στην κατηγορία «Άλλοι Τίτλοι», τρεις (3) στην κατηγορία «Κεντρικός Τίτλος», τρεις (3) στην κατηγορία «Υπότιτλος» και δύο (2) στον «Υπέρτιτλο». Διακρίνουμε δηλαδή με τη συγκεκριμένη καταγραφή τη μεγάλη σημασία που προσέδωσε το έντυπο στην εν λόγω συλλογική δράση, με αρκετές αναφορές σε όλες τις κατηγορίες των τίτλων της.

Οι τίτλοι της Καθημερινής, που παραθέσαμε ανωτέρω, είναι ενδεικτικοί του πληροφοριακού προφίλ, που διατηρεί επί χρόνια η εφημερίδα σε μια προσπάθεια ενημέρωσης του σταθερού αναγνωστικού κοινού, δίχως υπέρτιτλους και πολλές διαφοροποιήσεις στον τρόπο παρουσίασης και στις γλωσσικές εκφορές. Πλούσια ειδησεογραφία από τον ελληνικό (κυρίως) και το διεθνή χώρο, με θέματα που αφορούν στην πολιτική, την οικονομία, τον πολιτισμό, τις συλλογικές κινητοποιήσεις, την Ευρωπαϊκή Ένωση κ.λπ. Εστιάζοντας στους κεντρικούς τίτλους της εφημερίδας το χρονικό διάστημα που έχουμε ορίσει, παρατηρούμε, ότι η εφημερίδα επικεντρώνεται στην ελληνική πολιτική σκηνή και πιο συγκεκριμένα στον κομματικό αντίπαλο της

Νέας Δημοκρατίας,¹²⁰² το ΠΑΣΟΚ, καταγράφοντας στον κεντρικό τίτλο συνολικά δέκα (10) αναφορές [Κύμα «αγανακτισμένων» στο ΠΑΣΟΚ (31/5), Οι φόβοι Παπανδρέου και οι σκιές στην οικονομία (2/5), Ρήγματα στο ΠΑΣΟΚ φέρνει το νέο μνημόνιο (3/6), Οι ξένοι αναμένουν το «ναι» του ΠΑΣΟΚ (5/6), Εμμονή Παπανδρέου σε δημοψήφισμα (7/6), Το ΠΑΣΟΚ στα όρια του (12/6), Εύθραυστη εκχειρίδα στο ΠΑΣΟΚ (17/6), Κυβέρνηση Παπανδρέου – Βενιζέλου (18/6), Τελευταίο χαρτί Παπανδρέου (19/6), Κρίσιμες για 5η δόση και ΠΑΣΟΚ οι ψηφοφορίες (28/6)]. Αλλά και έξι (6) αναφορές που αφορούν γενικά στην κεντρική πολιτική σκηνή [Και δημοψήφισμα στο τραπέζι (25/5), Συμβούλιο αρχηγών επί ξυρού ακμής (27/5), Συμβούλιο κατώτερο των περιστάσεων (28/5), Αβεβαιότητα και ραγδαίες εξελίξεις (29/5), Πίεση από μέσα στο ΠΑΣΟΚ και από Ευρώπη στη Νέα Δημοκρατία (12/6), Οι αρχηγοί δεν τόλμησαν την υπέρβαση (16/6)]. Την *Καθημερινή* δεν αφήνει αδιάφορη η ειδησεογραφία που αφορά στην «Τρόικα» με συνολικά δέκα (10) αναφορές (Προς συνολική συμφωνία με την τρόικα (31/5), Συμφωνία για βοήθεια με σκληρά μέτρα (4/6), Πιέσεις να συναινέσουν όλοι (9/6), Στο κόκκινο η πίεση στην Ελλάδα (21/6), Ολονύκτιο θρίλερ με την τρόικα (23/6), Έγκριση πέμπτης δόσης, νέα βοήθεια και ανησυχία (25/6), Τελεσίγραφο και υποσχέσεις Ε.Ε. (29/6), Δανειακή ανάσα και ξέσπασμα βίας (30/6)]. Η ειδησεογραφία καλύπτει επίσης και αναφορές στις οικονομικές εξελίξεις λόγω της κρίσης [Με δειλά βήματα το κλείσιμο οργανισμών (2/6), Μειώνονται μισθοί, θέσεις στο Δημόσιο (11/6), Ένα έτος εφεδρείας και μετά απόλυση (22/6), Βαρύ φορτίο φόρων για όλους (24/6), Προβόπουλος: Τέλος χρόνου!.. (26/6)], στην οικονομική κρίση σε σχέση με τη διεθνή πολιτική σκηνή [Τρισέ: Ανάγκη υπουργείου Οικονομικών της Ευρώπης (3/6), Ομπάμα: Να μη χρεοκοπήσει η Ελλάδα (8/6), Οι Γερμανοί είπαν «ναι» για βοήθεια στην Ελλάδα (11/6)], γενικά νέα από τη διεθνή χώρα [Ο Ερντογάν υπό την προστασία των όπλων (2/6), Τρισέ: Ανάγκη υπουργείου Οικονομικών της Ευρώπης (3/6)] καθώς και πολιτισμικά νέα [Κεφαλή λέοντος από τον Παρθενώνα στο εργαστήριο (10/6)].

Σχετικά με τις αναφορές στην υπό διερεύνηση συλλογική δράση, τους «Αγανακτισμένους», διακρίνουμε, ότι η *Καθημερινή* διατήρησε μια επιφυλακτική έως και αρνητική στάση με λίγες αναφορές στο πρωτοσέλιδό της. Διακρίνουμε, ότι τις πρώτες ημέρες εκδήλωσης της διαμαρτυρίας, τότε δηλαδή που ο πασιφιστικός της

¹²⁰² Θυμίζουμε ότι το έντυπο πρόσκειται πολιτικά στον ευρύτερο χώρο της κεντροδεξιάς και είναι φίλα προσκείμενο στο κόμμα της Νέας Δημοκρατίας.

χαρακτήρας, αλλά και το γεγονός πως αποτελούσε έναν παράγοντα σημαντικής πολιτικής πίεσης προς το κυβερνών κόμμα, το ΠΑΣΟΚ, η εφημερίδα κρατούσε μια επιφυλακτική στάση με ειδήσεις όπως: [Χιλιάδες «Αγανακτισμένοι» στο Σύνταγμα και αλλού (26/5), στον κεντρικό τίτλο, και Οι «Αγανακτισμένοι» κατέναντι της Βουλής των Ελλήνων (29/5), στους άλλους τίτλους]. Όταν όμως η συλλογική δράση «πέρασε» σε μια καθαρά κινηματική φάση και η διαμαρτυρία απώλεσε τον «αθώο» χαρακτήρα που είχε αρχικά, τότε η εφημερίδα ουσιαστικά εναντιώνεται με δημοσιεύματα όπως: [«Αγανακτισμένοι» κατά βουλευτών έξω από τη Βουλή (1/5), στον κεντρικό τίτλο και Οργή πολιτών, αλλά και ακραία φαινόμενα (5/6), Συγκρούσεις σκληρές και πολύωρες στο κέντρο των Αθηνών (30/6)]. Επισημαίνουμε επίσης, ότι τις ημέρες που προηγήθηκαν της συζήτησης και ψήφισης του μνημονίου από την Ελληνική Βουλή, στο πρωτοσέλιδο του εντύπου ασκείται ένα είδος «πίεσης» προς το αναγνωστικό κοινό με επισημάνσεις του τύπου: [Προβόπουλος: Τέλος χρόνου!.. (26/6), Κρίσιμες για 5η δόση και ΠΑΣΟΚ οι ψηφοφορίες (28/6), Έγκριση πέμπτης δόσης, νέα βοήθεια και ανησυχία (25/6) και Τελεσίγραφο και υποσχέσεις Ε.Ε. (29/6)]. Συμπερασματικά, η διεύθυνση της εφημερίδας θέλησε να κρατήσει αρχικά τις «ισορροπίες» έναντι της συλλογικής δράσης των «Αγανακτισμένων», στη συνέχεια τη σχετική «απόσταση» και αργότερα, στη «βίαιη» φάση της κινητοποίησης, την εναντίωση από τα τεκταινόμενα που είχαν μία κινητική διάσταση, που κινήθηκαν δηλαδή εκτός του συνηθισμένου για την εφημερίδα αλλά και τους αναγνώστες του πληροφοριακού πλαισίου.

Μετά την ανάγνωση των τίτλων που παραθέσαμε μπορούμε να διακρίνουμε τις διαφορές ανάμεσα στις δύο εφημερίδες,¹²⁰³ καταρχάς στο ιδεολογικό-πολιτικό πλαίσιο στο οποίο ανήκουν και κατά συνέπεια στο αντίστοιχο αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνονται. Είναι εμφανής από την ανάγνωση των τίτλων η διαφορετική προσέγγιση των ειδήσεων από το κάθε έντυπο με βάση τα παραπάνω. Φερ' επείν, η *Ελευθεροτυπία*, τονίζει ιδιαίτερα τις επιπτώσεις που θα έχουν τα οικονομικά μέτρα που προτείνει τόσο η κυβέρνηση όσο και η «Τρόικα» στην ελληνική κοινωνία, ενώ η *Καθημερινή*, δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην πολιτική είδηση, δίχως αυτό βέβαια να σημαίνει ότι δεν προσδίδει βαρύτητα σε ορισμένες περιπτώσεις στην «αβεβαιότητα», αλλά και τις «ραγδαίες εξελίξεις» (βλ. 29 Μαΐου). Αναφορικά με τους Αγανακτισμένους, η διαφορά είναι ειδοποιός, καθώς η μεν *Ελευθεροτυπία* «φιλοξενεί» στο πρωτοσέλιδό της αρκετές

¹²⁰³ Μπορείτε να δείτε τα πρωτοσέλιδα στα Παραρτήματα, στην ενότητα με τον τίτλο «Πρωτοσέλιδα Εφημερίδων», στη σελίδα 440.

φορές αναφορές στην εν λόγω κινητοποίηση, ενώ η δε *Καθημερινή* αναφέρεται ελάχιστα στη συλλογική δράση που διερευνούμε και αυτές (οι αναφορές) με κάποια επιφύλαξη τις πρώτες ημέρες των κινητοποιήσεων, όταν ακόμη η συλλογική δράση δεν έχει λάβει συγκεκριμένο «χαρακτήρα». Με αρνητικό δε πρόσημο την τελευταία ημέρα (30 Ιουνίου), αφού έχει ψηφιστεί το «μνημόνιο» και έχει ακολουθήσει η κρατική καταστολή.

Το επόμενο μεθοδολογικό διάβημα που θα ακολουθήσουμε είναι η θεματική κατηγοριοποίηση των τίτλων που αρχικά καταγράφηκαν με αρχή την εφημερίδα «*Η Ελευθεροτυπία*»:

6.Α.2 Θεματική Καταγραφή Πρωτοσέλιδων Τίτλων της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία». Το δεύτερο μεθοδολογικό διάβημα στο οποίο προβήκαμε ήταν η θεματοποίηση των τίτλων της εφημερίδας *Ελευθεροτυπία* κατά τη χρονική περίοδο από τις 25 Μαΐου έως τις 30 Ιουνίου του 2011. Έχοντας υπόψη ότι οι τίτλοι που εμφανίζονται στο πρωτοσέλιδο καθορίζουν ουσιαστικά και το πολιτικό-κοινωνικό προφίλ της εφημερίδας, κατηγοριοποιήσαμε τους τίτλους της *Ελευθεροτυπίας* σε οκτώ (8) θεματικές (*Οικονομική πολιτική, Κυβέρνηση (ΠΑΣΟΚ) «Αγανακτισμένοι», «Τρόικα», Ευρωπαίοι Εταίροι, Βουλή, Δικομματισμός, Παιδεία*). Δημιουργήσαμε δηλαδή «κατηγορίες-θέματα»,¹²⁰⁴ όπως αυτοί προκύπτουν μετά από προσεκτική ανάγνωση των τίτλων, προσδίδουν νόημα στο ερμηνευτικό πλαίσιο της διαμεσολαβημένης επικοινωνίας όπως αυτό «εκφράζεται» από ένα μέσο πανελλήνιας εμβέλειας και καθημερινής κυκλοφορίας. Κατηγοριοποιήσαμε, λοιπόν, τους τίτλους των πρωτοσέλιδων ως εξής:

1. Οικονομική Πολιτική: Ο λόγος στη θεματική που αφορά στα ζητήματα οικονομικής φύσεως, δηλαδή οι τίτλοι που αναφέρονται στα δημοσιονομικά μέτρα που προτείνονται από τους θεσμούς και πρόκειται να εφαρμοσθούν από την κυβέρνηση.
2. Κυβέρνηση (ΠΑ.ΣΟ.Κ.): Η θεματική που αφορά στην κυβέρνηση, στους τίτλους δηλαδή εκείνους που «φιλοξενήθηκαν» στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας και αναφέρονται στο ΠΑ.ΣΟ.Κ.
3. «Αγανακτισμένοι»: Η συγκεκριμένη θεματική εμπεριέχει τις αναφορές στη διαμαρτυρία που αποτελεί και το αντικείμενο της μελέτης μας.

¹²⁰⁴ Βλ. Ψύλλα, 2010, ό.π., σ. 66.

4. «Τρόικα»: Μέσα από τη συγκεκριμένη θεματική καταγράφονται οι τίτλοι που αναφέρονται στους «θεσμούς», στις ενέργειες δηλαδή που προτείνουν οι άνθρωποι της «τρόικας» και οι διαπραγματεύσεις με τα μέλη της ελληνικής κυβέρνησης.
5. Ευρωπαίοι Εταίροι: Σ' αυτή τη θεματική ενότητα περιλαμβάνονται οι αναφορές στο πρωτοσέλιδο που αφορούν στα μέλη-κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά πάντα με το «φλέγον» ζήτημα της οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα.
6. Βουλή: Ο λόγος στους τίτλους που αναφέρθηκαν στο Ελληνικό Κοινοβούλιο την περίοδο που μεσολάβησε έως τη ψήφιση του μεσοπρόθεσμου.
7. Δικομματισμός: Η συγκεκριμένη θεματική καταγράφει τους τίτλους που αναφέρονται στα δύο μεγάλα κόμματα της χρονικής περιόδου που μελετάμε, στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. και τη Ν.Δ.
8. Παιδεία: Μια θεματική ενότητα που καταγράφει αναφορές που αφορούν στο ζήτημα της Παιδείας, εστιάζοντας στις Πανελλαδικές Εξετάσεις που έλαβαν χώρα το 2011.

Ας δούμε όμως τη θεματική καταγραφή στην οποία προβήκαμε:

Πίνακας 6.68. Οικονομική Πολιτική

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Πρόσθετη εισφορά 1%, τετραπλή κλίμακα περικοπών, 15% κούρεμα στο εφάπαξ (25/5)	Έκλεισε το πακέτο με σκληρούς φόρους (1/6)	Στα ύψη η έμμεση φορολογία.
«Κλειδί» η έγκριση του μεσοπρόθεσμου προγράμματος (29/5)	Συμφωνία με πλήθος απολύσεων (4/6)	Εισοδηματικά κριτήρια και στα προνοιακά επιδόματα. (1/6)
Επώδυνες και γρήγορες αποκρτικοποιήσεις συμφωνούνται πριν την καταβολή(30/5)	Σφαγή εφάπαξ 30% και αναδρομικά (7/6)	Πρόσθετοι φόροι στους ιδιοκτήτες, πόθεν έσχες και απώλεια από τόκους στεγαστικών (3/6)
Οι δημόσιοι υπάλληλοι θα χάνουν σταδιακά 10% από το Σεπτέμβρη (7/6)	Κεφαλικός φόρος στα εισοδήματα (9/6)	«Σημαντική μείωση απασχολούμενων στο Δημόσιο»
Θα αλλάζουν προς το χειρότερο τα μέτρα όταν δεν πετυχαίνουν οι στόχοι! (10/6)	Φοροεισπρακτικός 4ετής εφιάλτης (10/6)	Αύξηση φορολογίας στα ακίνητα
	Καλά Σαράντα (11/6)	Γρήγορη ιδιωτικοποίηση της δημόσιας περιουσίας (4/6)
	Οι φοροφυγάδες στα πούπουλα (12/6)	Επόπτες για υπουργεία και ιδιωτικοποιήσεις.
	Λαιμητόμος σε μισθούς από 1300 € (14/6)	
Μεσοπρόθεσμο 40 τα μέτρα μέχρι το 2015 (11/6)	Χαριστική βολή στα εισοδήματα (24/6)	

Μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα: Μισθωτοί και συνταξιούχοι στα Τάρταρα (12/6)	Τα 22 επιπλέον χαράτσια (27/6)	Νέα μέτρα για κάθε απόκλιση
Διπλό χτύπημα για τους υπαλλήλους του Δημοσίου (14/6)	8 Αλλαγές πριν από την εκτέλεση (28/6)	Τι αλλάζει στη φορολογία ακινήτων, εισοδήματος και στα τεκμήρια
Εφαρμοστικός με αναδρομική αρπαγή εισοδημάτων και φόρων από ακίνητα (25/6)		120.000 υπάλληλοι του Δημοσίου στη σύνταξη,
Οδηγός: Πόσο θα επιβαρυνθεί κάθε φορολογούμενος με τα νέα μέτρα (27/6)		25.000 συμβασιούχοι απολύονται, 25.000 των ΔΕΚΟ στον αέρα
Ακόμη πιο δρακόντειος ο νόμος για επιτηδευματίες, άνεργους και αποδείξεις (28/6)		Σφοδρή αντίδραση του υπουργού Εργασίας: «Δε συζητάω μείωση του αφορολόγητου» (6/6)
		Πέρασε από το υπουργικό για τη Βουλή το μνημονιακό πρόγραμμα ως το 2015 (10/6)
		Νέο τέλος στα ακίνητα από 0,1% ως 0,2% ανά τ.μ. μέσω ΔΕΗ
		Κεφαλικός φόρος 1%-4% από το 2011 έως το 2015
		Απολύονται 58.000 συμβασιούχοι, «απομακρύνονται» δη. Υπάλληλοι (11/6)
		Δεν προβλέπονται έσοδα από την πάταξη της φοροδιαφυγής!
		8 παράθυρα για καραμπινάτες παρανομίες (12/6)
		Πολλαπλοί φόροι πάνω σε κάθε φορολογούμενο
		Κεφαλικός φόρος στα βαλάντια από 12.00 ευρώ
		Εισφορές δημ., ιδιωτ. υπαλλήλους, ελεύθερους επαγγελματίες, αγρότες, επιτηδευματίες

	Μείωση επικουρικών και κύριων συντάξεων, εφάπαξ δημ. υπαλλήλων συντάξεων ναυτικών, αγροτών
	Μείωση του αφορολόγητου στα 8000 ευρώ
	Στα ύψη το πετρέλαιο θέρμανσης (24/6)
	Τι θα πληρώσουμε. 5 πίνακες και παραδείγματα
	Ετήσιο ψαλίδισμα έως 805 € στο ΕΚΑΣ! Στο μισό οι φοροαπαλλαγές (26/6)
	Πάνω από 3000 € το χρόνο για κάθε μέση οικογένεια (27/6)
	Από τον άλλο μήνα η πώληση της περιουσίας (28/6)

Πίνακας 6.69. Κυβέρνηση (ΠΑ.ΣΟ.Κ.)

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Απόπειρα τρομοκράτησης του λαού από την κυβέρνηση για να δεχθεί τα μέτρα (26/5)	Ωμός εκβιασμός, με μπαμπούλα εξόδου απ' το ευρώ (26/5)	13 ώρες έκρηξη βουλευτών του ΠΑΣΟΚ κατά Παπακωνσταντίνου
Η κυβέρνηση αθέτησε τις υποσχέσεις της για όσους τους δήλωσαν (3/6)	Φοροπάτη με τους ημιυπαίθριους (3/6)	Αναγγέλλονται πάλι προσλήψεις μία προς δέκα
Επί ξυρού ακμής η κυβέρνηση προωθεί τα νέα μέτρα (5/6)	Μπρος-Πίσω για Δημόσιο, Φόρους (8/6)	Δεν αυξάνονται οι αντικειμενικές αξίες ακινήτων
Η κυβέρνηση αλλάζει μέτρα, χωρίς να πειράζει το μνημόνιο (8/6)	Από μια κλωστή η Κυβέρνηση (15/6)	Αναστέλλεται για δύο χρόνια το πόθεν έσχες
Η κυβέρνηση αλλάζει μέτρα, χωρίς να πειράζει το μνημόνιο (8/6)	Πρωθυπουργός Εν Κενώ (16/6)	Κόβονται πιο πολύ επιδόματα και επενδύσεις (8/6)
Η τελική πρόταση της κυβέρνησης στο υπουργικό (9/6)	Γύρω Γύρω Όλοι (18/6)	
	Ίδια συνταγή με άλλο μάγειρα (19/6)	Ειδική εισφορά για πάνω από ένα χρόνο σε όσους τα δηλώνουν
	Παράδοση Εξπρές Άνευ Όρων (21/6)	Πίνακες με όλα τα μέτρα που κατατέθηκαν από χθες (9/6)

Μετράει απώλειες πριν από τη ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου (15/6)	Στην κόψη του Μεσοπρόθεσμου (26/6)	Από μια κλωστή η Κυβέρνηση (15/6)
Είπε το μεσημέρι, ξείπε το βράδυ και αποφάσισε ανασχηματισμό (16/6)	Όργιο Κρατικής Τρομοκρατίας (30/6)	Κυβέρνηση με το Μήνα (17/6)
Το πρωί ανασχηματισμός, στη 1 μετά το μεσημέρι η ορκωμοσία (17/6)		Επιχείρηση κατευνασμού των βουλευτών
Αντιμεταθέσεις υπουργών και επιστράτευση παλιών (18/6)		Από το φόβο της διάσπασης στο ΩΣΑΝΝΑ
Ο Παπακωνσταντίνου έφυγε, ο Βενιζέλος ήρθε, το Μεσοπρόθεσμο μένει (19/6)		Υπουργεία: Οι νέοι συγκάτοικοι και οι φάκελοι-φωτιά (19/6)
Η κυβέρνηση με τη φοροκαταιγίδα που ανήγγειλε, καταστρέφει τους πάντες, εκτός από τους φοροφυγάδες και τους κεφαλαιούχους (24/6)		Ψήφος εμπιστοσύνης από τους βουλευτές του ΠΑΣΟΚ (21/6)
Ψήφος-δοκιμασία. Σε ασφυκτικό κλοιό η Βουλή Τετάρτη και Πέμπτη (26/6)		Ζητάει πίσω τα λεφτά από τους φορολογούμενους, τον «μισο-διορθώνει» τηλεοπτικά ο υπουργός! (25/6)
Αιματοκύλησε το κέντρο της Αθήνας η κυβέρνηση πριν και μετά την ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου (30/6)		Αστυνομική εκτροπή με στόχο τη διάλυση κάθε συγκέντρωσης κατά του Μνημονίου
		Απρόκλητη επίθεση σε διαδηλωτές και σε μαγαζιά με ανύποπτους πολίτες
		Η ΕΛΑΣ χτύπησε και τα ιατρεία! Άγριο ξύλο και τόνοι χημικών, με εκατοντάδες τραυματίες στα νοσοκομεία
		Ασθενοφόρα εμποδίζονταν να φτάσουν στο κέντρο
		Βίντεο-αποκάλυψη με χρυσαυγίτες που τους περιθάλλουν ΜΑΤ στη Βουλή
		Με 154 ψήφους ΠΑΣΟΚ και μία της ΕΛ. Παπαδημητρίου, που αποχώρησε από τη Ν.Δ. πέρασε ο υπερνόμος

Μετά από πολύωρες πιέσεις
ψήφισε «ναι» ο
Αθανασιάδης, επέμεινε στο
«όχι» ο Κουρουμπλής που
διαγράφηκε (30/6)

Πίνακας 6.70. «Αγανακτισμένοι»

Υπέρτιτλος	Υπότιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Σε ασφυκτικό κλοιό η Βουλή Τετάρτη και Πέμπτη (26/6)	Στις πλατείες η Ελλάδα οραματίζεται (29/5)	Οι Πλατείες ήταν γεμάτες (26/5)	Ήχησαν πάλι στις πλατείες οι κατσαρόλες (27/5)
... το Σύνταγμα πνίγηκε στα δακρυγόνα (29/6)	Πάνω από 80.000 αγανακτισμένου λαού ζήτησαν χθες Πραγματική Δημοκρατία (30/5)	Αγανάκτηση σε όλα τα μέτωπα (5/6)	Αγανακτισμένο μάθημα οργάνωσης (31/5)
	Φουντώνει το κίνημα της Πλατείας (5/6)	Ψηφοφορία με δάκρυα Λαού (29/6)	Φυγαδεύτηκαν οι βουλευτές (1/6)
	Δάκρυσαν και τα Αγάλματα (16/6)		Μην κλαις για εμάς Αργεντινή (2/6)
			Δύο πόρτες έχει η ζωή (3/6)
			Ενώθηκαν Στύλοι και Προπύλαια (6/6)
			Οι εκκλησίες του Δήμου (7/6)
			Γέμισε την πλατεία ο Μίκης (10/6)
			Σε 24ωρο κλοιό η Βουλή (14/6)
			Ποτάμι αγανάκτησης (15/6)
			Χωρίς ανασχηματισμό οι Πλατείες (18/6)
			Άλλαι όμως οι βουλαί της πλατείας (19/6)
			Γεμάτες οι πλατείες (20/6)

	Συνασπίζονται οι άνεργοι στις γειτονιές (22/6)
	Η πλατεία καταψήφισε (22/6)
	Συν Λακεδαιμονίους(23/6)
	Τα σχέδια της πλατείας (26/6)
	Συρρέουν από τις πόλεις προς το Σύνταγμα (28/6)

Πίνακας 6.71. Ευρωπαίοι «εταίροι»

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Απογοητευμένη δήλωση η Κομισιόν (28/5)	Σχέδιο 14 σημείων για την Ελλάδα (2/6)	Χαλαρώνει η διεθνής πίεση. Ο Ρεν απορρίπτει έξοδο από το ευρώ (31/5)
Ενώ οι Γερμανοί συναινούν για νέο δάνειο, υπό όρους, ως το 2013 (2/6)	Λεφτά μόνο αν ψηφιστούν τα μέτρα (20/6)	Ποιοι Ευρωπαίοι δε θέλουν να ακούν για την Ελλάδα (5/6)
Το Eurogroup αποφάσισε τη νύχτα να δώσει την 5 ^η δόση και νέο δάνειο, αλλά... (20/6)	Αγώνας Δρόμου Αθήνα – Βερολίνου (21/6)	19 Ιουνίου: Ψήφος εμπιστοσύνης και παράλληλα συνεδρίαση των υπουργών οικονομικών της ευρωζώνης
Η Γερμανία καλεί τραπεζίτες σε εθελοντική επιμήκυνση του χρέους, ενώ η ελληνική κυβέρνηση κλείνει με την τρόικα τα πιο σκληρά μέτρα (22/6)		23-24 ΙΟΥΝΙΟΥ Σύνοδος κορυφής στις Βρυξέλλες, πολιτική απόφαση για το νέο δάνειο στην Ελλάδα (17/6)
		Σήμερα και αύριο υπό την απειλή των Βρυξελλών (29/6) Μέρκελ, Μπαρόζο, Ρομπάϊ και ΔΝΤ ...ανακουφίστηκαν (30/6)

Πίνακας 6.72. «Τρόικα»

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Κυβέρνηση-Τρόικα καταλήγουν στα μέτρα για την 5 ^η δόση (1/6)	Υπό απόλυτο ξένο έλεγχο (6/6)	Ξένος τύπος και Γερμανία προαναγγέλλουν νέο δάνειο με νέο μνημόνιο (1/6)
Η τρόικα θα δώσει πανάκριβη δόση τον Ιούλιο και η Ε.Ε. νέο δάνειο (4/6)		Η τρόικα αμφισβητεί την ικανότητα των μηχανισμών ελέγχου (12/6)
Δε θα δίνει δόση η τρόικα αν δεν ακολουθούνται πιστά οι απαιτήσεις της (6/6)		28 Ιουνίου: Προς ψήφιση στη Βουλή το μεσοπρόθεσμο, σύμφωνα με το σχεδιασμό
		8, 11 Ιουλίου: Συνεδριάζουν το ΔΝΤ και το Eurogroup για την αποδέσμευση της 5 ^{ης} δόσης (17/6)
		Με εκβιασμό για το Μεσοπρόθεσμο τα 12 δις. από την Ε.Ε. και το ΔΝΤ (20/6)

Πίνακας 6.73. Βουλή

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Υπό ασφυκτική πίεση για άμεσες λύσεις η σύσκεψη αρχηγών- Παπούλια (27/5)	Ψηφοφορία με δάκρυα Λαού (29/6)	Θα ξανασυζητήσουν τον τρόπο ιδιωτικοποίησης της περιουσίας
Μισή συμφωνία με...μέλλον (28/5)		Ο Πρωθυπουργός δήλωσε ανοιχτός και σε κυβερνητική συνεργασία. Εκλογές στο τέλος του 2013.
Στην κάλπη της Βουλής το δυσβάσταχτο πρόγραμμα, ενώ το Σύνταγμα πνίγηκε στα δακρυγόνα (29/6)		Σταθερή η αριστερά στην αντιμνημονιακή γραμμή
		Χολωμένος ο Καρατζαφέρης (28/5)
		Βουλευτές σε κρίση συνείδησης (5/6)

Πίνακας 6.74. Δικομματισμός

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος
Παπανδρέου-Σαμαράς πολύ κοντά στις αποκρατικοποιήσεις, δεν τα βρήκαν σε περικοπές και φορολογία (28/5)	Φλερτ στα κρυφά και στα φανερά (30/5) Η Ν.Δ. ψηφίζει περίπου τα μισά άρθρα του εφαρμοστικού νόμου σήμερα (30/6)
Παπανδρέου-Σαμαράς άνοιξαν διάυλο συνεννόησης για τα μέτρα (30/5)	
Κυβέρνηση και Ν.Δ. συμφώνησαν στη χωρίς ουσιαστική συζήτηση ψήφιση των μέτρων (21/6)	

Πίνακας 6.75. Παιδεία

Υπέρτιτλος	Κεντρικός τίτλος	Άλλοι τίτλοι
Ρεκόρ αποτυχίας σε βασικά μαθήματα εισαγωγής στα Πανεπιστήμια (21/6)	Παιδεία κάτω από τη Βαση (20/6)	Άγγιξε το 15% σε Μαθηματικά και Φυσική κατεύθυνσης. Θα οδηγήσεις σε μεγάλη πτώση έως και 800 μορίων σε φυσικομαθηματικές, πολυτεχνικές Ύστερα από χρόνια, πτώση και στις ιατρικές Και φέτος με βαθμούς κάτω από 10 σε ΑΕΙ, ΤΕΙ Σε έξι σελίδες αναλύσεις και πίνακες ανά σχολή (20/6)

Οικονομική Πολιτική = Τη «μερίδα του λέοντος» με τριάντα έξι (36) συνολικά τίτλους, κατέχουν τα πρωτοσέλιδα, που αναφέρονται στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης του ΠΑ.ΣΟ.Κ. στο διάστημα που εξετάζουμε, μια πολιτική που οδηγεί με μαθηματική ακρίβεια στην ένδεια των Ελλήνων πολιτών σύμφωνα με τη διεύθυνση της εφημερίδας. Ένα δυσοίωνο μέλλον με μέτρα που αφορούν στις αποκρατικοποιήσεις, περικοπές στον δημόσιο τομέα, τις συντάξεις και το εφάπαξ, απολύσεις, αύξηση φόρων, μείωση εισοδημάτων κ.α. μέτρα που θα επιβαρύνουν όλα σχεδόν τα μικρομεσαία κοινωνικά στρώματα. Πιο συγκεκριμένα, η οικονομική πολιτική

«φιλοξενήθηκε» ένδεκα (11) φορές στους υπέρτιτλους (25/5, 29/5, 30/5, 7/6, 10/6, 11/6, 12/6, 14/6, 25/6, 27/6, 28/6), δεκατέσσερις φορές (14) στους κεντρικούς τίτλους (25/5, 27/5, 30/5, 1/6, 4/6, 7/6, 9/6, 10/6, 11/6, 12/6, 14/6, 24/6, 27/6, 28/6) και ένδεκα (11) φορές στους υπότιτλους (1/6, 3/6, 4/6, 6/6, 10/6, 11/6, 12/6, 24/6, 26/6, 27/6, 28/6).

Κυβέρνηση (ΠΑ.ΣΟ.Κ.) = Τα πρωτοσέλιδα της Ελευθεροτυπίας έκαναν αναφορά στην κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. συνολικά τριάντα μία (31) φορές. Δεκατρείς (13) στους υπέρτιτλους (26/5, 3/6, 5/6, 8/6, 9/6, 15/6, 16/6, 17/6, 18/6, 19/6, 24/6, 26/6, 30/6), δέκα (10) στους κεντρικούς τίτλους (26/5, 3/6, 8/6, 15/6, 16/6, 18/6, 19/6, 21/6, 26/6, 30/6) και οκτώ (8), στους υπότιτλους (8/6, 9/6, 17/6, 19/6, 25/6, 30/6). Πιο συγκεκριμένα, η εφημερίδα πραγματοποιεί αναφορές στο πολιτικό κλίμα που επικρατεί εντός του κόμματος, στα δυσβάστακτα για τον ελληνικό λαό οικονομικά μέτρα που προτείνει η κυβέρνηση λίγο πριν τη ψήφιση του μεσοπρόθεσμου νόμου από το κοινοβούλιο, τις εσωτερικές αντιπαραθέσεις και τις κινήσεις που γίνονται, ώστε να ανατραπεί, ενώ ένα μεγάλο μέρος της ειδησεογραφίας που καλύπτει τις κινήσεις της κυβέρνησης αφορά στη βίαιη ως επί το πλείστον αντίδρασή της έναντι της κινηματικής δράσης που λαμβάνει χώρα στην πλατεία Συντάγματος με αποκορύφωμα το διήμερο της συζήτησης και τελικά της ψήφισης του δεύτερου μνημονίου από την ελληνική Βουλή.

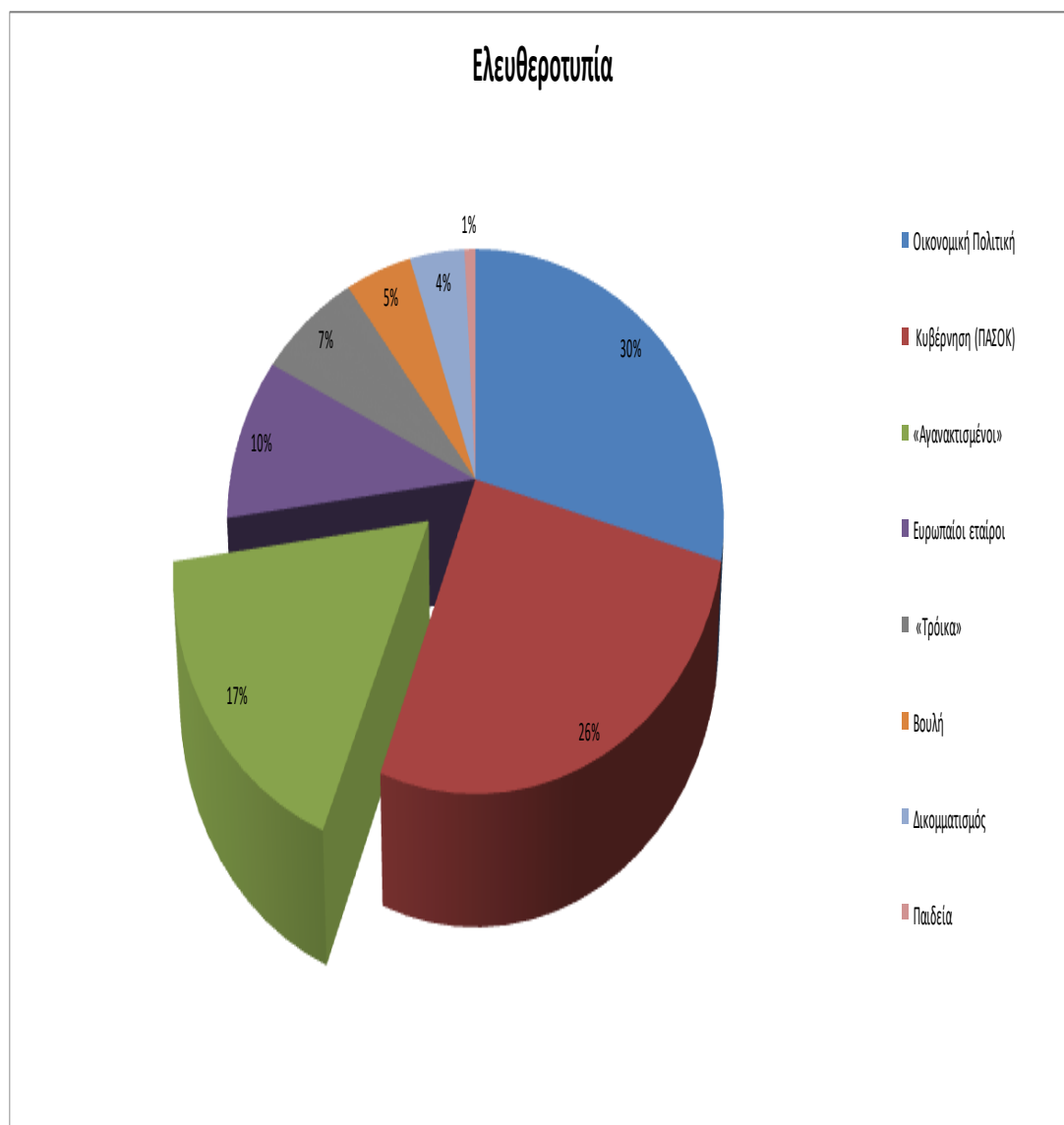
«Αγανακτισμένοι» = Η συγκεκριμένη θεματική αντιπροσωπεύει τον «πλούτο» των δημοσιεύσεων που αφιέρωσε το έντυπο στην κινηματική δράση που μελετάμε. Η *Ελευθεροτυπία* «κάλυψε» όλες τις ημέρες που διήρκησαν οι κινητοποιήσεις τόσο στην πλατεία Συντάγματος όσο και σε άλλες πόλεις της ελληνικής επικράτειας. Από τον πασιφιστικό κύκλο, τις πρώτες δηλαδή ημέρες των κινητοποιήσεων, έως τις συγκρουσιακές ημέρες του δεύτερου κύκλου, από τα μέσα Ιουνίου και έπειτα, λίγο πριν τη ψήφιση του μεσοπρόθεσμου από την κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. Ρεπερτόρια δράσης, οργανωτικές δομές, αξιακές πλαισιώσεις, όλο το συγκρουσιακό πλαίσιο της κινητοποίησης απασχόλησε την εφημερίδα στο χρονικό διάστημα που έχουμε εξαρχής θέσει. Πιο συγκεκριμένα, έχουμε είκοσι επτά (27) συνολικά αναφορές, από τις οποίες η πλειονότητα -δέκα οκτώ (18)- βρίσκεται στην κατηγορία «Άλλοι Τίτλοι» (27/5, 31/5, 1/6, 2/6, 3/6, 6/6, 7/6, 10/6, 14/6, 15/6, 18/6, 19/6, 20/6, 22/6, 22/6, 23/6, 26/6, 28/6), τέσσερις (4) στην κατηγορία «Υπότιτλοι» (29/5, 30/5, 5/6, 16/6), τρεις (3) στον «Κεντρικό Τίτλο» (26/5, 5/6, 29/6) και δύο (2) στον «Υπέρτιτλο» (26/6, 29/6).

Ευρωπαίοι «εταίροι» = Η εφημερίδα πραγματοποίησε πολλές αναφορές σε ευρωπαίους εταίρους της Ελλάδας, για αυτό τον λόγο κατηγοριοποιήσαμε τους τίτλους που αφορούσαν (κυρίως) στην Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Γερμανία υπό τον

συγκεκριμένο τίτλο. Τα μέλη κράτη δηλαδή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) και κυρίως η Γερμανία που διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο, ασκώντας πιέσεις προς την ελληνική πλευρά αλλά και μέσα από την ηγετική στάση στο ζήτημα της νέας δανειακής σύμβασης, το «Eurogroup», η «Κομισιόν», αλλά και οι πολιτικές προσωπικότητες εκείνες που άφησαν το δικό τους «στίγμα» τη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία. Πιο αναλυτικά, διακρίναμε συνολικά δώδεκα (12) φορές, τέσσερις (4) στους υπέρτιτλους (2/6, 28/5, 20/6, 22/6), τρεις (3) στους κεντρικούς τίτλους (2/6, 20/6, 21/6) και πέντε (5) στους υπότιτλους (31/5, 5/6, 17/6, 29/6, 30/6).

«Τρόικα» = Η συγκεκριμένη θεματική «φιλοξενεί» τα δημοσιεύματα της *Ελευθεροτυπίας* που αφορούν στη «σχέση» της Ελληνικής κυβέρνησης με τους εκπροσώπους του Διεθνές Νομισματικού Ταμείου και της Ε.Ε. (την επονομαζόμενη «τρόικα»), τη δανειακή σύμβαση και τα «δεινά» που θα επωμιστεί ο Ελληνικός λαός, απόρροια αυτής της ενέργειας. Εκτενής και εδώ ειδησεογραφία για ένα παρόμοιο σχεδόν θέμα με την προηγούμενη θεματική που αφορά στις πολιτικές της «τρόικας», τους «εκβιασμούς» προς την ελληνική κυβέρνηση (όπως αναφέρει η εφημερίδα) και γενικά το όλο κλίμα που σχετίζεται με τα πακέτα οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα όπως ήδη αναφέραμε. Σ' αυτό το πλαίσιο λοιπόν, διακρίναμε συνολικά εννέα (9) τίτλους, που αναφέρονται στην τρόικα, τρεις (3) στους υπέρτιτλους (1/6, 4/6, 6/6), έναν (1) στον κεντρικό τίτλο (6/6) και τέσσερις (4) στους υπότιτλους (1/6, 12/6, 17/6, 20/6).

Βουλή = Η συγκεκριμένη θεματική αφορά στις δημοσιεύσεις που έκαναν λόγο σε βουλευτές αλλά και σε δραστηριότητες, που αφορούσαν στην ίδια τη Βουλή ως μια οντότητα. Μια θεματική που προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στα τεκταινόμενα εντός του ελληνικού κοινοβουλίου, στις προσπάθειες της κυβέρνησης Παπανδρέου για συμμαχίες, ώστε να ευοδωθεί το εγχείρημα «δανειακή σύμβαση», η αρνητική – «αντιμνημονιακή» στάση της «Αριστεράς», όλα αυτά κάτω από τον «ασφυκτικό κλοιό» των δρώντων υποκειμένων που έχουν καταλάβει την πλατεία Συντάγματος. Πιο συγκεκριμένα, τα πρωτοσέλιδα της *Ελευθεροτυπίας* ασχολήθηκαν με τους εκπροσώπους των Ελλήνων πολιτών στο διάστημα που μελετάμε συνολικά έξι (6) φορές. Τρεις (3) στους υπέρτιτλους (27/5, 28/5, 29/6), μία (1) στον κεντρικό τίτλο (29/6) και δύο (2) στους υπότιτλους (28/5, 5/6).

Διάγραμμα 6.1: Στο συγκεκριμένο διάγραμμα απεικονίζεται η θεματική κατηγοριοποίηση της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία». Με πράσινη απόχρωση (17%), το ποσοστό εμφάνισης της θεματικής «Αγανακτισμένοι» στο εν λόγω έντυπο.

Δικομματισμός = Η συγκεκριμένη θεματική έχει σκοπό να εξυπηρετήσει την ανάγκη κατηγοριοποίησης τίτλων που αναφέρονται στα δύο μεγάλα κόμματα (ΠΑ.ΣΟ.Κ. & Νέα Δημοκρατία), μέσα από δημοσιεύσεις που άλλοτε έκαναν αναφορά σε σημαντικές διαφορές και άλλοτε σε σύγκλιση. Συνολικά λοιπόν, διακρίναμε πέντε (5) αναφορές στα δύο μεγάλα κόμματα, τις τρεις (3) στους υπέρτιτλους (28/5, 30/5, 21/6) και τις δύο (2) στους κεντρικούς τίτλους (30/5, 30/6), με καμία αναφορά στους υπότιτλους.

Παιδεία = Η Ελευθεροτυπία αναφέρθηκε στο θέμα των Πανελλαδικών εξετάσεων του Υπουργείου Παιδείας στις 20 Ιουνίου, τόσο στον υπέρτιτλο, στον κεντρικό τίτλο και στους υπότιτλους, μια ημέρα που ανακοινώθηκαν οι βάσεις των μαθημάτων.

6.B.2 Θεματική Καταγραφή Πρωτοσέλιδων Τίτλων της εφημερίδας «Η Καθημερινή». Η κατηγοριοποίηση των τίτλων της Καθημερινής την περίοδο που μελετάμε (25/5 – 30/6 2011), μας έδωσε εννέα (9) θεματικές (*Κυβέρνηση (ΠΑΣΟΚ), Οικονομική πολιτική, Ευρωπαίοι εταίροι, Τρόικα, «Αγανακτισμένοι», Διεθνής Πολιτική Σκηνή, Αντιπολίτευση και Πολιτισμικά νέα*). Για την κατηγοριοποίηση των τίτλων προβαίνουμε σε αποκωδικοποίηση του δημοσιογραφικού λόγου και σε επανακωδικοποίησή του, τον μετατρέπουμε δηλαδή σε κατηγορία με έννοια για να απαντήσουμε στα ερευνητικά μας ερωτήματα. Στο πλαίσιο, λοιπόν, της εμπειρικής μας έρευνας θεματοποιήσαμε τους καταγεγραμμένους τίτλους σε:

1. Κυβέρνηση (ΠΑ.ΣΟ.Κ.): Η συγκεκριμένη θεματική αποσκοπεί στην καταγραφή των τίτλων που αναφέρονται στην κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. από ένα παραδοσιακά αντιπολιτευτικό έντυπο όπως είναι η Καθημερινή.
2. Οικονομική πολιτική: Όπως και στην προηγούμενη θεματική, η παρούσα ενότητα αποσκοπεί στην καταγραφή των αναφορών στα οικονομικά ζητήματα, επαναλαμβάνουμε σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης.
3. Ευρωπαίοι εταίροι: Η συγκεκριμένη ενότητα αποσκοπεί στην καταγραφή των ενεργειών των μελών-κρατών της Ε.Ε. που συμμετέχουν στο σχέδιο «διάσωσης» της Ελλάδας.
4. Βουλή: Τα ζητήματα που αφορούν στο Ελληνικό Κοινοβούλιο καταγράφονται στην παρούσα θεματική.
5. «Τρόικα»: Σ' αυτή την ενότητα καταγράφονται όλες οι αναφορές που εμφανίζονται στο πρωτοσέλιδο του εντύπου και αφορούν οτιδήποτε σχετίζεται με την τρόικα, διαπραγματεύσεις, εξελίξεις, δημοσιονομικά μέτρα κλπ.
6. «Αγανακτισμένοι»: Η συγκεκριμένη θεματική ενότητα αποσκοπεί στην καταγραφή των αναφορών στη συλλογική δράση που αποτελεί και το αντικείμενο της έρευνάς μας.
7. Διεθνής Πολιτική Σκηνή: Λόγω του καθαρά πληροφοριακού χαρακτήρα που έχει συνήθως το πρωτοσέλιδο του εντύπου δημιουργήσαμε τη συγκεκριμένη θεματική για να δούμε τις δημοσιεύσεις που σχετίζονται με τη διεθνή πολιτική σκηνή όπως αυτή ορίζεται εκτός της γεωγραφικής και πολιτικής περιφέρειας της Ε.Ε.
8. Αντιπολίτευση: Στην παρούσα ενότητα καταγράφουμε τις αναφορές στο πολιτικό κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, από ένα έντυπο φίλα προσκείμενο.
9. Πολιτισμικά νέα: Δημιουργήσαμε τη συγκεκριμένη θεματική με την ίδια λογική που το πράξαμε και με τη διεθνή πολιτική σκηνή. Λόγω του πληροφοριακού χαρακτήρα

δηλαδή του πρωτοσέλιδου της εφημερίδας και της αναφοράς σε θέματα που άπτονται του πολιτισμού.

Ας δούμε όμως τη θεματική κατηγοριοποίηση στην πράξη:

Πίνακας 6.76. Κυβέρνηση (ΠΑ.ΣΟ.Κ.)

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Και δημοψήφισμα στο τραπέζι (25/5)	Από Παπανδρέου μετά το ναυάγιο της συναίνεσης (25/5) Νέο πακέτο προαναγγέλλει ο Γιουνκέρ – Μείωση στο αφορολόγητο και απολύσεις στο Δημόσιο (4/6)
Κύμα «αγανακτισμένων» στο ΠΑΣΟΚ (31/5)	Εκρηκτικό κλίμα στο υπουργικό συμβούλιο και στην κοινοβουλευτική ομάδα (5/6)
Με δειλά βήματα το κλείσιμο οργανισμών (2/6)	Εντάσεις υπουργών για τυχόν διενέργεια του και για επιμέρους άλλα μέτρα (7/6)
Οι φόβοι Παπανδρέου και οι σκιές στην οικονομία (2/6)	Άμεσα συγχωνεύσεις Οργανισμών (11/6)
Ρήγματα στο ΠΑΣΟΚ φέρνει το νέο μνημόνιο (3/6)	Επί θύραις ο ανασχηματισμός (12/6) Συρρικνώνεται η κοινοβουλευτική πλειοψηφία – Ο κ. Παπανδρέου σήμερα στον Πρόεδρο (15/6)
Οι ξένοι αναμένουν το «ναι» του ΠΑΣΟΚ (5/6)	Ανασχηματισμός σήμερα το πρωί – Ολονύκτιες οι διαβουλεύσεις για το νέο οικονομικό επιτελείο (17/6)
Εμμονή Παπανδρέου σε δημοψήφισμα (7/6)	Ιστορικός συμβιβασμός με Βενιζέλο, ενώ στενεύουν τα χρονικά περιθώρια (19/6)
Το ΠΑΣΟΚ στα όρια του (15/6)	
Εύθραυστη εκχειρία στο ΠΑΣΟΚ (17/6)	
Κυβέρνηση Παπανδρέου – Βενιζέλου (18/6)	
Τελευταίο χαρτί Παπανδρέου (19/6)	

Πίνακας 6.77. Οικονομική Πολιτική

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Μειώνονται μισθοί, θέσεις στο Δημόσιο (11/6)	Σκληρά μέτρα και, εμμέσως απολύσεις (1/6) Συμφωνία για βοήθεια με σκληρά μέτρα (3/6)
Ένα έτος εφεδρείας και μετά απόλυση (22/6)	Για τους μη μετατασσόμενους υπαλλήλους (22/6)
Βαρύ φορτίο φόρων για όλους (24/6)	Ο διοικητής της ΤτΕ προειδοποιεί, μέσω της «Κ», ότι δεν υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις εκτός Μνημονίου (26/6)
Προβόπουλος: Τέλος χρόνου!.. (26/6)	Μεσοπρόθεσμο και εφαρμοστικός (28/6)
Κρίσιμες για 5η δόση και ΠΑΣΟΚ οι ψηφοφορίες (28/6)	
Δανειακή ανάσα και ξέσπασμα βίας (30/6)	
Ψηφίστηκε το Μεσοπρόθεσμο (30/6)	

Πίνακας 6.78. Ευρωπαίοι «εταίροι»

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Τρισέ: Ανάγκη υπουργείου Οικονομικών της Ευρώπης (3/6)	Συμφώνησε με τη Μέρκελ στην ανάγκη διαχείρισης της κρίσης στην Ευρωζώνη (8/6)
Πιέσεις να συναινέσουν όλοι (9/6)	Ανησυχία Ε.Ε. για τις αντιδράσεις στο ΠΑΣΟΚ – Αυστηρά μηνύματα προς Σαμαρά (9/6)
Οι Γερμανοί είπαν «ναι» για βοήθεια στην Ελλάδα (11/6)	Βαν Ρομπέϊ, Μπαρόζο, Ρεν: Δεν υπάρχει Β' σχέδιο – Λαγκάρντ: Να στηρίξει η αντιπολίτευση (29/6)
Πίεση από μέσα στο ΠΑΣΟΚ και από Ευρώπη στη Νέα Δημοκρατία (12/6)	
Η Ευρωπαϊκή Ένωση ζητεί συναίνεση (12/6)	
Στο κόκκινο η πίεση στην Ελλάδα (21/6)	
Τελεσίγραφο και υποσχέσεις Ε.Ε. (29/6)	

Πίνακας 6.79. Βουλή

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Συμβούλιο αρχηγών επί ξυρού ακμής (27/5)	Εν μέσω πιέσεων και εκλογικών σεναρίων ο κ. Παπανδρέου ζητά συναίνεση (27/5)
Συμβούλιο κατώτερο των περιστάσεων (28/5)	Ο Γ. Παπανδρέου απέκλεισε εκλογές και δήλωσε ανοιχτός σε συνεργασίες – Ρεν: ο χρόνος τελειώνει (28/5)
Αβεβαιότητα και ραγδαίες εξελίξεις (29/5)	Στο τραπέζι δημοψήφισμα και κυβερνητικές συνεργασίες (29/5)
Οι αρχηγοί δεν τόλμησαν την υπέρβαση (16/6)	Κλιμάκωση πιέσεων για συμφωνία ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας (29/5)
Απώλειες για ΠΑΣΟΚ, Νέα Δημοκρατία και ΔΗΣΥ (30/6)	Κλειδώνουν μεσοπρόθεσμο σχέδιο και νέα μέτρα για τη διάσωση (29/5) Μείωση αφορολόγητου στα 8000 ευρώ – Εισφορά αλληλεγγύης έως 5% - Τέλος επιτηδεύματος περίπου 300 ευρώ (29/6)

Πίνακας 6.80. «Τρόικα»

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Προς συνολική συμφωνία με την τρόικα (1/6)	Ενώ συνεχίζεται το θρίλερ με την τρόικα – Αισιοδοξία Γιουνγκέρ για νέα βοήθεια (31/5)
Ολονύκτιο θρίλερ με την τρόικα (23/6)	Τρόικα: Επίσπευση (δειλά βήματα) (2/6) Προϋπόθεση για την εκταμίευση της πέμπτης δόσης, η ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου (21/6)
Έγκριση πέμπτης δόσης, νέα βοήθεια και ανησυχία (25/6)	Τι προβλέπει το νέο Μνημόνιο για τράπεζες και φορολογία (22/6) Σκληρή διαπραγμάτευση γιατί βρήκε ανεπαρκή τα μέτρα του Μεσοπρόθεσμου (23/6)

Πίνακας 6.81. Διεθνής πολιτική σκηνή

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Ο Ερντογάν υπό την προστασία των όπλων (2/6)	Νέα υποβάθμιση από Moody's (2/6)
Ομπάμα: Να μη χρεοκοπήσει η Ελλάδα (8/6)	

Πίνακας 6.82. «Αγανακτισμένοι»

Κεντρικός τίτλος	Υπότιτλος
Χιλιάδες «Αγανακτισμένοι» στο Σύνταγμα και αλλού (26/5)	Συγκρούσεις σκληρές και πολύωρες στο κέντρο των Αθηνών (30/6)
«Αγανακτισμένοι» κατά βουλευτών έξω από τη Βουλή (1/6)	

Πίνακας 6.83. Αντιπολίτευση (Νέα Δημοκρατία)

Υπότιτλος
Ο κ. Σαμαράς διαμηνύει ότι δεν εκβιάζεται (27/5)

Πίνακας 6.84. Πολιτισμικά Νέα

Κεντρικός τίτλος
Κεφαλή λέοντος από τον Παρθενώνα στο εργαστήριο (10/6)

Από την ανωτέρω καταγραφή των κεντρικών τίτλων των πρωτοσέλιδων της εφημερίδας «Η Καθημερινή» προκύπτουν τα εξής:

Κυβέρνηση (ΠΑΣΟΚ) = Η πλειοψηφία των πρωτοσέλιδων της *Καθημερινής* «φιλοξένησε» ειδήσεις που αφορούσαν στις ενέργειες της κυβέρνησης, όπως τουλάχιστον φανερώνει η ποσοτική καταγραφή των τίτλων, σε ένα σύνολο είκοσι (20) τίτλων, ένδεκα (11) στους κεντρικούς τίτλους (25/5, 3/6, 2/6 χ2, 3/6, 5/6, 7/6, 15/6, 17/6, 18/6, 19/6) και εννέα (9) στους υπότιτλους (25/5, 4/6, 5/6, 7/6, 11/6, 12/6, 15/6, 17/6, 19/6). Η πλειοψηφία των τίτλων αφορούσαν στις εσωκομματικές αντιπαραθέσεις στο ΠΑ.ΣΟ.Κ. μετά την αντίδραση ενός αριθμού βουλευτών του κυβερνώντος κόμματος στις αποφάσεις της ηγεσίας για θέματα που αφορούσαν την επαφή με την τρόικα, η «εμμονή» (όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το πρωτοσέλιδο της 7^{ης} Ιουνίου) του πρωθυπουργού για δημοψήφισμα όπου θα έφερνε τον ελληνικό λαό προ των ευθυνών τους με το δίλημμα να είναι μνημόνιο ή χρεοκοπία (μετά την αποτυχία συναίνεσης με τους υπόλοιπους πολιτικούς αρχηγούς για θέματα που αφορούσαν και πάλι τη ψήφιση του μνημονίου), τις επαφές της κυβέρνησης με τους εκπροσώπους του Δ.Ν.Τ. κλπ.

Οικονομική πολιτική = Η οικονομική πολιτική που ακολούθησε η κυβέρνηση, μια σειρά οικονομικών μέτρων, όπως είναι οι φόροι, οι απολύσεις, οι μειώσεις μισθών, οι

εφεδρείες, το θέμα του μνημονίου κ.λπ., αποτέλεσαν τους τίτλους που κατηγοριοποιήσαμε στη θεματική με τον τίτλο που βλέπεται, σε ένα σύνολο δώδεκα (12) τίτλων, επτά (7) κεντρικών (11/6, 22/6, 24/6, 28/6, 30/6 **χ2**) και πέντε (5) υπότιτλων (1/6, 2/6, 22/6, 26/6, 28/6).

Ευρωπαίοι «εταίροι» = Η παρούσα θεματική έχει σκοπό να εστιάσει στην ειδησεογραφία που αφορά στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.) και κυρίως τις πιέσεις που ασκήθηκαν προς την κυβέρνηση και την αξιωματική αντιπολίτευση για εύρεση λύσης και συναινετικής γραμμής με σκοπό τη ψήφιση του μνημονίου και την έξοδο της χώρας από την κρίση την ίδια στιγμή που οι ευρωπαίοι θα εξασφάλιζαν τη δανειακή σύμβαση με μια σειρά όρων, με απώτερο σκοπό να διασωθεί το ευρωπαϊκό νόμισμα και να μην οδηγηθούμε σε μια απόσχιση από την οικονομική ένωση. Η *Καθημερινή*, προσέδωσε την τρίτη (3^η) κατά σειρά βαρύτητα στην αντίστοιχη ειδησεογραφία, δέκα (10) συνολικά τίτλους, επτά (7) στους κεντρικούς τίτλους (3/6, 9/6, 11/6, 12/6 **χ2**, 21/6, 29/6) και τρεις (3) υπότιτλους (8/6, 9/6, 29/6). Παρατηρούμε όπως και στην προηγούμενη θεματική (οικονομική πολιτική) την ύπαρξη δύο ειδήσεων στους κεντρικούς τίτλους, επιβεβαιώνοντας το γεγονός πως αποτελεί προφανώς μια προσφιλή τακτική του εντύπου όσον αφορά ειδήσεις που «φιλοξενούνται» στο πρωτοσέλιδο.

Βουλή: Η ειδησεογραφία που πηγάζει από το Ελληνικό Κοινοβούλιο σε μια περίοδο οικονομικής ύφεσης και ό,τι αυτό συνεπάγεται τις έντονες πολιτικές αντιπαραθέσεις ανάμεσα στα κοινοβουλευτικά κόμματα, δεν άφησε αδιάφορη την εφημερίδα «Η Καθημερινή». Πιο συγκεκριμένα, καταγράψαμε δεκατρείς (13) συνολικά τίτλους εκ των οποίων πέντε (5) κεντρικούς (27/5, 28/5, 29/5, 16/6 και 30/6) και οκτώ (8) υπότιτλους (27/5, 28/5, 29/5 και 29/6).

«Τρόικα» = Η πέμπτη (5^η) κατά σειρά θεματική, είναι εκείνη που αφορά στους τίτλους που έκαναν αναφορά στην τρόικα, στη συμφωνία μαζί της, στην ανησυχία για τη θετική έκβαση της, τις αρνητικές εξελίξεις κ.λπ., όπως τουλάχιστον γίνεται φανερό από την καταμέτρηση συνολικά οκτώ (8) τίτλων, τρεις (3) στους κεντρικούς (1/6, 23/6, 25/6) και πέντε (5) στους υπότιτλους (31/5, 2/6, 21/6, 22/6, 23/6).

Διεθνής Πολιτική σκηνή = Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης θεματικής διακρίναμε τρεις (3) τίτλους - δύο (2) κεντρικούς τίτλους (2/6, 8/6) και ένα (1) υπότιτλο (2/6) - που αφορούσαν στις εξελίξεις της διεθνούς πολιτικής κατάστασης εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ε.Ε.), όπως είναι μια είδηση που αφορούσε στον πρωθυπουργό της Τουρκίας,

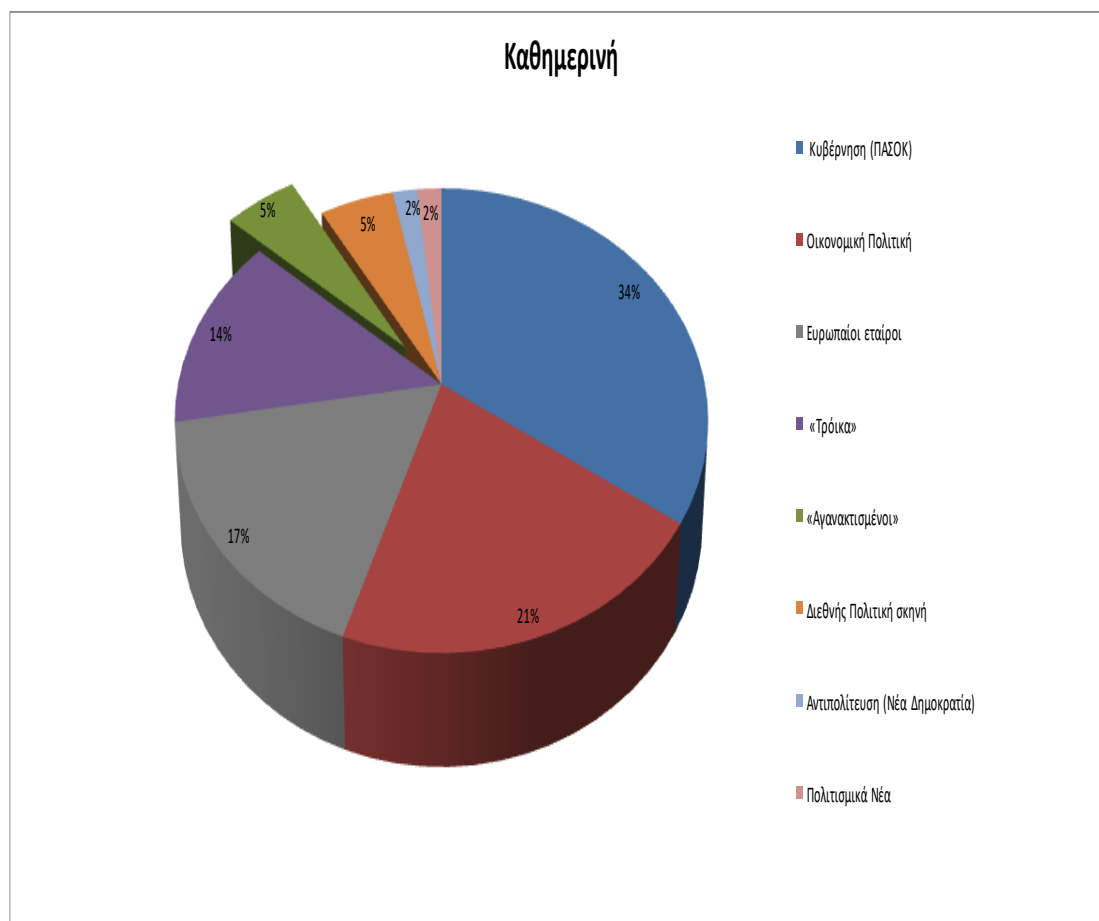
Erdogan, τον πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής Obama και την υποβάθμιση του αξιόχρεου της Ελλάδας από τον αμερικανικό οίκο Moody's.

«Αγανακτισμένοι» = Η κινηματική δράση των αγανακτισμένων πολιτών απασχόλησε ελάχιστα τα πρωτοσέλιδα της *Καθημερινής* που καταγράψαμε, σε ένα σύνολο τριών (3) τίτλων, δύο (2) στους κεντρικούς τίτλους (26/5, 1/6) και ένα (1) στους υπότιτλους (30/6). Οι ειδήσεις που αφορούσαν στη συλλογική κινητοποίηση των πολιτών το Μάη και τον Ιούνιο του '11, απασχόλησαν τη διεύθυνση σύνταξης του εντύπου τις πρώτες μέρες εμφάνισης του «φαινομένου», όπως διαφαίνεται ενδεικτικά από τα πρωτοσέλιδα της 26^{ης} Μαΐου (την επομένη ημέρα της πρώτης μεγάλης συγκέντρωσης των διαδηλωτών στην Πλατεία Συντάγματος καθώς και σε άλλες μεγάλες πλατείες της χώρας) και την 1^η Ιουνίου που ουσιαστικά όμως έχει μια αρνητική χροιά καθώς καταγράφει τις αποπομπές των βουλευτών από το πλήθος, ενέργεια που «δυσφημούσε» το φιλειρηνικό χαρακτήρα της συγκέντρωσης. Γενικά, η *Καθημερινή*, όπως έχει ήδη αποδοθεί, διατήρησε μια επιφυλακτική στάση απέναντι στους διαδηλωτές και στις προθέσεις τους, σχεδόν αγνόησε το κίνημα και προτίμησε να δώσει βαρύτητα σε άλλη ειδησεογραφία, όπως γίνεται φανερό από τη θεματοποίηση στην οποία προβήκαμε.

Αντιπολίτευση (Νέα Δημοκρατία) = Ένας (1) μόνο τίτλος και αυτός στους υπέρτιτλους, εστίασε στην ειδησεογραφία της *Νέας Δημοκρατίας*, με το πρωτοσέλιδο της 27^{ης} Μαΐου να αναφέρει ότι ο πρόεδρος της αξιωματικής αντιπολίτευσης κ. Σαμαράς, «δεν εκβιάζεται» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο τίτλος, στις πιέσεις των «Βρυξελλών» όπως τουλάχιστον μεταφέρθηκαν δια στόματος του κ. Παπανδρέου, οι προσπάθειες του οποίου να βρεθεί μια συναινετική λύση με τους πολιτικούς αρχηγούς των άλλων κομμάτων στέφθηκε με αποτυχία, από τη στιγμή που ο κ. Σαμαράς εκδήλωσε τη δυσφορία του για τη φημολογία πως τη συγκέντρωση των αρχηγών κάλεσε ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Παπούλιας (η στάση του προέδρου της Ν.Δ., - «χρεώθηκε» από την κυβέρνηση- ως μια προσπάθεια να αποφύγει η αξιωματική αντιπολίτευση την πολιτική ευθύνη, που θα ισοδυναμούσε με τη λήψη μιας παρόμοιας απόφασης).

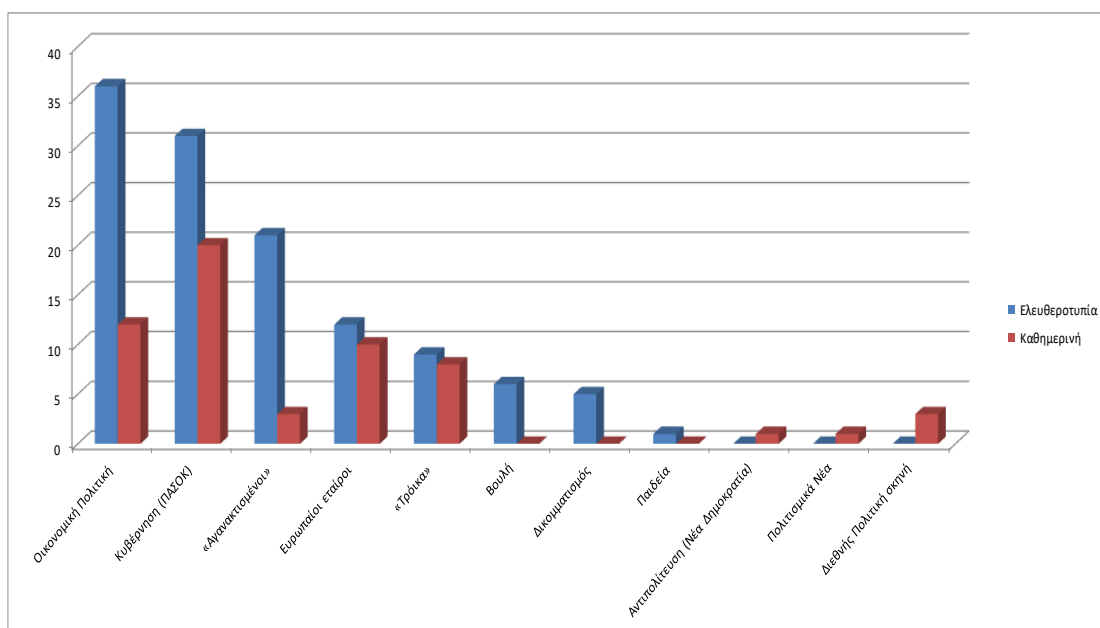
Πολιτισμικά Νέα = Ένας (1) και εδώ τίτλος (κεντρικός, στις 10/6), κατέγραψε μια «εντυπωσιακή επιχείρηση» όπως ήταν η μεταφορά μιας μαρμάρινης κεφαλής λέοντος από τον Παρθενώνα στο εργαστήριο για συντήρηση.

Στο διάγραμμα που ακολουθεί (6.2) μπορείτε να δείτε τη θεματική κατηγοριοποίηση της εφημερίδας «Η Καθημερινή»:

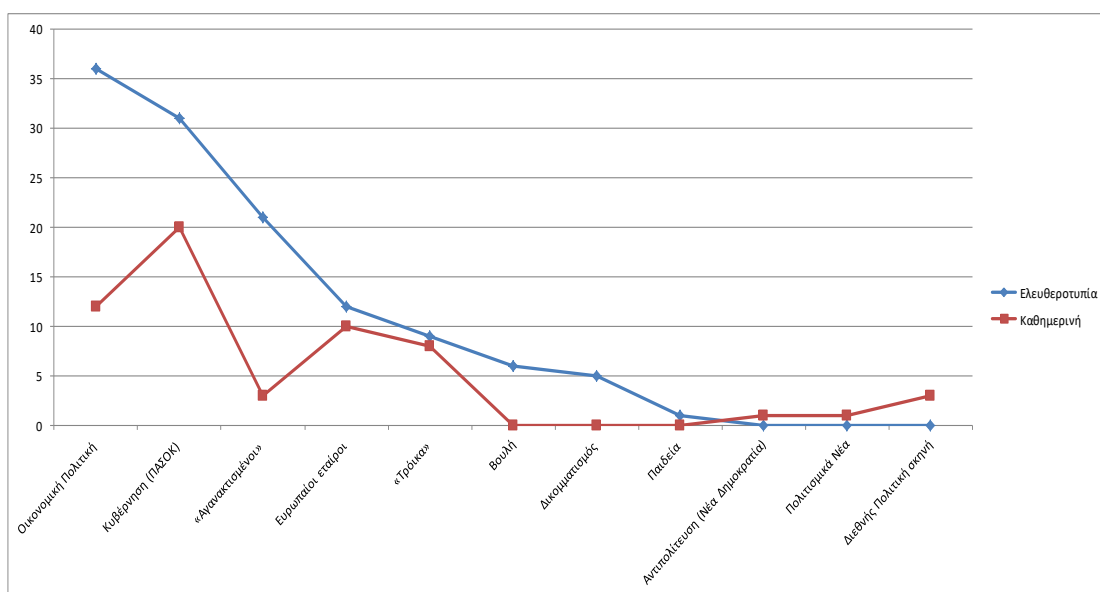

Διάγραμμα 6.2: Στο συγκεκριμένο διάγραμμα απεικονίζεται η θεματική κατηγοριοποίηση της εφημερίδας «Η Καθημερινή». Με πράσινη απόχρωση (5%), το ποσοστό εμφάνισης της θεματικής «Αγανακτισμένοι» στο εν λόγω έντυπο.

Περατώθηκε, λοιπόν, το δεύτερο μεθοδολογικό διάβημά μας, η θεματική δηλαδή ανάλυση, η εφαρμογή της οποίας από την πλευρά μας είχε ως στόχο να καταδείξει με ένα συνοπτικό τρόπο τα περιεχόμενα ανά θέματα, δηλαδή ανά κατηγορίες ενοτήτων έτσι ώστε να προχωρήσουμε στη σημασιολογική διερεύνησή τους. Διαρθρώσαμε συνολικά οκτώ (8) θεματικές για την *Ελευθεροτυπία* και εννέα (9) για την *Καθημερινή*. Θεματοποιώντας και τις δύο εφημερίδες προκύπτουν τα εξής κοινά θέματα, στα οποία ανάλογα με την εφημερίδα προσλαμβάνουν μία διαφορετική σημασία, ακριβώς γιατί η κάθε εφημερίδα λόγω του ιδεολογικού της πλαισίου δίνει έμφαση με διαφορετικό τρόπο. Πιο συγκεκριμένα, έχουμε έξι (6) κοινές θεματικές (Κυβέρνηση (ΠΑΣΟΚ), Οικονομική πολιτική, Ευρωπαίοι «εταίροι», Βουλή, «Τρόικα» και «Αγανακτισμένοι») και δύο (2) διαφορετικές θεματικές για την *Ελευθεροτυπία*, οι «Δικομματισμός» και «Παιδεία» και τρεις (3) θεματικές για την *Καθημερινή*, οι: «Διεθνής Πολιτική σκηνή», «Αντιπολίτευση (Νέα Δημοκρατία)» και «Πολιτισμικά Νέα».

Γράφημα 6.1 Απεικόνιση της θεματικής κατηγοριοποίησης της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία».

Γράφημα 6.2 Απεικόνιση της θεματικής κατηγοριοποίησης της εφημερίδας «Η Καθημερινή».

Σχετικά με την *Ελευθεροτυπία*, διακρίνουμε, ότι η διεύθυνση σύνταξης του εντύπου προσέδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην οικονομική πολιτική που εφάρμοσε η κυβέρνηση στο πλαίσιο της δανειακής σύμβασης (36) αλλά και στις πολιτικές της κυβέρνησης του ΠΑ.ΣΟ.Κ. (31), στη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» (21), τους Ευρωπαίους εταίρους (12) και την «τρόικα» (9), με εκατό εννέα (109) τίτλους συνολικά – αποτελώντας τη βασική ειδησεογραφία που απασχόλησε την εφημερίδα τη χρονική

περίοδο που εξετάζουμε- έναντι δώδεκα (12) τίτλων των υπολοίπων τριών θεμάτων όπως είναι η αναφορά στη βουλή, στο δικομματισμό και στην παιδεία. Πιο συγκεκριμένα, διακρίνουμε ότι η «Οικονομική Πολιτική» δεν μπορεί να μην απασχολεί ένα έντυπο εθνικής εμβέλειας, ειδικά σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης. Όπως και οι αναφορές στην «Κυβέρνηση» του ΠΑ.ΣΟ.Κ., και των πολιτικών της επιλογών σε μια δυσμενή για την Ελλάδα συνθήκη. Το ίδιο λαμβάνει χώρα και για την επόμενη θεματική «Αγανακτισμένοι», η αναφορά δηλαδή στους «πρωταγωνιστές» των κινητοποιήσεων που έλαβαν χώρα στην ελληνική επικράτεια τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2011. Οι αναφορές είναι σχεδόν καθημερινές με εξαίρεση το χρονικό διάστημα 7-13 Ιουνίου όπου το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας απασχόλησε επί το πλείστον οι επιπτώσεις που θα έχει η εφαρμογή του μεσοπρόθεσμου στην ελληνική κοινωνία. Παρόλα αυτά, μέσα από τους «άλλους τίτλους», βλέπουμε, ότι η Ελευθεροτυπία διατήρησε την καθημερινή της επαφή με τη συλλογική δράση των «Αγανακτισμένων», ενημερώνοντας το αναγνωστικό της κοινό με τα γεγονότα που συνέβησαν στην πλατεία Συντάγματος και όχι μόνο, καθώς θυμίζουμε την πανελλήνια εμβέλεια της διαμαρτυρίας. Όπως είναι εύλογο, στις ημερομηνίες «σταθμούς», όπως είναι 14η και 15η Ιουνίου, παραμονή δηλαδή και ανήμερα της μεγάλης πανελλαδικής απεργίας, αλλά και η 29η και 30η Ιουνίου, ημερομηνίες ψήφισης του μεσοπρόθεσμου νόμου, αλλά και αστυνομικής καταστολής, οι «Αγανακτισμένοι» αναφέρονται στους κεντρικούς τίτλους της εφημερίδας.

Άλλη θεματική που επίσης δικαιολογημένα απασχόλησε το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας, είναι οι «Ευρωπαίοι Εταίροι», οι αναφορές δηλαδή που αφορούσαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση και σε μέλη κράτη -όπως η Γερμανία- που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο και κάτω από τη συγκυρία της οικονομικής ύφεσης όπως αναφέραμε προηγουμένως. Στον ίδιο «άξονα» ανήκει και η επόμενη θεματική, η «Τρόικα», όλη η ειδησεογραφία δηλαδή που αφορά στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, αλλά και τις διαπραγματεύσεις που έλαβαν χώρα σχετικά με το 2^ο πακέτο βοήθειας προς την Ελλάδα από τους συγκεκριμένους υπερεθνικούς και οικονομικούς θεσμούς. Η «οντολογική» διάσταση του ελληνικού κοινοβουλίου, εξηγεί τη θεματική με τον τίτλο «Βουλή», με αναφορές στα μέλη του κοινοβουλίου, τις πολιτικές αντιπαραθέσεις ανάμεσά τους, τα κόμματα που εκπροσωπούν, μια σημαντική διάσταση του πολιτικού. Η μεταπολίτευση συνδέθηκε ή αν θέλετε «σημαδεύτηκε» από το πολιτικό φαινόμενο που ονομάστηκε «Δικομματισμός». Η επόμενη δηλαδή θεματική που αφορά στις δημοσιεύσεις που απασχόλησαν το πρωτοσέλιδο του εντύπου

σχετικά με τα δύο μεγάλα κόμματα της εποχής, τη Νέα Δημοκρατία και το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κόμμα. Τέλος, μια ακόμη θεματική, αφορά στην «Παιδεία», λόγω του γεγονότος ότι η χρονική περίοδος που επιλέξαμε για την έρευνά μας συνέπεσε με την ανακοίνωση των αποτελεσμάτων των Πανελληνίων Εξετάσεων (του 2011).

Η Καθημερινή με τη σειρά της εστίασε στην «Κυβέρνηση» του ΠΑ.ΣΟ.Κ. η οποία και κατείχε -όπως διακρίνουμε τόσο στα γραφήματα 6.1 και 6.2, αλλά και το Διάγραμμα 6.2- και την πλειονότητα των τίτλων. Κυρίως ειδησεογραφία με αρνητικό πρόσημο, εύλογο με βάση την ιδεολογικο-πολιτική τοποθέτηση του εντύπου, καθώς και του κοινού στο οποίο απευθύνεται. Η επόμενη θεματική αφορά στην «Οικονομική Πολιτική», μια χρονική περίοδο ύφεσης για την Ελλάδα όπως έχουμε αναφέρει πολλές φορές και κυρίως τις δυσμενείς για τους πολίτες επιλογές της κυβέρνησης, δικαιολογώντας και τον αντιπολιτευτικό χαρακτήρα της εφημερίδας. Στη συνέχεια, η θεματική «Ευρωπαίοι Εταίροι», με αναφορές στην ειδησεογραφία που καλύπτει την οικονομική αρωγή των κρατών μελών της Ε.Ε. προς την Ελλάδα και, στο ίδιο πλαίσιο, η θεματική που αφορά στην «Τρόικα» και την οικονομική ενίσχυση της χώρας από τους θεσμούς που την εκπροσωπούν. Λόγω του έντονα πληροφοριακού χαρακτήρα του συγκεκριμένου εντύπου, απασχόλησε το έντυπο -αλλά και μας έδωσε την αφορμή για τη δημιουργία της θεματικής- η «Διεθνής Πολιτική σκηνή», καθώς το πρωτοσέλιδο «φιλοξενεί» μια πλειάδα ειδήσεων τόσο εγχώριους όσο και διεθνείς. Η επόμενη θεματική «Αντιπολίτευση», αφορά στο κοινοβουλευτικό κόμμα της Νέας Δημοκρατίας, μια αναφορά με θετικό πρόσημο στις ενέργειες της συντηρητικής παράταξης. Τέλος, μία ακόμη θεματική τα «Πολιτισμικά Νέα», δικαιολογεί όπως ήδη αναφέραμε την πληροφοριακή μορφή του πρωτοσέλιδου της εφημερίδας «Η Καθημερινή». Τέλος, αναφορικά με τη συλλογική δράση που μελετάμε, τους «Αγανακτισμένους», επιβεβαιώνεται και στη θεματική ανάλυση η μη εκτενής αναφορά στα γεγονότα στην πλατεία Συντάγματος, συμπέρασμα που προκύπτει εξάλλου και από το πρώτο μεθοδολογικό εγχείρημα. Απόρροια της ιδεολογικοπολιτικής τοποθέτησης του εντύπου, παρά την αρχική του επιφυλακτική, όπως αναφέραμε και προηγουμένως στάση λόγω του ότι ασκούσε πίεση στην κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ., πίεση που όταν έλαβε καθαρά κινηματική απόχρωση με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την καθεστηκυία τάξη, προκάλεσε την εναντίωση του εντύπου και τη στηλίτευση συμπεριφορών που κρίθηκαν παραβατικές με αποτέλεσμα τη δίκαιη αντιμετώπισή τους από την πλευρά της αστυνομίας. Εξάλλου, για την εφημερίδα ήταν σαφές πως ο μεσοπρόθεσμος νόμος

έπρεπε να ψηφιστεί και η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» αποτελούσε το σημαντικότερο εμπόδιο σ' αυτή την προσπάθεια.

Το τρίτο μεθοδολογικό διάβημα είναι εκείνο της σημειωτικής ανάλυσης ενός πρωτοσέλιδου από κάθε έντυπο. Ξεκινάμε την ανάλυσή μας από το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία» που δημοσιεύθηκε την Πέμπτη 30 Ιουνίου 2011, μία ημέρα δηλαδή μετά τη ψήφιση του μεσοπρόθεσμου νόμου και τη βίαιη καταστολή που ακολούθησε:

6.A.3 Σημειωτική ανάλυση πρωτοσέλιδου της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία». Η καταγραφή των τίτλων, που εμφανίζονται στα πρωτοσέλιδα του εντύπου που μελετάμε, οι φωτογραφίες και οι γελοιογραφίες ή ακόμη και το κείμενο που εμφανίζεται στην πρώτη σελίδα, λειτουργούν μέσα σε ένα πλαίσιο θεαματικό (κυρίως) και πληροφοριακό (δευτερευόντως) και μεταφέρουν εκείνες τις πληροφορίες η καταγραφή των οποίων εξυπηρετούν το ερμηνευτικό εγχείρημα, την προσπάθεια δηλαδή να αναγνωριστεί το πρωτοσέλιδο ως ένα αναλυτικό αντικείμενο και του ρόλου που διαδραματίζει στην απόδοση ενός συμβάντος. Σύμμαχος στην προσπάθεια να αναλυθεί το πρωτοσέλιδο εκτός της καταγραφής των τίτλων και της θεματοποίησης τους, αποτελεί η σημειωτική προσέγγιση και πιο συγκεκριμένα η μεθοδολογία που εισήγαγε ο Ch. Peirce, η τριμερής κατηγοριοποίηση του οποίου βοήθησε την ερμηνευτική μας προσπάθεια, εξάγοντας μεγαλύτερο αριθμό συμπερασμάτων και αναλύοντας το πρωτοσέλιδο πιο σφαιρικά, εφαρμόζοντας μια σειρά διαβημάτων που μας οδηγούν στην πολυσημική ανάλυση της επικοινωνιακής λειτουργίας του πρωτοσέλιδου και στην ερμηνεία του μιντιακού μηνύματος.¹²⁰⁵ Όπως αναφέραμε και στην υποενότητα 6.1 (Μεθοδολογική και Επιστημολογική προσέγγιση της ερευνητικής προσπάθειας), η ερευνητική μας προσέγγιση, πρόκειται να «ενισχυθεί» και με τη μεθοδολογία που προτείνει ο Roland Barthes, κυρίως σε ότι αφορά στην ανάλυση του αναλογικού μέρους, της εικόνας δηλαδή, που σύμφωνα με τη θεωρία του λειτουργεί ως «αγκίστρωση» ή συμπλήρωση/συμπλήρωμα, με το γλωσσικό μήνυμα να «αγκιστρώνει» την εικόνα, επιβεβαιώνοντας την,¹²⁰⁶ ώστε να μετουσιωθεί σε πράξη το ερευνητικό μας εγχείρημα.

¹²⁰⁵ Ψύλλα, 2010, ό.π., σ. 95.

¹²⁰⁶ Όπως αναφέρεται από τη Μαρία Χαλεβελάκη, στο: Χαλεβελάκη, 2010, σσ. 152 - 161.

Για την εφαρμογή της σημειωτικής προσέγγισης του Peirce, του συνδυασμού δηλαδή των γλωσσολογικών, αναλογικών και μετωνυμικών ενδείξεων, επιλέξαμε ένα αντιπροσωπευτικό πρωτοσέλιδο, εκείνο της 30^{ης} Ιουνίου (εικόνα 1), της επομένης ημέρας από τη ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου στη Βουλή από 154 βουλευτές του κυβερνώντος κόμματος (και μία ψήφο της βουλευτού της Νέας Δημοκρατίας, Έλενας Παπαδημητρίου), που «συνοδεύτηκε» από σοβαρά επεισόδια στο κέντρο της Αθήνας με ρίψεις δακρυγόνων και τραυματισμό πολλών ανθρώπων.

Η γλωσσική ερμηνεία εστιάζει στον κεντρικό τίτλο: «**ΟΡΓΙΟ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**», που συνοδεύεται από μια αντιπροσωπευτική φωτογραφία με ένα όργανο-εκπρόσωπο του κρατικού κατασταλτικού μηχανισμού, όπως είναι ένας άνδρας των μονάδων αποκατάστασης της τάξης (Μ.Α.Τ.), να κρατάει βίαια ένα διαδηλωτή το πρόσωπο του οποίου είναι γεμάτο αίματα. Το γλωσσικό παράδοξο είναι η πρόταση «κρατική τρομοκρατία» - που ενισχύεται από τη λέξη «όργιο» - μια και η τρομοκρατία συνδέεται με παράγοντες που κινούνται εκτός των κρατικών ορίων.

Το πρωτοσέλιδο κάνει αναφορά σε ένα κοινό μυστικό. Ότι κυρίως τα κράτη με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς που διαθέτουν χρησιμοποιούν τη βία, ώστε να επιτύχουν το σκοπό τους, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τις ομάδες εκείνες που ασκούν τρομοκρατία για την επίτευξη των στόχων τους και μάλιστα μια οργιώδης τρομοκρατία. Μια γλωσσική υπερβολή που σκοπό έχει να τονίσει ακόμη περισσότερο την άσκηση βίας από τους κρατικούς κατασταλτικούς μηχανισμούς.

Ο κεντρικός τίτλος δεν έχει καμία ευρηματικότητα παρά συνάδει με το κλίμα της εποχής. Είναι «στρατευμένος», έχει συνέπεια (σχετικά με το ύφος των υπολοίπων πρωτοσέλιδων της συγκεκριμένης εφημερίδας την περίοδο που εξετάζουμε) διαποτισμένος από αγανάκτηση και οργή, ακριβώς όπως και τα μέλη του κινήματος των «Αγανακτισμένων» που συνέρρεαν ανά χιλιάδες στις μεγαλύτερες πλατείες της χώρας, αλλά και τους πολίτες εκείνους που βρέθηκαν στην πλατεία Συντάγματος, το μεσημέρι της 29^{ης} Ιουνίου και έγιναν μάρτυρες και αποδέκτες της κρατικής τρομοκρατίας. Τα πρωτοσέλιδα της Ελευθεροτυπίας και φυσικά όλη η ειδησεογραφία της κινήθηκε με ένα φίλα προσκείμενα τρόπο προς τα μέλη της συγκεκριμένης συλλογικής δράσης αναγνωρίζοντας τον πασιφιστικό χαρακτήρα του κινήματος και το δίκαιο των αιτημάτων των διαδηλωτών. Ο κεντρικός τίτλος, λοιπόν, με τα έντονα και κεφαλαία μαύρα γράμματα είναι δηλωτικός και αντιπροσωπευτικός αυτής της «συμπάθειας». Ο υπέρτιτλος: «**Αιματοκύλησε το κέντρο της Αθήνας η κυβέρνηση πριν και μετά τη ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου**», σημασιοδοτεί το περιεχόμενο του κεντρικού

τίτλου και «νομιμοποιεί» τη φωτογραφία που συνοδεύει τον κεντρικό τίτλο, με τη λέξη «**Αιματοκύλησε**» να είναι γραμμένη με κόκκινα γράμματα, ακριβώς όπως και το αίμα του πολίτη που βρίσκεται στα χέρια του οργάνου της τάξης. Ο δηλωτικός χαρακτήρας του υπέρτιτλου εκδηλώνεται γλωσσικά με την απάντηση στα ερωτήματα «πού;», «ποιός;» και «γιατί;». Στο κέντρο της Αθήνας (έλαβαν χώρα τα επεισόδια), από την κυβέρνηση (τους κατασταλτικούς μηχανισμούς για την ακρίβεια, όπως φαίνεται εξάλλου και από την «υποστήριξη» της εικόνας) και επειδή ψηφίστηκε το Μεσοπρόθεσμο, η δανειακή σύμβαση, που σύμφωνα με τους διαδηλωτές θα «βυθίσει» τους πολίτες σε μεγαλύτερη οικονομική ύφεση και θα τους οδηγήσει στην ένδεια και στην εξαθλίωση. Ένα ψήφισμα που έρχεται σε αντίθεση με τις λαϊκές ταγές και κυρίως με το μεγαλύτερο αίτημα εκείνων των ημερών όπως ήταν η άμεση δημοκρατία. Εκείνοι, που υποστήριζαν την άμεση δημοκρατία, τη συμμετοχή δηλαδή στις αποφάσεις που αφορούσαν στις ίδιες τις ζωές τους, εντελώς ειρωνικά δέχονταν άλλους να λαμβάνουν αποφάσεις για το μέλλον τους, ενώ η αντίδραση τους έπρεπε να καταπνιγεί στο αίμα. Το πρωτοσέλιδο λοιπόν της 30^{ης} Ιουνίου αποτελεί μια έκταση του χεριού προς τον ανώνυμο διαδηλωτή που χάρη στην εικόνα ενισχύει την ταυτοτική υπόσταση που είχε αποκτήσει με την ένταξη του στη συγκεκριμένη συλλογική κινητοποίηση. Οι τίτλοι που συνοδεύουν τον κεντρικό τίτλο, (*«Αστυνομική εκτροπή με στόχο τη διάλυση κάθε συγκέντρωσης κατά του Μνημονίου» - «Απρόκλητη επίθεση σε διαδηλωτές και σε μαγαζιά με ανύποπτους πολίτες» - «Η ΕΛΑΣ χτύπησε και τα ιατρεία!» - «Άγριο ξύλο και τόνοι χημικών, με εκατοντάδες τραυματίες στα νοσοκομεία» - «Ασθενοφόρα εμποδίζονταν να φτάσουν στο κέντρο» - «Βίντεο-αποκάλυψη με χρυσαυγίτες που τους περιθάλλουν ΜΑΤ στη Βουλή» - «Με 154 ψήφους ΠΑΣΟΚ και μία της ΕΛ. Παπαδημητρίου, που αποχώρησε από τη Ν.Δ. πέρασε ο υπερνόμος» - «Μετά από πολύωρες πιέσεις ψήφισε «ναι» ο Αθανασιάδης, επέμεινε στο «όχι» ο Κουρουμπλής που διαγράφηκε - Μέρκελ, Μπαρόζο, Ρομπάϊ και ΔΝΤ ...ανακουφίστηκαν» - «Η Ν.Δ. ψηφίζει περίπου τα μισά άρθρα του εφαρμοστικού νόμου σήμερα»*), νομιμοποιούν με τη σειρά τους τον κεντρικό τίτλο, τον υπέρτιτλο και φυσικά το αναλογικό μέρος του πρωτοσέλιδου, δηλαδή την εικόνα. Γλωσσικά, όλοι σχεδόν οι συγκεκριμένοι τίτλοι (με εξαίρεση τους δύο τελευταίους που κάνουν αναφορά στη διαδικασία της ψηφοφορίας και στις ενέργειες που πρόκειται να προβεί η αντιπολίτευση) εστιάζουν στην «αστυνομική εκτροπή {...}», στην «απρόκλητη επίθεση {...}», στο «άγριο ξύλο {...}» και στη ρίψη τόνων χημικών και στις συνέπειες αυτής της ενέργειας εκπροσώπων του κράτους όπως είναι οι «{...} εκατοντάδες τραυματίες στα νοσοκομεία», αλλά και η

απαράδεκτη στάση που κράτησε η αστυνομία σε ένα θέμα που ακόμη και σε περίοδο πολέμου θεωρείται ιερό. Την περίθαλψη των τραυματιών.

Έμμεσα, η γλωσσική αναφορά στα ασθενοφόρα που δε μπορούν να προσεγγίσουν τον τόπο της σύρραξης ή η εκδήλωση βίας ακόμη και στα «ιατρεία!» (το σημείο στίξης, εν προκειμένω το θαυμαστικό, προσελκύει το βλέμμα του αναγνώστη σε ένα γεγονός που είναι αποτρόπαιο από μόνο του, σε μια προσπάθεια μεγένθυσης της συγκεκριμένης πράξης) ή η εκδήλωση βίας ακόμη και σε «ανύποπτους πολίτες», ή η περίθαλψη «χρυσαιγιτών» από τις αστυνομικές δυνάμεις (μια αναφορά που υποδηλώνει την ύπαρξη μη δημοκρατικών μηχανισμών και παρακράτους, ενός κράτους που μπορεί και θέλει να ασκήσει τρομοκρατία όπως αναφέραμε), υποδηλώνει αυτή την έλλειψη ηθικών κωδίκων από τις αστυνομικές δυνάμεις, ένα γεγονός που μεγένθυσε την οργή του πληθυσμού που έγινε αποδέκτης αυτών των ενεργειών και εκείνων – που χάρη στην εφημερίδα – ενημερώθηκαν θεαματικά για τα τεκταινόμενα έστω και ετεροχρονισμένα. Αυτό που δε βίωσε ως αυτόπτης μάρτυρας ο αναγνώστης του πρωτοσέλιδου της 30^{ης} Ιουνίου, το «βιώνει» σε ένα δεύτερο χρόνο μέσα από τη γλωσσική, αναλογική και μετωνυμική καταγραφή του συμβάντος. Πρόκειται για μια ετεροχρονισμένη οντολογική διείσδυση με τη «βοήθεια» των γλωσσικών, αναλογικών και μετωνυμικών αναφορών του πρωτοσέλιδου της επόμενης ημέρας. Όσον αφορά στις συνέπειες της ψήφισης του υπερνόμου όπως θεαματικά αναφέρεται ο εφαρμοστικός νόμος από την *Ελευθεροτυπία*, γίνεται αναφορά και σε μη βίαιες πράξεις, σε γεγονότα δηλαδή διαδικαστικά, όπως είναι ο αριθμός των βουλευτών που ψήφισαν το νόμο, με μια προσπάθεια όμως να αναδειχθεί το παρασκήνιο της ψηφοφορίας που είχε στοιχεία πολιτικού θρίλερ αφού «Μετά από πολύωρες πιέσεις ψήφισε «ναι» ο Αθανασιάδης, επέμεινε στο «όχι» ο Κουρουμπλής που διαγράφηκε» ή το γεγονός της ψήφισης του νόμου από την «ΕΛ. Παπαδημητρίου, που αποχώρησε από τη Ν.Δ.» όμως. Οι τίτλοι της εφημερίδας όπως είδαμε στα μεθοδολογικά διαβήματα που προηγήθηκαν, τις ημέρες που μελετήσαμε, συνέδεαν τις εσωτερικές εξελίξεις με τις εξωτερικές, σε μια προσπάθεια ανάδειξης της ενεργούς συμμετοχής των ευρωπαίων εταίρων και στην πίεση που άσκησαν ώστε να διασωθεί η ελληνική οικονομία και το ευρωπαϊκό νόμισμα και να αποφευχθεί η θεωρία του καταστροφικού ντόμινο, κατά τους ίδιους ή να διασωθούν τα τραπεζικά συμφέροντα και οι μεγάλες επιχειρήσεις κατά τους διαδηλωτές και πολέμιους του μνημονίου. Έτσι, ο υπότιτλος «*Μέρκελ, Μπαρόζο, Ρομπάϊ και ΔΝΤ ...ανακουφίστηκαν*», αναφέρεται στο διεθνή αντίκτυπο που είχε η ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου στους ευρωπαίους εταίρους και στο Διεθνές

Νομισματικό Ταμείο. Τέλος, όσον αφορά στο γλωσσικό στοιχείο, τους τίτλους συνοδεύει και ένα μικρό κείμενο που «πιστοποιεί» την εγκυρότητα τους, αναφέροντας με περισσότερη λεπτομέρεια τα γεγονότα περνώντας από το θεαματικό στο πληροφοριακό επίπεδο. Εξάλλου, όπως δηλώνεται κάτω δεξιά η πληροφόρηση των αναγνωστών θα είναι ενδεδειγμένη μια και «**16** σελίδες» αποτελούν ένα επαρκές αριθμό (σελίδων) για ένα γεγονός και καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος της ειδησεογραφίας που καλύπτει μια εφημερίδα.

Η σκηνή που «συλλαμβάνουμε» οπτικά (ως μελετητές αλλά και ως αναγνώστες) έχει ληφθεί με ένα μηχανικό τρόπο, αποτελώντας ουσιαστικά ένα «εχέγγυο αντικειμενικότητας».¹²⁰⁷ «Η φωτογραφία των εφημερίδων είναι ένα (συνεχές) μήνυμα» μας αναφέρει ο Barthes, με τον ίδιο να προσθέτει:

*«Η πηγή μετάδοσης είναι η Σύνταξη της εφημερίδας, η ομάδα των τεχνικών, από τους οποίους ορισμένοι τραβούν τη φωτογραφία, άλλοι τη διαλέγουν, τη συνθέτουν, την επεξεργάζονται, κι άλλοι, τέλος, της δίνουν ένα τίτλο, μια λεζάντα, τη σχολιάζουν. Ο χώρος λήψης είναι το κοινό που διαβάζει την εφημερίδα. Και ο διάυλος μεταβίβασης είναι η ίδια η εφημερίδα ή “ακριβέστερα”, ένα πλέγμα, από συγκλίνοντα μηνύματα, των οποίων κέντρο είναι η φωτογραφία, των οποίων όμως ο περίγυρος αποτελείται από το κείμενο, τον τίτλο, τη λεζάντα, τη σελιδοποίηση και, κατά έναν πιο αφηρημένο, όχι όμως λιγότερο “πληροφορούντα” τρόπο, το ίδιο το όνομα της εφημερίδας».*¹²⁰⁸

Η φωτογραφία για τον Barthes, αποτελεί ένα αντικείμενο με δομική αυτοτέλεια, μια δομή που επικοινωνεί με μια άλλη ακόμη δομή όπως πχ είναι το κείμενο, με το μεν δεύτερο (κείμενο) να αποτελείται από λέξεις και το δε πρώτο (φωτογραφία) από γραμμές, επιφάνειες, αποχρώσεις. Το «πρόβλημα» με τη φωτογραφία είναι ότι το πρώτο της μήνυμα «πληροί {...} πλήρως την ουσία της και δεν αφήνει καμιά θέση στην ανάπτυξη ενός “δεύτερου” μηνύματος». Η πληρότητα του μηχανικού ανάλογου θέτει «εκτός παιχνιδιού» κάθε συνοδεία γλωσσικής έκφρασης, από τη στιγμή που η ύπαρξη του λόγου αποτελεί ουσιαστικά ένα δεύτερο μήνυμα, μια συμπαραδήλωση σε σχέση με το φωτογραφικό ανάλογο, με το λόγο να αποτελεί ένα παράσιτο της εικόνας μια και παράγει δεύτερα σημαινόμενα.

¹²⁰⁷ Barthes, R., Βέλτσος, Γ. (προλ.), (2007), *Εικόνα – Μουσική – Κείμενο*. Αθήνα: Πλέθρον, σσ. 25, 28.

¹²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 52.

Κυκλάδες

ΣΥΡΟΣ, ΠΑΡΟΣ, ΝΑΞΟΣ, ΚΩ, ΣΑΝΤΟΡΙΝΗ,
ΑΝΑΡΑ, ΤΗΝΟΣ, ΜΥΚΟΝΟΣ, ΔΗΡΟΣ,
ΗΡΑΚΛΕΙΑ, ΣΚΟΠΕΛΙΑ, ΚΥΘΗΡΟΙΣ, ΔΟΜΟΥΣ

25%

έκπτωση
σε κάθε ταξί

Blue Star Ferries
κάθε 20 λεπτά από το κέντρο
bluestarferries.com

ΠΑΡΗΓΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΗΣΕΙΣ ΘΕΣΕΩΝ ΣΤΟΝ ΤΑΞΙΔΙΣΤΙΚΟ ΣΕΒ ΠΡΑΚΤΟΡΑ Η BLUE STAR FERRIES, ΤΗΛ.: 18130

Αιματοκύλιος το κέντρο της Αθήνας η κυβέρνηση πριν και μετά την ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου

ΟΡΓΙΟ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

- ✓ Αστυνομική εκτροπή με στόχο τη διάλυση κάθε συγκέντρωσης κατά του Μνημονίου
- ✓ Απρόκλητη επίθεση σε διαδηλωτές και σε μαγαζιά με ανύποπτους πολίτες
- ✓ Η ΕΛ.ΑΣ. χτύπησε και τα ιατρεία!
- ✓ Αγριο ξύλο και τόνοι χημικών, με εκατοντάδες τραυματίες στα νοσοκομεία
- ✓ Ασθενοφόρα εμποδίζονταν να φτάσουν στο κέντρο
- ✓ Βίντεο-αποκάλυψη με χρυσαυγίτες που τους περιθάλλουν ΜΑΤ στη Βουλή

- ✓ Με 154 ψήφους ΠΑΣΟΚ και μία της Ελ. Παπαδημητρίου, που αποχώρησε από τη Ν.Δ., πέρασε ο υπερνόμος
- ✓ Μετά από πολύωρες πιέσεις ψήφισε «ναι» ο Αθανασιάδης, επέμεινε στο «όχι» ο Κουρουμπλής, που διαγράφηκε
- ✓ Μέρκελ, Μπαρόζο, Ρόμπαϊ και ΔΝΤ ...ανακουφίστηκαν
- ✓ Η Ν.Δ. ψηφίζει περίπου τα μισά άρθρα του εφαρμοστικού νόμου σήμερα

Όλα σε **16** σελίδες

ΜΕΛΑ σε ένα όργιο αστυνομικής επιχείρησης, ψηφίστηκε αύριο στη Βουλή το Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα με 154 ψήφους του ΠΑΣΟΚ και μία της Ελ. Παπαδημητρίου της Ν.Δ., που αμέσως ανεξαρτητοποιήθηκε. Κατά τον νομοσχέ-

δίου ψήφισε ο Η. Κουρουμπλής, που είχε προηγουμένως Κ.Ο. του ΠΑΣΟΚ. Έχει σπάσει η Βουλή και καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας τα ΜΑΤ μετατρέπουν το κέντρο της Αθήνας σε θάλαμο αιρών και αιματοβαμμένο τοπίο, χτυπώντας, κα-

ρπάζοντας, χτυπώντας, μένει θαρμίνες καταστροφές και η κατάσταση του Μπαρό και του Συναγερμού Συντακτικό τουλάχιστον 500 πολίτες και ιδιώτες στα νοσοκομεία. Φυσικά, την ψήφιση χαίρουν οι άσθενες της χώρας. Σήμερα

μπούν σε υψηλό ποσοστό ο εφαρμοστικός νόμος του αιώνα σε μεγάλο μέρος θα ψηφιστεί. Η Δ. ή ο πέτος, από τον άλλον, επιδορούνται με 12 ως 30 ευρώ κιλιάς συμπαινώσει που πληρώνονται με μπλοκάκι. ΣΕΛ. 2-17, 19

Εικόνα 6.1: Πρωτοσέλιδο Ελευθεροτυπίας της 30^{ης} Ιουνίου 2011.

Αποτελεί μια συνείδηση του «υπήρξε εκεί»,¹²⁰⁹ μια νέα χωροχρονική κατηγορία όπου υπάρχει το «αυτό έτσι συνέβη».¹²¹⁰ Μια δυαδικότητα, που συγκρατεί την προσοχή μας, ένα «stadium», μια σπουδή και επένδυση σε κάτι που γρήγορα όμως μετατρέπεται σε «punctum», σε μια αμυχή, καθώς δεν είμαστε εμείς πλέον που αναζητούμε το

¹²⁰⁹ Barthes, 2007, ό.π., σ. 52.

¹²¹⁰ Στο ίδιο, σ. 52.

αναλογικό, αλλά εκείνο που «απευθύνεται» σε εμάς.¹²¹¹ Είναι αυτό που προσθέτουμε στη φωτογραφία ενώ ήδη υπάρχει κατά τον Barthes.¹²¹² Το αναλογικό στοιχείο του πρωτοσέλιδου της 30^{ης} Ιουνίου, η φωτογραφία που απεικονίζει έναν άνδρα των μονάδων αποκατάστασης της τάξης (M.A.T.), να κρατάει βίαια ένα διαδηλωτή το πρόσωπο του οποίου είναι γεμάτο αίματα, πέρα από την «αγαστή συνεργασία» που έχει με τους τίτλους (**ΟΡΓΙΟ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ**) και τη νομιμοποίηση τους, έχει και από μόνο του, να διηγηθεί μια ιστορία. Ενός ανώνυμου ανθρώπου που «αποκτά» πρόσωπο, ένα ματωμένο πρόσωπο από ένα όργανο του κράτους, που δε διστάζει να ασκήσει βία φορώντας μια μάσκα, ένα φωτογραφικό ανάφορο καθώς δίχως αυτό δε θα υπήρχε φωτογραφία, μια ιδρυτική πράξη της φωτογραφίας δηλαδή. Μια ειρωνική καταγραφή που αντιστρέφει το ρόλο του κουκουλοφόρου, του «γνωστού άγνωστου», όπως φαίνεται από την ιδιότητα του. Είναι ένας αστυνομικός, όπως αποδεικνύεται από την ενδυμασία του αλλά και από τα πρώτα γράμματα των λέξεων «ΑΣ{...}TYNOMIA» και «ΡΟ{...}LICE» - και μάλιστα των ειδικών δυνάμεων του σώματος όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε με βάση τη στολή του - ενός εκπροσώπου δηλαδή του κράτους. Ο ένστολος αποκτά ιδιότητα και ταυτότητα και σίγουρα οι προθέσεις του δεν είναι αγαστές. Ο ματωμένος διαδηλωτής αποκτά αμέσως τη συμπάθεια του αναγνώστη της εφημερίδας. Οι τίτλοι που συνοδεύουν τη φωτογραφία κάνουν αναφορά στην κρατική βία και όχι στην άσκηση βίας από πλευράς των πολιτών, συνεπώς ο διαδηλωτής έχει ειρηνική πρόθεση και έχει δεχθεί την απρόκλητη επίθεση του αστυνομικού οργάνου. Ο διαδηλωτής είναι εγκλωβισμένος και άοπλος. Ο αστυνομικός βρίσκεται σε θέση ισχύος, φοράει αντιασφυξιογόνα μάσκα (αντίθετα ο διαδηλωτής είναι απροστάτευτος στις ρίξεις χημικών) και κρατάει στα χέρια του αστυνομικό ρόπαλο γνωστό ως γκλομπ» καθώς και ασπίδα. Τη συμπάθεια μας κερδίζει ο «αδύναμος» και όχι ο «ισχυρός». Η έκφραση «έβαψε τα χέρια του με αίμα» που συνηθίζουμε να αναφέρουμε σε περιπτώσεις άσκησης μιας βίαιης πράξης που συχνά είναι άδικη, αποκτά «σάρκα και οστά», με το χέρι του αστυνομικού να είναι βαμμένο με το αίμα του διαδηλωτή. Η αξία του σημείου καθορίζεται από τις σχέσεις του με τα άλλα σημεία του συστήματος (κατά τον Saussure)¹²¹³ και έτσι και εδώ, η «αξία» της

¹²¹¹ Οι δύο αυτοί όροι (studium και punctum) «εισήχθησαν» από τον R. Barthes και δηλώνουν, το μεν πρώτο, την προσήλωση σε κάτι, μια βιαστική επένδυση δίχως ιδιαίτερη οξύτητα και το δε δεύτερο, το «τυχαίο που από μόνο του με (μας) κεντά (αλλά και μελανιάζει, με πονά)». Σκαρπέλος, Γ. (2012). *Εικόνα και Κοινωνία. Από την κοινωνική φωτογραφία στην οπτική κοινωνιολογία*. Αθήνα: Τόπος, σσ. 68-69.

¹²¹² Barthes, R., (1983) *Ο φωτεινός θάλαμος*. Σημειώσεις για τη Φωτογραφία. Αθήνα: Κέδρος, σ. 79.

¹²¹³ Χαλεβελάκη, 2010, ό.π., σ. 40.

εικόνας που αντικρίζουμε εξισώνεται με τη βία. Τα σημεία, που «αιχμαλωτίζουν» το βλέμμα μας είναι τα δύο πρωταγωνιστικά πρόσωπα, του διαδηλωτή και του αστυνομικού. Η φωτογραφία, που επιλέγει η «Ελευθεροτυπία» στο πρωτοσέλιδο της 30^{ης} Ιουνίου έχει μια μεταδομική ιδιότητα που αυθαίρετα ίσως θα μπορούσαμε υπό μια μορφή μεταφοράς να την ταυτίσουμε με το «*La mort de l'auteur*» (Ο θάνατος του συγγραφέα) του Roland Barthes,¹²¹⁴ όπου ο θάνατος του δημιουργού σηματοδοτεί τη γέννηση του αναγνώστη. Το ίδιο μπορούμε να πούμε, ότι συμβαίνει και εδώ με την πηγή του νοήματος να μεταφέρεται από τον φωτογράφο που «αιχμαλώτισε» το γεγονός ή τον συντάκτη της εφημερίδας, στον αναγνώστη. Μια διαδικασία εκδημοκρατισμού και πολλαπλασιασμού του παραγόμενου νοήματος μια και το υποκείμενο έχει τη δυνατότητα πλέον να ερμηνεύσει το γεγονός με βάση τα υποκειμενικά του δεδομένα, κριτήρια και αναφορές. Ο μεταδομισμός της εικόνας λαμβάνει χώρα από τη στιγμή που η πολυπλοκότητα της ερμηνείας απομακρύνεται από τη δομική εξήγηση του «σωστού – λάθους» αγγίζοντας τη «θεωρία της διακειμενικότητας» (intertextuality)¹²¹⁵ σύμφωνα με την οποία η έννοια «θεωρία» δε συμπεριλαμβάνει μόνο μια ακαδημαϊκή προσέγγιση αλλά και μια καθημερινή οπτική προς τα αναπαραγόμενα φαινόμενα. Η φωτογραφία αυτή, έρχεται να μας «επανασυστήσσει» τον Heidegger, που θεωρούσε, ότι η αλήθεια ορίζεται ως βίωμα, το οποίο προκύπτει με έναν τρόπο αγωνιώδη και τραγικό. Από τη συγκεκριμένη φωτογραφία απουσιάζει εντελώς η λογική της διαφημιστικής «εξαπάτησης» όπου η εικόνα μεταφέρει το μήνυμα σε ένα δεύτερο χρόνο και δεν αναφέρει ευθέως τι θέλει να πει.

Μετωνυμικά, η χωροταξική κατανομή των σημείων, οι χρωματικοί κώδικες, οι γειτνιάσεις, οι εμφάσεις και η εφαρμογή τους στο πρωτοσέλιδο που εξετάζουμε, καταφέρνει να το αναδείξει στο σύνολο του. Η γλωσσολογική επιλογή του κεντρικού τίτλου, τα έντονα μαύρα γράμματα, η ταξινόμηση του σε ένα συγκεκριμένο σημείο της εφημερίδας, ακριβώς στο κέντρο με το αναλογικό στοιχείο να τονίζει ακόμη περισσότερο το δραματικό χαρακτήρα του, είναι τοποθετημένα με τέτοιο τρόπο που να μη δύναται να αγνοηθεί από τον αναγνώστη. Ο υπέρτιτλος και το χρωματικό παιχνίδι με την πρώτη λέξη της πρότασης, οι κόκκινες κουκίδες που προηγούνται των υπότιτλων, ενισχύουν τη μετάδοση του μηνύματος που επέλεξε τη συγκεκριμένη ημερομηνία η εφημερίδα για να επικοινωνήσει με το αναγνωστικό της κοινό. Ο

¹²¹⁴ Barthes, 2007, ό.π., σσ. 137-143.

¹²¹⁵ Kristeva, J. (1978). *Σημειωτική: Recherches pour une sémantique*. Paris: Seuil., σ. 85, στο Ψύλλα, 2010, ό.π., σ. 28.

δραματουργικός χαρακτήρας των τίτλων και φυσικά η ενίσχυση του δράματος με την επιλογή μιας εικόνας, που είναι ταυτόσημη με την κρατική βία, αλλά και το γεγονός πως η εφημερίδα εγκαταλείπει για μια ημέρα τις χωροταξικές της συνήθειες και δείχνει να αφοσιώνεται στο γεγονός που γλαφυρά περιγράφει, μια αφοσίωση που μπορεί να «μεταφραστεί» και ως μια αφοσίωση προς τον αναγνώστη ή να παρομοιαστεί με την αφοσίωση που εκδήλωσαν τα μέλη του κινήματος των «Αγανακτισμένων» κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων τους, είναι αντιπροσωπευτικό δείγμα της πρόθεσης της εφημερίδας, να προσδώσει πρωτίστως βαρύτητα στη θεαματική καταγραφή του συμβάντος και μετέπειτα να λειτουργήσει πληροφοριακά με «*Όλα (τα νέα) σε 16 σελίδες*». Τα έντονα μαύρα γράμματα αλλά και η χρωματική νοηματοδότηση της συγκεκριμένης πρότασης, με την επιλογή του κόκκινου χρώματος στον αριθμό των σελίδων, μια εικονική παρομοίωση με το χρώμα του αίματος, μια γλωσσική ταύτιση με την κόκκινη ιδεολογία και σε προέκταση με τον αναγνώστη, που κατά πάσα πιθανότητα είναι και ιδεολογική, είναι ενδεικτική της προσπάθειας των δημιουργών του πρωτοσέλιδου για κοινούς κώδικες επικοινωνίας με τους αποδέκτες του μηνύματος που εκπέμπουν. Το γλωσσικό, το αναλογικό και το μετωνυμικό με τη λιτή και μινιμαλιστική διάταξη του πρωτοσέλιδου, δείχνουν την πρόθεση της εφημερίδας να αναδείξει το γεγονός που έλαβε χώρα την προηγούμενη ημέρα στην πλατεία Συντάγματος, από τη στιγμή που δεν υπάρχει άλλη είδηση που θα μπορούσε να αποσπάσει την προσοχή του αναγνώστη.

Ακολουθεί η αντίστοιχη σημειωτική ανάλυση για την εφημερίδα «*Η Καθημερινή*»:

6.B.3 Σημειωτική ανάλυση πρωτοσέλιδου της εφημερίδας «*Η Καθημερινή*». Στην προσπάθειά μας να μελετήσουμε πιο σφαιρικά το ερευνητικό σώμα, εν προκειμένω ένα πρωτοσέλιδο της *Καθημερινής*, ακολουθήσαμε το μεθοδολογικό διάβημα της σημειωτικής προσέγγισης, ώστε το ερμηνευτικό μας εγχείρημα να αποκτήσει τον απαραίτητο πλουραλισμό και τις συνδυαστικές εκείνες προτάσεις για την καλύτερη ανάλυση και απόδοση του πρωτοσέλιδου. Έχοντας ως δείγμα γραφής το πρωτοσέλιδο της 30^{ης} Ιουνίου του 2011 (ίδια ημερομηνία που επιλέξαμε και για την *Ελευθεροτυπία*, την επομένη ημέρα δηλαδή της ψήφισης του Μεσοπρόθεσμου), ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της συγκεκριμένης εφημερίδας, που θα μας βοηθήσει να εμβαθύνουμε στον τρόπο σκέψης, δημιουργίας και τελικά απόδοσης της πρώτης σελίδας του υπό ανάλυσης εντύπου.

Εικόνα 6.2: Πρωτοσέλιδο Καθημερινής της 30^{ης} Ιουνίου 2011.

Η Καθημερινή, στο πρωτοσέλιδο της 30^{ης} Ιουνίου, δεν εγκαταλείπει τις χωροταξικές της συνήθειες (όπως κάνει π.χ. η *Ελευθεροτυπία*, όταν βρίσκεται ενάντια σε ένα πολύ σοβαρό γεγονός όπως ήταν «η επόμενη ημέρα» της ψήφισης ενός νομοσχεδίου που επηρεάζει σε πολύ μεγάλο βαθμό το βιοτικό επίπεδο των Ελλήνων πολιτών). Παρατηρούμε, λοιπόν, τον κεντρικό τίτλο στο μέσο της σελίδας, χωρίς υπέρτιτλο (πολιτική που εφαρμόστηκε από την εφημερίδα σε όλα τα πρωτοσέλιδα που είδαμε)

και με δύο στήλες (δεξιά και αριστερά) να τον πλαισιώνουν όπου λειτουργούν στη λογική των υπότιτλων.

Η κεντρική είδηση «*Δανειακή ανάσα και ξέσπασμα βίας*» πλαισιώνεται από τους υπότιτλους που στην αριστερή πλευρά αναφέρονται στα επεισόδια που έλαβαν χώρα στο κέντρο της Αθήνας και δη στην πλατεία Συντάγματος εκείνη την ημέρα με τον τίτλο «*Συγκρούσεις σκληρές και πολύωρες στο κέντρο των Αθηνών*» και στη δεξιά πλευρά, στη ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου νόμου στη Βουλή καθώς και τις συνέπειες της ψηφοφορίας για τα κοινοβουλευτικά κόμματα: «*Ψηφίστηκε το Μεσοπρόθεσμο – Απώλειες για ΠΑΣΟΚ, Νέα Δημοκρατία και ΔΗΣΥ*».

Ο κεντρικός τίτλος και οι υπότιτλοι υποστηρίζονται από μια φωτογραφία (θα αναλυθεί πιο διεξοδικά αργότερα) όπου καταγράφει αναλογικά την εικόνα «*πρωτοφανούς βανδαλισμού*» (όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η εφημερίδα), απεικονίζοντας «*σπασμένα μάρμαρα*» και «*πέτρες*» στις «*εισόδους των ξενοδοχείων* {...} “*Κινγκ Τζορτζ*” και “*Άθενς Πλάζα*” {...} *τις οποίες κατέστρεψαν κουκουλοφόροι και άλλοι ακραίοι διαδηλωτές με βαριοπούλες...*». Στη δεξιά στήλη, όπου γίνεται αναφορά στη ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου και τις συνέπειες του, υπάρχει ένα ένθετο με τον τίτλο «*Ικανοποίηση στην Ε.Ε.*» με ένα μικρό κείμενο να καταγράφει την ικανοποίηση με την οποία «*χαιρέτισαν*» τα αποτελέσματα της ψηφοφορίας οι ευρωπαίοι εταίροι μας. Στο κεντρικό σώμα του πρωτοσέλιδου υπάρχουν ειδήσεις που σχετίζονται με τον κεντρικό τίτλο, όπως είναι η ένθετη στήλη που είναι τοποθετημένη στο δεξί μέσο άκρο με τον τίτλο «*Κύριο Άρθρο*» φιλοξενώντας το άρθρο «*Η ευθύνη...*» που αναφέρεται στην ευθύνη των πολιτικών δυνάμεων της χώρας να «*την κρατήσουν όρθια και να αποτρέψουν τη χρεωκοπία και τη γενίκευση του χάους*», στην άβυσσο δηλαδή στην οποία μπορεί εύκολα να κατρακυλήσει η χώρα σύμφωνα με τον αρθρογράφο. Την ίδια λογική διατηρεί και το κείμενο που βρίσκεται κάτω από τη φωτογραφία του πρωτοσέλιδου με τον τίτλο: «*Ακυρώσεις κρατήσεων και “πακέτων” τουρισμού*», θέμα το οποίο σχετίζεται εν μέρει με τον κεντρικό τίτλο καθώς «*η απόσυρση του ενδιαφέροντος για την πραγματοποίηση νέων διοργανώσεων*» και «*το πάγωμα των κρατήσεων στα ξενοδοχεία της πρωτεύουσας*» αποτελούν σύμφωνα με την εφημερίδα τις «*πρώτες επιπτώσεις στον τουρισμό από τα επεισόδια των δύο τελευταίων ημερών στο κέντρο των Αθηνών*».

Τέλος, όσον αφορά στην αρθρογραφία του πρωτοσέλιδου που σχετίζεται με τον κεντρικό τίτλο και τους υπότιτλους, υπάρχει στο κάτω μέρος της εφημερίδας και ακριβώς στο μέσο, σχόλιο του Κώστα Ιορδανίδη με τίτλο «*Αποσύνθεση και συγκλίσεις*»

με το δημοσιογράφο να χρησιμοποιεί τον πρώτο όρο για να αποδώσει την άκρατη βία και την απώλεια ελέγχου, καθώς και τον κίνδυνο επέκτασης της κοινωνικής αναταραχής, ενώ με το δεύτερο όρο, κάνει αναφορά στη σύγκλιση των κεντροδεξιών πολιτικών κομμάτων κατά τη διάρκεια της ψηφοφορίας της 29^{ης} Ιουνίου.

Η υπόλοιπη ειδησεογραφία καλύπτει θέματα που δεν έχουν άμεση σχέση με τον κεντρικό τίτλο, άλλα σημαντικά και άλλα δευτερευούσης σημασίας. Πιο συγκεκριμένα, στο αριστερό μέσο άκρο υπάρχει η γνωστή στήλη «ΣΗΜΕΡΑ» με ένα θέμα που αφορά την αναστολή (από την 1^η Ιουλίου) των προαγωγών στο Δημόσιο και που γειτνιάζει με το άρθρο που κάνει λόγο για τη μείωση κόστους του ΕΣΥ (κατά «150 εκατ.»), ενώ στο κέντρο της εφημερίδας και κάτω από το άρθρο για τον τουρισμό υπάρχει η παρουσίαση της αρχιτεκτονικής μακέτας των νέων εγκαταστάσεων της Εθνικής Βιβλιοθήκης και της Εθνικής Λυρικής Σκηνής, ένα έργο ο προϋπολογισμός του οποίου θα αγγίζει το ποσό των 566 εκατομμυρίων ευρώ και θα καλυφθεί από το ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, σύμφωνα με το άρθρο και τέλος μια είδηση που αφορά τα αναψυκτικά διαίτης και τις βλαβερές συνέπειες τους κυρίως στην περιφέρεια του ανθρώπινου σώματος! Το πρωτοσέλιδο ολοκληρώνεται με την κατοχύρωση δύο διαφημίσεων που εμφανίζονται εκατέρωθεν στο κάτω μέρος της σελίδας και στα δύο άκρα.

Η χωροταξική διάρθρωση του πρωτοσέλιδου, είναι αντιπροσωπευτική της ιδεολογικοπολιτικής θέσης που διακρίνει το εν λόγω έντυπο, μια και ένα γεγονός μείζονος σημασίας όπως είναι η κοινωνική αναταραχή δεν καταλαμβάνει μεγαλύτερο χώρο από ότι ίσως θα άρμοζε στην εκδήλωση μιας τέτοιας δράσης, ενώ η ειδησεογραφία είναι πλούσια με συνέπεια η προσοχή του αναγνώστη να αποσπάται. Η εφημερίδα, δεν αποκλίνει δηλαδή από τις χωροταξικές της συνήθειες, ενώ επιβεβαιώνεται ο πληροφοριακός της χαρακτήρας (σε σχέση με τον έντονα θεαματικό της έτερης εφημερίδας που εξετάσαμε, της *Ελευθεροτυπίας*).

Οι γλωσσικές εκφάνσεις συνάδουν με την πολιτική της εφημερίδας που διατείνεται θετικά στη ψήφιση του Μνημονίου, μια ενέργεια που θεωρείται σωτήρια για τη χώρα καθώς θα αποφευχθεί η χρεοκοπία. Στο πρωτοσέλιδο δε γίνεται καμία αναφορά στους ειρηνικούς διαδηλωτές και στον πρωτοφανή πληθυσμιακό όγκο της συγκέντρωσης, αλλά στα επεισόδια και στους «κουκουλοφόρους». Δεν υπάρχουν διαδηλωτές, αλλά κουκουλοφόροι, μια πληροφοριακή πλην όμως μονομερής μεταφορά της είδησης. Ο κεντρικός τίτλος «**Δανειακή ανάσα και ξέσπασμα βίας**» αποτελεί το πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα γραφής της πολιτικής της *Καθημερινής*. Σε μία πρόταση

συνοψίζονται όλα σχεδόν τα πρωτοσέλιδα που κάλυψαν τις κινητοποιήσεις και τις διαπραγματεύσεις που αφορούν το Μνημόνιο. Η «δανειακή ανάσα» είναι μια πρόταση ανακούφισης, μια συγκατάνευση της εφημερίδας προς τη φιλομνημονιακή πολιτική, μια συμφωνία κυρίων με το αναγνωστικό της κοινό, το οποίο προφανώς αντιπροσωπεύει ένα χώρο της κεντροδεξιάς. Το «ξέσπασμα βίας» είναι η αντίδραση της εφημερίδας προς τα επεισόδια, μια αντίδραση που καταδικάζει ενέργειες που ανήκουν σε ακραία στοιχεία. Το έντυπο γνωστοποιεί τον ιδεολογικό-πολιτικό της προσανατολισμό, που σίγουρα δεν ανήκει στα άκρα. Η νομιμότητα πρέπει να υπερασπιστεί και η προτεραιότητα της εφημερίδας είναι η πληροφοριακή καταγραφή των γεγονότων. Οι υπότιτλοι και γενικά η αρθρογραφία που υποστηρίζει τον τίτλο είναι ενδεικτική αυτής της πρόθεσης. *«Στο χάος και τη βία παραδόθηκε για δεύτερη συνεχή ημέρα χθες το κέντρο των Αθηνών»* μας αναφέρει ένα απόσπασμα ενός κειμένου που φιλοξενείται κάτω από τον υπότιτλο που αναφέρεται στις συγκρούσεις. Χάος και βία και μάλιστα για δύο ημέρες συνέχεια. Αυτό θα είναι – σύμφωνα με τη διεύθυνση της εφημερίδας – το μόνιμο σκηνικό αν η Ελλάδα οδηγηθεί σε πτώχευση. Ένα φαιδρό, «οργουελικό» σκηνικό που θα βλάψει τον τουρισμό καθώς οι εικόνες βίας στο κέντρο της Αθήνας θα αποτρέψουν τους τουρίστες να επισκεφτούν τη χώρα μας. Δεν είμαστε βέβαιοι όμως ότι οι τουρίστες δε θα επισκεφθούν τη χώρα μας για τα επεισόδια στο κέντρο της Αθήνας ή για άλλους λόγους που δεν γίνονται γνωστοί από την εφημερίδα. Μόνη σωτηρία, λοιπόν, η εφαρμογή της συμφωνίας με την «τρόικα», όπως διαφαίνεται και από την πρόταση «Δανειακή ανάσα», ενώ τα «καλά» νέα έρχονται και από το Διεθνή χώρο, με την «ικανοποίηση» που εκδήλωσαν οι ευρωπαίοι εταίροι μας για τη ψήφιση του μεσοπρόθεσμου με την Angela Merkel να κάνει λόγο για *«{...} μία πραγματικά καλή είδηση»*.

Το αναλογικό στοιχείο (η φωτογραφία στο μέσο της σελίδας, κάτω από τον κεντρικό τίτλο), υποστηρίζει τους τίτλους και φυσικά τις βασικές θέσεις της εφημερίδας. Παρουσιάζεται μια εικόνα καταστροφής, με σπασμένα μάρμαρα διάχυτα παντού στην οδό Βασιλέως Γεωργίου Α' ανησυχία για τις υλικές ζημιές των μεγάλων ξενοδοχείων της συγκεκριμένης οδού). Η εικόνα που «φιλοξενείται» στο πρωτοσέλιδο, παρά την ενάργεια της, επιτρέπει στην κριτική εμβάθυνση. Οι αστυνομικές δυνάμεις (Μ.Α.Τ.) εμφανίζονται ως θεματοφύλακες της Βουλής (με το ιστορικό κτίριο να απεικονίζεται σε ένα δεύτερο επίπεδο) και κατά συνέπεια μπορεί να υποστηρίξει κανείς και θεματοφύλακες της δημοκρατίας που κατοικοεδρεύει στο εν λόγω κτίριο. Η δε χρήση δακρυγόνων (διακρίνουμε ένα αναμμένο με τον καπνό να έχει

πορτοκαλί χρώμα) και άλλων μορφών βίας, θεωρείται αναγκαία, αν κρίνουμε από το πλήθος των εικονιζόμενων σπασμένων μαρμάρων που προέρχονται από τους κουκουλοφόρους. Οι τίτλοι και η βασική αρθρογραφία όπως έχουμε ήδη αναφέρει, κάνουν λόγο για άτομα επικίνδυνα που σκοπό έχουν να βυθίσουν τη χώρα στο χάος. Συνεπώς οι ενέργειες της αστυνομίας νομιμοποιούνται. Κανείς δεν επιθυμεί το χάος. Οι τίτλοι διευρύνουν διάφορες συμπαραδηλώσεις που εμπεριέχονται ήδη στη φωτογραφία, μια συμπαραδήλωση που διαψεύδει ορισμένες φορές την εικόνα, παράγοντας μια «αντιστασθμιστική συμπαραδήλωση».¹²¹⁶ Το γλωσσικό μήνυμα (...ΞΕΣΠΑΣΜΑ ΒΙΑΣ) αποτελεί μια «αγκίστρωση», ένα συμπλήρωμα του αντίστοιχου εικονικού μηνύματος. Προσπαθεί δηλαδή να επιβεβαιώσει αυτό που διακρίνουμε δια «γυμνού οφθαλμού». Το αναλογικό στοιχείο δεν πραγματοποιεί κάτι διαφορετικό από το να υποστηρίζει τη χωροταξική και γλωσσική καταγραφή, μια επιδέξια χειραγωγήση της γνώσης των αναγνωστών. Το «punctum» της φωτογραφίας, είναι ένας συνδυασμός στίξεων ορισμένα εκ των οποίων έχουν (φαινομενικά, αισθητηριακά) και μια μαγική απεικόνιση όπως είναι πχ το πορτοκαλί χρώμα του αναμένου δακρυγόνου που μοιάζει βγαλμένο από κάποιο παιδικό μύθο.

*«Ο μύθος δεν αρνιέται τα πράγματα· ρόλος του είναι, αντίθετα, να μιλάει για τα πράγματα· απλώς τα εξαγνίζει, τα αθωώνει, τα θεμελιώνει μέσα στη φύση και την αιωνιότητα, τους δίνει μια σαφήνεια, που είναι η σαφήνεια όχι της εξήγησης, αλλά της διαπίστωσης.»*¹²¹⁷

Ένας μύθος που καταλύει την ενάργεια της εικόνας και την αντικειμενικότητάς της, κοιτώντας χωρίς να βλέπουμε, όπως θα έλεγε ο Barthes, ανασύροντας στο νου ένα σωρό λεπτομέρειες που την απαρτίζουν και που μας κάνουν να αναρωτιόμαστε αν πρόκειται για ένα παραμύθι ή μια πεζή πραγματικότητα. Μια μετάλλαξη δηλαδή, που «αρμόζει» και στο ίδιο το χρώμα καθώς αποτελεί ένωση δύο βασικών χρωμάτων, του κόκκινου που σημασιοδοτεί (εκτός των άλλων) τον κίνδυνο και του κίτρινου, που σημασιοδοτεί με τη σειρά του το μίσος.¹²¹⁸ Το χρώμα, λοιπόν, οι ειδικοί φρουροί και τα σπασμένα μάρμαρα που συνθέτουν την εικόνα, αποτελούν μια συνδήλωση της βίας σημειοδοτώντας έννοιες όπως καταστολή και καταστροφή, την ίδια στιγμή που συνδηλώνουν και άλλα μηνύματα όπως π.χ. είναι ο ρόλος του σύγχρονου κράτους απέναντι σε αιτήματα που θεωρούνται δίκαια από την πλειοψηφία του λαού, ο τρόπος

¹²¹⁶ Barthes, 2007, ό.π., σ. 36.

¹²¹⁷ Χαλεβελάκη, 2010, ό.π., σ. 122.

¹²¹⁸ Στο ίδιο, σ. 140.

διεκδίκησης αυτών των αιτημάτων που σίγουρα οφείλει να απέχει από παρόμοιες ενέργειες (στο βαθμό πάντα που υπάρχει αιτιότητα). Μια πολυσημία δηλαδή μια και έχουμε να κάνουμε με ένα σημαίνον με πολλαπλές και συσχετιζόμενες σημασίες. Ως αναγνώστες, μας διακατέχει και μια μορφή σαδισμού ή ηδονοβλεψίας, καθώς βρισκόμαστε μάρτυρες μιας βίαιης πράξης (το ίδιο θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε και για την εικόνα της *Ελευθεροτυπίας*), «επιθυμώντας» αυτή την εικόνα που αποτελεί απότοκο της ίδιας της βίας. Η εικόνα της βίας αναμφίβολα ελκύει, η ίδια η βία όχι, παραφράζοντας τον Barthes που αναφέρει ότι το «κοινό θέλει την εικόνα του πάθους, όχι το πάθος αυτό καθαυτό».¹²¹⁹ Και εδώ έχουμε ένα παιχνίδι ανάμεσα στην εικόνα και στον αναγνώστη, καθώς εκπέμπονται συμβολισμοί που αποτελούν κώδικες επικοινωνίας, μια συνδήλωση που παράγει νέα νοήματα και νέες σημασίες.¹²²⁰

Το επικοινωνιακό πεδίο αποκτά νόημα και με τη μετωνυμική τάξη των συστημάτων σημείων, είτε αυτό έχει να κάνει με τη χωροταξική διάταξη του πρωτοσέλιδου που αναλύσαμε, με τις γειτνιάσεις μέρους/όλου, την απομάκρυνση/προσέγγιση, το περιέχον/περιεχόμενο κ.λπ.. Πλούσια ειδησεο-γραφία σωστά κατανεμημένη ώστε να είναι ευανάγνωστη και ευπρόσιτη από τον αναγνώστη, ελάχιστες χρωματικές διαφοροποιήσεις και αυτές μόνο σε ορισμένα ένθετα, ενισχύουν τον πληροφοριακό χαρακτήρα του εντύπου.

Η κεντρική είδηση, η ψήφιση του μνημονίου και τα επεισόδια στο κέντρο των Αθηνών, υποστηρίζονται όπως είδαμε από το γλωσσικό στοιχείο, το αναλογικό, αλλά και το χωροταξικό, με τη διάταξη της κύριας ειδησεογραφίας να αναδεικνύει την επικοινωνιακή νοηματοδότηση του εντύπου. Η εφημερίδα βρίσκεται σε ένα «διάλογο», σε μια διάδραση με τον αναγνώστη της, ο οποίος καθίσταται ενεργός επικοινωνιακά, ενώ η χρήση των τριών στοιχείων που εισάγει ο Pierce για τη διεξαγωγή της σημειωτικής προσέγγισης του πρωτοσέλιδου που εμείς επιχειρούμε εδώ, δηλαδή το συνδυασμό του γλωσσολογικού, του αναλογικού και του μετωνυμικού,

¹²¹⁹ Χαλεβελάκη, 2010, ό.π., σ. 130.

¹²²⁰ Σε όλα τα συστήματα επικοινωνίας μια έννοια παραμένει κοινή και σταθερή, εκείνη του σημείου αναδεικνύοντας τη σημειολογία και ορίζοντας την όχι μόνο ως μια επιστήμη αλλά ως ένα τρόπο εμπειρίας. Στα πλαίσια της σημειωτικής προσέγγισης οφείλουμε να μελετήσουμε τη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο σημαίνον και στο σημαινόμενο (ή τα σημαινόμενα), η παραπομπή των οποίων είναι το σημείο. Το μεν πρώτο είναι το αντικείμενο που γίνεται αντιληπτό αισθητηριακά από τον παρατηρητή και το δε δεύτερο εκείνο που «μεταφέρει» το εννοιολογικό φορτίο που προέρχεται από το πρώτο. Από εκεί και πέρα υπάρχουν διάφορες προσεγγίσεις των ανωτέρω στοιχείων από αναλυτές όπως ο Saussure, ο Peirce, ο Barthes κλπ. Ζωΐδης, Ε. (2008). *Θέματα Σημειολογίας της Εικόνας*. Αθήνα: Ίων, ό.π., σσ. 25-27.

νοηματοδοτούν ουσιαστικά την επικοινωνιακή δράση ενός διαμεσολαβούμενου μηνύματος.

6.3 Συγκριτική παρουσίαση των δύο εντύπων («Η Ελευθεροτυπία» και «Η Καθημερινή»).

Η σημειωτική ανάλυση αποτελεί, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, άλλη μια προσπάθεια από την πλευρά μας, ώστε να σημασιοδοτήσουμε το υπό διερεύνηση γεγονός, δηλαδή τη συλλογική δράση των «Αγανακτισμένων» μέσα από το πρίσμα της διαμεσολαβημένης επικοινωνίας και πιο συγκεκριμένα, του πρωτοσέλιδου των δύο εντύπων την Πέμπτη 30 Ιουνίου 2011. Το τρίτο μεθοδολογικό διάβημα ολοκληρώθηκε και ο λόγος ανήκει στη σύγκριση των δύο εντύπων με βάση επαναλαμβάνουμε το ερμηνευτικό πλαίσιο που προέκυψε από το συγκεκριμένο εμπειρικό «βήμα».

Εκκίνηση, λοιπόν, από την *Ελευθεροτυπία*, η οποία εστίασε στην κρατική καταστολή στο πρωτοσέλιδο που ήταν αφιερωμένο εξ' ολοκλήρου -τόσο στον κεντρικό όσο και στους υπόλοιπους τίτλους- στη βίαιη περάτωση ουσιαστικά της κινηματικής δράσης που έλαβε χώρα στην πλατεία Συντάγματος τον Μάιο και τον Ιούνιο του 2011. Το πρωτοσέλιδο brίθαι από «αγανάκτηση», για όσα έλαβαν χώρα τις δύο ημέρες (συζήτηση στη Βουλή και ψήφιση του μεσοπρόθεσμου νόμου), επιβεβαιώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την πλήρη στήριξη στους ακτιβιστές που συμμετείχαν στην εν λόγω συλλογική δράση, απευθύνοντας ένα δριμύ κατηγορώ στην «εγχώρια» ελίτ, αλλά και στους «εταίρους» της χώρας που «ανακουφίστηκαν» από την απόφαση που έλαβε η ελληνική βουλή. Η αγανάκτηση, όμως απευθύνεται και προς τους κρατικούς λειτουργούς, τους υπεύθυνους (κατά το έντυπο) της καταστολής που ακολούθησε τη ψήφιση του δεύτερου μνημονίου. Το πρωτοσέλιδο, με τις γλωσσικές του εκφάνσεις, το αναλογικό στοιχείο, αλλά και τη μετωνυμία του παραθέτει στον αναγνώστη της εφημερίδας το «τέλος» της προσπάθειας ανατροπής της ειλημμένης, όπως αποδείχθηκε, απόφασης να υπογραφεί η δεύτερη στη σειρά δανειακή σύμβαση με ό,τι αυτή θα σηματοδοτούσε για τους Έλληνες κατοίκους. Η εφημερίδα, μεταφορικά, κάνει κοινωνούς τους αναγνώστες της, είτε παρευρέθηκαν είτε όχι στα τεκταινόμενα, όχι μόνο των δύο «κρίσιμων» ημερών που προηγήθηκαν, αλλά όλης της χρονικής περιόδου που η Ελλάδα μπήκε στον «κυκεώνα» της οικονομικής κρίσης, καθώς και του συγκρουσιακού κύκλου που προέκυψε από αυτή την πολιτική ευκαιρία. Και αυτό το πετυχαίνει με ένα θεαματικό τρόπο, γλωσσολογικά, αναλογικά και μετωνυμικά, δημιουργώντας οργή όπως αναφέραμε για τους υπεύθυνους και συμπάθεια για τους

«άγνωστους» ακτιβιστές που χάρη στο αναλογικό στοιχείο, τη φωτογραφία δηλαδή του πρωτοσέλιδου που καταλαμβάνει και το μεγαλύτερο μέρος της επιφάνειάς του, δημιουργεί ένα κλίμα ενσυναίσθησης ειδικά με τον διαδηλωτή που είναι «έρμαιο» στα χέρια του κρατικού οργάνου επιβολής της τάξης όπως βλέπουμε στο πρωτοσέλιδο της Πέμπτης 30 Ιουνίου που παραθέσαμε προηγουμένως.

Η *Καθημερινή* από την άλλη πλευρά, συναινεί στην απόφαση της κοινοβουλευτικής ομάδας που ψήφισε τη δανειακή σύμβαση, την ίδια στιγμή που φαίνεται από την επιλογή τόσο του γλωσσικού όσο και του αναλογικού στοιχείου να δικαιολογεί την αντίδραση της αστυνομίας απέναντι σε παραβατικά στοιχεία της κοινωνίας και στους «βανδαλισμούς» στους οποίους και προέβησαν (με την οπτική που το ίδιο το έντυπο διαθέτει). Διατηρεί όπως αναφέραμε και στη σημειωτική ερμηνεία του εντύπου, ακόμη και εκείνη την ημέρα, τον καθαρά πληροφοριακό χαρακτήρα που χαρακτηρίζει τα πρωτοσέλιδά της, με έντονη ειδησεογραφία, επικεντρώνοντας στη «δανειακή ανάσα» προς τον χειμαζόμενο ελληνικό λαό. Εκεί εστιάζει όλη σχεδόν η ειδησεογραφία της ημέρας που μπορεί να αποσπά την προσοχή, αλλά επιτυγχάνει να περάσει το μήνυμα της «ανακούφισης» προς όλες τις πλευρές, δηλώνοντας έμμεσα το δικό της «TINA» («there is not alternative»). Αναφορικά με τις κινητοποιήσεις, θεωρούμε, ότι το μήνυμα που προκύπτει από την ερμηνεία όλου του πρωτοσέλιδου «νομιμοποιεί» τη στάση της εφημερίδας κατά τη χρονική διάρκεια των τριάντα πέντε ημερών περίπου που διήρκεσε. Ανησυχία δηλαδή για επιπλέον κοινωνικές αναταραχές και διασάλευση της τάξης και ανάγκη διατήρησή της με τη «σύγκλιση» των κεντροδεξιών και των κεντροαριστερών «συμμαχιών» για το κοινό καλό όπως αυτό σηματοδοτείται από τη ψήφιση του μνημονίου νούμερο δύο. Με τη χρονική απόσταση πλέον αρκετών ετών από την εκδήλωση της κινηματικής δράσης των «Αγανακτισμένων» μπορούμε να αναφέρουμε ότι το έντυπο δηλώνει ταυτόχρονα και την ανησυχία του για το τέλος της μεταπολίτευσης όπως τη γνωρίσαμε από το 1974 έως τη χρονική στιγμή που μελετάμε και την εμφάνιση προοδευτικών αλλά και λαϊκίστικων πολιτικών δυνάμεων που θα απειλήσουν το δικομματικό «κατεστημένο»

Ολοκληρώνοντας, λοιπόν, την εμπειρική μας έρευνα, σε μια προσπάθεια συγκριτικής αποτίμησης του τρόπου με την οποία τα δύο έντυπα («Η Ελευθεροτυπία» και «Η Καθημερινή») απέδωσαν τα γεγονότα του Μαΐου και του Ιουνίου του 2011, τόσο το κινηματικό σκέλος όσο και την υπόλοιπη επικαιρότητα, είναι εμφανής η διαφορετική ιδεολογικο-πολιτική τοποθέτησή τους. Η παρουσίαση δηλαδή των γεγονότων που διαδραματίστηκαν μέσα σε ένα βραχύ χρονικό διάστημα με έναν τέτοιο

τρόπο που «αρμόζει» στο «προφίλ» που διατηρεί η κάθε εφημερίδα και στο αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνεται. Πιο αναλυτικά, προτείνοντας συγκεκριμένα μεθοδολογικά διαβήματα ανάλυσης των δύο εντύπων ώστε να νοηματοδοτηθεί το ίδιο το γεγονός μέσα από τη δημοσιογραφική οπτική και επιλέγοντας το πρωτοσέλιδο με τη λογική ότι εκεί αναρτώνται τα πιο σημαντικά ζητήματα που επιθυμεί το κάθε έντυπο να προβάλει ιδιαίτερα- διακρίναμε ότι δεν υπάρχει ενιαία σύλληψη του πολιτικού εκ μέρους της διαμεσολαβημένης επικοινωνίας, μέσα σε ένα πλαίσιο που και ο ίδιος αναγνώστης καταλαμβάνει «ζωτικό» χώρο στην ερμηνεία του συμβάντος με την προσωπική του απόδοση. Επιστημολογικά και μεθοδολογικά μάς ενδιέφερε να δούμε τα ερευνητικά «εργαλεία» στην πράξη, δηλαδή την καταγραφή των τίτλων, τη θεματική τους ανάλυση και τη σημειωτική ανάλυση δύο επιλεγμένων πρωτοσέλιδων, στη βάση πάντα του προβληματισμού μας που αφορά στην καταγραφή και ερμηνεία του μηνύματος της διαμεσολαβημένης επικοινωνίας. Εν προκειμένω, η επιλογή των δύο εφημερίδων, της *Ελευθεροτυπίας* και της *Καθημερινής*, μέσω των πανελλήνιας εμβέλειας και ημερήσιας κυκλοφορίας, καθώς και τα τρία μεθοδολογικά διαβήματα που ακολουθήσαμε με τη συνδυαστική μέθοδο που τα παραθέσαμε, μας έδωσε τη δυνατότητα να προβούμε σε μια συγκριτική μελέτη των δεδομένων που παράχθηκαν ώστε να σημασιοδοτηθεί το διαμεσολαβημένο μήνυμα όπως ήδη αναφέραμε, αλλά και το ίδιο το γεγονός που διερευνούμε, η διαμαρτυρία δηλαδή των «Αγανακτισμένων», σεβόμενοι πάντα τα μέσα και τον τρόπο που λειτουργούν σε ένα ιδιαίτερα ανταγωνιστικό περιβάλλον, καθώς και το αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθύνονται διαμορφώνοντας το αντίστοιχο επικοινωνιακό «οικοσύστημα».

Συγκριτικά λοιπόν, είδαμε ότι η *Ελευθεροτυπία* διατήρησε μια θετική στάση απέναντι στην κινηματική δράση που έλαβε χώρα στις μεγαλύτερες πλατείες της χώρας την περίοδο που μελετάμε. Είδε με θετική οπτική την ανάγκη μιας μεγάλης πληθυσμιακής ομάδας για δικαιοσύνη, ισότητα, και άλλα δημοκρατικά αιτήματα. Την ίδια στιγμή, η *Καθημερινή* κράτησε μια αρνητική στάση έναντι της συλλογικής δράσης που εμφανίστηκε στις μεγάλες πλατείες της χώρας το Μάη και τον Ιούνιο του 2011. Προσπάθεια μείωσης της συλλογικής δυναμικής με αρνητικά δημοσιεύματα που υποστηρίχθηκαν τόσο από τα πρωτοσέλιδά της, όσο και από την κύρια ειδησεογραφία που υπήρχε στις υπόλοιπες σελίδες της. Πιο συγκεκριμένα, η *Ελευθεροτυπία* προσέδωσε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης, ενώ είχε αρκετές αναφορές στη συλλογική δράση που αποτελεί και το αντικείμενο της έρευνάς

μας, στους «Αγανακτισμένους». Εύλογα θα παρατηρήσει κανείς δεδομένου της οικονομικής κρίσης που «μάστιζε» τη χώρα τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, αλλά και τη συλλογική δράση που κυριολεκτικά «ταρακούνησε» συθέμελα το εγχώριο πολιτικό σκηνικό μέσα σε ένα βραχύ είναι αλήθεια χρονικό διάστημα. Την ίδια στιγμή, η *Καθημερινή* εστίασε περισσότερο στις ενέργειες της κυβέρνησης, μια λογική οπτική, καθώς ως έντυπο μπορούμε να αναφέρουμε, ότι είναι φίλα προσκείμενο στον κεντροδεξιό χώρο και δη στο κοινοβουλευτικό κόμμα της Νέας Δημοκρατίας που βρισκόταν την παρούσα χρονική στιγμή στην αντιπολίτευση, ενώ είχε πολύ λίγες αναφορές στις κινητοποιήσεις της πλατείας Συντάγματος, επιβεβαιώνοντας αυτό που αναφέραμε προηγουμένως αναφορικά με την οπτική με την οποία διέκρινε τα γεγονότα, αλλά και τη διαφορετική ιδεολογικο-πολιτική τοποθέτηση του κάθε εντύπου, συνεπώς και του αναγνωστικού κοινού στο οποίο απευθύνεται.

Παρόλο που οι θεματικές των δύο εντύπων όπως αυτές καταγράφηκαν και παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο της έρευνάς μας ήταν πολλές φορές κοινές, εμφανίζοντας δηλαδή σημεία σύγκλισης, η μεγάλη διαφοροποίηση εμφανίζεται στην «ορατότητα» ή μη του συμβάντος που μελετάμε όπως αυτό προκύπτει από τη μεθοδολογική πρόταση την οποία και εισηγηθήκαμε ώστε να αποδοθεί το ερμηνευτικό πλαίσιο με κύρια απόχρωση την ιδεολογικο-πολιτική «απόσταση» των δύο εντύπων όπως αναφέραμε προηγουμένως, τη διαφορετική «οπτική» δηλαδή, καθώς και παρουσίαση των τεκταινόμενων, επαναφέροντας το ζήτημα της εγκυρότητας ή μη στην απόδοση και στη νοηματοδότηση του γεγονότος, καθώς και την αποκωδικοποίησή του από την πλευρά των αποδεκτών του μηνύματος. Ένα *ερμηνευτικό εγχείρημα* στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε με συγκεκριμένα μεθοδολογικά διαβήματα και απομακρυσμένοι από το γνωστικό απόλυτο, τον τρόπο λειτουργίας και διαμόρφωσης της ίδιας της πολιτικής και τη διαλεκτική της με την επικοινωνία.

Κεφάλαιο έβδομο

Αντί Επιλόγου: Επικοινωνιακή δράση και νέες Κοινωνικές Αναπαραστάσεις

«Είναι η ίδια η επικοινωνιακή δράση που δίνει τη δυνατότητα μιας νέας θεώρησης του πολιτικού πεδίου αναδεικνύοντας τον δημόσιο χώρο ως έναν εννοιολογικό και θεσμικό σχηματισμό στα πλαίσια του οποίου διαμορφώνεται η συμμετοχή των πολιτών στις πολιτικές διαδικασίες. Ο δημόσιος χώρος συνιστά έτσι ένα δυναμικό δεσμό ανάμεσα σε δρώντες, θεσμούς-διαδικασίες και χωροχρονικά πλαίσια-συγκυρίες». Μ. Ψύλλα¹²²¹

Στο παρόν πόνημα εγγράψαμε τις πολιτικές αντιπαραθέσεις και τα κοινωνικά ισοζύγια, εντός ενός πολιτικού περιβάλλοντος που «συγκρούονται» αλλά και αλληλεπιδρούν το Κράτος και τα θεσμικά του όργανα με τα διεκδικητικά υποκείμενα με σκοπό τη θεσμική «ισχυροποίηση» ή αποσταθεροποίηση, μέσα από μια δημόσια παρέμβαση των διεκδικητικών υποκειμένων. Πρόκειται δηλαδή για μια παρέμβαση στον δημόσιο χώρο μιας κοινωνίας πολιτών που οργανωμένα προσπαθεί να διατυπώσει συλλογικές διεκδικήσεις από μια «κατεστημένη» αρχή. Η δράση μιας κοινωνίας πολιτών (εν προκειμένω τα διεκδικητικά υποκείμενα που «προσφωνήθηκαν» –ως- «Αγανακτισμένοι» και η δράση «Διαμαρτυρία της Πλατείας»)¹²²² που λειτουργεί μέσα σε ένα καταπιεστικό πολιτικό περιβάλλον. Μια δράση που αναθεωρεί ή όχι -αυτό αποτελεί και το επίδικο- τις δημόσιες πολιτικές, τον δημόσιο χώρο, μέσα από την παρέμβαση των διεκδικητικών υποκειμένων κάτω από την οπτική της επικοινωνιακής δράσης, με τον προβληματισμό μας να εστιάζει στην αλληλεπίδραση της θεσμικής (κυβερνητικής) δράσης, της κινηματικής δράσης και του μιντιακού πεδίου. Αρωγός μας σε αυτή την αναστοχαστική προσπάθεια είναι η διεπιστημονική σύγκλιση της πολιτικής κοινωνιολογίας και της πολιτικής επικοινωνίας μέσω των θεωρητικών και εμπειρικών ταγών τους (βλ. **Κεφάλαιο πρώτο - Συγκρουσιακή Πολιτική και Κοινωνικά Κινήματα**).¹²²³ Η μελέτη και ανάλυση δηλαδή του πολιτικού πεδίου, της

¹²²¹ Αναφέρει η Μαριάννα Ψύλλα στο εισαγωγικό σημείωμα, στο Muller & Surel, 2002, ό.π., σ. 7.

¹²²² Υπευθυμίζουμε (βλ. και πρώτο κεφάλαιο, υποενότητα: 1.3 *Είναι κίνημα οι «Αγανακτισμένοι»;*) ότι χαρακτηρίζουμε τη δράση διαμαρτυρία και όχι κίνημα, καθώς με βάση τον λιτό ορισμό του κινήματος: «... τα κοινωνικά κινήματα είναι συλλογικές δράσεις (γένος) με ειδοποιούς διαφορές τον παρατεταμένο, διεκδικητικό και δημόσιο χαρακτήρα τους (και ότι ο συνδυασμός των γνωρισμάτων αυτών συνεπάγεται», δεν «αναγνωρίζουμε» στα επιμέρους χαρακτηριστικά της δράσης τα στοιχεία εκείνα που το χαρακτηρίζουν κίνημα. Για περισσότερες πληροφορίες ανατρέξτε στο 1^ο Κεφάλαιο, στην υποενότητα 1.3 με τον τίτλο «Είναι κίνημα οι «Αγανακτισμένοι»», στη σ. 58.

¹²²³ Στη σελίδα 45. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. υποενότητες:

1.1 Κοινωνικά Κινήματα, σ. 45.

δράσης μιας κοινωνίας πολιτών που εξεγείρεται/διαμαρτύρεται, μέσα από τη διαμεσολαβημένη δημοσιότητα, τον έντυπο λόγο και την επακόλουθη συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας. Το γνωστικό διακύβευμα είναι η συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας τον 21^ο αιώνα, μέσα από το «διάλογο» ανάμεσα στα κοινωνικά υποκείμενα και τους φορείς της εξουσίας.

Στην περίπτωση που μελετάμε, στους «Αγανακτισμένους», η κρίση του αντιπροσωπευτικού πολιτικού συστήματος που στηλιτεύουν οι δρώντες αποτελεί μια κρίση της δημόσιας σφαίρας, δηλαδή μια μη δημοκρατική νομιμοποίηση πολιτικών αποφάσεων. Πρόκειται ουσιαστικά για αλλοίωση βασικών αξιών της ανθρωπότητας που δίνουν τη θέση τους σε νέα προτάγματα, νέες λειτουργίες θεσμών κ.λπ. που επαναπροσδιορίζουν τη σχέση δημόσιου και ιδιωτικού, με τις λύσεις να αναζητούνται σε υπερεθνικό επίπεδο, σε ένα νέο δημόσιο χώρο πιθανότατα παγκόσμιο (βλ. **Κεφάλαιο δεύτερο - Διεκδικητικές Μορφές στο πλαίσιο της Νεοφιλελεύθερης Παγκοσμιοποίησης**).¹²²⁴ Οι νεοφιλελεύθερες μονεταριστικές πολιτικές δεν φαίνεται να μπορούν να προσφέρουν τα εχέγγυα για μια πραγματική δημοκρατία συμμετοχικής πολιτικής ως αναγκαίες συνθήκες αναπαραγωγής μιας κοινωνίας. Αντίθετα, παρατηρείται μια εξασθένιση των θεσμών που *«στήριζαν και ανέδειξαν το πολίτευμα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, παραχωρώντας {...} τη θέση τους σε μεγάλο βαθμό σε μη ελέγξιμους μηχανισμούς πληροφόρησης και δημοσιότητας»*.¹²²⁵ Οι δρώντες (κοινωνικά υποκείμενα) διεκδικούν συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, αντιδρώντας στην αντιπροσωπευτική μορφή της δημοκρατίας, τουλάχιστον όπως ορίζεται από τις εξουσιαστικές νομές. Πρόκειται για μια διαντίδραση, για μια δράση – αντίδραση ανάμεσα σε θεσμικούς και εξωθεσμικούς λειτουργούς. Οι θεσμικοί λειτουργοί είναι οι εκπρόσωποι ευρωπαϊκών θεσμών που «εποπτεύουν» την εγχώρια πολιτική/οικονομική (και κατά συνέπεια και κοινωνική) κατάσταση από το 2010 (εφαρμογή του 1^{ου}

1.2 Συγκρουσιακή Πολιτική: Ένας νεοσύστατος κλάδος για τη διερεύνηση του κινηματικού φαινομένου, σ. 50.

1.3 Είναι κίνημα οι «Αγανακτισμένοι»;, σ. 58.

¹²²⁴ Στη σελίδα 62. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. υποενότητες:

2.1 Μια νέα μορφή διαμαρτυρίας: Οι «Αγανακτισμένοι», σ. 62.

2.2 Η μοναδικότητα του πλήθους: Η ανάδυση ενός νέου πολιτικού υποκειμένου, σ. 68.

2.3 Η αξιακή πλαisiώση των κινητοποιήσεων «Occupy»: «Indignez-vous!», σ. 81.

2.4 Συλλογική Ταυτότητα, σ. 94.

2.5 Ανθρωποτόπος – Επιστροφή την τοπικότητα: αστικογεωγραφική προσέγγιση της διαμαρτυρίας της «πλατείας», σ. 104.

2.5.1 Αστική Κοινωνιολογία: η πόλη, σ. 105.

2.5.2 «Το Δικαίωμα στην...Πλατεία», σ. 115.

¹²²⁵ Όπως αναφέρεται από τη Μαριάννα Ψύλλα, στο Ψύλλα, 2003, ό.π., σ. 142.

μνημονίου), των κομμάτων, του κυβερνώντος κόμματος αλλά και των υπολοίπων μορφωμάτων που υποστηρίζουν τη σημερινή μορφή της αστικής δημοκρατίας (μεγάλη αφήγηση) ή την πολιτική τους μακρομέρευση (μικρή αφήγηση) μέσα από ενέργειες/συμβιβασμούς, επώδυνες πλην όμως απαραίτητες –σύμφωνα με τους ίδιους– για την «επιβίωση» της χώρας (αυτό τουλάχιστον τεκμαίρονται). Θεσμικοί λειτουργοί είναι όμως και οι εκπρόσωποι του κομματικού φαινομένου που δεν ανήκουν στο «μπλοκ» της καθεστηκυίας τάξης. Εξωθεσμικοί παράγοντες είναι οι δρώντες, τα κινητικά δηλαδή υποκείμενα, καθώς λειτουργούν σε μια (πληβειακή) δημόσια σφαίρα εκτός θεσμικού πλαισίου. Διακρίνουμε δηλαδή μια ρήξη στους κόλπους ενός υποσυστήματος δημόσιας δράσης σε σχέση πάντα με τους συσχετισμούς δυνάμεων. Από τη μια «ο κρατικός Λεβιάθαν που παρουσιάστηκε ως ένα μονολιθικό μόρφωμα {...} έγκλειστο ουσιαστικά στον εαυτό του»¹²²⁶ που ελέγχει ανεπαρκώς το περιβάλλον του επιτρέποντας ελάχιστες αλλαγές «της δημόσιας δράσης»¹²²⁷ και από την άλλη η κινηματική δράση, που επηρεάζει τις δημόσιες πολιτικές χάρη στη στρατηγική θέση της κατάληψης, στην ετερογένεια του πλήθους που καλύπτει όλες σχεδόν τις κοινωνικές ομάδες, στην ίδια την αγανάκτηση ως κινητήρια δύναμη, στο «δίκαιο» των αιτημάτων στο σύνολό τους (σύμφωνα με τους ίδιους) κ.λπ. Το ενδιαφέρον μετατοπίζεται και αναδεικνύονται νέα θέματα, δημιουργείται μια νέα ατζέντα δημόσιας πολιτικής με νέα προτάγματα που καθορίζει το πλαίσιο αλλά και τον τρόπο δράσης των σύγχρονων πολιτικών. Το φαινόμενο «Αγανακτισμένοι» δημιούργησε την ανάγκη να μελετηθεί εκ νέου η κατασκευή των δημόσιων πολιτικών όχι ως μια αφηρημένη διαδικασία, αλλά ως μια έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με τη δράση ατόμων ή ομάδων. Στο παράδειγμά μας, ξεχωρίζουμε ως βασικό παράγοντα που επηρεάζει τις δημόσιες πολιτικές τα μέσα ή/και τις ποικίλες δυνατότητες δράσης (δηλαδή τα ρεπερτόρια δράσης). Μέσα, ορίζονται τα χαρακτηριστικά που παρέχουν στους δρώντες την ικανότητα να δράσουν και να διασφαλίσουν μια μορφή εξουσίας. Ο βαθμός και ο τρόπος οργάνωσης μιας ομάδας, η ικανότητά της να ορίζει το δικό της συμφέρον, είναι ορισμένα από τα χαρακτηριστικά μέσα των δρώντων. Το «σύνολο των μέσων που διαθέτει (μια ομάδα) για να διατυπώσει αιτήματα διάφορων τύπων σε διαφορετικούς αποδέκτες»,¹²²⁸ ονομάζονται ρεπερτόρια δράσης. Αποτελούν μορφές δράσης που

¹²²⁶ Muller & Surel, 2002, ό.π., σ. 185.

¹²²⁷ Στο ίδιο, σ. 185.

¹²²⁸ Tilly, 1986, ό.π., σ. 2.

υιοθετούν οι δρώντες με σκοπό την προώθηση των αιτημάτων τους.¹²²⁹ Μελετώντας την ιστορία των κοινωνικών κινημάτων, στο βάθος του ιστορικού χρόνου, παρατηρούμε, ότι δεν υπάρχουν σημαντικές αλλαγές στα ρεπερτόρια δράσης. Οδοφράγματα, μποϋκοτάζ, διαδηλώσεις, συγκεντρώσεις, συλλογή υπογραφών κ.λπ., υπάρχουν από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης, η οικονομία έχει μεταβεί από τις εθνικές οικονομίες στις πολυεθνικές, ενώ το έθνος-κράτος, παρά την «αποδυνάμωσή» του, παραμένει ισχυρός «αντίπαλος» στις «εντός των τειχών» συγκρούσεις, έχοντας μάλιστα και το «μονοπώλιο» στην άσκηση της βίας.¹²³⁰ Η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» είχε αρκετές καινοτομίες ικανές να της προσδώσουν ένα διαφορετικό γνώρισμα σε σχέση με διαμαρτυρίες που έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν. Πιο συγκεκριμένα, ενώ κατά το παρελθόν μια κινητοποίηση είχε τη μορφή πορείας (οι διαδηλωτές εκκινούσαν από ένα σημείο για να καταλήξουν σε ένα άλλο), συνοδεύονταν πολλές φορές από πράξεις βίας, αλλά και από κομματική και συνδικαλιστική πατρωνία -δράσεις δηλαδή που ανήκουν στο κλασικό ρεπερτόριο- το Μάη και τον Ιούνιο του '11, οι κινηματίες «στρατοπέδευσαν» ουσιαστικά στο χώρο που βρίσκεται μπροστά από το Ελληνικό Κοινοβούλιο, στην πλατεία Συντάγματος, δηλώνοντας με τη στάση τους πως δεν θα εγκατέλειπαν εκείνο το σημείο αν δεν ανατρεπόταν η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί. Άλλα καινοτόμα γνωρίσματα τα οποία δυνητικά αποτελούσαν πόλους έλξης για άτομα που δεν είχαν πρότερη κινηματική εμπειρία ήταν η απουσία κομματικής ταυτότητας που συνεπικουρούταν από την πειθαρχία, την προπαγάνδα, μια σεχταριστική νοοτροπία που απωθούσε πολλούς μη μνημένους στο να οργανωθούν,¹²³¹ η απουσία οποιονδήποτε διαχωρισμών (φυλετικών, εθνικών, κομματικών κ.λπ.) όπως φυσικά και η άσκηση οποιαδήποτε μορφής βίας που ήταν παντελώς απύσχα από τους «Αγανακτισμένους» (ενδεικτικά θα αναφέρουμε την παρουσία πολλών παιδιών που συνοδεύονταν φυσικά από τους γονείς

¹²²⁹ Σεφεριάδης, Σ., στο Κούση, 2008, ό.π., σ. 18.

¹²³⁰ Στο θέμα της βίας και της πασιφιστικής εκδήλωσης της δράσης, οι Favre και Fillieule, θεωρούν ότι οι ειρηνικές, οργανωμένες και συλλογικές διαδηλώσεις/πορείες (όπως στην περίπτωση που μελετάμε), «παρέχουν σε μια ομάδα ή ομάδες ή/και σε ένα πρόβλημα ή προβλήματα μιας «πραγματικότητας» και μια ορατότητα που ελκύουν την προσοχή των δημόσιων εξουσιών». Favre, P. (dir.), (1990), *La manifestation*. Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques και Fillieule O. (1997). *Strategies de la rue. Les Manifestations en France*. Paris: L' Harmattan, στο Muller & Surel, 2002, ό.π., σ. 129.

¹²³¹ Από τη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» απουσίαζε η πολιτική «καθαρότητα» και το ιδεολογικό πλαίσιο που συνήθως τη συνοδεύει. Και παρόλο που υπήρχαν οι μεγαλεπήβολοι στόχοι που συνάδουν με την ανωτέρω περιγραφή (άμεση δημοκρατία, ανατροπή της κυβέρνησης κ.λπ.), ένα ιδιαίτερο γνώρισμα τους -που συνήθως συναντάμε σε μικρές περιβαλλοντικές ομάδες, σε νεανικές κινητοποιήσεις, σε ομάδες ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης κ.λπ.- ήταν, η ύπαρξη μικρών, επιτεύξιμων στόχων, άμεσα πραγματοποιήσιμων.

τους, την παρουσία ηλικιωμένων ανθρώπων κ.α., κοινωνικών ομάδων δηλαδή που δε διαθέτουν το προφίλ του κλασικού διαδηλωτή).¹²³² Η κινητοποίηση λοιπόν των μέσων και των ποικίλων δυνατοτήτων δράσης (ή αλλιώς «ρεπερτορίων δράσης») στοχεύει στην προσέλκυση του ενδιαφέροντος ενός όλο και περισσότερου αριθμητικά κοινού, σε σχέση με μια συγκεκριμένη διεκδίκηση. Για την εμφάνιση όμως των ρεπερτορίων δράσης, απαραίτητη συνθήκη είναι η ύπαρξη «πολιτικών ευκαιριών»¹²³³ (όρος που συναντάται στην πολιτική κοινωνιολογία και δη στη θεωρία της συγκρουσιακής πολιτικής) ή αλλιώς, «πολιτικών παραθύρων»¹²³⁴ (όρος που διακρίνουμε στη θεωρία των δημόσιων πολιτικών),¹²³⁵ όπερ, την «απαρχή μιας περιόδου μεγάλης δεκτικότητας από την πλευρά των πολιτικών δρώντων»,¹²³⁶ σύμφωνα με τον Kingdon, μια «ευκαιρία για τους κινητοποιημένους δρώντες να προωθήσουν τις λύσεις που προτιμούν ή να ενεργοποιήσουν κατά τέτοιο τρόπο ώστε να στρέψουν την προσοχή στα ιδιαίτερα προβλήματά τους».¹²³⁷ Οι δρώντες με λίγα λόγια, εκμεταλλευόμενοι τα πολιτικά παράθυρα συμμετέχουν στην κατασκευή των δημόσιων πολιτικών, οι κινητοποιήσεις των οποίων «παράγουν ανταγωνιζόμενους λόγους».¹²³⁸ Μια διαδικασία που θέτει εκ νέου το ζήτημα της διακυβέρνησης, όχι όμως όπως ορίζεται από το Κράτος, να σημαίνει δηλαδή «κυβέρνηση», θέτοντας στο προσκήνιο το ζήτημα της «διασύνδεσης» ανάμεσα στο Κράτος και στην «κοινωνία των πολιτών».¹²³⁹ Τα υποκείμενα που συμμετείχαν στην κινητοποίηση, υιοθέτησαν ριζοσπαστικές μεθόδους αντίδρασης, ώστε να ασκήσουν πίεση στους κρατικούς μηχανισμούς. Μια αντίδραση – αμφισβήτηση των υφιστάμενων θεσμών και των κυβερνητικών αποφάσεων που διαμεσολαβείται από τα Μ.Μ.Ε. κινητοποιώντας ένα μεγαλύτερο αριθμό δρώντων, απαρτίζοντας μια κοινότητα διαμαρτυρίας, όπως είδαμε χαρακτηριστικά στην περίπτωση τους.

¹²³² Σε ότι αφορά στο «κοινό», οι Cobb και Elder διακρίνουν τέσσερις κύριες κατηγορίες: 1. Τις ομάδες ταύτισης, που συσχετίζουν τα δικά τους συμφέροντα «κατά τρόπο διαρκή και σταθερό, με τους πιο άμεσα ενεχόμενους δρώντες» 2. Τις ομάδες προσήλωσης, όπου συμμετέχουν με ένα πιο άμεσο τρόπο, 3. Το ευαισθητοποιημένο κοινό, που ενεργοποιείται χάρη στην ευαισθητοποίηση σε συγκεκριμένες διεκδικήσεις και 4. Το ευρύ κοινό, που αποτελεί και την πιο δύσκολη να κινητοποιηθεί ομάδα, μια και είναι η λιγότερο πληροφορημένη και ενδιαφερόμενη για διάφορα κοινωνικά προβλήματα. Muller & Surel, 2002, ό.π., σσ. 129-130.

¹²³³ «Πολιτική Ευκαιρία».

¹²³⁴ «Πολιτικά Παράθυρα».

¹²³⁵ Muller & Surel, 2002, ό.π., σ. 116.

¹²³⁶ Kingdon, J. (1984). *Agendas, Alternatives and Public Policies*. Boston: Little Brown, σ. 212. Στο Muller & Surel, 2002, ό.π., σ. 117.

¹²³⁷ Στο ίδιο, σ. 117.

¹²³⁸ Στο ίδιο, σ. 123.

¹²³⁹ Le Gales, P. (1998). «*Regulation, governance et territoire*». Στο Commaille, J., Jobert, B. (dir.), *Les reseaux de politique publique*. Paris: L' Harnattan. Στο Surel, 2002, ό.π., σ. 146.

Η διελκυστίνδα έχει ορατό πλιν όμως όχι ξεκάθαρο σκοπό. Την περάτωση της συμφωνίας, δηλαδή τη ψήφιση από το Ελληνικό Κοινοβούλιο της δεύτερης δανειακής σύμβασης/συνεργασίας ανάμεσα στους ευρωπαϊκούς (και όχι μόνο) θεσμούς και την ελληνική κυβέρνηση. Οι ταγοί της εξουσίας εγκαλούν τους πολίτες να «επιστρέψουν» στη νομιμότητα, με τους δρώντες να αντιδρούν στους κωδικοποιημένους κανόνες του «παιχνιδιού». Οι δεύτεροι, υπονομεύουν τη συμφωνία με τη δημιουργία πληβειακής δημόσιας σφαίρας που «σφραγίζει» εντός της, τη λαϊκή νομή που δεν είναι άλλη από το διττό στόχο, «μίκρο», τη μη σύναψη της συμφωνίας και «μάκρο», την άμεση δημοκρατία. Ο τρόπος λειτουργίας της αστικής δημοκρατίας είναι σαφής, δεν δέχεται αμφισβήτηση. Εδώ όμως δέχεται. Μαζικά και επίμονα, σε βραχύ όμως χρόνο. Πίσω από τις εκκλήσεις και τις αντεγκλήσεις κρύβεται ο επαναπροσδιορισμός της δημόσιας σφαίρας. Οι μεν, νιώθουν συνεχιστές της δημοκρατίας, οι δε επαναθεμελιωτές της. Οι κανόνες του «παιχνιδιού» τίθενται υπό αμφισβήτηση, μια διαδικασία όμως που έχει προβλεφθεί και εμπεριέχεται στους κανόνες, με κυρώσεις για εκείνους που δεν είναι διατεθειμένοι να συμμορφωθούν. Η όλη διαδικασία παρεμποδίζει τη διαντίδραση με τη διαπραγμάτευση να εκκινεί. Οι σχέσεις αλληλεξάρτησης διακυβεύονται καθώς έχουμε λειτουργούς που υπάγονται σε ένα θεσμό. Οι πολίτες μιας δημοκρατικής χώρας αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου θεσμικού πλαισίου με συγκεκριμένες σχέσεις αλληλεξάρτησης με τους θεσμούς, με την αμφισβήτηση να έχει περισσότερο αυτοναφορικό χαρακτήρα. Η αποκλίνουσα συμπεριφορά στη διαντίδραση έχει προβλεφθεί έως τέτοια, οι ρόλοι είναι προκαθορισμένοι, δημιουργώντας σχέσεις εξουσίας.¹²⁴⁰ Από τη διαντίδραση προκύπτουν μη κωδικοποιημένοι κανόνες με περιοριστικό για τους λειτουργούς χαρακτήρα, με κύριο σκοπό να κρατηθούν σε «απόσταση» *«ομάδες που θα έθεταν σε κίνδυνο τη διαπραγμάτευση και θα μείωναν τις πιθανότητες σύναψης μιας συμφωνίας»*.¹²⁴¹ Εξάλλου, τόσο η διαπραγμάτευση, όσο και η δυναμική αντίδραση, αποτελούν κωδικοποιημένους κανόνες της διαντίδρασης. Είναι προφανές, πως οι κανόνες του παιχνιδιού έχουν προβλέψει τον εξωθεσμικό παράγοντα που υπονομεύει τη σχέση των εταίρων (λειτουργών) του θεσμικού πεδίου. Η ρήξη για την οποία έγινε λόγος πιο πάνω, επιτελείται μέσω επαυξητικών βημάτων, εστιάζοντας στο μινιμαλισμό του παραδειγματικού μοντέλου που τροποποιείται κατά τέτοιο τρόπο περιθωριοποιώντας τις ίδιες του τις πολιτικές. Αναφορά ουσιαστικά στην κοινωνική

¹²⁴⁰ Lagroye, Francois, Sawicki, 2008, ό.π., σσ. 164-169.

¹²⁴¹ Στο ίδιο, σ. 169.

απίσχυρα που παρατηρείται μετά την κατασταλτική δράση του κινήματος, αλλά και την εσωτερική παθογένεια της ίδιας της δράσης, την ετερογένεια δηλαδή του πλήθους, την παρείσφρηση κομματικών στοιχείων που αλλοιώνουν την «ανεξαρτησία» της, καταλήγοντας τελικά σε περιθωριοποίηση και κατακερματισμό της.

Χάρη στην ενοποίηση κυρίως του παγκόσμιου κοινωνικο-πολιτικού χώρου, «βρισκόμαστε ενώπιον μιας προοδευτικής ανάδυσης ενός συνόλου κοινών κανόνων δράσης και μορφών δημόσιας δράσης, η παραγωγή των οποίων ξεφεύγει από τους εθνικούς συντελεστές {...}»,¹²⁴² με τις εθνικές κυβερνήσεις να προσπαθούν να προσαρμοστούν «σε ένα κανονιστικό και στρατηγικό περιβάλλον που δεν ελέγχουν παρά μονάχα εν μέρει».¹²⁴³ Πρόκειται για ένα μεταφορντικό περιβάλλον όπου η εμπειρία των κανόνων που διέπει την καθημερινότητα των υποκειμένων είναι ευμετάβλητη και ασταθής, με αποτέλεσμα οι κανόνες να καθίστανται «τεχνητοί» και «συμβατικοί» (για τους ανθρώπους). Οι αρχές οργάνωσης της μετανεωτερικής κοινωνίας «μιμούνται» τις αντίστοιχες αρχές της αγοράς, με «αιχμή του δόρατος» τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους ανθρώπους (βλ. **Κεφάλαιο τρίτο - «Πολιτικά Παράθυρα»: Ένας κόσμος σε κρίση**).¹²⁴⁴ Αλλάζει δηλαδή μια βασική δομή της κοινωνικής οργάνωσης. Από τη φάση της «ανταλλαγής» μεταβαίνουμε στο στάδιο του ανταγωνισμού όπως αυτός εκφράζεται από την οικονομική θεωρία του νεοφιλελευθερισμού όπου έχει επικρατήσει πλέον στο μεγαλύτερο μέρος του δυτικού κόσμου, με ό,τι αυτό συνεπάγεται στην ολοένα και αυξημένη κοινωνική και οικονομική ανισότητα και φυσικά το συγκρουσιακό περιβάλλον το οποίο δημιουργείται και που αποτελεί πεδίο της έρευνάς μας. Μεταβαίνουμε με γοργούς ρυθμούς σε μια «ρευστότητα» όπως την περιέγραψε ο Bauman στο έργο του «Ρευστοί Καιροί»,¹²⁴⁵ στο οποίο και γίνεται αναφορά στη «ρευστή» περίοδο που χαρακτηρίζει τη μετανεωτερικότητα.¹²⁴⁶ Ο φόβος πλέον του ατομικού υποκειμένου δεν είναι υπαρξιακός, αλλά υπαρκτός, είναι η ανεργία, η εργασιακή επισφάλεια, όλες εκείνες οι συνθήκες που καθιστούν την ένδεια μια τωρινή ή αυριανή κατάσταση την οποία βιώνει ή θα βιώσει το άτομο. Σε όλα αυτά προστίθεται η πολιτική κρίση, δηλαδή η κρίση των κομμάτων και των ιδεολογιών, των δυνάμεων

¹²⁴² Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Muller & Sured, 2002, ό.π., σ. 149.

¹²⁴³ Muller & Sured, 2002, ό.π., σ. 150.

¹²⁴⁴ Στη σελίδα 133. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. την υποενότητα:

3.1 «Ρευστό περιβάλλον»: Το περιβάλλον εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η «δράση», σ. 134.

¹²⁴⁵ Bauman, 2009, ό.π.

¹²⁴⁶ Ο Bauman την αποκαλεί «νεωτερικότητα», με τα όρια ανάμεσα στη «νεωτερικότητα» και στη μετανεωτερικότητα να είναι δυσδιάκριτα και πολλές φορές αιτία θεωρητικών διαφωνιών ανάμεσα στους κοινωνιολόγους, τους πολιτικούς επιστήμονες κ.ο.κ.

εκείνων που προσέφεραν στους ανθρώπους είτε την προοπτική ή την αληθινή διέξοδο από την αδιέξοδη κατάσταση που έχουν υπεισέλθει τώρα μέσα από την κοινωνική αποσταθεροποίηση, την οποία επωμίζεται εξ' ολοκλήρου το ατομικό υποκείμενο. Η αγανάκτηση και τα κινήματα που δημιουργήθηκαν γύρω από αυτήν είναι η κραυγή του ατόμου που βρίσκεται στη μέση αυτής της «δίνης».

Ακολουθώντας τα μονοπάτια της πολιτικής οικονομίας, θέτουμε ως εφαλτήριο της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, τη «φούσκα» στην αγορά ακινήτων στις ΗΠΑ που σηματοδότησε αλυσιδωτές αντιδράσεις, πρωτίστως στις ΗΠΑ, με τη χρεοκοπία της τράπεζας «Lehman Brothers» που στη συνέχεια μετατράπηκε σε διεθνή κρίση λόγω του γεγονότος ότι ένα ποσοστό ενυπόθηκων δανείων είχαν καταλήξει σε άλλες χώρες.¹²⁴⁷ Η ύφεση -μέσω του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης- μεταφέρεται γρήγορα στην Ευρώπη λόγω της αρχιτεκτονικής του ευρώ πλήττοντας ιδιαίτερα τις χώρες της Νότιας Ευρώπης και ανάμεσά τους και την Ελλάδα με την εφαρμογή οδυνηρών πολιτικών. Πολιτικών που χαρακτηρίζονται από τις «κρίσεις χρέους» και τα «προγράμματα διάσωσης» τα οποία και δημιουργούν «έτσι ένα κρατικοδίαιτο τραπεζικό σύστημα {...} το οποίο όμως, παραμένει σε ιδιωτικά χέρια»,¹²⁴⁸ τις δημοσιονομικές δηλαδή πολιτικές (μνημόνια) όπως είναι οι περικοπές μισθών, συντάξεων, κοινωνικών αποκλεισμών, ευέλικτων μορφών εργασίας που «ευνοούν» το κεφάλαιο και όχι τους εργαζόμενους, και άλλα μέτρα που είναι λογικό να επιφέρουν την αγανάκτηση των κοινωνικών υποκειμένων που ενσωματώνουν «μια έντονα βιωματική, τοπικά ριζωμένη και υποκειμενική αντίληψη της κρίσης του συστήματος.»¹²⁴⁹ Πρόκειται για τη διάχυση του θυμικού στον δημόσιο χώρο που αποτελεί ουσιαστικά την περιγραφή ενός πλαισίου σύγκρουσης με επίδικο τη νομιμοποίηση του πολιτικού και οικονομικού συστήματος μέσα από την επανεδαιμονοποίηση της πολιτικής, καθώς μια περιοχή καλείται να αντιμετωπίσει ουσιαστικά ένα πρόβλημα που αν δεν το αφορά αποκλειστικά, έχει τουλάχιστον την απαρχή του στο διεθνές περιβάλλον

¹²⁴⁷ Βλ. υποενότητα 3.2.1 Η στεγαστική «φούσκα» του 2008 που εξελίχθηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση στη σελίδα 141. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. τις υποενότητες:

3.2.1. Η στεγαστική «φούσκα» του 2008 που εξελίχθηκε σε παγκόσμια οικονομική κρίση, σ. 141.

3.2.2 Η ενδημική κρίση του Ευρώ, σ. 151.

3.2.3 Η Ελληνική Οικονομική Κρίση: 2008-2011, σ. 159.

3.2.4 Χρονοδιάγραμμα και Ανάλυση της Ελληνικής Κρίσης, σ. 169.

3.2.5 Η Οικονομική και Πολιτική Κρίση ως Πολιτική Ευκαιρία: Συμπεράσματα, σ. 199.

¹²⁴⁸ Τομπάζος, Σ. (2018). *Οι δύο όψεις της Ελληνικής Οικονομίας, 200-2017*. Στο Σερντεδάκης-

Τομπάζος, 2018, ό.π., σ. 65.

¹²⁴⁹ Ψημίτης 2017, ό.π., σ. 382.

Οι «Αγανακτισμένοι» αποτελούν την αρχή ενός φαινομένου που αλληλεπιδρά με τους θεσμικούς μηχανισμούς (βλ. **Κεφάλαιο τέταρτο - Κόμματα και Κινητοποίηση. Η σχέση ανάμεσα στη διαμαρτυρία και την «Αριστερά»**),¹²⁵⁰ κρίνοντας από την εξέλιξη της δυναμικής τους, θυμίζοντας ότι ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. αξιοποιεί αυτή τη δυναμική, στηρίζει το κίνημα, υιοθετεί πολλά από τα συνθήματα των δρώντων και τελικά καταφέρνει να αυξήσει τα εκλογικά του ποσοστά ένα χρόνο μετά (αναφορά στις βουλευτικές εκλογές του 2012, αλλά και τη μετέπειτα αλλαγή του θεσμικού πεδίου, με το πέρας του δικομματισμού της μεταπολίτευσης, τη συρρίκνωση του ΠΑ.ΣΟ.Κ.,¹²⁵¹ την ανάδειξη του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. ως νέα πολιτική δύναμη που μετουσιώθηκε με την άνοδό του στην εξουσία το 2015), αλλά και την ευμενή στάση των κινηματικών υποκειμένων στους πρώτους έξι μήνες διακυβέρνησης του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. (στο πλαίσιο των «σκληρών» διαπραγματεύσεων με την «Τρόικα»). Η προσέλκυση ενός μεγαλύτερου αριθμού δρώντων –τόσο οι άμεσα ενεχόμενοι, όσο και οι ευρύτερες κατηγορίες πληθυσμού– αποτελεί μια διεύρυνση της διαμαρτυρίας, μια αύξηση των μηχανισμών στήριξης, επιτρέποντας την *«απόδοση μιας αυξανόμενης ορατότητας καθώς και “ισχύος” στο υπό εξέταση πρόβλημα, σε σύγκριση με άλλα κοινωνικά φαινόμενα που είναι σε θέση να προσελκύουν την προσοχή ή/και την παρέμβαση των δημόσιων δρώντων»*.¹²⁵²

Τα δρώντα υποκείμενα στη συλλογική έκφραση του κινήματος των «Αγανακτισμένων», αμφισβήτησαν τις ταγές της καθεστηκυίας τάξης, το αίσθημα της δυσaráσκειας διαχύθηκε και αποτέλεσε την απαρχή της έλλογης κινητοποίησης, από τη στιγμή μάλιστα που οι θεσμοί δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στην κοινωνική πίεση κυρίως λόγω έλλειψης ευελιξίας. Νέες ιδέες και αξίες παράχθηκαν, με αποτέλεσμα την πολιτισμική αλλαγή, μια αλλαγή που επέφερε και την προσοχή των Μ.Μ.Ε., ένα γεγονός που αποτελεί και περιεχόμενο της δράσης των κινημάτων εν γένει και των «Αγανακτισμένων» ειδικότερα, με την κινητοποίηση τους να διαρρηγνύει τους παραδοσιακούς κανόνες.¹²⁵³ Η χρήση των σύγχρονων μέσων μαζικής επικοινωνίας από τους «Αγανακτισμένους», αναμεταδίδει τις επιθυμίες, τα αιτήματα, τις αναζητήσεις κ.λπ. των μελών του κινήματος σε μια προσπάθεια νομιμοποίησης των πολιτικών τους

¹²⁵⁰ Στη σελίδα 204. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. τις υποενότητες:

4.1 Το ακηδεμόνευτο και ακομμάτιστο πρόταγμα, σ. 205.

4.2 Το Κ.Κ.Ε. και οι «Αγανακτισμένοι», σ. 208.

4.3 Ο ΣΥΡΙΖΑ και οι «Αγανακτισμένοι», σ. 221.

4.4 Η σχέση ανάμεσα στη διαμαρτυρία και την «Αριστερά», σ. 233.

¹²⁵¹ Η επίσημη ιστοσελίδα του πολιτικού κόμματος “Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κόμμα” (ΠΑ.ΣΟ.Κ.): <http://pasok.gr/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 30/9/2019).

¹²⁵² Muller & Surel, 2002, ό.π., σ. 130.

¹²⁵³ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σ. 49.

αποφάσεων (βλ. **Κεφάλαιο πέμπτο - Επικοινωνιακή Διάσταση του Πολιτικού**).¹²⁵⁴ Εμφανίζεται μια νέα επικοινωνιακή δράση που δημιουργεί μια διαφορετική δημόσια σφαίρα, που μοιάζει με αυτό που περιγράφει ο Habermas ως σύγκρουση του «Βιωμένου κόσμου» και του «Συστήματος»,¹²⁵⁵ με τη σύσταση αυτόνομων δημόσιων χώρων που περιορίζουν τη δυναμική παρουσία του οικονομικού και διοικητικού συστήματος. Στη «νέα εποχή», το συγκινησιακό στοιχείο υπερέχει του ορθολογικού, φέροντας στο «προσκήνιο» την «επανα-φεουδοποίηση» του δημόσιου χώρου του Habermas, που κάνει λόγο στη δυνατότητα των Μ.Μ.Ε. να δημιουργούν εικόνες με την πολιτική να θεαματοποιείται και την πλειονότητα του πληθυσμού να βρίσκεται εκτός του δημόσιου διαλόγου, την ίδια στιγμή που επιδιώκεται τόσο η συναίνεση όσο και η νομιμοποίηση των πολιτικών αποφάσεων.¹²⁵⁶ Μελετώντας τη χαμπερμασιανή θεωρία για τη διαμόρφωση του δημόσιου χώρου διακρίνουμε μια εξελικτική διαμόρφωση του τελευταίου σύμφωνα με την οποία η «κοινωνία αποτελείται από κοινωνικά στρώματα η δράση των οποίων αποκλείεται {...} από την πολιτική δημοσιότητα {...}».¹²⁵⁷ Αυτός ο αποκλεισμός των κατώτερων στρωμάτων που δραστηριοποιούνται τόσο πολιτισμικά όσο και πολιτικά αποτελεί γενεσιουργό αιτία πολλαπλασιασμού της δημόσιας σφαίρας στη φάση διαμόρφωσής της. Έτσι, λοιπόν, έχουμε μια ηγεμονική δημόσια σφαίρα και μια αντίστοιχη πληβειακή. Μια τέτοια περίπτωση διακρίνουμε και στην ανάλυση παραδείγματος μας, τους «Αγανακτισμένους». Ο ηγεμονικός δημόσιος χώρος έχει διαμορφωθεί από τις εξουσιαστικές δομές, ενώ ο πληβειακός διαμορφώθηκε από την πολιτισμική και πολιτική κινητοποίηση των καταληψιών της «πλατείας». Δίπλα λοιπόν στην ηγεμονική δημόσια σφαίρα εμφανίζονται υπολιτισμικές ή ταξικές δημόσιες σφαίρες, με το κάθε κοινωνικό στρώμα να έχει τους δικούς του κανόνες και αξίες, διαφοροποιώντας κατά αυτό τον τρόπο τα διάφορα κοινωνικά στρώματα που εμπλέκονται σε αυτή τη διαδικασία με αποτέλεσμα η χρήση του όρου «κοινό» (public) να καθίσταται ανέφικτη, την ίδια στιγμή που γίνεται αποδεκτή η «θεώρηση ότι η ύπαρξη

¹²⁵⁴ Στη σελίδα, 236. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. τις υποενότητες:

5.1 Σχέση της «διαμαρτυρίας» με τα συμβατικά Μ.Μ.Ε., σ. 240.

5.2 Ηλεκτρονική Επικοινωνία και δρώντα υποκείμενα τον 21ο Αιώνα: Το διαδίκτυο και οι «Αγανακτισμένοι», σ. 250.

¹²⁵⁵ Η έννοια του «βιωμένου κόσμου» αναφέρεται από τον Jurgen Habermas, στο Habermas, 1987a, ό.π., στο έκτο κεφάλαιο του Habermas, 1987b, ό.π., με τον τίτλο “*Deuxieme consideration intermediaire: systeme et monde vecu*”, σσ. 125-216. Στο Ψύλλα, 2003, ό.π., σ. 45.

¹²⁵⁶ Habermas, J. (1978). *L' Espace public*, (archeology de la publicite comme dimension constitutive de la society bourgeoise). Paris: Payot. [Στο εξής: Habermas, 1978], σσ. 203-204, 209, στο Ψύλλα, 2003, ό.π., σ. 144.

¹²⁵⁷ Habermas, J. (1992), *L'Espace public: 30 ans après*. Quaderni, no 18., σ. 165. Στο Ψύλλα, 2003, ό.π., σσ. 106-107.

{...} μιας πολλότητας ανταγωνιστικών δημόσιων σφαιρών» και ο συνυπολογισμός «της δυναμικής των επικοινωνιακών διαδικασιών που αποκλείονται από την κυρίαρχη δημόσια σφαίρα»,¹²⁵⁸ διαμορφώνει μια διαφορετική εικόνα του δημόσιου χώρου. Κρίνουμε αναγκαίο να αναφέρουμε ότι δεν είναι απαραίτητο να υιοθετήσουμε τη χαμπερμασιανή εκδοχή της δημόσιας σφαίρας, ούτε άλλων στοχαστών που αναγγέλλουν την έλευση ενός δημόσιου χώρου,¹²⁵⁹ αλλά, να φαντασθούμε μια άλλη οργάνωση της δημοσιότητας που ίσως να έχει δώσει ήδη το παρών, εστιάζοντας – σύμφωνα με τον Ν. Δεμερτζή– α. στην «{...} αναπροσαρμογή της δομής της πολιτικής δημοσιότητας, ώστε να προσαρμοσθεί στις δυνατότητες των νέων τεχνολογιών και στη διαφαινόμενη τάση απομαζικοποίησης των επικοινωνιών», διασφαλίζοντας τη διεύρυνση των δικαιωμάτων πολιτών διανοίγοντας νέες δυνατότητες συμμετοχής και β. στη «{...} θέση του υποκειμένου, ως φορέας θέλησης, δράσης και ευθύνης, στα σύγχρονα θεωρητικά μοντέλα της δημοσιότητας».¹²⁶⁰

Την εμφάνιση δηλαδή μιας νέας νομιμότητας (που βρίσκεται σε συγκρουσιακή «αντιπαράθεση» με την παλαιά) που δεν έχει ακόμη αποκωδικοποιηθεί, μεταλλάσσοντας τη σχέση ανάμεσα στους φορείς της εξουσίας και στα υποκείμενα της συγκεκριμένης συλλογικής δράσης. Είναι σημαίνων ο ρόλος που διαδραματίζει ο Τύπος στην ανωτέρω διαδικασία καθώς ουσιαστικά εξυπηρετεί ιδεολογικές και κομματικές λειτουργίες κάτι που διακρίνουμε και σήμερα, παρά την εμπορευματοποίησή του. Ο «κυρίαρχος» Τύπος διαμορφώνει συνειδήσεις, ορίζει συμπεριφορές και γενικά αποτελεί ένα ακόμη «όπλο» της εξουσίας στην προσπάθεια αποδυνάμωσης της κοινωνίας πολιτών (βλ. **Κεφάλαιο έκτο - Έντυπος Λόγος και**

¹²⁵⁸ Habermas, 1992, σ. 164

¹²⁵⁹ Όπως π.χ. οι Thompson και Toffler, βλ. Toffler, A. (1982). *Το Τρίτο Κύμα*. Αθήνα: Κάκτος, σ. 485

¹²⁶⁰ Μας αναφέρει σχετικά ο Νίκος Δεμερτζής, στο Δεμερτζής, Ν. (1996), “*Πολιτική Δημοσιότητα, πρόσωπα και τηλεόραση. Η σχέση δημόσιο – ιδιωτικό στην εποχή της κοινωνίας του θεάματος*”. Στο συλλογικό έργο, *Όρια και Σχέσεις Δημόσιου και Ιδιωτικού*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα., σσ. 551-552.

«Αγανακτισμένοι»¹²⁶¹). Τα ανωτέρω, τροποποιούν τη δημόσια ελληνική σφαίρα,¹²⁶² διαμορφώνουν μια διαφορετική σχέση ανάμεσα στο ιδιωτικό και δημόσιο, δημιουργώντας νέα δεδομένα, για την εξουσία, το κομματικό σύστημα και τον πολίτη καθορίζοντας τη δομή και την οργάνωση λειτουργίας τόσο του δημόσιου χώρου όσο και του ιδιωτικού.¹²⁶³ Στόχος των διαδηλωτών ήταν η θετική απόκριση των αιτημάτων τους -με την αρωγή των Μ.Μ.Ε.- από εκείνους που διαθέτουν περισσότερους πόρους, σε ένα περιβάλλον όπου το συγκινησιακό στοιχείο υπερέχει του ορθολογικού με τα Μ.Μ.Ε. να έχουν τη δυνατότητα να «επανα-φευδοποιούν» τον δημόσιο χώρο δημιουργώντας εικόνες, με την πολιτική να θεαματοποιείται και την πλειονότητα του πληθυσμού να βρίσκεται εκτός του δημόσιου διαλόγου, την ίδια στιγμή που επιδιώκεται τόσο η συναίνεση όσο και η νομιμοποίηση των πολιτικών αποφάσεων. Στους «Αγανακτισμένους» έχουμε μια δυναμική κοινωνία πολιτών, ένα ισχυρό δημόσιο χώρο, λόγω μιας δυναμικής παρέμβασης των δρώντων υποκειμένων, που ιδιοποιούνται τα «δικά τους» Μ.Μ.Ε., ελέγχουν και διαμορφώνουν επικοινωνιακούς μηχανισμούς «από κάτω», μια επικοινωνία από τους πολλούς για τους πολλούς.¹²⁶⁴

¹²⁶¹ Στη σελίδα 274. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. τις υποενότητες:

6.1 Μεθοδολογική και Επιστημολογική προσέγγιση της ερευνητικής προσπάθειας, σ. 275.

6.2 Ανάλυση πρωτοσέλιδου, σ. 283.

6.A.1 Καταγραφή Κεντρικών Τίτλων, Υπέρτιτλων, Υπότιτλων και Άλλων τίτλων της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία», σ. 285.

6.B.1 Καταγραφή Κεντρικών Τίτλων, Υπέρτιτλων, Υπότιτλων και Άλλων τίτλων της εφημερίδας «Η Καθημερινή», σ. 300.

6.A.2 Θεματική Καταγραφή Πρωτοσέλιδων Τίτλων της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία», σ. 309.

6.B.2 Θεματική Καταγραφή Πρωτοσέλιδων Τίτλων της εφημερίδας «Η Καθημερινή», σ. 321.

6.A.3 Σημειωτική ανάλυση πρωτοσέλιδου της εφημερίδας «Η Ελευθεροτυπία», σ. 332.

6.B.3 Σημειωτική ανάλυση πρωτοσέλιδου της εφημερίδας «Η Καθημερινή», σ. 340.

6.3 Συγκριτική παρουσίαση των δύο εντύπων («Η Ελευθεροτυπία» και «Η Καθημερινή») και συμπέρασμα, σ. 347.

¹²⁶² Ιστορικά ο Ελληνικός δημόσιος χώρος ακολούθησε διαφορετική πορεία εξέλιξης σε σχέση πάντα με τις χώρες της Δ. Ευρώπης από το διαφωτιστικό εγχείρημα (18^{ος} αιώνας) και ύστερα, χάρη στη διάδοση των ιδεών του διαφωτισμού στην Ελλάδα από Έλληνες λόγιους του εξωτερικού, στη συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας ανάμεσα σε μορφωμένα κοινωνικά στρώματα και στο ρόλο που διαδραματίζουν (από το 19^ο αιώνα) οι εφημερίδες και τα περιοδικά που εκδίδονται στην Ελλάδα. Το τελευταίο αποτελεί ένα γεγονός που διαφοροποιεί και τον ίδιο τον τύπο, συνεπώς και τη δημόσια σφαίρα και δημόσιο διάλογο. Η εμφάνιση του κοινοβουλευτισμού και των θεσμών που το συνοδεύουν συγκρότησε μια ιδιόμορφη σχέση ανάμεσα στο ελληνικό κράτος και την κοινωνία πολιτών με την τελευταία να καθίσταται ανίσχυρη (με το Κράτος να ισχυροποιεί τη θέση του), την ίδια στιγμή που στη Δύση είχαμε μια ισχυρή κοινωνία πολιτών που «οργανώνεται ανθεκτικά μέσα από οργανωμένα πολιτικά κόμματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις και μέσα από ένα ισχυρό στρώμα κριτικών διανοούμενων» {Κομνηνού, Μ., Λυριντζής, Χ. (1990). *Κρατικός Διάλογος ή Κρίση του Λόγου; Ερμηνεία για τη διαφορετική θεωρητική προσέγγιση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης στη Δύση και στην Ελλάδα*. Στο συλλογικό έργο *Κοινωνία, Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*. Αθήνα: Παπαζήσης., σσ. 360-387}.

¹²⁶³ Τα Μ.Μ.Ε. ενσωματώνονται σε μια πλουραλιστική θεώρηση του δημόσιου χώρου, με τα πρώτα να προσπαθούν να διαμορφώσουν τη γνώμη και τη βούληση εξαιτίας της ροής της επικοινωνιακής εξουσίας και της ανάπτυξης ενός δημόσιου διαλόγου. Habermas, J. (1981). "La modernité: un projet inachevé" στο *Critique*, no 413". Στο Ψύλλα, 2003, ό.π., σ. 139.

¹²⁶⁴ Κομνηνού, Μ. (2002). *Από την αγορά στο θέαμα*. Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 39.

Έτσι, απέναντι στον υπερπολιτικοποιημένο ελληνικό τύπο που λειτουργεί ως παράρτημα της κυρίαρχης πολιτικής συμπεριφοράς σύμφωνα με τον Κ. Τσουκαλά,¹²⁶⁵ οι «Αγανακτισμένοι» αντιτάσσουν μέσα που ελέγχουν οι ίδιοι (κυρίως διαδικτυακών όπως blogs, social media, web radio/tv κ.α.). Μια ενέργεια (δημιουργία ουσιαστικά δικών τους μέσων μαζικής επικοινωνίας και προσπάθεια δημιουργίας κλίματος συμπάθειας από μερίδα των συμβατικών Μ.Μ.Ε.), που αποσκοπούσε στην αποφυγή κομματικών σκοπιμοτήτων κατά την εκπροσώπησή τους στα «μίντια». Η κινηματική ομάδα, νομιμοποιεί τη θέση της διασφαλίζοντας ένα βαθμό δημοσιοποίησης των προβλημάτων/αιτημάτων της. Με λίγα λόγια, από τις πρώτες ενέργειες των «Αγανακτισμένων» είναι η «οικειοποίηση» μέσων μαζικής επικοινωνίας με σκοπό τη δημοσιοποίηση των θέσεων τους, μια ενέργεια που μπορεί να αναγνωσθεί με τις ανωτέρω θεωρητικές αναφορές, δηλαδή ως μια πράξη νομιμοποίησης της θέσης τους από τη στιγμή που δημοσιοποιούν τα αιτήματά τους με αποτέλεσμα να τους παρέχεται η απαραίτητη στήριξη (με τα «φιλικά» προς τη διαμαρτυρία μέσα να διαδραματίζουν πολύ σημαντικό ρόλο καθώς συμβατικά μέσα όπως π.χ. οι εφημερίδες υποστηρίζουν τη δράση). Στην αντίθετη περίπτωση, θα υπάρξει «αδυναμία» της οργάνωσης με αποτέλεσμα η «ελίτ» των δρώντων να βρεθεί αντιμέτωπη με πολύ αυστηρή κριτική τόσο «εσωτερικά», όσο και «εξωτερικά». Είναι μια λογική εξήγηση της κινηματικής «ύφεσης» των «Αγανακτισμένων», όταν μετά τα γεγονότα της 28^{ης} και 29^{ης} Ιουνίου, όταν και ψηφίστηκε το μεσοπρόθεσμο και οι δυνάμεις καταστολής της εξουσίας επέβαλαν την «τάξη», οι κινηματίες, στην πρώτη λαϊκή συνέλευση μετά τα γεγονότα συζητούσαν για το αν έπρεπε να παραμείνουν στις θέσεις τους ή να εγκαταλείψουν την πλατεία. Πρόκειται για μια στάση αδυναμίας των δρώντων –πιθανότατα λόγω οριζόντιων σχέσεων ανάμεσά τους– αφού δε μπορούν να «οδηγήσουν τα προβλήματα των ομάδων που εκπροσωπούν στη θεματική διάταξη».¹²⁶⁶

7.1 Αλλαγή Παραδείγματος

Η αλλαγή «παραδειγματικού μοντέλου»¹²⁶⁷ φαίνεται να είναι «προ των πυλών».¹²⁶⁸ Αναφερόμαστε στην περίπτωση που η φάση καθορισμού μιας θεματικής διάταξης που

¹²⁶⁵ Τσουκαλάς, Κ. (1983). *Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος. Η συγκρότηση του Δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα: Θεμέλιο, σσ. 151-153.

¹²⁶⁶ Muller & Surel, 2002, ό.π., σσ. 128-129

¹²⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 193.

¹²⁶⁸ Στην περίπτωση που η φάση καθορισμού μιας θεματικής διάταξης που διαμορφώνει την αρχική φάση ενός προβληματισμού που δε στέφεται με επιτυχία (όπως στην περίπτωση των «Αγανακτισμένων» και σε ότι αφορά στην τελική «κατάληξη» της κινηματικής δράσης και όχι των επιμέρους στοιχείων που

διαμορφώνει την αρχική φάση ενός προβληματισμού που δε στέφεται με επιτυχία (όπως στην περίπτωση των «Αγανακτισμένων» και σε ότι αφορά στην τελική «κατάληξη» της κινηματικής δράσης και όχι των επιμέρους στοιχείων που υπό προϋποθέσεις μπορούν να κριθούν με θετικό πρόσημο), ενδέχεται να εξελιχθεί στη διαμόρφωση ενός παραδειγματικού μοντέλου δημόσιας πολιτικής. Πρόκειται για τη φάση συγκρότησης του προβλήματος που καθορίζει το «*σχηματισμό των δρώντων, ή αλλιώς τα μέσα που διαθέτουν, τους τρόπους διάρθρωσης και δράσης τους, καθώς και τη φύση των σχέσεων τους, διαμορφώνονται ή/και υλοποιούνται {...} οι αξίες, οι αναπαραστάσεις και οι πεποιθήσεις που θεμελιώνουν ένα ιδιαίτερο παραδειγματικό πρότυπο*».¹²⁶⁹ Σύμφωνα με τους Cobb και Elder υπάρχουν τέσσερα σύνολα παραγόντων που καθορίζουν την ευμενή πρόσβαση των ατόμων ή ομάδων που αναφέραμε στη θεματική διάταξη των πολιτικο-διοικητικών δρώντων: α. «*Ένας δρων υπεύθυνος ως προς τη λήψη αποφάσεων μπορεί να είναι υπόλογος σε μια συγκεκριμένη ομάδα*» ή να αναγνωρίζεται ο ίδιος ως πλήρες μέλος αυτής, β. «*Κάποιες ομάδες διαθέτουν διάφορα μέσα, υλικά, συμβολικά, οργανωτικά {...} που υπερέχουν έναντι άλλων ομάδων*», όπως συνέβηκε με τις οργανωτικές δομές των «Αγανακτισμένων» με ειδοποιό διαφορά το γεγονός πως οι συγκεκριμένες δομές δεν υπήρχαν εκ προοιμίου, γ. Ορισμένες ομάδες βρίσκονται σε στρατηγική θέση που διευκολύνει τη δημοσιοποίηση των προβλημάτων τους, π.χ. η κατάληψη της πιο κεντρικής πλατείας της πρωτεύουσας συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, συνεπώς είναι πιο εύκολο για τους δρώντες να δημοσιοποιήσουν τα διάφορα αιτήματα τους και δ. Ορισμένες ομάδες ευνοούνται κοινωνικά ως προς τις «*κυρίαρχες αναπαραστάσεις και πεποιθήσεις, γεγονός που νομιμοποιεί τις διεκδικήσεις τους από ευρείες και ποικίλες ομάδες πολιτών*».¹²⁷⁰

Το Κράτος (και οι δημόσιες δράσεις που εκπονεί), παρόλο που έχει ένα μη ευέλικτο χαρακτήρα (τουναντίον), «*βρίσκεται {...} αντιμέτωπο με μια σύνθετη σειρά παραγόντων που παρακωλύουν τη δράση του ή τουλάχιστον, την πλαισιώνουν σ' ένα περιορισμένο φάσμα δυνατοτήτων, η δημόσια δράση εξελίσσεται εντούτοις προοδευτικά*

υπό προϋποθέσεις μπορούν να κριθούν με θετικό πρόσημο), ενδέχεται να εξελιχθεί στη διαμόρφωση ενός παραδειγματικού μοντέλου δημόσιας πολιτικής. Πρόκειται για τη φάση συγκρότησης του προβλήματος που καθορίζει το «*σχηματισμό των δρώντων, ή αλλιώς τα μέσα που διαθέτουν, τους τρόπους διάρθρωσης και δράσης τους, καθώς και τη φύση των σχέσεων τους, διαμορφώνονται ή/και υλοποιούνται {...} οι αξίες, οι αναπαραστάσεις και οι πεποιθήσεις που θεμελιώνουν ένα ιδιαίτερο παραδειγματικό πρότυπο*» (Muller & Surel, 2002, ό.π., σ. 132).

¹²⁶⁹ Muller & Surel, 2002, ό.π., σ. 132.

¹²⁷⁰ Διαβάζουμε στο Muller & Surel, 2002, στο ίδιο, σσ. 125-126.

χάρη σε μηχανισμούς εκμάθησης».¹²⁷¹ Παρά δηλαδή τη σχετική του «αυτονομία {...} σε σχέση με τις εξωτερικές πιέσεις»¹²⁷² και τη λειτουργία του σε «σχετικά τουλάχιστον κλειστό περιβάλλον»,¹²⁷³ το Κράτος, βρίσκεται σε μια διαδικασία «εκμάθησης» που στη συγκεκριμένη περίπτωση ονομάζεται «κοινωνική εκμάθηση»¹²⁷⁴ (Social Learning).¹²⁷⁵ Με τη συμμετοχή δηλαδή μιας «ευρύτερη(ς) κατηγορία(ς) δρώντων», συνιστώντας «αλλαγή παραδειγματικού μοντέλου».¹²⁷⁶ Μετασχηματίζεται δηλαδή το «θεσμικό πλαίσιο της δημόσιας δράσης»,¹²⁷⁷ με «προσαρμοστικές δυναμικές»¹²⁷⁸ καλύπτοντας «τροποποιήσεις των πρακτικών και των συμπεριφορών των ενεχόμενων δικαιούχων».¹²⁷⁹ Η πολιτική δηλαδή που εκπονεί μια κυβέρνηση «δεν ακολουθεί ωστόσο αποκλειστικά γραμμική πορεία».¹²⁸⁰ Σύμφωνα με την έννοια «path dependence»,¹²⁸¹ η «δημόσια δράση δεν ακολουθεί πράγματι ένα μηχανιστικό αθροιστικό continuum, αλλά αντίθετα φαίνεται να χαρακτηρίζεται από μια εναλλαγή σχετικά σταθερών φάσεων και περιόδων πιο σημαντικών αλλαγών».¹²⁸² Στην αλλαγή του παραδειγματικού μοντέλου το κράτος «ακολουθεί {...} κυμαινόμενους ρυθμούς, που συνίστανται από μια τυχαία διαδοχή “κανονικών” φάσεων χαρακτηριζόμενων από μια σχετική σταθερότητα, και από χρονικές στιγμές ρήξης λιγότερο ή περισσότερο ουσιώδεις και μεγαλύτερης ή μικρότερης χρονικής διάρκειας», όπου διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο η διαντίδραση «ανάμεσα σε ιδιωτικούς και δημόσιους δρώντες», η «επίδραση των θεσμικών παραγόντων», οι κινητοποιήσεις «των ενεχόμενων δικαιούχων», η «επίδραση αντίρροπων κανονιστικών και γνωστικών προτύπων», καθώς και η «βαρύτητα δυναμικών αμιγώς πολιτικών».¹²⁸³ Σημαντικό ρόλο στο νέο παράδειγμα φέρουν οι «πολιτικές ευκαιρίες» όπως είδαμε στο 3^ο κεφάλαιο. Τα «πολιτικά παράθυρα»¹²⁸⁴ που «αναστέλλουν τη συνήθη λειτουργία των θεσμών και των πολιτικών δρώντων και

¹²⁷¹ Muller & Sural, 2002, ό.π., σ. 191.

¹²⁷² Στο ίδιο, σ. 192.

¹²⁷³ Στο ίδιο, σ. 192.

¹²⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 192.

¹²⁷⁵ Οι Bennet και Howlet διακρίνουν τρεις κατηγορίες εκμάθησης, την «Government Learning», την «Lesson drawing» και την «Social Learning». Περισσότερο για τη διαδικασία της εκμάθησης στο Bennet, C, Howlett, M. (1992). “The Lessons of Learning. Reconciling Theories of Policy Learning and Policy Change”. Policy Sciences, 25, 3, σσ. 275-294. Στο Muller & Sural, 2002, ό.π., σ. 192.

¹²⁷⁶ Muller & Sural, 2002, ό.π., σ. 193.

¹²⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 194.

¹²⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 194.

¹²⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 194.

¹²⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 205.

¹²⁸¹ Στο ίδιο, σ. 205.

¹²⁸² Στο ίδιο, σ. 205.

¹²⁸³ Στο ίδιο, σσ. 216-217.

¹²⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 213.

καθιστούν δυνατές ειδικές αλλαγές δημόσιων πολιτικών». ¹²⁸⁵ Μια σημαντική πολιτική μεταβλητή εδώ είναι η εκδήλωση μιας κρίσης (στο παράδειγμά μας οικονομικής, πολιτικής, κοινωνικής αλλά και πολιτισμικής), «που εκδηλώνεται με τη μορφή δυσαρέσκειας της κοινής γνώμης, ένα αίσθημα φόβου» που σηματοδοτούν «σημαντικές κοινωνικές αναταραχές {...}». ¹²⁸⁶ Η παραπάνω μεταβλητή ενεργοποιεί ένα διακριτό τύπο μηχανισμού, ¹²⁸⁷ εν προκειμένω «μηχανισμούς κρίσης (*crises mechanisms*)», όπου παρατηρείται «σημαντική υποβάθμιση των κυβερνώντων, που αμφισβητούνται ως προς την ικανότητα επίλυσης της κρίσης, και που θεωρούνται μάλιστα άμεσα υπεύθυνοι, οδηγεί έτσι για παράδειγμα στη μετάθεση των προσδοκιών του εκλογικού σώματος προς την αντιπολίτευση ή/και νέα ιδεολογικά σχήματα». ¹²⁸⁸ Ενεργοποιείται επίσης «ένας μηχανισμός φόβου» ¹²⁸⁹ που «γίνεται αντιληπτός ως ο καρπός κινητοποιήσεων ενίοτε βίαιων που παράγονται από την κρίση». ¹²⁹⁰ Κινητοποιήσεις που -όπως στην περίπτωση του παραδείγματός μας η διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων»- επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο ένα πολιτικό σύστημα λειτουργεί στο σύνολό του και κυρίως τις δημόσιες θεσμικές πολιτικές. Η πολιτική εξουσία αποκεντρώνεται, ενώ λαμβάνουν χώρα διαβουλεύσεις με τους πολίτες σε μια πιο συμμετοχική δημοκρατική διαδικασία, μια «μόλυνση από τα κάτω» ¹²⁹¹ σύμφωνα με τον Rohrschneider, ένας πολιτικός πλουραλισμός σε αντιδιαστολή με τον κρατικό συγκεντρωτισμό και τη γραφειοκρατία, θέτοντας ζήτημα άμεσης δημοκρατίας (αποτελέσει το βασικό ίσως αίτημα στην κινηματική δράση που μελετάμε), με διάφορους τρόπους όπως π.χ. δημοψηφίσματα, δημιουργώντας νέους χώρους ανάπτυξης δημόσιων πολιτικών κ.λπ. ¹²⁹²

¹²⁸⁵ Muller & Surel, 2002, ό.π., σσ. 213-214.

¹²⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 214.

¹²⁸⁷ Για την ακρίβεια ενεργοποιούνται δύο διακριτοί τύποι μηχανισμού, οι «Μηχανισμοί εντολής άσκησης εξουσίας (*mandate mechanisms*)» και οι «Μηχανισμοί Κρίσης (*crises mechanism*)». Στη μελέτη μας εστιάζουμε στον δεύτερο τύπο μηχανισμού. Στο ίδιο, σ. 214.

¹²⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 215.

¹²⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 215.

¹²⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 215.

¹²⁹¹ Rohrschneider, R. (1993a). *Impact of Social Movements on the European Party System*, The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences, 528 (July), σσ. 157-70.

¹²⁹² Στο αμεσοδημοκρατικό μοντέλο όμως υπάρχουν και σοβαρά προβλήματα όπως είναι η μεταφορά της διεκδίκησης από τους δρόμους σε λιγότερα φιλικά για τα κινήματα περιβάλλοντα, μια κίνηση από την πλευρά των ελίτ ώστε τα πρώτα να καταστούν κοινωνικοί εταίροι με αποτέλεσμα να συντηρητικοποιηθούν. Εμπειρικές έρευνες που μελέτησαν τα πράσινα κόμματα, τις μεγάλες αντιπυρηνικές και περιβαλλοντικές διαδηλώσεις της δεκαετίας του '80, διαπίστωσαν ότι το πρότυπο των ανοιχτών συνελεύσεων και των μονίμως ανακλητών αντιπροσώπων δε μπορούσε να διατηρηθεί σε βάθος χρόνου. Η συμμετοχική δημοκρατία μειώνει την αποτελεσματικότητα στη λήψη αποφάσεων και οδηγεί πολλές φορές σε περιόδους σύγχυσης και αβεβαιότητας, για αυτό πολλά από τα κινήματα που αναφέραμε συγκρότησαν οργανωτικές δομές με κάρτες μέλους και γενικά αντιπροσωπευτικούς και όχι αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς, καθώς και μόνιμη ηγεσία. Η αλήθεια είναι το μοντέλο της οργανωμένης συμμετοχικής δημοκρατίας δεν υπήρξε ποτέ εύκολα υλοποιήσιμο, με πολλούς ακτιβιστές να

Δημιουργούνται χώροι διαβούλευσης σε τοπικό κυρίως επίπεδο, όπου δίνεται η δυνατότητα συμμετοχής σε απλούς πολίτες, να αναπτύξουν τις απόψεις τους σε φόρα δημόσιων διαλόγων, διευρύνοντας τους δίαυλους επικοινωνίας. Μια νέα αντίληψη για τη δημοκρατία αναδύεται που οδηγεί δυνητικά σε μια εναλλακτική μορφή πολιτεύματος, ασκώντας κατά αυτόν τον τρόπο δριμεία κριτική στο νεοφιλελεύθερο οικονομικοπολιτικό σύστημα. Τα συλλογικά αιτήματα, που αφορούν στην ίδια την έννοια της δημοκρατίας από την πλευρά των ακτιβιστών, λειτουργούν ως παράγοντες εκδημοκρατισμού, με την εσωτερική δυναμική των κινημάτων να προωθεί τη διαδικασία αυτή, με τη συμμετοχή στη δημόσια πολιτική ετερογενών ή και αποκλεισμένων δρώντων (προωθώντας δίκτυα εμπιστοσύνης που τους «ενσωματώνουν» στη δημόσια πολιτική), τη στεγανοποίηση της δημόσιας πολιτικής από τις κοινωνικές ανισότητες, την καθιέρωση μιας άμεσης διακυβέρνησης από μια κεντρική διοίκηση, δημιουργώντας συνασπισμούς με τη συμμετοχή ανθρώπων της άρχουσας τάξης και απλών πολιτών, συσπειρώνοντας διεκδικητές με διαφορετικά αιτήματα (ένα χαρακτηριστικό που διαπιστώσαμε στο παράδειγμα του «Συντάγματος») κ.α.¹²⁹³

7.2. Μετασχηματισμοί της Δημόσιας Σφαίρας στο θεσμικό και εξωθεσμικό πεδίο

Η δημόσια σφαίρα μετασχηματίζεται, με τις κυριότερες αλλαγές -τόσο στο θεσμικό όσο και στο εξωθεσμικό πεδίο- να παρατίθενται παρακάτω.

διαμαρτύρονται «για τις *de facto* ολιγαρχίες που τείνουν να σχηματιστούν και να επιβάλουν τη γνώμη τους όταν δυσκολεύει η συναινετική λήψη των αποφάσεων. Μια οργανωμένη μειοψηφία μπορεί να υφαρπάξει την απόφαση της συνέλευσης καταπονώντας την πλειοψηφία και αναγκάζοντας την να παραιτηθεί και να αποχωρήσει ύστερα από πολύωρες και επίπονες συζητήσεις» (Breines, W. (1989). *Community and Organization in the New Left. 1926-1968: The Great Refusal*. J.F. Bergin; Polletta, F. (2002). *Freedom is and Endless Meeting: Democracy in American Social Movements*. The University of Chicago Press), φαινόμενο που «εμφανίστηκε» και στην κινηματική δράση των «Αγανακτισμένων». Παρόλα αυτά, πολλοί ακτιβιστές που υποστηρίζουν το μοντέλο της άμεσης δημοκρατίας και της συμμετοχής, αντιτίθενται στην εκχώρηση αρμοδιοτήτων προτείνοντας όπως είναι εύλογο τη συναινετική λήψη αποφάσεων. Το μοντέλο οργανώσεων βάσης συνδυάζει ισχυρούς συμμετοχικούς προσανατολισμούς με χαμηλά επίπεδα τυπικής δόμησης, σε σχέση με το αντίστοιχο μοντέλο μαζικών οργανώσεων, σημειώνοντας επιτυχίες στην υλοποίηση των στόχων τους. Στα αρνητικά του συγκεκριμένου μοντέλου σημειώνουμε το γεγονός ότι βασίζονται στην εθελοντική συμμετοχή των μελών τους με αποτέλεσμα να περιορίζει τη δυνατότητα δράσης σε βάθος χρόνου, με τις οργανώσεις βάσης να γνωρίζουν φάσεις ενεργοποίησης και αδράνειας, να λειτουργούν ως «ασυνεχείς δομές», δηλαδή οργανώσεις που παρουσιάζουν αναπτυξιακή δυναμική και ύστερα ακολουθεί μια ύφεση. Etzioni, A. (1975). *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, σ. 444; Lindgren, E. H. (1987). *The Informal-Intermittent Organization: A Vehicle for Successful Citizen Protest*. Sage Journals, σσ. 379-412.

¹²⁹³ DellaPorta, Dianni, 2010, ό.π., σσ. 400-10 & Tilly, 2007, ό.π., σσ. 319-327.

7.2.1 Θεσμική Δημόσια Σφαίρα. Ο «μεγάλος μετασχηματισμός» -αν μας επιτρέπεται η πρόταση- που λαμβάνει χώρα στη θεσμική πολιτική αφορά στο κομματικό πεδίο. Αρχικά, η πίεση που ασκούν οι δρώντες,¹²⁹⁴ αναγκάζουν την κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. σε αναδίπλωση. Πιο συγκεκριμένα, στις 15 Ιουνίου 2011, ο Πρωθυπουργός Γ. Α. Παπανδρέου, πρωτίστως δηλώνει παραίτηση και στη συνέχεια οδηγείται σε ανασχηματισμό της κυβέρνησης, αναγκάζοντάς τον ουσιαστικά να δώσει το Υπουργείο Οικονομικών στον «*βασικό εσωκομματικό του αντίπαλο*»¹²⁹⁵ Ευάγγελο Βενιζέλο (ο οποίος αντικαθιστά τον Γιώργο Παπακωνσταντίνου) και ταυτόχρονα, να τον διορίσει Αντιπρόεδρο της Κυβέρνησης. Κίνηση που αποσκοπεί στην «*αποφυγή μιας πιθανής διάσπασης*»,¹²⁹⁶ που δεν είναι όμως αρκετή για την πολιτική «επιβίωση» του ίδιου του οργανισμού. Οι «Αγανακτισμένοι» αποτελούν ουσιαστικά την αρχή του τέλους για το ΠΑ.ΣΟ.Κ., καθώς οι πολιτικές του δεν βρίσκουν πολιτική νομιμοποίηση -ουσιαστικά το κόμμα βρίσκεται απέναντι σε μια σημαντική δεξαμενή ψηφοφόρων του- αποτελώντας την απαρχή της αποδόμησής του.¹²⁹⁷ Ένα κομβικό σημείο στην πολιτική ιστορία της μεταπολιτευτικής Ελλάδας καθώς το πρώην «κραταιό» ΠΑ.ΣΟ.Κ., το οποίο είχε ήδη ξεκινήσει τη σύγκλιση με τον χώρο της κεντροδεξιάς, όπως αποτυπώθηκε εξάλλου κοινοβουλευτικά με τη συνεργασία με τη Ν.Δ.¹²⁹⁸ στη «*μνημονιακή κυβέρνηση*»¹²⁹⁹ του 2011.¹³⁰⁰ Το ίδιο βέβαια συμβαίνει και για τη Ν.Δ. Θυμίζουμε ότι τα δύο πολιτικά κόμματα, το ΠΑ.ΣΟ.Κ. και η Ν.Δ., αναδείχθηκαν στην περίοδο της μεταπολίτευσης και παρέμειναν στο προσκήνιο μέχρι τη χρονική περίοδο που μελετάμε με κύριο άξονα «*την εδραίωση (των) πελατειακών σχέσεων με αποτέλεσμα να αναπτυχθούν υψηλά επίπεδα κομματικής ταύτισης*»,¹³⁰¹ συγκεντρώνοντας και τα δύο κόμματα μαζί «*για δεκαετίες γύρω στο 80% του συνόλου*

¹²⁹⁴ Τις τριανταπέντε (35) περίπου ημέρες που η διαμαρτυρία ήταν «ενεργή», αλλά και με τη σαρανταοκτάωρη (48) «*απεργία των συνδικάτων*» που απέδωσε «καρπούς» στο βαθμό που οδήγησε στις εξελίξεις που αναφέραμε (παραίτηση πρωθυπουργού, ανασχηματισμός της κυβέρνησης κ.λπ.), αλλά δεν επέφερε «*τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, ανοίγοντας έναν κύκλο αναστοχασμού και προβληματισμού για τη συνέχιση των κινητοποιήσεων {...}*». Σερντεδάκης, 2018, ό.π., στο Σερντεδάκης-Τομπάζος, 2018, ό.π., σ. 320.

¹²⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 320.

¹²⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 320.

¹²⁹⁷ Τεπέρογλου, Ε., Τσατσάνης, Μ. (2014) «*Η Επίσπευση ενός Αργού Θανάτου. Κομματικές Ταυτίσεις και το Τέλος του Δικομματισμού*». [Στο εξής: Τεπέρογλου, Τσατσάνης, 2014], σσ. 33-60. Στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 111.

¹²⁹⁸ Η επίσημη ιστοσελίδα του πολιτικού κόμματος «Νέα Δημοκρατία» (Ν.Δ.): <https://nd.gr/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18 Οκτωβρίου 2019).

¹²⁹⁹ Κούκη, 2018, στο Σερντεδάκης-Τομπάζος, 2018, ό.π., σ. 110.

¹³⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 110.

¹³⁰¹ Τεπέρογλου, Τσατσάνης, 2014, ό.π., σσ. 33-60. Στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 111.

του εκλογικού σώματος».¹³⁰² Από τη «δεκαετία του 2000 μια σειρά από σκάνδαλα διαφθοράς ενέτειναν την πολιτική αποξένωση που πυροδότησε ανεπανόρθωτα το ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2010».¹³⁰³ Με λίγα λόγια, μια χώρα, η Ελλάδα, που αρνούνταν να εκσυγχρονιστεί παρά τη σημαντική κατά καιρούς οικονομική αρωγή από τα αρμόδια όργανα της Ε.Ε., και την ίδια στιγμή, ένας κρατικός και μη μηχανισμός που χαρακτηρίζονταν όπως αναφέραμε από πελατειακές σχέσεις και διαφθορά, μια «οπισθοδρομική -δηλαδή- πολιτική κουλτούρα».¹³⁰⁴ Παράλληλα, δημιουργήθηκε μια «ερμηνευτική πλαισίωση»¹³⁰⁵ όπου οι Έλληνες πολίτες εμφανίζονταν ως υπεύθυνοι ή συνυπεύθυνοι της όλης κατάστασης, ένας «κυρίαρχος λόγος» που διανθίστηκε από τα «συστημικά» Μ.Μ.Ε. σε ολόκληρη την κοινωνία, αποτελώντας έναν ακόμη λόγο αγανάκτησης. Αποτέλεσμα των ανωτέρω, είναι η εμφάνιση ενός πολιτικού κόμματος που «είχε μικρή εκλογική απήχηση»¹³⁰⁶ και βρισκόταν στο «περιθώριο του πολιτικού φάσματος»,¹³⁰⁷ -μέχρι τα γεγονότα του Μαΐου και του Ιουνίου του 2011- του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. Οι πολιτικές που υιοθέτησε ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. και που αποτύπωναν τη «λαϊκή δυσανεμία»¹³⁰⁸ το ανέδειξαν τα επόμενα χρόνια ως κόμμα εξουσίας αναλαμβάνοντας τη διακυβέρνηση της χώρας τον Ιανουάριο του 2015 - αυξάνοντας το εκλογικό του ποσοστό από «4% το 2009 σε 26% στις εκλογές του 2012»¹³⁰⁹ και σε 36% στην εκλογική αναμέτρηση του Ιανουαρίου 2015- δημιουργώντας ένα νέο χώρο διερεύνησης των σχέσεων ανάμεσα στα κινήματα και στα πολιτικά κόμματα, ανάμεσα στην εξωθεσμική και στη θεσμική δημόσια σφαίρα. Η συμβολή του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. στην «αποκαθήλωση» του κυρίαρχου δικομματικού μοντέλου είναι σημαντική¹³¹⁰ με την αρωγή και άλλων πολιτικών σχηματισμών της «αριστεράς»

¹³⁰² Κούκη, 2018, ό.π., σ. 111.

¹³⁰³ Στο ίδιο, σ. 111.

¹³⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 117.

¹³⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 117.

¹³⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 107.

¹³⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 107.

¹³⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 107.

¹³⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 110.

¹³¹⁰ Ο ΣΥΡΙΖΑ πέτυχε τη νομιμοποίηση του πολιτικού λόγου από την πλευρά της «δεξαμενής» των ψηφοφόρων στους οποίους απευθύνθηκε και πιο συγκεκριμένα, κατάφερε «να πείσει τον πολίτη να αναγνωρίσουν τους εαυτούς τους ως μέλη μιας “ευρείας νέας κοινωνικής πλειοψηφίας” συνδέοντας τη διαμαρτυρία με την εξουσία, όπως αποτυπώνεται και στο προεκλογικό σύνθημα του Μάη του 2012: “Αποφάσισαν χωρίς εμάς, προχωράμε χωρίς αυτούς”. Η αναπαλαίωση της αφήγησης για την κρίση από τον Συνασπισμό της Ριζοσπαστικής Αριστεράς κατάφερε αφενός να μεταφέρει τα “αυτονόητα αιτήματα τόσων πολιτών” στην κεντρική πολιτική σκηνή, αφετέρου να παρουσιάσει ένα συνεκτικό και ευρύ αφήγημα, μέσα στο οποίο χώρεσαν ετερόκλητες διαμαρτυρίες, άνθρωποι και ιδέες». Πηγές: (πρώτα εισαγωγικά) Καταστατικό του ΣΥΡΙΖΑ. Ανάρτηση στις 15 Ιουνίου 2017 (www.syriza.gr/pdfs/katastatiko.pdf = προσπελάστηκε επιτυχώς στις 2 Οκτωβρίου 2019), καθώς και (δεύτερα εισαγωγικά) και απόσπασμα από

που ανήκαν στο κοινοβουλευτικό και εξωκοινοβουλευτικό φάσμα, «οργανώσεις της ριζοσπαστικής αριστεράς, αντιεξουσιαστικές και αναρχικές ομάδες {...} οι οποίοι αποτέλεσαν τη ραχοκοκαλιά ενός άτυπου πολυκέφαλου συνασπισμού κατά της λιτότητας».¹³¹¹ Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α., δημιούργησε στρατηγικές συμμαχίες τόσο εκ των αριστερών όσο και εκ των δεξιών του, την ίδια στιγμή που «συνδεόταν με πρωτοβάθμια συνδικάτα, με δίκτυα και οργανώσεις που μάχονταν για την κοινωνική δικαιοσύνη, και είχε παρουσία στο κίνημα των πλατειών»,¹³¹² ενώ παράλληλα «συμμετείχε στις διοικήσεις της ΓΣΕΕ και της ΑΔΕΔΥ και προσέλκυε πρώην βουλευτές του ΠΑΣΟΚ».¹³¹³ Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α. βρέθηκε κοντά στις κινητοποιήσεις που έλαβαν χώρα τη χρονική περίοδο 2010-2012 με «πρωταγωνιστές» τα μέλη της νεολαίας του τα οποία είτε είχαν ήδη κινηματική εμπειρία είτε επιδίωξαν την εξοικείωσή τους με αυτά. Αυτό «επηρέασε τη λειτουργία του κόμματος από τη βάση προς την κορυφή»,¹³¹⁴ την ίδια στιγμή που τα μέλη της νεολαίας αναρριχούνταν στην κομματική ιεραρχία με «αποτέλεσμα μέλη του κόμματος {...} να είναι ή/και να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως μέλη κινηματικών δικτύων και πρωτοβουλιών»¹³¹⁵ σύμφωνα με τον Σπυρδαλάκη, μια διαδικασία που «δεν ήταν συνηθισμένη στους κόλπους των παραδοσιακών αριστερών κομμάτων».¹³¹⁶ Ο ΣΥ.ΡΙΖ.Α., σ' αυτό το διάστημα, «βρέθηκε αδιάλειπτος αρωγός στο πλευρό»¹³¹⁷ των δρώντων υποκειμένων, «παρέχοντας συμβολική υποστήριξη και πολύτιμους διεκδικητικούς πόρους»,¹³¹⁸ με αποτέλεσμα την «αποστροφή των κυρίαρχων πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων»¹³¹⁹ και, την ίδια στιγμή, «μια πρωτόφαντη δημοτικότητα ανάμεσα στα λαϊκά στρώματα»,¹³²⁰ αναφέρει ο Σεφεριάδης. Το κόμμα του Συνασπισμού της Ριζοσπαστικής Αριστεράς δεν αρκέστηκε στον αντιμνημονιακό του λόγο -ενάντια στην κυρίαρχη αφήγηση περί ευθύνης των πολιτών για την κρίση που βίωναν συνεπώς και την ανάγκη να αποδεχθούν τα μέτρα που επιβλήθηκαν ή θα επιβάλλονταν- καθώς

ημι-δομημένη συνέντευξη μέλους της Κεντρικής Πολιτικής Επιτροπής του κόμματος, στο ίδιο, σσ. 121, 130, 133.

¹³¹¹ Kanellopoulos, K., Kostopoulos, K. (2013). "Alliance Building in the Greek Anti-Austerity Campaign, 2010-12." Paper presented at the ECPR General Conference, 3-7 September, Bordeaux. Retrieved June 15, 2017 (<http://ecpr.eu/filestore/paperprosal/6e60f90c-c040-4312-82de-85cf4e03ce33.pdf>). Στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 113.

¹³¹² Κούκη, 2018, ό.π., σ. 116.

¹³¹³ Στο ίδιο, σ. 116.

¹³¹⁴ Στο ίδιο, σ. 115.

¹³¹⁵ Spourdalakis, M., (2014). "The Miraculous Rise of the «Phenomenon Syriza»". International Critical Thought 4(3), σσ. 354-366. Στο Κούκη, 2018, ό.π., σσ. 115-116.

¹³¹⁶ Κούκη, 2018, ό.π., σ. 115.

¹³¹⁷ Σεφεριάδης, 2018, ό.π., σ. 185.

¹³¹⁸ Στο ίδιο, σ. 185.

¹³¹⁹ Στο ίδιο, σ. 185.

¹³²⁰ Στο ίδιο, σ. 185.

κατήγγειλε το προηγούμενο πολιτικό προσωπικό που σύμφωνα με τα στελέχη του έφεραν την Ελλάδα στη δεινή θέση που βρισκόταν εκείνη τη στιγμή, ενώ υιοθέτησε αιτήματα των κινηματικών δρώντων που αφορούσαν στην «καταπάτηση των εργασιακών δικαιωμάτων, τη φασιστική βία, τις περικοπές στην υγεία, την εκπαίδευση και την κοινωνική ασφάλιση»,¹³²¹ όπως αποτυπώνεται και στον «πολιτικό (του) λόγο»,¹³²² στον «διαχωρισμό “εμείς και αυτοί”»,¹³²³ όπου «εμείς» οι «παραγωγικές δυνάμεις, (η) νεολαία, (οι) επισφαλείς»,¹³²⁴ οι άνεργοι και όπου «αυτοί», τα δύο «κυρίαρχα» πολιτικά κόμματα (Ν.Δ. και ΠΑ.ΣΟ.Κ.), το τραπεζικό σύστημα, οι «θεσμοί» που υπαγορεύουν στην εγχώρια «πολιτικο-οικονομική ελίτ»¹³²⁵ τις ταγές τους. Το ζητούμενο ήταν πλέον η ίδια η δημοκρατία, αίτημα που ακούστηκε στις «πλατείες» μέσα από το σύνθημα «άμεση δημοκρατία τώρα». Παρόλα αυτά, υπάρχει και η άλλη άποψη¹³²⁶ που θέλει τον ΣΥ.ΡΙΖ.Α. να μην προκύπτει από τις κινητοποιήσεις αλλά να «τροφοδοτείται» από αυτές, συνεπώς «και οι διαθέσιμοι πόροι σε σχέση με τη διαμαρτυρία» να είναι «χαρακτηριστικά ελλειπείς». ¹³²⁷ Ένα χρόνο ακριβώς μετά το πέρας της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων» ακολουθεί στο θεσμικό πεδίο ένας «διπλός εκλογικός σεισμός»¹³²⁸ από τη στιγμή που «το μετέπειτα κομματικό τοπίο, όσο ασαφές και ρευστό κι αν παραμένει, ελάχιστα θυμίζει το δικομματικό σύστημα που δέσποζε στη χώρα για παραπάνω από σαράντα χρόνια». ¹³²⁹ Καταρχάς, ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑ.Ο.Σ.)¹³³⁰ του Γιώργου Καρατζαφέρη (πολιτικό κόμμα

¹³²¹ Κούκη, 2018, ό.π., σ. 116.

¹³²² Σούζας, Ηλιόπουλος, 2018, ό.π., σ. 335.

¹³²³ Katsampekis, G. (2015). “The Rise of the Greek Radical Left to Power: Notes on SYRIZA's Discourse and Strategy.”, Linea Sur 9, [Στο εξής: Katsampekis, 2015], σσ. 152-161. Στο Σούζας, Ηλιόπουλος, 2018, ό.π., σ. 335.

¹³²⁴ Σούζας, Ηλιόπουλος, 2018, ό.π., σ. 335.

¹³²⁵ Στο ίδιο, σ. 335.

¹³²⁶ Η κριτική για τον Συνασπισμό της Ριζοσπαστικής Αριστεράς δεν σταματά εδώ. Τον Ιούλιο του 2015, μετά το «εμβληματικό» (για τις συνθήκες κατά τις οποίες διεξήχθη) δημοψήφισμα και το «ΟΧΙ» του ελληνικού λαού που λίγο αργότερα (στις εκλογές του ίδιου έτους, τον μήνα Σεπτέμβριο), μετατράπηκε -από το ίδιο το κόμμα που αποτελούσε πλέον κυβέρνηση- σε «συνθηκολόγηση» -μετά την «παρωδία» του εξάμηνου σχεδόν των διαπραγματεύσεων με τους «υπερεθνικούς θεσμούς»- και οδήγησε στη ψήφιση του 3^{ου} κατά σειρά μνημονίου, σηματοδοτώντας την «κατάρρευση της {...} προσδοκίας ότι η κοινωνική αλλαγή είναι δυνατόν να επέλθει με προσφυγή στις συνήθειες και συμβατικές πρακτικές πολιτικής συμμετοχής, στις κάλπες.» Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 148.

¹³²⁷ Tsakatika, M., Eleftheriou, C. (2013). «Radical Left's Turn towards Civil Society in Greece: One Strategy, Two Paths». South European Society and Politics, 18(1), σσ. 81-99. Στο Κούκη, 2018, ό.π., σσ. 116-117.

¹³²⁸ Όπως αναφέρουν σχετικά οι Γιάννης Βούλγαρης και Ηλίας Νικολακόπουλος στο Βούλγαρης, Γ., Νικολακόπουλος, Η. (2014). *2012: ο Διπλός Εκλογικός Σεισμός*. Αθήνα: Θεμέλιο [Στο εξής: Βούλγαρης, Νικολακόπουλος, 2014]. Στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 130.

¹³²⁹ Κούκη, 2018, ό.π., σ. 110.

¹³³⁰ Η επίσημη ιστοσελίδα του πολιτικού κόμματος Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑ.Ο.Σ.): <http://laoslive.gr/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 18 Οκτωβρίου 2019).

που ανήκει στον χώρο της πατριωτικής εθνικιστικής δεξιάς και «συγγενεύει» με την ακροδεξιά), ενώ στις εκλογές του 2009¹³³¹ είχε εισέλθει στο ελληνικό κοινοβούλιο διαδραματίζοντας τον δικό του ρόλο ως τέταρτο κόμμα με 15 έδρες, αλλά και τη συμμετοχή του στην κυβέρνηση συνεργασίας του «τεχνοκράτη» (τραπεζίτης) μη εκλεγμένου από τον λαό Πρωθυπουργού Λουκά Παπαδήμου τον Νοέμβριο του 2011, στην εκλογική αναμέτρηση του 2012,¹³³² ένα χρόνο δηλαδή μετά τις κινητοποιήσεις των «αγανακτισμένων» λαμβάνει ποσοστό 2,90% και μένει εκτός βουλής, προφανέστατα λόγω των πολιτικών επιλογών της ηγεσίας του στα χρόνια των «μνημονίων» και τη συνεπακόλουθη λαϊκή απονομιμοποίησή του.¹³³³ Νέα κομματικά μορφώματα εμφανίζονται στο προσκήνιο, που ανήκουν στο αντιμνημονιακό πλέον μέτωπο, όπως είναι η Δημοκρατική Αριστερά (ΔΗΜ.ΑΡ.)¹³³⁴ από τον κεντροαριστερό πολιτικό χώρο, οι Ανεξάρτητοι Έλληνες (ΑΝ.ΕΛ.),¹³³⁵ από τον χώρο της «εθνικοπατριωτικής» δεξιάς και ο Λαϊκός Σύνδεσμος - Χρυσή Αυγή (Χ.Α.),¹³³⁶ από

¹³³¹ Για την εκλογική αναμέτρηση στην ελληνική επικράτεια του 2009, συμβουλευτήκαμε την επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών και του ελληνικού κοινοβουλίου: <https://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2009/pages/index.html> και <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#IG> (προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 2 Οκτωβρίου 2019).

¹³³² Για την εκλογική αναμέτρηση στην ελληνική επικράτεια του 2012, συμβουλευτήκαμε την επίσημη ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών και του ελληνικού κοινοβουλίου: <http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012a/public/index.html#%7B%22cls%22:%22main%22,%22params%22:%7B%7D%7D> και <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#IG> (προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 2 Οκτωβρίου 2019).

¹³³³ Από το 2011 και μετά, στελέχη του ΛΑ.Ο.Σ. όπως ο Άδωνις Γεωργιάδης, ο Μάκης Βορίδης και άλλοι, που συμμετείχαν στην κυβέρνηση Παπαδήμου και ψήφισαν το 2^ο Μνημόνιο διαγράφησαν από το κόμμα, ενώ άλλα στελέχη αποχώρησαν στελεχώνοντας επί το πλείστον τη Ν.Δ.. Το ΛΑ.Ο.Σ., μετά την εκλογική αποτυχία του 2012 και της πρώτης εκλογικής αναμέτρησης του 2015 (Ιανουάριος), δεν συμμετείχε στις δεύτερες εκλογές του ίδιου έτους (Σεπτέμβριος) σηματοδοτώντας την περιθωριοποίησή του από την πολιτική ζωή της χώρας.

¹³³⁴ Η Δημοκρατική Αριστερά (ΔΗΜ.ΑΡ.), με επικεφαλής τον Φώτη Κουβέλη, ιδρύθηκε το 2010 από στελέχη της ανανεωτικής αριστεράς που προέρχονταν από τον Συνασπισμό της Ριζοσπαστικής Αριστεράς. Η επίσημη ιστοσελίδα του κόμματος: <http://www.dim-ar.gr/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 30/9/2019).

¹³³⁵ Το πολιτικό κόμμα «Ανεξάρτητοι Έλληνες» (ΑΝ. ΕΛ.), ιδρύθηκε το 2012 από τον πρώην βουλευτή της Ν.Δ. Πάνο Καμμένο και άλλα πρώην στελέχη της Ν.Δ., καθώς και άλλων δεξιών πολιτικών χώρων. Οι ΑΝ. ΕΛ. δεν συμμετείχαν στις βουλευτικές εκλογές του 2019, οπότε θεωρείται πως το κόμμα έχει ολοκληρώσει την πολιτική του πορεία. Η επίσημη ιστοσελίδα των ΑΝ. ΕΛ.: <https://anexartitoiellines.gr/> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 30/9/2019).

¹³³⁶ Το εθνικιστικό - ναζιστικό πολιτικό κόμμα «Λαϊκός Σύνδεσμος - Χρυσή Αυγή» (Χ.Α.), ιδρύθηκε το 1993 από τον Νίκο Μιχαολιάκο. Ως πολιτικό μόρφωμα υπάρχει από το 1980, με τον Μιχαολιάκο επικεφαλής. Τόσο στα χρόνια της εξωθεσμικής όσο και εκείνα της θεσμικής πολιτικής (συμμετέχει στο ελληνικό κοινοβούλιο μετά τη διπλή εκλογική αναμέτρηση του 2012), η πορεία της σηματοδεύτηκε από βίαιες επιθέσεις αλλά και δολοφονίες εναντίον μεταναστών (όπως του Shehzad Luqman, το 2013), αλλά και Ελλήνων, με αποκορύφωμα τον θάνατο του ακτιβιστή – καλλιτέχνη Παύλου Φύσσα το ίδιο έτος, όταν και μετά από εισαγγελική απόφαση συνελήφθησαν με τη δίκη της Χρυσής Αυγής να είναι εν εξέλιξη. Έχουν εκδοθεί εναντίον του επικεφαλής της και πολλών μελών πάρα πολλές καταδικαστικές αποφάσεις όλα αυτά τα χρόνια της λειτουργίας της. Στην εκλογική αναμέτρηση του 2019 δεν κατόρθωσε να εισέλθει στο Ελληνικό Κοινοβούλιο, ενώ την ήττα της ακολούθησαν αποχωρήσεις πρώην βουλευτών

τον χώρο της ακροδεξιάς. Ένας ακόμα πολιτικός σχηματισμός δίνει το παρών στο ελληνικό κοινοβούλιο, το ΠΟΤΑΜΙ,¹³³⁷ ένα πολιτικό κόμμα με «μιντιακή απόκριση»,¹³³⁸ το οποίο και σαφέστατα δεν εντάσσεται στο αντιμνημονιακό μέτωπο (παρότι η ύπαρξή του «πιστώνεται» στην αντιμνημονιακή περίοδο, μια εποχή όπου οι πολίτες ήθελαν την εκπροσώπησή τους από νέα, «άφθαρτα» πολιτικά ονόματα και δη από χώρους όπως αυτός του φιλελεύθερου κέντρου). Το παλαιό, λοιπόν, πολιτικό σύστημα στερείται πλέον νομιμοποίησης για αυτό τον λόγο και αποδομείται -όπως καταδεικνύει η απώλεια εμπιστοσύνης των πολιτών στους θεσμούς, ένας κύκλος που ξεκίνησε από το 2000, συνεχίστηκε τη δεκαετία του '00 με σωρεία σκανδάλων να συνοδεύουν τη θεσμική πολιτική και ολοκληρώθηκε με την εφαρμογή των πρώτων «ακραίων» δημοσιονομικών μέτρων με τα γνωστά επακόλουθα στην ελληνική κοινωνία- δίνοντας χώρο στην εμφάνιση νέων εκπροσώπων του κομματικού φαινομένου (βλ. παραπάνω). Ένα μεγάλος μέρος της ελληνικής δημόσιας σφαίρας ριζοσπαστικοποιείται και ένα άλλο (μικρότερο) κινείται σε ακροδεξιά «μονοπάτια» με «σύμμαχο» τον λαϊκισμό και τη ξеноφοβία, απόρροια της οικονομικής κρίσης αλλά και της εμφάνισης του φαινομένου του «προσφυγικού»,¹³³⁹ της «βιβλικής» μετακίνησης ανθρώπων από διάφορα σημεία του πλανήτη κυρίως της Μέσης Ανατολής, είτε λόγω πολεμικών συρράξεων είτε άλλων λόγων όπως π.χ. η «παραβίαση των ανθρωπίνων

της. Η επίσημη ιστοσελίδα της: <http://www.xryshaygh.com/> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 30/9/2019).

¹³³⁷ Το πολιτικό κόμμα «ΤΟ ΠΟΤΑΜΙ», ιδρύθηκε το 2014 από τον δημοσιογράφο Σταύρο Θεοδωράκη. Το ίδιο έτος, συμμετείχε στις ευρωεκλογές όπου και κατόρθωσε την εκλογή δύο (2) ευρωβουλευτών. Τον Ιανουάριο του 2015, το Ποτάμι εισήλθε στο ελληνικό κοινοβούλιο με τη συμμετοχή 17 βουλευτών και ποσοστό 6,05%. Μετά την αποτυχία του στις ευρωεκλογές του 2019 (δεν εξέλεξε κανέναν ευρωβουλευτή) και τις αποχωρήσεις σημαντικών στελεχών του, ο πολιτικός κύκλος του κόμματος θεωρείται ότι ολοκληρώθηκε. Η επίσημη ιστοσελίδα του κόμματος: <http://topotami.gr/> προσπελάστηκε επιτυχώς στις 30/9/2019).

¹³³⁸ Κούκη, 2018, ό.π., σ. 110.

¹³³⁹ Ακολουθώντας την ερμηνεία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ [The UN Refugee Agency - UNHCR], υιοθετούμε τον όρο «προσφυγικό» και όχι «μεταναστευτικό», καθώς «η συντριπτική πλειοψηφία των νεοαφιχθέντων στα ελληνικά νησιά συνεχίζουν να είναι άνθρωποι με προσφυγικό προφίλ. Σύμφωνα με τα στοιχεία των ελληνικών αρχών (λιμενικό-αστυνομία), προέρχονται κυρίως από Αφγανιστάν (39%) και Συρία (21%) και δευτερευόντως από χώρες όπως το Ιράκ, Παλαιστίνη, Σομαλία, Λαϊκή Δημοκρατία Κονγκό, περιοχές όπου επικρατεί ανασφάλεια, συγκρούσεις, βία και παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν άλλη επιλογή από το να εγκαταλείψουν τη χώρα τους για να αναζητήσουν ασφάλεια ενώ η Ελλάδα, όπως και άλλες χώρες που έχουν υπογράψει τη Σύμβαση της Γενεύης για το Καθεστώς του Πρόσφυγα, έχουν τη νομική υποχρέωση να επιτρέπουν στους πρόσφυγες να έχουν πρόσβαση στην επικράτεια και τη διαδικασία ασύλου ώστε να αναζητήσουν προστασία. Επομένως, η χορήγηση ασύλου δεν αποτελεί πράξη «φιλανθρωπίας» ούτε εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια της Ελλάδας, αλλά υποχρέωσή της με βάση τις διεθνείς συνθήκες, την ευρωπαϊκή και την ελληνική νομοθεσία.», αναφέρει σχετικά η Στέλλα Νάνου, εκπρόσωπος της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ στην Ελλάδα, μιλώντας στο News 24/7. Πηγή: <https://www.news247.gr/koinonia/prosfiges-i-metanastes-ptoios-apofasizei-to-profil-toys.7509367.html> και η επίσημη ιστοσελίδα της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ: <https://www.unhcr.org/gr/> (και οι δύο ιστότοποι προσπελάστηκαν επιτυχώς στις 2 Οκτωβρίου 2019).

δικαιωμάτων»¹³⁴⁰ (βλ. Συρία, Ιράκ, Παλαιστίνη, Αφγανιστάν, Κογκό κ.α.) που δεν τους επιτρέπουν να παραμείνουν στη χώρα τους με αποτέλεσμα τη μαζική εισροή ανθρώπων στον ελλαδικό χώρο ώστε να αναζητήσουν άσυλο παραμονής στην Ελλάδα ή να προωθηθούν σε χώρες με καλύτερο βιοτικό επίπεδο.¹³⁴¹ Η θεσμική δημόσια σφαίρα λοιπόν μετασχηματίζεται μετά την απονομιμοποίηση των «συστημικών» πολιτικών κομμάτων -με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα να ακολουθούν τις εκσυγχρονιστικές τάσεις και να οδηγούνται σε νεοφιλελεύθερα «μονοπάτια»- την επακόλουθη απαξίωσή τους (όχι μόνο στην Ελλάδα) και την «αποευθυγράμμιση του δικομματικού συστήματος»,¹³⁴² αλλάζοντας τον κλασικό πόλο «αριστερά-δεξιά», σε «μνημόνιο-αντιμνημόνιο», αλλά και τις δύο τάσεις που επικρατούν στο κοινοβουλευτικό φάσμα, της εμφάνισης της ριζοσπαστικής αριστεράς (κυρίως μέσω του ΣΥΡΙΖΑ) αλλά και της άκρα δεξιάς (κυρίως μέσω της Χρυσής Αυγής). Η θεσμική λοιπόν δημόσια σφαίρα μεταλλάσσεται με τον διάλογο για τον ρόλο που διαδραμάτισε η εμπλοκή δρώντων υποκειμένων στη συγκρουσιακή πολιτική και την ανάδυση συσχετισμών ανάμεσα σε θεσμικούς και εξωθεσμικούς δρώντες να ξεκινά.

7.2.2 Εξωθεσμική Δημόσια Σφαίρα. Η «διασταύρωση» αλλά και ο αλληλοσυσχετισμός της θεσμικής και εξωθεσμικής πολιτικής (συνεπώς και της δημόσιας σφαίρας που διαμορφώνεται), αποκρυσταλλώνεται στη σχέση ανάμεσα στα πολιτικά κόμματα και στα κοινωνικά κινήματα που *«αποτελούν συλλογικές υποστάσεις στην ιστορία ανάπτυξης των δυτικών δημοκρατιών και συμπληρωματικές μορφές οργάνωσης της μαζικής πολιτικής συμμετοχής σε εθνική κλίμακα»*.¹³⁴³ Και αυτό διότι οι *«οργανωτικές δομές, οι πολιτικές δεξιότητες, οι τύχες και οι δρώντες των δύο πεδίων άσκησης πολιτικής αλληλοδιαπλέκονται, καθώς οι ίδιες καταστάσεις και καταναγκασμοί άλλοτε καλούν τους ανθρώπους να κατέβουν στον δρόμο και να στήσουν οδοφράγματα*

¹³⁴⁰ Βλ. δήλωση της Στέλας Νάνου στο ίδιο, News 24/7. Πηγή: <https://www.news247.gr/koinonia/prosfyges-i-metanastes-poi-os-apofasizei-to-profil-toys.7509367.html> (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 2 Οκτωβρίου 2019).

¹³⁴¹ Το μεταναστευτικό-προσφυγικό είναι ένα ιδιαίτερο και πολύ σημαντικό ζήτημα το οποίο δεν μπορεί να αναλυθεί μέσα από τη συγκεκριμένη εργασία, γι' αυτό και αποτυπώνεται επιγραμματικά. Δεν γίνεται δηλαδή λόγος στη μελέτη μας για τον απάνθρωπο τρόπο με τον οποίο ταξιδεύουν αυτοί οι άνθρωποι προς τις πρώτες χώρες υποδοχής με κίνδυνο να χάσουν τη ζωή τους ούτε για τις τραγικές συνθήκες διαβίωσης στα κέντρα υποδοχής προσφύγων (hotspots) ούτε και τους αντίστοιχους κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς που συντελούνται με την έλευσή τους.

¹³⁴² Τεπέρογλου, Τσατσάνης, 2014, ό.π., σσ. 33-60. Στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 110.

¹³⁴³ Tilly, C. (1997). "Parliamentarization of Popular Contention in Great Britain 1758-1834". Theory and Society 26(2/3), σσ. 245-273. Στο Κοτρωνάκη, Λ. (2018). "Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015". [Στο εξής: Κοτρωνάκη, 2018]. Στο Σερντεδάκης – Τομπάζος, 2018, σσ. 135-136.

κι άλλοτε να στελεχώσουν γραφεία κομμάτων».¹³⁴⁴ Συνεπώς, «οι δράσεις και τα κοινωνικά ερείσματα ομάδων διεκδικητών και κομματικών οργανώσεων τέμνονται και αλληλοεπηρεάζουν εξίσου την πολιτική αγορά των κομμάτων με τον δημόσιο χώρο των κινηματικών οργανώσεων».¹³⁴⁵ Ο ανωτέρω προβληματισμός, που αφορά στη σχέση ανάμεσα στη θεσμική και στην εξωθεσμική πολιτική, τη σχέση ανάμεσα στη συμβατική και στη συγκρουσιακή πολιτική, την πολιτική δηλαδή που διαμορφώνεται μέσα από τους θεσμούς και έξω από αυτούς, όπως τους διαμορφώνουν τα δρώντα υποκείμενα και οι δράσεις τους στους «δρόμους», στις «πλατείες», στις γειτονιές, σε υπερτοπικό και υπεριοτοπικό επίπεδο, εντείνεται από τη στιγμή που ο συγκρουσιακός κύκλος –οι «χρονικές περίοδοι επίτασης της συγκρουσιακότητας σε ολόκληρο το κοινωνικό σύστημα»-¹³⁴⁶ αυξήθηκε ραγδαία μετά το 2010¹³⁴⁷ με τις κινητοποιήσεις που έλαβαν την ονομασία «κίνημα κατά της λιτότητας»¹³⁴⁸ και που απαρτίζονταν από δύο φάσεις, την πρώτη, από το 2010 έως το 2012¹³⁴⁹ και τη δεύτερη, από το 2012 έως το 2015.¹³⁵⁰ Ο συγκρουσιακός κύκλος έχει βέβαια ουσιαστικά ξεκινήσει από τη δεκαετία του 2000 με τις κινητοποιήσεις ενάντια στη διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 από την Ελλάδα, «το φοιτητικό κίνημα τα έτη 2006-2007»,¹³⁵¹ τον «Δεκέμβρη του 2008», με την εξέγερση της νεολαίας μετά τη δολοφονία του 15χρονου μαθητή Αλέξη Γρηγορόπουλου από τον ειδικό φρουρό Επαμεινώνδα Κορκονέα που σηματοδότησε

¹³⁴⁴ McAdam, D., Tarrow, S., Tilly, C. (1996). "To Map Contentious Politics". Mobilization 1(1), σσ. 17-34. Στο ίδιο, σ. 136.

¹³⁴⁵ Mathieu, L. (2010). "Contexte Politique et Opportunités.", σσ. 39-54 dans Penser les Mouvements Sociaux: Conflicts Sociaux et Contestations dans les Sociétés Contemporaines edité par Olivier Fillieule, Eri Agrikoliansky et Isabelle Sommier. Paris: La Decouverte. Στο ίδιο, σ. 136.

¹³⁴⁶ Διαβάζουμε στο εγχειρίδιο του Σεραφείμ Σεφεριάδη με τον τίτλο «Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα: Κινήματα εν "δράσει"», στη σ. 1.

¹³⁴⁷ Οι διαμαρτυρίες που λαμβάνουν χώρα «από το 2010 έως το 2015 {...} παίρνουν τη μορφή ενός διακριτού συγκρουσιακού κύκλου». Διαβάζουμε στο Psimitis, M. (2011). "The Protest Cycle of Spring 2010 in Greece". Social Movements Studies 10 (2), σσ. 191-197 και Σερντεδάκης, Ν., Κωφίδη, Μ. (2018). "Συγκρουσιακός και εκλογικό κύκλος στην Ελλάδα της κρίσης". Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 44(1), σσ. 7-30. Στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 112.

¹³⁴⁸ Κούκη, 2018, ό.π., σ. 112.

¹³⁴⁹ Τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο (2010-2012) οι συλλογικές δράσεις «πολλαπλασιάζονται», καθώς εκτός της δράσης των «αγανακτισμένων», λαμβάνουν χώρα «26 γενικές απεργίες», και άλλα ρεπερτόρια δράσης όπως είναι η «κατάληψη δημοσίων κτηρίων {...} (η) εκδήλωση πρωτοβουλιών "δεν πληρώνω"» κ.α. Σεφεριάδης, 2018, ό.π., σ. 185.

¹³⁵⁰ Κούκη, 2018, ό.π., σ. 112 και Dianni, M., Kousis, M. (2014). "The Duality of Claims and Events: The Greek Campaign Against the Troika's Memoranda and Austerity, 2010-2012". Mobilization 19(4), σσ. 387-404. Στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 112.

¹³⁵¹ Κούκη, 2018, ό.π., σ. 112.

την εκδήλωση μιας συλλογικής δράσης¹³⁵² με βίαιο ρεπερτόριο δράσης¹³⁵³ στο κέντρο της Αθήνας, τη μαζική διαδήλωση ενάντια στα μέτρα λιτότητας που πραγματοποιήθηκε στο κέντρο της Αθήνας, τον Μάιο του 2010 ένα χρόνο πριν τους «Αγανακτισμένους» και άλλα μικρότερης έκτασης συγκρουσιακά δρώμενα¹³⁵⁴ που «μαρτυρούν μια προϋπάρχουσα κρίση όχι αποκλειστικά οικονομικής φύσης»¹³⁵⁵ που «αντανακλούν την απονομιμοποίηση του πολιτικού κατεστημένου {...}».¹³⁵⁶ Στο προσκήνιο λοιπόν η εξωθεσμική δημόσια σφαίρα που όπως αναφέραμε έχει αρχίσει να διαμορφώνεται μέσα από συγκρουσιακής έκτασης γεγονότα από το 2000 (σε παγκόσμιο επίπεδο με τα κινήματα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση) και στην Ελλάδα με κινητοποιήσεις μικρές και μεγάλες (βλ. παραπάνω), με την «κορύφωση» να λαμβάνει χώρα την περίοδο εφαρμογής των μνημονίων με τη διαμαρτυρία των «αγανακτισμένων». Για πρώτη φορά «κινητοποιήθηκαν {...} κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες {...} κάθε μορφωτικού επιπέδου και ηλικίας»¹³⁵⁷ δίχως πρότερη κινηματική εμπειρία. Δημιουργήθηκαν νέα ρεπερτόρια δράσης -στα οποία συμπεριλαμβάνονται και περιστατικά αποδοκιμασίας αλλά και βίαιης απώθησης στελεχών του κομματικού συστήματος,¹³⁵⁸ που θεωρήθηκε, όπως αναφέραμε, κύριο

¹³⁵² Ο Δεκέμβρης του 2008 αποτέλεσε «μια κραυγή», την «έκρηξη ενός κόσμου που βιώνει τις επιπτώσεις του κοινωνικού αποκλεισμού χωρίς ελπίδα», την «{...} εργασιακή επισφάλεια, (τη) συρρίκνωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, (την) κατασταλτική βία». Σεφεριάδης, 2017, ό.π., σ. 257.

¹³⁵³ Στοχαστές όπως ο Σεραφείμ Σεφεριάδης, θεωρούν πως ο «Δεκέμβρης» δεν ήταν μόνο αυτό, μια βίαιη δηλαδή εξέγερση, αλλά «ως τα σήμερα θεωρητικά αδιερεύνητη-διεκδικητική μορφή που αποκαλύπτει εξεγερσιακές συλλογικές δράσεις». Στο Ίδιο, σ. 64.

¹³⁵⁴ Μορφές διεκδίκησης που συνεχίζονται και μετά τους «αγανακτισμένους». Ενδεικτικά αναφέρουμε τις «καταλήψεις δημόσιων και ιδιωτικών κτηρίων», απόρροια μιας «ανθεκτικής -στο χρόνο- διεκδικητικής δραστηριότητας {...} που έχει αναδυθεί από τα μεγάλου συμβολικού εκτοπίσματος συγκρουσιακά γεγονότα της διετίας 2010-2011 και που με τη σειρά της μοιάζει πως έχει μετασχηματιστεί σε μια γενικευμένη διεκδικητική ετοιμότητα ικανή στο να πυροδοτεί “συλλογικές απαντήσεις στον δρόμο”, στις πρωτοβουλίες -κυρίως κατασταλτικής- πυγμής της κυβέρνησης και των προσφιλών δυνάμεων διαχείρισης της κοινωνικής ειρήνης». Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 143.

¹³⁵⁵ Κούκη, 2018, ό.π., σ. 112.

¹³⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 112.

¹³⁵⁷ Psimitis, 2011, ό.π., στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 113.

¹³⁵⁸ Τέτοια περιστατικά δεν έχουμε μόνο κατά τη διάρκεια της κινητοποίησης που μελετάμε, αλλά και αργότερα, τη χρονική δηλαδή περίοδο που ακολούθησε τη διαμαρτυρία και ειδικά με αφορμή την εθνική εορτή της 28^{ης} Οκτωβρίου όταν και το πολιτικό προσωπικό (και κυρίως εκείνο που «εκπροσωπούσε» το δικομματικό σύστημα της μεταπολίτευσης) αποδοκιμάστηκε και προπηλακίστηκε, αποδεικνύοντας έμπρακτα την απονομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος όπως αποτυπώθηκε εξάλλου την ίδια περίοδο με την παραίτηση του Πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου και την «τεχνοκρατική» κυβέρνηση Παπαδήμου, πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν στην διπλή εκλογική αναμέτρηση του Μαΐου και Ιουνίου του 2012 με την εντυπωσιακή άνοδο των ποσοστών του ΣΥΡΙΖΑ και την εμφάνιση του μετέωπου «μνημόνιο-αντι-μνημόνιο», με το «παλαιό» κομματικό σύστημα (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, αλλά και ΛΑΟΣ) να εκπροσωπεί τις μνημονιακές δυνάμεις (με σημαντική «συρρίκνωση» των εκλογικών του ποσοστών) και το «νέο», τον ΣΥΡΙΖΑ, τους ΑΝΕΛ, αλλά και τη Χρυσή Αυγή να «εκπροσωπούν» τις αντίστοιχες αντι-μνημονιακές δυνάμεις. Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σσ. 141-142.

υπεύθυνο για την κρίση- στοχεύουν «στην αποδιοργάνωση της δημόσιας ζωής».¹³⁵⁹ Αναδύεται, λοιπόν, στον ελλαδικό χώρο μια «συγκρουσιακή πολιτική κουλτούρα»¹³⁶⁰ που έχει ως «κορωνίδα» της τη διαμαρτυρία των «Αγανακτισμένων» με κύρια χαρακτηριστικά τη χωρική συγκέντρωση στις μεγαλύτερες πλατείες της χώρας,¹³⁶¹ τις οργανωτικές δομές, όπερ τις ομάδες εργασίας που δημιουργήθηκαν, τα δίκτυα που δημιούργησαν με τη σημαντική αρωγή του διαδικτύου, τις αυτό-οργανωτικές και αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες στη λήψη αποφάσεων όπως ευοδώθηκαν στις λαϊκές συνελεύσεις, ένα ετερογενές πλήθος που απέρριψε τα μνημόνια και αποδοκίμασε τους θεσμούς, το κομματικό φαινόμενο στο σύνολό του, τα Μ.Μ.Ε., την Ε.Ε. όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως αλλά και αναλύσαμε εκτενώς στην παρούσα μελέτη. Με λίγα λόγια, μαζί με τα «συστημικά» πολιτικά κόμματα, οι πολίτες απονομιμοποίησαν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, καθώς και τον θεσμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αποτέλεσμα η «εμπιστοσύνη στο θεσμό της δημοκρατίας»¹³⁶² να πέσει «σε ιστορικά χαμηλά επίπεδα, ενώ ο υφέρπων κυνισμός μετασχηματίστηκε σε επιθετικότητα απέναντι στις πολιτικές ελίτ».¹³⁶³ Την ίδια περίοδο, στο διεθνές περιβάλλον, στη μελέτη του φαινομένου «διάχυση» της συγκρουσιακότητας, εντάσσονται η «Αραβική Άνοιξη»¹³⁶⁴ το 2010 και το 2011 -οι διαμαρτυρίες με κύριο

¹³⁵⁹ Κούση, Μ. (2013). «Η Πανελλαδική εκστρατεία κατά των μνημονίων και των πολιτικών λιτότητας». Κοινωνιολογική Επιθεώρηση 1, σσ. 33-41 και Σερντεδάκης, Ν., Κωφίδη, Μ. (2018). «Συγκρουσιακός και εκλογικό κύκλος στην Ελλάδα της κρίσης». Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 44(1). Στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 113.

¹³⁶⁰ Τεπέρογλου, Τσατσάνης, 2014, ό.π., σσ. 33-60. Στο Κούκη, 2018, ό.π., σ. 113.

¹³⁶¹ Στο παρόν πόνημα εστιάζουμε στην πλατεία Συντάγματος λόγω της πολιτικής, κοινωνικής και χωροταξικής θέσης την οποία κατέχει. Περισσότερα για τη συγκεκριμένη διεκδικητική δράση μπορείτε να διαβάσετε στο 2^ο Κεφάλαιο: Διεκδικητικές Μορφές Δράσης στο Πλαίσιο της Νεοφιλελεύθερης Παγκοσμιοποίησης και πιο συγκεκριμένα, στην υποενότητα 2.5 Ανθρωποτόπος – Επιστροφή στην Τοπικότητα: αστικογεωγραφική προσέγγιση της διαμαρτυρίας στις «πλατείες», σ. 105.

¹³⁶² Τεπέρογλου, Τσατσάνης, 2014, ό.π., σσ. 111-112.

¹³⁶³ Στο ίδιο, σσ. 111-112.

¹³⁶⁴ Για την ιστορία, όλα ξεκίνησαν στις 18 Δεκεμβρίου του 2011, όταν ένας «πλανόδιος πωλητής», ο «Μοχάμεντ Μποαζίζι {...} αυτοπυροβολήθηκε σε μια πόλη της Τυνησίας διαμαρτυρόμενος για την κατάσχεση των προϊόντων του από την αστυνομία». Αυτό το φαινομενικά μεμονωμένο γεγονός αποτέλεσε το έναυσμα μιας σειράς «εξεγέρσεων και διαδηλώσεων στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική», που έλαβε την ονομασία «Αραβική Άνοιξη». Συλλογικές κινητοποιήσεις -που αποσκοπούσαν στον εκδημοκρατισμό κυρίως των συγκεκριμένων περιοχών (και όχι στην περάτωση της οικονομικής κρίσης και της αντίστοιχης απόδοσης ευθυνών στις εθνικές κυβερνήσεις και στους υπερεθνικούς θεσμούς και στη γενικότερη απονομιμοποίηση του αντιπροσωπευτικού συστήματος όπως συνέβη στην Ευρώπη)- έβαλαν στην Τυνησία κατά του προέδρου Zine El Abidine Ben Ali αναγκάζοντάς τον να την εγκαταλείψει, αφού προηγουμένως είχε κατασταλεί βίαια από την αστυνομία με τα θύματα να «αγγίζουν» τον αριθμό 219. Κάτι ανάλογο συνέβη και στην Αίγυπτο, στην κεντρική πλατεία του Καΐρου (άλλα και σε άλλες περιοχές της χώρας), την πλατεία Tahrir (Πλατεία Ελευθερίας), όπου οι κινητοποιήσεις είχαν ως στόχο να αναγκάσουν σε παραίτηση τον πρόεδρο Hosni Mubarak (η εξουσία του οποίου από το 1981 χαρακτηριζόταν εκτός όσων αναφέρθηκαν και για νεποτισμό, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την «τροποποίηση του Συντάγματος ώστε να τον διαδεχθεί {...} ο γιος του»), διεκδικώντας ένα καλύτερο βιοτικό επίπεδο «χωρίς φτώχεια, διαφθορά, ακρίβεια, ανεργία και

αίτημα τη εκδημοκρατικοποίηση κρατών της Μέσης Ανατολής και της Β. Αφρικής το 2010- και τα αντιμνημονιακά κινήματα που «συνταράσσουν» το μεγαλύτερο τμήμα του δυτικού κόσμου οδηγώντας μας στο μοντέλο της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης, αλλά και της συνείδησης του κόσμου ως μια ενιαίας ενότητας. Από τη Β. Αφρική στην Ισπανία και τους «Los Indignados»¹³⁶⁵ (η διαμαρτυρία που μεταλαμπάδευσε πόρους στους «Αγανακτισμένους»), σε αντίστοιχες διαμαρτυρίες παρεμπόδισης και κατάληψης κεντρικών πλατειών στη Δ. Ευρώπη, και τέλος στο «Occupy Wall Street», τις κινητοποιήσεις δηλαδή που έλαβαν χώρα στην «καρδιά» του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, στη Νέα Υόρκη.¹³⁶⁶ Η έννοια της διεκδίκησης με λίγα λόγια σε διεθνές

αστυνομική βία», κάτι που πέτυχαν μετά από 18 ημέρες συνεχούς κατάληψης της πλ. Tahrir, στις 11 Φεβρουαρίου του 2011. Το οξύμωρο είναι πως η διαμαρτυρία ξεκίνησε στις 25 Ιανουαρίου του 2011, ημέρα που είναι καθιερωμένη ως «εθνική αργία» («Ημέρα της Αστυνομίας»), καθώς τιμάται η «μνήμη 50 αστυνομικών που είχαν σκοτωθεί από τους Βρετανούς στα γεγονότα του 1952». Μετά την Τυνησία και την Αίγυπτο ακολούθησαν το «Μπαχρέιν, (η) Λιβύη, (το) Μαρόκο, (η) Υεμένη, (η) Συρία, (η) Αλγερία, (η) Ιορδανία, (το) Κουβέιτ» και άλλες χώρες επιφέροντας -με το αντίστοιχο «κόστος» σε «αίμα»- καίρια «πλήγματα» στις αντιδημοκρατικές κυβερνήσεις αυτών των χωρών, «κλονίζοντας τα θεμέλιά τους» και ανεβάζοντας «το θερμόμετρο σε μια περιοχή με ήδη ιδιαίτερα αυξημένες πολιτικές θερμοκρασίες». Ιακωβίδου, Ι. (2018). «Το «Εξεγερμένο» 2011: Από την Πλατεία Ταχρίρ στο Occupy Wall Street». [Στο εξής: Ιακωβίδου, 2018]. Στο Σερντεδάκης-Τομπάκος, 2018, ό.π., σσ. 222-223, 228, 230, 242.

¹³⁶⁵ Η διαμαρτυρία των Ίβηρων «αγανακτισμένων» (Los Indignados), είχε την ονομασία «Movimiento 15-M ή M15» λόγω της ημερομηνίας που ξεκίνησε. Στις 15 Μαΐου (του 2011) διαδηλωτές κατέλαβαν την κεντρική πλατεία της Μαδρίτης («Puerta De Sol» - «Πύλη του Ηλίου»), σηματοδοτώντας και εδώ την «πυροδότηση» της συγκεκριμένης διαμαρτυρίας και σε άλλες πόλεις της Ισπανίας. Σ' αυτό το σημείο, οφείλουμε να τονίσουμε ότι οι «καταλήψεις δημόσιων χώρων» δεν ήταν άγνωστες στους Ισπανούς, καθώς «κινήματα αυτονομίας ή ομάδες που λειτουργούσαν με αμεσοδημοκρατικές διαδικασίες {...} έχουν παράδοση στην Ισπανία» από τη δεκαετία του '80, όπως το «κίνημα καταλήψεων (Okupa) {...} και το ισπανικό αντιπαγκοσμιοποιητικό κίνημα». Οι Ισπανοί διαμαρτύρονταν για την οικονομική (τραπεζική) κρίση εν γένει και πιο συγκεκριμένα για ακραία μέτρα που είχε λάβει η κυβέρνηση όπως ήταν οι κατασχέσεις, οι πλειστηριασμοί κατοικιών, αλλά και γεγονότα όπως ήταν η «φούσκα ακινήτων» (όπως και στις ΗΠΑ), η «χρεοκοπία κατασκευαστικών εταιρειών», η ανεργία κ.λπ. Παρόλο που η Ισπανία δεν μίληκε ποτέ στους μηχανισμούς στήριξης, η σοσιαλιστική κυβέρνηση ακολούθησε ένα «ορθόδοξο πακέτο λιτότητας» το οποίο επιβάρυνε ακόμη περισσότερο τα μεσαία και κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Η οικονομική κρίση μετατράπηκε σύντομα σε πολιτική και πιο συγκεκριμένα, σε κρίση νομιμοποίησης της κυβέρνησης Zapatero, από τη στιγμή ιδίως που τα οικονομικά μέτρα κενσινανού τύπου απέτυχαν, ενώ οι τράπεζες αρνούνταν να «πληρώσουν για τα κερδοσκοπικά παιχνίδια με την αγορά ακινήτων των προηγούμενων χρόνων». Ιακωβίδου, 2018, ό.π., σσ. 223, 228.

¹³⁶⁶ Το «Occupy Wall Street» (Καταλάβετε τη Γουόλ Στρητ), πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2011 στη Βόρεια Αμερική. Πιο συγκεκριμένα, στις 17 Σεπτεμβρίου έγινε η κατάληψη ενός πάρκου μικρής έκτασης (πάρκο Zuccotti) πολύ κοντά στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης (New York Stock Exchange, NYSE ή NYSE Euronext, Wall Street 11) για περίπου δύο μήνες -μια συμβολική κίνηση που πραγματοποιήθηκε από δρώντες που επί το πλείστον ήταν νέοι σε ηλικία, μορφωμένοι, «οι οποίοι, ενώ ακολούθησαν τη συνταγή για μια επιτυχημένη ζωή, είδαν το αμερικάνικο όνειρο να καταρρέει, καταλήγοντας χωρίς δουλειά, χωρίς μέλλον, και καταχρεωμένοι από δάνεια που είχαν συνάψει για τις πανεπιστημιακές τους σπουδές»- που σηματοδότησε τη μεταλαμπάδευση του συγκεκριμένου ρεπερτορίου δράσης σε «600 (περίπου) πόλεις» των ΗΠΑ. Οι κινηματίες του «Occupy Wall Street» στόχευαν «κατευθείαν στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και τις ανισότητες που δημιουργεί», ενώ δρώντες των αντίστοιχων ευρωπαϊκών διαμαρτυριών στις εθνικές τους κυβερνήσεις ή στους υπερεθνικούς θεσμούς που επέβαλαν τα ακραία μέτρα λιτότητας. Στο ίδιο, σσ. 223, 228, 232 και για την ιστορία του χρηματιστηρίου της Ν. Υόρκης:

https://www.loc.gov/t/business/hottopic/stock_market.html (προσπελάστηκε επιτυχώς στις 6 Οκτωβρίου 2019).

επίπεδο (διεθνισμός), μια «επίθεση» στον «οικονομικό ανορθολογισμό»,¹³⁶⁷ στο δίλημμα «κοινωνική πολιτική ή νεοφιλελευθερισμός» που έχει επικρατήσει στο μεγαλύτερο μέρος του δυτικού κόσμου και δη της δυτικής Ευρώπης, αλλά και απαίτηση για «περισσότερη» δημοκρατία. Δράσεις, δηλαδή, που «*αρθρώνονται στην προβολή ενός νέου πανευρωπαϊκού και παγκόσμιου οράματος*»,¹³⁶⁸ με τον τοπικό παράγοντα να έχει σημαίνοντα ρόλο, με αξιακή πλαισίωση (και) το σύνθημα «*Σκέψου παγκόσμια δράσε τοπικά*».¹³⁶⁹ Με λίγα λόγια, με αφορμή την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, την εφαρμογή των μνημονίων, την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής των Ελλήνων πολιτών, τις κινητοποιήσεις ενάντια στα μέτρα λιτότητας (με αποκορύφωμα όπως ήδη αναφέραμε στην ελληνική επικράτεια τη διαμαρτυρία των αγανακτισμένων πολιτών στην πλατεία Συντάγματος), τον πολιτικό μετασχηματισμό που περάτωσε το κομματικό σύστημα της μεταπολίτευσης μετά την εκλογική άνοδο του ΣΥ.ΡΙΖ.Α. αλλά και το φαινόμενο της διάχυσης της διαμαρτυρίας είτε αναφερόμαστε στο κίνημα ενάντια στην παγκοσμιοποίηση είτε κινήματα των «πλατειών» που έλαβαν χώρα στον δυτικό κόσμο, αναζωπύρωσαν τον διάλογο γύρω από τη σχέση της θεσμικής με την εξωθεσμική πολιτική και την αντίστοιχη διαμόρφωση της δημόσιας σφαίρας. Ο λόγος στις εκβάσεις, στα αποτελέσματα δηλαδή του συγκρουσιακού κύκλου που αναφέραμε -είτε εγχώρια είτε παγκόσμια- «*καθώς ό,τι έλαβε βιωματική υπόσταση στο πεδίο της διεκδίκησης είναι δυνατόν σ' έναν επόμενο χρόνο να επιφέρει σημαντικές πολιτισμικές αλλαγές, μετασχηματίζοντας βεβαιότητες, πολιτικές στάσεις, αντιλήψεις και άρα τους υφιστάμενους κοινωνικούς συσχετισμούς της ορατής πολιτικής*».¹³⁷⁰ Η συγκεκριμένη έκβαση, αποτελεί «*κοινοβουλευτικοποίηση (parliamentarization)*»¹³⁷¹ της κινητοποίησης, η «*μεταβίβαση δηλαδή της*

¹³⁶⁷ Σεφεριάδης, 2017, ό.π., σ. 259.

¹³⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 260.

¹³⁶⁹ Το σύνθημα έκανε την «επανεμφάνισή» του στις πρόσφατες παγκόσμιες κινητοποιήσεις για την κλιματική αλλαγή. Ο Σεραφεΐμ Σεφεριάδης αναφέρει πως το συγκεκριμένο σύνθημα είναι «*οικολογικής προέλευσης, αλλά με καίριο φορέα μεταλαμπάδευσης το αντιπαγκοσμιοποιητικό κίνημα*». Στο ίδιο, σ. 260.

¹³⁷⁰ Chabanet, D., Giugni, M. (2010). «*Les Consequences des Mouvements Sociaux*», σσ. 145-162 ans *Penser les Mouvements Sociaux: Conflicts Sociaux et Contestations dans les Societes Contemporaines* edite par Olivier Fillieule, Eri Agrikoliansky et Isabelle Sommier. Paris: La Decouverette. Επίσης, Giugni, M. (1988), «*Social Movements and Change: Incorporation, Transformation and Democratization*». σσ. xi-xxvi in *From Contention to Democracy*, edited by Marco Giugni, Doug McAdam and Charles Tilly. Lanham: Rowman and Littlefield. Επίσης, Giugni, M., Bossi, L. (2012). «*The Study of the Consequences of Armed Groups: Lessons from the Social Movements Literature*». » *Mobilization* 15, σσ. 85-98. Και Craig, J., Form, W. (2006). «*Social Movement and Social Change*», σσ. 331-349 in *The Handbook Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization*, edited by Thomas Janofski, Robert Alford, Alexander Hicks and Mildred A. Schwartz. Cambridge: Cambridge University Press. Στο Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 140.

¹³⁷¹ Ο όρος καθιερώθηκε από τον Charles Tilly (Tilly, 1997, ό.π.), μας αναφέρει η Λουκία Κοτρωνάκη στο Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 141.

συγκρουσιακής ενέργειας και των αιτημάτων που εκλύθηκαν στο πλαίσιο των γεγονότων διαμαρτυρίας σε πεδία και περιεχόμενα αντιπαράθεσης των πολιτικών κομμάτων μέσα από πρακτικές, κανόνες και ερμηνευτικές ρουτίνες που ορίζουν οι υφιστάμενοι κοινοβουλευτικοί θεσμοί {...}».¹³⁷² Στο παράδειγμά μας, η «διάχυση (diffusion)»¹³⁷³ της δυσαρέσκειας της θεσμικής πολιτικής σε έναν κοινωνικό σώμα δίχως πρότερη κινηματική εμπειρία και η συνεπαγόμενη κοινοβουλευτικοποίησή της, μέσα από το πολιτικό δίλημμα «μνημόνιο/αντι-μνημόνιο».¹³⁷⁴ Η εξωθεσμική δημόσια σφαίρα ριζοσπαστικοποιείται λοιπόν, ένα κλίμα που «διαπέρασε τα συγκρουσιακά ήθη ήδη από το 2010»¹³⁷⁵ αλλά και την «ηθική νομιμοποίηση που αποδόθηκε στη διεκδικητική πρακτική “κατάληψη πλατείας” και εν γένει τη φόρμα “Occupy” σε διεθνή κλίμακα».¹³⁷⁶ Και όλα αυτά, λαμβάνουν χώρα σε ένα κράτος που το «λειτουργικό» του σύστημα, η δημοκρατία, φαίνεται να έχει περάσει σε ένα «μετα» στάδιο («μεταδημοκρατία»),¹³⁷⁷ σε μια «παλινδρόμηση δηλαδή της δημοκρατικής λειτουργίας»¹³⁷⁸ και την «αναβάθμιση του παγκόσμιου εταιρικού κεφαλαίου σε κεντρικό πολιτειακό ρυθμιστικό παράγοντα»¹³⁷⁹ με τη «διαμόρφωση ενός κομματικού προσωπικού συνδεδεμένου με την κοινωνία σχεδόν αποκλειστικά δια των εκπροσώπων των επιχειρηματικών συμφερόντων»,¹³⁸⁰ με την επικράτηση -ενός «δημοκρατικά παράδοξου»-¹³⁸¹ των συμφερόντων δηλαδή των οικονομικά δυνατών, των υπερεθνικών θεσμών και της πολιτικής ελίτ που εκπροσωπεί τα συμφέροντά τους στην Ελλάδα, καταργώντας ουσιαστικά τη «γενική βούληση», εξαιρώντας δηλαδή τη «δημοκρατία».¹³⁸² όπως διαφάνηκε τόσο από τις κινητοποιήσεις της περιόδου που μελετάμε όσο και από την πολιτική εξέλιξη που προηγήθηκε (ψήφιση πρώτου μνημονίου), αλλά και εκείνης που ακολούθησε (δημοψήφισμα και ψήφιση του τρίτου μνημονίου).

¹³⁷² Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 141.

¹³⁷³ Kotronaki, L. (2013). “Les Mobilizations des Idnignes: Politique du Conflit et Politique Conventionnelle aux Annees du Memorandum en Grece”. Pole Sud 28, σσ. 53-70. Στο Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 141.

¹³⁷⁴ Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 141.

¹³⁷⁵ Kotronaki, L. (2014). “Reappropriation la Contestation Democratique: La Forme «Occupy».”, σσ. 175-190 dans *La Grande Regression: La Grece et l' Avenir de l' Europe*, edite par Noelle Burgi. Paris: Le Bord de l' Eau. Στο Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 143.

¹³⁷⁶ Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 143.

¹³⁷⁷ Ο όρος εισάγεται από τον Colin Crouch στο Crouch, C. (2003), *Μεταδημοκρατία* (μτφρ. Α. Κιουπκιολής). Αθήνα: Εκκρεμές.

¹³⁷⁸ Κοτρωνάκη, 2018, ό.π., σ. 146.

¹³⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 146.

¹³⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 146.

¹³⁸¹ Στο ίδιο, σ. 149.

¹³⁸² Στο ίδιο, σ. 149.

7.3 Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, «επιστρέφοντας» στον θεωρητικό αναστοχασμό του 7^{ου} κεφαλαίου (Αντί Επιλόγου: Επικοινωνιακή Δράση και Νέες Κοινωνικές Αναπαραστάσεις), όταν η σχέση ανάμεσα στους «θεσμούς» και στην κοινωνία των πολιτών διαρραγεί, όπως εξυφαίνεται από τη μη ικανότητα των πρώτων να διασφαλίσουν τα αμοιβαία δικαιώματα ανάμεσά τους και τις υποχρεώσεις τους, όταν μάλιστα η συγκεκριμένη πρακτική συνοδεύεται από φαινόμενα διαφθοράς αλλά και υπεράσπισης των συμφερόντων μιας ελίτ πολιτών και υπερεθνικών οικονομικών οργανισμών με επακόλουθο την επικράτηση ανισοτήτων και άλλων τινών που «επιδεινώνουν» το βιοτικό επίπεδο των δεύτερων, τότε το θεσμικό σύστημα απονομιμοποιείται. Δυνητικά, «ενεργοποιείται» η εξωθεσμική δημόσια σφαίρα, με την προσπάθεια δρώντων να νομιμοποιήσουν τις δικές τους -ανταγωνιστικές με τους «θεσμούς»- πολιτικές. Εν προκειμένω συλλογικές δράσεις που συγκροτούν μια δημόσια σφαίρα «από τα κάτω». Επομένως, η εκχώρηση εξουσίας στους θεσμούς, και κατά συνέπεια η αναγνώριση του κρατικού «μονοπωλίου», αίρεται με ότι αυτό συνεπάγεται την αμφισβήτηση της δημόσιας σφαίρας (από την πλευρά των πολιτών) ως χώρος που νέμεται από την κρατική εξουσία. Δημιουργείται μια «χαμπερμασιανή» διεύρυνση προς την ιδιωτική σφαίρα, εν προκειμένω προς υποκείμενα, που βλέπουν πλέον τον δημόσιο χώρο ως «ιδιωτική υπόθεση», απονομιμοποιώντας την «εξουσία», δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη ενός πληθειακού δημόσιου χώρου που να εκφράζει τα συμφέροντα των πολλών και όχι των λίγων. Δημιουργούνται οι συνθήκες ριζικής θεσμικής αλλαγής, ένας μετασχηματισμός που σηματοδοτεί την αλλαγή παραδείγματος, όπως μελετήθηκε και αναλύθηκε στο παράδειγμα της διατριβής, στο «κίνημα των πλατειών», όπου συλλογικά υποκείμενα πολιτικοποιούνται εκφράζοντας το αίσθημα δυσaráεσκείας που τους διακατείχε καταλαμβάνοντας κεντρικές πλατείες και δη την πλατεία Συντάγματος, στο κέντρο της Αθήνας. Μια διαμαρτυρία παρακώλυση του δημόσιου βίου, με σκοπό την απόσπαση της προσοχής τόσο της κυβέρνησης και γενικά του κομματικού φαινομένου όσο και των Μ.Μ.Ε., με τα τελευταία να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία νομιμοποίηση ή απονομιμοποίηση της συλλογικής δράσης, στην εμφάνιση ενός νέου δημόσιου χώρου, καθώς οριοθετεί τη δημόσια δράση μέσω της διαδικασίας της δημοσιοποίησης. Η επικοινωνιακή δράση δηλαδή, σηματοδοτεί την ορατότητα των δημόσιων προβλημάτων, την επανενεργοποίηση της κοινωνίας των πολιτών, τον γενικότερο ανασχηματισμό της δημόσιας σφαίρας μέσα από την αναθεώρηση του κοινωνικού και

του πολιτικού, με τα ΜΜΕ είτε να επιταχύνουν τη διαδικασία δημοσιοποίησης ενός προβλήματος αποτελώντας σημαντικό αρωγό στην προσπάθεια μιας συλλογικής ομάδας να μεταδώσει τα αιτήματά της είτε να λειτουργούν ως ανασταλτικοί παράγοντες στην προσπάθεια των δρώντων να δημοσιοποιήσουν τις αναπαραστάσεις τους.

Δημιουργείται για ένα βραχύ είναι αλήθεια χρονικό διάστημα (βλ. το παράδειγμα της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων»), η κουλτούρα της καθολικής συμμετοχής (αντί της αντιπροσωπευτικής) στο λειτουργικό μέρος του πολιτικού συστήματος, μια διαδικασία μετάβασης από τα σχέδια επί χάρτου στο πολιτικό σχέδιο και την πορεία προς την πολιτική πραγμάτωση (έστω ως προσδοκία). Πράξη ιδιαίτερα σημαντική, ειδικά στις δυτικές κοινωνίες όπου επικρατούν πλουραλιστικά πολιτικά συστήματα με την ενεργό συμμετοχή των πολιτών να είναι ελάχιστη, με αποτέλεσμα τη διατήρηση ενός συστήματος το οποίο ελέγχεται από τις ελίτ. Με την πολιτική συμμετοχή, κοινωνικές ομάδες που είναι περιθωριοποιημένες ή και αποκλεισμένες από τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, δημιουργούν ανάχωμα στην πολιτική πρακτική μιας «ελίτ» που δημιουργεί ένα πολιτικό σύστημα από το οποίο θα καρπωθεί και τα οφέλη του, περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη κοινωνική ομάδα. Βασικό «όπλο» των κοινωνικών ομάδων που εξεγείρονται είναι η πολιτική ανυπακοή, μια ηθική πράξη με πολιτική σημασία, που στο βάθος του ιστορικού χρόνου έχει αποδειχθεί ότι έχει τη δύναμη σημαντικών πολιτικών αλλαγών. Όταν οι πρακτικές μιας κυβέρνησης δεν εξυπηρετούν το κοινό συμφέρον, όταν οι αποφάσεις της καταστρατηγούν το «κοινωνικό συμβόλαιο» με τους πολίτες, τότε οι θεσμοί εμφανίζουν έλλειμμα δημοκρατίας και η μόνη διέξοδος είναι η αντίσταση. Γενικά, στις χώρες που εφαρμόζονται τα μέτρα λιτότητας και ειδικά στην Ελλάδα, όπου τα «πακέτα διάσωσης» αποτελούν αντισυνταγματικές ουσιαστικά πράξεις που συνοδεύουν τα σύγχρονα δυτικά μεταδημοκρατικά καθεστώτα του ύστερου καπιταλισμού και οι «κανόνες» ορίζονται πλέον από την αγορά, με το νόμο να υποστηρίζει ουσιαστικά την καθεστηκυία τάξη, η ανυπακοή δεν αποτελεί πλέον ατομικό καθήκον, αλλά μια συλλογική πράξη «απελευθέρωσης». Στον προβληματισμό που ακολουθεί, και που θέλει σ' αυτή την ηθική πράξη της αντίστασης ένα πολιτικό πρόταγμα και σχέδιο ώστε η συλλογική δράση να μην αποτελεί ένα συνονθύλευμα ατομικότητων που κινητοποιούνται απλώς από ιδιοτελή κίνητρα, υπάρχει ο αντίλογος της δημιουργίας ενεργών υποκειμένων που μέσα από τον οραματισμό και τη δημιουργία ενός πολιτικού σχεδίου, δημιουργούν νέες προοπτικές και πρακτικές δράσης και αντίδρασης. Αυτό δεν

σημαίνει, ότι απεμπολείται η έννοια του πολιτικού, αντιθέτως, κρίνεται απαραίτητη, καθώς μέσα από την πολιτική ανυπακοή επανεμφανίζεται η ίδια η πολιτική με την έννοια της καθολικής συμμετοχής και όχι ως ένα «προϊόν» το οποίο «ανήκει» στους ειδικούς της πολιτικής και της επικοινωνίας.

Εν κατακλείδι, ο ανωτέρω θεωρητικός προβληματισμός που αφορά στην επικοινωνιακή δράση και τις νέες κοινωνικές αναπαραστάσεις, όπως αναλύσαμε με συγκεκριμένες θεωρητικές αναφορές και εμπειρικά παραδείγματα, εμφανίζουν τον θεωρητικό αναστοχασμό γύρω από την αλλαγή παραδείγματος της δημόσιας δράσης, μέσα από την εμφάνιση νέων κοινωνικών δρώντων που διαδραματίζουν ρόλο «πολιορκητή» της δημόσιας σφαίρας με «όχημα» την επικοινωνιακή δράση, τις πολιτικές ευκαιρίες, τα ρεπερτόρια δράσης, τις αξιακές πλαισιώσεις, τη διεθνή διάχυση, τις οργανωτικές δομές, τις συλλογικές ταυτότητες, τον ρόλο που διαδραματίζει ο χώρος, την πολιτική διαμεσολάβηση κ.α., την ανάδυση δηλαδή μιας συλλογικής δράσης (ή πολλών συλλογικών δράσεων) -όπως μελετήσαμε στην παρούσα διατριβή- απονομιμοποιώντας τη λειτουργία του «συστήματος», με δυνητικά γενεσιουργίες αιτίες τη δυσλειτουργία του, την οικονομική και πολιτική ύφεση, το ευρύτερο μεταφορντικό «περιβάλλον» της ύστερης νεωτερικότητας. Η αλλαγή παραδείγματος συντελείται από ένα συγκρουσιακό γεγονός που θεμελιώνει την πεποίθηση ότι όλα είναι εφικτά, καθώς εμφορείται το πνεύμα αλλά και η κουλτούρα της αντίστασης με την ηθική της έννοια, οικοδομώντας τις κατάλληλες συνθήκες για τη διαδικασία μετάβασης σε ένα άλλο, «ανταγωνιστικό» παραδειγματικό μοντέλο. Εξάλλου αυτή είναι και η πιο σημαντική «παρακαταθήκη» της συλλογικής δράσης των «αγανακτισμένων», που μελετήσαμε στην παρούσα διατριβή, η «κραυγή» δηλαδή ενάντια στον «οικουμενισμό» της αγοράς και της ηγεμονίας της αστικής ελίτ (σε εθνικό ή υπερεθνικό επίπεδο) και η αντίστοιχη οικοδόμηση μιας πραγματικής δημοκρατίας παρά το «θολό τοπίο» του αμεσοδημοκρατικού αιτήματος που πιθανότατα «μεταφράζεται» περισσότερο ως μεταδημοκρατική κριτική παρά ως πρόταση για την «επόμενη ημέρα». Μια ριζοσπαστική πρόταση μη πρόταση ορμώμενοι από την απουσία εμφανούς πολιτικού σχεδίου και την επικράτηση περισσότερο συμβολισμών, πυξίδων ανάπτυξης ενός νέου κοινωνικού διακυβεύματος, την αναζήτηση σημασιών και αξιών μέσα από τη δράση και όχι την αδράνεια, την ανάπτυξη κοινωνικών δικτύων στον πραγματικό αλλά και στον ψηφιακό χώρο ως εστίες αντίστασης, την οικοδόμηση γεφυρών μια εποχή που δημιουργούνται παντού τείχη. Παρά τον ουτοπικό μεταερμηνευτικό λόγο της συλλογικής δράσης των «Αγανακτισμένων», τα αιτήματά

τους παραμένουν επίκαιρα για την αναγκαία ρήξη με το «παλαιό» καθεστώς που τεκμαίρεται ως «σύγχρονο» και την αντικατάστασή του από ένα «καινούργιο κόσμο» όπως αυτός που προσδοκούσαν οι κοινωνικοί δρώντες που κατέλαβαν την πλατεία Συντάγματος.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Πηγές.

A. Ελληνόγλωσσες

Bennet, C, & Howlett M. (1992). “*The Lessons of Learning. Reconciling Theories of Policy Learning and Policy Change*”. Policy Sciences, 25, 3, σσ. 275-294. Στο Muller P. & Surel Y., Ψύλλα Μ. (επιμ.), Ψύλλα Μ. & Παπαδοπούλου Δ. (μτφ.), (2002), Η Ανάλυση των Πολιτικών του Κράτους. Β' έκδοση, Αθήνα: Τυπωθήτω.

Castels, M. (1982). “*Mouvements sociaux urbains et changement politique*” στο Touraine, A. (επιμ.), *Mouvements sociaux d'aujourd'hui, acteurs et analystes*. Παρίσι: Les Editions Oυνριères, στο Μαραντζίδης, Ν. (1996). *Πολιτικό Κόμμα και Κοινωνικά Κινήματα: Η σχέση ανάμεσα στα κομμουνιστικά κόμματα της Μεσογειακής Ευρώπης και τα Κοινωνικά Κινήματα*. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 8, Νοέμβριος.

Chabanet, D., Giugni, M. (2010). “*Les Consequenses des Mouvements Sociaux*”, ans *Penser les Movements Sociaux: Conflicts Sociaux et Contestations dans les Societes Contemporaines* edite par Olivier Fillieule, Eri Agrikoliansky et Isabelle Sommier. Paris: La Decouverette. Στο Κοτρωνάκη, Λ. (2018). “*Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Dianni, M, Kousis M. (2014). “*The Duality of Claims and Events: The Greek Campaign Against the Troika's Memoranda and Austerity, 2010-2012*”. Mobilization 19(4). Στο Κούκη, Χ., (2018), “*Η πορεία του ΣΥΡΙΖΑ (2010-2015)*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

Featherstone, M. (1987), *Lifestyle and Consumer Culture*. Theory, Culture & Society 4. Στο Anttonen, J. P. (2018). *Η παράδοση μέσα από τη νεωτερικότητα*.

- Μεταμοντερνισμός και έθνος-κράτος στην επιστήμη της λαογραφίας* (προλ. Γ. Μ. Μερακλής, μτφρ. Χ.Γ. Κούζας). Αθήνα: Εκδόσεις Παττάκη.
- Giugni, M., Bossi, L. (2012), “*The Study of the Consequences of Armed Groups: Lessons from the Social Movements Literature.*” *Mobilization* 15. Στο Κοτρωνάκη, Λ. (2018). “*Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Habermas, J. (1981). “*La modernite: un project inacheve*”. Στο *Critique*, no 413. Στο Ψύλλα Μ. (2003). *Η Πολιτική ως Δράση και Λόγος*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Habermas, J. (1992). “*L’ Espace public: 30 ans après*”. *Quaderni*, no 18. Στο Ψύλλα Μ. (2003). *Η Πολιτική ως Δράση και Λόγος*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Hendom, Thomas, Michael Ash, Robert Pollin (2013). “*Does High Public Debt Consistently Stifle Economic Growth? A Critique of Reinhart and Rogoff*”. Political Economy Research Institute Working Paper no. 322, University of Massachusetts at Amherst, April 2013, στο Ψαλιδόπουλος, Μ. (2019). *Τα Δάνεια της Ελλάδας. 200 Χρόνια Ανάπτυξης και Κρίσεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.4.1.21>.
- Janofski, T., Alford, R., Hicks, A. and Schwartz. M. (επιμ.) (2018). “*States, Civil Societies, and Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press. Στο Κοτρωνάκη, Λ. (2018). “*Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Jenkins, C., Form, W. (2006). “*Social Movement and Social Change.*”, σσ. 331-349 in *The Handbook Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization*, edited by Thomas Janofski, Robert Alford, Alexander Hicks and Mildred A. Schwartz. Cambridge: Cambridge University Press. Στο Κοτρωνάκη, Λ. (2018). “*Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της*

Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις.
Αθήνα: Gutenberg.

Kanellopoulos, K, Kostopoulos, K. (2013). “*Alliance Buikding in the Greek Anti-Austerity Campaign, 2010-12.*” Paper presented at the ECPR General Conference, 3-7 September, Bordeaux. Retrieved June 15, 2017. (Το ηλεκτρονικό βιβλίο είναι διαθέσιμο στην εξής διεύθυνση: <http://ecpr.eu/filestore/paperprosal/6e60f90c-c040-4312-82de-85cf4e03ce33.pdf>). Στο Κούκη, Χ., (2018), “*Η πορεία του ΣΥΡΙΖΑ (2010-2015)*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις.* Αθήνα: Gutenberg.

Katsampekis, G. (2015). “*The Rise of the Greek Radical Left to Power: Notes on SYRIZA's Discourse and Strategy.*” Linea Sur 9. Στο Σούζας Ν., Ηλιόπουλος Χ. (2018). *Οι Αγανακτισμένοι των Πλατειών: Η σημασία του εξαιρετικού γεγονότος στη διαμόρφωση του Κύκλου Διαμαρτυρίας.* Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις.* Αθήνα: Gutenberg.

Koopman, R. & Rucht, D. (1995). *Social Movement Mobilization under Right and Left Governments: A look at Four West European Countries.* Discussion Paper FS II: 95-106. Wissenschaftszentrum Berlin. Στο DellaPorta, D., Dianni M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.

Kotronaki, L. (2013). “*Les Mobilizations des Idnignes: Politique du Conflit et Politique Conventiionnelle aux Annees du Memorandum en Grece*”. Pole Sud 28, σσ. 53-70. Στο Κοτρωνάκη, Λ. (2018). “*Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις* Αθήνα: Gutenberg.

Kotronaki, L. (2014). “*Reappropriier la Contestation Democratique: La Forme «Occupy».*”, dans *La Grande Regression: La Grece et l' Avenir de l' Europe*, edite par Noelle Burgi. Paris: Le Bord de l' Eau. Στο Κοτρωνάκη, Λ. (2018). “*Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της*

- Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις.*
Αθήνα: Gutenberg.
- Lindgren, E. H. (1987). “*The Informal-Intermittent Organization: A Vehicle for Successful Citizen Protest*”. Sage Journals. Στο DellaPorta D., Dianni M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Lyotard, J. (2004). “*Reecrite la modernite*”. Le Cahiers de Philosophie, No 5. Στο Βέλτσος, Γ. (επιμ.), (2004). *Η Διαμάχη. Κείμενα για την Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Πλέθρον.
- Mathieu, L. (2010). “*Contexte Politique et Opportunités*.”, σσ. 39-54 dans *Penser les Mouvements Sociaux: Conflicts Sociaux et Contestations dans les Societes Contemporaines* edite par Olivier Fillieule, Eri Agrikoliansky et Isabelle Sommier. Paris: La Decouverette. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- McAdam, D., Tarrow, S., Tilly, C. (1996). “*To Map Contentious Politics*”. Mobilization 1(1). Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- McCarthy, J. D., M. Zald (1977). *Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory*, American Journal of Sociology. Στο «*Handout 5: Cultural Framings*», εγχειρίδιο του Σ. Σεφεριάδη, για το Χειμερινό εξάμηνο 2011-12, του ΠΜΣ (Πολιτική Επιστήμη & Ιστορία), του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, του Παντείου Πανεπιστημίου, με τον τίτλο “Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα”.
- Pizzorno, A. (1983). “*Sulla razionalita della scelta democratica*”. Stato e mercato, n. 7. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Pizzorno, A. (1986). “*Sul confronto intertemporale delle utilita*”. Stato e mercato, n. 7. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.

- Rohrschneider, R. (1993a). *Impact of Social Movements on the European Party System*, The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences, 528 (July). Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Rosenthal, B. (2001). *Serving the movement: The role(s) of music*, στο Popular Music and Society, tx. 25(3-4). Στο Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Schlesinger, P. (1989). "Rethinking the Sociology of Journalism", in Ferguson, ed. *Public Communications*. London, Sage, σσ. 61-83. Στο McNair, B. (2011). *Εισαγωγή στην Πολιτική Επικοινωνία* (επιμ. Κ. Κοσκινάς, μτφρ. Σ. Τσουρβάκα, Γ. Βάγιας). Αθήνα: Παπαζήση.
- Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). «Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation». *American Sociological Review*, 51. Στο DellaPorta, D., Dianni, M., (2010), *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Spourdalakis, M. (2014). "The Miracalus Rise of the «Phenomenon Syriza»". *International Critical Thought* 4(3). Στο Κούκη, Χ., (2018), "Η πορεία του ΣΥΡΙΖΑ (2010-2015)". Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Tilly, C. (1997). "Parliamentarization of Popular Contetion in Great Britain 1758-1834". *Theory and Society* 26(2/3), σσ. 245-273. Στο Κοτρωνάκη, Λ. (2018). "Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015". Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Tsakatika, M., Eleftheriou, C. (2013). «Radical Left's Turn towards Civil Society in Greece: One Strategy, Two Paths». *South European Society and Politics*, 18(1), σσ. 81-99. Στο Κούκη, Χ., (2018), "Η πορεία του ΣΥΡΙΖΑ (2010-2015)". Στο

- Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Udry, C. A. (1977). “*Los origenes del neoliberalismo: F von Hayek: el apostol del neoliberalismo*”. Desde los Cuatro Puntos, no. 1. Στο Toussaint, E. (2012). *Ο Νεοφιλελευθερισμός. Από τις απαρχές του έως τις μέρες μας* (μτφρ. Α. Γεράλις). Αθήνα: Τόπος.
- Veron, E. (1976). “*Dictionnaire des idees non recues*”. Connexions, 27. Στο Ψύλλα Μ. (2010). *Μεθοδολογία της Ανάλυσης ενός Γεγονότος από τον έντυπο λόγο*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Whitler, N. (1997). *Political Generations, Micro-Cohorts, and the Transformation of Social Movements*. American Sociology Review. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Αβδελά, Ε. & Ψαρρά Α. (1985). *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Γνώση, στο Μαραντζίδης, Ν. (1996). *Πολιτικό Κόμμα και Κοινωνικά Κινήματα: Η σχέση ανάμεσα στα κομμουνιστικά κόμματα της Μεσογειακής Ευρώπης και τα Κοινωνικά Κινήματα*. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 8, Νοέμβριος.
- Βλάχος, Γ. (1986). *Η Δημοκρατία και το Επικοινωνιακό Σύστημα (Το πρόβλημα των ομαδικών Μέσων Ενημερώσεως)*. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών. Έκτακτος Συνεδρία της 21ης Ιανουαρίου.
- Κατσαμπέκης, Γ. (2014). *ΣΥΡΙΖΑ 2004-2012: από τη «νεολαία» στον «λαό»*. Μια λογο-θεωρητική προσέγγιση του λαϊκισμού της ριζοσπαστικής αριστεράς. Δίκτυο Ανάλυσης Πολιτικού Λόγου. Κείμενα Εργασίας, αρ. 5. Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης.
- Κούση, Μ. (2013). “*Η Πανελλαδική εκστρατεία κατά των μνημονίων και των πολιτικών λιτότητας*”. Κοινωνιολογική Επιθεώρηση 1. Στο Κούκη, Χ., (2018), “*Η πορεία του ΣΥΡΙΖΑ (2010-2015)*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.

- Μαραντζίδης, Ν. (1996). “*Πολιτικό Κόμμα και Κοινωνικά Κινήματα: Η σχέση ανάμεσα στα κομμουνιστικά κόμματα της Μεσογειακής Ευρώπης και τα Κοινωνικά Κινήματα*”. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 8, Νοέμβριος.
- Μιχαλοπούλου, Κ., Riboli, D., Γκαζή, Α. Σαπουνάκη-Δρακάκη, Λ. Κακάλη, Κ. (2016). “*Οδηγίες για τη συγγραφή πτυχιακών ή διπλωματικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών*”. Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης. Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Μπίστη, Μ. (2012). *Δημόσιου Χώρου Χρήστες Αναζητούνται* (Διπλωματική Εργασία). Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο (Ε.Μ.Π.), Τμήμα Αρχιτεκτόνων.
- Σερντεδάκης Ν., Κουφίδη Μ. (2018). “*Συγκρουσιακός και εκλογικό κύκλος στην Ελλάδα της κρίσης*”. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 44(1). Στο Κούκη, Χ., (2018), “*Η πορεία του ΣΥΡΙΖΑ (2010-2015)*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σεφεριάδης, Σ. (2006). “*Συγκρουσιακή πολιτική, συλλογική δράση, κοινωνικά κινήματα: μια αποτύπωση*”. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 27, 7-42. <http://dx.doi.org/10.12681/hpsa.14671>
- Σεφεριάδης, Σ. (2010). “*Η «θετική ευρετική» της Συγκρουσιακής Πολιτικής και κάποιες καταβολές της: πως διαβάζουμε τη θεωρία;*” Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 35, Εκδόσεις: Θεμέλιο.
- Σεφεριάδης, Σ. “*Contentious Politics Syllabus*”. Εγχειρίδιο του Σ. Σεφεριάδη που αφορά στη Συγκρουσιακή Πολιτική, τη Συλλογική Δράση, τα Κοινωνικά Κινήματα.
- Σεφεριάδης, Σ. “*Handout 5: Cultural Framings*”. Εγχειρίδιο του Σ. Σεφεριάδη, για το Χειμερινό εξάμηνο 2011-12, του ΠΜΣ (Πολιτική Επιστήμη & Ιστορία), του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, του Παντείου Πανεπιστημίου, με τον τίτλο: “*Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα*”.
- Σεφεριάδης, Σ. “*Handout7 Contentious Cycles*”. Εγχειρίδιο του Σ. Σεφεριάδη που αφορά στη Συγκρουσιακή Πολιτική, τη Συλλογική Δράση, τα Κοινωνικά Κινήματα.
- Ψύλλα, Μ. “*Ανάλυση Μηνύματος*”. Εγχειρίδιο της Μαριάννας Ψύλλα για το Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

B. Ξενόγλωσσες

- Abelson, R. (1981). "The Psychological Status of the Script Concept." *American Psychologist* 36, σσ. 715-729, στο Melucci, A. (1995). "The Process of Collective Identity". Στο Johnston, H. και Klandermans, B. (επιμ.), (1995). *Social Movements and Culture*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press/UCL Press.
- Anglin, Robert A. 1949. "A Sociological Analysis of a Pressure Group." Ph.D. diss., Indiana University, στο McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Baltas, N. (2013). *The Greek financial crisis and the outlook of the Greek economy*. *Journal of Economic Asymmetries* 10(1), σσ. 32–37.
- Bruner, Jerome (1995). "Meaning and Self in Cultural Perspective", 27, στο Backhurst David & Sypnowich Christine (eds). *The Social Self*, London: Sage Publications.
- Dominick, B. (2000). "Anarchy, NonViolence, and the Seattle Actions." <http://www.zmag.org/anarchynv.htm>. Retrieved January 1, 2007. Στο Thompson, AK. (2010). *Black Bloc, White Riot. Antiglobalization and the Genealogy of Dissent*. CA, Okland and Edinburgh, UK, AK Press.
- Ferree, M., and Miller, F. (1985). "Mobilization and Meaning: Toward an Integration of Social Movements." *Sociological Inquiry* 55, σσ. 38-51 στο Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). "Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation". *American Sociological Review*, 51.
- Gamson, W., Woosfeld, G. (1993). "Movements and Media as Interacting Systems." *ANNALS, AAPSS*, 528 (*Citizens, Protest, and Democracy*), σσ. 114-125.
- Gianviti, F., A. Krueger, J. Pisani-Ferry, A. Sapiz and J. von Hagen (2010), "A European Mechanism for Sovereign Debt Crisis Resolution: A Proposal", Bruegel, 9 November. Στο Baltas, N. (2013). *The Greek financial crisis and the outlook of the Greek economy*. *Journal of Economic Asymmetries* 10 (1), σσ. 32–37.
- Graeber, D. (2001). *The globalization movement: Some points of clarification. Items and Issues* 2(3–4). Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.

- Grubel, H. (2012), “Will Greece Go Bankrupt and Kill the Euro? The Benefits and Cost of Helping Greece”, 75th Anniversary Conference of the Hong Kong Polytechnic University, Hong Kong, November 14. Στο Baltas, N. (2013). The Greek financial crisis and the outlook of the Greek economy. *Journal of Economic Asymmetries* 10 (1), σσ. 32–37.
- Isaac, L., Mutran, E. and Stryker, Sh. (1980). "*Political Protest Orientations Among Black and White Adults.*" *American Sociological Review* 45, σσ. 191-213. Στο Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). “*Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation*”. *American Sociological Review*, 51.
- Katz, M. (2008). *Why don't American cities burn very often?* *Journal of Urban History* 34, σσ. 185–208. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Kavoulakos, K. (2009). *Organized violence following the December 2008 uprising*. A paper presented at the International Conference, *Rioting and Violent Protest in Comparative Perspective: Theoretical and Empirical Puzzles*, Panteion University, Athens, December 9–11, 2009. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Klandermans, B. (1984). "*Mobilization and Participation: Social Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory.*" *American Sociological Review*, 49, σσ. 583-600. Στο Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). “*Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation*”. *American Sociological Review*, 51.
- Kollintzas, T., D. Papageorgiou and V. Vassilatos (2012), “An Explanation of the Greek Crisis: The Insiders – Outsiders Society”, Mimeo, Department of Economics, Athens University of Economics and Business, Athens, May 14. Στο Baltas, N. (2013). The Greek financial crisis and the outlook of the Greek economy. *Journal of Economic Asymmetries* 10 (1), σσ. 32–37.
- Kosinski, M., Stillwell, D. & Graepel, Th. (2011). "*Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior*". *PNAS* (Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America). Πηγή (NCBI: The

National Center for Biotechnology Information advances science and health by providing access to biomedical and genomic information.): <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3625324/>

McAdam, D. (1984). "*Structural Versus Attitudinal Factors in Movement Recruitment*." Paper presented at the meetings of the American Sociological Review, San Antonio. Στο Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). "*Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation*". American Sociological Review, 51.

McAdam, D. (1984). "*Structural Versus Attitudinal Factors in Movement Recruitment*." Paper presented at the meetings of the American Sociological Review, San Antonio. Στο Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). "*Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation*". American Sociological Review, 51.

McCarthy, J.D. (2009). *From race riot to collective violence*. Contemporary Sociology: A Journal of Reviews 38, σσ. 118–20. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.

Nieberg, H.L. (1962). *The threat of violence and social change*. American Political Science Review 56, σσ. 865–73. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.

Lynch, C. (1998). "*Social movements and the problem of globalization*", Alternatives, 23(2), σσ. 149–74.: 157.

Offe, C. (1985). "*New Social Movements: Changing Boundaries of the Political*". Social Research, 52.

Pappas, T. (2013). *Why Greece Failed*. Journal of Democracy, 24(2), σσ. 31-45.

Pieterse, J. N., (2001). "*Globalization and Collective Action*", σσ. 21-40, στο (επιμ.) Hamel, P., Lustiger-Thaler, H., Pieterse, J.N., Roseneil, S., *Globalization and Social Movements*. Palgrave Macmillan

Psimitis, M. (2011). "*The Protest Cycle of Spring 2010 in Greece*". Social Movements Studies 10 (2).

- Taylor, V. και Raeburn, N. (1995). "*Identity Politics as High-Risk Activism: Career Consequences for Lesbian, Gay, and Bisexual Sociologists.*" *Social Problems* 42 (2), σσ 252–73, στο Reger, J. (2002). "*More Than One Feminism: Organizational Structure and the Construction of Collective Identity*", στο Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (επιμ.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Tilly, C. (2001a). "*Mechanisms in political processes*". *Annual Review of Political Science*, 4. (Volume publication date June 2001).
- Tilly, C. (2001b). "*Historical analysis of political processes*". Στο Turner J. H. (επιμ.), *Handbook of Sociological Theory*, Kluwer/Plenum, Νέα Υόρκη & Goldstone, J. A. (2003), *Introduction: Bridging institutionalized politics*, στο Goldstone J. A. (επιμ.), *States, Parties, and Social Movements*. Κέμπριτζ: Cambridge Univesrity Press.
- Turner, J. H. (επιμ.), (2001). "*Handbook of Sociological Theory*". Kluwer/Plenum, Νέα Υόρκη.
- Upton, J. (1985). *The politics of urban violence: Critiques and proposals*. *Journal of Black Studies* 15(3), σσ. 243–58. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Waddington, D. (2008). *The madness of the mob: Explaining the "irrationality" and destructiveness of crowd violence*. *Sociology Compass* 2(2), σσ. 675–867. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Wellman, B. (1999). "*Networks in the Global Village: Life in contemporary communities*" και "*Changing Connectivity: a future history of Y2.O3K*" (2000), στο *Sociological Research Online*, τεύχ. 4, σ.4. Στο Παναγιωτοπούλου, P. (2001). "*Η Ψηφιακή Πρόσκληση: ΜΜΕ και Δημοκρατία*". Διεθνές Συνέδριο με τίτλο "Η Ψηφιακή Πρόσκληση: ΜΜΕ και Δημοκρατία". Αθήνα.
- Wolsfeld, G. (1984). "The Symbiosis of Press and Protest: An Exchange Analysis." *Journalism Quaterly*, 61, σσ. 550-556. Στο Gamson, Woosfeld, G. (1993). "*Movements and Media as Interacting Systems.*" *ANNALS, AAPSS*, 528 (*Citizens, Protest, and Democracy*), σ. 114.

- Wolsfeld, G. (1991). "*Media, Protest, and Political Violence: A Transactional Analysis*". Journalism Monographs, 127. Στο Gamson, Woosfeld, G. (1993). "*Movements and Media as Interacting Systems*." ANNALS, AAPSS, 528 (*Citizens, Protest, and Democracy*), σ. 114.
- Wood, M. and Hughes, M. (1984). "The Moral Basis of Moral Reform: Status Discontent vs. Culture and Socialization as Explanations of Anti-Pornography Social Movement Adherence." American Sociological Review, 49, σσ. 86-99. Στο Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). "Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation". American Sociological Review, 51.
- Zurcher, L. and Snow, D. (1981). "*Collective Behavior: Social Movements*." σσ. 447-482 in Social Psychology: Sociological Perspectives, edited by Morris Rosenberg and Ralph H. Turner. New York: Basic Books, Inc. Στο Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). "*Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation*". American Sociological Review, 51.
- Zurcher, Louis A., and David A. Snow. 1981. "*Collective Behavior: Social Movements*." σσ. 447-482 in Social Psychology: Sociological Perspectives, edited by Morris Rosenberg and Ralph H. Turner. New York: Basic Books, Inc. Στο Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). "*Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation*". American Sociological Review, 51.

Βιβλιογραφία.

Α. Ελληνόγλωσση

- Aglietta, M. (2009). *Η Οικονομική Κρίση* (μτφρ. Α.Δ. Παπαγιαννίδης). Αθήνα: Πόλις.
- American Psychological Association (2010). *Publication manual of the American Psychological Association* (6th edition). Washington, DC: APA. Στο Μιχαλοπούλου, Κ., Riboli, D., Γκαζή, Α. Σαπουνάκη-Δρακάκη, Α. Κακάλη, Κ. (2016). "Οδηγίες για τη συγγραφή πτυχιακών ή διπλωματικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών". Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης. Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.
- Aminzade, R.R. and McAdam, D. (2001). *Emotions and Contentious Politics*. Στο R.R. Aminzade et al. (επιμ.) *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, Cambridge: Cambridge University Press. Στο Eyerman, R./Jamison, G. (1998). *Music and Social Movements: Mobilizing Traditions in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press. Στο Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Askenazy, P., Coutrot, T., Orlean, A., Sterdyniak, H. (2013). *Μανιφέστο των Ανήσυχων Οικονομολόγων. Κρίση και χρέη στην Ευρώπη: 10 μύθοι και 22 μέτρα που προτείνουμε για να βγούμε από το αδιέξοδο* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Γ' έκδοση (ανατύπωση). Αθήνα: Πόλις.
- Badiou, A, Generereux, J., Maalouf, A. (2018). *Κρίση Εποχής ή Εποχή της Κρίσης. Τρία Κείμενα* (μτφρ. Έ. Κορομηλά). Β' Εκτύπωση. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Barthes, R. (1983). *Ο φωτεινός θάλαμος*. Σημειώσεις για τη Φωτογραφία (μτφρ. Γ. Κρητικός). Αθήνα: Κέδρος.
- Barthes, R. (1988). *Εικόνα – Μουσική – Κείμενο*. Αθήνα: Πλέθρον, στο Σκαρπέλος, Γ. (2019). *τα αβέβαια σημεία*. Αθήνα: Τόπος.
- Barthes, R., Βέλτσος, Γ. (προλ.), (2007). *Εικόνα – Μουσική – Κείμενο* (μτφρ. Γ. Σπανός). Αθήνα: Πλέθρον.

- Barthes, R. (2018). «*Το Μπλε είναι φέτος στη Μόδα...*». *Κείμενα για την ένδυση και τη μόδα* (μτφρ. Β. Πατσογιάννης). Αθήνα: Πλέθρον.
- Bauman, Z. (2009). *Ρευστοί Καιροί: Η ζωή στην εποχή της αβεβαιότητας* (μτφρ. Κ. Γεωρμά). Αθήνα, εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Bauman, Z. (2011). *Παράπλευρες Απώλειες. Κοινωνικές ανισότητες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης* (μτφρ. Ε. Παραδέλλη). Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Bauman, Z., Bordoni, C. (2016). *Η Νεωτερικότητα σε Κρίση* (μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος). Αθήνα: ύψιλον/βιβλία.
- Beaud, M., Dostaler, G. (1996) [1993]. *La pensée économique depuis Keynes*. Paris: Seuil. Στο Toussaint, E. (2012). *Ο Νεοφιλελευθερισμός. Από τις απαρχές του έως τις μέρες μας* (μτφρ. Α. Γεράλις). Αθήνα: Τόπος.
- Bourges, H. (επιμ.), (1968). *La Revolte etudiante: Les animatueurs parlent*. Paris: Seuil, στο Tilly, C. (2007). *Κοινωνικά Κινήματα 1768 – 2004* (μτφρ. Θ. Τσακίρης). Αθήνα: Σαββάλας.
- Breines, W. (1989). *Community and Organization in the New Left. 1926-1968: The Great Refusal*. J.F. Bergin. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Calhoun, C. (επιμ.), (1994a). *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford/Cambridge, MA: Blackawell. Στο DellaPorta D., Dianni M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Canclini, G. N. (1995). *Hybrid Coultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity* (μτφρ. Chiappari L. C. & Lopez L. S.). Minneapolis University of Minnessota Press. Στο Anttonen, J. P. (2018). *Η παράδοση μέσα από τη νεωτερικότητα. Μεταμοντερνισμός και έθνος-κράτος στην επιστήμη της λαογραφίας* (προλ. Γ. Μ. Μερακλής, μτφρ. Χ.Γ. Κούζας). Αθήνα: Εκδόσεις Παττάκη.
- Castells, M. (1983). *The City and the Grass-Roots*. London: E. Arnold. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.

- Castells, M., (1990). *Πόλη και Κοινωνία, Ιδεολογία Κοινωνιολογική Θεωρία και Σχεδιασμός. Τέσσερα Κείμενα του Manuel Castells* (επιμ. Π. Λαζαρίδης, μτφρ. Β. Χαστάογλου, Π. Λαζαρίδης). Αθήνα: Νέα Σύνορα/Α. Λιβάνης.
- Castells, M. (2005), *Ο γαλαξίας του Διαδικτύου. Στοχασμοί για το Διαδίκτυο, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία*. Νίκος Κοτζιάς (πρλ.), Ελένη Αστερίου (μτφρ.). Αθήνα: Καστανιώτη.
- Cox, K.R. (επιμ.) (1988). *Spaces of Globalization: Reasserting the power of the local*. New York: Guilford και Herod, A. (2003). "Scale: the local and the global", στο S. Hollaway, St. Rice, G. Valentine (επιμ.) *Key Concepts in Geography*. London: Sage.
- Στο Βαίου, Ν. – Χατζημιχάλης, Κ. (2012), *Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς\Νήσος.
- Craig, J., Form, W. (2006). "Social Movement and Social Change.", σσ. 331-349 in *The Handbook Political Sociology: States, Civil Societies, and Globalization*, edited by Thomas Janofski, Robert Alford, Alexander Hicks and Mildred A. Schwartz. Cambridge: Cambridge University Press.
- Στο Κοτρωνάκη, Λ. (2018). "Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015". Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.), (2018). *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Crouch, C. (2003), *Μεταδημοκρατία* (μτφρ. Α. Κιουπκιολής). Αθήνα: Εκκρεμές.
- Della Porta, D. (1990). *Il terrorismo di sinistra*. Bologna: il Mulino. Στο Della Porta D., Dianni M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Della Porta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Diani, M. (2003b). "Leaders or Brokers?". Στο Mario Dianni και Doug McAdam (επιμ.), *Social Movements and Networks*. Oxford/New York: Oxford University Press. Στο Della Porta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.

- Donati, P. R. (1992). *Political Discourse Analysis*. Στο DellaPorta D., Dianni M., (2010), *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Downing, D. H. (2001). *Radical Media Rebellious Communication and Social Movements*. London: Sage. Στο DellaPorta, D., Dianni, M., (2010), *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Duverger, M. (1985). *Εισαγωγή στην Πολιτική* (μτφρ. Σ. Οικονόμου). Αθήνα: Παπαζήσης. Στο Ψύλλα Μ. (2003). *Η Πολιτική ως Δράση και Λόγος*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Duyvendak, J. W., (1995). *The Power of Politics: New Social Movements in and Old Polity. France 1965-1989*. Boulder, CO: Westview. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Engels, F. & Marx, K. (2018). *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος* (μτφρ. Γ. Μπαμπασάκης). Αθήνα: ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ Α.Ε. (ΤΟ ΒΗΜΑ). Τίτλος πρωτοτύπου: Karl Marx – Friedrich Engels, 1848). *Manifest der Kommunistischen Partei*.
- Etzioni, A. (1975). *A Comparative Analysis of Complex Organizations*. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Eyerman, R./Jamison, G. (1998). *Music and Social Movements: Mobilizing Traditions in the Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press. Στο Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Fantasia, R. (1988). *Cultures of Solidarity: Consciousness, Action, and Contemporary American Workers*. Berkley/London: University of California Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M., (2010), *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Farell, J. (1997). *The Spirit of the Sixties: The Making of Postwar Radicalism*. New York: Routledge. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.

- Favre, P. (dir.), (1990), *La manifestation*. Paris: Presses de la Fondation nationale des sciences politiques και Fillieule O. (1997). *Strategies de la rue. Les Manifestations en France*. Paris: L' Harmattan, στο Muller, P. & Surel, Y. (2002). *Η Ανάλυση των Πολιτικών του Κράτους* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Δ. Παπαδοπούλου). Β' έκδοση, Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Fiske, J. (2010). *Εισαγωγή στην Επικοινωνία* (μτφρ. Β. Μεσσίνη & Ε. Λούντζη). Αθήνα: Αιγόκερως.
- Flam, H. & King, D. (επιμ.), (2005). *Emotions and Social Movements*, London: Routledge. Στο Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Foster, H. (επιμ.), (1983). *Postmodern Culture*. Λονδίνο: Pluto. Στο Giddens A. (2001). *Οι Συνέπειες της Νεωτερικότητας* (μτφρ. Γ. Μερτίκας). Αθήνα: Κριτική.
- Friedmann, K. (1910). *Die Rolle des Erzahlers in der Epik*, Neudruck Darmstadt 1965, στο Stanzel, F. (1999). *Θεωρία της Αφήγησης* (μτφρ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Friedman, D. & McAdam, D., (1992). "Collective Identity and Activism". Στο A. Morris και C. McClurg Mueller (επιμ.) *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven: Yale University Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Gamson, W. (1992). *Talking Politics*, Κέμπριτζ: Cambridge University Press. Στο Neveu E.. (2010). *Κοινωνιολογία των κοινωνικών κινημάτων και ιστορίες κινημάτων από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα* (επιμ., μτφρ. εισ. Μ. Λογοθέτη.). Αθήνα: Σαββάλας.
- Gamson, A., W. (2004). *Bystanders, Public opinion and the Media*, στο Snow, A., D., Soule H., S., Kriesi, H. (edt.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford: Blackwell. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Gehlen, A. (1963). *Über Kulturelle Kristallisation*, στο του ίδιου *Studien zur Anthropologie und Sociologie*, Neuwied. Στο Habermas J. (1993). *Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας* (μτφ. Α. Αναγνώστου, Α.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

- Genereux, J. (2016). “*Η Μεγάλη Οπισθοδρόμηση ή η δριμεία επιστροφή της αποκοινωνίας*”. Στο Badiou, A, Generereux, J., Maalouf, A., *Κρίση Εποχής ή Εποχή της Κρίσης. Τρία Κείμενα* (μτφρ. Έ. Κορομηλά). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Gerstle, J. (2014). *Η Πολιτική Επικοινωνία* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Φ. Κουντούρη). Αθήνα: Τυπωθήτω -Δαρδιανός. Αθήνα: Τυπωθήτω-Δαρδιανός.
- Giddens, A. (2001). *Οι Συνέπειες της Νεωτερικότητας* (επιμ. Γ. Λυκιαρδόπουλος, μτφρ. Γ. Μερτίκας, πρλ. Α. Κύρτσος). Αθήνα: Κριτική.
- Gitlin, T. (1980). *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Umaking of the New Left*. Berkley / Los Angeles, CA: University of California Press.
- Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Giugni, M. (1988), *Social Movements and Change: Incorporation. Transformation and Democratization in From Contention to Democracy*, edited by Marco Giugni, Doug McAdam and Charles Tilly. Lanham: Rowman and Littlefield. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Goldenberg, E. (1984). *Prerequisites for Access to the Press*, in Graber, ed. *Media Power in Publics*. Washington, CQ Press. Στο McNair, B. (2011). *Εισαγωγή στην Πολιτική Επικοινωνία* (επιμ. Κ. Κοσκινάς, μτφρ. Σ. Τσουρβάκα, Γ. Βάγιας). Αθήνα: Παπαζήση.
- Goodwin, J., Jasper, J., and Polletta F. (επιμ.) (2001). *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago and London: The University of Chicago Press. Στο Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Graham, G, (2001). *Internet. Μια Κοινωνιολογική Προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Περίπλους. Στο Λεάνδρος, Ν. (2005). *Το διαδίκτυο. Ανάπτυξη και αλλαγή*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Graham, S. (2010). *Cities Under Siege. The New Military Urbanism*. London: Verso. Στο Harvey, D. (2012). *Εξεγερμένες Πόλεις. Από το Δικαίωμα στην Πόλη στην Επανάσταση της Πόλης* (μτφρ. Κ. Χαλμούκου, πρλ. Κ. Χατζημιχάλης), Αθήνα: ΚΨΜ.

- Habermas, J., (1978), *L' Espace public*, (archeology de la publicite comme dimension constitutive de la society bourgeoise). Paris: Payot. Στο Ψύλλα, Μ. (2003). *Η Πολιτική ως Δράση και Λόγος*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Habermas, J. (1987a). *Theorie de l'agir communicatioeal, tome 1, Rationalite de l' agir et rationalization de la societe* (γαλλ, μτφρ.) Paris: Fayard. Στο Ψύλλα, Μ. (2003). *Η Πολιτική ως Δράση και Λόγος*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Habermas, J., (1987b). *Theorie de l'agir communicationel, tome 2. Critique de la raison, fonctionnaliste* (γαλλ, μτφρ.) Paris: Fayard. Στο Ψύλλα, Μ. (2003). *Η Πολιτική ως Δράση και Λόγος*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Habermas, J. (1993). *Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας* (μτφ. Λ. Αναγνώστου, Α.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Haeussermann, H., Siebel, W., (1993). “Die Politik der Festivalisierung und Festivalisierung der Politik. Grosse Ereignisse in der Stadtpolitik”, σσ. 7-32 στο: των ιδίων, *Festivalisierung der Politik. Stadtentwicklung durch grosse Projekte. Leviathan*, 13 Sonderheft, Opladen: Westdeutscher Verlag. Στο Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Έ., Κανταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη, Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών.
- Hall, S., Crichter, C., Jefferson, T., Clarke, J., Roberts, B., (1978). *Policing the Crisis*. London: McMillan. Στο McNair, B. (2011). *Εισαγωγή στην Πολιτική Επικοινωνία* (επιμ. Κ. Κοσκινάς, μτφρ. Σ. Τσουρβάκα, Γ. Βάγιας). Αθήνα: Παπαζήση.
- Hall, T. και Hubbart, P. (επιμ.) (1998). *The Entrepreneurial City. Geographies of Politics, Regime and Representation*. Chichester: John Wiley. Στο Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Έ., Κανταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη, Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών.
- Hardt, M. & Negri, A. (2000). *Empire*. Cambridge: Harvard University Press. Στο Ψημίτης Μ. (2017). *Κοινωνικά Κινήματα στην Καθημερινή Ζωή. Ταυτότητα, αλληλεγγύη και προεικόνιση σε σύγχρονες "κοσμοπολίτικες κοινότητες"*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Τζιόλα.

- Hardt, M. & Negri, A. (2004). *Multitude. War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Press. Στο Ψημίτης Μ. (2017). *Κοινωνικά Κινήματα στην Καθημερινή Ζωή. Ταυτότητα, αλληλεγγύη και προεικόνιση σε σύγχρονες "κοσμοπολίτικες κοινότητες"*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Τζιόλα.
- Hardt, M., Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge: Harvard University Press. Στο Δουζίνας, Κ. (2011). *Αντίσταση και Φιλοσοφία στην Κρίση. Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Hardt, M. Negri, A. (2011). *Πλήθος - Πόλεμος και δημοκρατία στην εποχή της Αυτοκρατορίας* (μτφρ. Α. Καράμπελας). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. Στο Δουζίνας, Κ. (2011). *Αντίσταση και Φιλοσοφία στην Κρίση. Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Hardt, M, Negri, A. (2012). *Να πάρουμε τη σκυτάλη. Διακήρυξη* (επιμ. Κ. Βούλγαρης, μτφρ. Α. Κιουπκιολής). Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Harvey, D. (2012). *Εξεγερμένες Πόλεις. Από το Δικαίωμα στην Πόλη στην Επανάσταση της Πόλης* (μτφρ. Κ. Χαλμούκου, πρλ. Κ. Χατζημιχάλης). Αθήνα: ΚΨΜ.
- Harvey, D. (2016). *Δρόμοι και Τρόποι του Κόσμου. Καπιταλισμός - Χώρος – Τόποι* (επιμ. Α. Δεδουσόπουλος, μτφρ. Γ. Βογιατζής). Αθήνα: angelus novus.
- Haug, W. (2000). *Commodity Aesthetics*. Working Paper Series of Comparative American Cultures, Washington State University. Στο Harvey, D. (2012). *Εξεγερμένες Πόλεις. Από το Δικαίωμα στην Πόλη στην Επανάσταση της Πόλης* (μτφρ. Κ. Χαλμούκου, πρλ. Κ. Χατζημιχάλης), Αθήνα: ΚΨΜ.
- Hegel, F.G.W., *Suhrkamp-Werlausgabe*, τομ. 12. Στο Habermas, J. (1993). *Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας* (μτφ. Λ. Αναγνώστου, Α.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Herod, A. Wright, M.W. (2002). *Placing scale: and introduction. Geographies of power: placing scale*. Oxford: Blackwell. Στο Βαίου, Ν. – Χατζημιχάλης, Κ. (2012), *Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς\Νήσος.
- Herod, A. (2003). "Scale: the local and the global", στο S. Hollaway, St. Rice, G. Valentine (επιμ.) *Key Concepts in Geography*. London: Sage. Στο Βαίου, Ν. – Χατζημιχάλης, Κ. (2012). *Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς\Νήσος.

- Hessel, S. (2011a). *Αγανακτήστε* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Αθήνα: Εκδ. Πατάκη.
- Hessel, S. (2011b). *Αγωνιστείτε! Συζητήσεις με τον Gilles Vanderpooten* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Αθήνα: Εκδ. Πατάκη.
- Heywood, A. (2006). *Εισαγωγή στην Πολιτική* (μτφρ. Γ. Καραμπέλας). Αθήνα: Πόλις.
- Hirschman, A. O. (1970), *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Στο Gerstle, J. (2014). *Η Πολιτική Επικοινωνία* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Φ. Κουντούρη). Αθήνα: Τυπωθήτω -Δαρδανός.
- Hobsbawm, J. E. (1994). *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα* (μτφρ. Χ. Νάντρις). Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Anttonen, J. P. (2018). *Η παράδοση μέσα από τη νεωτερικότητα. Μεταμοντερνισμός και έθνος-κράτος στην επιστήμη της λαογραφίας* (προλ. Γ. Μ. Μερακλής, μτφρ. Χ.Γ. Κούζας). Αθήνα: Εκδόσεις Παττάκη.
- Ingrao, P. (2011). *Η Αγανάκτηση δεν αρκεί*. Αθήνα: Εκδόσεις Εύμαρος.
- Jameson, F. (2007). *Μια Μοναδική Νεωτερικότητα* (μτφρ. Σ. Μαρκέτος). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Jessop, B. (1994). *Post-Fordism and the State* στο: Amin, A., (επιμ.) *Post-Fordism. A Reader*. Oxford: Blackwell. Στο Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Έ., Κανταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη, Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών.
- Kingdon, J. (1984). *Agendas, Alternatives and Public Policies*. Boston: Little Brown. Στο Muller P. & Surel Y. (2002). *Η Ανάλυση των Πολιτικών του Κράτους* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Δ. Παπαδοπούλου). Β' έκδοση, Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Klandermans, B. (1997). *The Social Psychology of Protest*. Oxford/Cambridge, MA: Blackwell. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Knox, P., Pinch, S. (2006). *Κοινωνική Γεωγραφία των Πόλεων* (επιμ. Θ. Μαλούτας, Γ. Αλεξανδρή). Αθήνα: Σαββάλας.

- Koeble, T. (1991). *The Left Untraveled: Social Democracy and the New Left Challenge in Britain*. Durham: Duke University Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Kolodzy, J. (2015). *Δημοσιογραφία της Σύγκλισης. Μια Πρακτική Εισαγωγή στην αρθρογραφία για όλα τα Μέσα. Έντυπα, Οπτικοακουστικά, Ψηφιακά* (επιμ. Ν. Μπακουνάκης, μτφρ. Χ. Σωτηροπούλου). Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Koselleck, R. (1979). *Erfahrungsraum und Erwartungshorizon*, στο Koseleck, R. *Vergangene Zukunft*, Φραγκφ. Στο Habermas, J. (1993). *Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας* (μτφ. Λ. Αναγνώστου, Α.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Kosic, K., (2003). *Η Κρίση της Νεωτερικότητας* (μτφρ. Ν. Γκόρτσος, Ε. Μαρκίδη, Μ. Μαρκίδη, Κ. Πορφυρογένη). Αθήνα: Ψυχογιός.
- Kriesi, H., Koopmans R., Duyvendak W. J., Giugni G. (1995). *New Social movements in Western Europe*. Minneapolis: University of Minnesota Press. Στο Κούση Μ. & Tilly C. (επιμ.), (2008). *Οικονομικές και πολιτικές συγκρούσεις. Σε συγκριτική πολιτική*, πρλ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Κ. Αθανασίου, Ι. Ιακωβίδου). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Kristeva, J. (1978). *Σημειωτική: Rechercher pour une semanalyse*. Paris: Seuil. Στο Ψύλλα Μ. (2010). *Μεθοδολογία της Ανάλυσης ενός Γεγονότος από τον έντυπο λόγο*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Krugman, P. (2009). *Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης* (πρλ. Ν. Κοτζιάς, μτφρ. Α. Αλαβάνου). Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Lagroye, J., Francois, B., Sawicki, F. (2008). *Πολιτική Κοινωνιολογία* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Ε. Μαγκανιώτης). Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Laurent, E. (2016). *Οι Οικονομικοί μας Μύθοι* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Αθήνα: Πατάκη.
- Le Gales, P. (1998). *Regulation, governance et territoire*. Στο Commaille J. Jobert, B. (dir.), *Les reseaux de politique publique*. Paris: L' Harnattan. Στο Muller P. & Surel Y. (2002). *Η Ανάλυση των Πολιτικών του Κράτους* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Δ. Παπαδοπούλου). Β' έκδοση, Αθήνα: Τυπωθήτω.

- Lefebvre, H. (2007). *Δικαίωμα στην Πόλη. Χώρος και Πολιτική* (μτφρ. Π. Τουρνικιώτης, Κ. Λωράν, εισ. Χ. Σταυρίδης). Αθήνα: Κουκίδα.
- Lenin, V. (1981). *Απαντα*, τ. 30. (Ιούλης 1916- Φλεβάρης 1917) Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Lumley, R. (1990). *States of Emergency*. London: Verso. Στο DellaPorta D., Dianni M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Maguire, D. (1995). *Opposition Movements and Opposition Parties: Equal Partners or Dependent Relations in the Struggle for Power and Reform?* Στο J. C. Jenkins και B. Klandermans (επιμ.) *The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Mancur, O. (1991). *Η λογική της Συλλογικής Δράσης: Δημόσια Αγαθά και η Θεωρία των Ομάδων*, μτφρ. Δ. Γράβαρης. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Manning, P. (2007). *Κοινωνιολογία της Ενημέρωσης. Ειδήσεις και πηγές ειδήσεων* (επιμ. Σ. Παπαθανασόπουλος, μτφρ. Κ. Μεταξά). Αθήνα: Καστανιώτη.
- Markoff, J. (1996). *Waves of Democracy: Social Movements and Political Change*. London/Thousand Oaks: Sage/Pine Forge Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Mason, J. (2010). *Η Διεξαγωγή της Ποιοτικής Έρευνας* (επιμ. Ν. Κυριαζή, μτφρ. Ε. Δημητριάδου), 9η έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mayer, M., (1994). *Post-Fordist City Politics*, στο: Amin, A., (επιμ.), *Post-Fordism. A Reader*. Oxford: Blackwell. Στο Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Έ., Καυταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη, Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών.
- McAdam, D. (1998b). *Freedom Summer*. New York/Oxford: Oxford University Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.

- McLuhan, M. (1990). *Media. Οι προεκτάσεις του Ανθρώπου*. (μτφρ. Σ. Μάνδρος). Αθήνα: Κάλβος.
- McNair, B. (2011). *Εισαγωγή στην Πολιτική Επικοινωνία* (επιμ. Κ. Κοσκινάς, μτφρ. Σ. Τσουρβάκα, Γ. Βάγιας). Αθήνα: Παπαζήση.
- McQuail, D. (2003). *Η Θεωρία της Μαζικής Επικοινωνίας για τον 21ο αιώνα* (επιμ. & εισ. Σ. Παπαθανασόπουλος, μτφρ. Κ. Μεταξά.). Αθήνα: Καστανιώτη.
- Melucci, A. (2002). *Κουλτούρες στο Παιχνίδι, Διαφορές για να συμβιώσουμε* (μτφρ. Μ. Ψημίτης). Αθήνα: Gutenberg.
- Morin, V. (1979). *L'écriture de presse*. Paris: Mouton. Στο Ψύλλα, Μ. (2010). *Μεθοδολογία της Ανάλυσης ενός Γεγονότος από τον έντυπο λόγο*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Muller, P. & Surel, Y. (2002). *Η Ανάλυση των Πολιτικών του Κράτους* (επιμ. Μ. Ψύλλα, μτφρ. Δ. Παπαδοπούλου), Β' έκδοση. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Neveu, E. (2010). *Κοινωνιολογία των κοινωνικών κινημάτων και ιστορίες κινημάτων από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα* (επιμ., εισ., μτφρ. Μ. Λογοθέτη.). Αθήνα: Σαββάλας.
- Obeden, K. (2016). *ΣΥΡΙΖΑ. Μέσα στον Λαβύρινθο* (πρ. Ρ. Mason, μτφρ. Θ. Καραγιαννόπουλος, Α. Κωσταμπάρης.). Αθήνα: Brainfood Εκδοτική.
- Opp, K-D. (1989). *The Rationality of Political Protest*. Boulder, CO: Westview Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Okun, A. (1975). *Equality and Efficiency: The Big Tradeoff*. Washington, D.C.: The Brookings Institution. Στο Laurent, E., (2016). *Οι Οικονομικοί μας Μύθοι* (μτφρ. Σ. Τριανταφύλλου). Αθήνα: Πατάκη.
- Park, R. (1967). *On Social Control and Collective Behavior*. Chicago: Chicago University Press. Στο Harvey, D., (2012). *Εξεγερμένες Πόλεις. Από το Δικαίωμα στην πόλη, στην επανάσταση της πόλης* (μτφρ. Κ. Χαλμούκου). Αθήνα: ΚΨΜ.
- Park, R. (2010). *Η Πόλη: Προτάσεις για τη διερεύνηση της ανθρώπινης συμπεριφοράς στο αστικό περιβάλλον* (Τίτλος πρωτοτύπου: "The City: Suggestions for the Investigation of Human Behavior in the Urban Enviroment"). Στο Γεωργαντάς, Η.,

- Γκιούρας, Θ. (μτφρ., επιμ., εισ.) *Χώρος, Πόλη και Εξουσία στη Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Peirce, C. (1981). *Η Λογική ως Σημειωτική: Η θεωρία των Σημείων*. Στο Κείμενα Σημειολογίας (μτφρ. Γ. Μπρούνιας). Αθήνα: Νεφέλη.
- Piketty, T. (2014). *Το Κεφάλαιο τον 21^ο αιώνα* (μτφρ. Ε. Παπαδάκη). Αθήνα: Πόλις.
- Pisani-Ferry, J. (2012). *Η Αφύπνιση των Δαιμόνων. Η κρίση του ευρώ και πως να βγούμε από αυτήν* (μτφρ. Μ. Μήτσος). Αθήνα: Πόλις.
- Pizzorno, A. (1978). *Political Exchange and Collective Identity in Industrial Conflict*. Στο C. Crouch και A. Pizzorno (επιμ.) *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe*. New York: Holmes & Meier. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Popper, K. (1995). *The Logic of Scientific Discovery*. London: Routledge. Στο Van Evera, Van Evera, S. (2001). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Πολιτικής Επιστήμης* (επιμ. Η. Κουσκουβέλης, μτφρ. Ε. Συλογίδου, εισ. Αθ. Πλατιάς), β' έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα – Cornell University Press.
- Polletta, F. (2002). *Freedom is and Endless Meeting: Democracy in American Social Movements*. The University of Chicago Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Ramone, I. (2001). *Σιωπηρή Προπαγάνδα. Μάζες, τηλεόραση, κινηματογράφος*. Βάλια Καϊμάκη (μτφρ.). Αθήνα: Πόλις.
- Ricoeur, P. (1990), *Η Αφηγηματική Λειτουργία* (μτφρ. Β. Αθανασόπουλος), Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.
- Robnett, B. (2002). “External Political Events and Collective Identity”. Στο D.S. Meyer, N. Whittier, και B. Robnett (επιμ.), *Social Movements: Identity, Culture, and the State*. New York: Oxford University Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Rochon, T., R. (1988). “Between Society and State: Mobilizing for Peace in Western Europe”. Princeton: Princeton University Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M.

- (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Rodrik, D. (2012) *Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης. Η Δημοκρατία και το Μέλλον της Παγκόσμιας Οικονομίας* (πρ. & επιμ. Α. Λυμπεράκη, μτφρ. Γ. Χρηστίδης). Αθήνα: Κριτική.
- Ropke, W. (2007). *Η Κρίση της Εποχής μας* (επιμ. Μ. Τωμαδάκη, μτφρ. Χ. Τασάκος). Αθήνα: micromega-Ροές.
- Rosenthal, B., Flacks, R. (2009). *Playing for Change: Music and Musicians in the service of Social Movements*. Στο Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Sartori, G. (2004). *Σημασιολογία, Έννοιες, Συγκριτική Μέθοδος*, (επιμ. εισ. μτφρ. Σ. Σεφεριάδης). Αθήνα: Παπαζήση.
- Sennet, R., (1998). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Works in the New Capitalism*, W.W. Norton & Co. Στο Bauman, Z., Bordoni, C. (2016). *Η Νεωτερικότητα σε Κρίση* (μτφρ. Γ. Λυκιαρδόπουλος). Αθήνα: ύψιλον/βιβλία.
- Serres, M. (2011). *Καιρός των κρίσεων* (επιμ. Β. Μπιτσώρης, μτφρ. Α. Λαοκρατία). Αθήνα: Καλέντης.
- Snow, D., A., Benford, R., D., (1988). “*Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization*”. Στο Klandermans, B., Kriesi, H., Tarrow, S. (επιμ.), *From Structure to Action*. Greenwich, CT: JAI Press. Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Snow, D. A. (2004). *Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields*, στο Snow, D., S. A. Soule, H. Kriesi (επιμ.). *The Blackwell Companion to Social Movements*. Στο «Handout 5: Cultural Framings», εγχειρίδιο του Σ. Σεφεριάδη, για το Χειμερινό εξάμηνο 2011-12, του ΠΜΣ (Πολιτική Επιστήμη & Ιστορία), του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Ιστορίας, του Παντείου Πανεπιστημίου, με τον τίτλο “Συγκρουσιακή Πολιτική, Συλλογική Δράση, Κοινωνικά Κινήματα”.
- Stanzel, F. (1999). *Θεωρία της Αφήγησης* (μτφρ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

- Stiglitz, E. J. (2016). *Ευρώ. Πως ένα κοινό νόμισμα απειλεί το μέλλον της Ευρώπης* (μτφρ. Ν. Ρούσσο). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.
- Street, J. (2012). *Music Politics*, Cambridge: Polity Press. Στο Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Swyngedouw, E. (1997). "Neither Global nor Local: 'Glocalization' and the politics of scale", στο K. R. Cox (επιμ.), *Spaces of Globalization: Researching the power of the local*. New York: Guilford. Στο Βαίου, Ν. – Χατζημιχάλης, Κ. (2012), *Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς\Νήσος.
- Tarrow, S. (1996c). *States and opportunities: The Political structuring of social movements. In Comparative perspectives on social movement: Political opportunities, mobilizing, structures, and cultural framings*, McAdam, D., (επιμ.), McCarthy, D., J., Zaid, M. Στο Κούση, Μ. & Tilly, C. (επιμ.), (2008). Οικονομικές και πολιτικές συγκρούσεις. Σε συγκριτική πολιτική, πρλ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Κ. Αθανασίου, Ι. Ιακωβίδου). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Tilly, C. (2002). *Stories, Identities and Political Change*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Στο DellaPorta, D., Dianni, M. (2010). *Κοινωνικά κινήματα, Μια εισαγωγή* (επιμ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Ξ. Γιαταγάνας). Αθήνα: Κριτική.
- Tilly, C. (2007). *Κοινωνικά Κινήματα 1768 – 2004* (μτφρ. Θ. Τσακίρης). Αθήνα: Σαββάλας
- Titon, J. (2008). "Knowing Fieldwork", στο *Shadows in the Field, New Perspectives for Fieldwork in Ethnomusicology*, Barz G/Colley T (επιμ.), Oxford University Press. Στο Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Toffler, A. (1982), *Το Τρίτο Κύμα* (μτφρ. Ε. Μπαρτζινόπουλος). Αθήνα: Κάκτος.
- Touraine, A. (2010). *Μετά την Κρίση. Από την κυριαρχία των αγορών στην αναγέννηση της κοινωνίας* (μτφρ. Μ. Μαλαφέκα). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Toussaint, E. (2012). *Ο Νεοφιλελευθερισμός. Από τις απαρχές του έως τις μέρες μας* (μτφρ. Α. Γεράλις). Αθήνα: Τόπος.

- Tronti, M. (1931). *Operai e Capitale*. Deriveapprodi. Στο Δουζίνας, Κ. (2011). *Αντίσταση και Φιλοσοφία στην Κρίση. Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Van Evera, S. (2001). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Πολιτικής Επιστήμης* (επιμ. Η. Κουσκουβέλης, μτφρ. Ε. Συλογίδου, εισ. Αθ. Πλατιάς), β' έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα – Cornell University Press.
- Vidler, A., (1978). "The Scenes of the Street. Transformations in Ideal and Reality. 1750-1871." Στο S. Anderson, *On Streets: Streets as Elements of Urban Structure*. Cambridge: MIT Press. Στο Harvey, D. (2012). *Εξεγερμένες Πόλεις. Από το Δικαίωμα στην Πόλη στην Επανάσταση της Πόλης* (μτφρ. Κ. Χαλμούκου, πρλ. Κ. Χατζημιχάλης), Αθήνα: ΚΨΜ.
- Virno, P. (2007). *Η γραμματική του πλήθους* (μτφρ. Β. Πασσάς). Αθήνα: Αλεξάνδρεια/Οδυσσέας. Στο Δουζίνας, Κ. (2011). *Αντίσταση και Φιλοσοφία στην Κρίση. Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*, Oxford New York: Oxford University Press. Flam, H. & King, D. (επιμ.), *Emotions and Social Movements*, London and New York: Routledge. Στο Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Williams, R. (1989). *Resources of Hope*. London: Verso. Στο Harvey, D. (2016). *Δρόμοι και Τρόποι του Κόσμου. Καπιταλισμός - Χώρος - Τόποι*. Γιάννης Βογιατζής (μτφρ.). Απόστολος Δεδουσόπουλος (επιμ.). Αθήνα: angelus novus.
- Βαγιανός, Δ. (2018). *Πολιτικές Ευκαιρίες και Συγκρουσιακός Κύκλος της 3ης Δεκεμβρίου 1944, στο Από την Απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Μια Τομή στην Πολιτική Ιστορία της Ελλάδας*, Πρακτικά Συνεδρίου 19-23 Νοεμβρίου 2014, Β' Έκδοση, (επιμ. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος, Λ. Σαράφη). Αθήνα: Εταιρεία Σύγχρονης Ιστορίας.
- Βαίου, Ν. – Χατζημιχάλης, Κ. (2012). *Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη*. Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς\Νήσος.
- Βέλτσος, Γ. (επιμ.), (2004). *Η Διαμάχη. Κείμενα για την Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Πλέθρον.

- Βλάχος, Α. (2003), *Μεγάλη Βρετανία. Ένα ξενοδοχείο σύμβολο*. Κέρκυρα: Εκδόσεις Κέρκυρα.
- Βλάχου, Ε. (1994). *Πενήντα και Κάτι: το Τέλος του Ταξιδιού (1974-1993)*. (δ' τόμος των απομνημονευμάτων της). Αθήνα: Ζήνδρος. Στο Ψυχογιός, Δ. (2010). *Τα Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας. Από τον πηλό στο Δίκτυο*. Τέταρτη Έκδοση. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Βουγιούκα, Μ. (1997). *Οδωνυμικά (τ. Α', Β' και Γ')*. Η σημασία των ονομάτων των οδών της Αθήνας. Αθήνα: Δήμος Αθηναίων Πολιτισμικός Οργανισμός.
- Βούλγαρης, Γ., Νικολακόπουλος, Η. (2014). *2012: ο Διπλός Εκλογικός Σεισμός*. Αθήνα: Θεμέλιο. Στο Κούκη, Χ., (2018), "*Η πορεία του ΣΥΡΙΖΑ (2010-2015)*". Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γιοβανόπουλος, Χ., Μητρόπουλος, Δ. (επιμ.), (2011), *Δημοκρατία Under Construction*. Αθήνα: Α/Συνέχεια.
- Δεμερτζής, Ν. (1996), "*Πολιτική Δημοσιότητα, πρόσωπα και τηλεόραση. Η σχέση δημόσιο – ιδιωτικό στην εποχή της κοινωνίας του θεάματος*". Στο συλλογικό έργο, *Όρια και Σχέσεις Δημόσιου και Ιδιωτικού*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Δημητρούλια, Ξ., Τικτοπούλου, Αικ. (2015). *Ψηφιακές λογοτεχνικές σπουδές*, Εκδόσεις Κάλλιπος.
- Δουζίνας, Κ. (2011). *Αντίσταση και Φιλοσοφία στην Κρίση. Πολιτική, ηθική και Στάση Σύνταγμα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Δραγώνας, Π. (2005). "*Η ανάγκη ανακαίνισης της αθηναϊκής αστικής ταυτότητας*". Στο Συλλογικό, *Η Μετάβαση της Αθήνας*. Αθήνα: Futura.
- Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Έ., Καυταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη, Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών.
- Ζωΐδης, Ε. (2008). *Βλέπω. Θέματα Σημειολογίας της Εικόνας*. Αθήνα: Ίων.
- Ιακωβίδου, Ι. (2018). "*Το «Εξεγερμένο» 2011: Από την Πλατεία Ταχρίρ στο Occupy Wall Street*". Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής*

- Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις. Αθήνα: Gutenberg.
- Καιροφύλας, Γ. (2008). *"Το επίσημο κέντρο της Αθήνας"*. Στο Καιροφύλας, Γ. (2008). *"Το όνομα της πλατείας Συντάγματος"*. Στο *Περπατώντας στους δρόμους της Αθήνας*. Αθήνα: Φιλιππότης.
- Καιροφύλας, Γ. (2008). *"Το όνομα της πλατείας Συντάγματος"*. Στο *Περπατώντας στους δρόμους της Αθήνας*. Αθήνα: Φιλιππότης.
- Καρατζά, Α. (επιμ.), (2018). *Ο κοινωνιολόγος ως «δημόσιος συγγραφέας»*. *Συνομιλώντας με τον Νίκο Παναγιωτόπουλο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Καφετζής, Τ. (2014), *"Πιστεύω ότι πάμε πολύ πίσω στην ιστορία"*. Στο Πατούλη, Κ. (2014). *Η Έρευνα για την Κρίση 2010-2014. Ποιες αιτίες μας έφεραν ως εδώ και τι πρέπει να κάνουμε; Απαντούν 180 πρόσωπα των Γραμμάτων, των Επιστημών και των Τεχνών*. Αθήνα: Κέδρος.
- Κομνηνού, Μ., Λυριντζής Χ. (1990). *Κρατικός Διάλογος ή Κρίση του Λόγου; Ερμηνεία για τη διαφορετική θεωρητική προσέγγιση των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης στη Δύση και στην Ελλάδα*. Στο συλλογικό έργο *Κοινωνία, Εξουσία και Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Κομνηνού, Μ. (2002). *Από την αγορά στο θέαμα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κοτρωνάκη, Λ. (2018). *"Από τον Δρόμο στο Κοινοβούλιο: Οι Τοπογραφίες της Διαμαρτυρίας και ο ΣΥΡΙΖΑ στα χρόνια της κρίσης, 2009-2015"*. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις* Αθήνα: Gutenberg.
- Κούκη, Χ., (2018), *"Η πορεία του ΣΥΡΙΖΑ (2010-2015)"*. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κούση Μ. & Tilly C. (επιμ.), (2008). *Οικονομικές και πολιτικές συγκρούσεις. Σε συγκριτική πολιτική*, (πρλ. Σ. Σεφεριάδης, μτφρ. Κ. Αθανασίου, Ι. Ιακωβίδου). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Λέανδρος, Ν. (2005). *Το διαδίκτυο. Ανάπτυξη και αλλαγή*. Αθήνα: Καστανιώτης.

- Λεοντίδου, Λ. (2005). *Αγεωγράφητος χώρα. Ελληνικά Είδωλα στις Επιστημολογικές Διαδρομές της Ευρωπαϊκής Γεωγραφίας*. Β' έκδοση. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λυμπεράκη, Α. (2012). "Είναι η Ελληνική Κρίση ένα ακόμα "Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης"; Στο Rodrik, D. (2012) *Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης. Η Δημοκρατία και το Μέλλον της Παγκόσμιας Οικονομίας*. Αθήνα: Κριτική.
- Μουζέλης, Ν. (1987). *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημιπεριφέρεια*. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική. Αθήνα: Θεμέλιο. Στο Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Έ., Κανταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη, Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών.
- Μπίρης, Μ. Γ. (2003). *Αθηναϊκή Αρχιτεκτονική 1875-1925*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα.
- Ναγόπουλος, Ν. (2011). "Μεθοδολογικές προσεγγίσεις ιστορικής-κοινωνικής εξήγησης και έρευνας", στο Στο Τσιώλης, Γ., Σερντεδάκης, Ν., Κάλλας, Γ. (επιμ.), (2011). *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική έρευνα. Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος.
- Ξαφά, Μ. (2017). *Δημόσιο Χρέος*. (2^η Έκδοση), "Μικρές Εισαγωγές". Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.
- Οικονόμου, Δ., Γετίμης, Π., κ.ά. (2001). *Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας. Σημερινή κατάσταση και στρατηγική για την ανάπτυξη του*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας. Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Έ., Κανταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη, Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών.
- Παναγιωτοπούλου, Ρ. (2003). "Η Ψηφιακή Πρόσκληση: ΜΜΕ και Δημοκρατία". Στο *Η Ψηφιακή Πρόσκληση: ΜΜΕ και Δημοκρατία*. Εργασίες Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα, Μάιος, 2001. Αθήνα: Τυπωθήτω/ Δαρδανός.
- Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η Εμπειρία της Πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*. Αθήνα: Οι Εκδόσεις των συναδέλφων.
- Πατούλη, Κ. (2014). *Η Έρευνα για την Κρίση 2010-2014. Ποιες αιτίες μας έφεραν ως εδώ και τι πρέπει να κάνουμε; Απαντούν 180 πρόσωπα των Γραμμάτων, των Επιστημών και των Τεχνών*. Αθήνα: Κέδρος.

- Σεραφετινίδου, Μ. (2005). *Κοινωνιολογία των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, Ο ρόλος των μέσων στην αναπαραγωγή του σύγχρονου καπιταλισμού*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης & Κοινωνικής Πολιτικής – Gutenberg.
- Σερντεδάκης, Ν. (2011). “*Η συμβολή της έρευνας των γεγονότων διαμαρτυρίας στην κατανόηση της συλλογικής δράσης*”. Στο Τσιώλης, Γ., Σερντεδάκης, Ν., Κάλλας, Γ. (επιμ.), (2011). *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική έρευνα. Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος.
- Σερντεδάκης, Ν. (2018). “*Η Διαμαρτυρία στην Ελλάδα της Κρίσης, 2009-2014*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.), (2018). *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg
- Σεφεριάδης, Σ. (2014). *Στις διαδρομές της Ιστοριογραφίας. Κριτική Επισκόπηση από το πρίσμα της κοινωνικής επιστήμης*. Αθήνα: Θεμέλιο \ Ιστορική Βιβλιοθήκη.
- Σεφεριάδης, Σ. (2017). *Το κόκκινο νήμα μιας δεκαετίας. Αναλύσεις και κείμενα στα χρόνια της κρίσης*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος και Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης.
- Σεφεριάδης, Σ. (2018), “*Κόμματα και Κινήματα χωρίς την Πολιτική: Το μοντέλο του «κόμματος καρτέλ» υπό το φως της εμπειρίας ΣΥΡΙΖΑ*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σκαρπέλος, Γ. (2012). *Εικόνα και Κοινωνία. Από την κοινωνική φωτογραφία στην οπτική κοινωνιολογία*. Αθήνα: Τόπος.
- Σκαρπέλος, Γ. (2019). *τα αβέβαια σημεία*. Αθήνα: Τόπος.
- Σούζας, Ν., Ηλιόπουλος Χ. (2018). “*Οι Αγανακτισμένοι των Πλατειών: Η σημασία του εξαιρετικού γεγονότος στη διαμόρφωση του Κύκλου Διαμαρτυρίας*”. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Σωτηρόπουλος, Δ. (2004). “*Κοινωνία Πολιτών στην Ελλάδα: Ατροφική ή Αφανής;*” Στο Σωτηρόπουλος Δ., (επιμ.) *Η Άγνωστη Κοινωνία Πολιτών*, Αθήνα: Ποταμός. Στο Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Έ., Κανταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη,

- Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών.
- Τεπέρογλου, Ε., Τσατσάνης, Μ. (2014). *“Η Επίσπευση ενός Αργού Θανάτου. Κομματικές Ταυτίσεις και το Τέλος του Δικομματισμού”*. Στο Βούλγαρης Γ., Νικολακόπουλος Η. (2014). *“2012: ο Διπλός Εκλογικός Σεισμός”*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Στο Κούκη, Χ., (2018), *“Η πορεία του ΣΥΡΙΖΑ (2010-2015)”*. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τομπάζος, Σ. (2018). *Οι δύο όψεις της Ελληνικής Οικονομίας, 2000-2017*. Στο Σερντεδάκης, Ν., Τομπάζος, Στ. (επιμ.) *Όψεις της Ελληνικής Κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας & θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Τσιώλης, Γ., Σερντεδάκης, Ν., Κάλλας, Γ. (επιμ.), (2011). *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική έρευνα. Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος.
- Τσουκαλάς, Κ. (1983). *Κοινωνική ανάπτυξη και Κράτος. Η συγκρότηση του Δημόσιου χώρου στην Ελλάδα*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Αθήνα: Θεμέλιο.
- Τσουκαλάς, Κ. (2001). *“Είκοσι Χρόνια Μετά”*, στο Ρήγος, Α., Τσουκαλάς, Κ. (επιμ.). *Η Πολιτική Σήμερα. Ο Νίκος Πουλαντζάς και η επικαιρότητα του έργου του*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Τσιώλης, Γ., Σερντεδάκης, Ν., Κάλλας, Γ. (επιμ.), (2011). *Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική έρευνα. Ζητήματα καταγραφής, τεκμηρίωσης και ανάλυσης κοινωνικών δεδομένων*. Αθήνα: Νήσος.
- Χαλεβελάκη, Μ. (2010), *Μια εισαγωγή στη σημειολογία: θεωρία και εφαρμογές*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Χαραλάμπης, Δ. (1989). *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*. Αθήνα: Εξάντας.
- Στο Εμμανουήλ, Δ., Ζακοπούλου, Έ., Κανταντζόγλου, Ρ., Μαλούτας, Θ., Χατζηγιάννη, Α. (επιμ.), (2008). *Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Ερευνών.
- Χαραλάμπης, Δ. (1994). *Η Σχέση Ιδιωτικού και Δημοσίου στο Ελληνικό Πολιτικό σύστημα*, στο *“Όρια και σχέσεις δημόσιου και ιδιωτικού”*: 5ο Επιστημονικό Συνέδριο

- [του Ιδρύματος Σάκη Καράγιωργα], Πάντειον Πανεπιστήμιο. Αθήνα: Εκδόσεις Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Χατζής, Α. (2018), *Θεσμοί. Μικρές Εισαγωγές*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.
- Ψαλιδόπουλος, Μ. (2019). *Τα Δάνεια της Ελλάδας. 200 Χρόνια Ανάπτυξης και Κρίσεων*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.
- Ψημίτης, Μ. (2011). *Εισαγωγή στα Σύγχρονα Κοινωνικά Κινήματα*, Αθήνα: Διάδραση.
- Ψημίτης, Μ. (2017). *Κοινωνικά Κινήματα στην Καθημερινή Ζωή. Ταυτότητα, αλληλεγγύη και προεικόνιση σε σύγχρονες "κοσμοπολίτικες κοινότητες"*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Τζιόλα.
- Ψύλλα, Μ. (2003). *Η Πολιτική ως Δράση και Λόγος*. Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.
- Ψύλλα, Μ. (2010). *Μεθοδολογία της Ανάλυσης ενός Γεγονότος από τον έντυπο λόγο*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Ψυχογιός, Δ. (2010). *Τα Έντυπα Μέσα Επικοινωνίας. Από τον πηλό στο Δίκτυο*. Τέταρτη Έκδοση. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Ψυχοπαίδης, Κ. (1997). *Δημόσιος Χώρος και Κοινωνικο-Πολιτικές Αξίες*, στο *Πολιτική μέσα στις έννοιες*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

B. Ξενόγλωσση

- Aguilo, I. (2018). *The Darkening Nation Race, Neoliberalism and Crisis in Argentina*. Cardiff: University of Wales Press.
- Aminzade, R.R. and McAdam, D. (2001). *Emotions and Contentious Politics*. Στο R.R. Aminzade et al. (eds) *Silence and Voice in the Study of Contentious Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Arendt, H. (1958). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press. Στο Touraine, A. (2007). *A New Paradigm for Understanding Today's World* (μτφρ. στα αγγλικά από τα γαλλικά: Gregory Elliott). Cambridge: Polity Press.
- Baker, D., Epstein, G. και Pollin, R. (ed.), (1998). *Globalization and Progressive Economic Policy*. Cambridge University Press

- Barry, N. P. (1987). *The New Right*. London: Croom Helm. Στο Heywood, A. (2013). *Politics*. Fourth Edition. Palgrave.
- Bennett, W. Lance. (2003). "Communicating Global Activism: Some Strengths and Vulnerabilities of Networked Politics." σσ. 123–146 in *Cyberprotest: New Media, Citizens and Social Movements*, edited by W. Donk, P. Nixon, and D. Rucht. London: Routledge. Στο Tarrow S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Revised and Updated Third Edition). Cambridge University Press.
- Bennett, W., Lance, Terri E. Givens, and Lars Willnat, (2004). "Crossing Political Divides: Internet Use and Political Identifications in Transnational Anti-War and Social Justice Activists in Eight Nations." Uppsala, Sweden: European Consortium for Political Research. Στο Tarrow S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Revised and Updated Third Edition). Cambridge University Press.
- Billig, M. (1995). "Rhetorical Psychology, Ideological Thinking, and Imagining Nationhood". Στο Johnston, H. και Klandermans, B. (ed.), (1995). *Social Movements and Culture*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press/UCL Press.
- Bobbio, N. (1993). *Left and Right. The Significance of a Political Distinction* (εισ. και μτφρ. A. Cameron). Cambridge: The University of Chicago Press.
- Brown, J. (1998). *The Self*. New York: McGraw Hill. Στο Touraine, A. (2007). *A New Paradigm for Understanding Today's World* (μτφρ. στα αγγλικά από τα γαλλικά: Gregory Elliott). Cambridge: Polity Press.
- Calhoun, C. (επιμ.) (1994). *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford: Blackwell. Στο Touraine, A. (2007). *A New Paradigm for Understanding Today's World* (μτφρ. στα αγγλικά από τα γαλλικά: Gregory Elliott). Cambridge: Polity Press.
- Della Porta: della Porta, D. (1990). *Il terrorismo di sinistra*. Bologna: il Mulino.
- Della Porta, D., Kriesi H. (1999). "Social Movements in a Globalizing World: An Introduction." Στο Della Porta, D., Kriesi, H., Rucht, D. (ed,) (1999). *Social Movements in a Globalizing World*. New York: Macmillan.

- Della Porta, D., Kriesi, H., Rucht, D. (ed.) (1999). *Social Movements in a Globalizing World*. New York: Macmillan.
- Della Porta, D., Tarrow, S. (ed.) (2005). *Transnational Protest and Global Activism*. Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- DellaPorta, D., Andretta, M., Mosca, L. και Reiter, H. (2006). *Globalization from Below. Social Movements, Protest, and Contention*. Minneapolis/ London: University of Minnesota Press.
- Desai, P. (2003). "Beyond Bangkok: Crisis Erupts in Buenos Aires and in the Bosphorus", σσ. 172-186. Στο Desai, P. (2003). *Financial Crisis, Contagion, and Containment from Asia to Argentina*. Princeton/Oxford: Princeton University Press.
- Eiser, J. R. (1980). *Cognitive Social Psychology*. London: McGraw-Hill. Στο Melucci, A. (1995). "The Process of Collective Identity". Στο Johnston, H. και Klandermans, B. (επιμ.), (1995). *Social Movements and Culture*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press/UCL Press.
- Epstein, B. (1991). *Political Protest and Cultural Revolution: Nonviolent Direct Action in the 1970s and 1980s*. Berkley: University of California Press.
- Eyerman, R. (2005). *How social movements move: emotions and social movements*. Στο Flam, H. & King, D. (ed.), (2005). *Emotions and Social Movements*, London: Routledge.
- Falk, R. (1994). *On Humane Governance: Towards a New Global Politics*. Cambridge: Polity, στο Hamel et al., 2001.
- Foster, J.B. and F. Magdoff. 2009. *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences*. New York: Monthly Review Press. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (ed.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Gamson, W. A., Bruce Fireman, and Steven Rytina. (1982). *Encounters with Unjust Authority*. Homewood, IL: Dorsey, στο Snow, D., A., Rochford, B., E, Worden, S. & Benford, R., (1986). "Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation". *American Sociological Review*, 51.
- Gamson, W. (1990). "Challenging Groups since 1945," στο *The Strategy of Social Protest*. 2nd Ed. Belmont, CA: Wadsworth. Στο Gamson, Woosfeld, G. (1993).

- "Movements and Media as Interacting Systems." ANNALS, AAPSS, 528 (*Citizens, Protest, and Democracy*).
- Gamson, W. A. (1990). *The Strategy of Social Protest*. 2d edn. Belmont, California: Wadsworth, σ. 133, στο Mc Adam D., Tarrow S., Tilly C. (2004). *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press.
- Gans, G. (1979). *Deciding What's News*. New York: Pantheon, σσ. 78-80, στο Gitlin, T. (2003). *The whole world is watching. Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. University of California Press.
- George, S., Sabelli, F. (1994). *Faith and Credit: The World Bank's Secular Empire*. London: Penguin, στο Goldsmith, E., Mander, J. (2001). *The Case Against the Global Economy. And for a Turn Towards Localization*. Oxon/New York: Earthscan.
- Giddens, A. (1994). *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press. Στο Heywood, A. (2013). *Politics*. Fourth Edition. Palgrave.
- Gitlin, T. (1980). *The Whole World is Watching*. Belkey: University of California. Στο Gamson, Woosfeld, G. (1993). "Movements and Media as Interacting Systems." ANNALS, AAPSS, 528 (*Citizens, Protest, and Democracy*).
- Goldsmith, E., Mander, J. (2001). *The Case Against the Global Economy. And for a Turn Towards Localization*. Oxon/New York: Earthscan.
- Goldstone, J. A. (2003). *States, Parties and Social Movements*. Cambridge University Press.
- Goodwin, J., Jasper, J., and Polletta F. (ed.) (2001). *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Guidry, J., Kennedy, M., Zald, M. (ed.) (2003). *Globalizations and Social Movements. Culture, Power, and the Transnational Public Sphere*. The University of Michigan Press.
- Hamel, P., Lustiger-Thaler, H., Nederveen Pieterse, J. Roseneil, S. (ed.) (2001). *Globalization and Social Movements*. Hampshire: Palgrave.

- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, (μτφρ. T. Burger & F. Lawrence). Cambridge, Polity Press, (πρωτ. έκδοση 1962).
- Harvey, D. (2000). *Spaces of Hope*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Heywood, A. (2005). *Political Theory*. Third Edition. Palgrave.
- Heywood, A. (2017). *Political Ideologies. An Introduction*. Sixth Edition. Palgrave.
- Honderich, T. (1990b). *Conservatism*. London: Hamilton. Στο Heywood, A. (2005). *Political Theory*. Third Edition. Palgrave.
- Johnston, H., Larava, E. και Gusfield, J. (1994). "Identities, Grievances, and New Social Movements." σσ. 3–35 στο (ed.) Larana, E., Johnston, H. και Gusfield, J., *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Philadelphia: Temple University Press, στο Reger, J. (2002). "More Than One Feminism: Organizational Structure and the Construction of Collective Identity", στο Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (ed.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Keane, J. (2004). *Violence and Democracy*. New York: Cambridge University Press. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (ed.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Kielbowicz, R., Scherer, C. (1986). "The Role of the Press in the Dynamics of Social Movements," στο *Social Movements, Conflict, and Change*. Greenwich, CT: JAI Press. Στο Gamson, Woosfeld, G. (1993). "Movements and Media as Interacting Systems." ANNALS, AAPSS, 528 (Citizens, Protest, and Democracy).
- King, D. S. (1987). *The New Right: Politics, Markets and Citizenship*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Στο Heywood, A. (2005). *Political Theory*. Third Edition. Palgrave.
- King, D., (2005). *Sustaining activism through emotional reflexivity*. Στο Flam, H. & King, D. (ed.). (2005). *Emotions and Social Movements*. London & New York: Routledge.
- Klatch, R. (2002). "The Development of Individual Identity and Consciousness among Movements of the Left and Right", στο Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (ed.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.

- Klatch, R.E. (1999). *A Generation Divided: The New Left, the New Right, and the 1960s*. Berkeley: University of California Press. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (ed.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Leftwich, A. (ed.) (1984). *What is Politics? The Activity and its Study*. Oxford: Blackwell. Στο Heywood, A. (2005). *Political Theory*. Third Edition. Palgrave.
- Lin, C., Edvinsson, L., Chen, J., Beding, T. (2014). *National Intellectual Capital and the Financial Crisis in Argentina, Brazil, Chile, Colombia, Mexico, and Venezuela*. New York: Springer/London: Heidelberg Dordrecht.
- Markoff, J. (1996b). *Waves of Democracy: Social Movements and Political Change*, Thousand Oaks, Calif: Pine Grove Press.
- McAdam, D., Tarrow S., Tilly C. (2004). *Dynamics of Contention*, Cambridge University Press.
- McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- McPhail, C. (1991). *The Myth of the Madding Crowd*. New York: Aldine de Gruyter. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (ed.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Melucci, A., Keane, J., Mier, P. (ed.) (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Philadelphia: Temple University Press.
- Melucci, A. (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Philadelphia: Temple University Press, στο Reger, J. (2002). "More Than One Feminism: Organizational Structure and the Construction of Collective Identity", στο Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (ed.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Melucci, A. (1995). "The Process of Collective Identity." Στο Johnston H. and Klandermans B. (eds.). *Social Movements and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press, στο Reger, J. (2002). "More Than One Feminism: Organizational Structure and the Construction of Collective Identity", στο Meyer, D., Whittier, N.

- & Robnett, B. (επιμ.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Melucci, A. (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.
- Meyer, D. (2002). "Opportunities and Identities: Bridge-Building in the Study of Social Movements", στο Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (ed.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (επιμ.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Molotch, H. (1979). "Media and Movements", στο Zald, M., McCarthy, J. (επιμ.), *The Dynamics of Social Movements*. Cambridge, MA: Winthrop. Στο Gamson, Woosfeld, G. (1993). "Movements and Media as Interacting Systems." ANNALS, AAPSS, 528 (Citizens, Protest, and Democracy).
- Morrow, J. (1998). *History of Political Thought: A Thematic Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. Στο Heywood, A. (2005). *Political Theory*. Third Edition. Palgrave.
- Neisser, U. (1976). *Cognition and Reality*. San Francisco: Freeman. Στο Melucci, A. (1995). "The Process of Collective Identity". Στο Johnston, H. και Klandermans, B. (επιμ.), (1995). *Social Movements and Culture*. Minneapolis/London: University of Minnesota Press/UCL Press.
- Nisbet, R. (1980). *History of the Idea of Progress*. New York: Basic Books. Στο Heywood, A. (2005). *Political Theory*. Third Edition. Palgrave.
- O'Sullivan, N. (1976). *Conservatism*. London: Dent. Στο Heywood, A. (2005). *Political Theory*. Third Edition. Palgrave.
- Olien, C., Tichenor, J. Donahue, G. (1992). "Media Coverage and Social Movements," στο Salmon, C.T. (επιμ.), *Information Campaigns. Balancing Social Values and Social Change*. Newbury Park, CA: Sage. Στο Gamson, Woosfeld, G. (1993). "Movements and Media as Interacting Systems." ANNALS, AAPSS, 528 (Citizens, Protest, and Democracy), σ. 114.

- Paletz, D., Entman, R. (1981). *Media, Power, Politics*. New York: Free Press. Στο Gamson, Woosfeld, G. (1993). "Movements and Media as Interacting Systems." ANNALS, AAPSS, 528 (*Citizens, Protest, and Democracy*).
- Plant, R. (1991). *Modern Political Thought*. Oxford: Blackwell. Στο Heywood, A. (2005). *Political Theory*. Third Edition. Palgrave.
- Reger, J. (2002). "More Than One Feminism: Organizational Structure and the Construction of Collective Identity", στο Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (επιμ.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Robnett, B. (2002). "External Political Change, Collective Identities, and Participation in Social Movement Organizations", στο Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (επιμ.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Ryan, C. (1991). *Prime Time Activism*. Boston: South End Press. Στο Gamson, Woosfeld, G. (1993). "Movements and Media as Interacting Systems." ANNALS, AAPSS, 528 (*Citizens, Protest, and Democracy*).
- Sassen, S. (1998). *Globalization and Its Discontents*. New York: Norton.
- Seferiades, S., Johnston, H. (ed.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Sennett, R. (2003). *Respect: The Formation of Character in a World of Inequality*. London: Allen Lane. Στο Touraine, A. (2007). *A New Paradigm for Understanding Today's World* (μτφρ. στα αγγλικά από τα γαλλικά: Gregory Elliott). Cambridge: Polity Press.
- Stiglitz, J. (2002). *Globalization and Its Discontents*. New York/London: W. W. Norton & Company.
- Stiglitz, J. (2003). "An Overview of Some Studies on the Argentine Crisis", σ. 2, στο Teunissen, J, Akkerman, A. (επιμ.) (2003). *The Crisis That Was Not Prevented. Lessons for Argentina, the IMF, and Globalization*. The Hague: Forum on Debt and Development (FONDAD).
- Tarrow, S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (Revised and Updated Third Edition). Cambridge University Press.

- Taylor, V. και Whittier, N. (1992). "Collective Identity in Social Movement Communities: Lesbian Feminist Mobilization." σσ. 104–29 στο (ed.) Morris, A. και Mueller, C. M. *Frontiers in Social Movement Theory*. New Haven, CT: Yale University Press, στο Reger, J. (2002). "More Than One Feminism: Organizational Structure and the Construction of Collective Identity", στο Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (επιμ.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Taylor, V. (2000). "Emotions and Identity in Women's Self-Help Movements." σσ. 271–299 στο (επιμ.) Stryker, S., Owens, T. και White, R. *Self, Identity, και Social Movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press, στο Reger, J. (2002). "More Than One Feminism: Organizational Structure and the Construction of Collective Identity", στο Meyer, D., Whittier, N. & Robnett, B. (επιμ.) (2002). *Social Movements. Identity, Culture, and the State*. Oxford University Press.
- Teunissen, J, Akkerman, A. (επιμ.) (2003). *The Crisis That Was Not Prevented. Lessons for Argentina, the IMF, and Globalization*. The Hague: Forum on Debt and Development (FONDAD).
- Tilly, C. (1969). *Collective violence in European perspective*, σσ. 4–45 στο *The History of Violence in America*, H.D. Graham και T.R. Gurr. (επιμ.) New York: Praeger. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Tilly, C. (1986). *The Contentious French*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Tilly, C. (2001b). *Historical analysis of political processes*, στο Turner J. H. (επιμ.), *Handbook of Sociological Theory*, Kluwer/Plenum, Νέα Υόρκη & Goldstone, J. A. (2003), *Introduction: Bridging institutionalized politics*, στο Goldstone J. A. (επιμ.), *States, Parties, and Social Movements*. Κέμπριτζ: Cambridge University Press.
- Tilly C., Tarrow, S. (2015). *Contentious Politics*, Second Edition, Oxford University Press.
- Touraine, A. (1977). *The Self-Production of Society* (μτφρ. στα αγγλικά από τα γαλλικά Derek Coltman). University of Chicago Press.

- Touraine, A. (1981). *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge University Press.
- Touraine, A. (2007). *A New Paradigm for Understanding Today's World* (μτφρ. στα αγγλικά από τα γαλλικά: Gregory Elliott). Cambridge: Polity Press.
- Valeriano, F. G. (1997). "After Shocks of the Mexican Crisis: Its Impact on Argentina", σ. 21, στο Valeriano, F. G. (1997). *Black December. Banking Instability, the Mexican Crisis, and Its Effect on Argentina*. Washington, D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- Vanden, H., Funke, P. και Prevost, G. (επιμ.) (2017). *The New Global Politics. Global Social Movements in the Twenty-First Century*. Oxon, New York: Routledge.
- Wieviorka, M. (2009). *Violence: A New Approach*. London: Sage. Στο Seferiades, S., Johnston, H. (επιμ.) (2012). *Violent Protest, Contentious Politics, and the Neoliberal State*. Farnham, Surrey, England: Ashgate.
- Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*. Oxford New York: Oxford University Press. Στο Flam, H. & King, D. (επιμ.). (2005). *Emotions and Social Movements*. London & New York: Routledge.

Παραρτήματα

Εξώφυλλο της Διατριβής.

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

**Η πολιτική σημασία της διαμαρτυρίας των «Αγανακτισμένων» και η
επικοινωνιακή της εννοιοδότηση**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Δημήτρης Β. Βαγιανός

Αθήνα, Φεβρουάριος 2020

Ιστοσελίδες. Γενικά.

Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Chicago Footnotes: <http://www.bibme.org/chicago> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών:
<http://www.media.uoa.gr/faculty.html> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή: https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-commission_el (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ):
<https://www.ecb.europa.eu/ecb/html/index.el.html> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

DMG Press Consulting: <http://www.dmgpress.gr/xls.asp> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Foucaud, B. (2014, Ιανουάριος, 28). Une petite histoire du roman. Episode 5: La modernité: <http://www.plume-escampette.com/petite-histoire-du-roman-episode-5-la-modernite/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Internet World Stats: <https://www.internetworldstats.com/stats.htm> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.). (2011, Ιούνιος, 7). Ανακοίνωση του πολιτικού γραφείου του ΚΚΕ. *Επίσημη ιστοσελίδα του Κ.Κ.Ε.*: http://www.kke.gr/anakoinoseis_grafeioy_typoy/anakoinosh_toy_politikoy_grafeioy_gia_tis_ekdhloseis_laikhs_aganakthshs (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Η Παλιά Αθήνα. Πλατεία Συντάγματος: <http://paliaathina.com/gr/pages/181/plateia-syntagmatos.html> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Παπανδρέου, Γ. (2010, Απρίλιος, 19). Χρέος όλων μας να αλλάξουμε τα πάντα στη χώρα. *Επίσημη ιστοσελίδα του Γεωργίου Α. Παπανδρέου*: <http://archive.papandreou.gr/papandreou/content/Document.aspx?d=6&rd=7739474&f=1721&rf=-1853366823&m=12885&rm=9638694&l=2> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Παπανδρέου, Γ. Η συνέντευξη τύπου του Πρωθυπουργού Γ. Α. Παπανδρέου. (2010, Ιανουάριος, 13): <http://papandreou.gr/100-%CE%BC%CE%AD%CF%81%CE%B5%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%85%CE%B2%CE%AD%CF%81%CE%BD%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CF%83%CE%BF%CE%BA/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Πληροφορίες για την ιστορία του κτηρίου που στεγάζεται το Ελληνικό Κοινοβούλιο: <http://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/ToKtiro/Istoria-Ktirio/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Πρόεδρος της Δημοκρατίας¹. Αντιφώνηση του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Κάρολου Παπούλια προς τον Πρόεδρο της Βουλής κ. Φίλιππο Πετσάλνικο μετά την αναγγελία του αποτελέσματος της επανεκλογής του στο Προεδρικό Μέγαρο. Επίσημη ιστοσελίδα της Προεδρίας της Ελληνικής Δημοκρατίας:

<http://www.presidency.gr/%ce%b1%ce%bd%cf%84%ce%b9%cf%86%cf%8e%ce%bd%ce%b7%cf%83%ce%b7-%cf%84%ce%bf%cf%85-%cf%80%cf%81%ce%bf%ce%ad%ce%b4%cf%81%ce%bf%cf%85-%cf%84%ce%b7%cf%82-%ce%b4%ce%b7%ce%bc%ce%bf%ce%ba%cf%81%ce%b1%cf%84-138/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Πρόεδρος της Δημοκρατίας². Εκλογή του Προέδρου. Πληροφορίες και διαδικασία εκλογής. Επίσημη ιστοσελίδα της Προεδρίας της Ελληνικής Δημοκρατίας: <http://www.presidency.gr/proedros/eklogh-proedrou/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥ.ΡΙΖ.Α.). Καταστατικό του ΣΥ.ΡΙΖ.Α.: www.syryza.gr/pdfs/katastatiko.pdf (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

UN Refugee Agency (The) - UNHCR]:

Word cloud: <https://worditout.com> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ: <https://www.unhcr.org/gr/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ιστότοποι που σχετίζονται με την κινητοποίηση των «Αγανακτισμένων».

<http://real-democracy.gr/> = ο πρώτος ιστότοπος που δημιουργήθηκε για να εκφράσει τις επίσημες θέσεις του κινήματος των «Αγανακτισμένων» (η συγκεκριμένη ιστοσελίδα είναι πλέον ανενεργή).

<http://amesi-dimokratia.org/> = η επίσημη ιστοσελίδα του κινήματος “ΑΛΗΘΙΝΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΩΡΑ” (η συγκεκριμένη ιστοσελίδα είναι πλέον ανενεργή).

<http://www.aganaktismenoi.com> = η επίσημη ιστοσελίδα του κινήματος των «Αγανακτισμένων». (η συγκεκριμένη ιστοσελίδα είναι πλέον ανενεργή).

<http://epitropesdiodiastop.blogspot.com> = το επίσημο blog του «Δεν Πληρώνω».

<http://www.indymedia.org> = Ανεξάρτητη ειδησεογραφική ιστοσελίδα (κατά πολλούς, το αναγνωστικό «κοινό» ανήκει στον αντιεξουσιαστικό χώρο).

<http://athens.indymedia.org> = η αντίστοιχη ιστοσελίδα ελληνικής έκδοσης.

<https://www.facebook.com/> = Σελίδα Κοινωνικής Δικτύωσης.

<https://www.facebook.com/groups/re.union.europe/> = η ομάδα «South European People be quiet, Do not to wake up North!» στο Facebook

<https://www.facebook.com/groups/218940354800038/> = η επίσημη ομάδα του κινήματος ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΤΩΡΑ.

<https://www.Twitter.com/> = Σελίδα Κοινωνικής Δικτύωσης.

<https://twitter.com/realdemgr> = η ηλεκτρονική σελίδα της ομάδας «Άμεση Δημοκρατία Τώρα» στο Twitter.

<http://www.youtube.com> = ιστοσελίδα ανάρτησης βίντεο (χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον για την ανάρτηση «υλικού» διαμαρτυρίας τόσο από τα «ξένα», όσο και από τα εγχώρια λαϊκά κινήματα).

<http://www.flickr.com/> = ιστοσελίδα ανάρτησης οπτικού υλικού (χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον για την ανάρτηση «υλικού» διαμαρτυρίας τόσο από τα «ξένα», όσο και από τα εγχώρια λαϊκά κινήματα)

<http://tvxs.gr/> = η ειδησεογραφική ιστοσελίδα του δημοσιογράφου Στέλιου Κούλογλου.

<http://www.mikis-theodorakis-kinisi-anexartiton-politon.gr/> = η επίσημη ιστοσελίδα του κινήματος «Κίνηση Ανεξάρτητων Πολιτών» του Μίκη Θεοδωράκη (η συγκεκριμένη ιστοσελίδα είναι πλέον ανενεργή).

Ηλεκτρονικά Μέσα (Άρθρα).

Αγώνας της Κρήτης. (2018, Ιανουάριος, 25). 25 Ιανουαρίου 2011: 7 χρόνια από την απεργία πείνας των 300 μεταναστών από την Κρήτη. Αγώνας της Κρήτης: <http://agonaskritis.gr/25-%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%BF%CF%85%CE%B1%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85-2011-6-%CF%87%CF%81%CF%8C%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CF%80/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Αυγή (Η). (2011, Μάιος, 5). Υπέρ των "αγανακτισμένων. *Η Αυγή*: <http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=619559> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Αυγή (Η). (2011, Μάιος, 31). Ιδιότυπη «Εκκλησία του Δήμου» στο Σύνταγμα. *Η Αυγή*: <http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=619568> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Αυγή (Η). (2011, Ιούνιος, 2). Αλ. Τσίπρας: Μόνη λύση η λαϊκή ετυμηγορία. *Η Αυγή*:

<http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=620093> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Αυγή (Η). (2011, Ιούνιος, 8). Νέο παραλήρημα Πεταλωτή εναντίον ΣΥΡΙΖΑ. *Η Αυγή*: <http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=621317> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Αυγή (Η). (Ιούνιος, 2011, 9). Αλ.Τσίπρας: Ειρηνικός ξεσηκωμός για να φύγουν αυτοί οι επικίνδυνοι. *Η Αυγή*: <http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=621840> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Βαγιανός, Δ. (2013, Οκτώβριος, 6). Πού είναι οι «Αγανακτισμένοι»; *Η Αυγή*: <http://www.avgi.gr/article/10812/1085213/pou-einai-oi-aganaktismenoi-> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Βαρίνου, Ε., Γαλανόπουλου, Α. (2010, Μάιος, 7). 172 “ναι” με αλληλοκατηγορίες και διαγραφές. *Η Ελευθεροτυπία*: <http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=07/05/2010&id=159403> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Guardian (The). (2011, Νοέμβριος, 14). Occupy protests around the world: full list visualised. *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/news/datablog/2011/oct/17/occupy-protests-world-list-map> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Guardian (The). (2018, Μάρτιος, 17-26). The Cambridge Analytica Files. *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Guardian (The). (2018, Μάρτιος, 28). Cambridge Analytica's US election work may violate law, legal complaint argues. *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/mar/26/cambridge-analytica-trump-campaign-us-election-laws> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Guardian (The). (2018, Απρίλιος, 18). Leave.EU, Arron Banks and new questions about referendum funding. *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/politics/2018/apr/14/leave-eu-arron-banks-new-question-referendum-funded-brexite-cambridge-analytica> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Guardian (The). (2018, Μάιος, 2). What does Cambridge Analytica closing mean for the Facebook data scandal? *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/may/02/cambridge-analytica-closure-questions-and-answers> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Γαβριηλίδης, Α. (2010, Οκτώβριος – Δεκέμβριος, τχ. 113). Οι καθηγητές του τίποτα. Ηλεκτρονικό περιοδικό «Θέσεις»: http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1125 (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Γιαννακάκη, Μ. (2015, Απρίλιος, 14). Αντιπροσωπευτική δημοκρατία και η ευθύνη της Αριστεράς. *TV Χωρίς Σύνορα (TVXS)*: <https://m.tvxs.gr/mo/i/173202/f/news/ellada/antiprosopoytik-i-dimokratia-kai-i-eythyni-tis-aristeras.html> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Dezeen. (2018, Αύγουστος, 1). *Dezeen*: <https://www.dezeen.com/2018/08/01/le-corbusiers-villa-savoye-sunk-danish-fjordasmund-havsteen-mikkelsen-installation/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Δρόσου, Ι. (2016, Νοέμβριος, 9). Συνέντευξη με την Μαριάννα Ψύλλα. Η Εποχή: <http://epohi.gr/synenteuxh-me-thn-marianna-spylla-proedro-tou-tmhmatis-epikoinwnias-meswn-kai-politismou-tou-panteiou/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ελευθεροτυπία (2011, Ιούνιος, 16). Παπαρήγα στην Ομόνοια: Η λαϊκή εξουσία θα διαγράψει το χρέος. *Η Ελευθεροτυπία*: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=285017> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ενθέματα (Η Αυγή). (2017, Δεκέμβριος, 24). Έχε γεια, νεοφιλελευθερισμέ: Μια συνέντευξη με τον Βόλφγκανγκ Στρέεκ. *Η Αυγή*: <http://www.avgi.gr/article/10811/8613127/eche-geia-neophileleutherisme-mia-synenteuxe-me-ton-bolphnkan-nk-streek1> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019). Το κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στο <http://kingsreview.co.uk/articles/farewell-neoliberalism-inter> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ζαγάρας, Κ. (2011, Μάιος, 29). Ο φόβος του ΚΚΕ μπροστά στο ανεξέλεγκτο. *Η Αυγή*: <http://archive.avgi.gr/ArticleActions/show.action?articleID=619318> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019).

TANEA Team. (2010, Φεβρουάριος, 3). Πανηγυρική επανεκλογή Παπούλια. *Τα Νέα*: <https://www.tanea.gr/2010/02/03/greece/panigyriki-epaneklogi-papoylia/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

In.gr (2018, Ιούνιος, 29). Πρώτη τηλεσίδικη καταδίκη για τους... «αγανακτισμένους» κατοίκους του Αγ. Παντελεήμονα. *In.gr*: <https://www.in.gr/2018/06/29/uncategorized/proti-telesidiki-katadiki-gia-tous-aganaktismenous-katoikous-tou-ag-panteleimona/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

JailGoldenDawn. (2014, Μάιος, 8). Το χρυσαυγίτικο πογκρόμ τον Μάη του 2011 μετά τη δολοφονία του Μανώλη Καντάρη. JailGoldenDawn: <https://jailgoldendawn.com/2014/05/08/%CF%84%CE%BF-%CF%87%CF%81%CF%85%CF%83%CE%B1%CF%85%CE%B3%CE%AF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF-%CF%80%CE%BF%CE%B3%CE%BA%CF%81%CF%8C%CE%BC-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%BC%CE%AC%CE%B7-%CF%84%CE%BF%CF%85-2011-%CE%BC/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Κατσάκος, Π. (2013, Οκτώβριος, 6). Άγιος Παντελεήμονας: Το “λίκνο” της Χρυσής Αυγής. *Η Αυγή*: <http://www.avgi.gr/article/10811/1081976/agios-panteleemonas-to-likno-tes-chryses-auges> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Κατσαμπέκης, Γ. (2014). *ΣΥΡΙΖΑ 2004-2012: από τη «νεολαία» στον «λαό»*. Μια λογο-θεωρητική προσέγγιση του λαϊκισμού της ριζοσπαστικής αριστεράς. Δίκτυο Ανάλυσης Πολιτικού Λόγου. Κείμενα Εργασίας, αρ. 5. Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης.

Κουναλάκη, Ξ. (2011, Ιούνιος, 2). και η «πλατεία» ως στυμμένη λεμονόκουπα. *Ριζοσπάστης*: <http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6279187&textCriteriaClause=%2B%CE%91%CE%93%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%A4%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F%CE%99> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Liberal. (2016, Νοέμβριος, 18). *Liberal*: <http://www.liberal.gr/arthro/94294/epikairotita/2016/i-skoteini-pleura-ton-social-media-gia-ti-dimokratia.html> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Λιαλούτη, Μ. (2019, Ιούνιος, 17). Από τον Γιώργο στον Αλέξη. Γιατί όλοι πάνε Καστελλόριζο; *Τα Νέα*: <https://www.tanea.gr/2019/06/17/politics/giati-oloi-pane-kastellorizo-oi-symvolismoι-piso-apo-tis-episkepseis-sto-nisi/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Οικονόμου, Τ. (2014, Μάιος, 30). Πολιτικοί, social media και επικοινωνία. *Η Καθημερινή*: <https://www.kathimerini.gr/769549/article/proswpa/synentey3eis/politikoi-social-media-kai-epikoinwnia> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Μπογιόπουλος, Ν. (2013, Μάρτιος, 31). Λάθος Πορεία. » που δημοσιεύθηκε στις 31/03/2013 στο «Ριζοσπάστης»: *Ριζοσπάστης*: <http://www.rizospastis.gr/wwwengine/story.do?id=7365865> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Newsroom , CNN Greece. (2018, Μάρτιος, 17). Ενώπιον του Ευρωκοινοβουλίου ο Ζάκερμπεργκ – Συνάντηση και με Μακρόν. *CNN Greece*: <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/130342/enopion-toy-eyrokoinonoyylioy-o-zakermpergk-synantisi-kai-me-makron> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019). “

Newsroom , CNN Greece. (2018, Απρίλιος, 4). Στις 11 Απριλίου καταθέτει στο Κογκρέσο ο Μαρκ Ζάκερμπεργκ. *CNN Greece*: <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/124528/stis-11-apriliou-katathetei-sto-kogkreso-o-mark-zakermpergk> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Newsroom , CNN Greece. (2018, Μάιος, 2). Κλείνει η Cambridge Analytica μετά το σκάνδαλο υποκλοπής δεδομένων. *CNN Greece*: <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/128346/kleinei-i-cambridge-analytica-meta-to-skandalo-ypoklopis-dedomenon> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Newsroom , CNN Greece. (2018, Δεκέμβριος, 19). Σκάνδαλο Cambridge Analytica: Η Ουάσιγκτον προσφεύγει στη Δικαιοσύνη κατά του Facebook. *CNN Greece*:

<https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/158949/skandalo-cambridge-analytica-h-oyasigkton-prosfeygei-sti-dikaiosyni-kata-toy-facebook> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Newsroom , CNN Greece. (2018, Δεκέμβριος, 26). Πλήρη έλεγχο στο Facebook ζητά το Ευρωκοινοβούλιο. *CNN Greece*:

<https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/152196/pliri-elegxo-sto-facebook-zita-to-eyrokoionovoulio> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Newsroom , CNN Greece. (2019, Ιούνιος, 28). Ιταλία: Πρόστιμο ύψους 1 εκατ. ευρώ στο Facebook στην υπόθεση της Cambridge Analytica. *CNN Greece*:

<https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/182469/italia-prostimo-yprosoys-1-ekat-eyro-sto-facebook-stin-yprothesi-tis-cambridge-analytica> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Newsroom , CNN Greece. (2019, Αύγουστος, 20). Twitter και το Facebook διέγραψαν λογαριασμούς που «δυσφήμιζαν» τους διαδηλωτές στο Χονγκ Κονγκ. *CNN Greece*:

<https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/187988/twitter-kai-to-facebook-diegrapsan-logariasmoys-poy-dysfimizan-toys-diadilotes-sto-xongk-kongk> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Newsroom (2019, Οκτώβριος, 11). Ισόβια στους 2 Αφγανούς δολοφόνους του Μ. Καντάρη αποφάσισε το Εφετείο. *CNN Greece*:

<https://www.cnn.gr/news/ellada/story/18861/isovia-stoys-2-afganoy-dolofonoys-toy-m-kantari-apofasise-to-efeteio> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ναυτεμπορική. (2019, Αύγουστος, 23). Το YouTube κατέβασε λογαριασμούς για «επιχειρήσεις επιρροής» σχετικά με το Χονγκ Κονγκ. *Naftemporiki.gr*:

<https://www.naftemporiki.gr/story/1508777/to-youtube-katebase-logariasmous-gia-epixeiriseis-epirrois-sxetika-me-to-xongk-kongk> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Νέδος, Β. (2009, Σεπτέμβριος, 16). “Λεφτά υπάρχουν” έλεγε ο Γ. Παπανδρέου το 2009. *Η Καθημερινή*:

<https://www.kathimerini.gr/783966/article/epikairothta/politikh/lepta-yparchoyn-elege-o-g-papandreou-to-2009> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Νιαώτη, Ι. (2011, Μάιος, 25). Το σύνθημα που άκουσαν μόνο τα ελληνικά ΜΜΕ. *Η Ελευθεροτυπία*: <http://www.enet.gr/?i=news.el.kosmos&id=278406> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Pouchard, A., Vaudano, M., Breteau, P. (2015, Ιούνιος, 29). La crise grecque en neuf plans d’austerite, trois plans d’aide et une reelection. *Le Monde*:

http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2015/06/30/crise-grecque-8-plans-d-austerite-depuis-2009-4-gouvernements-2-plans-d-aide_4664337_4355770.html (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Παναγόπουλος, Α. (2011, Μάιος, 29). Το κίνημα της πλατείας: από την Πουέρτα δελ Σολ στο Σύνταγμα». *Η Ελευθεροτυπία*:

<http://www.enet.gr/?i=news.el.politikh&id=279640> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Παπαχαρίση, Ζ. (2011, Οκτώβριος, 8). Ο ψηφιακός πολίτης; Το διαδίκτυο, τα ιστολόγια και η δημόσια σφαίρα. *Αντίφωνο*:

<https://antifono.gr/%CE%BF-%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%B4%CE%AF%CE%BA%CF%84%CF%85%CE%BF-%CF%84%CE%B1-%CE%B9%CF%83%CF%84/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019) Αναδημοσίευση από την ιστοσελίδα του Ιδρύματος Ωνάση: http://www.onassis.gr/enim_deltio/40_08/article_1.php (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Παπαρήγα, Α. (2011, Μάιος, 25). Οι συγκεντρώσεις δεν ανησυχούν το σύστημα. *Η Ελευθεροτυπία*: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=278617> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Παπαρήγα, Α. (2011, Μάιος, 26). Τώρα είναι η ώρα μεγάλων επιλογών για το λαό. *Ριζοσπάστης*:

<http://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=26/5/2011&id=13563&pageNo=3&direction=1> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Παπαρήγα, Α. (2011, Ιούνιος, 4). Η οργή να μετατραπεί σε πάλι για εναλλακτική πολιτική λύση. *Ριζοσπάστης*:

<http://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=4/6/2011&id=13571&pageNo=3&direction=1> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Παπαρήγα, Α. (2011, Ιούνιος, 30). Το κίνημα που τους πονάει είναι απέναντι στον ταξικό αντίπαλο. *Ριζοσπάστης*:

<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6327170&textCriteriaClause=%2B%CE%91%CE%93%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%A4%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F%CE%99> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Πουλακίδας, Κ.. (2011, Ιούνιος, 29). Η Βουλή αποδοκίμασε τον Πάγκαλο. *Η Αυγή*:

<http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=625345> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019). *Η Αυγή*:

Π. - Ι. (2011, Μάιος, 29). Για το "κίνημα της πλατείας". *Ριζοσπάστης*:

<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6271819&textCriteriaClause=%2B%CE%A4%CE%9F+%2B%CE%9A%CE%99%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%91+%2B%CE%A4%CE%A9%CE%9D+%2B%CE%A0%CE%9B%CE%91%CE%A4%CE%95%CE%99%CE%A9%CE%9D> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Rathi, R. (2019, Ιανουάριος, 13). Effect of Cambridge Analytica's Facebook ads on the 2016 US Presidential Election. *Towards Data Science*:

<https://towardsdatascience.com/effect-of-cambridge-analyticas-facebook-ads-on-the-2016-us-presidential-election-dacb5462155d> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ριζοσπάστης (2011, Ιούνιος, 21). Αλέκα Παπαρήγα. Ισχυρό, ταξικό λαϊκό κίνημα και αδύναμη κυβέρνηση. Η πρωτολογία της ΓΓ της ΚΕ του ΚΚΕ στη Βουλή. *Ριζοσπάστης*:

<https://www.rizospastis.gr/columnPage.do?publDate=21/6/2011&columnId=2241> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ριζοσπάστης. (2011, Ιούνιος, 30). Το κίνημα που τους πονάει είναι απέναντι στον ταξικό αντίπαλο. *Ριζοσπάστης*:

<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=6327170&textCriteriaClause=%2B%CE%91%CE%93%CE%91%CE%9D%CE%91%CE%9A%CE%A4%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%95%CE%9D%CE%9F%CE%99> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ρούσης, Γ. (2011, Ιούνιος, 19). Αριστερά και πλατείες. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=285645> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Summers, H., Slawson, N. (2018, Μάρτιος, 24). Investigators complete seven-hour Cambridge Analytica HQ search. *The Guardian*:

<https://www.theguardian.com/news/2018/mar/23/judge-grants-search-warrant-for-cambridge-analyticas-offices> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

ΣοφοκλέουςIn. (2019, Αύγουστος, 17). Η Μονσάντο πλήρωνε την Google για να προωθεί άρθρα κατά δημοσιογράφων-αμφισβητιών της. *ΣοφοκλέουςIn*:

<https://www.sofokleousin.gr/i-monsanto-plirone-tin-google-gia-na-proothei-arthra-kata-dimosio> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Σφέτσα, Ε. (2011, Μάιος, 25). Τι είδαμε στο Σύνταγμα: Όταν ο περιβόητος "μέσος άνθρωπος" κατέβηκε στον δρόμο. *Η Αυγή*:

<http://archive.avgi.gr/ArticleActionshow.action?articleID=619365> (προσπελάστηκε ανεπιτυχώς στις 19 Οκτωβρίου 2019).

TECHin. ΣοφοκλέουςIn. (2019, Αύγουστος, 23). Google κατέβασε πάνω από 200 κανάλια YouTube. *ΣοφοκλέουςIn*:

<https://www.sofokleousin.gr/i-google-katevase-pano-apo-200-kanalia-youtube> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

TOC (The). Απρίλιος 2010: Το διάγγελμα Παπανδρέου από το Καστελόριζο. *The Times of Change (TOC)*: <https://www.thetoc.gr/politiki/article/aprilios-2010-to-diaggelma-papandreou-apo-to-kastelorizo> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ταρπάγκος, Α. (2014, Απρίλιος, 4). Από την κρίση υπερσυσσώρευσης στη σοσιαλιστική πρόκληση. *Αναγνώσεις (Η Αυγή)*:

<http://my.aegean.gr/web/article3056.html> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019)

ΤοΒΗΜΑ Team (2010, Νοέμβριος, 15). EurostatΣτο 15,4% το δημοσιονομικό έλλειμμα το 2009. *Το Βήμα*: <https://www.tovima.gr/2010/11/15/finance/b-eurostat-b-br-sto-15-4-to-dimosionomiko-elleimma-to-2009/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

ΤοΒΗΜΑ Team. (2011, Μάιος, 25). Σε γενικευμένη, ειρηνική εξέγερση καλεί ο Αλέξης Τσίπρας. *Το Βήμα*:

<http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=402798> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

ΤοΒΗΜΑ Team. (2016, Απρίλιος, 24). Ερευνα ΚΑΠΑ Research για το συλλαλητήριο της Κυριακής για το Μακεδονικό – Συσπειρώθηκαν όλες οι εκφάνσεις της Δεξιάς. *Το Βήμα*:

<https://www.tovima.gr/2018/02/05/politics/ereyna-kapa-research-gia-to-syllalithirio-tis-kyriakis-gia-to-makedoniko-syspeirwthikan-oles-oi-ekfanseis-tis-deksias/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Τσαγκρής, Ν. (2018, Μάρτιος, 11). Η έκτη “επέλαση των αγανακτισμένων”. *Η Αυγή*: <http://www.avgi.gr/article/10811/8761850/e-ekte-epelase-ton-aganaktismenon-> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019)

Τσιώρου. Β. (2011, Απρίλιος, 30). Η σκοτεινή πλευρά της ελευθερίας στο Ίντερνετ. *Η Ελευθεροτυπία*: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=263516> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Τσώλη, Ζ. (2008, Σεπτέμβριος, 23). Από Θέσεως. *Το Βήμα*: <https://www.tovima.gr/2008/09/23/archive/apo-tin-oikonomia-trabesti-stin-ntoparismeni-oikonomia/> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Χαριτόπουλος, Δ. (2016, Ιούλιος, 23). Μόνο οι προλετάριοι έχουν πατρίδα. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/77070_mono-oi-proletarioi-ehoyn-patrida (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Χασαπόπουλος, Ν. (2009, Ιούλιος, 25). Κοινωνικές εκρήξεις φοβάται ο κ. Παπούλιας. *Το Βήμα*: <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=280134> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Έντυπα Μέσα (Άρθρα).

Α.Ε.Μ. (2010, Απρίλιος, 23). Συμφωνία ΠΑΣΟΚ να κληθεί ο Παπακωνσταντίνου για το Βατοπέδιο. *Η Ελευθεροτυπία*, σ.7.

Αυγή (Η) (2011, Μάιος, 25). Δημ.Βίτσας: Μοναδική απάντηση μια ειρηνική κοινωνική εξέγερση. *Η Αυγή*, σ. 4.

Γαλανόπουλος, Α. (2010, Απρίλιος, 23). “Καίει” υπουργούς της Ν.Δ. η γραμματέας του Χριστοφοράκου. *Η Ελευθεροτυπία*, σ.7.

Γιαλκέτση, Θ. (2011, Ιούνιος, 5). Αγανακτώ, άρα... εξεγείρομαι. *Η Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σ. 18.

Δαμά, Γ. (2010, Μάιος, 3). Ο Δρόμος της Οργής. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 46.

Δρεττάκης, Μ. (2010, Μάιος, 6). Τα μέτρα άδικα και αντιαναπτυξιακά. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 8.

Ελευθερία. (2011, Ιούνιος, 12). Η "πλατεία Συντάγματος" του διαδικτύου. *Εφημερίδα «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ» (εφημερίδα της Λάρισας)*, σ. 6 (ηλεκτρονική πηγή:

<https://en.calameo.com/read/000804656c0fd21e3be52>) (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ελευθεροτυπία (Η). (2010, Απρίλιος, 23). Προς νέα απεργία 5 Μαΐου, σ. 18.

Ελευθεροτυπία (Κυριακάτικη). (2011, Ιούνιος, 5). Μια παρέα ερασιτεχνών σηκώνει το βάρος της διαδικτυακής προβολής των κινητοποιήσεων της Θεσσαλονίκης. Τους λείπει μόνο μια καλή γραμμή Ίντερνετ. *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σ. 53.

Κοραή, Χ. (2010, Απρίλιος, 23). Υπευθυνότητα -και όχι κατεβασμένα ρολά- συνέστησε η Ν.Δ. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 5.

Κοραή, Χ. (2009, Σεπτέμβριος, 3). Ομολογία Αποτυχίας. *Η Ελευθεροτυπία*, σ.3.

Κιούσης, Γ. (2011, Ιούνιος, 11). Ψυχογραφώντας τις “φυλές” της πλατείας. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 22.

Κωσταρέλου, Ε. (2010, Μάιος, 3). Τριμηνιαίοι έλεγχοι υπό τη σκιά νέων μέτρων. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 3.

Κωσταρέλου, Ε. (2010, Μάιος, 3). Τα δάκρυα και το αίμα των Ελλήνων. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 16.

Μοσχονάς, Κ. (2010, Απρίλιος, 2010). Εκτροχιασμός στο 13,6%. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 3.

Νταϊλιάνα, Ν (2009, Οκτώβριος, 9). Ζητώ συμμετοχή, όχι ανοχή. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 13.

Παπαδόπουλος, Α. (2011, Ιούνιος, 6). Αυτοί που χρίστηκαν προστάτες. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 10.

Ριζοσπάστης. (2011, Μάιος, 27). Συγκεντρώσεις σε πόλεις για δεύτερη μέρα. *Ριζοσπάστης*, σ. 20.

Ρουμελιώτης, Α., Αλατράς, Ν. (2011, Μάρτιος, 8). Face to Facebook με την επανάσταση. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 11.

Σώκος, Π. (2010, Απρίλιος, 23). Κλείδωσε η προσφυγή, παίζεται η ημερομηνία. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 5.

Σώκος, Π. (2010, Απρίλιος, 23). Κατά της Ν.Δ. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 5.

Σώκος, Π. (2010, Ιανουάριος, 14). Ριζικές ανατροπές το 2010” με σκληρά μέτρα. *Η Ελευθεροτυπία*, σ. 4.

Φέρι, Λ. (2011, Ιούνιος, 5). Ένα πάθος που τυφλώνει. *Η Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, σ. 19.

Οπτικοακουστικά Μέσα.

Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛΙΑΜΕΠ). (2011, Νοέμβριος, 10). Ανοιχτή συζήτηση: Η πολιτική ισχύς των μέσων κοινωνικής δικτύωσης: ενισχύεται η δημοκρατία από τα ψηφιακά μέσα;

Ηλεκτρονική διεύθυνση:
<https://www.eliamep.gr/event/%ce%b4%ce%b7%ce%bc%cf%8c%cf%83%ce%b9%ce%b1-%cf%83%cf%85%ce%b6%ce%ae%cf%84%ce%b7%cf%83%ce%b7-%ce%bc%ce%b5-%ce%b8%ce%ad%ce%bc%ce%b1-%ce%b7-%cf%80%ce%bf%ce%bb%ce%b9%cf%84%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b9%cf%83/> (μπορείτε να αναπαράγεται την εκδήλωση ακολουθώντας τον εξής σύνδεσμο: <https://www.blod.gr/lectures/i-politiki-ishys-ton-meson-koinonikis-diktyosis-enishyetai-i-dimokratia-apo-ta-psifiaka-mesa/>). (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Επίσημο Κανάλι του Πρωθυπουργού στο «Youtube». (2010, Απρίλιος, 23). Δήλωση Πρωθυπουργού από Καστελόριζο. *Ο Πρωθυπουργός:*

στις 23 Απρ 2010: https://youtu.be/4pC_d1M82uQ (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Επίσημο Κανάλι του Πρωθυπουργού στο «Youtube». (2018, Αύγουστος, 21). Διάγγελμα για την έξοδο της Ελλάδας από τα μνημόνια». https://youtu.be/ButU_WYxF98 (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Left.gr. (2012, Απρίλιος, 25). Το δεκάλεπτο του ΣΥΡΙΖΑ εκλογές 2012: <https://youtu.be/SCKh7NRKMgw> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Παπαϊωάννου, Σ. (2016, Ιούλιος, 6). 360 Μοίρες | Γ. Παπανδρέου και Δ. Κουτσούμπας. "360 Μοίρες" του καναλιού "Alpha TV": <https://youtu.be/EQtjz6Sx-Ig> (δείτε το σχετικό απόσπασμα από το 19.53" έως το 21.17") (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

scholiasmoi. (2011, Ιούνιος, 29). Τί σημαίνει "προβοκάτσια" και "κουκουλοφόροι"; Κανάλι στο «YouTube» (αναπαραγωγή ειδήσεων του τηλεοπτικού σταθμού ALTER): http://youtu.be/JWZqR_VPeCc (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Εκλογικές Αναμετρήσεις.

Βουλευτικές Εκλογές 2007. Ιστοσελίδα Υπουργείου Εσωτερικών: <http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2007/pages/index.html> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Βουλευτικές Εκλογές 2009. Ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών: <https://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2009/pages/index.html> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Βουλευτικές Εκλογές 2009. Ιστοσελίδα Βουλής των Ελλήνων:

<https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#IG> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Ευρωεκλογές, 2009. Ιστοσελίδα Υπουργείου Εσωτερικών:
<https://ekloges-prev.singularlogic.eu/e2009/pages/index.html> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Βουλευτικές Εκλογές 2012. Ιστοσελίδα του Υπουργείου Εσωτερικών:
<http://ekloges-prev.singularlogic.eu/v2012a/public/index.html#%22cls%22:%22main%22,%22params%22:{}%22> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Βουλευτικές Εκλογές 2012. Ιστοσελίδα Βουλής των Ελλήνων:
<https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Ekloges/Eklogika-apotelesmata-New/#IG> (πρόσβαση στις 19 Οκτωβρίου 2019).

Οργανωτικές δομές: Ομάδες Εργασίας «Αγανακτισμένων».

- Καθαριότητας & Περιβάλλοντος
- Γραμματειακής Υποστήριξης
- Υποδοχής
- Επικοινωνίας / Multimedia
- Σίτισης
- Καλλιτεχνών
- Πρώτων Βοηθειών / Υγείας
- Ψυχραιμίας
- Αστέγων
- Διεθνούς Αλληλεγγύης
- Εξορμήσεων
- Εργαστήρι Εναλλακτικών Κοινοτήτων – Οικοκοινότητες
- Εφοδιασμοί Υλικού
- Αποθήκη
- Μεταφράσεων
- Νομικής Υποστήριξης
- Οργάνωση Κινητοποιήσεων και Αντίστασης στο Μεσοπρόθεσμο
- Περιφρούρησης και Σεβασμού – Ειρηνοποιών
- Τεχνικής Υποστήριξης, Τράπεζας Χρόνου
- Χαρτογράφηση Τοπικών Συνελεύσεων

Πρωτοσέλιδα Εφημερίδων.

Ελευθεροτυπία

ΠΟΣΟ ΚΟΒΟΝΤΑΙ μισθοί, επιδόματα, συντάξεις Προσέτις κοφάρη 1%, τετραπλό κλίμακα περικοπών, 10% κομμάτι στο έργο.	ΩΜΟΣ ΕΚΒΙΑΣΜΟΣ με μπαμπούλα εξόδου απ' το ευρώ Αθέσιμα τραπεζομαθήματα του λαού από την κυβέρνηση να βάλει τα μαντρά.	ΠΡΟΣ ΡΑΓΔΑΙΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ Υπό σφοδρά πίεση για άμεσες λύσεις η σύσκεψη αρχηγών Παπούλια.
25 Μαΐου 2011	26 Μαΐου 2011	27 Μαΐου 2011
ΜΙΣΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΜΕ... ΜΕΛΛΟΝ Παπανδρέου-Σαμαράς πάλι κοντά στις αποκρατικοποιήσεις, δεν τα βρήκαν σε περικοπές και φορολογία.	Οι 5 κινήσεις μετά το ναυάγιο «Κιότι η γερμανία θα μετατρέπεται προγράμματος.	ΦΛΕΡΤ ΣΤΑ ΚΡΥΦΑ Παπανδρέου-Σαμαράς ανοίγουν δίοδο συνεννόησης για τα μέτρα.
28 Μαΐου 2011	29 Μαΐου 2011	30 Μαΐου 2011

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Ανεξάρτητη Αίθουσα Ενημέρωσης www.anaei.gr Δωδεκάνησα ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Blue Star Festival Αναγκασμένο μάθημα οργάνωσης Ευθύνης και γρήγορης απόκρισης: οι οργανώσεις που την καταβάλουν ΔΟΣΗ-ΔΗΛΗΤΗΡΙΟ Ανοίξε-κλείσε στα Τέμπη Πανεπιστήμιο στα όρια της φτώχειας	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Ανεξάρτητη Αίθουσα Ενημέρωσης www.anaei.gr Κυκλάδες ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Blue Star Festival ΕΚΛΕΙΣΕ ΤΟ ΠΑΚΕΤΟ ΜΕ ΣΚΛΗΡΟΥΣ ΦΟΡΟΥΣ Κυβέρνηση-πρόκα κατάγγινε στα μέτρα για την 2η δόση Φιγυαδείστηκαν οι βουλευτές	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Ανεξάρτητη Αίθουσα Ενημέρωσης www.anaei.gr Δωδεκάνησα ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Blue Star Festival Προς ένα κλίμακες στο ασφαλιστικό Η κρίση ζητάει απολύτως τόρα ΣΧΕΔΙΟ 14 ΣΗΜΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ Μην χάσεις για μας Αργεντινή
31 Μαΐου 2011	1 Ιουνίου 2011	2 Ιουνίου 2011

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Ανεξάρτητη Αίθουσα Ενημέρωσης www.anaei.gr Κυκλάδες ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Blue Star Festival Βάρβα στα θέματα των συλλογικών συμβάσεων ΦΟΡΟΠΑΤΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΗΜΙΥΠΑΙΘΗΡΙΟΥΣ Ανοίξε-κλείσε στα Τέμπη	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Ανεξάρτητη Αίθουσα Ενημέρωσης www.anaei.gr Κυκλάδες ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Blue Star Festival ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΜΕ ΠΛΗΘΟΣ ΑΠΟΛΥΣΕΩΝ Η κρίση θα δώσει πανοράμι στον ρυθμό και η Ε.Ε. νέο δόση Σπρώχνουν στα χέρια τραπεζίτες	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Ανεξάρτητη Αίθουσα Ενημέρωσης www.anaei.gr Κυριακάτικη ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Blue Star Festival Αγανάκτηση σ' όλα τα μέτωπα Ακίνητα: Οι βαρύτεροι φόροι Τα 7 αγόδια της Μπριμπίλη
3 Ιουνίου 2011	4 Ιουνίου 2011	5 Ιουνίου 2011

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Ανεξάρτητη Αίθουσα Ενημέρωσης www.anaei.gr Κυκλάδες ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Blue Star Festival Από γερμανικά φασολάκια το φονικό βακτήριο ΥΠΟ ΑΠΟΛΥΤΟ ΞΕΝΟ ΕΛΕΓΧΟ Επίθεση για μισή ώρα	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Ανεξάρτητη Αίθουσα Ενημέρωσης www.anaei.gr Κυκλάδες ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Blue Star Festival ΣΦΑΓΗ ΕΦΑΠΑΞ 30% ΚΑΙ ΑΝΑΔΡΟΜΙΚΑ Οι δημόσιοι υπάλληλοι θα χάσουν σταδιακά 10% από τον Σεπτέμβριο Οι εργαζόμενοι στην Ε.Ε. θα χάσουν 10% από τον Σεπτέμβριο	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Ανεξάρτητη Αίθουσα Ενημέρωσης www.anaei.gr Κυκλάδες ΕΠΕΙΔΕΥΣΗ Blue Star Festival ΜΠΡΟΣ-ΠΙΣΩ ΓΙΑ ΔΗΜΟΣΙΟ, ΦΟΡΟΥΣ Η κυβέρνηση αλλάζει μέτρα, χωρίς να περάσει το Μνημόνιο Από την Ε.Ε. θα χάσουν 10% από τον Σεπτέμβριο
6 Ιουνίου 2011	7 Ιουνίου 2011	8 Ιουνίου 2011

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτησία Αδέσμευση Εμπιστοσύνη www.elf.gr Κυκλάδες ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΠΟΔΟΧΕΙΟΝ Εκθεση τρέκας: Αυτά τα μέτρα συμφωνήσαμε Τίλειο το κείμενο για το 2011-2015 ΚΕΦΑΛΙΚΟΣ ΦΟΡΟΣ ΣΤΑ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΑ Ειδική εισφορά για να πλην από ένα χρόνο σε όσους το διόλυναν Πίνεκες με όλα τα μέτρα που κατατέθηκαν από χθες Στον αέρα η δόση και το δάνειο Ο λέων του Φειδία	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτησία Αδέσμευση Εμπιστοσύνη www.elf.gr Δωδεκάνησα ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΠΟΔΟΧΕΙΟΝ ΦΟΡΟΕΙΣΠΡΑΚΤΙΚΟΣ 4ΕΤΗΣ ΕΦΙΛΑΤΗΣ Πάρετε από το υποκατάστημα για το θέμα του μισθολόγου Το ποτήρι-τέ... Μυσό σιάνο μετά το κλείσιμο Μαρούσι, τα «αγέδια Σαράντα» για τον Ελλάδα Το ποτήρι-τέ...	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτησία Αδέσμευση Εμπιστοσύνη www.elf.gr Κυκλάδες ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΠΟΔΟΧΕΙΟΝ ΚΑΛΑ ΣΑΡΑΝΤΑ Μεσοπρόθεσμο 40 το μέτρο μέχρι το 2015 Μυσό σιάνο μετά το κλείσιμο Μαρούσι, τα «αγέδια Σαράντα» για τον Ελλάδα Το ποτήρι-τέ...
ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτησία Αδέσμευση Εμπιστοσύνη www.elf.gr Κυριακάτικη ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΠΟΔΟΧΕΙΟΝ Οι φοροφυγάδες στα πούπουλα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Αιματόρ σαφάρι κατά μεταναστών Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτησία Αδέσμευση Εμπιστοσύνη www.elf.gr Δωδεκάνησα ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΠΟΔΟΧΕΙΟΝ ΛΑΙΜΗΤΟΜΟΣ σε μισθούς από 1.300 € Διπλό γρήγορο για τους υπαλλήλους του Απορρίπτονται Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτησία Αδέσμευση Εμπιστοσύνη www.elf.gr Κυκλάδες ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΠΟΔΟΧΕΙΟΝ ΑΠΟ ΜΙΑ ΚΛΩΣΤΗ Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ Εκτακτά συνέλευση Πατριάρχου με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας το μαχητή Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα
ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτησία Αδέσμευση Εμπιστοσύνη www.elf.gr Δωδεκάνησα ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΠΟΔΟΧΕΙΟΝ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΝ ΚΕΝ Δάγκισαν και τα αγάλματα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτησία Αδέσμευση Εμπιστοσύνη www.elf.gr Κυκλάδες ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΠΟΔΟΧΕΙΟΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΜΕ ΤΟ ΜΗΝΑ Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτησία Αδέσμευση Εμπιστοσύνη www.elf.gr Δωδεκάνησα ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΚΑΠΟΔΟΧΕΙΟΝ ΓΥΡΩ ΓΥΡΩ ΟΛΟΙ Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα Απορρίπτονται ελληνικά φρούλα η Εθνική Τράπεζα

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτητή Διάδοτική Εφημερίδα www.elf.gr Κυκλοδοές ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΡΑΠΕΖΕΣ Νέο χαράτσι καθυστέρησης επιβαλλόντων περηνόρια Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας 8 ΑΛΛΑΓΕΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΤΕΛΕΣΗ Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας 4 θύρες απεργία από το πρωί, επίσης από το μετρό Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Συγκρούσεις από τις πιέσεις προς το Σύνταγμα Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτητή Διάδοτική Εφημερίδα www.elf.gr Δωδεκάνησα ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ Στην κλίση της Βουλής το δικομματικό πρόγραμμα, ενώ το Σύνταγμα ηγείται στο δικομματικό ΨΗΦΟΦΟΡΙΑ ΜΕ ΔΑΚΡΥΑ ΛΑΟΥ Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Γερμανία «ναι» στο γαλλικό σχέδιο Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Με έκκληση προς την Ελλάδα η Αμερική δευτερογενή ΔΝΤ Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Κινεζική βοήθεια σε χρεωμένους της Ε.Ε. Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας	ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ Ανεξαρτητή Διάδοτική Εφημερίδα www.elf.gr Κυκλοδοές ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ Αμυντικό Ισχυρό το κέντρο της Αθήνας η κυβέρνηση πριν και μετά την ψήφιση του Μεσοπρόθεσμου Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας ΟΡΓΙΟ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Με 154 φέρους ΠΑΣΟΚ και με το ΕΑ Πασιδημίες που απογοητεύουν από την Ν.Δ., την οργάνωση «Μετα από πολλές πιέσεις φέρους «να» ο Αδωνης Κωνσταντίνος στην «Ε» Κοινοβουλίας που διαγράφει «Μαύρο, Μικρό Ροζιό» και ΔΝΤ «οικονομική» Ν.Η.Ε. απειρά περηνόριας νέου στήριξη. Ολα σε 16 εκά
28 Ιουνίου 2011	29 Ιουνίου 2011	30 Ιουνίου 2011

Καθημερινή

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Εφημερίδα Πόλεως και Οικονομική Εφημερίδα www.kathimerini.gr Και δημοψήφισμα στο τραπέ Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Οι απογοηδίες έβλεψαν λάτρη Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας 21 Οκτωβρίου η συνέλευση Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Κρέμες Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας	Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Εφημερίδα Πόλεως και Οικονομική Εφημερίδα www.kathimerini.gr Χαλδές «αποκαταμένον» στο Σύνταγμα και ούλοι Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Διλήμματα για ούλους ενόψει νέου Μνημονίου Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Προς ανασχηματισμό και με τεχνοκράτες Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Μετέωρα οι διαπραγματεύσεις Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Σε έργο η προμεταβίβαση στην Ελλάδα Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Προσέγγιση με διαπραγματεύσεις Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας	Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Εφημερίδα Πόλεως και Οικονομική Εφημερίδα www.kathimerini.gr Συμβούλιο αρχηγών επί ξυρού ακμής Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Ο Μάγιστος συνελθόν και προέβλεπε στο Βελιγράδι Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Ευρωζώνη - Δ Σχίσμα πληρωμένο στον Ιούλιο Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Αμερική έρχεται η επίσκεψη του μετρητή Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Αλυσίδα για δόσεις οι νεοεργαζόμενοι του ΣΕΒ Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Οι «αποκαταμένον» σημαίνουν στην οργάνωση Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας
25 Μαΐου 2011	26 Μαΐου 2011	27 Μαΐου 2011

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Εφημερίδα Πόλεως και Οικονομική Εφημερίδα www.kathimerini.gr Συμβούλιο κατώτερο των περιστάσεων Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Ο Σαρκοζί κατά αποκαταμένον αναδιαρθρώσεως Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Η υφάρια δίνει φέρους αναδιαρθρώσεως Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Δεύτερο κόμμα μετωπίζον Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Ευρώ 11 Συναρτητική απειλή Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας	Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Εφημερίδα Πόλεως και Οικονομική Εφημερίδα www.kathimerini.gr Αβεβαιότητα και ραγδαίες εξελίξεις Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Οι «αποκαταμένον» κίνησης της Βουλής της Ελλάδας Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Γνωρίζον από το 2009 για το ελεμτικό Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Ποιόν βόσκον στην οργάνωση Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Ευρώ 11 Συναρτητική απειλή Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας	Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ Εφημερίδα Πόλεως και Οικονομική Εφημερίδα www.kathimerini.gr Κόμα «αποκαταμένον» στο ΠΑΣΟΚ Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Ολοκαταμένον η δόνηση της οργάνωσης των Τεχνικών Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Νέα σύγκληση Εργονομίας - οργάνωσης Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Διαπραγματεύσεις μεταξύ των 14 εκπόνων της Γερμανίας Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας Ο «Καταμένον» στην διαπραγματεύσεις των «καταμένων» Από τον άλλο μίσην η πύλη της περηνόριας
28 Μαΐου 2011	29 Μαΐου 2011	31 Μαΐου 2011

1 Ιουνίου 2011	2 Ιουνίου 2011	3 Ιουνίου 2011
4 Ιουνίου 2011	5 Ιουνίου 2011	7 Ιουνίου 2011
8 Ιουνίου 2011	9 Ιουνίου 2011	10 Ιουνίου 2011

11 Ιουνίου 2011

12 Ιουνίου 2011

15 Ιουνίου 2011

16 Ιουνίου 2011

17 Ιουνίου 2011

18 Ιουνίου 2011

19 Ιουνίου 2011

21 Ιουνίου 2011

22 Ιουνίου 2011

23 Ιουνίου 2011

24 Ιουνίου 2011

25 Ιουνίου 2011

26 Ιουνίου 2011

28 Ιουνίου 2011

29 Ιουνίου 2011

30 Ιουνίου 2011